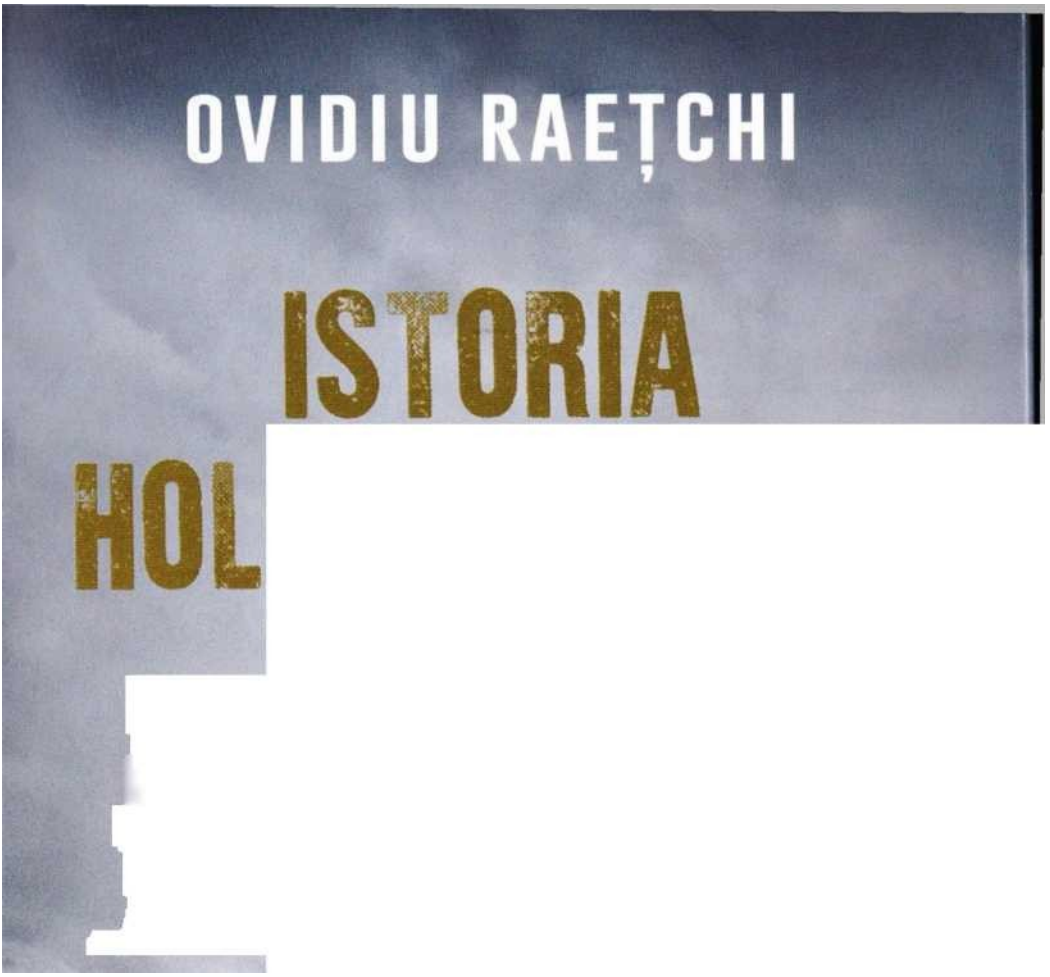

Desfiinţarea omului: I de la ascensiunea lui Hitler până la execuţia lui Eichmann

<>«■.» (<« nu .iu înţeles toţi cei care îl acla- în.HI (•<• Ililh'i inclusiv l-îeidegger, care .ivi'.i lo.ile datele să înţeleagă – era faptul i .1 desfiinţai ea unui om, aşa cum o numeşte Pi imo I evi, însemna în fapt desfiinţarea înliegii umanităţi. Că acesta era chiar opusul |)i incipiului talmudic rostit ulterior în onoarea salvatorilor din Holocaust – pre- c um Oskar Schindler sau Raoul Wallenberg: (ine salvează o viaţă salvează lumea întreagă. Cine desfiinţează un om desfiinţează umanitatea întreagă. Acesta a fost marele truc al Fuhrerului. Toţi ceilalţi – proclamaţi de la Berlin ca fiind aleşi, rase superioare, supraoameni – s-au năpustit la chemarea acestuia asupra evreului, care, spunea Mitler, era mai-puţin-om decât ei. Surpriză însă: evreul era un om ca toţi oamenii, iar dezumanizarea lui era doar un şiretlic prin care oricine altcineva devenea dezumanizatul.”

KRÓNIKA

Colecţia în care umanitatea este reconstruită prin
cărţi
care ne ajută să pătrundem în culisele celor mai

interesante
evenimente politice, sociale sau financiare de ieri şi de astăzi.

OVIDIU RAETCHI

I

Desfiinţarea omului:

1

de ia ascensiunea lui Hitler
până la execuţia lui Eichmann

LITERA
Bucureşti

Editura Litera
tel.: 0374 82 66 35; 021 319 63 90; 031 425 16 19
e-mail: contact@litera.ro
www.litera.ro

Istoria Holocaustului. Desfiinţarea omului:
de la ascensiunea lui Hitler până la execuţia lui Eichmann
Ovidiu Raeţchi

Copyright © 2022 Grup Media Litera
Toate drepturile rezervate

Editor: Vidraşcu şi fiii
Redactor: Georgiana Harghel
Corector: Rodica Creţu
Copertă: Flori Zahiu
Tehnoredactare şi prepress: Mihai Suciu

Descrierea CIP a Bibliotecii Naţionale a României
DESCRIEREA CIP A BIBLIOTECII NAŢIONALE A ROMÂNIEI RAEŢCHI, OVIDIU
Istoria Holocaustului. Desfiinţarea omului: de la ascensiunea lui Hitler până la execuţia lui Eichmann/Ovidiu Raeţchi – Bucureşti: Litera, 2022
ISBN 978-606-33-8351-9
9
4

Cuprins

Prolog. Desfiinţarea unui om.....11

Noi a despre terminologie. De ce contează conceptele: Holocaust, Shoah, Soluţia Finală.....29

Notă despre cifre.....33

Partea 1. Holocaustul prin cuvinte şi legi35

('apitolul I Holocaustul cuvintelor.....37

Capitolul II Holocaustul legilor.....94

Capitolul III Premisele Holocaustului. Distrugerea Poloniei.....197

Capitolul IV Occidentul şi Balcanii în noua ordine ariană.....249

Partea a 11-a. Holocaustul prin gloanţe.....281

Capitolul V începutul Holocaustului. Barbarossa şi efectele sale.....283

Capitolul VI Holocaustul gloanţelor.....300

Partea a IlI-a. Soluţia Finală. Holocaustul prin monoxid de carbon şi Zyklon B.....355

Capitolul VII Arheologia SoluţieiFinale 357

Capitolul VIII.....*Einsatz Reinhard* 399

OVIDIU RAEŢCHI

Capitolul IX Periferia Holocaustului.....428

Capitolul X Trenurile morţii.....450

Capitolul XI Apogeul anihilării: Auschwit>Birkenau502

Partea a IV-a. Sfârşitul Holocaustului. 597

Capitolul XII.....Prăbuşirea lui Adolf Hitler 599

Capitolul XIII Pedeapsa.....616

Note.....632

Bibliografie.....691

Indice.....706

Pentru Sofia, Agata şi Petru Raeţchi

„Am văzut pe cel rău în toată puterea lui; Se întindea ca un copac verde.“ *Psalmul* 37

„Masacrarea evreilor – disciplină!“ Generalul Halder, Jurnal, 10 octombrie 1939

Pruncii zburau prin văzduh într-un arc de cerc şi îi împuşcam când erau încă în aer, înainte să cadă în groapă şi în apă.“ Walter Mattner, *Polizeisekretăr SS* Moghilău „O dată au adus copii Ipentru exterminare!. Şi copiii strigau. Mama i-a auzit. Mi-a spus că strigau: «Mami, salvează-mă!»“ Zofia Szalek, martor de lângă lagărul de exterminarede la Chelmno

„-Ce ard aşa de târziu, seara? -Oameni, a zis o fată.“ Eva Mozes Kor, Dialog la Birkenau

I ’R( )LOG

I)r.SFIINTAREA UNUI OM

/

În septembrie 1942, *SS-Obersturmführer* Heinz Thilo, unul dintre medicii responsabili cu selecţia evreilor care ajungeau l i Auschwitz în vagoane pentru vite (dacă Thilo ridica degetul pic stânga, mureai gazat în următoarele două ore şi trupul tău • ı.ı aruncat în flăcări), i-a spus colegului său Johann Kremer, şi el medic SS, că lagărul de exterminare din Silezia este *anus mundi.*[1] Anusul lumii. Locul prin care evreii – reziduurile umanităţii în *Weltanschauung-u*| nazist – trebuiau evacuaţi în nefiinţă.

în acelaşi an 1942 – în care începea, de altfel, aplicarea sistematică a Soluţiei Finale –, filosoful Fiinţei, Martin Heidegger, susţinea o conferinţă în care îi numea „naţional-socialişti puri“ pe vechii greci.[2] Heidegger, care afişa o insignă nazistă şi era de aproape un deceniu membru al partidului lui Hitler, scria despre evrei că par „dezrădăcinaţi de Faptul-de-a-fi-în-lume“.[3] Până şi el, cel mai sofisticat gânditor al secolului XX, îşi folosea terminologia ameţitoare pentru a spune, în fond, acelaşi lucru pe care îl striga l 'iihrerul în discursurile de la Nürnberg şi din Reichstag: că evreii nu sunt întru totul fiinţe. (în 1925, în *Mein Kampf,* Hitler îşi amintea stingherit că, în copilărie, îi crezuse pe evrei asemănători cu oamenii: „Erau foarte puţini evrei în Linz. De-a lungul secolelor, evreii care

trăiseră acolo deveniseră europenizaţi în apariţia exterioară şi *păreau atât de asemănători cu alte fiinţe umane,* încât mă gândeam la ei ca la nişte germani.“[4]) Totuşi, spre deosebire de Heidegger, Hitler a dus raţionamentul neumanităţii evreieşti până la capătul logicii – şi dincolo de el: pentru că nu ar fi întocmai fiinţe, evreii trebuie *desfiinţaţi,* eliminaţi din lume prin acel *anus mundi* plasat în Silezia, în apropiere de Cracovia – Auschwitz. Denumirea oferită de SS acestui loc – şi altora similare, dar cu existenţă mai scurtă, precum Chelmno, Belzec, Sobibor, Treblinka, Majdanek – sună ca un anticoncept la metafizica lui Heidegger: *Vernichtungslager.* Lagăr de nimicire. Pentru că, aşa cum i-a spus Himmler lui Rudolf Hoss, comandantul de la Auschwitz, anihilarea totală a evreilor era singurul proiect care conta cu adevărat: „Toţi evreii din raza noastră de acţiune trebuie nimiciţi. Dacă nu reuşim să distrugem fundaţia biologică a evreilor acum, atunci într-o zi evreii vor distruge poporul german.“[3] în septembrie 1919, în calitatea sa de spion şi de propagandist militar, Hitler a primit misiunea de a elabora un document ideologic privind chestiunea evreiască. Concluzia acestuia fusese categorică: „Scopul final trebuie să fie exterminarea irevocabilă şi completă a tuturor evreilor“.[6]

Dacă Martin Heidegger l-ar fi cunoscut în 1942 pe tânărul Primo Levi, poate şi-ar fi pus măcar o clipă la îndoială convingerea că acesta ar fi un evreu „dezrădăcinat de Faptul-de-a-fi-în-lume“. Levi era un chimist şi un intelectual strălucit, care se străduia să supravieţuiască la Milano; conform legilor rasiale din Italia, trebuia să lucreze sub nume false, pentru companii străine – evreii nu mai puteau fi angajaţi

aproape nicăieri. Totuşi răul abia urma să înceapă pentru el: când Italia a ieşit din război şi Germania a ocupat centrul şi nordul ţării, şi aici a început – cu oarecare întârziere faţă de restul Europei – aplicarea Soluţiei Finale. Aşa se face că în 1944 evreul italian Primo Levi a ajuns la Auschwitz. Acolo unde a înţeles, după primele proceduri de internare în lagăr (spălarea, tunderea, tatuarea – semn că nu fusese ales pentru exterminarea imediată, ci pentru nimicirea prin muncă), scopul acestui loc ciudat, unde cuptoarele ardeau fără încetare, distrugând 5 000 de trupuri pe zi: *desfiinţarea omului.*

Nu avem răgazul să ne dezmeticim, că ne şi pomenim afară, în zăpada albăstruie şi îngheţată a zorilor; desculţi, goi, cu

lo.ilc lucrurile în mână, trebuie să alergăm până la o altă ba- i .u .1, la 100 de metri depărtare. Aici ni se dă voie să ne îmbră- – nu. Când am sfârşit, am rămas fiecare în colţul nostru fără i îndrăznim a ridica ochii unii la alţii. N-aveam oglindă să ne pi ivim, dar înfăţişarea noastră ne sta înainte, reflectată într-o ■.iii.i de feţe livide, pe chipul a o sută de marionete mizere şi sordide. lată-ne transformaţi în fantomele pe care le zărisem

< ll o seară mai înainte. Abia atunci ne-am dat seama pentru pi una dată că limba noastră nu are cuvinte pentru a exprima .« castă ofensă: *desfiinţarea unui om.* într-o clipă, cu o intuiţie aproape profetică, ni s-a dezvăluit realitatea: am ajuns la fund. Mai jos de atât nu pot să ajungi: nu există o condiţie omeneas-

< a mai mizeră; nici nu e de conceput.

Ceea ce nu au înţeles toţi cei care îl aclamau pe Hitler – în- . hisiv Heidegger, care avea toate datele să înţeleagă – era faptul

< a *desfiinţarea unui om,* aşa cum o numeşte Levi, însemna în lapl desfiinţarea întregii umanităţi. Că acesta era chiar opusul principiului talmudic rostit ulterior în onoarea salvatorilor din I lolocaust, precum Oskar Schindler sau Raoul Wallenberg: *Cine salvează o viaţă, salvează lumea întreagă.*

Cine desfiinţează un om, desfiinţează umanitatea întreagă. Acesta a fost marele truc al Fiîhrerului. Toţi ceilalţi – proclamaţi de la Berlin ca fiind *aleşi,* rase superioare, supraoameni – s-au năpustit la chemarea acestuia asupra evreului, care, spunea Hitler, era mai-puţin-om decât ei. Surpriză însă: evreul era un om ca toţi oamenii, iar dezumanizarea lui era doar un şiretlic prin care ori-

<ine altcineva devenea *dezumanizatul.* După evrei au urmat polonezii – şi ei declaraţi mai-puţin-oameni pentru a lucra ca sclavi în uriaşul sistem de muncă forţată din Reich, care în 1941 cuprindea 1,2 milioane de prizonieri de război şi 2,1 milioane de civili.[8] „Sunt în favoarea realizării de tuneluri şi alte lucruri asemănătoare în timpul războiului de către prizonieri“, se justifica Hitler cu ocazia revelionului din 1942. „Orice lucrare de terasament poate fi făcută de orice imbecil. Să foloseşti mâna de lucru germană înseamnă o risipă.“[9] Pe ucraineni, ispitiţi de o alianţă cu germanii, *Reichskommissar-u*| Erich Koch i-a anunţat cu sinceritate: „Cel mai neînsemnat muncitor german este din punct de vedere rasial şi biologic de o mie de ori mai valoros decât populaţia de aici. Voi pompa din această ţară până la ultimul strop de resurse.“[10] Koch îi

numea pe ucraineni „negri“ şi pretindea că, în cazul foarte puţin probabil în care ar întâlni un ucrainean inteligent, l-ar lichida pe loc.[11] Când cehii au îndrăznit să învingă Germania la hochei pe gheaţă cu scorul umilitor de 5-l, Goebbels a interzis orice confruntare sportivă a „supraoamenilor“ cu „popoarele coloniale“ în discipline unde acestea puteau câştiga.[12] Peste 100 000 de greci au murit de foame din cauza ocupaţiei germane.[13] Cifra pare nesemnificativă în raport cu numărul cetăţenilor sovietici care urmau să dispară, în estimarea naziştilor, în marea foamete plănuită în 1941-1942, pentru a putea hrăni trupele Wehrmachtului aflate în ofensivă pe pământurile lor: 30 de milioane. Şi popoarele cu pretins sânge arian – olandezii, francezii, norvegienii – au fost înrobite în funcţie de nevoile economice ale Reichului. în timpul războiului, jumătate din producţia totală a belgienilor trebuia să meargă în Germania. Trei sferturi din rezervele de fier ale francezilor au fost confiscate de nazişti.[14]

Iar la final a venit rândul „supraoamenilor“ să devină mai-pu- ţin-oameni: germanii care l-au dezamăgit pe Hitler au fost condamnaţi de acesta să piară în ruinele propriei ţări. „Dacă poporul german s-ar dovedi a fi slab“, explica el, „nu ar merita nimic altceva decât să fie suprimat de un popor mai puternic; atunci nu ar merita nici un fel de compasiune.“[15] în consecinţă, pe 19 martie 1945, Führerul a emis Decretul Nero, prin care germanii erau obligaţi să îşi distrugă în mod sistematic propria ţară. Hitler i-a spus lui Albert Speer că „nu este necesar să ne facem griji pentru lucrurile elementare de care are nevoie poporul german pentru supravieţuire. Asta pentru că naţiunea

s-a dovedit a fi slabă.“[16] Până şi elita de *Übermenschen* a celui de-al Treilea I'. h h a fost blestemată: Goring şi Himmler – loialul Heinrich, *der h> u< Heinrich,* călăul cu mâini delicate şi figură de dascăl de ţară,

• mul care pusese pe picioare mecanismul Soluţiei Finale – ar fi i” i m işi de Hitler dacă ordinele sale ar mai fi fost respectate în ipuhc 1945. Din clipa în care primul evreu a fost dezumanizat, i<»|i i eilalţi – indiferent cât de bine plasaţi în ierarhia nazistă şi pe

•.11.1 rasială – au devenit, în funcţie de context, dezumanizabili.

I uhrcrul se păstrase doar pe sine pentru condiţia stabilă de om.

II ii Ier visa să îşi facă, spun sursele diplomatice japoneze din Bei lin, o trecere spectaculoasă în nefiinţă: într-un avion în-

< .iicat cu dinamită, pe care l-ar fi pilotat singur înspre Marea Bahică, aruncându-se în aer şi dispărând în cer asemenea unui zeu nordic. Când a renunţat să se mai agaţe de speranţa nebunească într-o salvare miraculoasă a celui de-al Treilea Reich,

< u ruşii deja în Berlin, era prea târziu pentru această punere în scenă wagneriană; un avion burduşit cu explozibil nu mai avea de unde să decoleze. Fiihrerul s-a mulţumit să-i ia cu sine, în aceste condiţii, într-o ultimă desfiinţare supusă voinţei sale, pe l’va Braun şi pe exaltaţii Magda şi Joseph Goebbels (Goebbels fusese, după Hitler, cel mai antisemit lider al celui de-al Treilea Reich). *Anus mundi* nu se mai găsea la acel moment în Silezia, ci în ruinele Cancelariei din Berlin.

Cu câteva luni înainte, chiar în ziua în care naziştii au părăsit lagărul de la Auschwitz – fugind spre Reich,

într-un marş al morţii, cu zeci de mii de ostatici evrei pe care sperau să îi păstreze ca sclavi –, în cel mai mare centru de exterminare din istoria umanităţii s-a întâmplat, după cum povesteşte Elie Wiesel, un miracol: evreii au redevenit oameni! Ei au fost reinstauraţi în fiinţă chiar de gardianul lor: „Şeful de bloc şi-a amintit deodată că uitaserăm să facem curăţenie în blocul nostru. A ordonat ca patru prizonieri să spele podeaua... Cu o oră înainte de a părăsi lagărul! De ce? Pentru cine? «Pentru armata eliberatoare», a

strigat el. «Să ştie că aici au trăit *oameni,* nu porci.» Prin urmare, *eram oameni[7]. “,* se întreba Wiesel, nedumerit.[17]

O sugestie mai dramatică despre reumanizarea evreilor a fost oferită de Marek Edelman, unul dintre sutele de luptători care au ridicat armele împotriva SS-ului în ghetoul din Varşovia, în revolta din 1943 – prima încercare majoră a evreilor de a-i înfrunta şi de a-i ucide pe nazişti în timpul Holocaustului: „Da, ştiam că nu vom învinge“, spunea mai târziu Edelman, unul dintre cei doi supravieţuitori ai revoltei, „dar trebuia să le arătăm germanilor că suntem fiinţe umane ca toate celelalte. în timpul războiului eşti *o fiinţă umană* când îţi ucizi inamicul.“[18] Să fi fost dezumanizarea evreilor de către apologeţii forţei oarbe rezultatul nebănuit al sacralizării vieţii în iudaism, fixată prin porunca „Să nu ucizi!“? Şi să fi depins reumanizarea lor – aşa cum crede Edelman – de decizia de a omorî pentru propria apărare?

E greu să mai discernem răspunsul la această întrebare, pentru că Hitler şi războiul au distrus orice semnificaţie a „omenescului“. Wilhelm Kube, un comandant nazist din Belarus, antisemit convins, fusese profund impresionat de demnitatea dovedită de evreii deportaţi din Germania la Minsk; unii dintre aceştia, spunea el, erau veterani decoraţi cu Crucea de Fier în Primul Război Mondial. în consecinţă, Kube a cerut Berlinului permisiunea ca în privinţa acestora „să se ia măsurile necesare în cel mai *uman* mod“.[19] în dublul limbaj al administraţiei naziste, asta însemna, textual: „Să fie lichidaţi cu blândeţe“. în Testamentul său politic, unul dintre ultimele cuvinte dictate de Führer înainte de a se împuşca a fost chiar acesta: „uman“.

Prin el, Hitler se referea la gazare. Admiţând, într-un mod întortocheat, că ordonase Soluţia Finală, Führerul afirma: „Nu am lăsat pe nimeni să se îndoiască că, de data aceasta, nu vor mm i de foame doar milioane de copii ai europenilor, ai popoa- it Im aiicue, nu doar milioane de bărbaţi adulţi care vor pieri i mi doai sule de mii de femei şi copiii care vor fi incendiaţi şi Immbaidaţi pana la moarte în oraşe, fără ca aceia care sunt cu

ulcvârat responsabili să fie nevoiţi să-şi ispăşească crima, chiar tl.u a prin mijloace mai *umane".*[20] Aşa lua sfârşit cel de-al Doilea Război Mondial: uciderea cu monoxid de carbon sau cu Zykon B « ia <onsiderată o expresie a „omeniei".

I .1 câteva săptămâni după sinuciderea lui Hitler, la Lüneburg, nu departe de buncărul din Berlin, şi Himmler a ales să se evacueze dm fiinţă, speriat de gândul că îşi va pierde capsula cu cianură. În scrisoarea de adio trimisă pe 17 aprilie 1945 soţiei şi fiicei sale, I li minier scria: „Buna, iubita mea mami! Buna, draga mea fiică! | . | Vremurile sunt îngrozitor de grele pentru noi toţi şi totuşi – vom reuşi, este credinţa mea profundă că totul se va sfârşit totuşi i n bine. Dar este greu. Voi, dragilor, să îmi rămâneţi sănătoase. Străbunul ne va păzi pe noi şi mai ales poporul german atât de cuminte şi nu ne va lăsa să pierim. Vă transmit, ţie iubita mea mami şi ţie, Păpuşica mea, draga mea, mulţi mulţi pupici şi multe salutări. *Heil Hitler!* cu dragoste. Tăticul vostru."[21]

Himmler nu dădea dovadă în mod excepţional – acum, în pragul morţii – de tandreţe. îşi alintase întotdeauna soţia (nu singura soţie, e drept, căci mai avea o parteneră cvasioficială) – poate chiar cu o dulcegărie perversă. în 1929 îi scria: „Draga, draga mea zvăpăiată. Cât m-am mai bucurat de scrisoarea ta. Doamne ajută că îţi merge bine. Deci, dragă iubi, bărbatul cel rău ajunge marţi [...] şi tu, draga de tine, vrei să vii să mă iei, dar, iubi, ai grijă să nu te calce maşina. [...] Dar zvăpăiata mea, acum trebuie să fi dispărut gândurile tale de prostuţă şi privirile triste. Ştii că altfel primeşti bătăiţă. [...] Şi, iubi, în curând, foarte în curând sunt lângă tine şi lângă copilaşul

nostru scump.“[22]

Acest bărbat mieros, care îi transmitea *pupici* fiicei sale Gudrun, a ordonat ca un milion de copii evrei (o estimare minimă) să fie exterminaţi în Holocaust. Pentru nou-născuţi, procedurile *Schutzstaffel* prevedeau gazarea împreună cu mama sau împuşcarea când aceasta îi ţinea în dreptul inimii – pentru a face economie de gloanţe. în practică însă, copiii de câteva luni erau adeseori azvârliţi cu putere în aer, deasupra gropilor comune, şi erau mitraliaţi când încă pluteau (pentru exersarea ţintei) sau erau izbiţi cu capul de căruţe şi de vagoanele din trenurile morţii, pentru că plânsetele lor îi deranjau pe gardieni.

Dacă urmăreşti universul interior al victimelor Holocaustului în paralel cu cel al naziştilor, vei descoperi un paradox. Torţionarii susţineau că poartă – împotriva propriei voinţe, apăsaţi, ca pe o povară – un război al supraoamenilor împotriva suboamenilor; că nu există omenire şi umanitate – ci doar o luptă tragică pentru supravieţuire între rase, popoare, triburi. Victimele, pe de altă parte, trăiau în lagăre momente stranii – aproape mistice – de iubire şi umanism. Etty Hillesum, care a murit la Auschwitz, în 1943, a consemnat în jurnalul său din lagărul olandez de la Westerbork, pe 17 decembrie 1941, un astfel de episod de extaz prin dizolvare în *omenire:* „Marele craniu al omenirii. Creierul enorm al omenirii şi inima mare a omenirii. Toate gândurile, oricât de contradictorii ar fi ele, provin din acest mare creier unic: creierul omenirii, al întregii omeniri. îl simt ca pe un mare întreg şi poate de-aici îmi vine uneori acest mare sentiment de armonie şi de pace.“[2']

Chiar a doua zi, pe 18 decembrie 1941, Heinrich

Himmler s-a întâlnit cu Hitler; cei doi au avut o discuţie decisivă privind lansarea Soluţiei Finale la scară continentală (care o va ucide şi pe Etty Hillesum). Deşi era stăpânul Europei, Himmler nu simţea nimic comparabil cu „armonia şi pacea* trăite în lagăr de Etty; în mod bizar, el se considera nefericit şi bombănea constant. S-a plâns în mai multe rânduri de faptul că sarcina uciderii a şase milioane de evrei atârnă greu pe umerii săi: „Fraza *evreii trebuie exterminaţi* comportă puţine cuvinte, e uşor de rostit, domnilor. Dar necesită din partea celui care o pune în practică tot ce e mai dur şi mai dificil pe lume“, spunea el în octombrie 1943.[24] Şi continua: „Ordinul de a rezolva problema evreiască a fost ordinul cel mai înspăimântător pe care l-ar fi putut primi vreodată o organizaţie“.[25]

< »mul care a implementat Soluţia Finală pretindea că e apă-

H <lr sarcina trasată de Führer, că acţiona împotriva instinc- i< loi sale. Hitler însuşi, ucigaşul *zero,* se considera un om de o lai.i blândeţe, obligat să ia decizii aspre împotriva naturii sale bl,i)ine. în dimineaţa zilei de 26 septembrie 1941, el se plângea la Wollsschanze, în Prusia Orientală: „M-am dus în bătălie cu cel în.ıı pur idealism. Apoi vezi căzând în jurul tău mii de oameni şi

• I« \ ıı conştient de faptul că viaţa este o luptă crudă de lungă du- i.ila, a cărei finalitate este conservarea speciei: individul poate

a dispară, cu obligaţia ca alţii să rămână în viaţă. îmi imaginez t a mulţi oameni se iau cu mâinile de cap şi se întreabă: «Cum naiba poate Führern! să radă de pe suprafaţa pământului un oraş

* a Sankt-Petersburg?!» Sigur, eu sunt în mod intrinsec

dintr-o •dia specie. *Aş dori să nu văd pe nimeni suferind şi să nu fac rău nimănui.* Dar când constat că specia este în pericol, sentimentul las.» loc raţiunii reci: nu mai văd decât victimele viitorului, în < .izul în care nu facem victime azi.“[26]

Ce ciudăţenie: Himmler, care susţinea că primise „cel mai înspăimântător ordin“, având nevoie de „ce e mai dificil pe lume“ pentru a-l pune în practică, şi Hitler, care credea că e ,.dintr-o altă specie“ şi că „nu poate face rău nimănui“. Aceşti doi oameni s-au pus de acord să ucidă un milion de copii – apa- rent împotriva propriei firi. De ce?

în numele unor „fraze“, cum le numeşte Hannah Arendt. Al unor teorii răsunătoare şi emfatice despre sensul istoriei – perfect lipsite de sens şi de adecvare la realitate –, precum sloganul conform căruia războiul era „bătălia destinului aparţinând poporului german“, deci putea justifica orice, inclusiv uciderea copiilor.[27] Hitler pretindea că arienii sunt pe punctul de a fi exterminaţi de evrei, că „specia“ trebuie salvată. „Putem fi inumani! Dar, dacă salvăm Germania, am realizat cea mai măreaţă faptă din lume“, spunea una din vechile „fraze“ ale Führerului.[28] Himmler explica mai elaborat de ce se hotărâse să lichideze copii: „Ne-a fost pusă următoarea întrebare: ce se întâmplă cu femeile şi copiii [evrei]? M-am decis şi am găsit, în această privinţă, o soluţie evidentă. Consider că n-am dreptul să-i extermin pe aceşti oameni – sau, dacă vreţi, să-i omor ori să pun să fie omorâţi –, dar să-i las să crească pe copiii lor, care s-ar răzbuna pe copiii şi urmaşii noştri. A fost nevoie să iau grava decizie de a face să dispară acest popor de pe suprafaţa pământului.“[29]

Ştim astăzi, beneficiind de perspectiva oferită de trecerea timpului, că aceste argumente erau nu numai monstruoase, dar şi integral false. Fireşte că „specia“ (cuvânt prin care Hitler îi desemna pe arieni) a continuat să existe, chiar dacă nu toţi evreii au pierit la Auschwitz şi la Treblinka. Ştim, de asemenea, că evreii nu au declanşat nici o luptă împotriva naziştilor: au îndurat din partea lor un război de exterminare – şi asta fără să opună, cu trei sau patru excepţii, o minimă rezistenţă. Iar când proiectul nazist de a-i distruge a eşuat, nu s-au răzbunat pe copiii călăilor lor. Gudrun Himmler, „păpuşica mea dragă“ a lui Heinrich Himmler, a murit liniştită, în mai 2018, fără să se dezică de faptele tatălui său. Toţi cei patru fii ai lui Eichmann sunt în viaţă – bătrâni deja. La fel şi fiul Iui Josef Mengele. Edda Göring a revendicat în 2015 proprietăţile tatălui său, lăudându-se că, „atunci când află că sunt fata lui Göring, băieţii de la restaurant nu vor să mă lase să achit nota de plată“.[30] Strănepotul lui Hermann Göring s-a convertit la iudaism şi a plecat în Israel, acolo unde a călătorit şi misionarul catolic Martin Adolf, fiul lui Bormann.[31] Cu excepţia unor iniţiative izolate şi de scurtă durată, precum gruparea militară *Gmul* şi organizaţia supravieţuitorilor Holocaustului *Nakam,* cu care voi încheia această carte, nu au existat tentative de răzbunare împotriva torţionarilor. Moştenitorii ucigaşilor şi-au continuat nestingheriţi viaţa. Sigurii copii de nazişti ucişi cu sânge-rece au fost Helga, Hildegard, Helmut, Holdine, Hedwig şi Heidrun Goebbels, otrăviţi chiar de părinţii lor, Magda şi Joseph Goebbels.

Când am început să studiez sistematic masacrele comise de *Einsatzgruppen* în URSS, mărturiile

deţinuţilor de la Auschwitz, IU. . .mismul detaliat de ucidere din camerele de gazare, arderea munţilor de cadavre – m-am văzut nevoit să mă opresc din citit .lin /rce în zece minute, dintr-o neputinţă fizică de a gestiona *<ihlhi mu.* După câteva luni în care am făcut asta zilnic, mi-am

• Iu seama că reacţia fizică dispăruse: rămăsese, sigur, revolta /..m7/(U, însă organismul se obişnuise cu groaza. Ochiul căuta mimat cifre seci cu numărul morţilor – câţi copii, câte femei,

• aţi gazaţi la sosire – cu o deplină răceală profesională. Am bă- nuil < ă acesta era – la o cu totul altă scară, la un cu totul alt grad de realitate – fenomenul de desensibilizare despre care vorbesc nmlţi dintre cei care au trecut prin Holocaust, ca victime, mărim i şi chiar călăi. Un deţinut de la Auschwitz, Josef Paczynski, povesteşte, de pildă, că nu mai simţea nimic când urmărea g.i/arile: „Devii indiferent. Azi te duci tu, mâine îmi vine mie i.indiil. Devii indiferent. Fiinţele umane se pot obişnui aproape i ii orice.“[32] Silvia Veselă, o evreică slovacă care a fost sterilizată la Auschwitz de doctorul nazist Clauberg, descrie astfel această indiferenţă: „Dacă eşti bătută prea tare, după o vreme nu mai simţi nimic. Nu cunoaşteţi acest sentiment? Nu, nu îl cunoaşteţi, pentru că nu aţi experimentat un astfel de tratament. Dar cum ■.puneam înainte: dacă eşti bătut prea tare, după o vreme nu mai simţi nimic, pentru că eşti apatic. Asta era singura salvare. Să devii apatic...“[33] Dario Gabbai, un evreu din Salonic care a fost obligat să lucreze în *Sonderkommando-u*| de la Birkenau, trăise < eva similar: „După o vreme, nu mai ştii nimic. Nimic nu te mai deranjează. Conştiinţa ţi s-a ascuns undeva în interior.“[34]

Apatia se instalează însă, ne spun toate mărturiile, după un şoc iniţial – intens, întins adesea pe câteva zile. Mintea are nevoie de acest interval pentru a admite realitatea Holocaustului, gazarea, faptul că cenuşa revărsată din coşuri aparţine unor oameni. înainte ca apatia, adaptarea, desensibilizarea să îşi facă loc, organismul se revoltă. în cazul martorilor şi al călăilor – cei care aveau de făcut o alegere („Ce voi face *eu* în privinţa asta?“) – această reacţie organică purta un nume: instinct moral. Nu era

nevoie de ceva mai sofisticat – de vreun principiu kantian – pentru a simţi că nu e bine să arzi un copil. Era suficient instinctul moral spontan, prezent în fiecare dintre noi – exceptându-i poate pe psihopaţi. Oskar Groning, funcţionarul SS care păstra la Auschwitz registrele cu banii evreilor gazaţi – un personaj şters, comun, fără nimic malefic – îşi aminteşte ce a simţit când a aflat prima dată ce crime au loc în lagăr: „A fost un şoc pe care nu poţi să-l absorbi în primul moment“.[35] Groning a văzut trupurile evreilor arzând la Birkenau. „Era îngrozitor de dezgustător – oribil... *Kapo* mi-a spus apoi detalii despre ardere (...). Se amuza pe seama faptului că, atunci când corpurile începeau să ardă, se formau gaze din plămâni sau din alte părţi şi trupurile păreau să sară în sus, iar organele sexuale ale bărbaţilor păreau erecte într-un mod care i se părea foarte vesel.“[36]

în intervalul de câteva zile al stării de şoc, conştiinţa lui Oskar Groning a avut de făcut o alegere. îşi ascultă instinctul moral înnăscut – care afirmă că nu e acceptabil să gazezi un copil – sau se obişnuieşte cu Holocaustul şi coparticipă la el, în maniera sa cenuşie, contabilicească, fără a fi un mare călău, dar nici chiar unul neînsemnat? Precum milioane de alţi germani, austrieci, croaţi, români, olandezi, ucraineni, francezi, Groning a făcut alegerea comodă: şi-a înăbuşit instinctul natural şi s-a împăcat cu Soluţia Finală, spunându-şi una din acele „fraze“ cu care se autosugestionau şi Hitler sau Himmler: „Trebuie să facem victime azi pentru a evita victimele de mâine“, „Ucidem copiii lor pentru a salva copiii noştri“, „Aceasta este bătălia destinului şi trebuie să ne arătăm duri ca oţelul Krupp!“

Creatorii Soluţiei Finale, călăii şi colaboraţionişti au avut nevoie de *raţionamente* pentru a-şi justifica alegerea morală. Ei au vorbit despre sensul istoriei, despre lupta pentru supravieţuire, despre Darwin, despre lumea minunată de mâine şi despre conspiraţii. Instinctul cel mai firesc putea fi suprimat numai printr-un continuu efort de autosugestionare în materie de ură. Henriette von Schirach, soţia lui Baldur von Schirach, lt.I. iul Hitlerjugend, i-a vorbit lui Hitler la Berghof, în 1943, în pili) Holocaust despre evreicele din Olanda care erau deportata ni Est, urmând a fi gazate: „Nu-mi vine să cred că sunteţi la iiK-nt cu toate astea. Femei neajutorate sunt adunate şi trimise în l.igâre de concentrare şi cred că nu se vor mai întoarce nicio- • l.ii.i Scandalizat de îndrăzneala ei, Hitler a răspuns iritat: „Eşti ni i mentală, *Frau* von Schirach. *Trebuie să înveţi să urăşti.* Ce Iq-.ilură ai dumneata cu evreicele din Olanda?“[37]

Salvatorii din Holocaust, pe de altă parte, cei care au ales să-şi i < u lle i nstinctul moral înnăscut ajutând evreii să supravieţuiască, i au explicat opţiunea etică mult mai simplu, aproape naiv. Normal“, spunea salvatorul leton Jan Lipke despre modul în care i ai ţionat, sprijinind zeci de evrei să supravieţuiască.[38] „A-i ajuta pr cei care aveau nevoie de ajutor ni s-a părut cel mai normal lu- i 111“, arăta şi o familie de salvatori polonezi.[39]

I lannah Arendt a impus despre Holocaust teza „banalităţii iau lui“ – devenită între timp o „frază“ dintre cele pe care chiar ra le dispreţuia. Dar sintagma ei e înşelătoare şi e adeseori iniei pretată greşit. Arendt nu a vorbit despre uşurinţa de a alege lăul – răul suprem –, ci despre surprinzătoarea mediocritate a

personajelor care îl înfăptuiseră. Aşteptându-se să descopere la Eichmann o grandoare malefică pe măsura faptelor sale, pe Arendt a şocat-o stupiditatea stingheritoare a acestuia: „Era pur şi simplu incapabil să articuleze chiar şi o singură frază care să nu fie un clişeu“[40] şi dădea dovadă de o „ignoranţă totală în privinţa a tot ceea ce nu era legat în mod direct, tehnic şi birocra- lic de munca sa“.[41] „Banalitatea răului“ a fost formula delicată pe care Arendt a inventat-o pentru a spune un adevăr care i se părea insuficient de pios faţă de victimele lui Eichmann – şi anume că monstrul era un prost: „în ciuda tuturor eforturilor procurorului, era clar pentru toată lumea că omul acesta nu era un «monstru», însă era dificil să nu-l bănuieşti a fi un clovn“.

E important să clarificăm acest lucru – altfel riscăm să-i transformăm pe salvatori, pe cei care au înfruntat răul, în nişte
personaje ieşite din comun, cu trăsături excepţionale şi inimitabile, picate cumva din cer, la care martorii simpli nu aveau acces, în realitate, alegerea de a nu accepta Holocaustul, de a ajuta victimele acestuia, era la fel de „banală“. Nu era rezervată geniilor sau marilor caractere. Era eroică, aducea riscuri uriaşe, însă, din punct de vedere moral, nu implica decât ascultarea unui instinct înnăscut şi „normal“. E ceea ce Rochat şi Modigliani au numit *the ordinariness of goodness.*[42] La rândul său, studiind sute de cazuri de salvatori şi de călăi, David R. Blumenthal a vorbit despre „banalitatea binelui şi a răului“.[43] E suficient să privim portretul moral al lui Oskar Schindler pentru a înţelege limpede această idee. Schindler era departe de a fi un erou; era viclean, beţiv, afemeiat; era indisciplinat şi încălca frecvent regulile; era oportunist – colaborase îndelung

şi profitabil cu naziştii. Cu toate acestea – poate tocmai pentru că era senzual şi nesupus –, el s-a dovedit incapabil să se opună propriului instinct etic atunci când acesta i-a dictat să nu se împace cu realitatea Holocaustului. E greu de crezut că Oskar Schindler, cu toate datele sale de până atunci, nu s-a împotrivit acestui instinct „banal", că nu a încercat să-l amuţească cu argumente egoiste. Dar nu a reuşit: *nu a putut altfel.* Tocmai pentru că a acţionat spontan, instinctiv, Schindler s-a pus în slujba evreilor fără limitări raţionale şi prudente; şi-a cheltuit toată averea şi şi-a riscat viaţa pentru a salva 1 200 dintre ei.

în acelaşi timp, un om infinit mai puternic şi pur, succesorul Sfântului Petru, reprezentantul lui Dumnezeu în Cetatea Omului, papa Pius al XH-lea, fostul cardinal Eugenio Maria Giuseppe Giovanni Pacelli, a făcut mai puţin pentru alinarea semenilor săi. Deşi bine intenţionat şi dispus să ajute acolo unde era *rezonabil* să o facă, Pacelli a reacţionat calculat în faţa Holocaustului. Mult mai educat şi mai rafinat decât Schindler, el nu s-a lăsat condus de instinct, ci şi-a respectat misiunea instituţională de a proteja interesele Bisericii. Predecesorul său, Pius al Xl-lea, se declarase de altfel, în 1933, după venirea lui
I Hll) i l.i putere, satisfăcut de faptul că „este prima dată când o „• • i cprezentând un guvern s-a ridicat să denunţe bolşevismul
miri meni categorici, alăturându-se vocii papei".[44] Când rabinul \\ ıIIı.HU Margolis din Manhattan i-a scris, solicitându-i să „îşi i i-li< c vocea într-o condamnare fără rezerve a persecuţiei hitle- 11.1«nu a primit nici un răspuns.[45]

înainte de moarte, Pius al Xl-lea s-a răzgândit totuşi

şi a lă- .ii un testament spiritual în care condamna fascismul. Pacelli, ■ n< urma să îi ia locul, s-a asigurat că acesta este distrus. în august 1933, reprezentantul britanic la Vatican transmitea acasă l.ipiul că poziţia cardinalului Pacelli în privinţa Germaniei era • 11 cm de francă, fără nici un efort de a ascunde dezgustul faţă di comportamentul guvernului domnului Hitler“. Cardinalul deplângea acţiunile guvernului german în interiorul ţării, mo- dul în care se comporta cu oponenţii politici, domnia terorii la • ne naţiunea a fost supusă“. El justifica Concordatul semnat cu
II ii Ier spunând că „un pistol fusese îndreptat înspre capul său şi nn avusese alternativă... bunăstarea spirituală a 20 de milioane de suflete catolice din Germania era în joc“.[46] Pe de altă parte, .ii elaşi Pacelli a fost opţiunea fasciştilor şi a naziştilor pentru .i i urma lui Pius al Xl-lea. într-un raport elaborat de spionii lui Mussolini, el era numit „un mare şi sincer prieten al regimului nostru“.[47] Ducele ceruse presei italiene să comenteze „cu simpatic alegerea noului pontif, amintind de pioşenia, de cultura şi de vasta sa experienţă politică“. Contele Gian Galeazzo Ciano, care se întâlnise cu Pacelli chiar înainte de alegerea sa ca papă, nota i a „era foarte conciliant şi părea că, între timp, îşi îmbunătăţise şi relaţiile cu Germania. De fapt, chiar ieri Pignatti spunea că el este cardinalul preferat de germani.“[48]

în condiţiile acestui joc dublu, calculat, nu a fost o surpriză iă ziarul *New York Times* anunţa în decembrie 1933 faptul că Vaticanul nu avea nici o intenţie să condamne aplicarea primelor măsuri rasiste din Germania, cu excepţia situaţiilor în care evreii „erau supuşi unui tratament incorect drept consecinţă a

faptului că erau catolici“, legislaţia antisemită fiind considerată „o problemă care ţine integral de politica internă germană“. Aceste comentarii fuseseră făcute, neoficial, chiar de Pacelli, fiind singurul moment în care Vaticanul a rostit cuvântul „evrei“ în perioada domniei lui Hitler.[49] Chiar şi în cele mai ferme poziţii ale sale, venite spre sfârşitul războiului, Biserica Catolică a vorbit despre „oameni, indiferent de naţionalitate şi rasă“.

în acelaşi timp, *căldicelul* papă Pius al XH-lea i-a ajutat uneori pe evrei prin intermediul unor cardinali şi reprezentanţi diplomatici. Aceştia puteau interveni decisiv – şi uneori au făcut-o – în sprijinul comunităţilor din state precum România, Slovacia sau Ungaria. Când pregătirile pentru Soluţia Finală au ajuns la Roma, papa Pius s-a comportat admirabil, oferindu-se să plătească suma de răscumpărare solicitată de armata germană pentru a cruţa ostaticii evrei.[50] Apoi, când experţii rasiali ai lui Eichmann au început arestările pentru a umple trenurile morţii, papa a cerut ca bisericile şi mănăstirile să fie puse la dispoziţia celor prigoniţi, salvând astfel aproape 5 000 dintre aceştia.[51] Totuşi el niciodată nu a condamnat Holocaustul şi nu a cerut public sprijinirea evreilor. Jozef Tiso, preşedintele Slovaciei, a trimis la moarte două treimi dintre evreii slovaci *în timp* ce era preot catolic. A fost rugat şi ameninţat de Vatican să se răzgândească, dar nu a riscat nici o clipă să-şi piardă haina preoţească. *Vicarius Christi* a acţionat politic, raţional, instituţional, nu moral şi – ce paradox – nu creştineşte. Binele brutal şi nefiltrat izvorât din păcătoşenia lui Oskar Schindler s-a dovedit, din acest punct de vedere, mult mai apropiat de spiritul Evangheliilor decât binele chibzuit

al infailibilului Sfânt Părinte.

Mai inegal – mai ticălos, dar şi mai generos – s-au purtat ortodocşii. în România, fiind curtată cu pioşenie de legionari, Biserica Ortodoxă i-a prigonit deschis pe evrei. în august 1937, patriarhul Miron Cristea spunea, inspirat probabil de discursurile lui Hitler:

> A ne apăra este o datorie naţională şi patriotică, iar nu nil ¡semitism». A nu reacţiona, a nu activa spre a scăpa de i- c.islă plagă înseamnă a fi nişte laşi, indolenţi şi a ne duce \ ıı l.i groapă şi pieirea ce ne aşteaptă. [...] Unde este scris că mini.ii dv., evreii, aveţi privilegiul de a trăi pe spinarea altor popoare şi pe spinarea noastră ca nişte paraziţi? Unde-i scris • .1 nouă nu ne este îngăduit a simţi cum ne sugeţi vlaga popo- i ului şi creştinului? Unde-i scris că noi n-avem dreptul a ne ■ ■ ut ura de această primejdie ca de orice paraziţi?[52]

Ajuns ulterior prim-ministru, patriarhul a aplicat legislaţia .ml ¡semită adoptată de predecesorul său, poetul Octavian Goga, ne participase la alegeri sub semnul svasticii. Peste numai lici ani, în timpul Pogromului de la Bucureşti, un tânăr numit loadcr Arăpaşu a luat parte la distrugerea sinagogii din strada \ntim.’[3] El a devenit mai târziu, în timpul regimului comunist, patriarhul Teoctist. (în acest peisaj, jertfa preotului Grigore Rrsmeriţă din Humuleşti – care a fost ucis pe 29 iunie 1941, în limpui Pogromului de la Iaşi, după ce a intervenit pentru a-i •.alva pe evreii omorâţi în bătaie – apare ca un gest mai degrabă singular.[54])

De la preoţi ortodocşi au venit însă şi cele mai nobile fapte din timpul Holocaustului. Episcopului Atenei,

Damaskinos, i a trimis în martie 1943 reprezentantului lui Hitler în Grecia – de unde trenurile morţii începeau să plece spre Auschwitz – o scrisoare în care spunea: „Suntem astăzi profund preocupaţi de soarta celor 60 000 de evrei care ne sunt concetăţeni... am trăit împreună atât în sclavie, cât şi în libertate şi am ajuns să apreciem sentimentele lor, atitudinea lor fraternă, activitatea lor economică şi, cel mai important, patriotismul lor deplin“.[55] Fiind ameninţat de SS cu plutonul de execuţie dacă face public mesajul, Damaskinos a răspuns: „Prin tradiţia Bisericii Ortodoxe din Grecia, prelaţii noştri sunt spânzuraţi, nu împuşcaţi. Vă rog să ne respectaţi tradiţia.“ Şi a publicat scrisoarea.

Aceeaşi demnitate a vechilor greci o vom regăsi la episcopul Chrysostomos de Zakynthos, care, alături de primarul Loukas Karrer, i-a salvat pe toţi cei 275 de evrei din insulă. Când naziştii le-au cerut celor doi să le furnizeze numele şi adresele acestora, Chrysostomos şi Karrer au acceptat, e drept, să întocmească o listă. Dar au scris pe ea doar două nume: ale lor.

Şi mai curajoasă a fost intervenţia mitropolitului de Plovdiv, aromânul Kiril Markov, care, aflând că 1 000 de evrei au fost concentraţi într-o şcoală din oraş, de unde urmau să plece din- tr-un moment în altul către lagărele morţii, a mers la ei, şi-a făcut loc printre gardienii înarmaţi, a sărit gardul şi s-a alăturat grupului, rostind aceste cuvinte – venite parcă de pe altă lume: „Oriunde mergeţi voi – merg şi eu“.[56]

Toate aceste episoade, care nu au fost doar demonstraţii platonice, ci au smuls mii de oameni din ghearele morţii, dovedesc faptul că Shoah-ul a fost o încleştare continuă, întinsă pe mai bine de patru ani, între voinţa de desfiinţare a omului, izvorâtă dintr-o pervertire a raţiunii, şi umanitatea care răzbătea din instinctul moral simplu, accesibil oricui. Holocaustul nu a fost o fatalitate, ci complicitatea unui întreg continent la ceea şi un copil – mai ales un copil – putea indica drept rău absolut. Oricât de mult ne vom strădui să desluşim, prin munca istoricilor, motivele acestei complicităţi, sub raport moral ele vor rămâne de neînţeles. Iss Clausner, prietenul lui Primo Levi, zgâriase aceste cuvinte pe gamela sa de la Auschwitz: *Ne pas chercher â comprendre.*[57]

N( )TĂ DESPRE TERMINOLOGIE.

I)l CE CONTEAZĂ CONCEPTELE:
I IOLOCAUST, SHOAH, SOLUŢIA FINALĂ

În februarie 2013, istoricul Vladimir Iliescu a rostit un discurs bizar în Aula Academiei Române. Bizar şi pentru că, la final, a losl aplaudat îndelung, în picioare, de academicienii români.

I Jomnilor“, a spus Iliescu, „au fost persecuţii, 20 000 de evrei au murit din cauza autorităţii româneşti – dar nu a fost Holocaust, dovadă cei peste 300 000 care au supravieţuit în Regat – şi ei ni murit mare parte din prostie. Sigur, 20 000-30 000 au fost impuşcaţi (...), dar majoritatea au murit pentru că au fost băgaţi HI colhozuri cu paie, au venit primele epidemii. Românii răspund dc asta, dar ăsta nu este Holocaust. Holocaustul nu a avut loc de- » al în Ungaria şi Germania. în România au fost numai persecuţii. I o mare deosebire.“[1] Ulterior, istoricul Iliescu şi-a dezvoltat ideile într-un interviu în care explica: „în România au avut loc persecuţii împotriva evreilor, cu aproximativ cifrele cele mai mari de 100 000 sau 120 000 de evrei din Basarabia şi Bucovina, aşadar nu a avut loc un Holocaust, fiindcă în Regat au trăit, şi chiar fără stea. (...) Deci ei au dus o viaţă aproape normală, iar din cei deportaţi în Transnistria, mulţi s-au întors,

nu poate să fie vorba de Holocaust. Holocaust nu a fost decât în Germania şi în Ungaria, care i-au trimis la Auschwitz, care i-au ars.“[2]

Teoriile lui Vladimir Iliescu – de nesusţinut, în mod normal, în faţa unor academicieni care ştiau prea bine că România a fost unul dintre cele mai zeloase state implicate în Holocaust – erau posibile pentru că acesta jongla *în marja terminologică.* El definea
Holocaustul ca exterminare *în lagărele morţii* din teritoriile polo neze, *prin gazare,* urmată în general (nu întotdeauna şi nu de la început) de arderea cadavrelor. Această definiţie implica o anumită viclenie lingvistică a istoricului Iliescu, pentru că Holocaust înseamnă, etimologic, „ars complet“ sau „jertfă prin foc“. Totuşi termenul „Holocaust“ nu este limitat la uciderea programatică a evreilor *prin gazare* (şi, ulterior, distrugere prin foc), ci vizează anihilarea lor prin orice alte mijloace: execuţii sumare, înfometare, bătaie sau tortură până la moarte, incendiere în sinagogi, experimente medicale groteşti, închiderea în lagăre unde epidemiile făceau zeci de mii de victime. Definirea Holocaustului se face aşadar prin obiectiv şi rezultat – distrugerea sistematică a poporului evreu –, nu prin mijloacele folosite pentru atingerea acestui scop. Termenul utilizat în Israel, Shoah (catastrofă, calamitate), este, din acest motiv, mai adecvat, pentru că exprimă limpede voinţa de nimicire nediferenţiată a naziştilor. Şi mai lămuritor pentru a descrie scopul urmărit de Hitler este titlul dat de Râul Hilberg lucrării sale epocale, care a pus de altfel bazele disciplinei studiilor dedicate Holocaustului: Distrugerea evreilor europeni. Dintre cei şase milioane de evrei exterminaţi în Holocaust, cel puţin 1,3 milioane au fost ucişi prin

împuşcare de către *Einsatzgruppen-SS,* la marginea gropilor comune deja pregătite pentru ei, în „Holocaustul prin gloanţe“ la care Himmler a recurs înainte de a dezvolta „tehnologia“ gazării. Şi corpurile acestora au fost ulterior, în multe cazuri, deshumate şi arse (Holocaust – „ars complet“) pentru a îndepărta orice dovadă împotriva lui Hitler. Deşi pentru sensibilitatea noastră mecanismul industrial de exterminare prin gazare este cel mai monstruos, moartea a fost la fel de înfricoşătoare şi pentru cei care au aşteptat ore în şir pe marginea gropii, alături de întreaga lor familie – bunici, părinţi, copii, nou-născuţi – să le vină rândul la împuşcare, urmărind între timp alte 5 000 de execuţii. A fost la fel de groaznică şi pentru cei morţi de foame după ce au încercat să se salveze mâncându-şi pantofii. Sau pentru adolescentele cărora le erau

ı • i|li< oi ganele genitale în cadrul experimentelor pseudomedica- I« «I« l.i Auschwitz. Sau pentru zecile de mii de oameni care s-au HIII-H ii. s au sinucis sau au pierit de sete în trenurile morţii. Sau i ■ ni i ıı zec ile de mii de evrei arşi de vii în hambare şi sinagogi – im Polonia până în Odessa cucerită de români.

\ ladimir Iliescu desemnează toate aceste crime – produse alt- 1.1 ■h i al prin gazare – prin termenul „persecuţii“. Un cuvânt care

■ h liiicşic mai degrabă o prigoană administrativă, fără a implica ıı iic< es i täte crima – deşi el însusi admite că 20 000-30000 de

• i – i (urcă apoi la 120 000) au fost „prigoniţi“ (adică lichidaţi) h lomâni. Din acest motiv sunt conceptele atât de importante:

■ l< pol li utilizate pentru a redenumi realitatea, în speranţa că,
• i h i, o şi pot altera.

În cartea de faţă, din motivele deja explicate, termenul
I lolocaust“ acoperă procesul de anihilare sistematică a evreilor în ansamblul său. Premisele Holocaustului au fost aşezate discur-
iv încă de la începutul carierei lui Hitler şi au fost dezvoltate pi HI legi antisemite începând cu 1933. Deportarea şi ghetoizarea
• \ icilor au însemnat, în fapt, lansarea Holocaustului: naziştii şi .ili.iţii lor ştiau foarte bine că la capătul acestora se află moar- i< .i prin înfometare sau prin epuizare (folosite pentru a justifica gazarea sau „glonţul milei“, o formă mai rapidă şi mai „umană“ de a muri). Invazia URSS a adus începutul „Holocaustului prin gloanţe“. în sensul utilizat în această carte, gazarea în centre spe- i iale dedicate exterminării este Soluţia Finală căutată îndelung de I litler, Himmler şi Heydrich. Termenul de Soluţie Finală este extins uneori de istorici la întregul Holocaust, dar naziştii înşişi nu o făceau: după ce începuseră execuţiile în masă din Est, ei încă invocau în documente necesitatea de a găsi *Endlösung der ludenfrage,* Soluţia Finală a problemei evreieşti. în plus, avem nevoie de un termen specializat tocmai pentru a invalida încer- cări frauduloase – precum cea a istoricului Iliescu – de a limita I lolocaustul exclusiv la lagărele morţii din teritoriile poloneze, lăcându-l astfel o responsabilitate exclusiv germană. în realitate,

după cum vom vedea, au existat state (relativ autonome) şi teritorii controlate de nazişti care nu au dezvoltat un Holocaust propriu, dar au participat la Holocaust, în etapa Soluţiei Finale, prin trimiterea evreilor în lagărele morţii (Bulgaria, pentru teritoriile preluate de la Grecia şi Iugoslavia); de asemenea, au existat state care au conceput un Holocaust propriu, extrem de violent, dar au evitat să participe, din raţiuni politice, la Soluţia Finală din lagărele morţii (acesta este cazul românesc); alte ţări au generat un Holocaust propriu, dar au şi trimis evrei la Auschwitz în cadrul Soluţiei Finale (Croaţia). în sfârşit, în situaţii remarcabile, unele state controlate de germani sau aliate cu aceştia au reuşit să evite atât propriul Holocaust, cât şi participarea la Soluţia Finală (Danemarca, Finlanda).

N( )IĂ DESPRE CIFRE

t <ih e sinteză dedicată Holocaustului trece în revistă, între altele, aii-v.i sute de masacre, execuţii în masă, pogromuri, hecatombe, 11 < sunt selectate de autor dintre câteva mii sau zeci de mii. Fiecare în.r..u ni presupune, la rândul său, un număr estimat de victime: o …ia dificilă, deoarece crimele nazismului s-au produs adeseori în icgiuni cu administraţie precară, deci cu o evidenţă a populaţiei îndoielnică (Belarus, de exemplu); pentru că nu întotdeauna au

• isi.it martori sau supravieţuitori; pentru că trupurile victimelor HI lost arse deliberat sau îngropate în păduri izolate; pentru că, în I nşii, vigilenta birocraţie SS a avut grijă să nu înregistreze intră-

i llc persoanelor selectate pentru gazare în lagărele de exterminare. \< est lucru face ca până şi în cazul Sobibor – un lagăr mai uşor de liidiat, teoretic, decât sutele de gropi comune din spaţiul sovie- ii< să ne confruntăm cu estimări care pendulează între 170 000 i 250000 de victime. Folosind metode de cercetare diferite, citând ni se alternative, autori la fel de bine intenţionaţi propun rezultate

• .ne nu întotdeauna coincid. Procentul evreilor belgieni ucişi în I lolocaust, calculat de United States Holocaust Memorial Museum (USI1MM) dintr-o populaţie totală de 90 000, este de 27%, în vreme de procentul obţinut de istoricii de la Yad Vashem utilizând o populaţie de referinţă de 65 700 este de 44%. Trebuie să ţinem cont de faptul că pe tot parcursul Shoah-ului a existat cel

puţin o dublă i on labilitate a populaţiei evreieşti – una în care evreii erau definiţi prin rasă, conform noului sistem nazist, şi una în care ei erau definiţi prin religie, conform tradiţiei consacrate. în plus, poliţia din state cu legislaţie antisemită iniţia, la solicitarea Berlinului, un recensământ special al populaţiei evreieşti (pe care unii, din motive evidente, îl evitau), în vreme ce organizaţiile evreilor aveau propriile registre, suficient de fidele încât naziştii să se grăbească

să le confişte. Din aceste motive – dar şi pentru că războiul genera deplasări rapide de populaţii şi convoaie de refugiaţi – vom întâlni frecvent variaţii de 10%-30% în calcularea populaţiei totale de evrei dintr-un anumit spaţiu şi, implicit, al procentului victimelor. Fireşte, rigoarea demografică şi cifrele clare reprezintă un obiectiv esenţial – şi, uneori, când naziştii înşişi au păstrat din greşeală documente compromiţătoare, avem parte de ele. SS-istul Karl Jäger *(Einsatzkommando* 3), de pildă, îşi nota cu meticulozitate numărul zilnic de crime din Fortul IX (Kaunas): „1 159 de bărbaţi evrei, 1600 de femei evreice, 175 de copii evrei. [Total:] 2 934. (Mutaţi din Berlin, München şi Frankfurt a.M.)“; sau: „639 de bărbaţi evrei, 1 155 de femei evreice, 152 de copii evrei. [Total:] 2 000. (Mutaţi din Viena şi Breslau).“[1]

în mod poate surprinzător, principala miză a utilizării unor cifre solide nu este (nu mai este *azi,* cel puţin) confruntarea negaţioniştilor şi a călăilor: crima este *atât* de mare, încât nici o variaţie de estimare nu o diminuează (unul dintre principalii ucigaşi nazişti, SS-istul Paul Blobel a respins acuzaţia că ar fi omorât 60 000 de oameni în teritoriile sovietice, recunoscând „doar“ 15 000 de evrei exterminaţi sub comanda lui în doar şase luni). însă pentru urmaşii celor ucişi în masacre, chiar şi diferenţa dintre 120 şi 140 de victime (cazul Pogromului de la Bucureşti) este sensibilă şi importantă. Fiecare om pierdut în Holocaust reprezintă un univers care trebuie evocat şi recuperat.

Am încercat să ţin cont de aceste elemente când m-am referit, de-a lungul acestei cărţi, la numărul celor exterminaţi în diferite etape ale Shoah-ului. Pentru

fluenţa lecturii, am citat foarte rar cele două sau trei ipoteze propuse în literatura de specialitate pentru fiecare masacru. Uneori am ales cifrele din teoriile cele mai credibile, alteori am oferit o medie între numere în egală măsură convingătoare. Sunt însă conştient că unele din aceste cifre pot fi revizuite marginal.

Partea I

Holocaustul prin cuvinte şi legi

< AI’ITOLUL I

I l< H.OCAUSTUL CUVINTELOR

i »1 .< ursul genocidal: la început a fost cuvântul

l ■ ulm istoricii „structuralişti“, Holocaustul a reprezentat o radi- • liz.ire în spirală a celui de-al Treilea Reich (sau un „radicalism laliv“).* Nu a existat, conform acestei viziuni, un plan pre- >1« linii, limpede conturat şi perfect centralizat care să conducă l*i< Soluţia Finală, ci, mai degrabă, fiecare decizie antisemită implementată de nazişti la nivel central şi local a născut, în fapt, o pioblemă mai mare – care a impus o nouă decizie catastrofală. La im < putul acestui lanţ, care a dus în final spre camerele de gazare, a hc.l < uvântul: *discursul antisemit* care La făcut pe Hitler cancelar. < În.ıı dacă, prin cine ştie ce miracol, naziştii s-ar fi gândit să nu ipcleze la *politici antisemite* din momentul în care au ajuns la pu- i< ic. acest lucru era aproape cu neputinţă de evitat: electoratul din mu Icul lor dur, fanatizat de violenţa verbală a Fiihrerului, aştepta măsuri împotriva evreilor, ba chiar trecuse la agresiuni individuale *(/ inzelaktionen)* aflate în conflict cu nevoia de ordine a statului l'ci man – şi nu întotdeauna dirijate de SA. Pentru că se ocupa de piopagandă, Goebbels înţelesese mai bine decât alţii acest proces • aud arăta că „oricine spune A trebuie să

spună şi B... De la un punct încolo, *Judenpolitik* (politica în privinţa evreilor) îşi urmează cursul propriu.“[2]

I)iscursul a generat aşadar un orizont de aşteptare fatal pentru pi unele discriminări ale evreilor: boicotarea comerţului, interii ĸ ţia de a practica meserii de prestigiu, izolarea. Discriminarea parţială nu a făcut însă decât să o pregătească şi să o instige pe cea totală, pentru că se găseau întotdeauna cetăţeni ultragiaţi de resturile de umanitate permise nonarienilor. Dacă nu ai dreptul să mergi la piscină sau la plajă, de pildă, pentru că eşti considerai periculos, nu e la fel de riscant să poţi urca în tramvai? O celebră dilemă a demnitarilor nazişti era dacă evreii care călătoreau în Reich ar fi trebuit să beneficieze în trenuri de un compartiment propriu, segregat, pentru a nu se amesteca cu călătorii germani; dar ce se întâmplă, se întrebau ei, dacă trenul e plin şi arienii sunt nevoiţi să stea în picioare, în timp ce evreii se bucură de locuri în cuşeta lor izolată? Gâlceava dintre Goebbels şi Goring pe acest subiect a fost atât de mare, încât a trebuit tranşată de Hitler. (Scandalul compartimentului evreiesc a fost, oricum, o secvenţă din etapa nazismului „moderat“, care accepta ideea că un evreu ar putea să trăiască şi să circule prin Germania; la scurt timp, când radicalismul a continuat să urce pe spirala genocidală, evreii din Reich au fost urcaţi în vagoane pentru marfă sau pentru vite şi au fost trimişi în lagăre de exterminare. Nici un demnitar nazist nu a protestat împotriva acestor garnituri de tren rezervate acum *exclusiv* evreilor.)

Din astfel de dileme a apărut excluderea deplină din societate – interdicţia de a mai călca în parcuri, restaurante, hoteluri, ba chiar de a mai merge pe stradă. Evreii au fost închişi în ghetouri sau în lagăre şi

au fost marcaţi cu Steaua lui David. Şi-au pierdut drepturile civile şi posibilitatea de a munci. Proprietăţile lor au fost confiscate.

Numai că – întocmai ca în cazul cuşetei segregate din tren – această politică impusă de nazişti a sfârşit indignându-i tot pe ei. Erau acum în situaţia de a asigura hrană pentru ghetourile în care închiseseră nişte oameni cărora le confiscaseră proprietăţile, precum şi dreptul de a lucra. Deşi evreii erau obligaţi să muncească în interesul Reichului şi primeau mai puţin de jumătate din raţia de calorii necesară pentru supravieţuire, naziştii considerau o ofensă ideologică faptul că *tocmai ei* erau nevoiţi să îi hrănească. Nu erau dispuşi să sacrifice o parte din caloriile
ti. «im.ilc soldaţilor de pe front pentru evrei. într-un memoriu IHI'H mii de Rolf-Heinz Hoppner despre situaţia din Warthegau, ||t Umil Ini Eichmann, acesta scria: „Există pericolul ca, în iarna îmi \ ine, să devină imposibil să hrănim toţi evreii. Trebuie luat M 11” ■ în considerare dacă nu cumva cea mai umană soluţie nu o li J terminăm cu toţi evreii nepotriviţi pentru muncă prin m li mijloace rapide. Acest lucru ar fi, în mod categoric, mai pl i< ui decât să îi lăsăm să moară de foame.“[3]

Iul uşi, pentru că erau prea ocupaţi cu Operaţiunea I’ II b.uossa, chiar asta au ales să facă: să-i lase să moară de foame. '. MI ..i i împuşte în mari masacre – mii de oameni executaţi de mi ■*iin’ur* pluton în fiecare zi – pentru a economisi, în beneficiul \\ i În machtului, proviziile de hrană disponibile pe Frontul de I i I >ar ambele soluţii li s-au părut, din nou, tot lor, inumane, în pentru că evreii sufereau, ci pentru că SS-iştii, poliţiştii şi tJdaţii germani erau nevoiţi să *asiste* la atâta suferinţă, devenind liipi.ilori ineficienţi şi nevrotici. Din acest motiv – dar şi pentru • i Im I limmler i s-a făcut

rău când a urmărit execuţia unor femei >lm Belarus – naziştii au petrecut câteva luni studiind metode m.ıı umane“ de lichidare. Printre aceste soluţii a fost şi arun- ■ .nea oamenilor în aer, cu dinamită, în buncăre (rezultatele s-au dovedit nesatisfăcătoare, pentru că trupurile pulverizate şi rupte HI două, care încă mişcau, erau greu de strâns şi de curăţat). S-au opi it la gazare – iniţial gazarea cu monoxid de carbon îmbuteli- ii. apoi cu monoxid de carbon produs de motoarele camioanelor, pentru ca, într-un final, să opteze pentru Zyklon B.

lot acest proces genocidal – discriminarea, eliminarea din •.oi ietate, ghetoizarea, înfometarea, împuşcarea, gazarea – a început însă prin *discurs.* Orice genocid este, la început, un genocid al cuvintelor.

('odul cultural antisemit german

În 1850, Wagner publica un articol numit *Das Judenthum în iler Musik (Iudaismul în muzică).* Deşi obiectivul lui Wagner

era să atace doi rivali evrei – pe Felix Mendelssohn şi Giacomo Meyerbeer articolul sfârşea propunând anihilarea tuturor evreilor: „Iudaismul este conştiinţa încărcată a civilizaţiei moderne. Gândiţi-vă că există un singur mijloc de a scăpa de blestemul ce vă apasă: reînvierea Iui Ahaşverus – *nimicirea'"** Trei decenii mai târziu, opiniile lui Wagner erau neschimbate: „Consider rasa evreiască a fi inamicul înnăscut al umanităţii şi a tot ceea ce e nobil; este sigur că tocmai germanii vor pieri din cauza ei".[5]

Autorul operei *Tannhäuser* a fost unul dintre cei mai importanţi oameni pentru formarea lui Hitler. în tinereţe, la Viena, acesta îşi cheltuia bruma de bani – obţinuţi din moştenire şi din vânzarea de cărţi poştale – pentru a-şi cumpăra bilete la spectacolele lui Wagner. Peste ani, când melomanul vienez a devenit Führer, el obişnuia să oblige elitele naziste – plictisite de moarte – să participe la concerte de gală Wagner (pentru că liderii celui de-al Treilea Reich o ştergeau rapid din sală, locurile goale trebuiau ocupate de SS-işti convocaţi anume). Ernst „Putzi" Hanfstaengl, amicul lui Hitler din tinereţe, îşi aminteşte că, atunci când l-a cunoscut pe viitorul cancelar, acesta l-a rugat să-i cânte la pian: l-a urmărit cam agasat când a interpretat o piesă de Bach, entuziasmându-se însă instantaneu când a trecut la Wagner, pe care îl ştia pe de rost, notă cu notă, fluierând cu pasiune alături de pianist.

Antisemitismul lui Richard Wagner a avut, de bună seamă, o influenţă asupra lui Hitler. Totuşi această influenţă nu este decisivă; nu este nici măcar importantă. Şi asta pentru că tânărul rătăcitor din Viena – şi mai apoi din München – a avut zeci de alte modele antisemite. „în nici o altă ţară antisemitismul nu

>
1(
1

a fost alai de iaspândit dintr-odată, încât să reprezinte o axiomă cultu- i 11.» • I guvei na mai mult sau mai puţin viaţa ideatică a societăţii

I il> i 'im.iiH , scrie Daniel Goldhagen.[6] Declarându-te anti- • mii în . mi i .< < olului al XlX-lea spuneai, în fapt, că eşti

• '■ c tuli u lm <l< modernizare – democraţie, liberali .li HI i| ii di m I n i 11 mii ieie, libertate culturală – dar

>
1(
1

•.» klcîî la protecţionism, autoritarism, naţionalism, imperiali hi >i conservatorism cultural.[7] Antisemitismul era stindardul
•• i> ţionarilor speriaţi de modernitate, iar Imperiul German era mi .tal esenţialmente reacţionar. Shulamit Volkov a rezumat
•• r.la idee spunând că antisemitismul ţinea de „codul cultural" il • onscrvatorilor germani.[8]

Iniţial, efectele multiplelor schimbări care aveau loc la sfâr- llul secolului al XVIII-lea şi la începutul secolului al XlX-lea în I mopa păreau de bun augur pentru evrei. Liberalismul le-a
••I. i ii acestora drepturi politice în Franţa, în Anglia şi chiar în paţiul german şi austro-ungar, în vreme ce industrializarea a fa-
\ di i/.il succesul economic al celor educaţi, obişnuiţi să vorbească în ii multe limbi şi să călătorească – aşa cum erau evreii. în răspăr ■ ii vechea abordare care accepta doar acordarea unor privilegii individuale evreilor, Wilhelm von Humboldt lansa această for- niul.i paradoxală, menită să pună accent pe importanţa dreptu- i lloi lor colective: „îi iubesc pe evrei cu adevărat doar *en masse*| /// *ilctail* prefer să îi evit".[9] Totuşi, acest proces a avut un efect ri undar: cei afectaţi de procesul de modernizare i-au considerat |>< evrei – beneficiari ai schimbărilor – drept instigatori ai acestui.i. Victimele modernităţii erau – îi dă dreptate Hannah Arendt Im l.ngels – nobilii, „protagoniştii mişcării antisemite din epocă", usţinuţi de masa de manevră a micii burghezii comerciale, care < oncura cu negustorii evrei şi furniza „mulţimea urlătoare".[10]

Semne ale antisemitismului din epocă, atât de trainic împământenit în cultura protestantă de furiile lui

Martin Luther, pot 11 găsite chiar şi la luminosul Goethe. în *Wilhelm Meister,* de pi l- J.i, evreii nu sunt acceptaţi în cetatea ideală: „Nu vom tolera nici un evreu printre noi“, spune un personaj al lui Goethe, „căci, o.ire, cum am putea noi să le acordăm o parte din acea cultură superioară ale cărei origini şi cutume ei le neagă“.[11] Herder era mult mai radical: „De mii de ani, încă de la originea sa, poporul Im Dumnezeu, care şi-a primit patria din partea Cerului însuşi, se dezvoltă ca o plantă parazită pe trunchiul viu al naţiunilor străine; rasă vicleană şi sordidă, căreia întreaga lume de-abia îi ajunge, el n-a fost nicicând mişcat de vreo pasiune arzătoare pentru a-şi apăra sau redobândi onoarea“.[12]

în ciuda eleganţei principiilor sale etice şi metafizice, Kant însuşi a fost un antisemit morocănos şi certăreţ. în 1775, el a dedicat o lucrare problemei rasiale („Despre diversele rase umane“), militând pentru separare rasială şi arătându-se convins de superioritatea rasei albe.[13] Mai presus de toate însă, cu tot universalismului său *ex cathedra,* le era ostil evreilor: „Palestinienii care trăiesc printre noi au, pe bună dreptate, reputaţia de a fi escroci, din cauza spiritului cămătăresc care domneşte în rândurile majorităţii lor. (...) Legaţi între ei printr-o veche superstiţie, recunoscută de statul în care trăiesc, nu sunt în căutarea onoarei burgheze şi vor să compenseze această slăbiciune prin avantajul de a înşela poporul care le acordă protecţia.“[14]

Totuşi, abia odată cu Fichte va deveni antisemitismul un element central al codului cultural specific naţionalismului german. Şi asta pentru că Fichte a lipit ura împotriva evreilor de patriotism, făcând ca ultimul termen să fie însoţit şi să fie probat

de cel dintâi: „Pentru a ne proteja împotriva lor“, scria Fichte despre evrei, „nu văd decât un singur mijloc: să cucerim pentru ei pământul lor făgăduit şi să-i expediem acolo pe toţi. (...) Să le dai drepturi civice nu este posibil decât cu o singură condiţie: să le tai la toţi capetele într-o singură noapte şi să le dai altele noi, care să nu mai conţină nici măcar o singură idee evreiască.“[15] Evreii reprezintă, se plângea Fichte, un „stat în stat“ – ceea ce submina forţa germanilor şi le explica eşecurile din epocă.[16] Deşi îşi alegea cuvintele cu mai multă grijă, şi Hegel a avut grijă să îşi exprime dispreţul pentru evrei: „încercarea lui lisus de a da turmei de cviei i onştiinţa divinului nu putea decât să eşueze“, scria autorul */ < în»nn ih>l<n>ici spiritului,* „căci credinţa în divin nu poate rezista ni ••>„» ॥ Li I cui mi im ape într-o nucă; spiritul infinit nu încape în < iiit ci >i unui sul Ici evieiesc.“[17]

i unda ment ele intelectuale ale nazismului

\. • -.le atacuri erau menite mai degrabă să afirme, aşa cum scrie II uinah Arendt, „caracterul esenţialmente creştin“ al statului în . ••nslnicţie. Oamenii de afaceri şi bancherii evrei erau în continuare protejaţi de Bismarck, care arăta că „evreii înstăriţi, ale • ami interese sunt legate de conservarea instituţiilor statului im.lui“ trebuie scutiţi de asalturile virulente ale unor politician precum Adolf Stoecker, pastorul protestant care din 1875 i a dedicat predicile cauzei antisemite, bucurându-se de sufi- ■ Icni succes încât să poată forma, din ianuarie 1878, un partid n» ial-creştin.[18]

Antisemitismul a căpătat o nouă dimensiune – care îl va însoţi până în cele mai întunecate zile ale celui de-al Treilea Reich – odată cu impunerea teoriilor

conspiraţioniste de către – xolicul abate Augustin Barruel, a cărui audienţă nu se limita l.i Franţa, ci pătrundea în întregul spaţiu catolic-conserva- lor. Iezuit, canonic la Notre-Dame, exilat în Anglia în tipul Revoluţiei din Franţa, Barruel îi va scrie la revenirea în patrie Im Joseph Fouché, ministrului Poliţiei lui Napoleon, un mesaj grav despre conspiraţia evreiască care se desfăşura prin intermediul iluminaţilor şi francmasonilor – şi care era pe punctul de a izbândi în orice moment. Evreii urmau, anunţa abatele Augustin Barruel, „să devină stăpânii lumii, să abolească toate i elclalte secte, pentru a o face să domnească numai pe a lor, să transforme bisericile creştine în sinagogi şi pe restul creştinilor sa i reducă la starea de sclavie“.[19] Şi Joseph de Maistre, părintele conservatorismului francez, considerat respectabil în mediile < atolice din întreaga Europă, îşi va însuşi această teză, scriindu-i panicat ţarului Rusiei că evreii pregătesc debarcarea sa: „Cel mai mare şi cel mai funest talent al acestei secte blestemate, care se slujeşte de orice pentru a-şi atinge scopurile, a fost din capul locului acela de a se servi de principi chiar pentru a-i distruge“.[20] Aşa cum vom vedea, teza conspiraţiei evreieşti, propusă

de Barruel şi promovată de Joseph de Maistre în Rusia, va găsi în imperiul ţarist un sol fertil, fiind reluată mai târziu, pe filiera Paris-Sankt-Petersburg, în *Protocoalele înţelepţilor Sionului,* carte care se va bucura de un imens succes în Germania începând cu 1920.

Pe măsură ce spiritul romantic – tot mai agasat de Biblie şi de Tărâmul Făgăduinţei – a început să descopere, cu entuziasm, farmecul unor spaţii exotice, antisemitismul a căpătat o nouă şi nebănuită direcţie. înainte de romantism, tradiţia biblică era satisfăcătoare pentru europeni: omul venea din Orient; albii creştini (iafetizii) se revendicau din lafet, în vreme ce evreii (semiţii) se trăgeau din Sem şi africanii (hamiţii), din Ham.[21] în ciuda urii de ordin religios împotriva evreilor şi a dispreţului pentru „omul negru" nutrite uneori de europeni, istoria biblică vorbea despre o origine comună cu aceştia, despre o veche înfrăţire, pentru că lafet, Sem şi Ham erau deopotrivă fiii lui Noe.[22] Când însă – din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea – fabuloasa Indie devine populară, europenii încep să-şi caute rădăcinile acolo, fiind deja pregătiţi pentru momentul în care va fi anunţată înrudirea dintre sanscrită şi limbile lor. încă din 1805, Friedrich Schlegel ajunsese la concluzia că limba vorbită în India e „cea mai apropiată de graiul primordial, din care au apărut toate celelalte".[23] Trei ani mai târziu, el a publicat *Uber die Sprache und Weisheit der Indier (Desp*[re] *limba şi înţelepciunea Indiei),* în care atrăgea atenţia asupra asemănărilor structurale dintre sanscrită, germană, latină sau greacă.[24] în 1806, şi Johann Christoph Adelung afirma în *Mithridates, oder allge- meine Sprachenkunde (Mithridates sau lingvistica generală)* că poporul primordial venea din

Caşmir: „Oamenii se disting aici în mod pozitiv de toţi ceilalţi asiatici“, scria el. „Ei nu au nimic din caracteristicile tătarilor şi mongolilor, proprii tibetanilor şi chinezilor; ei prezintă formele europene cele mai frumoase şi îi depăşesc în inteligenţă şi spirit pe toţi asiaticii.“[25] în sfârşit, în 1816, l.i l iankfurl, l'ranz Bopp publica epocala lucrare *Uber das*

AA

(ţ'xm^iiionssystem der Sanskritsprache în Vergleichung mit je- HtH' ,/. / *griechischen, lateinischen, persischen und germanischen* Ipoii/n *(Despre sistemul de conjugare din limba sanscrită în* i *>>>■• ¡.i i ti (ir cu cel al limbilor greacă, latină, persană şi germană).* i'f ut melc lui Schlegel, care îi fusese sursă de inspiraţie, Bopp
I l-iii. .1 să probeze convingător existenţa unui bloc lingvistic pi ʜr îl va numi indo-european *(indoeuropäisch).* Vom regăsi
II ■ m.iţia pentru India şi la filosoful Arthur Schopenhauer, care i | n subtilele învăţături ale Orientului îndepărtat în antiteză • ʜ . i< dintele evreilor: „Doctrina creştină ivită din înţelepciunea Indii i .1 acoperit vechiul trunchi cu grosolanul iudaism“, se tân- i în i < l. ’[6] Acest „iudaism grosolan“ era asociat de Schopenhauer i ıı *loclor judaicus* – duhoarea evreiască –, care desemna credinţa mii mi Dumnezeu drept, bun şi care oferă oamenilor liber-ar- l'lliu Dacă în epoca dominaţiei intelectuale a Bisericii evreii în i sciă condamnaţi pentru că respinseseră revelaţia creştină, ■n mu când la modă era dispreţuirea creştinismului – ei erau im urniţi că îl inventaseră.

lotuşi mult mai periculoasă decât încruntarea postereştină a Im Schopenhauer era dezvoltarea ideii de „rasă“. în 1843, anii apologul german Gustav Friedrich Klemm vorbea despre o i r.,1 activă şi nobilă, care fusese destinată să cucerească lumea: Iulie timp, pe platourile înalte ale Himalayei, se maturizase o dia rasă... Paşnica populaţie primitivă, răspândită pe pământ, a lost şi ea surprinsă în calmele ei visări de către eroii rasei active, i mc s-au năpustit asupra ei.“[28] în acest mod, arienii începeau să ışı Iacă simţită prezenţa pe scena dezbaterii istorice şi ideologice. I a jumătatea secolului al XIX-lea,

Christian Lassen scria deja că ai icnii alcătuiesc poporul cel mai complet organizat, cel mai întreprinzător şi mai creator: el este, prin urmare, cel mai tânăr, pământul neproducând decât târziu speciile perfecţionate de plante •a de animale. (...) Dintre popoarele caucaziene, noi trebuie, fără îndoială, să decernăm laurii indo-germanilor. Nu credem că lu- < i ii I acesta s-ar datora hazardului, ci credem că el decurge din

talentele lor superioare şi mai vaste. Istoria ne învaţă că semiţli nu dispun de echilibrul armonios al tuturor forţelor sufletului, care îi caracterizează pe indo-germani.“[29] întâlnindu-se cu ide i ea colonială, cu convingerea fermă a marilor imperii europene] că omul alb poartă „povara“ civilizării popoarelor „inferioare”,! arianismul făcea loc unui rasism specific german.[30] Aşa cum observă Léon Poliakov, „cultul rasei germanice este un fenomen fără analogie în celelalte ţări; între naţionalismele europene care încep să se întreacă între ele în exaltare, nici unul nu îmbracă | această formă biologizată“.[31] în vreme ce naţionalismul francez 1 modelat de enciclopedişti şi de Napoleon – a luat forma unui I „mesianism universalist“, naţionalismul german a trecut rapid, ! explică acelaşi Poliakov, „de la ideea unei misiuni specific ger mane, la glorificarea limbii şi, de aici, la glorificarea sângelui“.[32]! Frustrat de lipsa unor colonii întinse în care putea interacţiona cu I alte rase şi putea domni asupra lor, Imperiul German se consolai cu gândul că îşi păstrase puritatea genelor. în zadar avertiza Max I Müller, unul dintre cei care au impus conceptul de „arian“, asupra I faptului că „un etnolog care vorbeşte despre rasă ariană, sânge! arian, ochi şi păr arian, este la fel de mare păcătos ca un lingvist J care vorbeşte despre un dicţionar doliocefal sau o gramatică bra-l bicefală“.[33] Cultul nordicului neînfricat – şi totuşi cerebral – sei născuse deja. Istoricul Ernst Moritz Arndt – activ atât în perioa-| da lui Napoleon, cât şi la 1848 – scria cu pasiune: „Puternicul şi înflăcăratul copil sălbatic germanic reprezintă acea specie bună căreia îi putea fi inoculată sămânţa divină, pentru a produce cele mai nobile roade. Germanicii şi latinii

impregnaţi şi fertilizaţi de ei sunt singurii care, graţie filosofici şi teologiei, au dus la înflorire germenele divin şi care animă şi conduc, în calitate de maeştri, popoarele înconjurătoare, aparţinând unor specii străine.“'[1] Iar de aici până la ideea segregării rasiale, a interdicţiei amestecării sângelui prin împerechere în afara rasei, nu mai era <l<< al un singur pas, pe care Friedrich Ludwig Jahn îl parcurgea în *Ihiii <ln| Volksltim.* „Animalele hibride nu se reproduc“,!

•|«H...I „la fel îşi pierd şi popoarele metise forţa de reprodu
ci* miţlonală, iar cel care plănuieşte să reunească într-o singură |U popoarele nobile ale pământului, riscă să nu domnească,
hi oii intl, decât peste cel mai nenorocit gunoi.“[35]Anticipând d< l.i Nürnberg, el avertiza: „Păcatul împotriva sângelui, hup* i. < berea împotriva naturii, este o oroare, ale cărei efecte nu U uliii)- nii i la a mia generaţie.“[36] Jahn era obsedat de gimnastică (Imm/i. cuvântul german pentru „gimnastică“, a fost creat de [1] i »I« clcclele benefice ale războiului asupra vigorii naţionale. ' i»11 n i .1 II lui Jahn salutau strigând *Gut Heil!,* un evident prelu- illii p< ulm nazistul *Sieg Heil!'*[7] Din societăţile de gimnastică fonti u. d< I riedrich Ludwig Jahn va lua naştere mişcarea *völkish,* HI ■ IK I reprezentant final va fi NSDAP. Deloc întâmplător,
I I' taţia Germană de Gimnastică, care promova exerciţiile în
II nuia, va alege ca simbol svastica – două svastici, în fapt, acestea lumi Im mate din patru litere F care simbolizau caracteristicile Hm i doi germani ce întorceau spatele societăţii industrializate şi I răgeau în mijlocul naturii; ei erau fericiţi *(Fröhlich),* pioşi i / im////), tonici *(Frisch)* şi liberi *(Frei).*[iS] Aceşti tineri vor deveni,
■ bip.i 1900-1920, profesorii care controlau în mare măsură sistemul de educaţie din Germania – iar studenţii formaţi de ei vor Im ma avangarda lui Hitler.[39]

Iu acelaşi spirit, folcloristul Wilhelm Heinrich Riehl susţinea în populara sa lucrare *Land und Leute,* terminată în 1863,
■ a .un popor trebuie să moară dacă nu mai poate să înţeleagă moştenirea pădurilor din care este întărit şi

întinerit“.[40] Alte • Imia voci importante ale antisemitismului german au fost I ugen Dühring şi Wilhelm Marr – ultimul fiind, de altfel, şi cel

■ arc a impus termenul de „antisemitism“. Pentru Marr, care a imn il în 1904, istoria era o luptă simplistă a arienilor (superiori) împotriva evreilor (inferiori).[41]

în tot acest context, pentru contemporani a fost o surpriză l ipiul că instabilul Friedrich Nietzsche – puternic asociat mai i.n ziu cu nazismul din cauza preluării vulgare a conceptelor sale („Supraomul“, „voinţa de putere“) – a respins antisemitismul Deşi critic cu iudaismul, pe care îl acuza că s-a aflat în spatele „revoltei sclavilor“ din cultura europeană – revoltă care a din la o suprimare a vitalităţii şi la o decădere a Occidentului’[2] -j Nietzsche a avut cuvinte de laudă neaşteptate la adresa evreilor:

> Este evident că, dacă ar voi sau ar fi obligaţi... evreii ar putea avea de acum preponderenţa şi, fără doar şi poate, stăpânirea întregii Europe; este clar, de asemenea, că nu vizează aşa ceva şi nu îşi fac proiecte în acest sens. Ceea ce vor şi doresc pentru moment, chiar cu o anumită insistenţă, este a se lăsa absorbiţi şi dizolvaţi în Europa, de Europa; ei aspiră să găsească locul unde să se poată fixa, să fie recunoscuţi şi respectaţi, să pună capăt vieţii lor nomade, de evreu rătăcitor... Iată de ce ar fi poate necesar şi legitim să expulzăm din ţară scandalagiii antisemiţi.[43]

în răspăr cu vocile vremii sale, savantul Nietzsche se declara un admirator al evreilor, pe care îi considera nişte salvatori ai culturii europene în epoca medievală: „Dacă creştinismul a făcut totul pentru a orientaliza Occidentul, iudaismul a fost cel care a contribuit să-l

occidentalizeze din nou; ceea ce, astfel spus, înseamnă a restitui misiunea şi istoria Europei ca o *continuare* a istoriei greceşti“.[44] După moartea filosofului, sora acestuia, Elisabeth Forster-Nietzsche, admiratoare împătimită a lui Hitler, va aduce mari deservicii memoriei lui, editându-i tendenţios operele şi oferind consemnări false despre opiniile acestuia, menite să-l transforme într-un protonazist.[45]

O influenţă majoră în conturarea gândirii naziste a avut-o Paul de Lagarde, pe care Hitler îl va citi cu mare interes, până spre sfârşitul vieţii. Lagarde îl va anunţa pe Hitler inclusiv în domeniul geopolitic, el visând „germanizarea graduală a Poloniei“ şi un spaţiu german întins până la Bug şi gurile Dunării. Totuşi Paul de Lagarde va fi, înainte de toate, un antisemit virulent, care în |IH MIC.i sa de căpătâi din 1887 – *Juden und Indogermanen (Evrei |< iiidogcrmani)* – proclama că „suntem antisemiţi pentru că în 11) mi.mia secolului al XlX-lea evreii care trăiesc printre noi re- | i /mia opinii, obiceiuri şi pretenţii care merg înapoi până în vre-ţi” ,i .cparării neamurilor, la scurt timp după Potop... pentru că în imiliH ui lumii creştine evreii sunt păgâni asiatici“. Pentru el, evreii (oui un popor care nu a oferit nimic istoriei în mii de ani“.[46]

I .1 aproape patru decenii distanţă de la instigarea lui Wagner l (icirea“ evreilor, Lagarde relua limbajul virulent al acestu
ia \ orbind despre „zdrobirea“ şi „distrugerea“ lor. în plus, la el găsi comparaţia dintre evrei şi „bacili“, care mai târziu îl va '!■ <da pe Hitler: „Ar trebui să avem o inimă de oţel“, scria Paul «li I aj’.irde,

> ca să nu simţim milă pentru bieţii germani şi, în acelaşi ii mp, să nu urâm evreii, să nu-i urâm şi să-i

dispreţuim pe (ci care – din omenie! – îi apără pe evrei sau sunt prea laşi pentru a-i zdrobi pe aceşti paraziţi. Cu paraziţii trichinelozei a cu bacilii nu se negociază, paraziţii trichinelozei şi bacilii nu trebuie hrăniţi, ei trebuie distruşi cât mai repede şi cât mai temeinic posibil.*[7]

<) primă încercare de succes de a oferi rasismului un aer pdidoştiinţific şi de a formula o veritabilă filosofie antisemita a istoriei a venit de la Joseph Arthur de Gobineau, ale cărui Idei vor prinde rădăcini în Germania începând cu 1894, când ah 1 va fi organizată o Societate Gobineau.[48] Deşi era diplomat şi nu avea pregătire ştiinţifică, Gobineau va pretinde în *Essai sur I nicgalite des races humaines (Eseu despre inegalitatea raselor uniune)* – lucrare publicată între 1853 şi 1855, în două volume – (a poate demonstra în mod sistematic supremaţia rasei albe şi a arienilor asupra rasei galbene şi a rasei negre, precum şi ne- (csilatea segregării rasiale pentru a conserva puritatea sângelui •mpcrior.[49] Rasa neagră, explica Arthur de Gobineau, este „cea

mai de jos, stă la baza ierarhiei“, în vreme ce rasa galbenă se dovedea „clar superioară negrilor“, fiind totuşi limitată de lipsa de vitalitate care nu îi permitea să edifice societăţi civilizate/” „Toate civilizaţiile derivă din rasa albă“, anunţa Gobineau.[51] în viziunea lui, civilizaţiile se prăbuşeau prin degenerarea sânge lui – noile generaţii nereuşind să mai găsească în propriile vene sângele curat al strămunilor.[52] Din acest motiv, Gobineau încheia într-o notă pesimistă, considerând că prăbuşirea europenilor era inevitabilă pe fondul metisajului rasial.[53]

Continuatorul lui Gobineau – şi cel care va asigura o legătură directă cu generaţia lui Hitler – a fost Houston Stewarl Chamberlain. Deşi era fiul unui amiral britanic, darwinistul, arianistul şi antisemitul Chamberlain obţinuse cetăţenia germană după ce se raliase cauzei Kaiserului în Primul Război Mondial.[54] A fost căsătorit cu Eva von Biilow, fiica lui Richard Wagner.[55] în influenta sa carte *Die Grundlagen des neunzehnten Jahrhunderts {Fundamentele secolului* XX), publicată în 1899, Chamberlain a concluzionat că „istoria e o luptă rasială în care arienii trebuie să triumfe“.[56] După prăbuşirea Imperiului Roman, explica el, toate realizările importante aparţinuseră „rasei teutone“.[57] Chamberlain credea că identificase la zenitul Evului Mediu un moment de renaştere săvârşit de „măreaţa rasă europeană nordică“ *{die Germaneri).*[53] La Houston Stewart Chamberlain, rasa va căpăta – ca şi la Hitler ulterior – o valoare care se ridica mult deasupra biologiei, devenind mai degrabă mistică: „Rasa îl ridică pe om mai presus de sine; îl înzestrează cu puteri extraordinare – aş fi tentat să spun supranaturale“.[59] Chamberlain îi plasa pe evrei în antiteză cu arienii creatori, considerând că influenţele evreieşti asupra istoriei şi culturii erau pur distructive.[60]

Evreii, spunea el, „prin cele mai ticăloase mijloace, au acumulat o bogăţie imensă“.[61] Chiar şi aşa, doar evreii şi arienii reuşiseră să îşi menţină un sânge pur, ajungând astfel într-o competiţie finală pentru conducerea lumii.[62] Pentru astfel de hl> i pe care le va integra în doctrina sa, NSDAP îl va declara în l ■»• pe Chamberlain „profetul naţional-socialismului“.

tendinţele rasiste şi arianiste – care veneau dinspre lingvişti dinspre filosofi ai istoriei şi ai culturii – vor primi o neaşteptată li ipllmare din partea unor biologi şi medici dispuşi să transformi *ipoteza* rasei, tentantă ca temă de cercetare având în vedere un< Iul de dezvoltare al ştiinţei la sfârşitul secolului al XlX-lea, inii o veritabilă dogmă. Extinzând asupra oamenilor principiile ulili/.ile în încrucişarea animalelor, aceştia susţineau – precum l miu is Galton în lucrarea *Flereditary Genius (Geniul ereditar),* pnldk ală în 1869 – că prin selecţia partenerilor se poate obţine n iasă extrem de dotată“.[63] Foarte influentă în această direcţie a li .utivitatea eugenistului Alfred Ploetz, care a fondat în 1907 '.<•< iclalea Internaţională pentru Igienă Rasială.[64] Ploetz a publi- ■ ii în 1895 *Grundlinien einer Rassenhygiene (Fundamentele igi-* . uc/ *rasiale),* el lăudând rolul războiului în asigurarea unei rase în.ii pure („avocaţii igienei rasiale au puţine obiecţii împotriva ı ı/boiului“).[65] Iniţial, Ploetz se dovedise mai degrabă un admi- i iiiu al evreilor, considerând creativitatea lor culturală apropia- la de cea a europenilor şi vorbind despre „rolul lor remarcabil în pioj’icsul umanităţii“. Mai mult, considera antisemitismul un h.isco“ care urma să se risipească natural.[66]

Dar criza bursei germane din 1873 a întărit pasiunile anti- • mile. După ce istoricul Heinrich von Treitschke a lansat formula „evreii sunt nenorocirea noastră“ în

cursul unui studiu mai amplu despre destinul Germaniei, problema evreiască va căpăta mu dimensiuni în 1879, în disputa antisemită berlineză *(Berliner* | *„lisemitismusstreit).*[67] în urma acesteia, Theodor Emil Fritsch a publicat în 1881 un prim pamflet antisemit folosind pseudonimul I homas Frey – pseudonim pe care îl va înlocui apoi cu Fritz Thor •.au Ferdinand Roderich-Stoltheim.[68] Un an mai târziu, în 1882, •aib înrâurirea lui Fritsch a fost organizat la Dresda un Congres Internaţional al Antisemiţilor, la care au participat înjur de 30 de a< livişti din Ungaria, Germania şi Austria.[69] Tot Theodor Emil

Fritsch a lansat în 1885 ziarul *Antisemitische Correspondenz,* în care pleda – aşa cum o va face şi Goebbels mai târziu – împotri va *Radau-Antisemitismus* (antisemitism emoţional, zgomotos), militând în schimb pentru un antisemitism mai raţional şi mai intelectualizat. în căutare de aliaţi, el i-a contactat pe Nietzsche şi pe Paul de Lagarde – Nietzsche refuzându-l cu dispreţ.[70] în ciuda argumentaţiei sale în favoarea antisemitismului „raţional", Fritsch va impune în cartea *Enigma marilor averi evreieşti* un stereotip emoţional care se va regăsi ulterior la Hitler sau la vul garul Julius Streicher – cel al adolescentei germane abuzate de un seducător evreu: „O tânără de familie bună", scria Theodor Fritsch, „abia ieşită din adolescenţă, iese pe stradă; un evreu o fixează cu ochii săi şi îi murmură ceva; ea rămâne total interzisă, se opreşte şi nu poate să-şi dezlipească privirea de la evreu. Puţin mai târziu, ea îl urmează în prăvălia sa."[71]

Mişcări politice antisemite în Germania şi Austria

La începutul secolului XX, Imperiul German era cucerit de mişcarea *völkisch* (popular, tradiţional), inspirată de naţionalismul romantic, rasist şi eroic conturat de Fichte încă din 1809, când lansase *Cuvântări către naţiunea germană.* Tinerii erau pătrunşi de spiritul organizaţiei Wandervogel, care îşi propunea să respingă industrializarea şi urbanizarea prin drumeţii în pădurile sălbatice şi pure ale Germaniei.[72] Hitler va avea grijă în *Mein Kampf* să revendice ideologia NSDAP de la mişcarea *völkisch.*[73] O puternică influenţă antisemită răzbătea în această perioadă dinspre Rusia, unde se

dezlănţuiseră pogromurile îndreptate împotriva evreilor, care aveau loc cu acordul şi, adesea, la instigarea statului ţarist. Personalul diplomatic german prelua în această fază prejudecăţile antievreieşti ale elitelor politice ruse, în vreme ce împăratul Wilhelm al II-lea comenta pogromurile ţariste cu formule precum: „Mereu evreii...“[74]

I >în 1880 începuseră să îşi facă loc pe scena publică iniţiative pi nli ıı eliminarea evreilor din administraţie şi învăţământ, o pe- acest sens strângând peste 200 000 de semnături.[75] Autorul ft iipci era Bernhard Fbrster, cumnatul lui Nietzsche – un perso- H i| bizar, care a emigrat în Paraguay, unde a încercat să organi- o *Nueva Germania,* sfârşind prin a se sinucide. El a fondat, Iul ’<81, împreună cu ofiţerul Max Liebermann von Sonnenberg, „ I Iga a Poporului German *(Deutscher Volksverein),* cu puternic Ciulii antisemit.

În aceeaşi perioadă – cea a naşterii şi a copilăriei lui Hitler –, I'HIIIK icnii antisemiţi deveneau tot mai influenţi în Austria. Cel ni.ıı important dintre ei era Karl Lueger, ajuns lider al Partidul [1] H am Social din Austria, pe care l-a orientat din 1887 spre ml i.cmitism. Propunând o alianţă între catolicism şi muncito- III ni bani, care aveau aici un nivel de viaţă mai ridicat faţă de H iul Europei, Karl Lueger a fost un primar extrem de popular în Viena. Era poreclit *Der schdne Karl,* fiind considerat foarte ■ liipcş şi charismatic.[76] Deşi virulent, antisemitismul său nu era iib .nlul. Susţinea, pe de o parte, că presa evreiască şi capitalul
•\ iciesc pot fi „cel mai cumplit terorism“[77] şi că evreii erau „cel în.n mare inamic al poporului german“, care trebuia eliberat de

ub „dominaţia evreiască";[78] numea Budapesta, în bătaie de joc, liiil.ipcsta/[9] Pe de altă parte, Lueger a mers la sinagogă pentru a i i la la un serviciu religios (lucru de neimaginat la Hitler). Când

• I.I interesat de colaborarea cu anumiţi evrei, explica amuzat:

I II hotărăsc cine este evreu".[80] Totuşi scânteia aprinsă de Lueger »ii va dovedi catastrofală. Pe drumul deschis de el, revista austri- i- i (*)stara* pleda, la începutul secolului XX, pentru exterminarea .nboamenilor" prin utilizarea radiaţilor electrice sau a altor mijloace similare.[81] Mai grav, tânărul Adolf Hitler îi sorbea cu- \ lulele la Viena, fiind influenţat decisiv de tehnica sa oratorică.

Mai puţin populari, politicienii antisemiţi germani vor l/buli totuşi să răzbească acum în Reichstag. Unul dintre atcşlia era Hermann Ahlwardt, învăţător şi director de şcoală primară, condamnat pentru că îşi însuşise banii dintr-o strân gere de fonduri de Crăciun. Titlurile cărţilor lui Ahlwardt suni grăitoare: *Disperata luptă a popoarelor ariene cu iudaismul, Evreii şi germanii, Problema evreiască, Aşa cum face evreul.* Hermann Ahlwardt a obţinut o notorietate naţională după ce a acuzat evreii că livraseră deliberat armatei germane sute de mii de puşti defecte.[82] Un alt politician antisemit radical era Otto Böckel, care publicase în 1887 pamfletul „Die Juden – die Könige unserer Zeit" („Evreii – regii epocii noastre"), fiind ales în acelaşi an în Reichstag. Principalul său angajament politic era că îi va apăra pe ţărani de „juncheri şi evrei".[83] între 1890 şi 1893, partidul său, *Antisemitische Volkspartei* (Partidul Popular Antisemit), a crescut de la 48000 la 260 000 de voturi.[84] A fost momentul de apogeu al *Antisemitische Volkspartei,* care

a coborât ulterior de la 16 mandate în 1893 la numai trei mandate în 1912. O altă facţiune antisemită era *Deutschsoziale Antisemitische Partei,* gruparea lui Max Liebermann von Sonnenberg, politician care a avut un loc asigurat în Parlament vreme de 21 de ani.

La începutul Marelui Război, antisemiţii erau dispersaţi în grupuri „ezoterice şi neopăgâne“, precum Artamanen, Ostara sau Hammerbund.[85] „Marele maestru“ al Hammerbund era Theodor Emil Fritsch (despre cărţile căruia am vorbit deja şi pe care Reginald Phelps îl consideră „probabil cel mai important antisemit german dinaintea lui Hitler“).[86] „Scopul final al mişcării noastre“, spunea Fritsch, „este eliminarea rasei evreieşti din viaţa naţiunii noastre.“[87] Succesorii lui Theodor Emil Fritsch au fondat în 1912 o altă organizaţie secretă antisemită, pe model masonic, numită Germanenorden, care a fost precursoarea Societăţii Thule, lansată în 1918 şi în care Hitler îi va descoperi, între alţii, pe Dietrich Eckart, Hans Frank, Alfred Rosenberg şi Rudolf Hess.[88] Membrii Societăţii Thule depuneau jurământ că ei şi soţiile lor nu au „sânge evreiesc sau de negru în vene“.[89] Rudolf von Sebottendorf, marele maestru al Societăţii Thule, era un personaj ciudat, fascinat de ordinele secrete sufite, care trăise la Istanbul şi îşi va găsi sfârşitul lui 1« olo, în calitate de spion german. „Inamicul nostru mortal e 11 puici e: luda“, anunţa el apocaliptic. „Acum e ochi pentru ochi yi .linie pentru dinte... Acum e momentul să luptăm, şi vreau să lupi .1 voi lupta. Voi lupta până când svastica va răsări triumfal... Io Iniir să spunem că evreul e inamicul nostru mortal.“[90]

În această perioadă, mitul conspiraţiei evreieşti a primit o liiitn.i mai articulată prin intermediul unui document elaborat .1. piopaganda ţaristă. Ajutat de

scriitorul Matvei Golovinski, l'i.iii Racikovski – care servise ca agent Ohranei la Paris între III.II i ic 1885 şi noiembrie 1902 – a plăsmuit în jurul anului 1891 *l'iotocoalele înţelepţilor Sionului* – consemnarea unui „plan

■ i. u sc de cucerire a lumii“. în mod ironic, falsul produs de [1] 'hi.ma a sfârşit păcălindu-l chiar pe ţar, care va comenta că

im pol exista îndoieli asupra autenticităţii lor“.[91] Ludwig Miiller • HI llausen va face avere după ce a tradus, în ianuarie 1920, *l'iotocoalele înţelepţilor Sionului* în limba germană. El obţinuse

■ II un an înainte un exemplar în rusă de la emigranţii care fu- | . în din Uniunea Sovietică. în numai trei ani, cartea a ajuns la a

iplea reeditare, iar până la izbucnirea celui de-al Doilea Război Mondial – la ediţia cu numărul 22. înţelegând utilitatea docu- în< nlului pentru propria propagandă antisemită, Hitler va spu- ii. I.i scurt timp după apariţia cărţii: „Nu este deloc important ce evreiască a fost sursa acestor dezvăluiri. Important este că demonstrează, cu o terifiantă certitudine, natura şi activitatea poporului evreu şi prezintă contextele sale interioare, precum şi . opurile finale.“[92]

Von Hausen, traducătorul *Protocoalelor înţelepţilor Sionului,* . onducea o „Asociaţie împotriva aroganţei iudaismului“ şi publi- . i icvista antisemită *Auf Vorposten (în avanposturi).* O altă revis- I.I .mtisemită fusese lansată, în aprilie 1917, de Houston Stewart < li.imberlain şi Heinrich Class.[93] Class, care va fi propulsat din 1933 de Hitler în Reichstag după ce i-a stat alături în Puciul de l i Berărie, proclamase în toamna lui 1917 că „lupta pentru

viaţă începe acum pentru evrei“, pentru că în Germania se manifesta

„o încurajatoare creştere a sentimentelor antisemite, care atinse seră deja proporţii enorme“.[94] Heinrich Class devenise una dintre cele mai importante voci ale antisemitismului german încă din 1912, când publicase lucrarea *Wenn ich der Kaiser wär (Dacă aş // Kaiserul).* El susţinea că influenţa evreiască „trebuie complet eli minată sau măcar redusă la un nivel tolerabil, inofensiv“ pentru „a ne întoarce la sănătate în viaţa naţiunii“.[95] Un colaborator al lui Class, generalul de cavalerie Konstantin von Gebsattel, devenea în septembrie 1918, pe fondul prăbuşirii armatei germane, conducătorul unui comitet a cărui misiune era „de a-i folosi pe evrei drept paratrăsnete pentru toate nedreptăţile“.[96]

Tot mai influent şi mai bine organizat în contextul Primului Război Mondial, antisemitismul era foarte vizibil şi în mediul universitar, pe fondul concurenţei dintre studenţii germani şi cei evrei. Universitatea din Berlin a fost nevoită în 1922 să anuleze slujba de comemorare a politicianului evreu Walter Rathenau, care tocmai fusese asasinat, din cauza revoltelor studenţilor antisemiţi. Peste cinci ani, ca urmare a agresiunilor repetate la adresa studenţilor şi chiar a profesorilor evrei, guvernul german a denunţat organizaţia *Deutsche Studentenschaft* (Uniunea Studenţilor Germani).[97]

în paralel, antisemitismul căpătase o bază populară relativ omogenă prin intermediul mişcării *Deutschvölkischer Schutz- und Trutzbund* (Organizaţia Poporului German pentru Protecţie şi Rezistenţă), o veritabilă uniune a grupărilor antisemite *völkisch.* Apărută în februarie 1919, aceasta reunea 150 000 de membri în 1922[98] şi edita aproape opt milioane de manifeste.[99] în *Deutschvölkischer Schutz- und Trutzbund* activau inclusiv pastori luterani rasişti, care credeau că

„sufletul german a fost violat de Biblie“, dar că mai există o speranţă pentru credinţă: „gândirea rasistă“.[100] Scopul final al *Schutz- und Trutzbund* era „eliminarea influenţei distructive şi pernicioase a evreilor“[101] Rolul jucat de această grupare în dezvoltarea mişcării naziste va fi unul major, r«r nn/aţiile locale ale NSDAP fiind frecvent înfiinţate din celule
i m aparţinuseră iniţial *Deutschvolkischer Schutz- und Trutzbund.*

< cl mai important argument utilizat de facţiunile antisemite În i» castă perioadă era cel de natură economică – evreii fiind «. ii/aţi că ocupă un număr prea mare de poziţii în elita de afaceri în i.iport cu procentul lor din populaţie. Un studiu al lui Werner hmnbart evidenţia faptul că evreii, care reprezentau 1% dintre lo-iiilloiii Germaniei, asigurau 14% dintre directorii din companii şi '»„<» dintre membrii consiliilor de administraţie. Totuşi această
ii ilii.ite – pe care antisemiţii doreau să o combată prin introduce- !■ i dc interdicţii profesionale şi economice – era în fapt rezultatul lunii interdicţii anterioare, care vizau poziţiile din armată, admi- nl’.iiaţie sau diplomaţie.[102] Suprareprezentarea evreiască în mediul
•l< il.u cri era, cu alte cuvinte, cauzată de imposibilitatea unor cari-
•i< în domenii considerate de mare prestigiu în Imperiul German.

Milul „cuţitului înfipt în spate“. 111ndenburg şi Ludendorff

l'ilmul Război Mondial a încurajat tendinţele naţionaliste din în ictatea germană. în 1917 a luat fiinţă un Partid al

Patriei, con- .< i v.ilor, militarist şi imperialist, care susţinea continuarea războiului < u orice mijloace – până la triumful final. Unul dintre adepţii Partidului Patriei era Alfred Hugenberg, industriaş şi proprietar ■ l< media antisemit, care va avea peste un deceniu şi jumătate un ml esenţial în accesul lui Hitler la funcţia de cancelar, fiind con- vins că acesta este un demagog uşor controlabil. Un alt membru al I'.H I idului Patriei era lăcătuşul Anton Drexler, fondator în 1919 il Partidului Muncitorilor Germani – viitorul NSDAP.[103]

În ciuda entuziasmului cu care societatea germană se arun- < .isc în Marele Război, privaţiunile economice tot mai apăsătoare i numărul uriaş de bărbaţi căzuţi în luptă vor duce, începând cu l'M7, la o atmosferă revoluţionară tot mai pronunţată, încurajată <le triumful lui Lenin în Rusia (triumf facilitat, de altfel, chiar de Kaiser). Imperiul pierduse 1,7 milioane de soldaţi în Marele Război, iar ţara era condusă, în realitate, de doi militari prusaci din Posen, feldmareşalul Hindenburg şi generalul Ludendorll, ale căror decizii se dovediseră catastrofale în ultima etapă a răz boiului.[104] Ofensiva Ludendorff din 1918 ucisese 900 000 de mili tari germani şi storsese ultimele energii ale societăţii germane.[101]

După ofensiva forţelor Antantei din 8 august 1918, Paul von Hindenburg şi Erich Ludendorff au înţeles că Imperiul German nu mai putea susţine efortul de război. Cu abilitate, ei au început să împingă problema armistiţiului în braţele politicienilor, pregătind astfel terenul pentru mitul „cuţitului înfipt în spate“, prin care armata – care ceruse armistiţiul – va pretinde că fusese împiedicată să lupte de politicienii controlaţi de evrei. Matthias Erzberger, omul chemat de militari să îşi asume negocierile cu Antanta şi să salveze Germania de la un

dezastru şi mai mare, va sfârşi asasinat în 1921 de admiratorii lui Hindenburg şi ai lui Ludendorff, deşi acţionase la solicitarea acestora.[106]

Pe 26 octombrie 1918, într-o încercare disperată de a-şi reconfirma autoritatea, generalul Ludendorff i-a prezentat teatral Kaiserului demisia. Spre surprinderea sa, Wilhelm al II-lea a acceptat-o, în vreme ce mareşalul Hindenburg nu a protestat în nici un fel, refuzând să îl sprijine. Când Lundendorff, în stare de şoc, s-a retras de la întâlnire, Kaiserul a exclamat încântat: „l-am separat pe siamezi".[107] Pentru generalul care ajunsese pe culmile gloriei în prima parte a războiului a urmat o perioadă de depresie şi dizgraţie. Cu excepţia vechilor elite imperiale, care vor continua să-i poarte de grijă, era detestat şi huiduit în toată Germania. O vreme, s-a ascuns într-o casă conspirativă, ieşind numai deghizat cu o perucă, apoi a fugit în Suedia.[108] Se temea că va fi judecat pentru crimele de război pe care le patronase, (între altele, Ludendorff obligase, în 1917, 500 000 de belgieni să muncească forţat pentru a construi Linia Hindenburg. Pe parcursul ocupaţiei germane, viitorul aliat al lui Hitler a spoliat economia belgiană şi a distrus monumente de patrimoniu.)[109]

l'< 9 noiembrie 1918, împăratul Wilhelm al II-lea a fugit din
•ʜ i în.mia; feldmareşalul Paul von Hindenburg îi transmisese ıı o mata nu o mai susţine pe Majestatea Voastră".[110] Chiar şi l «i • i ıılI a găsit oportun să îi învinovăţească pe evrei pentru eroul- ale, susţinând că Germania fusese învinsă din cauza „ba- Hilm Im luda" şi că poporul pe care îl păstorise până la abdicare în ı .<• „trădat şi blestemat de evrei".[111] Wilhelm al II-lea a scris
■ ıʜ ıı a o carte antisemită, *Evreii azi,* în care susţinea

că „războiul o i icbui să înceapă cu lupta împotriva iudaizării Germaniei, m mată de stârpirea mondială a evreilor“.[112]

I hipă fuga împăratului, puterea a fost oferită de prinţul liMinilian von Baden social-democratului Friedrich Ebert,

• I ■ .mii profil moderat sugera că salvarea monarhiei era încă im ibila. Ebert era soluţia naturală chiar şi pentru conservatori, illaţi intr-un moment critic; alternativa la acesta era socialistul Karl Liebknecht, considerat de dreapta un bolşevic. *„Herr* I IM I l", i a spus prinţul Max von Baden lui Ebert când i-a oferit pilii rea, „îţi încredinţez Imperiul German!“ „Eu am pierdut

■ Im În pentru acest imperiu“, i-a răspuns Ebert cu demnitate.[113] Hupa această scenă, social-democraţii germani se vor grăbi să ia . i pe balconul Reichstagului şi să proclame începutul repu- l'lhii.[1]" O alianţă între social-democrati şi social-democratii

> > > > Independenţi – care se separaseră cu câteva luni înainte – a pre- lii.il conducerea Germaniei, ţara fiind guvernată de un Consiliu al I Jeputaţilor Poporului.[115]

l a alegerile din 19 ianuarie 1919, partidul lui Ebert a iihţimit un scor de 39%.[116] Acesta şi-a asigurat puterea împotrivi ievoluţiei pregătite de Karl Liebknecht şi Roşa Luxemburg pi mir o alianţă cu armata germană, condusă operativ de ge- ii' laiul Groener. întrucât nu putea ţine sub arme toţi militarii de care avea nevoie pentru a-i înfrunta pe comunişti (armata, Irolată în continuare de prusaci, fiind redusă prin Tratatul

• le la Versailles la 100 000 de oameni), Groener a încurajat formai ea trupelor paramilitare conservatoare Freikorps, aparent singura soluţie prin care guvernul

putea face faţă tentativeloi revoluţionare de tip bolşevic, cum a fost Revolta Spartachistă."' I Acestea îi vor ucide pe Liebknecht şi Luxemburg, protejând Berlinul şi Münchenul de potenţiala contagiune comunistă.[118]

Erich Ludendorff şi Paul von Hindenburg vor reveni în are ▌ nă, cultivând mitul „cuţitului înfipt în spate" *(Dolchstosslegende)* **1** drept justificare pentru pierderea Primului Război Mondial. Hrănirea mitului „înjunghierii pe la spate" era singura solii | ţie prin care ei mai puteau rămâne relevanţi în politică; altfel, 1 nou-înfiinţata Republică de la Weimar şi politicienii social-de- I mocraţi cu succes la public – cum era Walther Rathenau, fiul ▌ unui important om de afaceri evreu – i-ar fi eliminat complet de ▌ pe scena publică. în schimb, prin legenda „înjunghierii în spate", ▌ vina era întoarsă înspre Republica de la Weimar, care asigurase ▌ ieşirea din război şi blocase rebeliunea comunistă."[9] (în realitate, ▌ liderii social-democraţi se arătaseră solidari cu efortul de război ▌ al Imperiului German, iar Rathenau, şi el un om de afaceri de ▌ mare succes, organizase remarcabil industria germană pentru a **1** face faţă Marelui Război.[120])

în februarie 1919, după ce sociaLdemocraţii îşi asuma-l seră sarcina de a gestiona efectele catastrofei produse de el în **1** 1918, Ludendorff a primit de veste de la aliaţii săi prusaci din ▌ Germania că se poate întoarce în siguranţă în ţară din prüden- ▌ tul său autoexil. A făcut-o imediat şi, în iulie 1919, şi-a publi- ▌ cat memoriile, blamându-i pe evrei şi pe politicienii de

stânga I pentru înfrângerea Germaniei.[121] El arăta că era pe punctul de I a câştiga războiul când au izbucnit grevele care au compromis ▌ furnizarea de muniţii şi resurse vitale pentru armată.[122] Conform I acestei abordări, Tratatul de la Versailles era unul nedrept şi ile-1 gitim – atitudine care nu făcea decât să deschidă drumul unui | nou război. Ludendorff a întărit mitul „cuţitului înfipt în spate“ în toamna lui 1919, când – răspunzând unei întrebări adresate de generalul Neill Malcolm, ataşatul militar britanic la Berlin – a afirmat că eforturile armatei germane fuseseră subminate din |HL i Ionii ţării. Mareşalul von Hindenburg va confirma teza lui l ml« udorff pe 18 noiembrie 1919, în Comisia parlamentară de Htr În LI care căuta vinovăţii pentru pierderea războiului.[123] Cei hi iiii.iţi erau, desigur, evreii. O tentativă de a-i acuza pe aceştia că »■i II i .ci viciul militar se conturase încă din 1916, când Germania iu. < pc.i să aibă probleme pe front. învinuirea, încurajată de mlnl.i rul prusac de război, s-a dovedit – după o anchetă extin- •t i neîntemeiată. Totuşi rezultatele anchetei nu au fost făcute pnbln c, subiectul continuând să hrănească clişeele antisemite.[124] În l '».'O mcă mai aveau loc campanii de presă care vorbeau despre H.uuiloi iile de lux rezervate evreilor germani în Marele Război.[125] N> ■ mi li rina astfel avertismentul lansat de Walter Rathenau încă illli l'Mb: „Cu cât mai mulţi evrei sunt ucişi în acest război, cu il II în.ii obsesiv vor dovedi inamicii lor că ei au stat în spatele lioiiiiului şi au făcut afaceri speculative pe seama războiului“.[126]

(> consecinţă a mitului „cuţitului înfipt în spate“ va fi ori- < ni.nea Germaniei către un război total după 1942, când înce- i < .i .a devină clar că Marea Britanic, URSS şi Statele Unite nu ■oi puica fi doborâte de Wehrmacht.

Hitler – un promotor al 1* i ‘ iniei „înjunghierii pe la spate“ – a refuzat atunci să ia în cal-

■ IIIieşirea din război, iar o parte din societatea germană a fost

■ll'.pusa să îl urmeze până la capăt. Acest lucru se datora şi ideii« n sedimentate în perioada interbelică; Ludendorff, de pildă, publicase o lucrare care anunţa abordarea lui Hitler: *Der totale* /. / /<t; *(Războiul total).* El milita pentru o înrobire completă a iclaţii în sprijinul următorului efort de război, astfel încât

■ iiţitul înfipt în spatele“ armatei să devină imposibil. Această iiiiudine, care va bloca orice analiză lucidă în Germania între l'H | şi 1945, va avea drept consecinţă distrugerea ţării.

l i ich Ludendorff merită o atenţie specială în această etapă, .n.ind în vedere faptul că, prin viitoarea alianţă cu Hitler, el îl .i legitima la nivel naţional pe obscurul orator austriac. în jurul Im I udendorff se formase, în anii 1920, o partidă compusă din nulii.ui şi ultraconservatori, care îl considerau cel mai legitim inamic al Republicii de la Weimar.[127] La fel de antisemit ca şl Hitler, Ludendorff credea că a găsit „cheia istoriei mondiale“ în „acţiunea forţelor secrete supranaţionale: evreul, cu doctrinele sale înşelătoare, de la creştinism la comunism şi la bolşevism“.[12]* „Mi-am dat seama“, anunţa el, „de forţele fatale care cauzasem colapsul poporului... Am devenit conştient de microbii din structura societăţii noastre, care luau forma forţelor supranaţionale secrete, altfel zis, poporul evreu şi Roma.“[129] în aceste condiţii. Ludendorff îi chema pe germani la o mişcare de apărare împotri va iudaismului: „Nu eu am atacat Roma şi pe evrei, ei au începui acum peste 1 000 de ani ofensiva

împotriva poporului german; noi, ceilalţi germani, nu am făcut decât să ne apărăm“.[130]

Dispus să se pronunţe pe orice temă – lucru aparent sur prinzător pentru un general prusac –, Lundendorff va deveni un autor de succes, publicând cărţi pe bandă rulantă. Va înălţa o veritabilă odă războiului, prezentat în broşurile sale ca mediu ideal pentru formarea unui caracter naţional nobil – în vreme ce pacea se dovedea plicticoasă; în plus, explica el, în următoarea conflagraţie evreii trebuiau anihilaţi (măcar printr-o detenţie grea, dacă nu şi prin crimă).[131] Ludendorff a publicat în 1922 lucrarea „Război şi politică“, în care susţinea că Walther Rathenau – pe care îl credea un înţelept al Sionului, un tainic conspirator antiarian – era unul dintre evreii vinovaţi pentru pierderea Marelui Război şi pentru moartea soldaţilor germani.[132] La scurt timp după apariţia acestei cărţi, în iunie 1922, Rathenau a fost ucis de doi foşti militari din Marină, care l-au împuşcat şi i-au aruncat o grenadă în maşină.[133]

După ce sprijinise din umbră Puciul lui Kapp din 1920 – lovitură prin care conservatorii prusaci încercaseră să preia guvernarea în Berlin, Kapp fiind înfrânt doar datorită grevei generale declanşate de muncitori – Ludendorff a decis în 1923 să se implice direct într-o altă tentativă de a pune mâna pe putere: Puciul de la Berărie, care avea loc de această dată în Bavaria, avându-l în frunte pe tânărul lider nazist Adolf Hitler.[134] Kapp
…… de altfel, aşa cum scrie Paul Johnson, „un proto-Hitler“ i în r i mobiliza suporterii declamând indignat: „Ce a devenit |li i Imul? Un teren de joacă pentru evrei.“[135]

Având în vedere trecutul său militar, Ludendorff a fost tratat IHIIC decât Hitler după eşecul puciului miinchenez.

Totuşi tl nu i .1 mai revenit niciodată din această ultimă umilinţă. S-a huli ip,oştit de Mathilde von Kemnitz, pe care a luat-o de soţie

• lai Iniile, care era văduvă, încercase iniţial să îl seducă pe II ii l< ı dar fără succes). A fost profund influenţat de aceasta, care ■ dovedea o anticreştină militantă (publicase broşura „Cruzimea
t o ini.i faţă de femeile germane“) convinsă că evreii sunt în slujim Im Dalai Lama şi speriată de „invazia mentală“ a tibetanilor iu I uropa, cu scopul de a-i distruge pe arieni.[136] După 1930, când di ni.» nazismului era în ascensiune, Ludendorff a rămas tot mai diq-ui, cercul său de adepţi reducându-se la câteva zeci de mii.

i îndepărtat şi de Hitler, pe care îl considera un „mic caporal“. A i i i uzat rangul de feldmareşal oferit de acesta după ce a ajuns la i nii i c. Pentru că broşurile pe care le edita deveneau prea absurde

• În.ıı şi pentru gusturile Fiihrerului – Ludendorff ajunsese să îi .ıı ıızc pe evrei de asasinarea lui Schiller, Schubert şi Mozart –, ai rsla îi va bloca vechiului său aliat accesul la editori.[137]

Ascensiunea lui Adolf Hitler

Hitler a venit pe lume pe 20 aprilie 1889, în Austria, în satul l'i.mnau an Inn. Alois Hitler, tatăl său, era funcţionar de vamă. Alois fusese conceput în afara căsătoriei şi purtase multă vreme numele de Schicklgruber (Hitler va spune mai târziu că i enunţarea la acest nume a fost cel mai bun lucru pe care tatăl .ni îl făcuse pentru el, pentru că îi venea greu să creadă că ar li putut fi salutat cu formula *Heil, Schicklgruber!).* După două mariaje eşuate, Alois se căsătorise cu Klara Polzl,

care era cu 23 de ani mai tânără. în plus, îi era verişoară de gradul doi şi îi servise drept cameristă. Familia Hitler a pierdut trei copii înainte ca

Adolf să se nască.[138] Doi dintre copii, Ida şi Gustav, muriseră de diferie în 1887.[139]

Hitler nu a fost un elev bun, fără a fi însă lipsit de inteligenţ.i sau de personalitate; nu l-a caracterizat însă niciodată rigoare.i „germană", fiind mai degrabă capricios, pasional şi obraznic. În septembrie 1900 a fost înscris de Alois la *Realschule* din Linz, unde rezultatele sale au fost mult sub aşteptări: nu făcea faţ.i decât la gimnastică şi la purtare, deşi ulterior se va lăuda cu calităţile sale de lider şi cu interesul pentru geografie şi istorie.[1]"' Pasiunile lui Adolf Hitler – chiar dacă existau, vizând romanele de aventuri şi călătorii, precum şi trecutul glorios al germani lor – nu se manifestau în cadrul formal al şcolii.

Alois Hitler a murit în ianuarie 1903, în timp ce îşi sorbea paharul de vin la club, iar Klara Hitler s-a stins în 1907, la scurl timp după ce a fost diagnosticată cu cancer la sân. Adolf s-a mutat la Viena, unde a fost respins de două ori la Academia de Arte Frumoase. Verdictul comisiei a fost categoric: „Următorii au avut rezultate insuficiente la examen sau nu au fost admişi: Adolf Hitler. Puţine progrese. Examenul de desen nesatisfăcător (...)"[14]' Pentru că era pasionat de reproducerea clădirilor vie- neze – probabil singurul domeniu în care dovedea talent artistic – i s-a sugerat să se orienteze spre arhitectură. A refuzat şi a trăit câţiva ani din moştenire, din banii primiţi de la mătuşa sa Johanna şi din vânzarea de cărţi poştale, fiind nevoit să locuiască inclusiv la azilul pentru bărbaţi Männerheim.[142]

în această perioadă, va susţine Hitler mai târziu – deşi

afirmaţia lui e pusă la îndoială de mulţi biografi –, s-a născut antisemitismul său. Pretindea că zărise în Viena un evreu cu „caftan lung şi păr negru buclat“, care l-a intrigat, făcându-l să se întrebe: „Este şi el evreu?“ „Cu cât îi observam faţa străină şi scrutam fiecare trăsătură“, va scrie el, „cu atât prima întrebare pe care mi-o pusesem căpăta în mintea mea altă formă: era şi el german?“ Indignat de aspectul diferit al acestui trecător, Hitler a devenit antisemit: „Treptat, am început să-i urăsc“.[143]

A* est episod pare mai degrabă o metaforă a contactului trepte |” i are Hitler l-a luat în Viena cu evreii tradiţionalişti, care li- labili seră aici venind dinspre estul Imperiului Austro-Ungar. În I înz, unde copilărise, evreii erau mult mai bine integraţi, iHt-.pi mzaţi, părându-i lui Hitler „aproape germani“. în Viena, ıı • Imnb, „oriunde mergeam, am început să văd evrei şi, pe iu i ıı ı ı ce îi vedeam mai mult, ei deveneau în ochii mei tot mai ii<i dilciiţi de restul umanităţii. în mod special Oraşul Vechi • ıı ini ele din nordul canalului Dunării roiau de oameni care i i pierduseră chiar şi în aspectul exterior orice asemănare cu în i mnuii.“[144]

i hestiunea evreiască era deja intens speculată politic în liHp< nul Austro-Ungar. Aici evreii puteau fi trataţi chiar mai Ici .il în Germania; în Cehia şi Ungaria, de pildă, procurorii lin i mvestigau acuzaţii de omor ritualic (sacrificarea pruncilor pilit înjunghiere) formulate de creştini împotriva evreilor – i. iu .iţii care în multe alte state erau înţelese deja ca o manifestul* .1 spiritului medieval. Un parlamentar austriac de origine i • i m.în.i propusese chiar o lege „care oferă libertatea de a trage În cvrci“.[146]

I’i (»gramul mişcării pangermaniste din Austria era rezumat di ii ci idei tutelare: „Ruptură de Roma“, „întoarcere acasă în IL i< li” şi „Afară cu evreii“.[146] Din această mişcare pangerma- ıı ı.ı sc desprinsese Partidul Creştin Social al lui Karl Lueger, pi im.irul antisemit al Vienei, despre care am vorbit mai sus. I negei a fost idolul tinereţii lui Hitler. Era un vorbitor remar- iihil, un „tribun“ de la care tânărul desenator a deprins arta (•uilorică – deşi Hitler l-a criticat ulterior pentru că rămăsese lm.il imperiului austriac şi Bisericii Catolice, fiind mai apropiat . I. .ml¡semitismul religios decât de cel rasial.[147] Lueger, susţinea IIHIer, utiliza idei simple, care „corespundeau receptivităţii irdusc a marilor mase“.[148] Un alt grup antisemit pangermanist ■ .ne il va inspira pe Hitler era Partidul Muncitorilor Germani, fondat în 1904 şi redenumit în 1918 Partidul Naţional Socialist din Austria.[149] A fost numele ales ulterior pentru partidul său.

în mai 1913 s-a mutat la München, între altele pentru a scăpa de înrolarea în armata austro-ungară. Pe 3 august 1914 s-a oferii însă voluntar în trupele Bavariei, fiind încorporat în Regimentul 16 Infanterie pentru a lupta în Primul Război Mondial.[150] A fost desemnat *Meldegänger* – curier, asigurând legătura între comandamentul central şi comandamentele de front.[151] A intrai în luptă în octombrie 1914, la Ypres, iar la finalul lui 1916 a fost rănit de schija unei grenade pe Somme şi s-a întors pentru o perioadă în Germania, fiind îngrijit la spitalul din Beelitz, din apropierea Berlinului.[152] A devenit „fruntaş“, dar a părut să evite orice altă înaintare în grad, care i-ar fi pus mai mult viaţa în pericol. Nici comandanţii săi nu considerau că are calităţi de lider.

Totuşi a fost un militar curajos, lucru dovedit de cele două S Cruci de Fier obţinute (clasa a Il-a şi clasa I).[153] A revenit pe front şi a fost afectat de un atac cu gaze, fiind trimis la spitalul din Pasewalk, unde îl va şi surprinde finalul războiului.[154] Aici, încă I revenindu-şi din intoxicaţia cu iperită, Hitler scria, îndurerat, i după ce aflase de înfrângerea Germaniei: „Deci totul a fost în I zadar. Zadarnice toate sacrificiile şi privaţiunile... zadarnică i moartea a două milioane de oameni care au pierit...“[155]

Imediat după război, tânărul austriac a cochetat cu stânga 1 şi cu revoluţia, locuind în cazarma din Türkenstrasee, care era I controlată de comunişti, şi fiind votat de camarazi să-i reprezinte 1 în Marele Sfat al Soldaţilor.[156] După ce agitaţia revoluţionară s-a] mai domolit, în toamna lui 1919, a fost însă recrutat de căpitanul I Karl Mayr – care comanda o unitate de contraspionaj şi pro-l pagandă a Reichswehr – în calitate de spion *(Vertrauensmann)* / şi agitator antirevoluţionar.[157] A urmat, vreme de o săptămâ-l nă, un curs de „instruire antibolşevică“ la Universitatea din München, fiind încadrat ca *Bildungsoffizier* (ofiţer instructor) I cu sarcini propagandistice. în august 1920 a fost trimis în tabăra Lechfeld a armatei germane, în calitate de instructor de piq-.ilire civică“.[158] Temele recomandate de conducerea armatei pui iau nume precum „Emigrarea“ sau „Condiţiile de pace şi
•■ „ii .irucţia“. Hitler era încântat de noua sa muncă: „Am înce- | ui ■ n < ea mai mare bucurie şi ardoare. Acum, într-adevăr, mi se iiilaţiş.i ocazia de a vorbi în faţa unui auditoriu mai numeros şi
• pi cvăzusem dintotdeauna se confirma: ştiam să «vorbesc».“[159] *>• „ld.iţii au fost impresionaţi de el,

considerându-l „un vorbitor
• •• • Icni şi pasionat“.[160]

În septembrie 1919, căpitanul Mayr i-a cerut lui Hitler să (•lt o o replică elaborată unei scrisori primite de la un tânăr
••ld.ii, Adolf Gemlich, care cerea îndrumare în „chestiunea o I.IS< a“.[161] Tema era de mare actualitate pentru cei din noua
i'ii-i.iţie după ce cluburile studenţeşti excluseseră evreii din
• indnrile lor prin Rezoluţia Eisenach.[162] Hitler a pledat în răs- pnn .nl său pentru un „antisemitism raţional“, nu emoţional. ' li i n şi aşa, el a susţinut că iudaismul nu reprezintă o credinţă,
• lo iasă al cărei singur scop e „dansul în jurul viţelului de mi ' „ „Printre noi trăieşte o rasă străină, nongermanică, care nu doreşte şi nu e capabilă să-şi sacrifice trăsăturile“, explica tâ- ii.II ni spion-propagandist. „Orice îl face pe om să ţintească spre În» nm superioare, fie religie, socialism sau democraţie, pentru
• I nu reprezintă decât mijloace spre un scop, pentru satisfacerea
• ici de bani şi de dominaţie. Activităţile sale produc o tuber-
• ulo/a rasială printre naţiuni.“[164] Hitler cerea ca evreii – pe care II munca „lipitori“ – să fie lipsiţi de drepturi.[165] Argumentul cu
a ic evreii dominau Republica de la Weimar, explica Hitler, era puterea banilor care în mâna lor sporesc constant sub formă
• I. dobândă, forţând celelalte popoare să se supună jugului celui în.o periculos“.[166] Finalul acestui prim

document sistematic ela- l'„i al de Adolf Hitler asupra problemei evreieşti lăsa să se întrevăd.», cu o limpezime tulburătoare, perspectiva Holocaustului: „'.(opul final trebuie să fie exterminarea irevocabilă şi completă a luiuror evreilor“.[167] Deşi era îngrijorat de antisemitismul său i adical şi îl sfătuia să se arate mai moderat, comandantul lui Hitler, Karl Mayr, începuse să-l admire, numindu-l deloc ironii *Sehr verehrter Herr Hitler* („Prea stimate domn Hitler“).[168]

Tot în septembrie 1919, propagandistul Adolf Hitler a fost desemnat să observe un partid minor de orientare social-con servatoare, numit Partidul Muncitorilor Germani. *Deutsche Arbeiterpartei* (DAP) fusese fondat pe 5 ianuarie 1919 de zi aristul sportiv Karl Harrer şi de lăcătuşul Anton Drexler, care era angajat ca mecanic de tren şi se remarca printr-o retorică antisemită şi antimarxistă.[169] Deşi i se părea că are de-a face cu un grup politic oarecare („era doar un alt grup nou fondat într-o perioadă în care toată lumea simţea impulsul de a fon da un partid“), Hitler şi-a depăşit atribuţiile când unul dintre participanţii la şedinţa pe care o spiona a pledat pentru secesiunea Bavariei.[170] A luat cuvântul şi l-a înfierat pe antevorbitor, făcându-l să arate, spune el, ca un „pudel ud“.[171] Anton Drexler, preşedintele partidului, a remarcat că e bun de gură şi că „l-am putea folosi“.[172] L-a rugat pe Hitler să primească un exemplar al cărţii sale, *Deşteptarea mea politică,* pe care Hitler a citit-o peste noapte, simţind o mare afinitate pentru Drexler: „Mi-am văzut propria formare trecându-mi iar prin faţa ochilor“.[173]

După ce a primit un mesaj prin care era invitat oficial în partid, s-a decis să facă pasul spre politică: „A fost cea mai importantă decizie din viaţa mea. De-acum nu mai

exista cale de întoarcere.“[174] A fost numit membru în Comitetul Director al *Deutsche Arbeiterpartei,* fiind responsabil cu propaganda, şi a devenit rapid principala atracţie a adunărilor organizate în berăriile din München. Pe 24 februarie 1920, Hitler a vorbit în faţa unei audienţe de 2 000 de oameni la berăria Hofbrăuhaus, prezentând programul în 25 de puncte al DAP, program pe care îl elaborase împreună cu Drexler.[175] A atacat Tratatul de pace de la Versailles, care „provoacă mereu noi suferinţe crunte“.[176] L-a numit „trădător“ pe Matthias Erzberger, politicianul care fusese chemat de Hindenburg şi de Ludendorff să salveze Germania printr-o pace onorabilă, şi a sugerat că acesta ar trebui arestat.[177] A abordat şi ı nulil< ina evreiască, cerând ca „evreii din Est să rămână acolo“ i pun Liniând că „pentru crimele şarlatanilor şi ale cămătarilor mu n/ile sunt inutile“.[178] Capotând în faţa ascensiunii tânărului HI IH.U , jurnalistul Karl Harrer şi-a prezentat demisia din partidul pe care îl fondase. Hitler, în schimb, înţelegând că îşi găsise V”. a(ia în politică, s-a retras în aprilie 1920 din armată.[179]

I i scurt timp după discursul de la Hofbrăuhaus, la propu- ih I« i lui Hitler, *Deutsche Arbeiterpartei* şi-a schimbat numele iu *Nai lonalsozialistischen Deutschen Arbeiterpartei* (NSDAP, l'ntidul Muncitoresc Naţional-Socialist), adoptând ca siglă

• .în a.[180] Punându-şi la lucru experienţa de desenator, Hitler •t i ni icutal pentru o versiune simplificată a svasticii, lipsită de iul Im il urile la modă; accentul cădea pe culori (roşu în fundal, dl« i negru în centru). Svastica, a arătat Hitler, „semnifica iul lunca care ne revine – lupta pentru victoria rasei ariene“.[181]

i ina reprezenta un vechi simbol din hinduism, budism

şi . în. faptul că ea putea fi întâlnită şi pe teritoriul Europei i 11 an.sfor mat-o într-o efigie a răspândirii arienilor şi a unităţii pan.ii lene – întinse din India până în Scandinavia.[182] Deja iiiili/ală de grupurile pangermaniste din Austria, svastica era pi< /culă şi în Estonia şi Finlanda, acolo unde oamenii din sub- mdmea lui Hermann Ehrhardt, conducătorul Brigăzii Ehrhardt i *Mui niebrigade Ehrhardt)* luptaseră împotriva bolşevicilor.[183] • aiul *Marinebrigade Ehrhardt* a intervenit în Puciul lui Kapp

■ Im Berlin, membrii acesteia purtau pe cască svastica şi cântau:

.v.r.iica pe casca noastră/Negru-alb-roşu e-al nostru steag/ Bilg.ula Ehrhardt/Doboară tot în calea ei".[184] După ce au fost înli.mii la Berlin, mulţi membri din grupul lui Ehrhardt au fost aduşi l.i München de Ernst Röhm, formând ulterior cel mai bine pi<■)•,.il il nucleu al *Sturmabteilung* (SA).[185]

În decembrie 1920, NSDAP a cumpărat *Völkischer Beobachter (Observatorul Naţional-Rasist).*[186] în fruntea ziarului, Hitler îşi

■ a instala un camarad de pe front, pe sergentul Max Amann,

■ aic va deveni şi editorul cărţii *Mein Kampf;* în realitate, Alfred

Rosenberg va deveni cel mai activ redactor de la *Völkische! Beobachter.* în această perioadă, Hitler se apropiase şi de Dietrich Eckart, reprezentant al mişcării culturale *völkisch* şi membru al Societăţii Thule, grupare care sprijinea micul partid nazist încă de la începuturile sale. Eckart era un personaj mai complex de cât Drexler: morfinoman şi alcoolic, dusese o viaţă boemă până când dăduse lovitura cu o adaptare germană a piesei *Peer*

Gynl a lui Ibsen. Câştigase suficienţi bani încât să susţină o revista antisemită, *Auf Gut Deutsch (în germană pură).[1*7]* Eckart jucase un rol esenţial în achiziţionarea ziarului *Völkischer Beobachter,* investind 50 000 de mărci şi girând pentru alte 60 000 sub forma de împrumut.[188]

Dietrich Eckart era în căutarea unui politician cu profilul lui Hitler şi a fost, într-un fel, profetul său: „Avem nevoie de un conducător căruia să nu-i pese de zgomotul unei mitraliere“, anunţase Eckart. „Cel mai bun ar fi un muncitor care să aibă şi talent oratoric... şi care să nu fugă dacă cineva aruncă în el cu un scaun.“[189] Hitler a devenit rapid protejatul lui Dietrich Eckart, care l-a familiarizat cu cele mai importante cărţi antisemite şi l-a introdus în cercuri conservatoare în care altfel nu ar fi avut acces. Eckart i-a făcut cadou lui Hitler primul său zbor cu avionul – o călătorie până la Berlin –, viitorul Führer dovedindu-se pasionat de motoare.

în vara lui 1921, NSDAP s-a confruntat cu o primă criză majoră, Hitler aflând că Anton Drexler negocia cu o serie de grupuri naţionaliste care i-ar fi putut ameninţa statutul de star al partidului. Era îngrijorat în mod special de cooptarea unui profesor universitar care se dovedea un orator remarcabil şi un antisemit la fel de violent ca şi el: Otto Dickel. Când Dickel a fost invitat să le vorbească naziştilor în berăria Hofbrăuhaus, în mai 1921, reuşind să îşi seducă publicul vreme de două ore, Hitler a făcut o criză de gelozie.[190] Şi-a dat demisia din partid în semn de protest şi a plecat de la o şedinţă a conducerii, trântind uşa după el. A început să ţină discursuri în nume propriu, din afara partidului, la Circus ı imn . unde aduna şi 6 000 de ascultători. în faţa unui astfel de HI< . • I)rexler a fost nevoit să cedeze; Hitler

urma să revină în i l »AP în calitate de lider absolut, „cu puteri dictatoriale“.[191] i 'I. . .i.i dictaturii era încă de pe acum limpezită în doctrina sa: mina noastră“, spunea Hitler, „este să-i oferim dictatorului, »ud va apărea, un popor care să fie pregătit pentru el.“[192]

Ini în vara lui 1921 s-au născut detaşamentele de asalt ale na- I lllm SA, *Sturmabteilungen,* Diviziile Furtuna, numite iniţial, IH ii puţin glorios, *Sportabteilung* (Detaşamente sportive).[193] Puse l i inirpul sub comanda lui Göring, acestea erau compuse din l'iUau'.i experimentaţi, care teoretic aveau misiunea de a asigura • mlnica în berăriile şi sălile unde vorbea Hitler, dar în practică îi ini.iu în bătaie pe rivalii noului Führer, aşa cum vor proceda în • plcmbrie 1921, când l-au atacat – la ordinul acestuia – pe • . lonistul bavarez Otto Ballerstedt. După acest incident, Hitler i IH'.I i ondamnat la o lună de închisoare.[194]

Iicbuie spus că utilizarea formaţiunilor paramilitare era mai degrabă o regulă în Germania acelor ani. Chiar şi partidele democratice aveau o grupare de luptă numită *Reichsbanner . hwarz-Rot-Gold,* în timp ce comuniştii erau protejaţi de Uniunea I upl.ilorilor Frontul Roşu şi, ulterior, de Liga de Luptă împotrivi fascismului. Gruparea veteranilor aflaţi în slujba Partidului l laţlonal German se numea Casca de Oţel, iar social-democraţii ■ m * (institui, pe măsură ce situaţia politică devenea mai violen- i i I iontul de Fier.[195] înainte de disputa oratorilor, grupările de n di se încăierau pentru fiecare cartier. Hitler va mărturisi că al< .csc pentru SA „cu deosebire persoane cu aspect neîngrijit“, în vi eine ce de la SS – garda sa personală – pretindea să repre- inic o versiune mai seducătoare a forţei.[196] Un mare merit al lui ' »(icbbels, în ochii lui Hitler, a fost că a

reuşit să pătrundă trep- i ii (॥ formaţiunile de luptă în cartierele sărace din Berlin, unde

■ iiiniiniştii aveau fiefuri tradiţionale.[197]

încă din această perioadă, în jurul lui Hitler au început să .• şi lângă viitorii lideri ai celui de-al Treilea Reich – unii dintre ei, precum Göring şi Rosenberg, urmând să joace un rol ini portant în Holocaust. Hermann Göring, decorat cu ordinul *Pour le Mérite* pentru curajul dovedit ca pilot de vânătoare, I .1 întâlnit pe Hitler în toamna lui 1922, la cafeneaua Neumann din München, fiind profund impresionat de el: „Atunci am avui parte de prima explicaţie profundă şi inteligentă a termenului de naţional-socialism".[198] Sortit să devină al doilea om din ierarhia nazistă, Göring provenea dintr-o familie de diplomaţi; tatăl lui fusese guvernator al Africii de Sud-Vest şi consul în Haiti. în mod surprinzător, tânărul Göring fusese întreţinut mult timp de Hermann Epenstein, naşul său, medic şi om de afaceri evreu, care devenise iubitul mamei sale. Crescuse, în aceste condiţii, în castelele Mautendorf şi Veldenstein, urmând şcolile de cădeţi din Berlin-Lichterfelde şi Karlsruhe.[199]

Şi Rudolf Hess, viitorul adjunct al Führerului, provenea dintr-o familie bogată, tatăl său având afaceri în Egipt. Hess s-a născut într-o vilă din cartierul Ibrahimieh din Alexandria: avea numeroşi servitori şi călătorea anual în Germania.[200] Pe Hitler l-a cunoscut în 1919, la berăria Sterneckerbräu, unde aveau loc primele întâlniri ale naziştilor, fiind total sedus de acesta:

> Un asemenea om nu cred că se va naşte a doua oară. Un singur om care reuşeşte să entuziasmeze nu doar o adunare de extremă stânga, dar şi un consilier guvernamental. Un om care, după un discurs de doar două ore, reuşeşte să-i facă pe cei 1 000 de comunişti

veniţi să spargă adunarea să intoneze, în picioare, *Deutschlandlied,* imnul naţional german.[201]

Hess a fost cel care i-a făcut lui Hitler legătura cu profesorul său de geopolitică de la Universitatea din München, Karl Haushofer, creatorul conceptului *Lebensraum* (spaţiu vital). Aşa cum vom vedea, Hitler şi-a însuşit acest concept în perioada în care se afla în închisoare şi lucra la *Mein Kampf,* transformân- du-l în fundamentul teoriei sale expansioniste pentru Răsărit.

l i nsl „Putzi“ Hanfstaengl („Putzi“ însemnând „Băieţelul“, deşi h u d ivea aproape doi metri) venea, de asemenea, dintr-o familie HI .iiKtpolită şi înstărită de editori şi negustori de artă. Fusese edu- I il l.i I larvard.[202] L-a întâlnit pe Hitler în noiembrie 1922:

„Fiţi atent! Acum începe!“ îmi şoptise cel de lângă mine... I'.ip.m, cu paşi calculaţi, Hitler se îndrepta spre pupitrul all.il l.i o distanţă de aproape şase metri depărtare de el... pilirăm să-i observ fiecare gest şi expresie. Chiar şi albastrul ii.ilucitor al ochilor săi... Trezindu-mă din uşoara fascinaţie, mi aruncat o privire în sală şi am remarcat o miraculoasă metamorfoză a publicului. Masa de oameni agitată care mă l'l.igoslovise cu tot soiul de epitete cu nici o oră în urmă, când im cream să-mi fac loc să trec, se transformase într-o comunii.iic umană mişcată profund de ce auzea. Oamenii ascultau ■ ii sufletul la gură, fără să se mai gândească să bea din halba • l< bere, savurând în schimb, ca pe o delicatesă, fiecare cuvânt il m atorului. La doar câţiva metri depărtare am zărit o tânără lemeie care, în extaz total, îşi ridicase mâinile împreunate.[203]

I lider îi cerea lui Putzi să-i cânte la pian şi îl numise purtătorul iu de cuvânt pe probleme de politică externă. Hanfstaengl a fost < • I < are i-a împrumutat viitorului cancelar 1 000 de dolari pentru a puica extinde activitatea *Völkischer Beobachter* prin achiziţionarea • I-ci hipament tipografic pentru ziare cu răspândire naţională.[204] lot în această perioadă, Hitler va fi descoperit de „grupul h.illK dor“. Veniţi în general din Letonia şi formaţi în mediul anii rmil din Rusia, aceştia erau foarte activi la München. Hitler cu iiiidea că *Völkischer Beobachter* ar fi putut să se intituleze, de Lipi, *Münchener Beobachter* – ediţia baltică. Deşi cel mai impor- iml dintre aceştia va fi ideologul Alfred Rosenberg, probabil că M.ix Erwin von Scheubner-Richter ar fi ajuns mai sus în ierarhia nazistă. Născut la Riga, acesta visa să elibereze Rusia de bolşevici ■ ii ajutorul unei armate private, înjghebate la München. El a mm il însă în Puciul de la Berărie, în timp ce se ţinea de braţ cu

Hitler, care îi va dedica *Mein Kampf* şi îl va ridica la rangul de *Blutzeuge* (martor de sânge – martir mitic nazist). Pictorul Otto von Kursell, şi el participant la Puciul de la Berărie, sau Arm» Schickedanz, protejatul lui Rosenberg, vor face parte din acelaşi grup al balticilor.[205] Aceştia nu îi ofereau lui Hitler doar teorii mistice şi antisemite, ci şi bani – von Scheubner-Richter fiind foarte priceput să adune fonduri pentru expediţii antibolşevicc, dar şi pentru nazişti.[206] Hitler şi-a petrecut primii ani din de ceniul al treilea discutând cu Alfred Rosenberg şi Max Erwin von Scheubner-Richter despre recenta traducere în germană a *Protocoalelor înţelepţilor Sionului,* din care Hitler şi Rosenberg vor distila ulterior teoria conspiraţiei iudeo-bolşevice.[207] Balticii l-au convins pe Hitler că „o gaşcă de evrei din lumea literară" omorâse „30 de milioane" de oameni în Rusia.[208] Rosenberg i-a oferit acum viitorului cancelar lucrarea sa, *Die Spur des Juden ini Wandel der Zeiten (Drumul evreilor de-a lungul istoriei),* pe care acesta a parcurs-o cu interes.

Cartea de căpătâi a lui Alfred Rosenberg, *Der Mythus des zwanzigsten Jahrhunderts (Mitul secolului XX),* a fost terminată mai târziu, în 1928. A apărut abia în 1930, pentru că ideologul aşteptase în zadar ca Hitler să-i citească şi să-i aprobe manuscrisul.[2011] Având în vedere implicaţiile anticreştine ale *Mitului secolului XX,* pe care în particular le aproba, Fiihrerul a evitat însă, din raţiuni politice, orice legătură cu cartea. El era totuşi de acord cu teoriile lui Rosenberg despre rasa nordică, care ar fi provenit de pe un continent dispărut din zona arctică, fiind net superioară atât semiţilor, cât şi ruşilor. Conform lui Rosenberg, ruşii fuseseră mongolizaţi, în vreme ce latinii fuseseră semitizaţi prin intermediul etruscilor, pe care el îi considera semiţi. Viitorul ministru al teritoriilor din Est

susţinea că clerul semit etrusc se prelungise în clerul catolic – pe care ideologul nazist îl ataca acum virulent de pe poziţii antisemite.[210]

Un prim volum cu discursurile lui Hitler a fost publicat la sfârşitul lui 1923, la sugestia lui Dietrich Eckart şi Alfred 74

H" • iibcrg, sub numele *Adolf Hitler, sein Leben und seine Reden* I !./.•// *Hiller, viaţa şi cuvântările sale).* Discursurile culese acum iii nberg fuseseră publicate iniţial de ziarul nazist *Völkischer* |l ■ ■/•,/< *hier,* de regulă a doua zi după ce fuseseră rostite de Hitler. AH .h/.iud diferenţele dintre textul din ziar (fidel) şi cel carte (réti ml). Konrad Heiden, primul biograf al lui Hitler, furnizează < inplu grăitor privind modul în care liderul nazist apelează I • > inovaţia evreiască" oricând găseşte acest lucru comod. în iu mi.nea sa, Hitler spusese: „între Germania şi Franţa există II iiipiură care nu poate fi reparată prin telegrame pacifiste sau H|HiiK ic laşă. Atitudinea Franţei faţă de Reich este şi astăzi
• i. i .1 de acum 400 de ani, 300, 200, 100 sau 50 de ani. Nu e nici II i ni'..! sa conciliem această ruptură." în carte, textul se schimbă
• mnlficativ, mutând acuzaţiile către evrei pentru a lăsa loc unei l'iih nţiale concilieri cu Franţa:

> Intre Germania şi Franţa a existat o ruptură care a nu a pulul fi reparată prin telegrame pacifiste sau supunere laşă. Iii.imle de război cele două ţări puteau trăi una lângă alta doar nb arme. E adevărat, pentru Germania războiul din 1870 a IIK his o ostilitate care dura de secole. Dar în Franţa flacăra urii
> l. iţ.» de Germania a fost cultivată metodic de propaganda din ziare, din cărţi, de pe scenă şi din filme... Cine a lătrat cele mai male calomnii?... Toate ziarele evreieşti din Franţa. Naşterea .cnlimentelor negative şi exploatarea lor a fost, după cum poale loată lumea să vadă, scopul evreimii internaţionale.[211]

I >upă primii ani în fruntea NSDAP, Hitler a considerat că i i iiparca sa este suficient de puternică

pentru o preluare a puterii (•1111 torţă. Inspirat de succesul Marşului lui Mussolini asupra 10 mici din octombrie 1922, el a proclamat „revoluţia naţională“ pi 8 noiembrie 1923, la München, încercând să lanseze a doua i, pc 9 noiembrie, o rebeliune stradală care ar fi trebuit să < unşi iuţească cucerirea Münchenului şi să deschidă drumul unui Marş spre Berlin.[212] însoţit de generalul Ludendorff, de zeci de lideri nazişti – ca Hermann Göering, Ernst Röhm, Rudolf Hess -■ şi de sute de Cămăşi Brune, Hitler a ocupat mai întâi berări.i Burgerbrăukeller, unde oficialităţile miincheneze convocaseră o adunare. înfierbântat, Fiihrerul a anunţat că „a început revoluţia naţională! în sala asta sunt 600 de oameni. Nimeni nu are voie sa plece. (...) Fie Revoluţia germană începe în seara asta, fie vom fi morţi până în zori.“[213] Ulterior, puciştii au plecat grupaţi spre Feldherrnhalle, obiectiv simbolic pe care îşi propuneau să-l ocu pe. Totuşi, la ordinul autorităţilor bavareze, care refuzaseră – în ciuda asigurărilor date naivului Ludendorff – să sprijine revolta, poliţiştii au deschis focul asupra lor. Balticul Max Erwin von Scheubner-Richter, care îl ţinea de braţ pe Hitler, a fost împuşcat. S-a prăbuşit, trăgându-l pe Hitler peste el: în cădere, conducăto rul rebeliunii şi-a dislocat umărul şi a început să urle de durere; Ulrich Graf, garda sa de corp, s-a aruncat peste el, încasând mai multe gloanţe.[214] Ludendorff, pe de altă parte, a înaintat nestingherit până în dreptul poliţiştilor, apoi s-a predat bombănind că „niciodată nu va mai respecta uniforma unui ofiţer german“.[215]

Fugind, Hitler s-a ascuns în casa lui Ernst Hanfstaengl din Uffing, unde a fost îngrijit de soţia acestuia, Helene, de care era probabil îndrăgostit. Când

poliţia a venit să îl aresteze, a scos revolverul şi a anunţat că se sinucide („Acesta e sfârşitul!“), dar nu cu foarte multă convingere, astfel încât Helene a putut să îl dezarmeze.[216] A fost arestat pe 10 noiembrie şi a fost trimis în judecată împreună cu aliaţii săi, între care se aflau Röhm şi Ludendorff.[217]

în mod surprinzător, printr-un mesaj redactat în grabă înaintea arestării, Hitler l-a desemnat pe Alfred Rosenberg să-i ia locul în fruntea partidului: „Dragă Rosenberg, de acum înainte, tu vei conduce mişcarea“.[218] în primele zile petrecute în închisoare, Hitler a fost, pe rând, deprimat şi isteric. A plâns, a început o dietă vegetariană, apoi a intrat în greva foamei. A început să-l citească pe Schopenhauer, fiind decis să moară.[219] Pentru a-l salva – o sinucidere înainte de proces ar fi stârnit noi I)*,naţii în Bavaria –, psihologul închisorii, Alois Maria Ott, l-a i ii.il şi a încercat să îl liniştească. Acesta a constatat că starea Im 11 ii Ier era gravă: „Avea spume la gură, ochii ieşiţi din orbite, tllml ochilor umed. Era isteric.“[220] Aşa cum va face şi peste două • I« • <*nii, când Germania dădea primele semne că va pierde războiul, I litler a început să acuze poporul german: „Aceşti oameni uni o adunătură de nemernici! Ce naţie de nimic! Nu merită I« i iliciul. M-am săturat. Gata!“[221]

lotuşi atenţia de care se bucura l-a ajutat să se calme- /« Primea mesaje admirative din partea familiei antisemite \\ ij’iier Houston Stewart Chamberlain („Dragostea noastră penii ıı line este mai mare ca niciodată“) – şi asta îi dovedea că nu era nilul pierdut.[222] Un nazist din Regiunea Sudetă a Cehoslovaciei a H.ţinut chiar că Hitler poate fi comparabil cu lisus Hristos.[223] Se Im. ui a de un regim privilegiat, locuind separat de ceilalţi deţinuţi .11 • .lăţi pentru puci – Drexler, Dietrich

Eckart, fanaticul antisemit Julius Streicher. Primea în dar de la suporteri flori, biscuiţi, . ai n.iţi şi lichioruri fine.[224] Aşa cum vor remarca cei care l-au \ a/ui la petrecerile din München, imediat după eliberare, luase ■ ai< va kilograme în detenţie, devenind dolofan, deşi avea dreptul i sc plimbe în voie în grădina şi curtea penitenciarului.[225]

Procesul lui Adolf Hitler pentru acuzaţia de înaltă trădare a în. cpul în februarie 1924. A fost un moment de triumf pentru \ iiioi liI cancelar, care în timpul zilei era lăsat să ţină discursuri iniiscmite la tribunal, pentru ca seara să se dedice lucrului la iHilobiografia care servea şi ca tratat ideologic – *Mein Kampf.* în <l< poziţiile oferite în faţa instanţei – în realitate ample expuneri politice –, Hitler a povestit că „sosise la Viena un cetăţean al lumii şi pleca antisemit convins“, pentru că descoperise „proble-
m.i lasială“ şi ajunsese la concluzia că evreii reprezintă „cel mai m.iic duşman al umanităţii ariene“.[226] Lupta era pe muchie de . uţit, credea Hitler: „Fie această otravă rasială, această tubercula/. i în masă, prosperă în naţiunea noastră şi Germania moare d< infecţie la plămâni, fie o eliminăm şi Germania poate să se dezvolte“.[227] El se considera omul potrivit pentru a rezolva aceas tă provocare „rasială“ şi „marxistă“ – salvarea nu putea veni „de la un birocrat guvernamental“; era nevoie de „un instigator care poate trezi sentimentele naţionale“ – adică el: „Refuz să fiu mo deşt cu privire la ceva de care ştiu că sunt capabil“.[228]

Judecătorii îl admirau, unul dintre ei exclamând după o ti radă a acuzatului (care îşi afişa cu conştiinciozitate Crucea de Fier dobândită în Marele Război): „Ce tip extraordinar, acest Hitler!“[229] A fost condamnat la cinci

ani de închisoare, perspec tiva fiind însă de a petrece un an într-un penitenciar „onorabil”, rezervat celor care comiseseră fapte ilegale, dar care puteau fi înţelese din punct de vedere moral. S-a pus problema deportării sale în Austria, dar judecătorii au considerat că un militar decorat în slujba Germaniei nu mai poate fi tratat ca refugiat austriac. Ulterior, când se va mai ridica această chestiune, austriecii vor refuza să îl primească. Plecarea din penitenciar a fost rememorată de Hitler, peste două decenii, ca un moment de mare sărbătoare: „Când, după câteva perifraze, muftiul [directorul închisorii] m-a anunţat că sunt liber, nu-mi venea să cred: fusesem totuşi condamnat la şase ani! (...) Când am plecat de la Landsberg, toată lumea vărsa lacrimi – muftiul, medicul-şef şi gardienii, numai eu nu. îi convertisem pe toţi!“[230]

Hitler înflorise în scurta perioadă petrecută în penitenciarul Landsberg. Aici a putut medita în linişte – când reuşea să-şi alunge nenumăraţii vizitatori –, izbutind să-şi clarifice şi să-şi dezvolte strategia şi doctrina. „Decizia guvernanţilor de a mă ţine închis a fost una eronată“, va mărturisi el mai târziu; „mai corect ar fi procedat dacă m-ar fi lăsat liber să tot vorbesc şi iar să vorbesc, nu să-mi îngăduie momente de tăcere“.[231] A decis acum că statul devenise prea puternic pentru a putea fi dărâmat prin violenţă. Distrugerea Republicii de la Weimar rămânea o prioritate, însă acest lucru trebuia făcut din interior, prin instrumentul participării politice: „Dacă nu exista perioada detenţiei, nu ar fi luat naştere *Mein Kampf* şi îmi permit să afirm că în această

I « ilo.idă am ajuns ca, prin meditaţie prelungită, să mi se creio- II« • o imagine foarte clară. în tot acest timp am acumulat acea • IM. .I de nezdruncinat de optimism, credinţă şi încredere în mine În .unu. în acele clipe am câştigat convingerea – pe care mulţi dinii- .nsţinătorii mei nu au înţeles-o: a trecut epoca violenţei. Statul . i< pica solid, dispune de arme.“[232]

lot în închisoare a descoperit Hitler, prin intermediul lui II. s şi al lui Karl Haushofer, care venea des la Landsberg, con- . i piui de *Lebensraum* – spaţiu vital. Pentru că statul era un „or-
i .inisin viu“ şi o expresie a sângelui şi a rasei, el nu mai putea fi li ii III graniţe rigide. Aceste graniţe erau doar „frontiere de mo- iii. ni, în bătălia politică prezentă, din orice perioadă“ şi depin- «I« ui de „puternicele forţe ale Naturii, într-un proces de continuă
i, ‚i_{cre}“ [2]” Ucraina beneficia de o atenţie specială în cadrul polii u II sale *Lebensraum,* fiind considerată un potenţial „paradis“, mia dintre cele mai frumoase grădini ale lumii“, „o Californie
ii 1 uiopei“, cu condiţia să fie cucerită de germani – altfel fiind pi ost exploatată“.[234] în *Mein Kampf,* Hitler şi-a anunţat deschis
micuţ ia de a cuceri estul european, pe care îl considera pentru < H I mania ceea ce era India pentru Imperiul Britanic. „Punem ■ ipat eternului marş al germanilor către sudul şi vestul Europei i ne îndreptăm privirile către pământurile din Est“, afirma un principiu de bază al geopoliticii sale.[235] în ciuda impresiei răspândite că *Mein Kampf* i-a fost dictată de Führer lui Hess, în ic.Uitate cartea a fost dactilografiată chiar de el la o maşină de i is Remington (dovadă greşelile de ortografie, pe care Hess nu Ic ar fi făcut).[236]

În lunga perioadă dintre preluarea conducerii NSDAP şi cuce- iiica puterii în Germania, antisemitismul a rămas o temă defini- tm ic pentru Hitler. Discursul „De ce suntem antisemiţi?“, pe care I .i rostit în toamna lui 1920 la Hofbrăuhaus, a fost întrerupt – cu •0 de runde de aplauze – de o sală plină până la refuz.[237] „Fără prostia şi orbirea nemărginite ale burgheziei noastre, evreii nu ar li devenit niciodată liderii clasei muncitorilor germani“, spunea el pentru a justifica succesul comunismului. „Prostia a fost însoţită de mândrie. Clasa «celor buni» a crezut că e sub demnitatea sa să se coboare la nivelul «plebei».“[239] Şi continua profeţind o mare încleştare cu Uniunea Sovietică: „Renaşterea morală nu poate fi decât consecinţa unui mare eveniment. Ea va începe în momentul în care se dezlănţuie lupta dintre Svastică şi Steaua Sovietelor.“[240]

în 1922, Hitler i-a declarat maiorului Josef Hell că, odată ajuns în fruntea statului, „anihilarea evreilor va fi sarcina mea dintâi şi supremă“. El îşi propunea să cultive sistematic ura împotriva acestora, astfel încât exterminarea lor să fie acceptată de populaţie: „Bătălia împotriva evreilor va fi tot atât de populară pe cât va fi de victorioasă. (...) Ei nu se pot apăra şi nimeni nu va sări în apărarea lor.“[241] La acel moment, viitorul cancelar susţinea că evreii urmau să fie spânzuraţi în public: „Voi pune să se ridice spânzurători, în München, de exemplu, în Marienplatz, cât de multe se vor putea. Apoi evreii vor fi spânzuraţi, unul după altul. (...) Exact acelaşi lucru se va întâmpla şi în celelalte oraşe, până când toată Germania va fi curăţată de ultimul evreu.“[242] Ulterior, Hitler va evoca, inclusiv în *Mein Kampf,* ipoteza gazării evreilor – chiar dacă se referea, pentru moment, doar la *unii* dintre ei: „Dacă la începutul războiului 12 000 sau

15 000 dintre aceşti corupători ebraici ai poporului ar fi fost ţinuţi în norul de gaze toxice, aşa cum s-a întâmplat cu sute de mii dintre cei mai buni muncitori germani pe câmpul de luptă, atunci sacrificiul milioanelor de oameni pe front n-ar fi fost în van".[243] Va folosi şi alte imagini sângeroase la adresa evreilor, profeţind pogromuri specifice mai degrabă spaţiului estic:

> Cu furie fanatică vom face din nou poporul unul naţional... Sloganul nostru trebuie să fie: dacă nu vrei să fii german, îţi vom sfărâmă craniul... Oameni, învăţaţi să fiţi tăcuţi, scrâşniţi-vă dinţii şi gândiţi-vă la răzbunare şi din nou la răzbunare... Aceasta nu e o vreme pentru reconciliere. Evreii şi lacheii lor din rândul poporului nostru vor rămâne inamicii noştri eterni.

> Noi ştim acest lucru: dacă ei ne iau cârma, capetele noastre se voi rostogoli în ţărână. Dar mai ştim şi că, dacă luăm puterea în mâinile noastre, atunci să vă ajute Dumnezeu.[244]

(onsidera că „salvarea Germaniei“ justifica orice formă de Hnlenţă: „Putem fi inumani! Dar dacă salvăm Germania, am li ih/at cea mai măreaţă faptă din lume. Putem greşi. Dar dacă mi salvat Germania, am oprit cel mai mare rău din lume. Putem li imorali. Dar dacă poporul nostru e salvat, am redeschis drumul spre normalitate.“[245] Salvarea Germaniei avea o mizăistori-
I il majoră, pentru că de aici urma să se declanşeze o renaştere
.mana care va cuprinde Europa şi apoi întreaga lume: „Această iunie trebuie să fie temelia unei ordini mondiale ariene“.[246]

Motivul pentru care liderul nazist cultiva în discursuri, cu oh.imaţie, imagini de o violenţă rudimentară, nu ţinea doar
• I' temperamentul său nestăpânit, ci şi de propriile convingeri plivind propaganda eficientă. „Pentru a face o luptă inteligibilă P« nti u masele largi“, explica el, „aceasta trebuie întotdeauna dusă împotrivă a două lucruri: împotriva unei persoane şi împotriva mici cauze. împotriva cui a luptat Anglia? împotriva Kaiserului p i man ca persoană şi împotriva militarismului în calitate de
• au/a a sa. împotriva cui luptă evreii cu puterea lor marxistă? împotriva burghezului ca persoană şi împotriva capitalismului în
• alitate de cauză a acestuia. împotriva cui trebuie, în consecinţă, i lupte mişcarea noastră? împotriva evreului ca persoană şi îm-
poii iva marxismului în calitate de cauză a acestuia.“[247]

Hitler şi-a însuşit de la Hindenburg şi Ludendorff teza • uţitului înfipt în spate“, care a asigurat, în fapt, cea mai impor- i.ml.i punte de legătură între generaţia reacţionarilor prusaci şi
n.i/iştii ceva mai tineri: „Când soldaţilor Aliaţi li se părea că aud dc|.i. în nopţile răcoroase, uruitul surd al unităţilor de asalt ale
II matei germane înaintând şi îşi aşteptau apropiata judecată cu o» În măriţi de spaimă şi tremurând, dintr-odată o lumină roşie u/atoare s-a ridicat în Germania. (...) Exact în momentul când diviziile germane îşi primeau ultimele ordine pentru atacul ge neral, greva generală a izbucnit în toate fabricile de armament, lipsind astfel armata germană de armele şi muniţiile esenţiale.“ Greva din 1918 era pusă de Hitler pe seama conspiraţiei evreieşti „Mii de soldaţi germani au plătit această grevă cu sângele loi Instigatorii acestor mizerabile şi nenumărate trucuri ticăloase au fost evreii şi sindicatele conduse de evrei.“[249]

între 1919 şi 1933, Hitler şi-a dezvoltat continuu tehnica oratorică, hrănindu-se cu lecturi dezordonate, preponderent an tisemite, analizându-şi fiecare postură cu ajutorul fotografiilor şi pregătindu-şi intrările în scenă sub privirile de îndrăgostit ale lui Hess. Datorită amintirilor lui Ernst Hanfstaengl, care provenea dintr-o familie de editori şi avea un ochi format pentru cărţi, ştim că printre lucrările parcurse de Hitler în anii 1920 se numărau broşurile antisemiţilor Heinrich von Treitschke şi Heinrich Class; de asemenea, între 1919 şi 1921 el a împrumutat de la biblioteca Institutului Naţional-Socialist din München volume de Kant, Spengler sau Houston Stewart Chamberlain. Era

pasionat de o colecţie specializată în popularizarea antisemitismului, care includea lucrări precum „Schopenhauer şi evreii“, „Luther şi evreii“, „Goethe şi evreii“.[250] Avea o slăbiciune pentru Henry Ford şi pentru cartea acestuia, *Evreul internaţional,* tradusă în Germania sub numele *Der Internationale Jude: Ein Weltproblem (Evreul internaţional: O problemă mondială).*[251] Hitler nu îşi ascundea admiraţia pentru industriaşul american, spunând despre el că este „cel mai mare“, „sursa mea de inspiraţie“, şi etalându-i fotografia pe peretele din birou. La această admiraţie contribuia convingerea lui Ford că, „exceptând Statele Unite, poate, în prezent, Germania este ţara care se află cel mai mult sub dominaţia evreilor“.[252]

Hitler a studiat şi a fost profund influenţat de cartea lui Madison Grant, *The Passing of the Great Race: Or, The Racial Basis of European History (Căderea marii rase sau baza rasială a istoriei europene).* Publicată în 1916, aceasta fusese tradusă în limba germană în 1925. Grant elogia rolul rasei nordice, cu păr
hl..ml şi ochi albaştri, în istoria Europei, dar avertiza că amesteci .H « sleia cu „rasa inferioară“ duce la decadenţă.[253] Hitler îşi v • iir.uşi punctul de vedere al lui Grant, pe care îl regăsise şi h Houston Stewart Chamberlain. în *Mein Kampf,* el va prelua i.l.. .1 (,i „amestecul sângelui şi, în consecinţă, scăderea nivelului i .i .ci sunt singurele cauze ale dispariţiei culturilor noastre“, .1. ou rece vitalitatea se află „numai în sângele pur“.[254] Un motiv l – uhu care Hitler admira Statele Unite, temându-se în acelaşi iimp »Ic acestea, era faptul că America era formată din „oameni ıı selectaţi pe criteriul rasei“, în vreme ce Europa îşi distru-
……. războaie fratricide „cel mai bun sânge“.[255]

I ’iu aceeaşi categorie de lucrări esenţiale pentru Hitler va face i .ui«, mai târziu, şi *Rassenkunde des deutschen Volkes (Tipologia* m *hi/<i a poporului german)* a lui Hans F.K. Günther, aşezată la loc d. < mste în colecţia personală a Führerului. Supranumit „Rasistul i.uuihcr” *(Rassengünther),* acesta a fost onorat de Hitler cu l-n zcnţa la festivitatea de numire în postul de profesor. Mai mult, . I i devenit, la recomandarea lui Hitler, cel mai important reper imiţi fie“ al politicilor rasiste asumate de cel de-al Treilea Reich, ’.uiiihcr ajunsese la concluzia că existau cinci subtipuri germani. < nordic, dinaric, est baltic, alpin şi mediteraneean – toate -o .ind un „suflet rasial“ specific. Tipul nordic era, din punctul iu de vedere, cel mai evoluat. Günther publicase, în oglindă, şi o Im rare dedicată evreilor, *Rassenkunde des jüdischen Volkes,* în • .»■ susţinea că aceştia îşi amestecaseră excesiv sângele cu alte popoare, devenind „o rasă de ordin secundar“.[256]

Pentru oricine parcurge astăzi discursurile sau monologul de interminabile ale lui Hitler, lipsa sa de sistem – care era piobabil ascunsă în epocă de efectele oratorice – este evidentă. I I nu putea să îşi ordoneze şi să-şi demonstreze ideile, verdictele < u caracter absolut („cea mai mare trădare din istorie“, „cel în mare om din istorie“, „cea mai mare victorie din istorie“) năvălind din senin în conversaţie şi făcând imediat loc unei divagaţii despre alimentaţia cu măsline a spaniolilor sau despre răcorirea faraonilor cu frunze de palmier.[257] Această carenţă nu provenea doar din tehnica discursivă a Fuhrerului, ci reprezenl.» efectul absenţei educaţiei formale. Pentru că nu fusese niciodată student, lui Hitler îi lipsea exerciţiul argumentării structurate Ca întotdeauna, el încerca să prezinte această carenţă ca pe

un avantaj; când un apropiat i-a sugerat că ar putea apela la ajutorul profesorilor, Hitler s-a răstit: „Sigur, tu ai nevoie de profesori, înţeleg. Dar pentru mine sunt de prisos.“[258] Spunea despre oa menii cu educaţie riguroasă că sunt, cel mai adesea, nişte „im becili declasaţi, superficiali, pretenţioşi şi aroganţi“.[259] în ciud.i lecturilor sale, continua să facă greşeli de ortografie, frecvente în manuscrisul *Mein Kampf* Scria eronat până şi numele Im Schopenhauer, pe care – teoretic – îl admira: Schoppenhauer.’[6]” Otto Strasser bănuia că Hitler deprindea mai degrabă din discuţii, după ureche, tezele autorilor la care făcea ulterior referire. în *Mein Kampf,* exemplifică Strasser, „sunt menţionaţi Houston Stewart Chamberlain şi Lagarde, doi autori ale căror idei i-au fost transmise lui Hitler de Dietrich Eckart“.[261]

Calităţile liderului nazist se manifestau însă în alte direcţii. Nu era doar un orator captivant, dar avea şi în relaţiile directe un magnetism care pleca, în opinia lui Ernst Hanfstaengl, din nevoia de a seduce orice persoană care îi atrăgea atenţia: „De îndată ce în anturajul său apărea vreo persoană interesantă – şi nu era nimeni pe care să nu-l considere interesant o vreme –, aproape că îi puteai vedea maşinăria interioară punându-se în funcţiune. Trimitea impulsuri precum un sonar şi în scurt timp avea o imagine clară a lungimii de undă şi a aspiraţiilor şi emoţiilor secrete ale interlocutorului său.“[262] Atât în discursurile cu public, cât şi în conversaţiile personale, susţine Hanfstaengl, „avea cea mai formidabilă putere de convingere pe care am văzut-o vreodată la cineva“.[263]

Konrad Heiden, autorul primei cărţi importante despre viaţa lui Hitler – şi un observator subtil – fusese frapat de capacitatea acestuia de a se autoseduce şi

autoamăgi: „în punctul

ı iihmiiant al discursurilor sale se lasă sedus de el însuşi şi, indi- dacă spune purul adevăr sau cele mai gogonate minciuni, în t | moment el se identifică în asemenea măsură cu ceea ce ipiuu . încât până şi minciuna emană către ascultători o aură ib ml en licitate".[264] Hitler însuşi admitea că e adeptul minciunii în politică, cu condiţia ca ea să fie cât mai mare, deoarece ıı i < le „mai uşor vor cădea victimă unei minciuni mari decât minciuni mici, fiindcă ele însele mint uneori în legătură cu I»«. ı în i mici, însă le-ar fi prea ruşine dacă minciunile ar fi prea mini Lutz Graf Schwerin von Krosigk, ministrul de finanţe J Im I lider, va mărturisi că Führerul „era într-atât de nesincer, lii> n nu mai putea face diferenţa între minciună şi adevăr".[266]

Albert Speer, care studiase arhitectura şi devenise asistent În Universitatea Berlin-Charlottenburg, l-a văzut prima dată l ■ 11 il 1er abia la începutul anilor 1930, când acesta era deja un MI.IIOI cu o uriaşă experienţă. Speer evoca modul în care, „cu o \în • scăzută, ezitantă şi uşor timidă, a început să vorbească, nu ub forma unui discurs ci, mai degrabă, a unei prelegeri istorice. I .ii ucerit deplin; după cum se părea... şi-a exprimat sincer şi ■ ui i|os temerile sale privind viitorul. Ironia sa a fost atenuată de inipicnta unui om încrezător, iar şarmul său bavarez m-a uns pe ullcl... Dar timiditatea iniţială a lui Hitler a dispărut aproape în ml régime; tonul vocii sale creştea marcant în intensitate, se •xprima tot mai elocvent şi sugestiv, puterea sa de convingere ■ i< '.< ând în intensitate."[267] La scurt timp după discurs, în ianua- i u 1931, Albert Speer a devenit membrul cu numărul 474 481 al NSDAP.[268]

André François-Poncet, ambasadorul Franţei la Berlin, I .i urmărit pe Hitler vorbind ceva mai târziu, în 1933, după ce н esta devenise cancelar, analizându-i tehnica atent antrenată

• l< .l captiva: „Paradoxal, surprinzător la discursul său nu este

• onţinutul care, în ciuda oricărei tentative de înţelegere, rămâne n< < Iar, ci efectul generat chiar de orator şi transmis prin intermediul vocii calde, impregnate uneori de tonuri dure, tăioase şi sălbatice, respectiv prin pasiunea sa, respiraţia agitată şi nările fremătânde... Este efectul pe care-l are asupra auditoriului, un efect mai degrabă fizic decât spiritual, amplificat de mediu, de aranjamentul artistic, de contradicţia dintre lumini şi umbre... Neîndoios, în mulţime se află şi oameni neîncrezători sau plini de ură faţă de acest om. însă şi aceştia sunt şocaţi şi se las.i fermecaţi..."[269] Chiar şi Churchill considera că Hitler avea „un zâmbet dezarmant" şi „o fire plăcută". „Prea puţini au fost cei care au rezistat fascinaţiei exercitate de el", concluziona în 1935 viitorul său mare rival.[270]

După ieşirea din închisoare, Hitler a repus cu greu pe picioa re mişcarea nazistă. A legat partidul în mod indisolubil de nume le său – într-atât încât, din 1928, NSDAP apărea pe buletinele de vot cu lămurirea *Hitlerbewegung* (Mişcarea lui Hitler).[271] Totuşi rezultatele electorale întârziau să apară, viitorul cancelar fiind privit cu rezerve după Puciul de la Berărie. în 1928, el a fost acu zat că primise bani din partea Italiei fasciste, începând din 1922, după ce ar fi acceptat ca Germania să renunţe la Tirolul de Sud în favoarea Italiei. Deşi a câştigat procesul de calomnie deschis împotriva acuzatorului său, publicul a rămas circumspect.[272] La

alegerile pentru Reichstag din 1928, naziştii au obţinut numai 2,8% din voturi.

Criza începută prin prăbuşirea Bursei de la New York pe 24 octombrie 1929, în „joia neagră“ a economiei internaţionale, va schimba însă rapid această stare de fapt. în numai doi ani, adică în iarna dintre 1931 şi 1932, numărul de şomeri din Germania a crescut la şase milioane.[273] Criza va reprezenta o lovitură fatală – şi nemeritată – pentru liberala Republică de la Weimar, asociată de-acum înainte cu eşecul şi decadenţa. în realitate, nivelul cultural şi politic al acesteia era remarcabil: mişcarea feministă asigurase dreptul universal de vot; toleranţa pentru cultura gay era probabil la cel mai înalt nivel din Europa, Berlinul fiind cunoscut pentru toleranţa sa în materie sexuală; evreii erau bine integraţi, motiv pentru care dreapta numea Republica de la Weimar o

hhlc // re publik;[274] în 1920, pictorul evreu Max Liberman fusese il< preşedinte al Academiei din Prusia;[275] mişcarea Bauhaus

• I' venea, în aceeaşi perioadă, cel mai dinamic reper al arhitectu-

• II europene, în vreme ce scriitorii, pictorii şi oamenii de ştiinţă

mgardişti (Wassily Kandinsky, Franz Kafka, Thomas Mann, Ih Holt Brecht, Albert Einstein) căutau să se stabilească în me- Impole germane precum Berlin sau München.[276] Evreii erau iiillueiiţi în literatură (Lion Feuchtwanger, Franz Werfel, Vicky ILuim), în muzică (Artur Rubinstein), în teatru şi mai ales în Immatografie, domeniu în care Germania era cel mai avansat • ii european.[277]

Pentru a distruge spiritul de la Weimar, Hitler a avut nevoii «Ic aliaţi care i-au permis să-şi depăşească statutul încă mini H din 1928. în contextul crizei economice, Partidul Popular hiţional German *(Deutschnationale Volkspartei),* partid naţional conservator condus, începând din 1928, de mogulul Alfred I lugen berg, a sperat să folosească NSDAP-ul pentru a aduce drepţi i mai multe voturi în afara Prusiei – singurul său bazin electoral important.[278] Alfred Hugenberg, care era cel mai mare proprietar

■ li piesă din Germania şi un antisemit declarat (deşi va evita să-şi

■ oncedieze angajaţii evrei din media) se va orienta înspre Hitler, nici indu-i expunerea naţională de care acesta avea nevoie.[279]

Pe acest fond, la alegerile din 14 septembrie 1930, naziştii au obţinut 18,3% din voturi, realizând un salt spectaculos la est de I II».L în Prusia, Pomerania sau

Silezia.[280] Hitler lansase înaintea alegerilor „Manifestul către poporul german“, în care afirma: Parola zilei de 14 septembrie nu poate fi alta decât: distrugeţi-i p< cei care au falimentat vechile noastre partide. Anihilaţi-i pe i ci care au distrus unitatea noastră naţională... Camarade, alătu- l.l Ic frontului făcut de Cămăşile Brune care mărşăluiesc pentru i iezi rea Germaniei!“[281] în urma acestui apel, naziştii au câştigat <» *79 672 de voturi, chiar dacă cu doi ani înainte primiseră doar HI0 127! Aveau 107 locuri în Reichstag, deşi speraseră la cel mult 50-60.[282] Era cea mai spectaculoasă şi rapidă creştere din istoria electorală a Germaniei. în seara zilei de 15 septembrie 1930, imediat după alegeri, Hitler le-a explicat liderilor nazişti, la München, că intenţionează să acţioneze în continuare în „mod complet legal“ şi că „timpul lucrează în favoarea noastră“. în scurt timp, era convins Hitler, „va veni momentul în care vom avea în sfârşit puterea“.[283] Pieţele externe au reacţionat negativ l.i criza democraţiei germane – criză generată de succesul NSDAP şi al altor grupări antidemocratice (circa 220 din cei 577 de mein bri ai noului Reichstag respingeau Republica de la Weimar) , Reichsbank cheltuindu-şi jumătate din rezervele de aur pentru a ţine situaţia sub control.[284] în mod paradoxal, chiar şi aceasta criză financiară tot naziştilor le servea, pentru că problemele economice continuau să hrănească discursul antisemit.

Pe 10 octombrie 1931, Hitler era primit, în premieră, de preşedintele Hindenburg într-o audienţă oficială, în calitatea sa de lider parlamentar.[285] Era o izbândă importantă pentru cel poreclit de bătrânul feldmareşal, cu dispreţ, „soldatul din Boemia“.[286] Armata privată a liderului nazist, *Sturmabteilung,* număra deja 400 000 de

membri, făcându-l imposibil de ignorat. în toată această perioadă, guvernul Republicii de la Weimar făcuse eforturi să scoată SA în afara legii, lovindu-se însă de rezistenţa politicienilor conservatori, care sperau să se poată folosi de NSDAP. Discret, o altă forţă – care se va dovedi mai sinistră şi va primi peste un deceniu sarcina de a pune în aplicare Soluţia Finală – începea să îşi facă loc acum în proximitatea Führerului, punând în umbră Cămăşile Brune: *Schutzstaffel* (SS). Organizat iniţial în 1923, pentru a-l proteja pe Hitler în încăierările din berării, SS fusese reorganizat – primindu-şi şi numele cu care va intra în istorie – în 1925, la ieşirea lui Hitler din închisoare, de către Julius Schreck, şoferul acestuia.[287] Din 16 ianuarie 1929, un foarte tânăr Heinrich Himmler (avea doar 28 de ani) era numit în fruntea organizaţiei, care număra la acel moment 300 de luptători ceva mai discreţi şi mai austeri decât brutele din SA.[288] Noul *Reichsführer-SS* a impus un nou standard

• I« înălţime (minim 1,70 metri) şi a înlocuit vechile uniforme i 'i'iilare *(Stiefelhosen* – pantaloni cu bretele) cu o ţinută neagră,

• şi amenin ţătoare.[289] După venirea naziştilor la putere,

• \a ajunge rapid la 52 000 de membri şi va furniza „Garda lui \«l««ll I I it 1er“ – unitatea de elită care îl păzea pe Führer.[290]

Dotat cu o „meticulozitate de insectă“,[291] Himmler exerciţi un control psihotic asupra imperiului în care va transforma H *lini, staffel,* emiţând directive inclusiv în privinţa regimului alini« niai ce trebuia urmat de femeile care năşteau în maternităţile ■ a< cstea erau obligate să mănânce griş şi ulei din ficat de cod, alimente care, în viziunea lui Himmler, aveau capacitatea de a l -ii« nţa trăsăturile ariene ale bebeluşilor.[292] Conducătorul SS se H.i'a usc pe 7 octombrie 1900 şi era bavarez, toată tinereţea sa imul legată de München. Se îndrăgostise de două dintre iubitele pi ictenilor lui, fiind respins de acestea. în final, se căsătorise cu o H uicic mai în vârstă cu opt ani decât el. Urmase o Şcoală Tehnică

• I« Agricultură, făcuse practica la o fermă de lângă Austria şi lua- .< iu ialcul să devină fermier, având tendinţa să înţeleagă teoriile

I asiste din perspectiva unui crescător de păsări.[293] (E ceea ce Léon l'ohakov numeşte, cu dispreţ, „filosofic veterinară“ – credinţa că poţi aplica oamenilor principiile de încrucişare utilizate pentru i'.uni. I limmler credea, de altfel, că este posibil „să atingi în sfera umană genul de succes pe care-l are cineva în domeniul cercetai n animalelor sălbatice şi domestice“.[294]) Deşi se înrolase în

II mata germană pentru a participa la Marele Război, nu apucase I ajungă pe front, finalizând prea târziu stagiul

de instrucţie. Nu
.1 lost acceptat nici în Reichswehr, încercând să compenseze lipsa micărei experienţe militare prin înscrierea în forţele paramilitar care înfloreau în epocă. Aşa îl cunoscuse, în 1922, pe Ernst Rohm, care îl va dirija către NSDAR Ulterior, devenise asistentul Im (iregor Strasser, viitorul rival al lui Hitler.[295] La începutul ani- loi 1930, Goebbels îl descria pe Himmler cu vădită ironie: „Nu excelează printr-o inteligenţă ieşită din comun, dar munceşte cu •..nguinţă şi are intenţii bune“.[296] Mai târziu, un deţinut polonez de la Auschwitz, care îl zărise în timpul unei vizite în lagărul de exterminare, observase că Himmler „nu arăta ca un militar. Ave.i ochelari cu rame de aur. Era cam gras şi avea burtă. (...) Arăl.i ca un învăţător de provincie.“[297] (Deşi foarte pasionat de tenis, nu a avut niciodată un fizic sportiv.) încă din această perioadă, Himmler era influenţat de viziunea unui alt crescător de găini, Richard Walther Darré, care publicase în 1929 cartea *Sânge şi sol,* profeţind că „din rezervorul uman al SS-ului vom procrea o nouă nobilime. Vom face acest lucru într-o manieră planificată şi j potrivit legilor biologice.“[298]

După succesul electoral din 1930, Hitler şi-a asigurat şi spri jinul unei părţi importante a elitelor financiare. Pe 26 ianuarie 1932, el a vorbit aproape trei ore în faţa Clubului de Industrie din Düsseldorf, expunerea sa fiind considerată una dintre cele mai convingătoare din cariera Fiihrerului. A repetat performanţa în faţa industriaşilor din Hamburg şi Godesberg. „A reuşit să pă j trundă în lumea industriei“, nota încântat purtătorul de cuvânt al naziştilor.[299] Donaţiile obţinute în acel an au fost impresio- . nante, industria cărbunelui, concernul Shell şi unii proprietari de presă hotărându-se să mizeze

pe NSDAP.

în martie şi aprilie 1932, Hindenburg şi Hitler s-au înfrun- 1 tat, în două tururi, în alegerile pentru preşedinţia Germaniei. I Bătrânul militar a obţinut de fiecare dată în jur de 50% din voturi, în vreme ce Hitler a primit peste 30% (în al doilea tur, aproape 37% din sufragii). Deşi înfrânt, liderul nazist deveni- I se al doilea politician al Germaniei – asta în condiţiile în care I Hindenburg, născut înaintea anului revoluţionar 1848, avea 85 de ani şi se apropia de sfârşitul vieţii.

în campania electorală din 1932 – care se va dovedi decisivă pentru triumful nazismului –, Cămăşile Brune au luat cu asalt străzile, arătându-se mai violente ca niciodată.

Când pleacă la luptă, soldatul e bucuros
iar când cuţitul său varsă sânge de evreu, e şi mai fericit

Sângele în groase valuri dese trebuie să curgă
libertatea Republicii Evreilor prin ele să se scurgă,

• 4nl.ui brutele lui Röhm.[300] La alegerile din 31 iulie 1932, NSDAP 4 « f, Ugat 13 745 680 de voturi, adică 37,3% din electorat – ceea
• 4 .idus partidului 230 de mandate parlamentare.[301] Era practic н dublare a cifrelor – oricum incredibile – obţinute cu doi ani inaiul« Acum, strategia lui Hitler era să accepte de la Hindenburg iiiiin.ii poziţia de cancelar – rămânând, în alte condiţii, în
• •poziţie. Hindenburg excludea acest scenariu, care i se părea Imposibil de justificat „în faţa lui Dumnezeu, a conştiinţei şi a pani« i sale".[302] Refuza să îl desemneze cancelar pe „deloc simpaticul i m.ilk Hitler".[303] Goebbels consemna această realitate în jurnal I'« I august 1932, scriind despre Hindenburg: „Moşul e reti- i • ol Nu-l vrea pe Hitler în funcţia de cancelar."[304] într-adevăr, i-Idmareşalul a dat dovadă, în acel moment, de responsabilitate:
I .1«hcmat pe Hitler şi i-a spus că îi este imposibil să ofere puterea muu partid „răuvoitor faţă de cei care gândeau altfel". A încercat i'iluşi să se arate concesiv: „Noi suntem vechi camarazi şi doresc
i i ainânem aşa. Aşadar aş dori să ne strângem mâna în acest spi- i ii * avaleresc."[305]

Ultima speranţă a Republicii de la Weimar în faţa lui II ii Ier a fost generalul Kurt von Schleicher. Numit cancelar de Hindenburg în 3 decembrie 1932, el s-a concentrat pe ruperea «Im NSDAP a unei ipotetice facţiuni conduse de Gregor Strasser, un nazist mai moderat, care pleda pentru intrarea la guvernare
• hi.ir şi fără Hitler cancelar şi se arăta ofensat că este

plasat în pulid „după Göring, Goebbels, Röhm“.[306] Totuşi, în loc să divizeze partidul şi să îi atragă parlamentarii, Strasser s-a străduit să il« onvingă pe Hitler să accepte un cabinet care nu era condus de < I, nu a avut curaj să îl înfrunte până la capăt pe Führer, preferind să demisioneze fără luptă.[307]

Conservatorul Franz von Papén, care fusese deja cancelar în I*') |2* şi rămăsese apropiat de Hindenburg, era însă mult mai decis să îl dărâme pe Kurt von Schleicher, motiv pentru care s-a alial <11 Hitler. Pe 27 ianuarie 1933, Hindenburg a respins, pentru ultima dată, avansurile lui von Papen: „Domnii mei! Doar nu îmi veţi cere să-l numesc pe acest caporal austriac în funcţia de cancel.ii al Reichului!“[308] Rezistenţa sa s-a dovedit însă inutilă, pentru u generalul von Schleicher a demisionat pe 28 ianuarie 1933. (I I va fi ucis, la ordinul lui Hitler, în 1934, în Noaptea Cuţitelor Lungi.) Imediat după demisie, preşedintele l-a convocat pe Fran/ von Papen, solicitându-i „să examineze posibilitatea unui gu vern condus de Hitler“. Von Papen era deja pregătit pentru acest scenariu – pe care îl provocase prin intrigile sale –, noul cabinei fiind negociat rapid. Era condus de Hitler, cu Franz von Papen pe post de vicecancelar şi avea opt miniştri conservatori şi doai trei miniştri nazişti. Portofoliile reveneau Partidului Naţional Popular German sau grupării veteranilor Casca de Oţel. Din pai tea naziştilor, Wilhelm Frick a fost desemnat ministru de interne, iar Goring a devenit ministru fără portofoliu (dar şi ministru de interne în Prusia, regiune esenţială pentru puterea germană, el controlând un număr foarte mare de poliţişti).[309] Acordul pentru formarea „guvernului naţional“ fost stabilit pe 29 ianu arie 1933, când von Papen s-a lăudat: „Mă bucur de încrederea lui

Hindenburg. în două luni îl vom pune pe Hitler la colţ, de va ajunge să chiţăie.“[310] „Ni l-am angajat!“, îi asigura el pe conservatori, referindu-se la noul cancelar.[311] Şi Gottfried Reinhold Treviranus, ministru în mai multe cabinete în anii anteriori, mărturisea că toată lumea se aştepta ca Hitler să „rămână fără vlagă în confruntarea cu Hindenburg, armata şi Constituţia“.[312]

în dimineaţa zilei de 30 ianuarie 1933, Hindenburg i-a oferit oficial poziţia de cancelar lui Adolf Hitler. Goebbels exulta: „S-a întâmplat. Suntem în Wilhelmstrasse. Hitler este cancelarul Reichului. Ca-n poveşti!“[313] în aceeaşi zi, tot Goebbels a adus 15 000 de militari din SA şi SS sub ferestrele Cancelariei. Cu torţe aprinse, aceştia l-au aclamat pe cel care va fi, vreme de 12 ani, stăpânul absolut al Germaniei.[314] Hitler prelua o ţară care

ih | adeja efectele catastrofei militare din 1918, precum şi pe м l< ah < l izei economice mondiale – şi pe care o va lasă în ruine.

Şl după ce a devenit cancelar, liderul nazist a continuat să if.liir <>re întregi de studiu problemei evreieşti. O ediţie din |Ui I i Se *risorilor germane* de Paul de Lagarde era plină de sub- lliih i lle şi adnotările lui Hitler. Pe Führer îl interesaseră cu pre- • ui. ic paginile dedicate de Lagarde expulzării evreilor germani în i'.dcsiina. A încercuit pasajul în care Lagarde îi compară pe |Vici cu o „molimă“, scriind că „această molimă a apelor tre- laiic eradicată din râurile şi lacurile noastre“.[315] De asemenea, a iililliniat apăsat fraza: „Pentru că îi cunosc pe germani, nu-mi |)ul don ca evreilor să li se permită să trăiască alături de ei“.[316] În l.iişit, creionul lui Hitler a scos în evidenţă următoarea | J< • .i lui Lagarde: „Fiecare evreu sâcâitor reprezintă un afront . i io-, la adresa autenticităţii şi veridicităţii identităţii noastre iu i mane“.[317] Era uşor de intuit că noul cancelar, care îşi petrecea nopţile adâncit în astfel de lecturi, urma să pună toate instru- iiii uleie statului german în slujba antisemitismului.

CAPITOLUL II

HOLOCAUSTUL LEGILOR

Focul din Reichstag

Pe 27 februarie 1933, aproape de ora 22.00, poliţia din Berlin era anunţată de un trecător că un geam al Reichstagului fusese spart; în dreptul acestuia, la balcon, o umbră misterioasă flutura o torţă. în câteva minute focul mistuise deja o parte din clădire. Incendiatorul, Marinus van der Lubbe, era un comunist olandez de 24 de ani, poreclit Dempsey pentru profilul său de boxer. în ciuda aspectului viguros, van der Lubbe era un tip bizar, timid, care a stat pe tot parcursul anchetei şi al procesului cu capul plecat şi umerii prăbuşiţi. După ce a fost arestat, a declarat, în şoaptă, că a acţionat în semn de protest, sperând că va declanşa o revoluţie muncitorească.[1]

Nu a reuşit acest lucru. Dimpotrivă: pe lângă faptul că a fosl ghilotinat un an mai târziu, la Leipzig, van der Lubbe le-a oferii naziştilor un pretext pentru a-i cere preşedintelui Hindenburg să semneze, pe 28 februarie 1933, a doua zi după incendiu, Decretul pentru protecţia populaţiei şi a statului, care stipula că „restricţiile cu privire la libertatea personală, la dreptul de liberă exprimare a opiniei, incluzând libertatea presei, cu privire la drepturile de întrunire şi asociere; violarea intimităţii comunicărilor poştale, telegrafice şi

telefonice; mandatele de percheziţie la domiciliu, ordinele de confiscare, precum şi restricţiile de proprietate sunt, de asemenea, permise dincolo de limitele legale altminteri prescrise“.[2] Altfel spus, articolele 114, 115, 117, 118, H ’ I .' I şi 153 privind drepturile şi libertăţile din Constituţia ih l i Weimar erau suspendate. Puterile cancelarului Adolf Hitler

i. HI discreţionar.[3]

I hiziştii au înţeles – în timp ce priveau Reichstagul arzând – .1 şansă pe care o aveau. în condiţiile în care – iată! – statul |i i ai.uai, puteau impune o dictatură împotriva partidelor de -i mp a, ocazie cu care îşi consolidau, în fapt, regimul încă fragil. (,l mi semn de la Dumnezeu; nimeni n-o să ne împiedice să-i nliohliii pe comunişti cu un pumn de fier“, a proclamat Hitler i îmi .1 ajuns la faţa locului. Göring era dramatic şi surescitat: A.. .I.I este începutul revoluţiei comuniste! Nu trebuie să mai

• .i. pi.un nici un minut. Nu vom arăta nici un pic de milă. II., ne oficial comunist trebuie împuşcat.“[4] Goebbels, în schimb, . mili.i în faţa oportunităţii propagandistice: „Acum e timpul să o ţlonam... E exact ce ne trebuia. Un comunist olandez.“[3] (Deşi poli ivirea evenimentelor este stranie, lipsesc probele reale penii ii .i considera ipoteza conspiraţiei naziste pentru incendierea li. n listagului drept un adevăr istoric; *isfecit cui prodest,* vechiul di. ion latin, pare o observaţie de bun-simţ în context, dar nu e o i < i titudine, mai ales după ce s-a stabilit că Marinus van der I iibbe era piroman şi mai avusese tentative de incendiere.)[6]

Deşi era campanie electorală şi Hitler obişnuia să vorbească în Irei-patru oraşe zilnic, data de 27

februarie 1933 – cea a în-
• rodiului – fusese lăsată liberă în programul său de deplasări, aşa că proaspătul cancelar a putut acţiona energic pentru a spe- . ula criza. întâmplător sau nu, cu cinci zile înainte de incendiu, ministrul prusac de interne Göring stabilise că Batalioanele de Asalt (SA) ale lui Röhm erau integrate oficial, ca trupe auxiliare, în poliţie, ceea ce a permis acestora să se implice imediat în arestarea a 4 500 de opozanţi comunişti şi democraţi.[7] Pentru < a stânga era principala lor ţintă în această etapă, pe 1 martie 1933 naziştii au publicat un decret suplimentar, care condamna „instigarea la grevă generală“, decret care va permite, la mai puţin de două luni distanţă, dizolvarea puternicelor federaţii ale muncitorilor germani. Pe 23 martie 1933, după ce comuniştii recent aleşi în Reichstag au fost alungaţi, Hitler a cerut puteri practic nelimitate pe o perioadă de patru ani, solicitare care a fost aprobată cu 441 de voturi: din acest moment, nimeni nu mai putea sta în calea deciziilor sale.[8] Legea de împuternicire, numită formal *Gesetz zur Behebung der Not von Volk und Reich* (Legea pentru înlăturarea suferinţelor poporului şi ale statului) scotea atât Reichstagul, cât şi pe preşedintele Hindenburg din procesul de legiferare şi permitea ignorarea Constituţiei de la Weimar. în plus, Hitler căpăta mână liberă în politica externă.[9]

Lagărul originar: Dachau

Cu doar o zi înainte, pe 22 martie 1933, SS înfiinţase primul lagăr de concentrare nazist din Germania, la Dachau, într-o centrală electrică scoasă din uz din apropiere de München.[10] îi vor urma, până în 1945, alte 1 643 de lagăre de concentrare şi 900 de lagăre de

muncă.[11] Lagărul de la Dachau a fost dedicat, în etapa stabilizării puterii lui Hitler, internării şi torturării rivalilor politici, în mai, de pildă, aici vor fi ucişi foştii parlamentari comunişti Schleifer şi Dressel. în decembrie 1934, în lagăr va fi adus Josef Felder, unul dintre politicienii social-democraţi care votaseră împotriva Legii de împuternicire a lui Hitler: urma să fie internat un an, fiind constant ameninţat că avea să moară aici.[12] Cazul avocatului Alfred Strauss, torturat şi lichidat la Dachau cu două gloanţe în ceafă, pe 24 mai 1933, pentru că stârnise furia unui potentat nazist, a fost prezentat în cotidianul american *New York Times,* în august 1933.[13] în această fază, Hitler nu ţinea să ascundă regimul de teroare. Dimpotrivă: chiar în ziua deschiderii lagărului, 200 de prizonieri au fost transportaţi la Dachau în patru camionete de poliţie, într-o procesiune urmărită de toţi locuitorii oraşului.[14] în „Ce este socialismul?“, Joseph Goebbels justificase necesitatea terorii în ideologia nazistă; alternativa propusă de NSDAP la revoluţia marxistă era, explica propagandistul Im Hitler, sentimentul de siguranţă – iar teroarea reprezenta umilul în care corpul social primea dovada instaurării ordinii: dificultăţile sociale generează pasiunea pentru Securitate. în ■blancul proletariatului zace o dragoste pentru Casă, Pământ şi l'.iii ic, care îşi găseşte expresia atât în forme bune, cât şi în forme н l<-, întotdeauna gata pentru cele mai nobile sacrificii. Chiar şi în marxism, proletariatul nu simte ură pentru Patrie, ci numai |t» uliu acea perversiune burgheză a Patriei – Sistemul.“[15] Alfred iLiscnberg completează această viziune, arătând că numai „un mm control de stat bine reglementat al individului poate produce libertate reală, în contrast

clar cu abuzul de individualism care, m absenţa controlului, a afectat multe sfere ale vieţii, a otrăvit şi m npt sentimentele şi gândurile unor naţiuni întregi“.[16]

l agărele naziste erau numite „instituţii de reeducare“.[17] lichuia să salvăm aceşti oameni, să îi readucem în comunitatea naţionala germană. Trebuia să îi reeducăm“, va insista Göring l i Nürnberg.[18] Drepturile individuale fiind abrogate, internă- nlc se făceau fără termen şi în absenţa procedurilor judiciare uzuale; deţinuţii nu ştiau niciodată când şi dacă vor fi eliberaţi. \ a cum mărturisea Rudolf Höss, comandantul lagărului de la \uschwitz – care era pregătit de Himmler, la Dachau, pentru viitoarea sa misiune din Polonia – „incertitudinea referitoare la durata detenţiei lor era ceva cu care ei nu se puteau împăca niciodată. Acest fapt îi măcina şi frângea cele mai puternice voinţe... i h iar şi numai pentru acest lucru, viaţa în lagăr era o tortură.“[19] l la/iştii insistau că deţinuţi internaţi aici se aflau într-o custodie l'iolectivă *(Schutzhaft),* pentru a fi păziţi de „furia întemeiată“ a cetăţenilor. La eliberarea din lagăr, ei semnau un act prin care declarau: „Sunt conştient de faptul că aş putea oricând solicita • • nouă perioadă de custodie protectivă dacă voi considera că if,m anta mea fizică este ameninţată“.[20] Himmler, care încerca în a< castă etapă să păstreze încă aparenţele de legalitate în faţa opiniei publice şi a presei occidentale, explica în martie 1933: „Am l.h ut uz, în mod destul de larg, de custodia protectivă. M-am simţit forţat să fac asta pentru că în multe zone ale oraşului au avut loc atâtea agitaţii încât devenise imposibil pentru mine s.i garantez siguranţa acelor indivizi care le-au provocat.“[21] în iulie 1933, 26 000 de persoane erau deja în custodie în Germania.[22]

După o scurtă etapă în care a fost condus de fostul coleg de clasă al lui Himmler, Hilmar Wăckerle, considerat violent şl imprudent, lagărul de la Dachau – prototipul sistemului de con centrare nazist – va fi modelat de Theodor Eicke, cel care le v.i impune gardienilor din SS principiul de fier al brutalităţii: „Cel care manifestă cea mai mică simpatie pentru ei trebuie să dis pară imediat din rândurile noastre. Am nevoie doar de SS-işIi duri şi total angajaţi. Nu există loc printre noi pentru oameni slabi.“[2'] Structura *Schutzstaffel* care se ocupa de lagăre era *SS-Totenkopfverbände* (Unităţi Cap de Mort), în care stagiul mi litar dura nu mai puţin de 12 ani, dar era bine plătit, asigurând în plus masă şi cazare gratuite.[24] în anul 1937 existau trei regimente *Totenkopf,* cantonate la Dachau, Sachsenhausen şi Buchenwald. „' După anexarea Austriei, în septembrie 1938, un al patrulea regi ment *Totenkopfva* fi înfiinţat de Eicke la Mauthausen.[26]

în general, mijlocul de tortură utilizat de nazişti era băta ia: de la pumni şi picioare până la aplicarea a 25, 50 sau 75 de lovituri de baston.[27] Pentru abateri mai grave se apela la suspendarea în aer cu mâinile legate – o schingiuire foarte utilizată şi la Auschwitz, pentru că nu lasă urme de lovituri.[28] Abia în iunie 1937, după nenumărate proteste, ministerul justiţiei a decis interzicerea – parţială şi pur teoretică – a bătăilor. Erau încă permise 25 de lovituri, aplicate cu un baston special, dacă un medic asista la bătaie.[29] Regulile lui Theodor Eicke cereau ca violenţele fizice să aibă loc în prezenţa mai multor SS-işi şi în faţa deţinuţilor, fiind ulterior povestite în scris (o procedură menită să protejeze gardienii suspectaţi de omucidere).[30] Chiar şi

la Auschwitz apăreau uneori proclamaţii privind interzicerea bătăii – dar acestea erau ignorate în practică şi, oricum, erau uitate rapid. Walter Poller, un social-democrat închis câţiva ani
ı ı Hm henwald, povesteşte că regulile privind bătaia erau încăl-
• uh sistematic, prizonierii fiind obligaţi să numere cu voce tare Im lini ile; când nu mai reuşeau să numere sau leşinau din cauza
• linei ii, numărătoarea trebuia reluată.'[1]

I heodor Eicke a reuşit să crească stima de sine a corpului de |i$_t$ii(lieni – care nu se bucurau de un respect comparabil cu cel 1'1111111 de militari explicându-le că „Fiîhrerul le încredinţase iiiipclor *SS-Totenkopfverbcinde* – alcătuite din oameni aleşi pe pi .mceană pe baza criteriilor rasiale – responsabilitatea de a păzi l de a conduce lagărele“, unde erau închişi „cei mai periculoşi
■ Iu mani ai statului“.[32] Conform regulamentului lui Eicke,

> toleranţa înseamnă slăbiciune. Prin urmare, pedepsele vor li aplicate fără cruţare ori de câte ori interesul patriei este în joc. Un bun cetăţean căzut pradă rătăcirii nu va suferi niciodată de pe urma acestui regulament. Agitatorii politici însă şi instigatorii recrutaţi din rândurile intelectualilor, oricare ar li tendinţele lor, să ia aminte la acest avertisment: băgaţi de scamă să nu vă prindem cu mâţa-n sac, fiindcă o să vă băgăm gheara în gât şi o să vă reducem la tăcere.[33]

Acelaşi regulament stabilea că un deţinut poate fi executat dai a „atacă un gardian sau un membru SS,

refuză să îndeplineas-

■ i un ordin, refuză să se supună instrucţiunilor în atelierul de Im iu, incită sau îi convinge pe alţii să facă asta în scopul rebeliunii, părăseşte o coloană de marş sau un atelier ori îi incită pe dpi să o facă, striga, urlă, creează agitaţie sau ţine un discurs în I impui marşului sau al orelor de lucru".[34] în aceste condiţii, în lai-a i vor muri, până în 1945, peste 188 000 de prizonieri.[35] Pentru Irimitatea dovedită la Dachau, Eicke va fi numit inspector penii u toate lagărele din Germania şi, începând din 1934, alături de I leydrich, *Gruppenführer* SS.[36]

I ,a Dachau va fi introdusă în reţeaua de lagăre naziste instituţia Ai/po-ului, deţinutul care conducea un grup de muncă. în schimbul unor privilegii, acesta prelua o mare parte din atribuţiile SS-iştilor, permiţându-le să stea departe de deţinuţi – lucru care va deveni tot mai necesar pe măsură ce lagărele naziste vor deveni adevărate oraşe, precum Auschwitz. *Kapo* era adesea un condamnat de drept comun german, înclinat spre violenţă, dar şi presat de SS să o aplice pentru a obţine rezultate. Himmler arăta că „sarcina lui este să se asigure că treaba este făcută... deci el trebuie să-şi mobilizeze oamenii. Dacă nu mai suntem satisfăcuţi de el, nu va mai fi *kapo* şi se întoarce printre ceilalţi prizonieri. Ştie că va fi omorât în bătaie de către aceştia, încă din prima noapte."[37]

în această primă etapă din istoria lagărelor de concentrare, deşi prioritară era distrugerea partidelor politice rivale, evreii erau consideraţi de SA şi de SS printre cei mai periculoşi duşmani ai statului. Deja, în aprilie 1933, patru evrei au fost împuşcaţi la Dachau – într-o înscenare îndoielnică – sub pretextul că încer-

caseră să evadeze.[38] Totuşi, conform strategiei sale de a mima legalitatea, Himmler explica în 1933 că „pentru noi, un cetăţean de credinţă evreiască este un cetăţean egal cu unul care nu este de această credinţă, iar viaţa şi proprietatea lui se bucură de aceeaşi protecţie. Nu facem nici o distincţie din acest punct de vedere.“[39]

Marcarea deţinuţilor în funcţie de grupul din care făceau parte a început din 1935, fiind introdusă în regulament începând din 1937. Fiecare prizonier avea cusut un triunghi cu vârful în jos pe haină, culoarea triunghiului indicând fapta de care erau acuzat. Verdele era culoarea criminalilor (care deveneau în general *kapos,* brutalitatea lor fiind apreciată); roşul îi indica pe comunişti; negrul era semnul asocialilor – concept nazist, aplicat în general celor refuzau să muncească; rozul îi desemna pe homosexuali, iar violetul, pe Martorii lui Iehova. Evreii erau înscrişi arbitrar în una din aceste categorii, având aplicat un al doilea triunghi, galben, cu vârful în sus, care se suprapunea pe primul, formând o Stea a lui David.[40]

În primul an al regimului nazist, lagărele se vor înmulţi incontrolabil la nivel local, iniţial sub aripa SA, organizaţie

diată într-o campanie dezlănţuită de arestări şi de violenţe care il stânjenea chiar şi pe Hitler, asaltat de plângeri privind închisorile politice înjghebate peste tot de oamenii lui Röhm. SA-ul înfiinţase 70 de lagăre şi sute de camere de tortură, unde 45 000

• Ic germani căzuseră pradă furiei lor. Când Cămăşile Brune au pH at în dizgraţie – după ce Hitler îşi atinsese deja obiectivul de a elimina opoziţia – aceste închisori improvizate vor face chiar obiectul unei anchete, naziştii încercând să se distanţeze de ilegalităţile flagrante comise în interiorul lor. în Stettin, de exemplu, justiţia a putut constata existenţa unui lagăr neautorizat, mai urniţi membri SA şi SS fiind condamnaţi pentru atrocităţile care avuseseră loc aici, adesea pe fondul excesului de alcool."

După acest episod, SS-ul va organiza pe teritoriul Reichului nu sistem centralizat şi stabil de lagăre, care era compus din Sachsenhausen (inaugurat în 1936, lângă Berlin), Buchenwald (funcţional din 1937, în apropiere de Weimar), Neuengamme (laugă Hamburg, specializat în producerea de cărămizi pentru port) şi Flossenbürg (ambele deschise în 1938), Mauthausen (toi din 1938, lângă Linz, în Austria) şi Ravensbrück (inau- gurat în 1939, lângă Berlin şi dedicat femeilor). Lagărul de la Buchenwald, de pildă, a fost inaugurat pe 15 iulie 1937, fiind ic/.crvat prizonierilor politici din centrul şi estul Germaniei;

• lupă *Kristallnacht,* 10 000 de evrei au fost internaţi aici, alături

• Ic Martori ai lui lehova sau romi.[42] Flossenbürg şi Mauthausen,

• are erau operate de SS în colaborare cu o întreprindere proprie, < ompania Germană a Lucrărilor

de Pământ şi Piatră, fuseseră deschise în contextul discuţiilor tot mai pasionale ale lui Hitler
i Speer privind noile oraşe naziste, pentru care aveau nevoie de granitul extras de deţinuţi.[43] în seara declanşării Operaţiunii Barbarossa, Hitler îi spunea lui Speer că, pe viitor, materialele de
• (instrucţie vor putea fi aduse în cantităţi nelimitate din URSS, unde sute de lagăre similare urmau să fie înfiinţate.

Din 1936, după finalizarea Legilor de la Nürnberg, lagărele
• Ic concentrare naziste vor trece din etapa distrugerii opoziţiei în cea a persecutării „nonarienilor" şi a „asocialilor" sau .1 „degeneraţilor genetici". Ultimele categorii includeau recidiviştii, cerşetorii, prostituatele, homosexualii, infractorii sexuali, ro mii şi persoanele care evitau să muncească („leneşii"). Ultima categorie, tot mai vizată de SS în contextul înteţirii eforturiloi de război, va ocupa în perioada 1938-1939 aproape 60% din lagărul de la Buchenwald.[44] în această etapă, SS-ul lui Himmler, iniţial prudent şi discret, va deveni tot mai sângeros, amintind mai degrabă de metodele SA-ului lui Rohm. Dacă în 1936, la Dachau, numărul crimelor anuale scăzuse la 10, în 1938 sărise brusc la 370.[45] Pe acest fond, în 1937, 146 de oameni vor pleca din *SS-Totenkopfverbănde,* structura care gestiona lagărele naziste – cei mai mulţi din propria dorinţă, alţii pentru că erau consideraţi prea blânzi.[46]

în primii ani ai nazismului, şi sistemul clasic de justiţie a su ferit transformări profunde. începând cu aprilie 1934, cazurile de „trădare" urmau să fie judecate de un Tribunal al Poporului – separat de sistemul judiciar –, care nu accepta dreptul la recurs.

Acesta era deservit de juraţi selectaţi din SA, SS sau NSDAP, rolul lor fiind aplicarea doctrinei naziste în stabilirea verdictelor.[47] Naziştii erau nemulţumiţi de lipsa de severitate a unor judecători, iar Hans Frank – avocatul lui Hitler, viitorul satrap din Polonia – va scrie în 1936 că „ideologia naţional-socialistă, după cum e formulată în programul partidului, precum şi în discursurile liderului nostru, stă la baza interpretării legii".[48] Pedeapsa cu moartea, reintrodusă în 1930 pentru cazuri foarte grave, a fost folosită ocazional de Hitler împotriva rivalilor politici, inclusiv ca sancţiune pentru distribuirea de manifeste an- tinaziste, deşi lichidările extrajudiciare aplicate de SS şi SA erau preferate categoric: în 1933 au avut loc 64 de execuţii în urma unor condamnări ale justiţiei, în 1938 ajungându-se la 117 (prin tăierea capului cu securea sau, după 1936, ghilotinare);[49] pentru comparaţie, mai mulţi oameni erau ucişi de SS într-o singură lună într-un lagăr precum Dachau, în 1938.

Boicotul lui Goebbels

I .1 o săptămână după momentul în care Hitler obţinuse puteri

• li.»reţionare prin Legea de împuternicire, Goebbels – care s-a do-

• i <hi în această perioadă, alături de Führer, cel mai radical şi mai iiillucnt antisemit din elita nazistă – a înscenat o primă acţiune publică de mari proporţii împotriva evreilor. Convins că trebuie

i Ic arate acestora că „cineva este hotărât să meargă până la ca- p.it Goebbels l-a convins pe Hitler să lanseze un boicot împo- ii IV.I produselor, magazinelor şi birourilor profesionale evreieşti.

I.i/işlii erau înfuriaţi de reacţiile comunităţii evreieşti

din Statele I 'mic şi Marea Britanie după venirea lui Hitler la putere. Pe pariu sul lunii martie 1933, puternicele organizaţii ale evreilor din I Irw York convocaseră la Madison Square Garden mai multe
• \eminente de amploare în sprijinul confraţilor din Germania.[51]
< ıı sloganuri precum „Opriţi-l pe Hitler acum!“, ei reuşiseră să mobilizeze zeci de mii de oameni pentru a convinge politicienii iincricani să salveze comunităţile ameninţate de nazişti. Fusese linşat un boicot al produselor germane, care se va dovedi ustu- i.iioi pentru Reich. Cotidianul britanic *Daily Express* rezervase puma pagină din 24 martie 1933 unui articol cu titlul: „ludeea ■ În Iară război Germaniei“.[52] Drept răspuns, Hitler şi Goebbels au publicat, pe 28 martie 1933, un apel adresat naziştilor – semnat
• onducerea NSDAP“ –, prin care stabileau boicotul magazinéiul evreieşti pentru ziua de sâmbătă, 1 aprilie 1933. Ei explicau că
< K I mania e ofensată de „campania de agitaţie lipsită de scrupule
i ui caracter de trădare“ susţinută de evreii care părăsiseră ţara pentru că naziştii puseseră „capăt coşmarului iudeo-marxist“.[53] M.ii mult, într-o şedinţă de cabinet, Hitler a explicat că boicotul <• impunea pentru a oferi o supapă indignării maselor germane m lata propagandei evreieşti de peste hotare.[54]

Í n ziua acţiunii, magazinele evreieşti au fost blocate de trupele SA care agitau pancarte pe care scria „Evreii sunt nenorocirea noastră“, „Nu cumpăraţi de la evrei“ sau „Evreul ne ponegreşte în străinătate“.[55] Restaurantele şi cafenelele au fost patrulate de aceleaşi formaţiuni *Sturmabteilung,* care strigau *„Jude*

verreckc!" („Să crape Iuda!")[56]

Françoise Frenkel, o evreică din Polonia care deţinea o libră rie în Berlin, a rememorat acea zi:

> în faţa magazinelor ţinute de evrei au fost postaţi paznici nazişti, cu ordinul de a le comunica trecătorilor că era contrar doctrinei naţional-socialiste să cumpere de la negustorii aparţinând acelei rase. Firmele străine care scăpaseră de grozăvia unei asemenea paze încinseseră din solidaritate. Stăteam pitită în apartamentul meu. Dintr-odată a apărut femeia de serviciu, extrem de agitată. „Veniţi repede, doamnă, s-au apucat să ne mâzgălească vitrina!" înarmaţi cu o cutie de vopsea şi cu o pensulă cu coada lungă, nişte băieţi din Tineretul Hitlerist tocmai îmi pictau pe vitrină mesaje jignitoare. „Ce faceţi?", am strigat. „Executăm ordinele primite!" „Vă rog să încetaţi imediat!" Unul dintre puşti a aruncat o privire la vitrină şi a zis: „Ah, dar e o firmă străină! N-are rost să continuăm, camarazi. Hai, să mergem în altă parte." (...) Peste tot, consemnul era aplicat sistematic, riguros. Am asistat, printre altele, la o scenă aproape comică. O doamnă, apropiindu-se de intrarea într-un magazin de modă, a fost avertizată de cele două santinele naziste că firma era evreiască. „Dar şi eu sunt evreică", a răspuns ea şi a dat să intre. „Staţi", i-a ordonat unul dinte cerberi apucându-o de braţ. S-au consultat rapid, apoi unul dintre ei a rupt-o la fugă ca să obţină instrucţiuni despre cum să reacţioneze în faţa unui astfel de caz nemaivăzut. în aşteptarea verdictului, în jurul magazinului se strânsese un grup de gură-cască; femeia, prefăcându-se indiferentă, examina cu atenţie pălăriile din vitrină. Mesagerul şi-a făcut apariţia

după un sfert de oră şi a autorizat-o să intre în magazin.[57]

Plimbându-se prin Berlin, Goebbels se lăuda cu succesul iniţiativei sale: „Toate magazinele evreieşti sunt închise. Gărzi SA im în faţa intrărilor. Publicul şi-a declarat solidaritatea. Peste ini, disciplină exemplară. Un spectacol impozant!“[58] Exagera. I 'm punctul de vedere al răspunsului public, boicotul a fost mai ■ Iq'iabă un eşec, mulţi clienţi continuând să intre în magazine HI t mda prezenţei ameninţătoare a Batalioanelor de Asalt. Nu i înregistrat o rezistenţă eroică, dar nici un entuziasm public; oamenii i-au lăsat pe nazişti să îşi desfăşoare spectacolul şi cele ni.II multe magazine au fost închise prudent de proprietari. Pe
• li altă parte, mesajul lui Hitler pentru evreii din Statele Unite şi Marea Britanie era acum limpede: orice manifestare externă de
• li /aprobare la adresa lui punea în pericol evreii din Germania. Goebbels formula ameninţarea în mod explicit: „Astăzi, evreii i? imani trebuie să-şi influenţeze camarazii rasiali din lume, alt Ici ei nu vor putea scăpa de pedeapsa de aici“.[59]

(aderea lui Röhm

<> lecţie importantă a boicotului – importantă mai ales în relaţia
• omplicată dintre Hitler şi SA – a fost că antisemitismul era o pioblemă de stat, care trebuia gestionată centralizat. Deşi re- piczentau o masă brutală şi greu de stăpânit, Cămăşile Brune .HI primit ordinul să evite distrugerile şi violenţele. Din martie l'M3, disciplina oamenilor lui Ernst Röhm a lăsat tot mai mult

• l<- dorit pentru mulţi potentaţi de care Hitler avea
încă nevoie. Militarii de carieră, conservatorii şi
preşedintele Hindenburg
• iau iritaţi de anarhia sângeroasă cultivată de
Sturmabteilung. După alegerile din 5 martie 1933,
trupele SA au organizat ata-
• ni i asupra centrelor comerciale evreieşti şi asupra
sinagogilor l.i Berlin, Königsberg şi Breslau. Evreii au
fost bătuţi cu bice şi bastoane, iar unul dintre ei a murit
la Königsberg.[60] Colaboratorii nazişti din Liga de luptă
a clasei de mijloc comerciale *(Kampfbund*
• *les gewerblichen Mittelstandes)* au început să
distrugă prăvăliile concurenţilor folosind justificări
antisemite.[61] Avocaţii şi judecătorii evrei din toată
Germania au fost loviţi şi alungaţi din tribunale,
obligându-l pe Hitler să solicite, pe 10 martie 1933.
anularea oricăror „acţiuni individuale".[62] Pe 15 martie
1933, un negustor evreu din Straubing a fost ridicat din
locuinţă, în zoii, de o echipă SA, fiind împuşcat într-o
pădure din apropiere.[63] IV 25 martie 1933, locuitorii
evrei din Creglingen şi Niederstettem au fost strânşi în
clădirile primăriilor şi bătuţi de membri ai
Batalioanelor de Asalt. Doi dintre ei au murit în urma
lovituri lor.[64] Până la începutul verii, aproape 50 de
evrei fuseseră ucişi în urma unor brutalităţi similare ale
Sturmabteilung. în Nürnberg, ei fuseseră obligaţi de
trupele SA să scurteze iarba de pe stadion cu dinţii.[65]
Hitler profita de comportamentul Cămăşilor Brune: pe
de o parte, condamna formal „actele izolate", putând
poza într-un moderat; pe de altă parte, nu le pedepsea,
folosindu-le ca pretext pentru introducerea legilor
antisemite, invocând mânia populară.[66] Violenţa
grupării lui Röhm depindea şi de contextul regional. în

zonele rurale din Franconia – acolo unde *Gauleiter* era Julius Streicher, fanaticul fondator al ziarului antisemit *Der Stürmer* –, izbucnirile antisemite ale Cămăşilor Brune erau încurajate politic de la cel mai înalt nivel. Pe 25 martie 1934, proprietarii unui local evreiesc din Gunzenhausen au fost reţinuţi şi bătuţi de un grup de membrii SA pentru că serveau clienţi creştini în Duminica Floriilor. După ce unul dintre atacatori a rostit – în maniera lui Streicher – un virulent discurs antisemit în faţa localului, sute de locuitori ai oraşului au început să-i vâneze pe evrei, 30 dintre aceştia fiind reţinuţi şi torturaţi: doi dintre ei au murit – ancheta oficială stabilind că se sinuciseseră. La trei luni distanţă, trei dintre agresorii din SA au revenit în local, împuşcându-l pe proprietar şi pe fiul acestuia.[67] După ce unul dintre ei a murit, comentariul *Gauleiter-uhii* Streicher a fost: „Este greşit, desigur, că acest evreu a fost ucis, dar sunt, în mod firesc, bucuros pentru orice evreu care este ucis“.[68]

Totuşi nu violenţele antisemite au provocat căderea lui Röhm, ci nevoia lui Hitler de a elimina un potenţial rival care controla între 3 000 000 şi 4 500 000 de Cămăşi Brune, din care 600 000

■ l<>.ii la Berlin, în centrul puterii germane.[69] Röhm dovedise o oi.uitate aparte când venea vorba de primirea membrilor noi,

■ În.ir şi când naziştii – la patru luni după venirea la putere – Intţcleseseră că era cazul să se oprească. El acceptase în rândurile '•A componenţă formaţiunii Casca de Oţel, lăsând uşile deschise l'< uliu orice oportunist care nu se mai putea înscrie în NSDAP.[70] În plus, în prima parte a lui 1934, liderul *Sturmabteilung* ataca- ■ în mod direct conducerea armatei şi chiar a partidului în
ilc.i arsurile rostite în faţa subordonaţilor.[71]

Chiar dacă Ernst Röhm nu ar fi fost dispus să îl provoace pe II ti Ier, el făcuse greşeala de a încerca să preia atât din atribuţiile o matei, cât şi din cele ale poliţiei. Conducătorii cu simpatii nari c din Reichswehr – precum von Blomberg şi von Reichenau – i< ¡pingeau, în numele corpului de ofiţeri tradiţionalişti, pietenţia lui Röhm de a deveni liderul unei armate noi, populate, în continuă fierbere. Röhm nu făcea un secret din faptul că ı ı dorea poziţia de ministru al apărării, rezervată lui Blomberg, • Ieşi I litler nu era dispus să îi ofere decât un post de ministru fără portofoliu.[72] La sfârşitul lui februarie 1934, în faţa unei adunări .11 onducătorilor armatei, ai SA şi ai SS, Hitler ceruse Cămăşilor Bi une, privindu-l cu insistenţă pe Röhm, „să se limiteze la •..ucinile sale politice“, Batalioanele de Asalt fiind la dispoziţia Reichswehr, dacă va fi nevoie, pentru controlul graniţelor.[75] Era o evidentă respingere a ambiţiilor lui Röhm, iar acesta ar fi fost .urzit declarând după plecarea Führerului: „Acesta a fost un nou I i.itat de la Versailles. Hitler? Dac-am putea să ne descotorosim de zdreanţă asta mototolită.“[74]

Militarii îşi vor condiţiona explicit sprijinul pentru Führer de decapitarea *Sturmabteilung.*[75] Von Blomberg era dispus să îşi .ii.ite loialitatea faţă de nazişti – între altele aplicând legea care exc ludea evreii din armată şi incluzând svastica între însemnele Reichswehr –, dar o făcea şi pentru a-şi spori puterea de negocie- le. Strâns cu uşa, Hitler acceptase deja că armata germană urma sa aibă un caracter profesionist, SA trebuind să se limiteze la un rol auxiliar – poziţie care l-a făcut pe Röhm să le ceară colabo ratorilor săi să ignore cuvintele „caporalului ridicol".[76] Göring, care controla poliţia şi care, pe 26 aprilie 1933, fondase Gestapo *(Geheime Staatpolizei),* era la rândul său deranjat de Röhm; deşi, în teorie, el gestiona sistemul de lagăre, în realitate acestea sr aflau sub controlul discreţionar al Cămăşilor Brune. Şi Himmlci avea doar de câştigat din eliminarea lui Röhm, care îi era încă şef. Ca atare, Himmler şi Göring îşi vor uni eforturile pentiu distrugerea *Sturmabteilung,* folosind în acest scop informaţiile furnizate de Gestapo. Nu în ultimul rând, conservatorii von Papen şi Hindenburg erau speriaţi de revoluţia neîncetată pro povăduită de Röhm. Aşa cum va explica mai târziu Hans Bernd Gisevius, „cei din SA organizau razii uriaşe. Percheziţionau ca sele, confiscau bunurile, luau interogatorii oamenilor sau îi ares tau... Ridicările începuseră să constituie un drept inalienabil al detaşamentelor SA. Valoarea unui *Standartenführer* se măsura după numărul de arestări pe care le făcuse."[77] Această atitudine îi nemulţumea pe reprezentanţii *establishment-u|ui* tradiţional, care erau totuşi dispuşi să îl sprijine pe Hitler. încă de pe 6 iu lie 1933, cancelarul lansase un mesaj destul de transparent în sprijinul conservatorilor şi împotriva lui

Röhm: „Revoluţia nu e permanentă. Nu trebuie să devină o stare permanentă. Revoluţia s-a desfăşurat fără a întâmpina nici un obstacol, dar acum trebuie canalizată spre evoluţie.“[78]

Pe 17 iunie 1934, von Papen, adjunctul conservator al lui Hitler, i-a dat prima lovitură lui Röhm într-un discurs rostit la Universitatea din Marburg, în care spunea: „Nici o naţiune nu îşi poate permite o revoltă populară constantă dacă vrea să treacă testul istoriei. Mişcarea trebuie să se oprească într-o zi; la un moment dat, trebuie să apară o structură socială stabilă, menţinută de o justiţie imparţială şi de o autoritate de stat incontestabilă.“[79] „Fanaticii doctrinari să fie reduşi la tăcere“, cerea vicecancelarul lui Hitler.[80] Discursul, care îi fusese aproape impus lui von Papen de consilierul său Edgar Jung, nefiindu-i arătat decât în idilm.i clipă, când era deja distribuit către presă, a fost atât de dm vizându-l şi pe Hitler – încât von Papen va fi, la rândul său, hd.it urat la scurt timp. Hitler îi răspunsese indirect, spunând că ,i-.|i piticii ăştia mărunţi care cred că au ceva de spus împotriva bl-(durilor noastre vor fi măturaţi de forţa colectivă“.[81]

I >.i i el înţelesese mesajul transmis de von Papen – despre care |lhi < .1 vorbeşte în general în numele preşedintelui Hindenburg: În luda să îngenuncheze Cămăşile Brune. Intuind pericolul care t apropia, pe 19 iunie 1934 Röhm a trimis în concediu, vreme d. n lună, cu începere din 1 iulie, forţele SA, revocându-le drep-lid d<- a purta uniformă în această perioadă. Mai mult, a plecat .1 însuşi într-o vacanţă în staţiunea balneară Bad Wiessee.[82] Ini uşi planul grupării von Blomberg-Göring-Himmler pentru iid.iiiirarea lui era prea avansat, iar preşedintele Hindenburg li dăduse lui

Hitler, într-o întâlnire pe 21 iunie, un ultimatum pi uli u oprirea dezordinilor, anunţându-l că altfel va fi nevoit să Im icdinţeze puterea armatei.[83] în această atmosferă încărcată, ni iiiiialul dat de armată îi va decide soarta lui Röhm: într-un aria ol publicat în *Völkischer Beobachter,* pe 29 iunie 1934, Werner 'im Blomberg, ministrul apărării, va afirma că „spiritul pretoriei nu se potriveşte cu sufletul ostaşului nostru".[84] Cu o zi înain-I«. Röhm fusese exclus din Liga Ofiţerilor Germani. Mai mult, .o în.ita fusese trecută în stare de alertă după ce – într-o întâlnire di ॥ 27 iunie 1934 – von Reichenau şi von Blomberg îl asiguraseră pr Führer de loialitatea militarilor în cazul unei ciocniri cu SA.[85] Pentru a pune paie pe foc, Himmler a pretins că o piatră care îi lovise parbrizul maşinii fusese un glonţ al Cămăşilor Brune.[86]

îngrijorat de o lovitură iminentă, care putea veni fie de la Bolim, fie de la Hindenburg şi von Blomberg, Hitler se va grăbi ..i d aresteze pe conducătorul SA în zorii zilei de 30 iunie 1934 – No.iptea Cuţitelor Lungi. Führern! a condus personal operaţiunea, secondat de Goebbels, în vreme ce Himmler şi Göring au fost li unişi la Berlin pentru a se asigura că nu se pregăteşte un puci. Röhm şi apropiaţii săi au fost ridicaţi din staţiunea balneară Bad Wiessee – împotriva lor folosindu-se, pentru public, şi acuzaţii privind homosexualitatea asumată a conducerii *Sturmabteilung.* Conform mărturiilor, Hitler a pătruns în camera lui Röhm cu un bici în mână, flancat de doi poliţişti. în timp ce şeful Cămăşilor Brune a îngânat regulamentarul *„Heil, mein Führer!",* Hitler l-a scuipat şi l-a anunţat că e arestat.[87]

Röhm va fi condus în închisoarea Stadelheim din München, unde a fost împuşcat de Theodor Eicke, comandantul de la Dachau, după ce i s-a dat

posibilitatea să se sinucidă – posibilitate pe care a refuzat-o.[88] Rudolf Hess se oferise voluntar să îl ucidă chiar el pe liderul SA, dar nu fusese luat în serios.[89] Sepp Dietrich, garda de corp şi şoferul lui Hitler, va conduce plutonul care-i va executa pe principalii colaboratori ai lui Röhm. Cel puţin 85 de potenţiali rivali ai lui Hitler au fost lichidaţi în Noaptea Cuţitelor Lungi şi peste 1 000 de oponenţi au fost arestaţi, acesta fiind momentul final din etapa de consolidare a puterii sale. Acţionând din Berlin, Göring se dovedise cel mai sângeros lider nazist, urlând neobosit către colaboratori: „împuşcaţi-i! Luaţi o companie întreagă... împuşcaţi-i! împuşcaţi-i imediat.“[90] Se referea, între alţii, la Gregor Strasser, vechiul rival al lui Hitler în conducerea NSDAP, la colaboratorii lui von Papen, Edgar Jung şi Herbert von Bose, sau la generalul von Schleicher, cancelar al Germaniei înaintea lui Hitler, care va fi ucis împreună cu soţia.[91]

Statul nazist. Autoritatea Führerului şi principiul „prieten-inamic“

Acest episod îl va propulsa în vârful ierarhiei naziste pe omul care va coordona Holocaustul, Heinrich Himmler, al cărui SS a preluat, din 20 iulie 1934, vechea poziţie a *Sturmabteilung,* intrând direct în subordinea lui Hitler.[92] Cămăşile Brune vor fi păstrate de nazişti ca trupe auxiliare şi îşi vor dovedi utilitatea, între altele, în atacurile antisemite din 1938, însă prestigiul lor se va diminua, făcând ca numărul membrilor să se reducă în turnătorii trei ani până la 1,2 milioane.[93] Himmler fusese deja numit, în martie 1933, şef al poliţiei din München. Pe 20 aprilie 1934, Göring îi cedase şi conducerea poliţiei din Prusia, realizând astfel o

centralizare a serviciilor poliţieneşti deasupra prin-(ipiului autonomiei locale.[94] în plus, Himmler prelua în aceeaşi zi şi conducerea Gestapo.[95] Peste doi ani, în iunie 1936, Führend va decide unificarea oficială a poliţiei germane sub Himmler, în timp ce Heydrich urma să conducă SD-ul *(Sicherheitsdienst),* serviciul secret al SS, precum şi Gestapo, care fusese scos de sub orice răspundere în faţa legii.[96] Mult mai prudent şi mai viclean decât Röhm, care rămăsese mai degrabă soldat decât strateg, birocratul Himmler înţelesese rapid că, după capturarea statului, I litler nu mai avea nevoie de o masă uriaşă de manevră de tip SA, ci prefera să fie flancat de o elită ariană. Din 1935, originile membrilor SS erau controlate strict, genealogiile urcând până în anul 1750 pentru un ofiţer.[97] Căsătoriile erau aprobate de I limmler, atât pentru a evita incidente stânjenitoare (mariaje cu ncariene sau foste prostituate), cât şi pentru că SS-işti urmau să lie rezervorul genetic a viitoarei *Herrenvolk* (rase stăpânitoare), şi, pentru asta, erau încurajaţi să facă trei – ideal cinci – copii (inclusiv în afara căsătoriei – aşa cum va face şi Himmler), l iderul *Schutzstaffel* avea rarul talent de a-şi extinde progresiv atribuţiile în toate direcţiile; pentru a se finanţa, fondase o revista tipărită în aproape 400 000 de exemplare şi oferise distincţii simbolice marilor industriaşi şi bancheri germani, între care reprezentanţii IG Farben sau Rheinmetall-Borsig, companii care vor colabora cu SS în lagărele de concentrare (IG Farben, la Auschwitz şi Buchenwald; Rheinmetall, la Buchenwald).[98] Mult mai simpatizat decât Himmler în ierarhia nazistă era protejatul său, Reinhard Tristan Eugen Heydrich, care, deşi cu doar patru ani mai tânăr decât crescătorul de

găini din Bavaria, părea mult mai viguros decât acesta. Heydrich intrase în slujba lui Himmler în 1931, folosindu-se de relaţiile logodnicei sale, nazista Lina von Osten. El vizase iniţial o carieră în Marina de Război, ajungând până la poziţia de *Oberleutnant zur See,* dar fusese concediat după ce îşi părăsise iubita în favoarea aristocratei Lina Heydrich l-a convins pe Himmler să îi încredinţeze, începând i n 1932, serviciul de informaţii al SS *(Sicherheitsdienst),* lăsându-n I să creadă că în marină dobândise experienţă în acest domeniu Graţie educaţiei muzicale aprofundate care îi fusese oferită de tatăl său, un compozitor fascinat de Wagner (de unde şi nume le Tristan), Heydrich avea o inteligenţă remarcabilă, fără a ave.i însă entuziasmul Führerului pentru lecturi dezordonate; er.« voluntar şi ambiţios, motiv pentru care reuşise să se transforme într-un exemplu de arian impunător, deşi fusese un copil fragil. Himmler se declara uluit de capacitatea lui „absolut incredibi lă“ de a ghici dacă cineva minte şi este „prieten sau duşman“.’’’’ Deşi foarte organizat când se putea concentra asupra muncii, Heydrich era mult mai nesăbuit şi mai impulsiv decât Himmler, fiind la un pas de a fi capturat de sovietici pe Frontul de Est, unde ţinuse să zboare în calitate de pilot. Heydrich va deveni, până la asasinarea sa în 1942, coordonatorul Soluţiei Finale şi omul care a dat Holocaustului forma pe care o cunoaştem azi.

Pe 19 august 1934, la câteva zile după moartea lui Paul von Hindenburg, Hitler a eliminat poziţia de preşedinte al Germaniei, proclamându-se *Führer und Reichskanzler.* Era sfârşitul Constituţiei de la Weimar, pe care Hitler afirmase că intenţiona să o distrugă folosindu-se chiar de prerogativele ei: „Voi folosi

Constituţia pentru a distruge Constituţia“.[100] încă din Preambul, Constituţia de la Weimar proclamase că „poporul german, unit în toate elementele sale rasiale şi inspirat de voinţa de a-şi reînnoi şi întări Reichul în libertate şi dreptate, de a păstra pacea în ţară şi în străinătate şi de a încuraja progresul social, a stabilit următoarea Constituţie...“[101] Acum, unitatea rasială, libertatea, drepturile individuale şi orientarea pacifistă a Germaniei erau abolite, făcând loc „voinţei Führerului“. Aşa cum explica Werner Best – juristul cu doctorat la Universitatea din Heidelberg care lucra pentru Heydrich –, conform noii

Ihi'h i constituţionale naziste, orice cuvânt rostit de Führer

i valoare de lege, inclusiv discursurile sau discuţiile individuale. Un rol important în legitimarea acestei idei îl va avea

• all Schmitt, cea mai importantă voce a Germaniei în materie d* drept constituţional şi teoria generală a dreptului. Pentru

limitt, puterea politică era singura sursă a legii. Atât timp cât dobândeai şi păstrai puterea, puteai decide ce e drept şi ce e ne- di. pi, fără a fi limitat de existenţa unor legi naturale sau a unor pilikipii universale.[102] în viziunea lui, protecţia prin drepturi Individuale se putea aplica numai comunităţii rasiale; cei care se dl.ui în afara rasei erau „inamici" şi nu beneficiau de drepturi.[103] Inii un mod care amintea izbitor de tehnicile propagandistice <d< lui Hitler şi Goebbels, Schmitt considera că „inamicul" este

• '.rnţial pentru unificarea corpului social. El vorbea, încă din 1920, despre „principiul prieten-inamic" ca temelie a poli- li< ii Iar inamicul, din perspectiva lui Schmitt, era Evreul, Hitler

• âşligându-i admiraţia pentru modul în care ştia să expună acest iidvcrsar simbolic al comunităţii rasiale.[104] Numit în Consiliul di Şi al al Prusiei *(Preussischer Staatsrat)* de către Göring, încă din 1933, Schmitt devenise editorul revistei germane de drept

i liderul *Vereinigung nationalsozialistischer Juristen* (Uniunea Juriştilor Nazişti), care avea aproape 100 000 de membri.[105] < <>nform teoriilor elaborate de el în sprijinul lui Hitler, evreii «iau pur şi simplu „vinovaţi" – vinovaţi pentru faptul că erau diferiţi, deci ameninţau puritatea comunităţii de sânge a popo- i ului

(Volksgemeinschaft). Ca atare, ei trebuiau definiţi ca adver- iii ai corpului social şi pedepsiţi, eliminaţi, anihilaţi.[106] Puteau li lipsiţi de drepturi civile sau de proprietăţi, pentru că, fiind „al- 11<T', se presupunea că obţinuseră aceste drepturi şi proprietăţi în mod abuziv.[10]'

Chiar dacă era un intelectual pătrunzător şi original, Cari St hmitt dădea dovadă de un antisemitism primitiv, de nivelul Im Streicher; l-a numit, de pildă, pe Hans Kelsen, marele său itlversar de idei în teoria dreptului, *Scheissjude* – „un evreu de rahat".[108] Conform „teoriei liderului", pe care Schmitt o funii za naziştilor în articole precum „Fiihrerul salvgardează legea", Adolf Hitler era cel ales să dea glas comunităţii rasiale, al căn i puls îl putea intui în mod instinctiv. Voinţa Fiîhrerului nu CM aşadar una arbitrară, aparţinând unui simplu om, ci dorinţa care pulsa în întreaga rasă, pe care doar liderul era capabil să o înţeleagă şi să o exprime.[109] Nici un judecător nu avea dreptul s.i conteste această voinţă.

Şi alţi jurişti nazişti susţineau viziunea lui Schmitt. Erusi Rudolf Hubert, autorul lucrării „Constituţia Marelui Renii German", pretindea în 1939 că „autoritatea Fiîhrerului e total.i şi atotputernică; în ea sunt înglobate toate resursele corpului politic; acoperă toate aspectele vieţii populaţiei; îi constrânge l.i loialitate şi devotament pe toţi membrii comunităţii germane. Autoritatea Fiîhrerului nu poate reprezenta subiectul nici unei critici, nici unui control."[110] Ceea ce credea Hitler, explica savant Hubert, reprezenta voinţa obiectivă a germanilor.

Sistemul de drept propus de nazişti nu mai era ghidat nici de legea divină, precum în societăţile

conservatoare, nici de cea raţională, precum în cele liberale. Principiile justiţiei naziste erau, după cum spune Douglas G. Morris, „imanente“ şi „iraţionale“. Imanente pentru că la temelia lor nu stătea Dumnezeu, ci rasa; iraţionale pentru că în centrul legalităţii se afla voinţa Fiîhrerului.[111] Aşa cum va explica Ernst Fraenkel încă din 1941, Germania nazistă era un „stat dualist“ în care convieţuiau, în fapt, două forme de administraţie şi lege. Exista, pe de o parte, un „stat normativ“ – o rămăşiţă a vechii rigori germane – care funcţiona în baza regulilor prestabilite. Dar, concomitent şi deasupra acestuia –, exista un „stat prerogativ“, care exprima doar voinţa lui Hitler.[112] Când Hitler dădea un ordin, statul normativ dispărea; când însă Hitler nu dorea ceva anume, sta tul normativ putea continua să acţioneze în zonele neafectate de voinţa acestuia.

Puterea neîngrădită şi nestructurată a Fiihrerului a creat, mai

• Ies după începutul celui de-al Doilea Război Mondial, un haos legislativ de nedescris, în condiţiile în care Hitler – un vorbitor lu presibil – îşi putea schimba părerile de la o oră la alta şi putea <l.i dispoziţii contradictorii unor structuri diferite. Holocaustul .i fost posibil, între altele, şi pentru că ordinele lui Hitler către llimmler şi Heydrich puteau fi emise exclusiv verbal, fără dovezi .< i ise, fiind în acelaşi timp strict secrete şi cu putere de lege.

Pe 2 august 1934, imediat după moartea lui Hindenburg, mili-

i ‖ ‖ din întreaga Germanie au depus un jurământ personal de fiii» lilate faţă de Hitler. Compus de generalul nazist von Reichenau, luesta spunea: „Fac în faţa lui Dumnezeu acest sacru jurământ: < a .un să îi

ofer supunere necondiţionată lui Adolf Hitler, Fiihrer ii Reichului şi al poporului german, comandantul suprem al 1 <n ţelor Armate, şi că în orice moment am să fiu pregătit, ca un bi.iv soldat, să îmi dau viaţa pentru acest legământ“.”[3]

Primele politici antisemite

În 1933, în Germania locuiau 437 000 de evrei (de credinţă mozaica). Sub şocul nazismului, 37 000 dintre ei au părăsit imediat ţ.ira. în anii următori – până în 1938, când Noaptea de Cristal va .iniinţa trecerea într-o nouă etapă – cifra plecărilor s-a stabilizat la o medie anuală de 23 000 de plecări. Ca atare, la începutul Iui I *>38, în Germania mai rămăseseră 350 000 de evrei. în primul an .il regimului nazist, destinaţia predilectă pentru emigraţie a fost I uropa (73%), urmată de Palestina (19%) şi de alte zone – SUA, America Latină (8%).[114]

în 1933, când regimul lui Hitler era fragil şi influenţa conservatorilor încă se făcea simţită, naziştii au fost tentaţi să încurajeze emigrarea în Palestina ca soluţie pentru „problema evreiască“. Această abordare l-a făcut pe jurnalistul Hans l.amm să considere că „în timpul primelor stadii ale politicii lor evreieşti, naţional-socialiştii considerau potrivită adoptarea unei atitudini prosioniste“.[115] în mai 1933, Fiihrerul a evitat s.i abordeze problema evreiască în faţa regizoarei Leni Riefenstahl, pe care încerca să o impresioneze cu firea sa de artist. Invitata de Hitler la ceai, în grădina cancelariei din Berlin, Riefenstahl a adus în discuţie situaţia evreilor germani, spunând că are mulţi prieteni printre aceştia. Hitler i-a răspuns: „Vă respect. Dar v-aş ruga să nu-mi vorbiţi despre un subiect care îmi este

dezagrea bil. (...) Nu putem avea o discuţie despre problema evreiască.“[11]” în această fază existau încă fluctuaţii în abordările naziste care se puteau contrazice de la o zi la alta. în plus, după cum vom vedea şi în cazul Poloniei, un antisemitism puternic putea da naştere – în faza sa încă negenocidală – unui prosionism pragmatic, acesta oferind cea mai rapidă cale de a asigura un stat *Judenrein,* „curăţat de evrei“. Ceea ce părea să urmărească în această etapă şi Fiihrerul: alungarea cât mai rapidă a evreilor din Germania, evitând totuşi, pe cât se poate, scandalurile pe plan internaţional. între 1933 şi 1935, Hitler încă pendula în tre acţiuni antisemite brutale şi tentative de a oferi presei din Occident o imagine pozitivă a regimului său. în plus, dirijarea evreilor europeni către Palestina asigura evacuarea acestora inclusiv din economiile unor state rivale, precum Franţa.

Din acest motiv, Germania nazistă a acceptat să-şi asume, în august 1933, Acordul de Transfer *Haavara,* care permitea evreilor cu posibilităţi financiare să emigreze în Palestina, cu condiţia ca averea lor să fie transferată în Ţara Sfântă sub forma mărfurilor agricole germane: ei îşi depuneau economiile într-un cont, iar acestea erau transformate în produse germane de export vândute în Palestina – o parte din suma obţinută devenind capitalul care le revenea când ajungeau în noua lor patrie. Acordul de Transfer a permis salvarea din Germania, până la începutul celui de-al Doilea Război Mondial, a 60 000 de evrei, care au reuşit să transfere circa 35 de milioane de dolari în Orientul Mijlociu. Desfăşurându-se în paralel cu apelurile la boicot împotriva naziştilor, înţelegerea dintre sionişti şi Berlin a generat o opoziţie puternică,

în special din partea organizaţiilor evreieşti din Statele Unite, dar şi din zona liderilor revizionişti piecum Ze'ev Jabotinsky. Totuşi, aşa cum scrie Hannah Arendt, Acordul de Transfer dintre 1933 şi 1939 „a rămas singura cale legală prin care un evreu îşi putea lua cu el banii (alternativa era ii unei deschiderea unui cont blocat, care putea fi lichidat peste hotare numai cu o pierdere între 50 şi 95 la sută). Rezultatul a lost că în anii 1930, când evreimea americană a făcut eforturi deosebite pentru a organiza un boicot al comerţului german, I'.destina era singurul loc inundat de tot felul de mărfuri *made ni Germany"*[117] Pe lângă asta, naziştii puteau avea acces la porto- < alele cultivate în jurul Tel Avivului, acestea ajungând acum în pieţele din Berlin şi din Hamburg.

în paralel cu discretul acord *Haavara,* evreii germani începeau să fie confruntaţi cu primele discriminări din regimul Hitler. Dentiştii evrei nu mai puteau atinge pacienţi germani, croitorii evrei erau excluşi de la prezentările de modă, tinerii evrei sau cu aspect „nearian" nu mai erau acceptaţi în poliţie şi nu mai erau primiţi pe plaja de la Wannsee – locul în care li se va decide soarta peste nouă ani.[118] Mai mult de 400 de legi şi de de- c tete cu caracter naţional şi local destinate exclusiv discrimină- i ॥ şi izolării evreilor vor fi elaborate de naziști de la momentul în care au venit la putere şi până la izbucnirea celui de-al Doilea Război Mondial.[119]

Pe 7 aprilie 1933, la doar o săptămână de la boicotul magazinelor evreieşti, guvernul german a emis Legea pentru reinstitui- ica serviciului civil profesional *(Gesetz zur Wiederherstellung des licrufsbeamtenturns),* prin intermediul căreia evreii şi

adversarii politici ai naziştilor (comunişti, liberali) erau excluşi din funcţiile publice: administraţie, justiţie, educaţie şi alte domenii care presupuneau fonduri de la stat. O lege conexă prevedea că toţi .»vocaţii „nearieni“ vor fi eliminaţi din barouri începând cu <0 septembrie 1933.[120] La intervenţia lui Hindenburg, într-o primă fază au fost scutiţi de aceste prevederi veteranii din Primul Război Mondial, copiii celor căzuţi pe front şi cei intraţi în serviciu înainte de 1 august 1914.[121] Tot pe 7 aprilie, Hitler a decis să amâne o lege care bloca dreptul de practică al doctorilor evrei, considerând că sistemul medical nu este pregătit încă să suplinească absenţa acestora.[122] Conform definiţiei utilizate de aceste legi, „neariană“ era considerată persoana „cu un părinte sau un bunic care aderă la religia mozaică“.[123] Această definiţie – care va fi complicată ulterior în Legile de la Nürnberg (1935) – va suscita dezbateri nesfârşite până la sfârşitul celui de-al Treilea Reich: aripa antisemită radicală cerea ca un predecesor, fie şi străbunic, să fie suficient pentru desemnarea „evreităţii“. în 1932, de pildă, Achim Gercke, conducătorul unui birou care elibera naziştilor certificate de arieni *(NS-Auskunft),* a propus partidului o Lege a separaţiei rasiale *(Rassenscheidungsgesetz)* bazată pe ideea că un descendent evreu *(Judenstämmling)* trebuia definit astfel chiar dacă el avea un singur străbunic evreu. Proiectul lui Gerke mai cerea ca evreii să-şi piardă cetăţenia germană, să nu se poată căsători cu germani şi să emigreze în totalitate.[124] Julius Streicher dorea ca „o singură picătură de sânge evreiesc“ să fie suficientă pentru pierdea oricăror drepturi, adăugând că şi contactul sexual al unei femei ariene cu un evreu ducea la o totală „iudeizare“ a

femeii prin simpla atingere.[125]

Pe 25 aprilie 1933 a fost adoptată Legea împotriva aglomerării şcolilor şi universităţilor, prin care procentul elevilor şi al studenţilor evrei nu putea depăşi 1,5% din totalul celor înmatriculaţi la nivel naţional, respectiv 5% în zonele cu comunităţi evreieşti mai importante.[126] Măsura reprezenta începutul unei persecuţii sistematice a copiilor evrei din şcolile germane, naziştii dorind ca procesul de îndoctrinare rasială să debuteze de la vârste cât mai fragede. încă din 1933, portretele lui Hitler tronau în fiecare clasă; orele de curs începeau şi se terminau cu salutul *„Heil Hitler!“.*[12] Discursurile Führerului trebuiau ascultate de toată şcoala, elevii fiind convocaţi la cantină, dotată cu un aparat de radio în acest scop.[128] Printr-un ordin al ministrului «Ic interne Frick din mai 1933, disciplina fundamentală din sistemul de învăţământ nazist devenea istoria, predată în manieră n.iţ ional-socialistă şi rasistă: antisemitismul era parte integrantă din programa şcolară.[129] Elevii şi studenţii primeau uneori teme m care trebuiau să descrie pericolul evreiesc; şcolile puteau par- i ĸ ipa şi la concursurile de eseuri antisemite organizate de ziarul */><•/- Stürmer,* unul dintre subiectele propuse fiind: „Evreii sunt nenorocirea noastră“.[130] Pe de altă parte, manualele cu lecturi pentru copii conţineau poezii precum aceasta: *„Mein Führer/'Te*
< iinosc bine şi te iubesc cu drag/La fel ca pe tata şi mama/Vreau sa li fiu mereu ascultător/Cum sunt pentru tata şi mama/Şi când voi creşte, te voi ajuta/Cum voi face cu tata şi mama/Ar trebui să ie bucuri de mine/Ca tata şi mama!“[131]

Şi dascălii puteau fi, în funcţie de regiune, antisemiţi

convinşi, arătându-se dispuşi să îşi persecute elevii pe motive i.isiale şi religioase. în 1935, Liga Nazistă a Profesorilor din Breslau, de pildă, publicase lucrarea „Evreul şi germanul“.[132] în Württemberg, aproape 60% dintre copiii evrei abandonaseră studiile pentru că se temeau de profesorii rasişti şi, ocazional, <lc colegi.[133] Mişcarea Hitlerjugend (Tineretul Hitlerist) cunos-
< use o adevărată explozie – iar acest lucru afecta grav modul în
< are copiii evrei erau trataţi de vechii lor prieteni: dacă în 1932 I litlerjugend avea 20 000 de membri, în 1933 ajunsese deja la 2,3 milioane, iar în 1935 la 8,9 milioane.[134] în această organizaţie, copiilor care împliniseră 10 ani li se predau cursuri antisemite precum „Poporul şi moştenirea de sânge“.[135]

în timpul celui de-al Treilea Reich numărul studenţilor s-a prăbuşit dramatic – de la 121 000 la venirea lui Hitler la putere pană la 56 000 la începutul celui de-al Doilea Război Mondial.[136] Printre cauze se numărau orientarea tinerilor către Wehrmacht şi SS, precum şi excluderea studenţilor evrei. Pe fondul agresiunilor coordonate de Liga Studenţilor Nazişti, universităţile .iu fost golite de evrei încă din 1933: de la aproape 4 000 de studenţi evrei, s-a ajuns în câteva luni la circa 600.[137] Hitler detesta „intelectualismul cu nas coroiat“, influent în mediul academic în perioada Republicii de la Weimar, îndreptându-sc împotriva acestuia imediat după ce pusese mâna pe putere.[138] La Dresda, studenţii germani s-au grăbit să anunţe că „onoarea Ic interzice să intre în contact cu evreii“.[139] Au fost arestaţi rectorii universităţilor din Bonn, Brunswick şi Frankfurt.[140]

Şi la nivel gimnazial scăderile erau dramatice: în

Prusia, de pildă, doar 4 000 de copii evrei mai frecventau şcoli germane în 1936, dintre cei 15 000 înscrişi în 1932.[141] Efectul presiunii naziste va fi segregarea: 24 000 de elevi evrei dintr-un total de aproape 40000 învăţau deja, în 1937, în una dintre cele 167 de şcoli evreieşti susţinute de comunitate.[142]

Gleichschaltung

„Profeţii rasismului şi ai artei rasiste ni se păreau în timpul Republicii de la Weimar nişte fanatici singuratici, condamnaţi la frustrare veşnică“, scria Hellmut Lehmann-Haupt.[143] Acum venise vremea acestor fanatici. Pe 10 mai 1933 va avea loc, în Piaţa Operei din Berlin, coordonată de Goebbels, faimoasa ardere a cărţilor cu conţinut „negermanic“ *(undeutsche Literatur).* într-o procesiune la care au participat 40 000 de oameni au fost aruncate pe un rug imens 25 000 de cărţi ale unor scriitori precum Heinrich Heine, Bertolt Brecht, August Bebel, Karl Marx, Ernest Hemingway, Thomas Mann, Erich Maria Remarque, Heinrich Mann, Jack London, Theodore Dreiser, Franz Werfel, Stefan Zweig. Nu toţi erau evrei, însă se făceau vinovaţi – aşa cum spusese Goebbels în discursul rostit în faţa rugului – de „intelectualism evreiesc“. Manifestaţia nu s-a limitat la Berlin, ea fiind replicată de asociaţia studenţească controlată de nazişti *(Nationalsozialistischer Deutscher Studentenbund)* şi în alte centre universitare (fiind amânată câteva zile acolo unde ploaia nu permisese aprinderea rugurilor). Mişcarea făcea parte dintr-un efort mai larg al expertului nazist în propagandă, doctorul IH filologie Joseph Goebbels, de a impune o viziune culturală, mm ala şi politică unică în Germania: *Gleichschaltung.*

Spaţiul
• tal trebuia invadat de nazism până în cele mai mici detalii -
• În.ıı şi mingile cu care se jucau copii erau ornate cu svastici.[144] \ ilorile nongermane, „iudaice“ *(jüdisches Literatentum),* urni iu să fie purificate şi eliminate prin foc *(Säuberung)}*[45] „Nu
• h i adenţei şi corupţiei morale!“ – va striga Goebbels în timpul
• li ursului său, arătând spre rug.

Kulturpolitik, noua politică culturală germană, fusese lansată Im a de pe 31 martie 1933, fiind coordonată de Ministerul pentru lustruire Populară şi Propagandă, dar implicând şi Ministerul I ilmaliei şi pe cel al Internelor.[146] Toate sferele de activitate inte- I. * tuală vor fi supuse purificării antisemite, pentru că, în viziunea lui Hitler, erau dominate şi denaturate de către evrei.

> Ceea ce experimentăm azi este capitularea burgheziei intelectuale în faţa compozitorilor evrei insolenţi, poeţaşilor, pictorilor, care aşază gunoi mizerabil în faţa oamenilor noştri şi care au dus lucrurile la aşa un nivel încât, din pură laşitate, oamenii nu mai îndrăznesc să spună: asta nu ne convine, plecaţi cu acest gunoi. Nu, împotriva judecăţii şi convingerii lor, aşa-zişii intelectuali ai naţiunii noastre acceptă drept frumos ceva pus în faţa lor de aceşti oameni.[147]

În 1935 a apărut un „ABC al muzicienilor evrei“, Gustav Mahler şi Felix Mendelssohn fiind atacaţi şi cenzuraţi cu predilecţie.[148] Statuia Iui Mendelssohn din

Leipzig a fost distrusă de nazişti în 1936, când un compozitor britanic şi-a exprimat dorinţa să o vadă şi să depună acolo o cunună de fiori.[149] Compoziţiile evreilor nu puteau fi utilizate nici în concerte sau la emisiuni radio. Lucrările lui Händel trebuiau curăţate de nume evreieşti şi de abundentele trimiteri veterotestamentare, în vreme ce din operele Im Mozart erau ascunse libretele evreului Lorenzo da Ponte.[150]

în primăvara lui 1933, arhitectul Eugen Honig fusese numii de Goebbels în fruntea Camerei Reichului pentru Arte Vizuale Una din principalele misiuni ale acestuia a fost eliminarea de p< piaţă a negustorului de artă Alfred Flechtheim, care era evreu, Honig grăbindu-se să condamne, cu referire la acesta, „elemcn tele dintre negustorii de artă care ridicau preţurile... cei care pretindeau că erau mari cunoscători ai artei fără a avea nici o competenţă morală".[151] Pe 15 octombrie 1933, Hitler a inaugu rat lucrările la Casa Artei Germane, care trebuia să alunge din ţară „infirmii şi imbecilii deformaţi" ai picturii moderne. Fără succes însă: Expoziţia de artă degenerată, menită să i facă de ruşine pe artişti precum Van Gogh sau Picasso, a avui de şapte ori mai mulţi vizitatori decât cea nazistă. Pe de alia parte, autorii rasişti au început să se bucure de onoruri de stal Richard Ungewitter, care scrisese manifeste antisemite precum „Subminarea rasei de către evrei", a fost inclus de Hitler în râu dul celor 17 „precursori rasişti şi antisemiţi" ai regimului care erau stipendiaţi, în semn de omagiu, cu 300 de mărci lunar din fondurile Cancelariei Reichului.[153] în acest timp, Einstein era nevoit să plece din ţară. Primise o ofertă din Spania, unde se dorea fondarea unui Institut

Einstein la Madrid – ofertă pe care iniţial o acceptase. Memorialistul evreu Victor Klemperer, cel mai lucid cronicar al persecuţiilor antisemite, care îşi va pierde postul de profesor la Universitatea din Dresda, nota cu ironic că tocmai Spania, unde începuse prigoana împotriva evreilor în epoca Inchiziţiei, era dispusă acum să salveze un evreu, în vreme ce „Germania consfinţeşte *limpieza de sangre",* vechea purificare iberică a sângelui.[154]

Luna iulie 1933 a adus o generalizare a salutului *„Heil, Hitler!"* în viaţa publică şi administrativă, funcţionarilor de stat fiindu-le recomandat – pentru a se sustrage acuzaţiei de antinazism – să îl utilizeze cu sfinţenie, în vreme ce Cancelaria Reichului începea să folosească formula în corespondenţa oficială – procedură care se va generaliza rapid în administraţie.[155] Tot în iulie 1933

' l ll lin Bormann devenea secretarul general al lui Rudolf Hess, li» ţiitorul lui Hitler în fruntea NDSAP; influenţa sa în continuă
• n şlere îl vor face pe acesta unul dintre cei mai importanţi lideri implicaţi în Holocaust, în calitate de reprezentant personal al I tilirerului.[156] Ca şi el, Bormann era un fost puşcăriaş; petrecuse un an în închisoare după ce ordonase unui grup de bătăuşi – pi mire care se afla şi Rudolf Höss, viitorul şef al lagărului \uschwitz – să ucidă în bătaie o persoană care îi datora bani. Nefericitul, care era suspectat şi de simpatii comuniste – motiv p< uli u care Bormann şi Höss se considerau „deţinuţi politici“ -
l.ii şisc cu două gloanţe în cap şi cu beregata tăiată.[157]

Reacţia comunităţii evreieşti în faţa persecuţiilor

I lectul de şoc al preluării puterii de către Hitler, al arderii ■ .11 ţilor sau al boicotului iniţiat de Goebbels se va observa în ci- licle emigraţiei evreieşti: aşa cum am arătat, 37 000 de evrei vor p.uăsi Germania în 1933, cu precădere în prima jumătate a anului [1] „[s] 'lotuşi comunitatea evreiască avea trei argumente impor- i.nilc pentru a susţine ideea rămânerii în Germania: experienţa
• Ir lungă durată, evoluţiile politice din ultimii ani şi senzaţia de
• • uritate oferită de sacrificiile recunoscute în beneficiul statului. Primul dintre ele îi făcea pe evreii germani să creadă că valu-
II le antisemite sunt mai degrabă ciclice şi se sting repede. Istoria recentă, pe de altă parte, susţinea ideea că guvernul lui Hitler nu poate dura mai mult câteva

luni, aşa cum întâmplase în cazul tabinetelor anterioare. în sfârşit, multe familii de evrei aveau în rândul lor veterani decoraţi în Primul Război Mondial – iar aceştia fuseseră asiguraţi, inclusiv de nazişti, că se vor bucura

• Ic protecţie.[159] Exista şi un motiv de ordin practic care pleda pentru a rămâne în Germania: restricţiile privind mutarea ave- iii în afara ţării, care îi lăsau pe emigranţii în pragul sărăciei. În condiţiile în care Statele Unite nu mai permiteau intrarea pe teritoriu lor decât în cazuri excepţionale, evreii din Germania puteau spera sâ ajungă doar într-un stat vecin, precum Olandti sau Franţa, fără economii disponibile pentru perioada de inst.i lare şi de adaptare. Şi vârsta constituia un factor restrictiv, ba trânii având mai puţine şanse să ia viaţa de la capăt în altă pai Ic 20% dintre evreii germani aveau peste 50 de ani în 1933, în timp ce în 1939 procentul acestora ajunsese deja la peste 50%.[160] Din acest motiv, inclusiv structurile reprezentative ale comunităţii erau tentate să considere părăsirea Germaniei ca pe o soluţie caic predispunea la pauperizare.[161] încercând să reziste, organizaţiile locale ale evreilor s-au reunit sub o umbrelă naţională încă de pe 12 februarie 1933, fondând ulterior, pe 17 septembrie 193.1 Organizaţia Centrală a Evreilor Germani *(Reichsvertretuiiv der deutschen Juden)* care era condusă de Leo Baeck, rabinul Berlinului.[162] în martie comunităţile au înfiinţat – pentru a veni în sprijinul membrilor afectaţi de persecuţiile naziste o Instituţie Centrală pentru Ajutor Economic Evreiesc, iar în apn lie, un Comitet Central de Ajutorare şi Reconstrucţie.[163] Din 7 iulie 1938, într-un moment în care naziştii deveniseră mult mai agresivi, va funcţiona

o singură organizaţie, Asociaţia Evreiloi din Germania, tolerată pentru a acorda ajutoare financiare – ex clusiv din fonduri proprii – persoanelor sărăcite de persecuţiile şi de excluderile impuse de Hitler.[164]

Două grupări, aflate într-o relativă tensiune, se contura seră în interiorul comunităţii în această perioadă: sioniştii şi asimilaţioniştii. Primii erau organizaţi în jurul revistei *Jüdische Rundschau* şi militau pentru emigrarea în Palestina, unde urma să fie construit, în jurul Ierusalimului şi al Tel Avivului, un stat evreiesc autentic. în acest scop, ei erau dispuşi la un dialog cu naziştii, care – tocmai pentru că doreau o Germanic *Judenrein* – trebuiau să le faciliteze plecarea spre Ţara Sfântă, în primii ani ai nazismului, neputând intui în ce direcţie va evolua antisemitismul lui Hitler, sioniştii promovaseră sloganul „Poartă Steaua Galbenă cu mândrie!“.[165] Sprijinul pentru sionism sporise semnificativ din 1933, tirajul săptămânalului *lihlische Rundschau* crescând de aproape patru ori, la fel ca şi donaţiile financiare pentru asociaţiile care luptau în favoarea i'kt.u ii spre Palestina.[166] Asimilaţioniştii, care erau majoritari
11 .ne fuseseră grupaţi în jurul Asociaţiei Cetăţenilor Germani • l< Religie Mozaică, îşi investiseră toate eforturile în promovarea ideii de a rămâne în Germania, ca cetăţeni cu drepturi egale; ei militaseră împotriva antisemitismului şi împotriva lui Hitler,
< i r.i ce îi va transforma într-un un partener inacceptabil pentru l'iivernul nazist.[167] Aşa cum spune Hannah Arendt, sioniştii erau
ni)[1],urii care puteau – şi erau acceptaţi – „să se implice, într-o «i nu mită măsură, în cooperarea noncriminală cu autorităţile na- f.le“.[168] înainte de *Anschluss* şi de

Kristallnacht – adică de anul l.ii.d 1938, când regimul lui Hitler va intra într-o fază mai radi- t nl.i avuseseră loc mai multe tatonări între sionişti şi nazişti. I'r lângă Acordul de Transfer *Haavara,* lansat încă din 1933, o •ci ic de grupări sioniste vor stabili contacte cu Adolf Eichmann după ce Marea Britanic a limitat drastic imigraţia evreilor în I'.destina. Sistemul de emigrare forţată pe care Eichmann îl pusese la punct în Austria le oferea acestor sionişti speranţa că – în i iuda prigoanei naziste, a persecuţiilor, a violenţelor şi a confis-

< .mi averilor – evreii din Reich ar putea ajunge totuşi *în viaţă* în I'.destina. Chiar şi înainte de acest moment vor exista discuţii: I ichmann a povestit la procesul său de la Ierusalim, din 1961, despre cele două întâlniri pe care le-a avut la Berlin cu un re-prezentant sionist, care îl va invita chiar în Palestina. El va face această călătorie bizară – în calitate de spion al lui Heydrich – în 1937, ajungând pentru scurt timp, cu acte contrafăcute de jurnalist, la Haifa, de unde a fost deportat de britanici în Egipt.[169] I ichmann va avea o scurtă întâlnire cu Feival Polkes, care lucra pentru Hagana, armata sionistă – întâlnire soldată cu un eşec. Şi Avraham Stern, liderul celei mai antibritanice grupări sioniste din Palestina, Lehi, va ajunge în 1938 la Viena, având contacte

< u un nazist care a fost, probabil, chiar Eichmann.[170]

Sterilizarea fortată

Pe 14 iulie 1933, cabinetul lui Hitler a adoptat Legea pentru prevenirea transmiterii bolilor ereditare *{Gesetz zur Verhütung erbkranken Nachwuchses),* care

permitea sterilizarea forţată a persoanelor cu dizabilităţi. Această lege a deschis drumul „selecţiei“ celor bolnavi (fizic şi psihic), cât şi a celor „asociali“ sau „necorespunzători rasial“ (romi, evrei) – mai întâi prin sterilizare, ulterior prin eutanasiere.[171] Alfred Poetz, părintele eugenismului german şi cel care se luptase pentru acest proiect, îi scrisese lui Hitler în aprilie 1933, declarând că sprijină regimul în orice măsură va adopta în direcţia cercetărilor sale de o viaţă.[172] 320 000 de persoane (360 000, după alte estimări) vor fi supuse sterilizării forţate până la prăbuşirea celui de-al Treilea Reich – inclusiv surzi, alcoolici sau cei care sufereau de depresii.[173] Cifra sterilizărilor ajunsese deja la 200 000 în 1937.[174] Chiar şi „bastarzii din Renania“ – copii perfect sănătoşi, dar având un părinte african, în general soldat din trupele franceze prezente în Renania şi Ruhr în anii 1920 – au fost sterilizaţi, în 1937, de către Gestapo.[175] Decizia nu putea fi justificată nici măcar în baza legislaţiei rasiste şi eugeniste adoptate de nazişti, motiv pentru care această operaţiune va fi efectuată sub autoritatea Führerului.[176] Pe teritoriul Reichului vor funcţiona 181 de Tribunale pentru Sănătate Ereditară, care confirmau verdictele privind eliminarea capacităţii de reproducere.[177] Majoritatea celor selecţionaţi în acest sens contestau decizia medicală, însă Tribunalele pentru Sănătate Ereditară menţineau hotărârile în peste 90% dintre cazuri.[178] Din 4 000 de astfel de contestaţii într-un an, doar 41 au fost acceptate.[179]

Aşa cum am văzut, eugenia era o veche obsesie a naziştilor, iar între sterilizare şi eutanasiere era o graniţă foarte fragilă, pe care Hitler era dispus să o depăşească rapid. în 1920, la începuturile nazismului,

Alfred Hoche şi Karl Binding publicaseră lucrarea „Permisiunea de a distruge viaţa nedemnă de viaţă“, încercând să

scoată în evidenţă marile pierderile economice suferite din cauza întreţinerii persoanelor cu deficienţe mintale doar din raţiuni elice „complet neproductive“.[180] (Trebuie spus că moda sterilizării ajunsese şi în jumătate din statele americane, unde în 1940 au fost efectuate 30 000 de sterilizări.[181]) Imediat după venirea lui I lider la putere, ministrul de interne Frick a declarat că regimul nazist nu va irosi bani pe „indivizii inferiori şi asociali, cei bolnavi, înapoiaţii mintal, nebunii, ologii şi criminalii“; în schimb, aceştia trebuiau să se aştepte la un proces nemilos de „preselecţie şi eradicare“.[182] Unul dintre exerciţiile prezente în manualele de matematică din 1935 cerea elevilor să calculeze costurile întreţinerii de către stat a unei persoane cu probleme psihice.[183] Mai târziu, lucrătorii din sistemul de asistenţă socială rezolvau astfel de exerciţii din pasiune; la azilul Schloss Hartheim a fost descoperit, la sfârşitul celui de-al Doilea Război Mondial, un document prin care se calcula că, în şase ani, se pot economisi aproape 900 de milioane de mărci prin uciderea a 70 000 de bolnavi psihic care primeau o raţie zilnică de 3,5 mărci.[184]

Alarmaţi de ştirile privind sterilizarea forţată care veneau dinspre cel de-al Treilea Reich, biologul Julian Huxley şi antropologul A.C. Haddon au publicat în 1935 lucrarea „Noi, europenii. O trecere în revistă a problemelor «rasiale»“, respingând principiile rasiste promovate de ştiinţa nazistă. „Vecinii noştri germani“, scria ironic Huxley, „şi-au atribuit lor înşişi un tip uman teuton, care este blond, cu capul prelung, înalt şi viril. Să facem un portret compozit al unui teuton tipic, din cei mai de frunte exponenţi ai acestei viziuni. Fie acesta blond ca Hitler, dolihocefal ca Rosenberg, înalt ca

Goebbels, zvelt ca Goring şi la fel de bărbat ca Streicher.“[185]

în etapa consolidării puterii lui Hitler, ambasadorul american William Edward Dodd, numit recent în post, nu a reuşit să înţeleagă gravitatea ameninţării naziste. Când rabinul Stephen Wise (Congresul Evreiesc American) a încercat să îi deschidă ochii asupra acesteia, ambasadorul Dodd i-a răspuns că „multe surse accesibile biroului de aici îmi par a indica o dorinţă d< pune capăt comportamentului sever faţă de evrei. (...) Suni foarte convins că persoanele din conducerea guvernului îm lina către o politică mai blândă pentru viitorul foarte apropiat.“„[16] I’« 14 septembrie 1933, ambasadorul Dodd a avut o întrevedere < u ministrul de externe german, Konstantin von Neurath. El a îm <• put prin a protesta împotriva atacurilor antisemite, care afectau uneori şi cetăţeni americani: „Nu văd cum pot permite oficialii dumneavoastră un asemenea comportament sau cum nu văd ca este unul dintre cele mai grave lucruri care ne afectează relaţiile” Când insă a fost întrebat de von Neurath despre situaţia evreihu din Statele Unite, ambasadorul Dodd a spus că „avem din când în când dificultăţi cu evreii care au pus prea multă stăpânire pe anii mite sectoare ale vieţii intelectuale şi ale domeniului de afaceri“.[1”']

Dinspre Marea Britanie se revărsau chiar manifestări de sim patie pentru nazism, prinţul de Wales declarându-i unui omolog prusac că „nu este treaba noastră să intervenim în afacerile inter ne ale Germaniei, nici privitor la evrei, nici la altceva“.[188] în acest timp, o sumedenie de reprezentante ale nobilimii britanice se declarau „pro-Hitler“ sau „pline de

entuziasm pentru Hitler“.[189]

Alte grupuri discriminate: creştinii, martorii lui lehova, homosexualii

Relaţia naziştilor cu Biserica a fost una tensionată. Ei nu urau doar credinţa mozaică – ură care avea în primul rând un substrat rasial, nu religios –, dar dispreţuiau şi creştinismul, a cărui morală era în profund conflict cu obsesia lor pentru forţă (în mod paradoxal, din raţiuni diplomatice, islamul a fost religia avraami- că cel mai bine tratată de către Hitler). Mitologia nazistă – care se propunea ca o religie alternativă, seculară – era încărcată de legende şi simboluri păgâne sau ocultiste. Fuhrerul nu avea nevo- ie de un Dumnezeu transcendent, preferând să-l înlocuiască cu н mislică imanentă – a sângelui şi a rasei. Pe de altă parte, Hitler ||” < nia fără rezerve trecutul antisemit al Bisericii medievale:

> Am fost atacat, spunea el, din cauza faptului că am abordat » hcstiunea evreiască. Biserica Catolică i- a considerat infectaţi pe evrei vreme de 1 500 de ani, i-a pus în ghetouri, pentru că i .1 recunoscut pentru ceea ce erau. în vremea liberalismului, pericolul nu a mai fost văzut. Eu mă întorc la acea perioadă în care a fost implementată o tradiţie de 1 500 de ani. Nu su- prapun rasa asupra religiei, dar îi recunosc pe reprezentanţii acestei rase ca fiind pestilenţi pentru stat şi pentru Biserică şi, prin urmare, fac creştinismului un mare serviciu, împingân- du i din şcoli şi din viaţa publică.[190]

(Conciliant când venea vorba de evrei, catolicii

aveau propriii. probleme cu naziştii. Deşi semnase în iulie 1933 Concordatul <II Hitler, promiţând tăcere în schimbul toleranţei, Vaticanul ■ ia scandalizat de atacurile anticreştine ale ideologilor rasişti d< lip Rosenberg, pentru care catolicismul era o creaţie a rabinilor evrei. Imagologia ariană folosită de SS, precum şi teoria dominaţiei celor puternici, de care Hitler era obsedat, se dovedeau total incompatibile cu creştinismul – o religie a iertării,

< arc se născuse în interiorul civilizaţiei ebraice. Ştiind cât de puternică politic fusese mişcarea catolică în Germania, Heydrich (el însuşi catolic) proclama în 1936 că evreii şi catolicii reprezentau – după eliminarea stângii – cei mai periculoşi adversari H NSDAP.[191] Biserica Catolică va protesta împotriva sterilizării Im late sau a eutanasierii, evitând însă, în general, să se pronunţe asupra persecuţiilor îndreptate împotriva evreilor.

Biserica Evanghelică din Germania era divizată între un cu- icnt pronazist – Creştinii Germani – care milita pentru o sinteză intre doctrina creştină şi cea naţional-socialistă, şi Biserica de

< Confesiune, organizată în jurul teologiei lui Karl Barth, care fusese .dungat de Hitler din Germania.[192] Revendicându-se din clasicele izbucniri antievreieşti ale lui Luther, Creştinii Germani erau hii| rezerve rasişti şi antisemiţi, pledând inclusiv pentru curâţmt'd Bibliei de învăţăturile evreieşti (Vechiul Testament sau SCIK III» lui Pavel, între altele).[193] Poziţia Bisericii de Confesiune era nuii complexă: aceasta refuza cu fermitate să aplice legislaţia ariaiU şi să-i elimine din rândurile sale pe evreii convertiţi, deşi tonul faţă de evreii neconvertiţi

rămânea sever. Martin Niemoller, cai» ti devenit simbolul mişcării de rezistenţă a Bisericii de Confesiuni considera în 1935 că evreii erau blestemaţi de Dumnezeu peni HI uciderea lui Hristos. Pe măsură ce persecuţia la adresa sa a cresc ui Niemoller a început totuşi să se arate tot mai solidar cu evreii, t u gându-se în 1937 pentru cei care îşi pierduseră dreptul de a mtnu I în urma legilor rasiale.[194] El va fi arestat şi – deşi a fost dedai al nevinovat în 1938 – va fi închis în lagărul de la Sachsenhausen din ordinul personal al lui Hitler, apoi, din 1941, la Dachau. După ce a îndurat ani grei de detenţie în compania evreilor, Marini Niemoller şi-a retractat toate declaraţiile antisemite de la începu tul anilor 1930, fiind cel care a scris celebrele cuvinte:

> întâi i-au luat pe comunişti, dar eu nu eram comunist, aşa că nu am făcut nimic. Apoi i-au luat pe social-democraţi, dar eu nu eram social-democrat, aşa că nu am făcut nimic. Apoi a venit rândul sindicaliştilor, dar eu nu eram sindicalist. Apoi i-au luat pe evrei, dar nu eram evreu, aşa că am făcut prea puţin. Când au venit să mă ia pe mine, nu mai era nimeni care să-mi ia apărarea.[195]

Şi alte categorii „periculoase“ au fost vizate de legi discrimi natorii în această etapă. Pe 1 aprilie 1935, gruparea Martorilor lui lehova a fost interzisă, căzând victimă furiei naziste pentru că adepţii săi nu acceptau să jure credinţă statului şi să îşi satisfacă serviciul militar obligatoriu – reintrodus în Germania din martie 1935. în plus, poliţiştii germani considerau – total neîntemeiat – că organizaţia reprezintă un paravan pentru comunişti. Sfidarea Imn i II naziste de către Martorii lui lehova – care au refuzat orice »niiipioinis şi

şi-au păstrat credinţa – a dus la internarea câtorva iile dintre ei în lagărul de concentrare de la Sachsenhausen; idu i lor, Martorii lui lehova vor ajunge la Auschwitz. Rezistenţa <1. monstrată aici, ca şi în închisorile şi lagărele din Reich, îi fac |" i< hovişti cea mai neînduplecată categorie oprimată de Hitler. 11 HI < riticat în mod deschis regimul, au refuzat să recunoască Hiioi ilatea gardienilor asupra lor, ignorându-le ordinele, şi au uliii să fie torturaţi şi executaţi alături de camarazi, pentru că lihneau să devină martiri.[196] Entuziasmul cu care Martorii lui li h<»\ a alergau spre locul de execuţie, grăbindu-se spre mântuire, i i debusolat pe SS-işti, care au sfârşit admirându-i. Himmler . misidera că subordonatul său ideal trebuie să dea dovadă de tăria ih » aracter a unui iehovist.[197] „Membrii SS trebuie să aibă aceeaşi ■ ii dinţă fanatică, de neclintit, în idealul naţional-socialist şi în \dolf Hitler, cum au Martorii în lehova", explicau comandanţii •• *luitzslaffel.* „Numai când toţi membrii SS vor crede cu fana- n în în propria lor filosofie, va beneficia statul lui Adolf Hitler de <■< uritate permanentă." Din cei 30 000 de Martori ai lui lehova din Germania, aproape 10 000 vor fi arestaţi de nazişti[198] şi circa I >00 vor muri în diferite închisori şi lagăre naziste.[199]

1)e asemenea, pe 28 iunie 1935, naziştii au extins legislaţia care pedepsea homosexualitatea, permiţând inclusiv condamnarea i uvintelor şi a gesturilor care puteau avea implicaţii homosexuale (conform legilor anterioare, erau incriminate doar „activităţile similare cu actul sexual").[200] Prigonirea homosexualilor a început după căderea lui Röhm, când orientarea sexuală a acestuia – cunoscută şi tolerată până atunci

de Hitler – a fost utilizată intens de propaganda lui Goebbels. Imediat după Noaptea Cuţitelor Lungi, câteva zeci de homosexuali consemnaţi în registrele poliţiei au fost trimişi, în mod demonstrativ, la Dachau, urmaţi, în decembrie 1934, de alţi 2 000, arestaţi după o razie în barurile de profil.[201] Surescitat, Himmler l-a acuzat pe Röhm că ar fi dorit să transforme Germania într-o dictatură gay.[202] Epurări au avut loc în armată şi în organizaţia Tineretului Hitlerist – acestea finul uneori bazate pe denunţuri false. Generalul Werner von Frilstli, comandatul forţelor armate, şi-a pierdut poziţia în 1938 din cau/a unor astfel de acuzaţii, care s-au dovedit a fi nefondate (dar foai li oportune pentru planurile expansioniste ale lui Hitler). Himmlci era virulent la adresa homosexualităţii, considerând-o un pericol major pentru organizaţia sa şi avertizându-şi subordonaţii că voi fi împuşcaţi pentru această infracţiune.[203] Circa 50 000 de homo sexuali vor fi reţinuţi de poliţie între 1933 şi 1945, marea majo ritate fiind găsiţi vinovaţi şi trimişi la închisoare (e vorba despre bărbaţi: femeile nu erau vizate de organele de anchetă).[204] Fiind consideraţi o provocare la adresa doctrinei rasiale şi un pericol în cadrul armatei, cei care îşi ispăşeau pedeapsa puteau fi trimişi, după eliberare, în lagăre de concentrare, unde şansele lor dc supravieţuire erau mici.[205] Circa 10 000 de homosexuali – marcaţi cu semnul roz pe haină – au ajuns în lagăre; deşi aici relaţiile gay erau mai răspândite, unii dintre *kapos* folosind în acest scop tiner i cărora le ofereau, în schimb, protecţie, homosexualii condamnaţi erau trataţi cu cea mai mare severitate. în plus, ei puteau li sterilizaţi – fiind consideraţi bolnavi ereditar sau asociali –, dar şi castraţi, în baza unei legi din

noiembrie 1933 care permitea apli carea acestei proceduri infractorilor sexuali.[206] în 1937, cel mai important tenismen al Germaniei, Gottfried vom Cramm, dublu câştigător la Roland Garros, a fost reţinut de poliţia politică pen tru homosexualitate. A fost eliberat pentru a juca o finală de Cupa Davis de mare importanţă împotriva Statelor Unite, Fiihrerul însuşi telefonându-i pentru a-i ura succes. După ce a pierdut, a fost condamnat la un an de închisoare pentru că avea o relaţie cu un tânăr evreu.[207]

Asaltul asupra capitalului evreiesc

Confiscarea proprietăţilor evreieşti s-a bucurat de o mare atenţie din partea legiuitorilor nazişti. Pe 14 iulie 1933 a fost adoptată

I.)•> .1 confiscării bunurilor inamicilor poporului şi ai statului, |.n< sc va aplica adversarilor politici şi evreilor; de asemenea, a h. ı .mulată cetăţenia evreilor din Europa de Est care emigraseră Iu < .ci mania în perioada Republicii de la Weimar. Hitler ceruse ililvnea „puterii satanice“ care „a apucat în mâinile sale toate |H. Iţiilc-cheie ştiinţifice, intelectuale, dar şi ale vieţii politice şi io mice şi care veghea asupra întregii naţiuni din perspec- ii\.1 acestor poziţii-cheie“.[208] Imediat după venirea naziştilor Li putere, oamenilor de afaceri evrei li s-a interzis să îşi facă publicitate în ziare şi în reviste. Măsura viza şi magazinele universale, considerate de Hitler un monopol evreiesc datorită pionieratului familiilor Tietz şi Wertheim în acest domeniu.[209] • onsiderate „afaceri vampireşti“ pentru că „sugeau sângele“ «lin micile prăvălii ale negustorilor germani, magazinele uni- v< i sale erau înfierate chiar

în „programul peren“ al partidului, punctul 16 din cele 25 de principii fundamentale ale nazismului • »licitând ca acestea să-şi ofere spaţiile de vânzare, cu o chirie modică, micilor comercianţi germani.[210] Cu prilejul Crăciunului din 1933, membrii SA au pichetat magazinele evreieşti, numin- du i trădători de rasă pe cei care îşi făceau cumpărăturile aici.[211] Acţiunea s-a repetat la Frankfurt, în anul următor, persoanele i are insistau să intre în magazine fiind bătute; de această dată, iniţiativa aparţinuse membrilor locali NSDAP.[212] Pe 25 mai 1935, iu centrul Münchenului a fost organizat un boicot al magazinelor evreieşti de către personal SS în haine civile.[213]

Un domeniu tradiţional evreiesc – cel al textilelor – a rezistat o lungă perioadă asaltului nazist. în 1937, un raport al SD-ului lui Heydrich constata că apelurile naziste privind boicotarea firmelor cu proprietari evrei nu dădeau rezultate; în mod stânjenitor (deşi raportul nu menţiona asta), al doilea lider al regimului, Göring, achiziţionase personal, în 1936, covoare de la firma evreiască Bernheimer din München. O rezistenţă inerţială împotriva măsurilor antisemite din economie era inevitabilă: din perspectiva unor mari întreprinderi precum IG Farben – care

zor dezvolta, de altfel, o relaţie privilegiată cu SS –, evreii erau :ea mai bună opţiune pentru multe poziţii financiare. Din acesl notiv, într-o primă etapă, IG Farben va încerca să le protejeze zontractele, mutându-i în sucursale din ţări fără legislaţie antisemită.[214] Un caz atipic a fost consemnat în Mannheim-Neckarau, înde comercianţii germani s-au încăierat cu trupele SA care nu e permiteau să negocieze cu negustorii evrei.[215]

Firmele de încălţăminte cu proprietari evrei au fost mai afec- ate, având în vedere programul de militarizare rapidă care trebuia să se desfăşoare prin companii ariene, aducând comenzi de ;ute de mii de bocanci pentru soldaţi. între 1933 şi 1934, o acţiune zoncertată a SA a dus la vandalizarea şi la închiderea a numeroase nagazine în care se vindeau pantofii Salamander, produşi de un proprietar evreu şi de unul arian. Concomitent, o campanie de lefaimare a făcut ca firma să intre în criză, până când acţiunile au ost transferate integral către arieni; din acel moment, compania a nflorit.[216] Planul de transferare a activelor evreieşti în mâinile ari inilor – în special ale naziştilor – era urmat cu tenacitate, acesta cu wscând două etape: cea a „arianizării voluntare“ (până în 1938) şi :ea a „arianizării obligatorii“ (după Noaptea de Cristal).[217] Fireşte, aza „voluntară“ implica, în realitate, utilizarea tuturor instrumen elor represive de care statul dispunea pentru a-i convinge pe evrei ;ă-şi cedeze acţiunile şi întreprinderile. Baronul Rothschild a fosl nchis de Himmler până când a renunţat la proprietăţile familiei ale.[218] Patronul unei companii de armament, Simson, a fost închis n 1935 pentru că nu a acceptat să-şi vândă naziştilor afacerea la m preţ simbolic. în interesul statului, afacerea lui va fi în final confiscată.[219]

Companiile evreieşti erau achiziţionate de arieni la preţuri subevaluate, iar băncile germane percepeau un comision le 2% pentru astfel de tranzacţii – ele obţinând un profit uriaş i constant în urma aplicărilor legilor antisemite.[220] Mai rar, afa erile erau preluate de prieteni germani ai proprietarilor evrei, are găseau soluţii pentru a le oferi acestora un preţ corect în afara egii. în toată această perioadă, aşa cum observă Paul Johnson,

un număr mare de civili s-au implicat în activităţi antisemite“, discriminările sistematice cerând „un efort la scară naţională“.[221] Pentru a fi excluşi din societate, evreii trebuiau să fie „identificaţi, apoi deproprietăriţi, apoi concentraţi. Identificarea îi solicita atât pe medici, cât şi pe reprezentanţii Bisericii.“[222]

Planul pe Patru Ani – prin care Hitler încerca să pregătească <¡ermania pentru război – a făcut din lupta împotriva valutei .h aine o preocupare centrală. Heydrich va coordona, din 1936, un Birou de Reglementare Valutară care investiga şi falimenta hunele evreieşti specializate în import-export.[223] Prin prevederile legale privind arianizarea, evreii au fost eliminaţi i.ipid – adesea chiar din 1933 –, din consiliile de administraţie ale companiilor din domeniul bancar sau din cel al asigurărilor. În mod surprinzător, şi filialele germane ale unor companii oc- i idental e, precum General Motors sau British Petroleum, s-au grăbit să îşi concedieze angajaţii evrei, pentru a respecta legile naziste.[224] în iulie 1938, un decret stabilea că, dacă un singur evreu se află în consiliul director al unei firme, aceasta trebuia considerată „companie evreiască“ –, dar, în acel moment, majoritatea companiilor îşi concediaseră deja colaboratorii nea- i icni.[225] Şi IG Farben, care îşi ascunsese peste hotare angajaţii evrei, a renunţat la 107 dintre ei, care erau directori de depar- ı.ımente.[226] Doar 30 000 de firme evreieşti mai erau înregistrate în Germania în 1938, dintre cele 100 000 existente în 1933; de asemenea, în acelaşi interval fuseseră închise 41 000 de magazine evreieşti dintre cele 50 000 care funcţionau în momentul numirii lui Hitler în funcţia de

cancelar.[227] în 1934, naziştii au modificat Taxa de părăsire a Reichului, asigurându-se că evreii care pleacă din Germania – inclusiv cei care urmau să fie deportaţi în lagăre – plătesc 25% din bunuri. Un decret din 1939 l.icea din statul german „păzitorul“ proprietăţilor persoanelor declarate „absente“ – prevedere care va fi aplicată victimelor I lolocaustului.[228]

Pe 4 octombrie 1933 a fost emisă Legea editorilor *(Schrill leitergesetz),* care subordona activitatea jurnalistică Ministerului Propagandei şi interzicea „nonarienilor“ să mai lucreze Iu domeniu. Nu doar evreii erau excluşi, ci şi cei căsătoriţi < u ei. Gazetarii erau obligaţi să se înregistreze şi să fie validaţi «h un organism subordonat lui Goebbels, să respecte indicaţiiI« Ministerului Propagandei şi să nu publice nici o informaţie <ai< ar fi putut să „slăbească puterea Reichului“.[229] Lupta împotrivi editurilor sau a jurnalelor liberale evreieşti, precum *Frankfurtéi Zeitung* sau *Berliner Tageblatt,* fusese, de altfel, una centrală în strategia lui Hitler.[230] încă din 1934, Goebbels se înstăpânise p» *Reichsministerium für Volksaufklärung und Propaganda,* mc gaministerul care controla radiodifuziunea, ziarele, cinemato grafia, publicitatea, cenzura (în mod tradiţional sub controlul Internelor) şi chiar comunicarea Cancelariei Reichului.[231]

Pe 21 mai 1935, o nouă lege nazistă *(Wehrgesetz)* specifica faptul că serviciul militar era permis exclusiv arienilor şi că mili tarii erau obligaţi să se căsătorească numai cu femei ariene, până în decembrie evreii fiind epuraţi din armată. Persoanele cu unul sau doi bunici evrei au fost în continuare acceptate – la solicita rea Wehrmachtului –, neavând însă dreptul să avanseze în

grad (cu excepţia uzuală a unei dispense din partea Führerului).[21]' Aflându-se într-o relaţie complexă cu corpul ofiţerilor – care nu întotdeauna se arăta supus şi, după Stalingrad, devenise vinova tul de serviciu pentru eşecurile Germaniei –, naziştii exercitau presiuni constante asupra Wehrmachtului pentru cercetarea evreilor *Mischlinge* (de rasă mixtă) din rândurile sale.[233]

Legile de la Nürnberg

într-o perioadă foarte scurtă, Hitler parcursese prima fază din propria *Judenpolitik,* eliminând evreii din aproape toate poziţiile cu relevanţă în stat: aceştia nu mai puteau fi funcţionari publici, avocaţi, judecători, jurnalişti sau militari. Acest lucru nu făcea

III I decât să deschidă un nou capitol al persecuţiilor, pentru că mi tegim care se autodefinea prin ura antisemită trebuia să hră- ih.i'Aă continuu tema luptei cu „inamicul din interior“. Aşa se Li» < că pe 15 septembrie 1935 au fost adoptate – într-o şedinţă -.pi •< i.ilă a Reichstagului la convenţia anuală a NSDAP, care avea li»< pi în tradiţie la Nürnberg – Legile rasiale. Acestea erau com- pii .«• din Legea cetăţeniei Reichului şi Legea pentru protejarea ■uiiij',clui german şi a onoarei germane. Li se adăuga, printr-un ulilicіu, şi Legea steagului, care declara însemnul nazist cu i.isiică drept unic drapel al Germaniei (pentru a lega cumva ir.igul nazist de problema rasială, legea prevedea că „evreilor li ■ interzice să afişeze steagul Reichului, steagul naţional, precum i '..i afişeze culorile Reichului“). Această măsură a fost grăbită d< un incident produs în iulie 1935 la New York, unde steagul • ii svastică al pachebotului *Bremen* – mândria flotei comerciale p i mane – a fost capturat şi aruncat în apele râului Hudson de un l',i up de docheri şi marinari comunişti americani.[234] Hitler fusese
< .indalizat de decizia prin care judecătorul Louis B. Brodsky, un
• vreu cu viziuni progresiste din New York, îi achitase pe 6 sep- ii inbrie 1935 pe cei şase învinuiţi, motivându-şi decizia printr-o adevărată denunţare a nazismului (în condiţiile în care Germania utiliza două drapele naţionale, judecătorul a avut şi posibilitatea de <i argumenta că svastica nu reprezenta un steag oficial, compa- i.indu-l cu un stindard al piraţilor).

fusese, oricum, un an în care retorica antisemită reizbucnise puternic în Germania, fiind însoţită de răspândirea afişelor cu textul „Evreii nu sunt doriţi

aici" în magazine, cinematografe, lestaurante, biblioteci şi, uneori, chiar la intrarea în localităţi.[23]' (ând ministrul economiei, Hjalmar Schacht, solicitase, în august 1935, încetarea acţiunilor ilegale împotriva evreilor, argumentând că acestea afectau economia germană, el ţinuse să precizeze că nu are în vedere acţiunile izolate şi individuale *(Einzelaktionen)* precum afişarea însemnului „Evreii nu sunt doriţi aici" – acestea trebuiau să continue.[236] în iunie, ministrul Goebbels sugerase că sentimentul de teroare se risipise în comunitatea evreiască: „Unii oameni cred că noi nu am observat cum evreii încearcă din nou să se răspândească pe străzile noastre. Evreii ar trebui să respci i< legile ospitalităţii şi să nu se poarte de parcă ar fi la fel ca noi."'" Şi poliţia bavareză constata, la începutul anului, faptul că unii evrei reveneau în ţară, sperând că momentul persecuţiei trecuse „Se poate considera că nonarienii au emigrat din motive politic e, chiar dacă au spus că au plecat în străinătate pentru a-şi făuri o nouă viaţă. Emigranţii de sex masculin care se întorc vor fi trimişi în lagărul de concentrare de la Dachau; femeile care se întorc voi fi trimise în lagărul de concentrare de la Moringen."[238]

în viziunea lui Richard J. Evans, asaltul antisemit al naziştiloi din 1935 – care a inclus atât Legile de la Nürnberg, cât şi violenţele *Sturmabteilung* – era explicat de o criză politică profundă:

> Motivele acestei reluări a atacurilor asupra evreilor germani din partea grupurilor partidului şi ale Cămăşilor Brune în 1935 erau reprezentate mai ales de lipsa tot mai mare de popularitate a regimului... Euforia publică ce însoţise declararea celui de-al Treilea Reich de către nazişti, în 1933,

scăzuse în cursul lui 1934, iar scurtul avânt dat regimului de către acţiunea decisă a lui Hitler în zdrobirea presupusului puci ai lui Röhm de la finalul lui iunie 1934 dispăruse până la sfârşitul anului. în timpul primelor luni din 1935, Gestapo, Serviciul de Securitate al SS, şi alte agenţii au raportat o creştere a nemulţumirii populaţiei – condiţiile materiale rămânând mizerabile, nivelul şomajului, ridicat, preţul alimentelor şi al celorlalte necesităţi de bază, crescut brusc – şi oameni sătui de cererile constante ale regimului de susţinere, sprijin şi bani.[239]

în al său *Jurnal din Berlin,* corespondentul de presă american William Shirer evoca atmosfera acelor zile:

11 aprilie 1935. Dr. S, un avocat evreu de succes care şi-a servit ţara pe front în război, a apărut din senin la

ipartamentul nostru astăzi, după ce a petrecut câteva luni în „Casa Columbia“, închisoarea Gestapo. Tess era acasă şi îmi spune că era într-o stare proastă, uşor dezorientat, dar aparent conştient de situaţia sa, pentru că se temea să meargă acasă şi sa îşi întâlnească familia. Tess l-a întărit cu puţin whisky, l-a înveselit şi l-a trimis acasă. Soţia lui era în pragul depresiei de mult timp. Spunea că nici o acuzaţie nu i-a fost adusă, decât că era evreu sau semievreu. (...) Mulţi evrei vin la noi în aceste zile căutând sfaturi sau ajutor pentru a ajunge în Anglia sau în America, dar, din păcate, putem face puţin pentru ei.[240]

Prin Legile de la Nürnberg, teoriile rasiale naziste vor fi în- . Inse în sistemul de drept german şi, aşa cum observă Lothar «iiuchmann, principiul egalităţii în faţa legii va fi desfiinţat.[241] I vicii deveneau supuşi de rang secund ai statului german, fiind plasaţi într-o altă categorie faţă de arienii cu sânge pur, cu care nu mai aveau dreptul să întreţină relaţii consensuale. Din acest moment legea nazistă punea în practică principiul formulat de I Ians Frank: „Legal este acel lucru care serveşte rasei“.[242]

în ciuda importanţei lor istorice, Legile de la Nürnberg au fost elaborate în mai puţin de două zile – prima dintre ele chiar într-o singură oră – de către secretarii de stat Pfundtner şi Stuckart din Ministerul de Interne nazist, precum şi de expertul în probleme evreieşti *(judenreferent)* al aceluiaşi minister, Bernhard Loesener. Pentru că Hitler dorea un final apoteotic al reuniunii NSDAP de la Nürnberg – final programat în dimineaţa de duminică, 15 septembrie 1935, printr-o întrunire a Reichstagului – şi considera că adoptarea steagului nazist cu svastică ca drapel de stat nu va fi

suficientă, el decisese în ultima clipă să promoveze o lege dedicată evreilor *(Judengesetz).* în consecinţă, în seara zilei de 13 septembrie 1935, ministrul de interne Frick le-a cerut celor trei subordonaţi, convocaţi de urgenţă la Nürnberg, să dea diferitelor principii antisemite din doctrina nazistă o formă legală. După o noapte albă şi după ce Frick a făcut mai multe drumuri la Führer – care se declara nemulţumit de diferitele ciorne , Pfundtner, Stuckart şi Loesener au elaborat patru versiuni, din care Hitler a ales, în ultimul moment, una. Cu câteva ore îna inte de începerea lucrărilor Reichstagului, după miezul nopţii, Führerul a solicitat şi o lege a cetăţeniei Reichului, care a fosl elaborată într-o oră şi a fost aprobată de el imediat, astfel încât autorii şi ministrul Frick au putut încheia noaptea ciocnind un pahar cu vin.[243] întocmită în aceste condiţii, legislaţia de la Nürnberg va fi dezvoltată în următorii ani prin alte 13 decrete care excludeau evreii din diferite categorii profesionale. Ultimul dintre acestea, adoptat pe 1 iulie 1943, va elimina orice protecţie legală pentru aceştia, anihilându-i din punct de vedere juridic.

în cursul şedinţei de încheiere a reuniunii naziste de la Nürnberg, care a durat mai puţin de o oră – de la 9:00 la 9:50 , Hermann Göring a dat citire noilor legi, rostind un discurs care îi va dezarma pe cei care îl vedeau drept liderul moderat şi rezonabil din interiorul NDSAP: „Ştim că rădăcina finală a descom punerii Germaniei vine, în ultimă instanţă, de la aceşti păcătoşi împotriva eredităţii. (...) Şi este datoria fiecărui guvern şi mai presus de orice este de datoria oamenilor înşişi să se asigure ca puritatea propriei rase să nu mai fie îmbolnăvită sau umplută de putreziciune vreodată.“[243]

Göring a făcut referire şi la incidentul drapelului nazist de la New York, explicând că svastica reprezen ta un „semn pentru noi al luptei împotriva evreilor ca stricători de rasă".[246] Hitler va vorbi, în intervenţia sa, despre convingerea naziştilor că fac obiectul unei conspiraţii evreieşti[24] :

> Din păcate, această nelinişte internaţională pare să fi încurajat opinia evreilor din Germania că a sosit momentul de a opune făţiş interesele evreieşti celor ale naţiunii germane. Din numeroase locuri s-au primit proteste energice cu privire la acţiunea provocatoare a indivizilor aparţinând acestui popor, iar frecvenţa remarcabilă a acestor rapoarte şi similitudinea conţinutului lor indică un anumit mod de operare... Singura modalitate de a rezolva această problemă, care rămâne deschisă, este aceea a acţiunii legislative. Guvernul german este condus m acest sens de gândul că, printr-o singură soluţie seculară, ar putea fi încă posibil să se creeze un teren legal pe care poporul german să găsească o relaţie tolerabilă cu poporul evreu. Dacă această speranţă nu va fi îndeplinită şi dacă agitaţia evreiască va continua atât în Germania, cât şi în plan internaţional, atunci poziţia noastră trebuie reexaminată. A treia lege adoptată este o încercare de a reglementa prin lege chestiunea evreiască, care – m cazul în care această încercare eşuează – trebuie apoi înmânată legal Partidului Naţional-Socialist pentru *o soluţie finală.*[243]

în mod semnificativ, Hitler şi-a păstrat dreptul de a scoate pe oricine, fără explicaţii, prin voinţa Führerului, de sub efectele legilor rasiale.[249] Ştim, de pildă, că el a oferit drept cadou, în 1938, de ('răciun, o reclasificare

rasială unui birocrat din cancelaria sa < are fusese încadrat iniţial ca *Mischling de* grad secundar.[250]

Conform definiţiei propuse în noua legislaţie, evreu era con- iderată o persoană cu cel puţin trei bunici evrei (adică născuţi în comunitatea *religioasă* evreiască), indiferent de religia sau de cetăţenia actuală, în vreme ce german putea fi considerat numai etnicul german cu patru bunici creştini. Baza concepţiei juridice naziste era aşadar, la nivelul bunicilor, una *religioasă,* devenind *rasială* la nivelul copiilor şi al nepoţilor.[251] Cei care inii au în categoria evreilor, conform definiţiei de la Nürnberg, nu mai erau consideraţi cetăţeni, ci supuşi (resortisanţi) ai statului *(Staatsangehöriger).* Textele exacte care definesc „evreul“ apar m decretul suplimentar din 14 noiembrie 1935 (paragraful 5, secţiunea 1, respectiv paragraful 2, secţiunea 2) şi sunt formulate astfel: „Evreu este orice persoană descendentă din cel puţin trei bunici care sunt din punct de vedere rasial evrei în întregime. (...) Un bunic va fi considerat evreu în întregime *(volljüdisch)* dacă el sau ea au aparţinut comunităţii religioase evreieşti.“[2’2] Pe lângă evrei, au mai fost stabilite două categorii rasiale, supuse unor continue dezbateri şi reevaluări: *Mischlinge* („corcituri”) d* grad II (cu un singur bunic evreu) şi *Mischlinge* de grad I (pei soa ne cu doi bunici evrei, dacă aceste persoane nu erau de credinţi* mozaică şi nu erau căsătorite cu un evreu).[253] în decembrie 19 IM o nouă completare a fost adusă legii: în cazul în care un băib.ii *Mischling* era căsătorit cu o germană şi cei doi nu aveau copii membrii familiei urmau să fie consideraţi „evrei în întregime” '* De asemenea, dacă o persoană cu doi bunici evrei intenţiona a se căsătorească cu un arian,

aceasta trebuia să înainteze o cei cu către Comitetul Reichului pentru protejarea sângelui german (solicitările erau în mod normal respinse).[255]

Pe documentele de identitate ale evreilor urma să fie ştampilai începând cu 5 octombrie 1938, un „J“ roşu. începând cu 1 ianuai a 1939, pentru o mai uşoară identificare, numele bărbaţilor urma fie completat cu „Israel“, iar numele femeilor, cu „Sara“. Legislaţia de la Nürnberg va fi extinsă asupra romilor sau a germanilor i n părinţi africani. Peste 30000 de *roma* şi *sinti* vor deveni vicii me ale Legilor de Ia Nürnberg, intrând din 1938 în competenţa Oficiului Central al Reichului pentru Lupta împotriva Pacoste i Ţigăneşti.[256]

La solicitarea lui Gerhard Wagner, conducătorul asociaţiei Doctorii Reichului, care milita împotriva „bastardizării“ sânge lui arian, la Nürnberg au fost interzise căsătoriile între evrei şi germani, în vreme ce relaţiile sexuale între aceştia erau consi derate infracţiuni (catalogate drept „pângărire a rasei“ – *Rassen schände).* Evreii nu mai puteau angaja menajere ariene mai tinere de 45 de ani, naziştii considerând că aceştia vor fi ispitiţi să întineze puritatea germană.[257]

Textul promulgat al legii suna astfel:

> Sensibilizat de înţelegerea faptului că puritatea sângelui german este condiţia esenţială pentru existenţa continuă a poporului german şi inspirat de hotărârea inflexibilă de a asigura existenţa naţiunii germane din toate timpurile, Reichstagul a adoptat în unanimitate următoarea lege, care este promulgată prin prezenta:
>
> *Articolul 1*
>
> 1. Căsătoriile între evrei şi cetăţeni de sânge german sau de sânge înrudit sunt interzise.

Căsătoriile deja încheiate nu sunt valabile, chiar dacă sunt stabilite în străinătate, pentru a eluda această lege.

2. Procedura de anulare poate fi iniţiată numai de procurorul de stat.

Articolul 2

Relaţiile extraconjugale dintre evrei şi cetăţeni cu sânge german sau înrudit sunt interzise.

Articolul 3

Evreii nu pot angaja în gospodăriile lor femei supuse ale statului german sau cu sânge înrudit care au sub 45 de ani.[258]

în această perioadă, cercetarea genealogiilor a devenit o obsesie naţională, generând o întreagă clasă de experţi plătiţi pentru a < ăuta ascendenţe şi relaţii de rudenie în arhivele administraţiei, ale bisericilor şi ale sinagogilor. De adeverinţele de puritate rasiala depindeau atât carierele din aparatul de stat, armată sau SS, cât şi libertatea sau chiar viaţa. în baza principiilor de la Nürnberg va fi introdus „certificatul arian“ *(Der Ariernachweis),* care era surclasat de un „certificat arian superior“, care putea dovedi origini pure încă de la 1800. Aceste documente certificau faptul că „nici unul dintre strămoşii paterni sau materni nu are sânge evreiesc sau colorat“.[259] Originile sănătoase puteau fi probate şi i u ajutorul unul „paşaport al străbunilor“ *(Ahnenpass)* extras din arhivele bisericeşti.[260]

Interzicerea relaţiilor dintre evrei şi germani – a „pângări- rii rasei“ sau, în traducere fidelă, a „ruşinii rasiale“ *(Rassenschande)* – era o mai veche obsesie a naziştilor. încă din februarie 1922 Hitler explicase într-

un discurs că „fiecare evreu care este

prins cu o blondă ar trebui... nu vreau să spun spânzurai, du ar trebui să existe o curte care să-i condamne pe aceşti evrei.....
Revenise asupra ideii şi în *Mein Kampf:* „Cu o bucurie satan h 4 pe faţă, tânărul evreu cu păr negru aşteaptă la pândă fata nrh.i nuitoare, pe care o pângăreşte cu sângele său, furând-o astfel <1. la ai săi".[262] Presiuni pentru interzicerea relaţiilor dintre evrei .1 arieni fuseseră făcute de nazişti, în frunte cu Alfred Rosenberg şi Julius Streicher, imediat după preluarea puterii. în Cuxhavcn în 1933, o femeie „ariană" fusese plimbată pe străzi, alături dr un bărbat evreu, purtând la gât o pancartă pe care scria: „Suni o scroafă pentru că m-am încurcat cu un evreu".[263] în cursul unei manifestaţii organizate la Hamburg, pe 30 august I93\ Streicher evocase sute de presupuse violuri ale evreilor asupra femeilor ariene, povestind că, după naştere, aceste femei au des coperit „în pătuţ o mică maimuţă".[264] Deşi în iulie 1934, Curte.i Supremă a Reichului constatase că o căsătorie încheiată de un arian cu o evreică nu putea fi dizolvată legal pe motive rasiale, '"' la numai un an distanţă, în iulie 1935, ministrul de interne Frk I blocase *de facto* căsătoriile dintre germani şi evrei, anunţând <> soluţionare iminentă a acestei chestiuni prin lege.[266] Un motiv care stătea la baza grabei cu care acţionau naziştii era viteza pro cesului de asimilare a evreilor *(Selbstauflösung)* prin căsătorie: în anul 1933, procentul mariajelor evreieşti în afara religiei mozaice crescuse în Germania la 28% (la începutul secolului era de doai 7%).[267] Tot în 1933 existau 35 000 de familii mixte (evrei-creştini) în Germania, dar numărul acestora se va reduce rapid, prin emigrare şi

creştinare,[268] scăzând la 15 000 numărul evreilor ger mani care făceau parte dintr-o familie mixtă. Nu mai mult de 125 000 de urmaşi rezultaseră din aceste mariaje mixte; naziştii estimau eronat cifra acestor *Mischlinge* la 300000.[269] Statutul căsătoriilor mixte era problematic din punct de vedere politic în cazul în care componentul german al familiei, mai ales dacă era bărbat, insista să protejeze membrul nearian; în aceste situaţii, pentru a evita un scandal public, naziştii făceau unele concesii.

IHIII.şî ci încurajau prin orice mijloace arienii să divorţeze de C ii L ucrul evreu: era suficient să foloseşti argumentaţia rasială p divorţul era pronunţat. De asemenea, situaţiile generate chiar •I« persecuţia nazistă – precum pierderea dreptului de a munci »mi deportarea în lagăr – erau folosite ca pretext legitim pentru divorţ.[270]

Pentru a clarifica în detaliu noţiunea de pângărire rasială, o definiţie a relaţiilor sexuale a fost stabilită de Curtea Supremă IV i m.mă: „Conceptul de relaţie sexuală include toate relaţiile natu- i dr şi nenaturale, adică, în afară de relaţia sexuală în sine, toate i. iivităţile sexuale, cu un membru al sexului opus, care se petrec În lo< de actul sexual propriu-zis, pentru satisfacerea nevoilor • xu.de cel puţin ale unuia dintre parteneri“.[271] Până în 1939, fuse- < ni deja cercetate de organele de anchetă aproape 1 700 de cazuri di „pângărire a rasei“, rata de condamnare fiind de 90%; se dictau, în medie, pedepse de doi-trei ani de închisoare.[272] Aproximativ lumătate dintre dosare erau iniţiate în urma unor plângeri ale populaţiei – nu plecând de la informaţii furnizate de Gestapo.

Unul dintre cele mai cunoscute cazuri de „pângărire

rasiali a fost cel al lui Leo Katzenberger – un om de afaceri care ■onducea comunitatea evreiască din Nürnberg –, condamnat l.i moarte pentru o potenţială relaţie cu Irene Seiler, o tânără (olografă cu „sânge german“ care îi era chiriaşă. în baza zvonurilor şi a unui denunţ anonim care îl acuza că fusese văzut părăsind apartamentul Irenei Seiler după lăsarea întunericului, Katzenberger a fost arestat în 1941. Cazul a fost preluat de judecătorul nazist Oswald Rothaug, care a aplicat circumstanţele agravante ale legislaţiei de război pentru a obţine nu doar condamnarea la închisoare a lui Leo Katzenberger (conform Legilor de la Nürnberg), ci ghilotinarea sa. în verdictul judecătorului Rothaug apăreau următoarele argumente:

> Curtea este convinsă că în perioada dintre instituirea legilor de la Nürnberg şi martie 1940, Katzenberger şi Seiler au avut în mod repetat relaţii sexuale într-un număr nei dentificabil de ocazii. Conform Legii privind protecţia sân gelui, categoria relaţiilor extraconjugale include, în afară de coit, orice fel de activitate sexuală cu o persoană de sex opus care serveşte la înlocuirea actului sexual şi la satisfa cerea dorinţei sexuale a cel puţin unuia dintre partenerii implicaţi. în cazul inculpatului s-au produs următoarele: Katzenberger a tras-o pe Seiler spre el, a sărutat-o, i-a atins şi mângâiat gambele deasupra rochiei. Dezlănţuite asupra lui Seiler într-o manieră nebunească, aceste acţiuni ale lui Katzenberger, pe care inculpatul le-a recunoscut, sunt egale cu ceea ce este cunoscut popular ca „frecare“. Este evident că motivaţia pentru astfel de întreprinderi ar putea fi doar de natură sexuală. Chiar dacă evreul ar fi efectuat asupra lui Seiler numai aceste aşa-numite

„acţiuni de substituire a actului sexual natural“, ar fi fost suficient pentru a fi pus sub acuzarea de întinare de rasă.[273]

Excluderea din societate

Chiar înainte de promulgarea Legilor de la Nürnberg, excluderea evreilor din societate devenise deja o realitate: presiunea nazista funcţiona atât prin interdicţii explicite, cât şi prin participarea voluntară a comunităţii germane. în 1934, în urma intervenţiei lui Goebbels, care era obsedat de domeniul artistic, actoriloi evrei li s-a interzis să mai profeseze – atât în teatre, cât şi în ci nematografie.[271] De asemenea, autorii evrei nu puteau fi utilizaţi şi citaţi în practica judiciară germană, în vreme ce studenţii evrei nu-şi mai puteau susţine tezele de doctorat.[275] Pe 4 aprilie 1933, evreii au fost excluşi din Asociaţia Germană de Box Eric Seelig, campion la categoria mijlocie, fiind unul dintre cei afectaţi; pe 24 mai s-a aliniat acestei prevederi şi Liga Germană de Gimnastică.[276] Tenismenul Daniel Press a fost eliminat din echipa de Cupa Davis. Pentru a-şi continua activitatea, sportivii evrei îşi vor fonda o asociaţie proprie, care în anul 1934 număra 35 000 de iiiciiibri.[277] Şi Asociaţia Compozitorilor Germani s-a grăbit să se • l> .< «»înroşească de membrii evrei.[278] O Ligă a Culturii Evreieşti, Iniidată de muzicianul Kurt Singer, va reuni peste 8 000 de în- hl< < luali excluşi de nazişti din organizaţiile arianizate.[279] Când tu înţeles prestigiul de care se bucura liga – care avea aproape no 000 de abonaţi pentru evenimente culturale naziştii au ţinut a preia controlul asupra ei, antisemitul Hans Hinkel devenindu-i pirşedinte. Principala preocupare a acestuia va fi interzicerea l.isicilor germani – de la

Goethe la Mozart – din repertoriul de •pe< lacole al ligii.[280] Din noiembrie 1938, evreilor le va fi interzis <u < esul la orice eveniment public cu caracter cultural.[281]

I)în decembrie 1935, numele soldaţilor evrei căzuţi în Primul ILi/boi Mondial nu mai putea fi amintit pe monumente, conform unui ordin al lui Goebbels.[282] Tot în 1935, în cadrul SD (Serviciul »Ic Securitate al SS) a fost organizată o Divizie pentru probleme evreieşti: aici vor înflori carierele lui Adolf Eichmann şi ale elaboratorilor săi, Theodor Dannerker şi Dieter Wisliceny – nume care vor deveni tot mai cunoscute din momentul în care (icrinania a început să înglobeze noi teritorii. Implicarea lor în I lolocaust va fi, aşa cum vom vedea, decisivă.

Efectul presiunii antisemite se simţea şi în viaţa micilor oraşe. Deşi nu era privită cu ostilitate, comunitatea evreiască «lin Northeim, compusă din numai 120 de persoane, a fost izolată – în numai câteva luni de la venirea lui Hitler la putere – de viaţa socială şi economică, din conformism şi prudenţă: clienţii .iu încetat să mai utilizeze serviciile medicului evreu de teama unor hărţuiri ale SA, magazinele evreieşti au fost falimentate deliberat prin comenzi pe datorie neonorate şi evreii înşişi au evitat să mai iasă din casă.[283] Această politică s-a dovedit şi mai eficientă în zonele radicale din Franconia, unde un steag nazist a lost înălţat în Hersbruck, în mai 1934, pe pământurile ultimului evreu care decisese să plece din zonă.[284]

Jocurile Olimpice din 1936, găzduite de Berlin – în vreme ce ediţia de iarnă s-a desfăşurat la Garmish-Partenkirchen, în apropiere de München au avut un rol important în calmar» .1 freneziei antisemite timp de aproape un an, între adoptare.1 Legilor de la Nürnberg

şi apogeul Războiului Civil din Spania Jocurile Olimpice de la Berlin trebuiau să surclaseze, în opinia Führerului, din motive ideologice, ediţia precedentă, care avu sese loc la Los Angeles. Naziştii au investit masiv într-un stadion de 110 000 de locuri, gândit special pentru ritualul de adulaţic de tip Nürnberg. Goebbels era conştient şi de uriaşa valoare pro pagandistică a unui eveniment cu 49 de ţări participante, car» urma să fie televizat în premieră, dar şi urmărit la radio în peste 40 de state.[285] Flacăra olimpică a fost aprinsă de Fritz Schilgen. declarat de Goebbels o încarnare a atletului arian.[286]

Sportivii evrei din Germania au fost epuraţi din lotul olimpii german, în urma unei campanii susţinute de ziarul *Völkischci Beobachter* (campania viza şi atleţii de culoare, însă Hitler nu putea risca un boicot american din acest motiv). Săritoare.1 în înălţime de origine evreiască Gretel Bergmann, care era favorită la o medalie şi se pregătea de doi ani alături de lot, a primit o scrisoare cu două săptămâni înainte de ceremonia de deschidere, fiind informată că nu mai este acceptată în echipa (ea va emigra la New York un an mai târziu). Şi Lilli Henoch, o atletă excepţională, de zece ori campioană a Germaniei, care stabilise recorduri mondiale la aruncarea discului, arun carea greutăţii şi ştafeta de 4x100 de metri, a fost împiedicată să participe la Olimpiadă. Soarta ei va fi una tragică: în 1942 va fi deportată, alături de familie, în ghetoul din Riga, fiind împuşcată de *Eisatzengruppe* A câteva zile mai târziu. Numai trei sportivi cu origini parţial evreieşti vor fi acceptaţi în final în lotul Germaniei – pentru a contracara atacurile din presa internaţională. între aceştia, floretista Helene Mayer, care avea o

mamă creştină şi un pronunţat aspect arian. Mayer câştigase aurul olimpic cu opt ani înainte, la Amsterdam (1928), iar la Olimpiada de la Berlin va obţine medalia de argint, fiind învinsă în finală de o altă evreică, Ilona Elek din Ungaria, care a rămas pană azi cea mai titrată scrimeră din istorie. Unii sportivi evrei
• Im alte state au refuzat participarea la *Olympische Sommerspiele* 1936 din cauza lui Hitler şi a ideologiei naziste: între ei, scrimei ul francez Albert Wolff, atletul american Milton Green sau atletul sud-african Sid Kiel.

lotuşi în anul Jocurilor Olimpice naziştii vor evita acţiunile antisemite de amploare, încercând să promoveze imaginea unui stat civilizat şi să nu ofere argumente celor care cereau boicotarea „Olimpiadei lui Hitler“: Fiihrerul avea prea mult de câştigat din imaginile în care era întâmpinat cu salutul nazist
• Ic peste 100 000 de oameni. în consecinţă, din Berlin sau din < ..irmish-Partenkirchen vor fi înlăturate afişele care anunţau: *liulen haben keinen Zutritt* („Evreii nu au voie să intre“), iar jurnalul antisemit de scandal *Der Stiirmer* nu va fi acceptat în
• cntrele olimpice.[287] Hitler se arăta moderat şi pentru că – profilând de complicitatea lui Mussolini şi de indiferenţa britanică – ordonase, pe 2 martie 1936, remilitarizarea Renaniei, făcând iiclevant Tratatul de la Versailles, mărindu-şi baza electorală şi justificând prin acest succes investiţiile în armată.[288] Găsea ulii un ton împăciuitorist pentru o vreme, ţinând cont că din punct de vedere militar blufase, trimiţând în Renania doar 19 batalioane de infanterie, fiind total descoperit dacă francezii ar li reacţionat – lucru pe care l-a admis şi el.[289]

Pe de altă parte, romii vor cunoaşte acum persecuţii

suplimentare. Cu câteva săptămâni înainte de ceremonia de deschidere a Jocurilor Olimpice, în iulie 1936, 600 de romi din Berlin vor fi arestaţi şi internaţi într-un lagăr organizat special pentru ci lângă Berlin (Berlin-Marzahn Rastplatz). Unii vor fi executaţi, iar restul vor fi sterilizaţi şi utilizaţi pentru muncă forţată în industria de armament.[290] Aproape 30 000 de romi erau înregistraţi în anii 1920 în Germania. Aceştia reprezentau, în fapt, trei mari grupuri nomade: *sinti, roma, laleri.*[29]' Consideraţi periculoşi atât din motive rasiale, cât şi pentru că puteau fi asociaţi cu vagabondajul sau cu refuzul de a munci – aspru pedepsite în Reich romii vor fi vizaţi de un ordin special al Ministerului de Inter ni din 1936, prin care urmau să fie concentraţi în lagăre, în regim semideschis, la marginea marilor oraşe.[292] Pentru ideologii nazişti, romii constituiau o problemă, asocierea lor cu India leagănul arienilor – punându-i în încurcătură. Abia din 8 de cembrie 1938 Himmler va interveni decisiv asupra subiectului prin intermediul unui decret prin care se pronunţa pentru sl.i bilirea unei „soluţii finale la problema ţigănească".[293] Sub coor donarea doctorului Robert Ritter, specialistul statului nazist în domeniu, romii au început să fie studiaţi din perspectivă rasială putând fi declaraţi fie „ţigani puri" (cu cărţi de identitate specia le, maro), fie „de rasă ţigănească amestecată" (cărţi de identitate maro cu dungă albă), fie „nomazi fără sânge ţigănesc" (cărţi d< identitate gri).[294] Romilor li s-a interzis să călătorească în cete şi. din martie 1939, să se căsătorească cu cetăţeni germani.[295]

După adoptarea Legilor de la Nürnberg, juriştii nazişti s-au concentrat, în intervalul 1936-1938, pe

excluderea evreilor din meseriile considerate burgheze. în 11 ianuarie 1936, nonarieniloi li s-a interzis să practice meseria de consultant fiscal. Pe 3 aprilie 1936, şi veterinarii evrei au fost excluşi din branşă. Pe 15 oc tombrie 1936 a venit rândul profesorilor din şcolile publice.”„' Pe 5 februarie 1938 le-a fost interzis evreilor să mai fie vânzători la licitaţii. Pe 18 martie 1938, prin Legea armelor, evreii nu mai puteau fi vânzători de arme.[297] Conform Legii moaşelor din 21 decembrie 1938, această meserie era interzisă evreicelor.[298] Pe 25 iulie 1938, marea majoritate a medicilor evrei au fost excluşi din branşă.[299] Dentiştii şi farmaciştii au avut aceeaşi soartă din ianuarie 1939.[300]

Şi copiii au fost vizaţi: din 9 aprilie 1937, elevii evrei din Berlin – unde Goebbels era *Gauleiter* – nu au mai fost primiţi la şcoală.[301] Era doar un preludiu pentru decizia din 15 noiembrie 1938, prin care toţi copiii evrei erau excluşi din şcolile publice germane.[302] Evreii din Berlin erau, de altfel, mai expuşi caprici ilor lui Goebbels şi Hitler, care puteau ordona măsuri împotriva loi pentru că îi zăreau din maşină, în drum spre birou. Cei doi nu ordonat, în vara lui 1938, mai multe razii în capitală, în urma

• nora aproape 2000 de evrei au fost arestaţi.[303] Pentru că oraşul licbuia să fie o oglindă a Reichului *Judenrein,* Goebbels fixase pe l iunie 1939 „scopul – scoaterea evreilor din Berlin“.[304] Din noii •mbrie 1939 evreii au început să fie mutaţi în imobile separate

• Ic cele ale arienilor.[305]

Discriminările se instituiau accelerat şi în domeniul diver- ir.mcntului. Pe 11 iulie 1938, printr-un ordin al Ministerului de Interne, evreilor le era interzis accesul în centrele de tratament I».linear: naziştii aveau o

obsesie mai veche de a-i elimina din urnele unde se scăldau arienii – invocând atât riscul „pângări- iii rasei“, cât şi pericolul transmiterii unor boli.[306] Din aceleaşi motive, pacienţii evrei nu mai erau acceptaţi în spitalele din I hisseldorf.[307] Pe 6 decembrie 1938, restricţiile au fost completate pentru a include orice bazin, baie publică, spaţiu de joacă sau zonă pentru practicarea sportului.[308] De pe 1 august 1939, evreilor le era interzis chiar şi să cumpere bilete la loterie.[309] Hitler .i ordonat personal ca accesul evreilor să fie interzis în hoteluri sau restaurante prestigioase. Sălile de aşteptare şi trenurile au lost supuse procesului de segregare tot în 1939.[310] Se vor adăuga pieţele şi, în final, pur şi simplu, străzile cunoscute.[311] Pe cabinele telefonice s-a montat anunţul: „Accesul evreilor interzis“.[312] în ciuda tuturor măsurile menite să elimine evreii din economie, realitatea demonstra că piaţa necesita încă prezenţa acestora. Un raport elaborat de Gestapoul din München în 1 august 1937 anunţa că

> o mare parte dintre ţărani încă încheie afaceri cu evrei. (...) Numai în regiunea guvernamentală Schwaben-Neuberg, peste 1 500 de săteni au avut legături comerciale cu vânzătorii de vite evrei în decursul anilor 1936-1937. Se pare că motivul din spatele acestei deplorabile stări de fapt este lipsa de negustori de vite arieni, demni de încredere, cu capital în

> zona rurală, din această cauză ţăranii fiind obligaţi să încheie afaceri cu evreii. Aşadar, spre exemplu, între 80 şi 90 la sută din vânzările şi cumpărările de animale de pe piaţa Ncirdlingen se află în mâinile evreilor. (...) Motivul mai profund, însă, stă în atitudinea ţăranilor, care arată o totală lipsă de interes faţă de problema rasei. (...) Situaţia indică în continuare faptul că majoritatea ţăranilor sunt complet imuni la învăţăturile ideologice ale naţional-socialismului şi că doar dezavantajele materiale îi obligă să intre în relaţii de afaceri cu negustorii arieni.[313]

în urma raporturilor de acest gen, Gestapoul va lansa m.i suri dure atât împotriva negustorilor evrei de vite – care vor li eliminaţi din abatoare şi din pieţe –, cât şi împotriva germanilot care se încăpăţânau să facă afaceri cu ei, aceştia fiind excluşi din raporturile juridice cu statul nazist până îşi revizuiau opiniile.'„

Acapararea averilor evreieşti – oricât de neînsemnate – .1 necesitat elaborarea unei legislaţii speciale. Un ordin din 26 aprilie 1938 obliga evreii să raporteze orice bunuri care depăşeau suma de 5 000 de mărci,[315] în vreme ce decretul din 3 octombrie 1938 stabilea modul în care urma să se facă transferul bunuri lor evreieşti către cetăţenii germani.[316] Decretul din 12 noiem brie 1938 privind excluderea evreilor din viaţa economică .1 Germaniei impunea închiderea tuturor afacerilor evreieşti.[317] Pe 14 decembrie 1938, toate contractele statului german cu firme evreieşti erau anulate.[318] Din februarie 1939, evreii trebuiau s.i ofere statului, fără compensaţie, orice metale sau pietre preţioase aflate în proprietatea lor (diamante, aur, argint etc.).[319] Banii, acţiunile, obiectele de valoare

trebuiau depuse în conturi la care ei nu mai aveau acces decât printr-o dispensă acordată de stat.[320] Legile de protecţie în muncă sau de protecţie socială nu se mai aplicau evreilor, care puteau fi obligaţi să lucreze în condiţii periculoase, începând de la 14 ani, un număr indefinit de ore şi fără plata concediului.[321] Din aprilie 1939, evreii şi-au pierdui dreptul de a fi chiriaşi, putând fi evacuaţi cu prima ocazie.[322] Pe 5 MUU.ii ic 1938 a fost emisă Legea privind schimbarea familiei şi a iiiiinelor personale, evreilor fiindu-le interzis să îşi modifice nu-ni« Ir între altele şi pentru a nu-şi putea ascunde proprietăţile.[323]

I xcluşi din meserii, cu averile confiscate, fără posibilitatea de • ivea o viaţă socială, evreii erau practic consemnaţi în locuinţe (În i urând şi acestea vor începe să fie confiscate). Pentru a ofici- ili/.i această izolare, pe 28 noiembrie 1938 Ministerul de Interne «ii Reichului stabilea că libertatea de mişcare a evreilor este i« .11 icţionată.[324] Fiecare oraş în parte putea decide în ce zone l în ce interval nu mai au dreptul aceştia să circule.[325] Nu mai puteau deţine maşini, carnete de conducere şi, desigur, arme.[326] În aceste condiţii, ei deveniseră nişte exponate vii – utilizate de propaganda Iui Hitler pentru a putea arată poporului german, în preziua celui de-al Doilea Război Mondial, chipul „inamicului". Deloc întâmplător, pe 8 noiembrie 1937, Josef Goebbels şi editorul *Der Stürmer,* Julius Streicher, au inaugurat expoziţia *Der Ewige Jude (Evreul etern)* la München, încercând să hrănească, prin intermediul ei, ideea conspiraţiei iudeo-bolşevice. I xpoziţia s-a bucurat de un public de peste 400 000 de vizitatori, tund ulterior plimbată la Viena şi la Berlin.'[327]

Un oarecare sprijin a venit în această perioadă, aşa

cum am anticipat deja, din partea ministrului economiei celui de-al Treilea Reich, Hjalmar Schacht. Deşi era antisemit şi adera în principiu la programul nazist de eliminare a evreilor din economie, Schacht era un conservator care cerea metodă şi „legalitate“ chiar şi în această întreprindere. în plus, era îngrijorat de efectele economice ale operaţiunii. Respingea metodele brutale ale SS şi SA, delimitându-se într-un discurs din 1935 de „eroii care mânjesc vitrinele magazinelor sub protecţia întunericului, etichetând orice cetăţean german care cumpără bunuri din magazinele evreilor drept trădător al cetăţenilor“.[328] Planul gândit de Hjalmar Schacht pentru a creşte veniturile celui de-al Treilea Reich prin scoaterea evreilor din tară era o reluare – în condiţii mult mai severe – a

ideilor din Acordul de Transfer Haavara. Organizaţiile evreieşti ar fi urmat să strângă circa 600000 de dolari pentru finanţat emigrării; în plus, 25% din proprietăţile evreieşti din Reich (ut clusiv Austria) urmau să intre intr-un fond care, fiind convciiil în mărci, ar fi trebuit să stimuleze exporturile Germaniei. Rcshil de 75% din proprietăţi ar fi asigurat o sumă din care urmau s.i li< întreţinuţi evreii din Reich înainte de imigrare şi în cursul a< <•*« teia. Două probleme au blocat însă proiectul lui Schacht: opozlţlii lui Ribbentrop (deşi, din câte se pare, Hitler şi Goring au fost <l< acord) şi lipsa unor direcţii viabile pentru imigrare.

Planuri de război

Deşi Hitler era obsedat de obţinerea independenţei agricol a ţării – având în vedere trauma din 1918, când Germania sc prăbuşise pe fondul lipsei de hrană şi de materii brute –, acest obiectiv era imposibil de atins în paralel cu reînarmarea şi de/ voltarea armatei (care consumau resurse uriaşe, inclusiv umane), precum şi cu

antisemitismul (care priva Germania de o mâna de lucru calificată în agricultură, obligată să emigreze). în 1939, ţara nu producea suficiente ouă, leguminoase sau grăsimi, deşi obţinuse o anumită autarhie în privinţa cărnii, a cartofilor, <i pâinii şi a zahărului.[329] Furajele pentru cai – animale esenţiale în campania din URSS – erau asigurate doar în măsură de 70% din resurse interne, în vreme ce producţia de cereale era similară celei de dinaintea Primului Război Mondial.[330] Totuşi Hitler de cisese să investească în primul rând în programul de înarmare, optând pentru avioane şi tancuri în locul caloriilor. Planul său era să obţină cereale şi alte materii prime prin război şi extin derea spaţiului vital german: victoriile Wehrmachtului urmau să ducă la o „creştere a *Lebensraum* şi, ca atare, a surselor de materii prime şi de alimente".[331]

Un memoriu pregătit de Hitler încă din septembrie 1936 semnala problemele cu care se confrunta Germania: suprapopularea, lipsa materiilor prime şi a hranei îndestulătoare. în

l'H.ilel, Führerul relua discursul antisovietic cu un nou avânt: I -.< iiţa şi scopul bolşevismului sunt eliminarea elementelor mu.me care, până acum, au dovedit reale capacităţi de condu- şi înlocuirea lor cu evreimea mondială".[332] Pentru a evita anihilarea germanilor" pregătită de sovietici, „forţele armate pi mane trebuie să fie operaţionale în cel mult patru ani".[333] I'.ma atunci, cu ajutorul unor companii precum IG Farben, (n i mania trebuia să încerce să obţină petrol şi cauciuc sintetic I« iale industrială (aşa urma să apară lagărul Auschwitz III).[334] În acest scop, pe 18 octombrie 1936 Hermann Göring prelua de li Schacht controlul planificării economice. Obiectivul care îi lusese fixat: pregătirea

accelerată pentru război. Cu câteva luni înainte, în februarie 1936, Martin Bormann anunţa într-o întâlnire a liderilor NSDAP că „scopul Partidului Naţional-Socialist, • Ic a scoate orice urmă de evreitate bucată cu bucată din toate
Icrele vieţii poporului german, rămâne ferm fixat“.[335]

Pe 5 noiembrie 1937, Hitler a convocat la Cancelaria Reichului o şedinţă istorică, care va dura mai mult de patru ore: marina, .II mata şi aviaţia se certau pe resursele pentru reînarmare şi I iihrerul considera că venise momentul să îşi expună planurile pentru viitor.[336] El le-a spus celor cinci participanţi – von Neurath (ministrul de externe), vom Blomberg (ministrul de război), von I ritsch (armată), Göring (aviaţie) şi Raeder (marină) – că „viitorul (lermaniei era în întregime condiţionat de soluţionarea nevoii de spaţiu şi o astfel de soluţie putea fi căutată, desigur, numai într-o perioadă previzibilă de aproximativ una până la trei generaţii“.[337] Hitler a explicat că „scopul politicii germane a fost de a asigura securitatea şi păstrarea comunităţii rasiale şi extinderea acesteia. Prin urmare, era o chestiune de spaţiu. Comunitatea rasială germană cuprindea peste 85 de milioane de oameni şi, din cauza numărului lor şi a dimensiunilor înguste ale spaţiului locuibil din Europa, a constituit un nucleu rasial concentrat, aşa cum nu mai putea fi găsit în nici o altă ţară, lucru care oferea dreptul la un spaţiu de locuit mai mare decât în cazul altor popoare.“[338]

Constatând că „autarhia în sectorul alimentar şi în economi» în general, nu mai poate fi susţinută“[339], Fiihrerul a proclamat că „singurul remediu, unul care ne-ar putea apărea ca vizionai constă în dobândirea unui spaţiu de locuit mai mare – o căutau care a fost dintotdeauna la baza formării statelor şi a migraţiei |m poarelor“.[340] Pe scurt, Hitler pleda pentru război şi căuta o du»•»ţ h pentru acesta: „întrebarea pentru Germania era: unde ar pul» a obţine cei mai mare câştig la cel mai mic cost?“[341] Răspunsul ..m era unul clasic pentru gândirea strategică germană – nu p< .1» mări, ci în est:

> Dacă acceptăm securitatea situaţiei noastre alimentare ca principala întrebare, spaţiul necesar asigurării acesteia poate fi căutat doar în Europa, nu – precum în viziunea libe ral-capitalistă – în exploatarea coloniilor. Nu este vorba de a dobândi populaţie, ci de a câştiga spaţiu pentru uz agricol. Mai mult, zonele producătoare de materii prime pot fi căutate mai util în Europa, în imediata apropiere a Reichului, decât în străinătate.[342]

Problema lui Hitler era că expansiunea nazistă spre răsărit ar fi reactivat alianţa anglo-franceză: „Politica germană a trebuii să se confrunte cu doi inamici inspiraţi de ură, Marea Britani» şi Franţa, cărora un colos german în centrul Europei le-a stal ca un ghimpe în coaste, ambele ţări opunându-se oricărei con solidari suplimentare a poziţiei Germaniei, fie în Europa, fie în străinătate; în sprijinul acestei opoziţii la adresa Germaniei, ele au putut conta pe acordul tuturor partidelor lor politice. Ambele ţări au văzut în înfiinţarea bazelor militare germane de peste mări o ameninţare la adresa propriilor comunicaţii, o

dezvoltare a comerţului german şi, în consecinţă, o consolidare a poziţiei Germaniei în Europa.“[343]

în aceste condiţii, Hitler preconiza un război în viito rul apropiat, oferind şi un termen-limită pentru declanşarea 156

*. • iun: „Nimeni nu ştie astăzi care va fi situaţia în anii 1943— i Un singur lucru e sigur“ – consemna stenograma – „că nu pni.ni aştepta mai mult. Dacă Fiihrerul mai trăia atunci, hotă- mi. i lui inalterabilă era de a rezolva problema spaţiului pentru i.mia cel târziu până în 1943-45.“[344] în sprijinul declanşării i i/lxuului pleda şi riscul de a pierde avantajele tehnologice de . 41. se bucura armata germană: „Echiparea armatei, a marinei şi 4 i\ i.iţiei, precum şi formarea corpului de ofiţeri au fost aproa- | . linalizate“.[345] Echipamentul şi armamentul erau moderne; în eventualitatea unei întârzieri, exista pericolul perimării lor. M.u .des, secretul „armelor speciale“ nu putea fi păstrat pentru totdeauna. în ipoteza unui război cu Franţa şi Marea Britanie, luliicriil indica şi o direcţie a expansiunii germane: „Pentru îmbunătăţirea poziţiei noastre politico-militare, primul nostru obiectiv, în cazul în care suntem implicaţi în război, trebuie i lie răsturnarea simultană a Cehoslovaciei şi a Austriei, penii ll a elimina ameninţarea flancului nostru în orice posibilă operaţiune împotriva Occidentului“.[346]

I’oţi cei care au avut rezerve faţă de viziunea războinică a Im llitler exprimată în întâlnirea din 5 noiembrie 1937 vor fi . Iiminaţi rapid din fruntea statului: ministrul de război vom Itlomberg, ministrul de externe von Neurath, comandantul armatei, von Fritsch, dar şi Schacht, persoana responsabilă de pro- gi.unul economic. Cheltuielile militare ale Germaniei au crescut de la 1,5% din PIB în 1933 la 21% din PIB în 1938, adică de la 178 de milioane de mărci la 9 137 de milioane în 1938.[347]

Pe măsură ce Hitler şi Mussolini, pe de o parte, şi

Stalin, pe de altă parte, se afundau în Războiul Civil din Spania, Fiihrerul icdevenea tot mai agresiv la adresa sovieticilor, pe care el îi echi- vala – cel puţin discursiv – cu evreii. Germanii şi italienii salvase- i.i cauza lui Franco în 1936 (Hitler începând să se implice militar m Spania din iulie 1936) şi, din 1937, au fost tot mai convinşi că poartă în Peninsula Iberică o veritabilă cruciadă împotriva comunismului. La rândul lor, sovieticii îi ajutaseră pe republicanii spanioli să transforme fabricile de automobile şi jucării «Im Barcelona în ateliere pentru producerea de puşti, obuze, piese <5 tanc şi muniţie, reuşind să obţină aici, numai în 1937, peste 3 6(10 de tone de piese de artilerie.[348] Amploarea încleştării dintre blo curi politice e ilustrată de numărul camioanelor militare trimişi pe frontul spaniol: 8 700 de către Stalin, 4 250 de Mussolini şi 3 10(1 de Hitler.[349] Aproape 60 000 de soldaţi naţionalişti au fost insti m|i de nazişti, care erau implicaţi direct în lupte prin Legiuni .i Condor, în care Wilhelm Josef Ritter von Thoma comanda forţele terestre şi Hugo Sperrle, pe cele aeriene. Circa 16 000 de germani au luptat în Spania: piloţii nazişti, asistaţi de cei italieni din *Aviazione Legionaria,* au fost cei care au distrus oraşul Guernk în aprilie 1937. Şi Stalin a trimis în Spania circa 2 000 de militai i. cu precădere piloţi, care s-au dovedit în multe rânduri mai bin< pregătiţi decât cei germani. Cominternul a asigurat aproape 250 de avioane şi 750 de tancuri pentru republicani.

Discursul din septembrie 1937

Ca efect al ciocnirii cu Stalin din Spania, la Congresul nazist din septembrie 1937, în discursul rostit pe 13

septembrie, Hitler îşl va relua atacurile antisemite cu o virulenţă neaşteptată. Practic, cea mai importantă cuvântare anuală a Fuhrerului a fost dedi cată în totalitate evreilor, lucru surprinzător chiar şi pentru un monoman precum el. în această perioadă, suspectează medicii. Hitler începuse să sufere de o depresie puternică pe fondul an dropauzei, el acuzând, în primăvara lui 1938, insomnii, gânduri morbide, dureri puternice de stomac şi fotofobie. O anunţase pe Eva Braun că îi va reda libertatea, întrebând-o melancolic: „Ce să mai faci cu un bătrân?“ Pe 2 mai 1938 şi-a făcut testamen tul, lăsându-şi averea partidului şi facându-i moştenitori pe Eva Braun şi pe Martin Bormann.[350]

Pentru a compensa aceste anxietăţi şi nesiguranţe, condu cătorul Reichului se va dezlănţui asupra evreilor:

> Trebuie să fii incredibil de naiv pentru a contesta faptul că bolşevismul are într-adevăr acel caracter internaţional, un carac- lei revoluţionar, într-o epocă în care bolşevismul abia lasă să treacă o zi tară a-şi sublinia misiunea privind revoluţia mondială (.1 esenţă şi obiectiv. (...) Ceea ce alţii mărturisesc că nu văd pen- 11 u că pur şi simplu nu vor să vadă, este un lucru pe care trebuie sa I afirmăm, din păcate, ca pe un adevăr amar: lumea se află în prezent în mijlocul unei răsturnări tot mai mari, a cărei pregăti- re spirituală şi faptică şi a cărei conducere provin, fără îndoială, de la conducătorii bolşevismului evreiesc de la Moscova. Când prezint această problemă, în mod deliberat, drept evreiască, voi, lovarăşii mei de partid, ştiţi că aceasta nu este o presupunere neverificată, ci un fapt dovedit de dovezi irefutabile.[351]

Comunismul sovietic era descris de Hitler ca un

despotism
• xcrcitat de evrei, cu obiectivul cuceririi şi conducerii lumii:

> Minoritatea evreiască, care nu era în nici un fel proporţională cu poporul rus în ceea ce priveşte numărul, şi-a însuşit conducerea proletariatului naţional rus pentru a reuşi nu numai să elimine din poziţia sa fosta elită socială şi statală, dar şi pentru a o extermina fără multe discuţii. Totuşi, din acest motiv, în special, Rusia de astăzi nu este practic diferită de Rusia de acum 200 sau 300 de ani. O dictatură brutală a unei rase străine care a preluat controlul total al adevăratei civilizaţii ruse şi care exercită acest control pe măsură. (...) Când acest nucleu rasial evreiesc încearcă să producă aceleaşi rezultate şi pentru alte popoare şi, prin urmare, consideră Rusia modernă drept baza şi capul de pod deja cucerit pentru o expansiune ulterioară, această chestiune a depăşit dimensiunile unei probleme ruseşti şi a devenit una mondială, care va fi decisă într-un fel sau altul – pentru că trebuie decisă.[352]

în viziunea lui Hitler, conspiraţia iudeo-bolşevică ţintea distrugerea democraţiilor din interior, pentru ca apoi să masacreze elitele naţionale şi să le înlocuiască cu propria dominaţie:

> în timp ce o parte a „cetăţenilor evrei“ demobilizează de mocraţia prin influenţa presei sau chiar o infectează cu otr.i va lor prin asocierea cu manifestări revoluţionare sub forma mişcărilor populare, cealaltă parte a evreilor a purtat deja torţa revoluţiei bolşevice în mijlocul lumii burghezo-democratice, fără a fi nevoie nici măcar să se teamă

de o rezistenţă substan ţială. Scopul ultim este revoluţia bolşevică finală, adică nu, de exemplu, constând în stabilirea unei conduceri a proletariatului de către proletariat, ci în subjugarea proletariatului sub condu cerea noului şi străinului său stăpân. Odată ce masele incitate, nebune, sălbatice şi susţinute de elementele asociale, eliberate din închisori şi penitenciare, au exterminat inteligenţa natu rală şi autohtonă a popoarelor şi au târât-o la eşafod pentru a sângera până la moarte, cel care va rămâne ca ultim purtător al cunoaşterii intelectuale – deşi una mizerabilă – este evreul.[353]

Ajuns în acest punct al discursului, Fuhrerul a fost nevoii să explice paradoxul cu care era confruntată de obicei gândire.i nazistă – deplina contradicţie dintre teza inferiorităţii rasiale .1 evreilor, ipoteza conform căreia aceştia conduc lumea şi, în sfârşii. teoria conform căreia dominaţia le revine de drept celor puternn 1

Pentru că un lucru ar trebui clarificat aici: această rasă nu este nici spirituală, nici superioară moral, ci în ambele cazuri inferioară până la capăt. Pentru că lipsa de scrupule şi iresponsabilitatea nu pot fi niciodată echivalate cu o dotare cu adevărat strălucitoare. în ceea ce priveşte creativitatea, este o rasă netalentată. Din acest motiv, dacă încearcă să conducă oriunde pentru o perioadă, este forţată să desăvârşească exterminarea fostelor elite intelectuale ale celorlalte popoare. Altfel, ar fi în mod natural învinsă de inteligenţa lor superioară, într-un timp foarte scurt. Acest lucru se datorează faptului că, în tot ceea ce are legătură cu realizarea

adevărată, ei au fost întotdeauna impostori, iar impostori vor rămâne.[354]

În discursul din septembrie 1937, Fiihrerul a început să »ihiţeze planul unei cruciade occidentale îndreptate împotriva • 'numii Sovietice, transmiţând mesaje conciliante către Franţa:

în ultimul an, am arătat într-o serie de dovezi statistice alarmante că, în Rusia sovietică actuală, peste 80% din funcţiile de conducere sunt deţinute de evrei. Aceasta înseamnă că nu proletariatul este dictatorul, ci chiar rasa a cărei Stea a lui David a devenit, în sfârşit, şi simbolul aşa-numitului stat proletar. Şi, de altfel, toţi am experimentat acelaşi lucru şi m Germania, desigur. Cine au fost liderii republicii noastre sovietice bavareze? Cine au fost liderii spartachiştilor? Cine au fost adevăraţii susţinători financiari şi lideri ai partidului nostru comunist? Ei, acesta este un lucru pe care nici cel mai bine intenţionat Domn Democrat-Mondial nu poate nici să îl ascundă, nici să schimbe: nu a fost alţii decât evreii! Acesta este cazul şi în Ungaria, şi în acea parte a Spaniei pe care poporul cu adevărat spaniol nu a recuperat-o încă. După cum ştiţi, în Spania, acest bolşevism evreiesc a procedat în mod similar, începând cu mimarea democraţiei şi ajungând până la revoluţia deschisă. (...) Avem un interes serios în prevenirea răspândirii acestei ciume bolşevice şi mai mult în Europa. în alte privinţe, în cursul istoriei am avut în mod natural o serie de confruntări cu Franţa, de exemplu. Cu toate acestea, cumva, încă facem parte din marea familie a popoarelor europene, mai ales când privim cu toţii adânc în şinele nostru cel mai profund. (...) Dacă

suntem drepţi, avem toate motivele pentru a ne oferi admiraţie reciprocă în loc de ură! în această comunitate a naţiunilor europene civilizate, iudeo-bolşevismul internaţional este un element total străin, care nu are nici cea mai mică contribuţie de adus economiei noastre sau culturii noastre, ci face doar ravagii.[355]

La mai bine de două luni după această lungă dezlănţuire antisemită, Goebbels consemna o discuţie cu Hitler în care verdictul acestuia era categoric: „Evreii trebuie să plece din Germani.i I... chiar din întreaga Europă. Va fi nevoie de timp însă, dar trebuie ţl se va întâmpla. Fuhrerul este hotărât în privinţa acestui lucru ' ''

Anexarea Austriei şi creşterea presiunii antisemite

Din momentul venirii lui Hitler la putere, Austria s-a aflat inii II situaţie dificilă. Fuhrerul era, în fond, un austriac – născul în Braunau am Inn, educat la Linz şi format la Viena: simpla lui identitate – alături de convingerile pangermanice – reprezenl.ui premise pentru o „uniune personală“. Austria, ţară rezultata din dezmembrarea Imperiului Austro-Ungar la finalul Primului Război Mondial, avea doar 7 milioane de locuitori, dădea senin» de fragilitate şi dorise, după 1918, să se alăture Germaniei din pi o prie iniţiativă. Deşi iniţiată de social-democraţii austrieci – una dintre forţele de stânga cele mai dezvoltate din Europa – şi finul justificată de principiile wilsoniene ale autodeterminării, unirea germano-austriacă fusese refuzată de învingătorii din Marele Război printr-o

clauză specială din Tratatul de la Versaillei şi Tratatul de la Saint-Germain. Argumentele Parisului şi ale Londrei erau uşor de înţeles la finalul unei conflagraţii mondiale catastrofale, pentru care vinovate erau considerate tocmai elitele politice de la Viena şi Berlin. Totuşi senzaţia interzicerii injuste a visului german de unitate va putea fi speculată uşor de Hitlei încă din primii lui ani de activitate politică.

Sistemul politic din Austria era foarte sensibil la evoluţiile din Germania şi din Italia, precum şi la spectrul unei „revoluţii roşii“. Aşa se face că triumful lui Mussolini şi al lui Hitler a dus la frământări politice majore la Viena, unde stânga era puternica şi bine organizată. Cancelarul Engelbert Dollfuss – lider al regi mului autoritarist de dreapta instituit de Frontul pentru Patrie în 1933 – a fost asasinat de naziştii austrieci pe 25 iulie 1934,'" într-o primă tentativă de *Anschluss,* de care Hitler – prea slab la acel moment şi iritat de eşec – s-a delimitat rapid, deşi girase im g.ilirea complotiştilor austrieci lângă München, la Dachau.[358] Ihillluss interzisese în 1933 Partidul Nazist Austriac, care ajunsese la 70 000 de membri după venirea lui Hitler la putere în Germania.[359] Ucigaşii săi, care făceau parte dintr-o grupare

* i< m ză SS, au luat cu asalt Cancelaria şi l-au executat sumar pe liilriul austriac, nefiind însă în stare să preia ulterior puterea,

• lin cauza rivalităţilor interne şi a reacţiei energice a armatei iiislriece.[360] Neprimind protecţia Führerului, puciştii au fost l tipul spânzuraţi, rostind în faţa morţii: *„Heil, Hitler!“*[361]

Influenţa moderată a evreilor în viaţa politică a Austriei

< estompase semnificativ după ce social-democraţii fuseră moşi în afara legii în 1934, statul devenind mai degrabă unul . onservator-creştin cu tendinţe fasciste de tip italian. Totuşi, În contextul crizei economice şi politice, antisemitismul era la modă, atât din cauza instigării naziste, cât şi a monarhiştilor uniţi în jurul arhiducelui Otto von Habsburg.[362]

După uciderea lui Dollfuss, puterea a fost preluată de un suc- icsor ideologic al acestuia, Kurt von Schuschnigg, care va opta, în faţa ameninţării naziste, pentru un regim mai autoritar decât ii predecesorului său. Pe 11 iulie 1936, Hitler şi von Schuschnigg .ui agreat un acord prin care Germania recunoştea independenţa Austriei, cu condiţia cooptării Partidului Nazist Austriac în guvern.[363] Naziştii implicaţi în lovitura din 1934 urmau să fie eliberaţi, iar Austria recunoştea, prin acest acord, că este un stat german.[364]

în această perioadă, austriecii erau încă protejaţi de faptul că Hitler avea nevoie de linişte pentru a-şi creşte puterea militară, pentru a organiza Olimpiada de la Berlin într-o atmosferă calmă şi a-şi concentra resursele în direcţia remilitarizării Renaniei. în plus, Führerul încă menaja ambiţiile imperiale ale lui Mussolini, care vedea Italia ca puterea dominantă în Austria. După noiembrie 1937, când Ducele a fost nevoit să înscrie Italia, alături de Germania şi Japonia, în Pactul Anticomintern, raporturile de forţă între Berlin şi Roma erau însă deja răsturnate, fiind evident că Hitler devenise omul forte al alianţei. Cu două luni înainte, în • p tembrie 1937, Hermann Göring îi fluturase lui Mussolini o li.uH în care Austria era parte a Germaniei, Ducele înţelegând că nu ai4 sens să riposteze.[365] Göring pleda pentru o includere urgenta .1

Austriei în Reich, fiind direct interesat – în calitate de respons.il »ii pentru pregătirea economiei de război – de materiile prime (Iu», de exemplu) din munţii austrieci, dar şi de mâna de lucru c.illll cată în domeniul industrial (100 000 de muncitori austrieci voi li aduşi în Germania, la muncă forţată, în 1938 şi 1939).[366]

Când contextul internaţional a permis Germaniei să ci< i că presiunea asupra Austriei, von Papen, numit ambasadoi Li Viena după eşecul puciului austriac din 1934, îl va invita pi Kurt von Schuschnigg la Berchtesgaden pentru o întâlnire < ॥ Hitler, pe 12 februarie 1938. Aici, Fiihrerul va pune în scena im spectacol menit să-l intimideze, alternând insinuările agresiv» cu lăudăroşeniile şi ameninţările explicite. „întreaga istoric a Austriei nu e decât un neîntrerupt act de trădare“, îi va striga cl lui von Schuschnigg.[367] Din acest motiv, naziştii şi SS-iştii am. trieci vor simţi în curând nevoia de revanşă şi „nici chiar eu“, va spune Hitler, „nu le voi putea opri justa răzbunare“.[368] (Asta deşi sugerase că este „cel mai mare german din toată istoria“.[369]) În timpul acestor ameninţări, Fiihrerul a aranjat ca în cameră sa îşi facă apariţia, pe rând, Hugo Sperrle, celebru pentru măcelul produs de bombardierele sale în Spania, şi Wilhelm Keitel, co mandantul *Oberkommando der Wehrmacht* (OKW).[370]

Debusolat de strategia lui Hitler, Kurt von Schuschnigg sc va arata dispus să-i facă pe plac, acceptând între altele numirea nazistului Arthur Seyss-Inquart în funcţia de ministru de în terne.[371] (în fapt, Seyss-Inquart nu era atât de iubit de naziştii austrieci, Fiihrerul fiind nevoit să opereze epurări în conducerea mişcării pentru a-şi proteja alesul. Pe lângă Seyss-

Inquart, un alt pion important al lui Hitler în Austria era Ernst Kaltenbrunner, comandantul SS din această ţară, care va ajunge până în fruntea *Reichssicherheitshauptamt* după moartea lui Heydrich.)

< cdările cancelarului Kurt von Schuschnigg din 12 februarie i ʜɪ părut lui Hitler atât de importante, încât el nu va ezita să V'iIţească, o săptămână mai târziu, în faţa deputaţilor nazişti, il. pic „călduroasa sa bunăvoinţă“ şi despre „marea înţelegere“ .1. < .ne dăduse dovadă.[372] în realitate, liderul austriac pregătise • i ɪɪ li imă tentativă de a se smulge din strânsoarea tot mai apă- mii.i a Germaniei. Pe 9 martie 1938, el a anunţat convocarea im* diată (în 13 martie) a unui referendum pentru a confirma independenţa Austriei. Având în vedere dinamica opiniei pu- lillic austriece la acel moment, dar şi regimul de mână forte al Im Şi huschnigg, referendumul ar fi însemnat finalul ambiţiilor unioniste ale lui Hitler.[373] întrebarea era formulată, credea Hitler, în aşa fel încât să sugereze răspunsul dezirabil: publicul trebuia
.i işi exprime acordul pentru o „Austrie liberă şi germană, în- d< pendentă şi socială, creştină şi unită“.[37]’ Fiihrerul a reacţionat
• ɪɪ violenţă, anunţând că e pregătit să invadeze Austria şi cerând inipclor din Bavaria să intre în alertă. în dimineaţa zilei de 10 în.ɪɪ (ie, el i-a transmis lui von Schuschnigg un ultimatum, urmat d< ameninţări din partea lui Goring privind o ocupaţie iminenta şi de acţiuni de revoltă ale SS-ului austriac. înţelegând că nu .ɪɪe sprijinul propriei armate pentru un război cu Wehrmachtul, Kurt von Schuschnigg a demisionat după ce, în seara zilei de 11 martie 1938, a anunţat la radio că nu va cere trupelor sale să lupte împotriva

germanilor, puterea fiind preluată de nazistul Arthur Seyss-Inquart, în calitate de cancelar.[375] Primul gest politic făcut

• Ic Seyss-Inquart – la ordinul lui Goring – va fi să invite trupele Wehrmachtului în ţară, pentru a proteja noul regim politic.

Ocuparea Austriei a avut loc în zorii zilei de 12 martie 1938, Luă violenţe, ba chiar într-o atmosferă de entuziasm. Hitler va ajunge în ţară după câteva ore, străbătând – în mod simbolic – chiar traseul formării sale: Braunau am Inn, locul naşterii, Linz, oraşul adolescenţei, şi Viena, metropola tinereţii eşuate. La Viena, în Heldenplatz, pe 15 martie 1938, într-un moment de vârf al popularităţii sale, urmărit şi aclamat de peste 200000 de oameni, Fiihrerul va proclama unirea *(Anschluss)* celor două ţări germane, unire refuzată cu două decenii înainte de învingătorii din Primul Război Mondial.[376] în faţa reacţiei populare, chiar şi ambasadorul britanic raporta în ţară că *„Herr* Hitler are cu siguranţă dreptate să pretindă că acţiunea sa a fost bine primită de populaţia austriacă".[377] Textul de lege prin care se înfaptuia alipirea – Austria devenind provincia Ostmark – fusese deja aprobat de guvernul austriac, controlat de nazişti, cu două zile înainte.[378]

Anschluss-u| va afecta profund destinele evreilor din Austria. Aceştia – în rândul cărora se număraseră figuri culturale majo re, precum Freud sau Mahler – obţinuseră statutul de cetăţeni cu drepturi egale în Imperiul Austro-Ungar în 1867,[379] în urma unui proces de emancipare început în 1848. împăratul Franz Joseph vorbea încă din 3 aprilie 1849 despre „comunitatea israc lită din Viena", aceasta organizându-se statutar

doar trei ani mai târziu, sub numele *Israelitische Kultusgemeinde Wien* (IKG), şi stabilindu-şi sediul în Templul de pe Seitenstettengasse.

în Austria trăiau în 1938 între 185 000 şi 200 000 de evrei, dintre care o mare parte – peste 170 000 – în Viena.[380] Ei nu erau străini de discursul antisemit, care fusese practicat cu succes de Karl Lueger, primarul admirat de Hitler. Agitând spectrul peri colului bolşevic, Lueger îi ameninţase pe evreii care susţineau stânga vieneză: „Noi, în Viena, suntem antisemiţi, dar nu sun tem cu siguranţă înclinaţi spre crimă şi violenţe. Dar, dacă evreu ne vor ameninţa patria, atunci nu vom arăta nici o milă.“[381]

Imediat după pătrunderea Wehrmachtului în ţară, naziştii austrieci, Cămăşile Brune şi o parte a populaţiei au început mai carea sau vandalizarea magazinelor evreieşti. Acţiunea era mc nită să asigure „o curăţire generală a Austriei evreieşti“.[382] Evreii au fost obligaţi să spele străzile cu peria sau cu propriile hai ne, în timp ce erau loviţi, batjocoriţi sau obligaţi să facă gimnas tică în amuzamentul general. Ei erau selectaţi la întâmplare şi forţaţi de nazişti să cureţe latrinele publice.[383] Multe mărturii atestă implicarea femeilor din Viena – tinere şi de condiţie buna în înjosirea sau lovirea evreilor bătrâni. Un jurnalist de la Londra

< are urmărea un grup de evrei obligaţi să spele maşini – şi care, în răstimpuri, erau şi bătuţi – a fost confundat de un SS-ist cu un evreu. „Ia, evreu blestemat, treci la muncă, ajută-i pe porcii tăi“, i a poruncit nazistul, aruncându-i o cârpă.[384]

Nefiind oprite de nimeni – bucurându-se chiar de încurajări din partea trecătorilor –, atacurile s-au transformat, după primele zile, în jafuri disimulate în

indignare antisemită, ceea
< e va obliga Gestapoul să intervină pentru domolirea lor. Revărsarea de ură de pe străzile Vienei a avut un efect încurajator •a în Germania. La Berlin, mai multe sinagogi au fost distruse, în vreme ce un raid al naziştilor a dus la distrugerea şi jefuirea afacerilor evreieşti, vizaţi fiind negustorii, doctorii şi avocaţii. I litler era decis să facă viaţa evreilor insuportabilă prin hărţuieli poliţieneşti şi acţiuni violente, obligându-i pe aceştia să pă- râsească cât mai repede ReichuL[385] Bătăi, devastări şi chiar demolări oficiale de sinagogi vor fi înregistrate în Magdenburg, Württemberg, Nürnberg, München sau Frankfurt.[386] Ulterior, contagiunea se va manifesta şi în sens invers, dezlănţuirea de violenţă din Noaptea de Cristal – care începuse în Germania – generând ecouri şi la Viena, unde sediile organizaţiilor evreieşti şi sioniste au fost vandalizate de oamenii lui Himmler, 50 de sinagogi au fost incendiate şi ultimele afaceri şi proprietăţi au fost distruse sau confiscate.[387]

în momentul acaparării Austriei, Himmler şi Heydrich şi-au organizat cartierul general la Hotelul Metropol din Morzinplatz,
< are va deveni sediul Gestapo până la distrugerea sa în timpul unui bombardament din război. (Pe locul de unde Himmler
< oordonase teroarea din Austria, supravieţuitorii Holocaustului vor ridica un monument pe care stă scris: *„Hier stand das Haus der Gestapo. Es war für die Bekenner Österreichs die Hölle. Es war für viele von ihnen der Vorhof des 7ödes.“* – „Aici s-a aflat sediul Gestapo. A fost un iad pentru cei care au crezut în Austria. Pentru mulţi, aici a fost poarta spre moarte.“) Spre deosebire de Germania, unde măsurile antisemite

fuseseră adoptate în etape şi cu unele ezitări (datorate implicaţiilor pe care le-ar li putut avea asupra imaginii lui Hitler în plan internaţional), în Austria ele au fost implementate imediat şi într-o formă mai radicală decât în vechiul Reich; Führend din 1938 se simţea mult mai puternic şi mai încrezător decât cancelarul din 1933. în plus, după *Anschluss* frustrările naziştilor autohtoni – care fuseseră scoşi în afara legii după puciul din 1934 – au explodai necontrolat împotriva evreilor, explozia antisemită surprin zându-l plăcut pe Hitler, în special datorită absenţei reacţiei publice de indignare care apărea de obicei în Germania. în fapt, acum, în Austria, naziştii au depăşit un nou prag psihologic în politica de persecuţie a evreilor, crescând intensitatea acestei.i şi înţelegând că democraţiile occidentale nu sunt capabile de o reacţie fermă împotriva ei. în două săptămâni, intelectualita tea evreiască a fost eliminată din armată, justiţie, învăţământ şi cultură. Legislaţia antisemită din Germania – inclusiv Legile de la Nürnberg – era deja în vigoare la două luni de la *Anschluss.* La sfârşitul lui martie 1938, Göring a anunţat confiscarea aface rilor evreieşti şi trecerea lor în proprietatea germanilor. în doar nouă luni, aproape toate companiile evreilor au fost arianizate, mai toate magazinele, confiscate şi cele mai multe proprietăţi, rechiziţionate. De această operaţiune se ocupa Biroul pentru Transferul de Proprietăţi, o instituţie organizată exclusiv în acesl scop, cu sute de angajaţi.[388] în paralel, trupele SA i-au ucis în băta ie pe proprietarii de bănci sau de fabrici importante care opuneau rezistenţă în faţa confiscărilor. în Viena, din 70 000 de locuinţe evreieşti, aproape 45 000 trecuseră în mâinile naziştilor până la finalul anului.[389] Peste 12 000 de potenţiali oponenţi ai

naziştilor au fost arestaţi în noaptea de 12 martie 1938, în baza listelor întocmite de Himmler, Heydrich şi Eichmann, o parte dintre ci fiind trimişi în lagărul de la Dachau. Aproape 80% erau evrei.[390] Transportul deţinuţilor s-a făcut cu trenul, în condiţii preca re, SS-iştii bătându-i în mod sistematic pe deţinuţi. în paralel, la Mauthausen a început organizarea unui lagăr local, lângă o carieră de piatră.

Pe fondul unei val de sinucideri înregistrat în comunitatea evreiască din Austria – aproape 80 de suiciduri în martie[391] Goebbels va nota în jurnal, la câteva zile de la *Anschluss:* „în trecut, germanii erau cei care se sinucideau. Acum s-a întors roata.“[392] Pe 24 mai 1938, un decret impunea reţinerea elementelor „asociale“ sau „criminale“ evreieşti, ducând rapid la aproape 2 000 de arestări.[393] Poliţiştii vienezi şi SS-iştii ridicau bărbaţii evrei de la domiciliu, spunând copiilor acestora: „Ne pare foarte rău, nu avem ce face. Ordine de sus... Dachau este un loc unde il vom învăţa pe tatăl tău să muncească şi să devină un membru ulii al societăţii.“[394] Una dintre primele misiuni ale SS în Austria a fost confiscarea colecţiei de artă a familiei Rothschild, râvnită de Göring – care se va specializa în jefuirea operelor de mare valoare din statele ocupate de naziști –, dar şi de Hitler, care va avea grijă să trimită o parte din colecţie la Linz, oraşul său de suflet.

Pe 16 martie 1938, la Viena ajungea Adolf Eichmann, care devenise recent ofiţer în SS – *Untersturmführer,* echivalentul unui locotenent – în baza unei evaluări care scotea în evidenţă „vasta cunoaştere a metodelor de organizare şi a ideologiei oponentului, evreimea“.[395] Misiunea lui Eichmann era de a aresta liderii comunităţii evreieşti[396], precum şi de

a pune la punct un sistem de expulzare urgentă a evreilor din Austria, numită formal „emigrare forţată“.[397] Spre deosebire de superiorii săi, Eichmann a înţeles rapid că cele două obiective se exclud reciproc, pentru că decapitarea comunităţii o făcea mult mai greu de dirijat ulterior. De aceea, în scopul grăbirii procedurilor, Eichmann a modificat parţial strategia lui Himmler şi a lui Heydrich de a distruge elitele evreieşti chiar de la începutul prigoanei, considerând că c mai util să se folosească de liderii recunoscuţi ai comunităţii pentru a obţine cooperarea acesteia. Şefului comunităţii evreieşti din Viena, avocatul Josep Löwenherz – pe care Eichmann l-a şi pălmuit[398] –, i s-a cerut de către proaspătul locotenent

SS să gândească, în detenţie, o strategie eficientă de emigra re.[399] închisă imediat după *Auschluss,* organizaţia *Israelitischc Kultusgemeinde Wien* (IKG) va fi redeschisă de Eichmann din 18 mai 1938, sub numele de Comunitatea Evreiască din Viena şi sul» control nazist.[400] Dacă înainte de unirea cu Germania emigraseră din Austria mai puţin de 2 000 de evrei, imediat după *Anschluss* erau înregistrate 25 000 de cereri de a pleca.[401]

La cinci luni după încorporarea Austriei în Reich, palatul fa miliei Rothschild din Viena fusese transformat în sediul Biroului Central pentru Emigrarea Evreilor – centrul puterii lui Adoll Eichmann.[402] Personaj mediocru, dar muncitor şi disciplinai, Eichmann îşi ratase educaţia de inginer, câştigându-şi existenţa în calitate de comis-voiajor pentru Vacuum Oii Company, în Austria, până la venirea naziştilor la putere în 1933. Ajutat de Ernst Kaltenbrunner, cu care era prieten din copilărie, intra se în 1934 în SD, serviciul secret al SS, devenind peste noapte expertul organizaţiei în „problema evreiască". „Specializarea" lui Eichmann e un exemplu perfect pentru impostura nazistă în acest domeniu: el devenise expert pentru că citise *Der Judenstaal (Statul evreilor),* cartea prin care Theodor Herzl fondase sionismul, precum şi pentru că învăţase rudimente de idiş şi de ebraică.

Succesul lui Eichmann în expulzarea evreilor din Austria s-a datorat faptului că a pus pe picioare, în Biroul Central pentru Emigrarea Evreilor, „o linie de asamblare, la începutul căreia se depunea primul document, apoi următoarele acte, urmând ca la celălalt capăt să apară paşaportul, în calitate de produs

final“.[403] Sistemul a fost gândit de avocatul Josep Lowenherz, liderul comunităţii evreieşti din Viena, precum şi de avocatul austriac Erich Rajakowitsch, care se alăturase NSDAP după *Anschluss,* devenind expertul lui Eichmann în finanţarea emigraţiei evreieşti şi în stabilirea mecanismului prin care actele necesare erau eliberate accelerat. Rajakowitsch va fi folosii ulterior de Eichmann, pentru capacităţile sale de organizator, în Cehia şi Olanda. Eichmann şi Rajakowitsch au înţeles că lentoarea sistemului birocratic bloca, în fapt, posibilitatea de emigrare a evreilor, care nu reuşeau să obţină în timp util hârtiile şi ştampilele necesare din partea diferitelor oficii şi ministere, termenul de valabilitate al unor acte expirând şi procedura trebuind reluată de la zero. Aşa cum spuneau evreii care trecuseră prin acest proces, Eichmann crease o fabrică automatizată, în care un evreu intra cu drepturi şi proprietăţi şi din care ieşea în curând lipsit de acestea, însă primind la schimb un paşaport < are îi permitea să îşi salveze viaţa.[404]

Convinşi de brutalităţile naziste că trebuie să părăsească ţara, evreii făceau cozi de mii de oameni în faţa „uzinei“ de documente a lui Eichmann. în doar câteva luni, 45 000 de evrei părăsiseră Austria, iar până la 1 ianuarie 1939 numărul lor cres- cuse la 60 000.[405] în total, 130 000 de evrei vor fi alungaţi din Austria în intervalul dintre *Anschluss* şi invadarea Poloniei.[406] Unul dintre secretele eficienţei lui Eichmann a fost capacitatea de a finanţa procesul de emigrare. Aşa cum Heydrich îi va explica lui Goring, „prin intermediul comunităţii evreieşti, am stors o anumită sumă de bani de la evreii bogaţi care doreau să emigre- ze. Plătind aceşti bani şi o sumă suplimentară în devize,

ei le-au dat şi evreilor săraci posibilitatea plecării. Problema nu era aceea de a-i face pe evreii bogaţi să plece, ci de a scăpa de gloata evreiască.“[407] Banii erau necesari pentru a asigura suma obligatorie – *Vorzeigegeld* – pe care cei care părăseau Germania trebuiau să o prezinte la intrarea într-o altă ţară.[408]

O implicare cu totul remarcabilă – pentru că era neaşteptată şi reflecta propriile convingeri, nu pe cele ale statului pe care îl reprezenta – în salvarea evreilor austrieci a fost cea a consulului general chinez de la Viena, tânărul Feng-Shan Ho. Acesta a fost şocat, după cum va povesti în memorii, văzând că „din momentul anexării Austriei de către Germania, persecuţia evreilor de către diavolii lui Hitler a devenit din ce în ce mai înverşunată. Soarta evreilor austrieci era una tragică, persecuţiile având loc zi de zi.“[409] Din proprie iniţiativă, consulul Feng-Shan Ho a început să emită vize pentru Shanghai. Acestea asigurau îndeplinire.i unei condiţii obligatorii pentru a ieşi din Austria, naziştii so licitând evreilor să probeze faptul că erau deja acceptaţi de un alt stat; era, desigur, greu de crezut că emigranţii vor ajunge cu adevărat în China, ei preferând – odată scăpaţi din Austria să îşi încerce norocul în Palestina sau în alte ţări europene. în toamna lui 1938, pe trotuarul din faţa consulatului chinez din Viena se forma zilnic o coadă imensă, la care evreii se împin geau cu SS-iştii care încercau să ţină sub control mulţimea. Informat despre această situaţie care risca să afecteze relaţiile germano-chineze, ambasadorul Chinei la Berlin i-a interzis lui Feng-Shan Ho să mai emită vize pentru evrei. Ho l-a ignorat. Numărul de evrei salvaţi de consulul chinez e uriaş, deşi greu de calculat. Comparând numărul de înregistrare al unor

vize eli berate pe 18 octombrie 1938, ştim că Feng-Shan Ho emisese *cel puţin* 106 în ziua respectivă.[410] Se estimează însă că media lunară a fost de 500 de vize pentru Shanghai, 12 000 de evrei datorân du-i lui Ho salvarea din Holocaust. încercând să explice motivele pentru care Feng-Shan Ho acţionase aşa, fiica sa – căreia Ho nu i-a vorbit despre faptele sale, păstrând discreţia asupra lor – a spus că „tatăl meu s-a străduit pe cât se poate să îşi trăiască viaţa după valorile confucianiste şi iudeo-creştine“.[411]

Sistemul lui Eichmann, care a fost considerat de Himmler un model de eficienţă, nu a putut fi replicat decât în Cehia – cel de-al Doilea Război Mondial ducând la interzicerea emigraţiei din Reich şi din teritoriile controlate de nazişti. în acea perioadă, va pretinde Eichmann la procesul său de la Ierusalim (1961), el îi considera pe evrei „ca pe nişte oponenţi faţă de care trebuia găsită o soluţie mutual acceptabilă şi mutual avantajoasă... Acea soluţie o concepeam ca punând un teren stabil sub picioarele lor, astfel încât să aibă un loc al lor, un pământ al lor. Şi lucram cu bucurie în vederea acestei soluţii.“[412] Totuşi, în februarie 1939, atitudinea lui Eichmann faţă de evreii din Austria s-a schimbat radical. Dacă înainte, povesteşte un reprezentant al comunităţii evreieşti, „obişnuia să mi se adreseze cu «Domnule» şi să mă invite să iau loc“, acum „se comporta ca un stăpân peste viaţă şi moarte. Ne-a primit cu insolenţă şi grosolănie. Nu ne-a lăsat să ne apropiem de birou. A trebuit să rămânem în picioare.“[413]

în februarie 1939, jurnalistul George Eric Rowe Gedye, corespondent *New York Times,* oferea o descriere fidelă a cortinei care părea că separă

atrocităţile naziste de interesul societăţilor occidentale, care ridicau din umeri în faţa brutalităţii în creştere .1 germanilor: „Nu puteţi crede poveştile pe care le citiţi în ziare despre evreii care, după ce au trăit timp de generaţii în satele din Burgenland, sunt duşi pe un dig – copii, bătrâni şi femei, betegi de peste 80 de ani, oameni foarte bolnavi – şi abandonaţi în mijlocul unei furtuni groaznice pe Dunăre. (...) Veţi da indiferenţi din umeri şi veţi spune «Prostii» când vă voi spune despre femei ai căror soţi au fost arestaţi cu o săptămână înainte fără vreo acuzaţie, care primesc un pacheţel prin poştă cu notificarea scurtă «De plată 150 de mărci pentru incinerarea soţului – în pachet, cenuşa de la Dachau». (...) N-aţi văzut naziştii jubilând la citirea listelor zilnice cu sinucigaşi.“[414]

Războiul a înrăutăţit situaţia evreilor austrieci care nu reuşiseră să iasă din ţară. Când naziştii au decis, la 1 septembrie 1941, că toţi evreii de peste şase ani din Reich trebuie să poarte o Stea a lui David galbenă pe haină, *Israelitische Kultusgemeinde Wien* (IKG) a distribuit, în numai trei zile (termenul fixat de Berlin), 44 000 de embleme din propriile resurse.[415] Era cifra celor surprinşi aici de ordinul de încetare a emigraţiei evreilor din Reich, care a venit o lună mai târziu, în octombrie 1941.[416] Din acest moment aveau să înceapă deportările în lagăre.

Dezmembrarea Cehoslovaciei

După *Anschluss,* Hitler şi-a îndreptat atenţia înspre Cehoslovacia, stat în care beneficia de acţiunea decisă a Partidului Germanilor Sudeţi, al cărui lider era Konrad Henlein. Iniţial moderat şi
tentat să rămână fidel Cehoslovaciei, Henlein a simţit

ocazia ofc rită de anexarea Austriei şi de prăbuşirea sistemului care garanta ordinea post-Versailles. Succesele lui Hitler şi banii care veneau dinspre Berlin l-au convins să intre în slujba celui de-al Treilea Reich. în aprilie 1938, la Karlsbad, Henlein a solicitat autonomie pentru Regiunea Sudetă – deşi Cehoslovacia acceptase numeroa se concesii în favoarea etnicilor germani, inclusiv oferirea unoi afaceri privilegiate.[417] Germanii sudeţi îşi puteau folosi deja limba în administraţie şi în învăţământ şi aveau o puternică reprezen tare politică.[418] Din acest punct însă, miza nu mai erau drepturile germanilor, ci furnizarea unui pretext pentru Fiihrer – care, ca mulţi austrieci revizionişti, îi antipatiza pe cehi şi pe slovaci de a provoca o criză cehoslovacă. Iniţial, obiectivul lui Hitler fusese întoarcerea în Reich a Regiunii Sudete, industrializată şi prosperă – teritoriul celor trei milioane de germani din vestul Cehoslovaciei; în fundal, Fiihrerul visa deja să declanşeze un război în cursul căruia să valorifice potenţialul Wehrmachtului, pe care suspecta că englezii şi francezii îl pot depăşi dacă nu se mişcă suficient de repede. La începutul lui septembrie 1938, Hitler toastase astfel în cinstea lui Konrad Henlein: „Trăiască războiul, chiar dacă ţine de la doi la opt ani!“[419] El ştia totuşi că un război împotriva Cehoslovaciei ridica probleme mult mai mari decât remilitarizarea Renaniei sau anexarea Austriei; genera complicaţii diplomatice, pe de o parte, pentru că cehoslovacii erau aliaţi cu Parisul şi chiar cu Moscova; crea probleme militare, pe de altă parte, deoarece armata cehoslovacă era puternică şi bine dotată. Hitler considera Cehoslovacia, aşa cum îi va spune lui Chamberlain, „un spin“ în coastele Reichului.[420]

Rezistenţa generalilor germani, care nu căzuseră încă sub vraja Fiihrerului, împotriva unui război cu Cehoslovacia era, în consecinţă, semnificativă, Hitler fiind nevoit să se descotorosească de şeful Statului-Major al Armatei, Ludwig Beck – înlocuit cu Franz Halder –, pentru a-şi putea urmări în continuare politica de forţă. Total izolat după ce, pe 16 iulie 1938, scrisese un Memorandum

împotriva războiului, Beck va fi forţat să demisioneze pe 18 august 1938.[421]

Eliberat de această grijă, Fiihrerul a început să crească presiunea asupra Guvernului de la Praga prin intermediul propagandei lui Goebbels, care invoca brutalităţi inimaginabile ale armatei cehoslovace împotriva germanilor sudeţi. Pe 12 septembrie 1938, în discursul tradiţional de la Nürnberg, el a evocat perspectiva războiului în cazul în care provincia nu devenea autonomă.[422] Impacientat – şi temându-se că Marea Britanie nu este pregătită de război – premierul britanic Neville Chamberlain a făcut două drumuri în Germania, anunţându-şi disponibilitatea de a ceda Regiunea Sudetă naziştilor. Cum Hitler se radicalizase între timp, convingându-se singur că violenţele înscenate de propriii oameni sunt reale şi intolerabile, revendicările sale au crescut, miza devenind războiul. Totuşi Göring şi Mussolini îl vor face să dea înapoi şi să accepte, pe 29 septembrie 1938, Acordul de la München, prin care Marea Britanie, Franţa şi Italia trădau Cehoslovacia lui Edvard Benes, acceptând cedarea Regiunii Sudete. Mussolini, Neville Chamberlain şi Edouard Daladier, încântaţi că salvaseră pacea, vor semna acest act alături de Hitler, îmbufnat că ratase declanşarea unei conflagraţii. Cehoslovacii nici măcar nu au fost consultaţi de aliatul lor francez înaintea acestui rapt teritorial, care îl va face pe liderul Edvard Benes să demisioneze.

înainte de această dramă diplomatică, Wehrmachtul şi SS-ul se pregătiseră temeinic pentru război. Heydrich stabilise detaliile intervenţiei poliţiei politice (SD, cu suport *SiPo)* în întreaga Cehoslovacie (nu doar în Sudeţi), întocmind liste cu nume, adrese şi conexiuni

ale oponenţilor şi intelectualilor bănuiţi că ar putea să se împotrivească naziştilor: politicieni de stânga, evrei, preoţi, militari. „Acolo unde este posibil, SD va urma îndeaproape trupele de invazie şi va securiza, în mod similar cu obligaţiile sale din Reich, toate aspectele vieţii politice“, precizau instrucţiunile sale.[423] Ca şi în Austria, această securizare presupunea operarea a mii de arestări. După un tipar care va fi urmat cu stricteţe şi în invaziile viitoare, vor fi formate în acest scop două unităţi speciale de mari dimensiuni *(Einsatzgruppen),* care trebuiau să acţioneze, în funcţie de misiune, răsfirându-se în <el mult 11 *Einsatzkommandos.* Aceste companii de poliţie politii.» urmau să fie detaşate de la Viena şi la Dresda.[424] Pe 1 octombi ic 1938, după Acordul de la München, armata germană şi unităţile speciale ale lui Heydrich (aproape 900 de oameni) au pătruns în Sudetenland. Aproape 20 000 de potenţiali disidenţi au fost reţinuţi, dintre care 7 000 vor fi transportaţi la Dachau şi în alte lagăre din Reich.[425]

Cehoslovacia reunise, la sfârşitul Primului Război Mondial, Boemia, Moravia şi o parte din Silezia (teritorii care fuseseră controlate de austrieci) cu Slovacia şi Rutenia Carpatică (contro late până atunci de unguri).[42]*’ Noua ţară – o democraţie remar cabilă, cu o economie puternică – se bucura de o mare diversităţi' etnică şi culturală, care nu putea fi susţinută politic decât de un regim liberal: se vorbeau cel puţin şase limbi, evreii folosind ger mana şi ceha în Silezia şi în Boemia, în timp ce în Slovacia sau în Rutenia utilizau idiş şi maghiara.[427] în aceste zone, evreii se bucurau, de secole bune, de autonomie şi de protecţie în calitate de *servi camerae regis,* slujitori ai Casei Regale, care nu se aflau în relaţie juridică cu autorităţile locale, ci

direct cu regele, prin plăţile şi prestaţiile făcute acestuia. La începutul anilor 1920, aproape 40% dintre evreii din Boemia şi Silezia trăiau în Praga, Brno şi Moravskă Ostrava, în timp ce în Slovacia ei erau mai de grabă risipiţi în orăşele de provincie, cu excepţia comunităţilor mai mari din Kosice sau Pressburg. Evreii din Rutenia erau, în general, legaţi de sate şi comune.[428]

înainte de sosirea Wehrmachtului, peste 20 000 de evrei din Regiunea Sudetă au reuşit să fugă în teritoriile cehoslovace nein tegrate (încă) în Reich. A fost o decizie inspirată, cel puţin pe ter men scurt, pentru că peste doar câteva săptămâni evreii rămaşi în Sudetenland vor suferi trauma Nopţii de Cristal.[429] Numeroşi refugiaţi vor fi prinşi într-o dispută între grănicerii cehoslovaci, i are nu le permiteau accesul în ţară, şi cei nazişti, care nu îi lăsau sa se întoarcă din drum; doar intervenţiile internaţionale vor convinge guvernul de la Praga să cedeze.[430] După ce legislaţia rasială a Reichului a intrat în vigoare, plecările vor continua, astfel că în luna mai a anului următor nu mai rămăseseră decât .’000 de evrei în teritoriile alipite Germaniei sub denumirea de Reichsgau Sudetenland.[431] Toate proprietăţile – atât ale celor < are reuşiseră să plece înaintea anexării, cât şi ale celor deportaţi ulterior – vor fi confiscate de nazişti.

Dar Hitler nu avea de gând să se consoleze cu câştigurile de la München: el nu era interesat, aşa cum pretinsese pentru a genera criza cehoslovacă, de etnicii germani de aici, ci de controlul asupra teritoriilor cehe în ansamblu, precum şi de transformarea Slovaciei într-o marionetă. Führerul râvnea în continuare l.i bogăţiile industriale şi militare ale Boemiei, precum şi la poziţia

strategică a ţării în perspectiva unui asalt din mai multe direcţii asupra Poloniei – statul de care depindea politica sa în Est. Pentru a genera o nouă criză, Hitler trebuia să folosească – aşa cum o va face şi în Iugoslavia, cu ajutorul Croaţiei – rivalitatea dintre Bratislava şi Praga. încurajând o declaraţie de independenţă din partea Slovaciei – care a survenit pe 14 martie 1939 Führerul îl împingea pe noul lider ceh, Emil Hăcha, în braţele sale, în căutarea disperată a unui sprijin pentru salvarea rii. Singurul ajutor pe care Hitler era însă dispus să îl ofere se limita la instituirea unui „protectorat“ german asupra Boemiei şi Moraviei – adică o ocupaţie nazistă care însemna distrugerea finală a Cehoslovaciei. Strategia utilizată de Hitler la întâlnirea cu Hâcha de la Berlin a fost similară aceleia folosită împotriva cancelarului Austriei cu câteva luni înainte, Führerul invocând capacitatea aviaţiei sale de a distruge – pe modelul din Spania – Praga şi alte mari centre urbane. Prea bătrân pentru a ţine piept agresivităţii lui Hitler, preşedintele ceh a cedat, Wehrmachtul intrând imediat în Praga, fără ca armata cehă să reacţioneze.[432] Hitler şi-a urmat armatele, ca şi în cazul Austriei, la câteva ore

distanţă, pentru a urmări înălţarea drapelului nazist deasupra Castelului Hradschin, în vreme ce ministrul de externe Joachim von Ribbentrop anunţa la radio formarea Protectoratului Boemiei şi Moraviei.[433] Ungaria şi Polonia vor profita de prăbuşirea Cehoslovaciei pentru a-şi satisface propriile revendi cări teritoriale (Polonia va regreta, la scurt timp, această decizie). Pe modelul din Sudetenland, două *Einsatzgruppen* organizate de Heydrich au pătruns în Protectorat pentru a aresta potenţialii disidenţi – stabiliţi cu luni înainte. în cadrul *Aktion Gitter,* 6 000 de oponenţi, între care şi evrei, au fost reţinuţi, 1 500 dintre aceştia fiind trimişi în lagărele de concentrare din Germania.[434]

în Boemia şi Moravia trăiau, Ia începutul anilor 1930, 120 000 de evrei, incluzându-i pe cei 30 000 din zona sudetă. în martie 1939, cifra oficială (pentru zonele cehe) era de 118 310; deşi mulţi evrei cehi părăsiseră ţara, locul lor fusese luat de emigranţi care se consideraseră mai ameninţaţi în Austria şi în Germania.[435] Dintre aceştia, 78 000 vor fi ucişi de nazişti în Holocaust. Un curent antisemit se dezvoltase şi în Cehoslovacia, sub presiune nazistă, autorităţile refuzând însă să impună măsurile solicitate de Berlin. în paralel, influenţa sionismului crescuse în ţară, deşi Marea Britanie va alege să primească refugiaţi evrei din Cehoslovacia mai degrabă în Anglia decât în Palestina. Totuşi mai multe transporturi ilegale de refugiaţi cehi vor reuşi să ajungă în Ţara Sfântă, pe sub nasul mandatarilor britanici din Palestina.

Konstantin von Neurath a fost înscăunat *Reichsprotektor* al teritoriilor cehe. Pe 21 iunie 1939, Neurath a emis decizia prin care proprietăţile evreieşti

erau arianizate: capitalul industrial şi bancar obţinut astfel de germani era uriaş.[436] Tot în iunie 1939 îşi va începe activitatea, sub controlul SS, şi Agenţia Centrală pentru Emigrarea Evreilor *(Zentralstelle für Jüdische Auswanderung),* care controla un fond de emigrare *(Auswanderungsfond)* în care evreii erau obligaţi să îşi verse averea pentru a putea părăsi ţara.[437] Destinaţiile erau Statele Unite, America de Sud şi Cuba, Palestina (ilegal), dar şi Shanghai. Când posibilitatea de a emigra a dispă- rut, în septembrie 1941, 26000 de evrei cehi reuşiseră să părăsească Protectoratul.[438]

Pe 21 iunie 1939, un nou decret semnat de Konstantin von Neurath impunea înregistrarea evreilor şi eliminarea lor din viaţa economică, iar din 15 septembrie 1941 fiecare evreu trebuia să afişeze Steaua lui David pe haină. [439] între cele două date, măsurile de izolare specific naziste au fost impuse în Boemia şi Moravia: concedieri, excluderea copiilor din şcoli, interdicţia de .i folosi mijloace de transport, de a intra în parcuri şi în magazine, de a frecventa anumite străzi şi pieţe, de a cumpăra anumite produse ş.a.

Antisemitismul în Slovacia preşedintelui-preot Tiso

Slovacia devenise deja provincie autonomă din 6 octombrie 1938, Partidul Poporului fondat de Andrej Hlinka *(Hlinkova Slovenska Ludova Strana)* preluând puterea ca partid unic şi scoţând în afara legii atât formaţiunea politică a comunităţii evreieşti, cât şi pe social-democraţi sau comunişti (doar maghiarii şi, desigur, germanii, au putut să-şi păstreze reprezentarea).[440] Conducătorul noului stat era preotul catolic Jozef Tiso, care imediat după acapararea puterii

va solicita protecţia Fiihrerului. Hitler îşi va asuma misiunea încredinţată de Tiso prin intermediul tratatului semnat cu Slovacia pe 23 martie 1939, prin care politica externă a noului stat urma să fie coordonată de Germania.[441] Din 26 octombrie 1939, preotul Tiso – iniţial doar şef al Guvernului – a fost ales preşedinte.[442] Pe 28 iulie 1940, la Conferinţa de la Salzburg, unde Hitler a participat însoţit de von Ribbentrop, Slovacia a anunţat trecerea la un regim naţional-socialist, iar din noiembrie 1940 a aderat la Axă.[443] în acel moment, politicile naziste erau deja implementate în ţară. într-o întâlnire cu Goring pe 16 şi 17 octombrie 1939, liderii slovaci se angajau să rezolve „problema evreiască" în acord cu politicile aplicate deja în Reich.[444] Eichmann îi consilia pe slovaci în acest sens, în vreme de germanii îşi organizaseră o formaţiune paramilitară proprie: *Freiwillige Schutzstaffel* (FS).[în] Şi slovacii formaseră Garda Hlinka, un echivalent al SS.

în Slovacia trăiau 136 000 de evrei la începutul anilor 1930, iar persecutarea lor a debutat prin expulzarea forţată a celor care proveneau din teritoriile cedate Ungariei în urma arbitrajului lui Hitler (Slovacia fusese o provincie maghiară până la sfârşitul Primului Război Mondial). Evreii au fost excluşi din armată şi din administraţie; ei nu mai puteau profesa nici ca medici sau avocaţi; proprietăţile lor au fost confiscate, iar afacerile, pre luate de arieni.[446] Mulţi au fost trimişi să lucreze în centre dr muncă forţată. Obiectivul asumat de Tiso prin Decretul 63/39 era eliminarea evreilor din „viaţa naţională".[447] în august 1940, Eichmann îl detaşa la Bratislava pe Dieter Wisliceny, trimisul său de rău-augur. Acesta urma să coordoneze – asistat de un larg

corp de experţi rasiali – ultima etapă a persecuţiilor.

Emigraţia, modificările de frontieră şi expulzările au redus populaţia evreiască din Slovacia la 90 000 de persoane în decern brie 1940, averea acestora fiind estimată totuşi la peste 100 de milioane de dolari. Evreii erau reprezentaţi de *Ustredna Zidov* (Centrul Evreiesc) din Bratislava, organism care avea misiunea de a edita revista *Vestnik,* prin intermediul căreia puteau fi trans mise diferitele solicitări şi măsuri antisemite ale autorităţilor."[8] Iniţial, Centrul a fost condus de avocatul Heinrich Schwartz, un vechi lider al comunităţii, care s-a dovedit însă greu de contro lat de guvernul slovac, fiind înlocuit de mai maleabilul Arpad Sebestyen.[449]

Pe 9 septembrie 1941, Slovacia a adoptat Codul Evreiesc *(Zidovsky Kodex),* o culegere de legi rasiste copiate după cele germane. Inclusiv persoanele căsătorite cu evrei sau persoanele care aveau doi bunici evrei puteau fi considerate de rasă evreiască, cu excepţia situaţiei în care se dovedeau „esenţiale" pentru economia slovacă, se converteau la creştinism sau plăteau pen tru un certificat de scutire vândut de preotul Tiso.[450] Unii evrei slovaci vor reuşi să se salveze de la deportare primind certificate de creştinare din partea preoţilor dispuşi să îi ajute, porecliţi de bătăuşii din Garda Hlinka „evrei albi" pentru gestul lor de caritate.[451] în paralel cu impunerea îndatoririi de a purta la vedere Steaua lui David, în spaţiile publice a început să apară anunţul: „Interzis pentru evrei şi câini".[452] în plus, prin Codul Evreiesc, munca forţată devenea obligatorie pentru evreii care aveau între 16 şi 60 de ani. Sub controlul Gărzii Hlinka, mii de evrei din Bratislava vor fi deportaţi în zona Saris-Zemplin, în

aşteptarea stabilirii „unei Soluţii Finale“ în privinţa lor.[453]

Vinovăţia Occidentului: Conferinţa de la Evian

Rezolvarea găsită de Roosevelt pentru a dezbate la nivel internaţional problema refugiaţilor evrei din Germania şi Austria a fost convocarea unei Conferinţe în staţiunea franceză Evian-les-Bains, între 6 şi 15 iulie 1938. Obiectivul acestei întâlniri, aşa cum fusese el propus de rabinul Stephen Wise – cel care conducea Congresul Mondial Evreiesc împreună cu Nahum Goldmann –, era convingerea Germaniei să permită emigrarea a 300 000 de evrei fără a le confisca averile.[454] în fundal se contura o criză suplimentară a refugiaţilor evrei din Polonia şi din România, unde măsuri antisemite pe model german începeau să intre în vigoare.[455] Preşedintele american îşi dorise ca reuniunea să aibă loc la Geneva, în inima diplomaţiei mondiale, dar Elveţia nu a acceptat să găzduiască discuţii pe o temă atât de sensibilă, delegaţii mulţumindu-se cu prestigiosul Hotel Royal din staţiunea balneară franceză. Deşi a durat nouă zile şi a adunat trimişi din 32 de ţări, conferinţa a fost un fiasco: nimeni, în afară de Republica Dominicană, unde dictatorul Trujillo încerca să câştige simpatia comunităţii internaţionale, nu a acceptat să-şi schimbe politicile antiimigraţie pentru a primi refugiaţi evrei. Nici măcar Statele Unite, care iniţiaseră conferinţa. Pentru că încerca să gestioneze problema mai degrabă la nivel personal – ştiind

că Departamentul de Stat şi Congresul au poziţii izolaţioniste , Roosevelt l-a trimis la Evian pe prietenul său, Myron C. Tayloi, un important om de afaceri şi un bun negociator; totuşi nici a< ta nu a reuşit să impresioneze pe cineva – nici măcar pentru .1 1 putea oferi Goldei Meir, care reprezenta comunitatea evreilor din Palestina, dreptul de a lua cuvântul în cadrul lucrărilor.[456] Peni 111 a păstra aparenţele unui efort în desfăşurare, Taylor va propu ne, ca rezultat al conferinţei, înfiinţarea unui Comitet pentru refugiaţii din Germania – care nu va schimba cu nimic destinul evreilor din Reich.[457] A fost, aşa cum scrie Hannah Arendt, „un eşec răsunător şi a făcut mult rău evreilor germani“,[458] dovedii» du-i lui Hitler că soarta acestora nu constituie o preocupare reala pentru Occident. Naziştii au râs pe seama puterilor vestice, care se dovedeau indiferente când „se ivea ocazia“ să îi primească pc evreii din Reich. în discursul său tradiţional din septembrie, de la Nürnberg, Hitler a speculat dezangajarea „imperiilor demn cratice“ de la Évian-les-Bains, spunând că unui stat cu densitatea Germaniei nu i se poate pretinde să accepte evrei între graniţele sale, în vreme ce statele occidentale, cu o densitate mult mai mică, nu sunt dispuse să o facă.[459] „Nimeni nu vrea să-i primeas că: discuţii sterile la conferinţa dedicată evreilor de la Evian”, titra cu satisfacţie *Völkischer Beobachter,* organul de propagau dă nazist.[460] Ecourile convingerilor căpătate acum de nazişti se resimţeau încă în 13 decembrie 1942, când Goebbels scria în jurnalul său: „Cred că atât britanicii, cât şi americanii sunt fericiţi că exterminăm lepădăturile astea de evrei“.[461]

Kristallnacht

în aceeaşi perioadă, un joc cinic şi periculos se desfăşura pe seama evreilor între Germania şi Polonia – iar acest joc va avea efecte catastrofale, ducând la dezlănţuirea de ură din Noaptea de Cristal şi la o radicalizare suplimentară a legislaţiei antisemite germane. După *Anschluss,* o parte însemnată a evreilor din Austria care aveau cetăţenie poloneză – circa 20 000 – au decis •..» revină în vechea lor patrie.[462] Pentru liderii polonezi – care încercau să încurajeze sionismul ca soluţie de a rezolva propria hestiune evreiască" prin mijloace mai puţin violente decât Berlinul întoarcerea evreilor din Austria ridica problema evreilor polonezi din Germania, care puteau decide la rândul lor să revină în ţară pe fondul persecuţiei naziste. în consecinţă, Varşovia a decis să lase fără cetăţenie, începând cu 30 octombrie 1938, orice polonez care locuia peste hotare, măsură care afecta circa 50000 de evrei născuţi în Polonia, dar locuind acum în Reich.[463] înfuriat de idee, Hitler a dispus ca, începând cu 28 octombrie 1938, evreii care riscau să îşi piardă cetăţenia poloneză s.i fie pur şi simplu aruncaţi peste graniţă, fără nici un acord prealabil cu Varşovia. Circa 17 000 au fost ridicaţi şi transportaţi la frontiera poloneză, adesea fără bunuri, fiind obligaţi să meargă pe jos, în necunoscut. Polonezii i-au întors din drum, sub ameninţarea armei, mulţi evrei, inclusiv copii, murind în această rătăcire nocturnă.[464] Printre cei prinşi în răfuiala germano-polo- neză se aflau şi doi evrei din Hanovra, Riva şi Sendel Grynszpan, al căror fiu – Herschel Grynszpan – fugise în 1936 la Paris, unde locuia ilegal la rude, aşteptând o ocazie să plece spre Palestina.[465]

Pe 2 noiembrie 1938, Herschel Grynszpan a primit de la sora sa un mesaj în care i se relatau suferinţele părinţilor. A hotărât să se răzbune: pe 7 noiembrie a intrat în ambasada germană din Paris şi l-a împuşcat pe Ernst vom Rath – un diplomat începător, care îi solicitase documentele – în vreme ce striga: „Aici, în numele celor 12 000 de evrei persecutaţi, iată documentul".[466] (Numeroase zvonuri au fost lansate ulterior, cel mai probabil de către avocaţii lui Herschel Grynszpan, despre o relaţie sentimentală între acesta şi vom Rath – dar ele nu sunt susţinute de dovezi.) La două zile după incident, în ciuda eforturilor medicilor (Hitler a trimis urgent doi doctori la Paris), diplomatul nazist a murit. Era 9 noiembrie 1938 – zi în care se împlineau 15 ani de la Puciul de la Berărie, o mare comemorare nazistă – şi pentru Hitler se ivea pretextul, aşa cum se întâmplase în cazul incendie rii Reichstagului, de a lansa o politică de persecuţie aflată oricum în pregătire. Imediat după atacul de la Paris, Goebbels ceruse c.i incidentul să devină ştire centrală în presa nazistă. Concomitent, Cămăşile Brune au pregătit incendieri ale sinagogilor, pentru a testa nivelul de indignare al opiniei publice.

Când vestea despre moartea lui vom Rath a ajuns în Germania, Hitler se întâlnea cu lideri de partid la München, lucru care .1 facilitat transmiterea verbală a ordinelor către *Gauleiter-i* şi, dinspre aceştia, spre baza NSDAP. Capii celui de-al Treilea Reich au decis ca în seara de 9 noiembrie şi în dimineaţa de 10 noiem brie 1938 să se desfăşoare acţiunea care va deveni cunoscută ca Noaptea de Cristal sau Noaptea Sticlei Sparte *(Kristallnacht)* – o dezlănţuire la nivel naţional de violenţe împotriva evreilor şi de distrugeri ale

proprietăţilor acestora. Goebbels consemna în jur nai că Hitler ceruse ca mulţimile însetate de răzbunare să fie lă sate să îşi facă de cap: „îi prezint problema Führerului. El decide: Lăsaţi demonstraţiile să continue. Retrageţi poliţia. Evreii trebuie să simtă furia poporului.“[467] Este o cosmetizare a realităţii: în fapt, Hitler ceruse ca activiştii de partid, Cămăşile Brune şi SS-iştii îmbrăcaţi în civil să treacă la acţiuni violente pe care să le prezinte ca „revolte spontane“. înainte de miezul nopţii, un lider local al *Sturmabteilung* a anunţat în teritoriu că „acţiunea trebuie făcută în haine civile şi încheiată până la 5 dimineaţa“.[468] Informaţi de Goebbels despre dorinţa Führerului, liderii nazişti prezenţi la München, precum şi cei ai SA, SS şi ai poliţiei, au transmis ordinul la nivel regional, de unde a început să se împrăştie în fiecare localitate. Decalajul de o oră sau două între violenţele din oraşe şi cele de la nivel rural – unde acestea au izbucnit mai târziu, în noapte – se explică tocmai prin modul inegal în care s-a răspândit directiva lui Hitler în interiorul NSDAR Himmler, care se afla lângă Hitler, a trasat prin intermediul lui Heinrich Müller (Gestapo) următoarele instrucţiuni: „Acţiuni împotriva evreilor, mai ales împotriva sinagogilor, vor avea loc în curând în toată Germania.
Acestea nu vor fi întrerupte. (...) Se va pregăti arestarea a aproximativ 20 000-30 000 de evrei în Reich. Vor fi aleşi în special cei <. u proprietăţi.“[469] O oră şi jumătate mai târziu, Himmler îşi va detalia ordinele prin intermediul lui Reinhard Heydrich:

a. Se iau doar măsuri care nu sunt primejdioase pentru proprietăţile sau vieţile germanilor. (De exemplu, sinagogile trebuie incendiate numai când

nu există pericol de extindere a focului în împrejurimi.)

b. Magazinele şi apartamentele private ale evreilor pot fi distruse, dar nu jefuite.

c. Demonstraţiile care vor avea loc nu ar trebui să fie oprite de poliţie.

d. Pot fi arestaţi evrei, mai ales cei bogaţi, doar cât încap în închisorile existente.[470]

Primele violenţe au început la München şi Stuttgart, ajungând apoi în Berlin, Nürnberg sau Hamburg şi întinzându-se în curând în toată Germania. Când a aflat că un prim evreu fusese ucis – la circa două ore după miezul nopţii –, ministrul propagandei a notat cu satisfacţie că „mii de evrei aveau să dea colţul în zilele următoare“.[471] Fiind o acţiune poliţienească şi de partid, care s-a desfăşurat noaptea, e dificil de oferit o apreciere realistă privind implicarea populaţiei în violenţe. Influenţaţi de campaniile şcolare, membrii Tineretului Hitlerist au participat cu entuziasm la actele de vandalism, chiar şi copiii hărţuindu-i pe evrei în zilele de după *Kristallnacht.* Adulţii au fost totuşi mai degrabă rezervaţi, mulţi dintre ei exprimându-şi dezaprobarea, cu atât mai mult cu cât focul a afectat şi proprietăţile germane. Multe jurnale personale din epocă atestă faptul că vecinii evreilor atacaţi – unii chiar simpatizanţi nazişti – şi-au exprimat regretul şi au afirmat că se simt ruşinaţi. Conform unui raport întocmit de un diplomat american, „probabil 20 la sută din

populaţie“ susţinea „aplicarea acestor măsuri radicale“, care ci .m însă coordonate de stat, fiind uşor „să-i recunoşti pe membrii instruiţi şi disciplinaţi din SA sau SS“ răsfiraţi prin mulţime.[J] Ştim, de pildă, prin intermediul unui raport primit de Heydrh h de la Viena, că detaşamente mobile *SS-Totenkopfverbäntl<* „au luat cu asalt sinagogile şi le-au împrejmuit cu grenade dr mână, pregătind incendierea clădirilor“.[473] Un studiu realizai de psihologul Michael Müller-Claudius la sfârşitul lui 1938. după *Kristallnacht,* în cursul căruia au fost chestionaţi zeci <l< membri ai NDSAP, concluziona, în mod surprinzător, că numai 5% se pronunţau în favoarea persecuţiilor rasiale, în vreme cc 63% le priveau cu rezerve.[474] Himmler va încerca, de altfel, s.i se dezică parţial de distrugerea proprietăţilor, dând vina doai pe Goebbels: „Ordinul a fost dat de directorul cu propaganda şi bănuiesc că Goebbels, în dorinţa lui de putere, pe care am observat-o de multă vreme, şi cu lipsa lui de minte, a începui toată această acţiune într-un moment în care situaţia politica externă se găseşte într-un moment foarte grav“.[475] Şi Hitler va poza în neştiutor în faţa lui Himmler: „Când l-am întrebat pe Führer despre această problemă, am avut impresia că nu avea cunoştinţă despre aceste evenimente“.[476]

Casele evreilor au fost luate cu asalt, piesele de mobilier fiind distruse. Orfelinatele evreieşti din mai multe oraşe au fost vanda lizate, copiii rămânând fără adăpost. Până şi mormintele evreiloi au fost profanate, osemintele acestora fiind scoase din gropi.[4’''] Aproape toate sinagogile din Reich au fost vizate de atacuri şi de incendieri. Peste 520 au fost distruse[478], dintre care 267, defini tiv. O sinagogă berlineză a fost folosită de

trupele SA pe post de toaletă publică.[479] în Saarbrücken, evreii au fost forţaţi să dan seze în pijamale în faţa sinagogii, iar în Essen bărbile bărbaţilor religioşi au fost arse.[480] Cel puţin 90 de evrei au fost ucişi, iar alţi 30 000 au fost ridicaţi şi internaţi în lagăre, cu precădere la Dachau, Sachsenhausen sau Buchenwald, unde vor fi bătuţi şi torturaţi în următoarele săptămâni, până vor semna documente prin care se obligau să părăsească urgent Germania.[481] Câteva ule dintre aceştia nu se vor mai întoarce acasă, murind din cauza bătăilor. în ianuarie 1939, Heydrich a dispus eliberarea din lagăre i tuturor evreilor reţinuţi pe 9-10 noiembrie 1938, cu condiţia t a aceştia să părăsească Germania în mai puţin de o lună.[482] Alte ■.ule de evrei (circa 600, după unele estimări; cel puţin 300, după illcle) şi-au pus capăt zilelor în timpul *Kristallnacht* şi în perioada următoare.[483] Au fost distruse peste 7 000 de magazine şi de birouri evreieşti. Străbătând Miînchenul cu maşina, Goebbels exulta văzând semnele prăpădului: „Conducând spre hotel, observ geamuri sparte: Bravo! Bravo!“[484]

Reacţiile internaţionale au fost dure, fără a schimba însă i u nimic starea de fapt. Pe 15 noiembrie 1938, preşedintele Roosevelt a convocat o conferinţă de presă în care a citit următoarea declaraţie: „Ştirile din ultimele zile din Germania au şocat profund opinia publică din Statele Unite. Astfel de ştiri, din orice parte a lumii, ar produce inevitabil o reacţie similară, profundă, în rândul poporului american – din orice parte a naţiunii. Eu însumi pot cu greu să cred că astfel de lucruri se pot întâmpla în lumea civilizată din secolul XX. în vederea obţinerii unei imagini directe asupra situaţiei din Germania, am cerut secretarului de stat să-

i solicite ambasadorului nostru de la Berlin să revină imediat pentru raport şi consultări.“’[85] Consulul general american din Stuttgart îi semnalase ambasadorului – care se pregătea pentru întâlnirea cu Roosevelt: „Evreii din sud-vestul Germaniei au suferit vicisitudini în ultimele trei zile care par ireale unui om care trăieşte într-o ţară civilizată în secolul XX“.[486] Consulatul Statelor Unite din Stuttgart fusese luat cu asalt după Noaptea de Cristal de „o masă de oameni agitaţi şi panicaţi“: „evrei din toate părţile Germaniei s-au îmbulzit în birou până a ajuns arhiplin“. Pe 14 noiembrie, 1 500 de evrei aşteptau în faţa consulatului, după cum spunea un raport american din acea zi, „ca rezultat al măsurilor antisemite“.[487] Tot în noiembrie, presa americană estima că 160 000 de evrei din Germania doreau să emigreze în Statele Unite.[488] Numărul <<• rerilor de viză pentru SUA înregistrate la Stuttgart a explodai ıı 1938: de la circa 110 s-a ajuns rapid la peste 1 300 de solicitări.”„ în final, peste 115 000 de evrei au emigrat din Reich în mai puţin de un an după *Kristallnacht.*

Dacă existase vreodată perspectiva unei înţelegeri între Germania şi Marea Britanie, aceasta a fost compromisă în Noaptea de Cristal. Alfred Rosenberg visase o alianţă între puterea continentală germană şi puterea maritimă a Angliei în scopul de „a apăra“ rasa albă. Se găseau la Londra suficienţi reacţionari filogermani care ar fi fost dispuşi să sprijine un astfel de program. Rasismul acestora însă, aşa cum arată Mark Mazower, „se baza mai mult pe cultură decât pe biologie“ şi era mai orientat spre liberalism decât putea înţelege tradiţia autori taristă din Reich.[490] Din acest motiv, opinia publică din Anglia a început să se

împotrivească politicii împăciuitoriste. La lei stăteau lucrurile şi la Paris: cu o luciditate remarcabilă, Robei l Coulondre, ambasadorul francez în Germania, nota în decern brie 1938 că „prima parte a programului dini Hitler – integrarea germanilor în Reich – s-a încheiat. Acum a sosit momentul pen tru *Lebensraum.*<<491

Dezlănţuirea de violenţă din Noaptea de Cristal reprezen ta simptomul unei radicalizări generalizate a politicii naziste în privinţa evreilor, care se acumulase progresiv după Jocurile Olimpice de la Berlin, în contextul conflictului din Spania şi al pregătirilor de război. într-un raport de la sfârşitul lui 1938, un diplomat american din Germania considera că naziştii „au înce put un program de exterminare a evreilor".[492] Karl Hasselbacher, responsabilul Gestapo pentru „chestiunea evreiască", îi aver tizase, de altfel, pe americani, la finalul lui 1938, că Germania trebuie să devină *Judenrein,* explicând că „toţi evreii care nu reuşeau să plece din Germania aveau să fie exterminaţi".[493] Pe 21 ianuarie 1939, Führerul îi va confirma acest avertisment lui Frantisek Chvalkovsky, reprezentantul Cehoslovaciei: „Evreii dintre noi vor fi anihilaţi. Evreii nu au făcut ceea ce au făcut la ') noiembrie 1938 fără efect; această zi va fi răzbunată."-194

în încercarea de a justifica în plan internaţional atrocităţile, < ioebbels a publicat articole şi a ţinut discursuri în care susţinea i .1 violenţele reprezentau „manifestări spontane de indignare împotriva uciderii lui *Herr* vom Rath" şi că „poporul german este •mlisemit. Nu are nici o dorinţă de a-şi restricţiona drepturile sau • Ic a fi provocat în viitor de paraziţii rasei evreieşti." Şi Himmler, prin ziarul SS *Das*

Schwarze Korps, încerca să explice măcelul:

> Programul este clar. El este: Expulzare totală, separare completă. (...) Nu doar unul [dintre evrei] va fi considerat responsabil pentru uciderea sau rănirea unui german, ci toţi vor fi. (...) în ziua în care o armă criminală evreiască – sau cumpărată de evrei – se va ridica împotriva unui conducător al Germaniei, nu va mai exista nici un evreu în Germania. Sperăm că ne-am făcut bine înţeleşi.[495]

Aşa cum procedase şi în contextul boicotului împotriva magazinelor evreieşti din 1933 – şi aşa cum va proceda şi în privinţa I Iolocaustului Hitler a evitat să abordeze subiectul în public. Obiceiul lui era să prezinte ameninţări şi avertismente cu câteva luni sau săptămâni înaintea acţiunilor antisemite („profeţii", cum le va numi în curând), dar să rămână în umbră în momentul desfăşurării lor. în cazul *Kristallnacht,* având în vedere reacţiile internaţionale severe, această prudenţă i-a permis să se disocieze discret de Goebbels – vinovatul de serviciu în asemenea momente. Deşi a doua zi după pogrom ministrul propagandei consemna în jurnal, în privinţa lui Hitler, că „vederile lui sunt total radicale şi agresive", Führerul va decide să încredinţeze problema unui colaborator „moderat". în acest scop, el se va îndrepta către Göring, considerat de nazişti şi de mediile externe mai echilibrat, în 1938, diplomaţii occidentali raportau o fractură a elitei naziste în privinţa chestiunii evreieşti, iar Hermann Göring – mai degrabă oportunist decât fanatic – era văzut ca reprezent.il .tl taberei rezonabile, în vreme ce Goebbels îi conducea pe radii .ill Un diplomat britanic raporta că Göring îi mărturisise că cM» „foarte

tulburat“ de violenţele fizice împotriva evreilor, considc rând totuşi că aceştia „trebuie eliminaţi din Germania“.[496] Pe I ' noiembrie 1938, Hermann Göring i-a convocat pe liderii nazişti, anunţându-i că primise din partea lui Hitler misiunea de • soluţiona chestiunea evreiască: „Am primit o scrisoare redactat.i la ordinele Führerului, prin care îmi solicită ca problema evrei.r. că să fie, o dată pentru totdeauna, coordonată şi rezolvată înti un fel sau altul... Nu ar trebui să las nici o îndoială, domnilor, <u privire la scopul acestei întâlniri. Nu ne-am reunit doar penii n a vorbi din nou, ci pentru a adopta decizii şi implor agenţiile competente să ia toate măsurile pentru eliminarea evreilor din economia germană şi să mi le prezinte.“ Göring l-a musti.il şi pe Heydrich: „Aş fi preferat uciderea a 200 de evrei decât sâ distrugeţi atât de multe proprietăţi valoroase!“ Gu această ocazie, Goebbels şi Göring, vechi inamici în ierarhia nazistă, au ajun*, să se ciondănească asupra locurilor din tren rezervate evreiloi. ministrul propagandei considerând că este revoltător ca aceştia să primească de drept un compartiment segregat, în condiţiile în care – dacă ar fi fost mai puţini evrei în tren – ei ar fi beneficiat de un spaţiu generos. Responsabilul Planului pe Patru Ani, pe de altă parte, pleda pentru compartimentul segregat, care să poala fi folosit doar dacă toţi germanii aveau locuri suficiente; altfel, concluziona Göring, evreii urmau să stea „în WC restul drumu lui“.[497] Hitler însuşi va fi rugat să arbitreze în această complicata problemă, el stabilind o lună mai târziu că evreii pot avea un compartiment segregat, dar nu pot intra în vagonul-restaurant şi nu pot primi locuri în vagoanele de dormit.[498]

Deşi fuseseră victimele unui pogrom care amintea,

prin violenţă, mai grabă de perioada medievală, evreii au fost consideraţi de Göring vinovaţi pentru acesta, fiind amendaţi cu şase milioane de mărci pentru daunele care Ie fuseseră I »invocate. Sumele pe care ei urmau să le încaseze în urma asigu- I.II ii proprietăţilor – şi care se ridicau la peste 200 de milioane de în.iici – au fost preluate de stat. Mai mult, comunitatea evreiască i lost penalizată cu un miliard de mărci pentru uciderea diplomatului vom Rath, fiecare evreu fiind obligat să plătească în acest •.< op o sumă echivalentă cu un sfert din bunurile deţinute.[499]

Kindertransport, izolaţionism american şi revolte arabe în Palestina

În ciuda indignării exprimate de comunitatea internaţională, ■.latele occidentale au eşuat şi după noiembrie 1938 în tentativa <lc a oferi soluţii reale de salvare pentru evreii din Reich. Totuşi, ca reacţie la *Kristallnacht,* britanicii au acceptat să facă o serie de concesii legale privind politica lor de imigrare, astfel încât să permită intrarea în ţară – cu vize temporare – a unor copii evrei din Germania care aveau mai puţin de 17 ani şi care se aflau în situaţii critice: orfani şi copii cu părinţi aflaţi în lagăre sau care nu îi mai puteau întreţine în urma interdicţiilor de a munci introduse de nazişti.[500] Pe 15 noiembrie 1938, premierul britanic Neville Chamberlain fusese rugat de o delegaţie a reprezentanţilor comunităţii evreieşti din Marea Britanic să ia în calcul această soluţie, în condiţiile în care ei se angajau să asigure fondurile necesare.[501] Pe 16 noiembrie, ideea a fost supusă dezbaterii în Cabinetul Chamberlain, fiind respinsă de ministrul de interne, Samuel Hoare, însă bucurându-se de sprijinul

lordului I lalifax, care spera că gestul Londrei va fi urmat de unul similar al Washingtonului.[502] Parlamentul britanic a adoptat propunerea şi BBC a făcut un anunţ public în vederea găsirii unor familii dispuse să ofere găzduire şi îngrijire – primind rapid 500 de înscrieri.[503] Acest program, care va deveni cunoscut sub numele *Kindertransport,* a fost totuşi un efort civic şi umanitar – mai degrabă decât unul statal –, iniţiatoarele acţiunii fiind asociaţii precum Mişcarea pentru îngrijirea Copiilor din Germania sau

Comitetul Britanic pentru Evreii din Germania, care se coordo nau cu organizaţii similare din Berlin şi din Viena. în plus, mulţl quakeri şi creştini au fost implicaţi în eforturile care vor salv.» aproape 10 000 de copii, dintre care 7 500 erau evrei.[304] Ei erau primiţi numai pe perioada crizei internaţionale, fără părinţi i doar dacă organizaţiile caritabile sau binefăcători privaţi puteau garanta plata educaţiei şi a întreţinerii lor. Circa jumătate dinii» aceştia vor locui cu părinţii adoptivi, restul fiind cazaţi în şcoli, ferme sau mici hoteluri.

Deşi proveneau şi din zone rurale, copiii care urmau sa ajungă în Marea Britanie erau adunaţi de organizatori la Viena. la Praga sau la Berlin, fiind apoi transportaţi prin porturi din Belgia şi Olanda. Pe 2 decembrie 1938, primul *Kindertranspoi l* a ajuns în Harwich. Plecase pe 1 decembrie din Berlin şi aducea 200 de copii dintr-un orfelinat care căzuse victimă furiei nazist»' de *Kristallnacht.* Ultimul *Kindertransport* a părăsit Germania chiar pe 1 septembrie 1939, ziua atacului împotriva Poloniei.’”„ în Belgia şi Olanda au continuat să sosească şi să fie găzduiţi copii evrei (inclusiv din Polonia) până la invazia nazistă din mai 1940. Ultimul transport din Olanda spre Anglia a plecat chiai pe 14 mai 1940, ziua capitulării olandeze. Un caz special este cel al brokerului englez Nicholas Winton, care a decis în decembrie 1938 să meargă la Praga, unde a pus pe picioare un sistem de sal vare, în urma căruia 669 de copii din Cehia au fost transportaţi în Marea Britanie.

Soarta copiilor evrei salvaţi prin această operaţiune a variat: 1 000 dintre ei au fost trimişi în tabere britanice pentru refugiaţi (unele aflate inclusiv în Australia sau Canada) când spaima de spioni germani a

pus stăpânire pe Londra. Pe de altă parte, tot circa 1 000 dintre copiii aduşi din Reich vor lupta împotriva armatelor lui Hitler, sub steag britanic.[506] Indiferent de încercările prin care au fost nevoiţi să treacă, soarta lor a fost infinit mai bună decât cea a evreilor rămaşi în teritoriile stăpânite de Hitler.

încercarea de a organiza un *Kindertransport* şi în Statele I Inite a eşuat. Proiectul de lege Wagner-Rogers, menit să salveze • <>piii evrei din Reich, a fost respins de Senatul american în 1939 i 1940, deşi fusese susţinut public de Eleanor Roosevelt, soţia preşedintelui. Iniţiativa acestui proiect aparţinuse organizaţiilor
< .iritabile din New York, care îi convinseseră pe republicana I dith Nourse Rogers, membră în Camera Reprezentanţilor, şi pe senatorul democrat Robert F. Wagner să propună, pe 9 februarie 1939, aducerea în Statele Unite a 20 000 de copii evrei germani
< u vârsta de până în 14 ani.

Rigidul izolaţionism american va fi dublat de ferecarea porţilor de acces în Orientul Mijlociu: Marea Revoltă arabă din Palestina, începută în aprilie 1939, va avea efecte catastro- l.de pentru evreii din Europa. După ce asasinarea a trei şoferi evrei la Tulkarem a dat semnalul de luptă împotriva emigraţiei evreieşti în Ţara Sfântă, nu doar evreii, ci şi militarii britanici din Palestina au devenit ţinte pentru rebelii arabi conduşi de muftiul Ierusalimului, Amin Hajj al-Husseini, care căuta să intre în graţiile lui Adolf Hitler.[507] Nefiind dispuşi să piardă controlul în Orientul Mijlociu şi să ostilizeze tabăra arabă, britanicii vor anunţa, pe 23 mai 1939, adoptarea unei noi politici de emigrare în Palestina – *White Paper* – care limita la câteva mii pe an

numărul evreilor care puteau fi acceptaţi în Eretz Israel.[508] Această politică va rămâne în vigoare şi după sfârşitul celui de-al Doilea Război Mondial, când efectele Holocaustului erau deja cunoscute.

Pe fondul concesiilor britanice în faţa taberei arabe şi a pierderii Palestinei ca destinaţie de salvare, preşedintele american Roosevelt şi secretarul Trezoreriei, Henry Morgenthau Jr., concepeau scenarii tot mai fanteziste pentru sprijinirea evreilor din Reich începând cu 1938. Americanii erau dispuşi să strângă 500 de milioane de dolari pentru a finanţa transferul din Europa a 500 000 de evrei. Problema era: înspre ce destinaţie? Morgenthau propusese Guineea, care părea accesibilă politic, în schimbul
ştergerii datoriilor de război ale Marii Britanii şi Franţei. În .1 clima din vestul Africii era – observase FDR – imposibilă penii ti un emigrant european. Preşedintele american propusese doua d ternative: Camerun şi Angola, oferind chiar instrucţiuni pcnlm lansarea negocierilor cu dictatorul portughez Salazar, cu scopul de a-l convinge să accepte „întemeierea unui nou teritoriu evo iese în Angola".[509] Confruntat cu opoziţia fermă a izolaţionişti loi americani, Roosevelt spera totuşi să îi convingă pe aceşti.i -.a accepte 25 000 de evrei pe an în Statele Unite, în vreme ce restul statelor puternice ar fi primit alte 80 000 anual.[510] Toate accsh planuri nu depăşeau însă faza unor dezbateri de cancelarie. În America, o luptă înverşunată se ducea până şi pentru prelungi rea vizelor celor 15 000 de evrei din Germania care intraseră ıı ţară cu permise provizorii de vizitare: în timp ce Departamentul pentru Muncă insista să extindă măcar cu şase luni dreptul dr şedere al acestora,

Departamentul de Stat se opunea ferm, consi derând că nu există o baza legală pentru această decizie. FDR .< va pronunţa, pe 18 noiembrie 1938, cu o formulă dramatică: „Nu pot, respectând decenţa umană, să-i arunc afară“.[511]

Un alt efect al radicalizării naziste *post-Anschluss* şi *Kristall nacht* va fi introducerea muncii forţate pentru evreii care I.ŞI pierduseră slujbele. Cum planul de înarmare al Germanici impunea dirijarea resurselor umane „ariene“ înspre industri.i militară şi armată, şomerii evrei aveau să fie trimişi să lucreze în construcţii sau în serviciile publice de curăţenie, devenind muu citori necalificaţi, măturători sau gunoieri.[512] Deja, în septembrie 1939, în Reich mai trăiau doar 164 000 de evrei germani conform definiţiei religioase şi circa 230 000 conform celei rasiale.'[1]' Neexistând perspective clare privind posibilitatea acestora de a emigra (mulţi erau deja în vârstă), naziştii căutau soluţii pentru izolarea lor strictă. Dincolo de excluderea din sfera publică ari ană şi de transformarea lor într-un grup de paria care primea sarcini înjositoare, evreii urmau să fie marcaţi cu un însemn special sau izolaţi în ghetouri. Din motive poliţieneşti, Heydrich

• >l»la pentru prima variantă, considerând că posibilitatea de supt aveghere scădea în cartierele segregate, în vreme ce Göring şi < ioebbels – ultimul şi în calitate de *Gauleiter* al Berlinului – se liăduiau să îl convingă că „nu vei putea să eviţi înfiinţarea pe
■ i ară largă de ghetouri în oraşe. Ele vor trebui create!“[514]

Spirala radicalizării parcursă de Hitler între 1933 şi fatidicul 1939 va ajunge la apogeu pe 30 ianuarie 1939, când – la exact ase ani după ce devenise cancelar – acesta îşi va prezenta în Reichstag celebra „profeţie“ privind distrugerea evreilor din I uropa:

> Am fost adesea profet în viaţa mea şi adesea s-a râs de mine. în timpul luptei mele pentru putere, au fost în primul rând evreii cei care au luat în râs profeţia mea că, într-o zi, voi prelua conducerea statului şi, cu ea, a întregului popor şi apoi, printre multe alte lucruri, voi rezolva şi problema evreiască. Cred că hohotele de râs ale acelor zile se vor fi înecat în gâtlejurile multor evrei între timp. Vreau să fiu din nou profet astăzi: dacă evreimea finanţată internaţional din Europa şi din alte locuri va reuşi din nou să scufunde oamenirea într-un război mondial, atunci rezultatul nu va fi bolşevizarea mapamondului – şi, astfel, victoria evreimii –, ci anihilarea rasei evreieşti în Europa.[515]

Era un avertisment fatal, pentru că – înţelegând modul în care funcţiona antisemitismul lui Hitler – era inevitabil ca el să învinovăţească în curând evreii din Statele Unite sau pe cei din Uniunea Sovietică pentru conflagraţia pe care Germania o va declanşa prin atacarea Poloniei. Este motivul pentru care Paul Johnson poate să afirme fără rezerve că „Holocaustul a

fost plănuit; cel care l-a plănuit a fost Hitler. Este singura concluzie care poate explica tot acest proces terifiant.“[516] Pedepsirea evreilor pentru izbucnirea celui de-al Doilea Război Mondial – prin intermediul Soluţiei Finale – se va contura între 22 iunie 1941, ziua atacului nazist împotriva URSS, şi 11 decembrie 1941, când

Germania a declarat război Americii în urma atacului japonez de la Pearl Harbor. în acest interval a decis Adolf Hitler, după cum vom vedea, lansarea Soluţiei Finale – înţeleasă ca externii nare deplină în fabrici ale morţii.

Capitolul III

Premisele Holocaustului. Distrugerea Poloniei

Chestiunea poloneză

Distrugerea Poloniei a fost o calamitate nu doar pentru Europa, pentru polonezi sau pentru evrei. în mod paradoxal, a fost o calamitate şi pentru Hitler: un început al sfârşitului său – pe care dictatorul german nu l-a putut nici intui, nici controla. Năpustirea asupra orgolioasei naţiuni poloneze – care s-a dovedit mult mai tenace decât Hitler şi-ar fi putut imagina, deşi a fost învinsă relativ uşor pe câmpul de luptă – a adus Germania în stare de război cu blocul occidental, l-a pus pe Führer faţă în faţă cu Stalin (pe o frontieră la Bug prea fragilă pentru a putea opri ispita Reichului sau a Uniunii Sovietice de a ataca fulgerător) şi, nu în ultimul rând, a adus cea mai mare comunitate de evrei din lume sub dominaţia celui mai antisemit lider din istorie.

în planurile de expansiune ale lui Hitler, Polonia s-a dovedit o nucă prea tare din punct de vedere diplomatic. între 1933 şi 1939, problema poloneză – clasică în gândirea expansionistă germană, care cerea *Drang nach Osten,* o sforţare colonizatoare spre Răsărit – a fost pusă în conservare de nazişti. Ei aveau numai de câştigat atunci din existenţa unei regiuni-tampon în

faţa Armatei Roşii. Fiihrerul era mai vulnerabil şi mai prudent în primii săi ani în fruntea Reichului, fiind interesat, înainte de toate, de remilitarizarea Renaniei, de anexarea Austriei, apoi de ocuparea Regiunii Sudete şi de instituirea dominaţiei asupra Slovaciei, Boemiei şi Moraviei. Cu cât URSS se afla mai departe de acest proces de expansiune – dincolo de „zidul" polonez , < u atât mai bine. Din acest motiv, Hitler s-a grăbit să ofere Poloni» i un pact de neagresiune încă din 26 ianuarie 1934.[1] în acelaşi .m el îi spunea cu emfază ambasadorului polonez în Germania Josep Lipski, că Polonia reprezintă „scutul estic" al Reichukii. ‘

Aceste cuvinte ar fi putut avea o bază reală, pe termen mal lung, numai dacă Polonia ar fi acceptat să devină, în mod voi un tar, un vasal german. Altfel, pulsiunile antipoloneze din gând ii v.i strategică germană erau prea puternice pentru ca tocmai Hillci să le poată rezista. încă din 10 decembrie 1887, Bernhard von Biilow – secretar de stat pentru afaceri externe şi, ulterior, cânte Iar al Imperiului German – îi scrisese lui Friedrich von Holstein că „trebuie să alungăm Rusia de la cele două mări – Baltica şi Marea Neagră – pe care se întemeiază poziţia ei în lume. (...) Ai trebui să folosim ocazia oferită de război pentru a-i alungii pe polonezi *en masse* din provinciile noastre poloneze."[3] în 1911, obiectivul Kaiserului fusese similar: să includă în Prusia teritori ile poloneze, expulzându-i pe polonezi într-un teritoriu rusesc şi să pună sub control german spaţiul dintre Marea Baltică şi Marca Neagră.[4] Generalul Hans von Seeckt, comandant al Reichswchi din 1919 până în 1926, considera la rândul său că „existenţa Poloniei este incompatibilă cu interesele vitale ale Germaniei. Ea trebuie să dispară, şi aşa se va

întâmpla, datorită propriei slăbi ciuni interne şi Rusiei – cu ajutorul nostru.“[5] Victoriile obţinute de Imperiul German împotriva ruşilor pe frontul de est, în 1914, hrăniseră impulsul prusac al expansiunii spre est; pentru o scur tă perioadă, Kaiserul beneficiase – în sfârşit! – de un teritoriu colonial în Răsărit, controlat de *Ober Est,* Comandamentul Suprem din Est, care ajunsese să bată chiar şi monedă proprie – o amintire plină de farmec pentru militarismul naziştilor şi al multor generali din Wehrmacht.[6] Comandaţii armatei germane în Marele Război, Hindenburg şi Ludendorff, erau din Poznah şi refuzaseră orice conciliere cu Nicolae al II-lea dacă acesta nu ar fi fost dispus să accepte o Polonie germană. Pentru
ı .1 o asemenea idee era intolerabilă pentru ruşi, războiul dintre Kaiser şi ţar a continuat – deşi putea fi încheiat amiabil iar I udendorff l-a trimis pe Lenin în Rusia, în speranţa de a destabiliza fragilul regim al lui Nicolae. Ţarismul s-a prăbuşit, făcând loc bolşevismului –, iar acest lucru s-a întâmplat în mare măsură din cauza rivalităţii germano-ruse în privinţa Poloniei.[7] Mai mult, şi Imperiul German se va prăbuşi (sau îşi va grăbi căderea) din pricina dorinţei lui Ludendorff de a înainta în est – de aceasta dată împotriva lui Lenin şi în favoarea Romanovilor –, ambiţie (are a făcut ca 25 de divizii să fie indisponibile pentru frontul de vest, care devenise mult mai important.[8]

Având în vedere această obsesie istorică a germanilor, din momentul în care politica nazistă de revendicări teritoriale a început să funcţioneze la turaţie maximă, neîntâlnind o rezistenţă convingătoare din partea Occidentului, Polonia a devenit pentru l iihrer o dublă prioritate. Pe de o parte, ea făcea

obiectul unor pretenţii ale Berlinului, care dorea Gdanskul şi un coridor extrateritorial de transport către Prusia Orientală. Pe de altă parte – şi chiar mai important –, Hitler visa ca Polonia să i se alăture într-o mare alianţă antisovietică. în 1935, Hermann Goring le vorbise liderilor polonezi despre necesitatea unei ofensive comune împotriva URSS, reluând ideea explicită a unui asalt germano-po- lonez asupra Moscovei un an mai târziu.[9] Pactul Anticomintern a apărut în 1936 – fiind semnat iniţial cu Japonia – pe fondul presiunilor pe care Berlinul le exercita asupra Varşoviei. Având în vedere poziţia geografică a Poloniei şi ameninţarea reală cu care aceasta era confruntată dinspre Rusia, ideea unui Pact Anticomintern părea croită mai degrabă pentru seducerea polonezilor decât a italienilor, care nu simţeau în ceafă răsuflarea rece a lui Stalin. Polonia a primit din partea lui Hitler oferta de a adera la Pactul Anticomintern la începutul lui 1937, *înainte* de cooptarea lui Benito Mussolini în alianţă.[10] Pe 24 octombrie 1938, Ribbentrop a revenit cu aceeaşi solicitare, care va fi reiterată aproape obsesiv în următoarele luni.

însă Polonia a refuzat. Spre deosebire de Hitler, pentru carr URSS reprezenta o abstracţiune pe care o caricaturiza retoric lăsându-se amăgit de propriile cuvinte polonezii simţiseră pe propria piele forţa istorică a Rusiei şi puterea reală a lui Stalin, l i cunoscuseră o lungă dominaţie ţaristă, luptaseră eroic împotriv.i expansiunii comuniste în Războiul polono-sovietic (1919-1921) şi trebuiau să ţină sub control, la est, minorităţi bieloruse şi ucrainene sensibile la propaganda Moscovei. înţelegeau aşadar că riscă să fie distruşi împreună cu Hitler sau, într-un caz ceva mai

fericit, că vor deveni un simplu vasal al Berlinului. Varşovia ere dea într-o „Doctrină a celor doi inamici“, care trebuiau păstraţi la distanţă – şi în perfect echilibru.[11] în decursul acestei perioade, în care a ţinut piept avansurilor lui Hitler, diplomaţia poloneză .1 comis o singură eroare care le-a dat speranţe naziştilor şi a dus l.i o răcire a relaţiilor cu blocul occidental: a acceptat să se alăture Germaniei în procesul de dezmembrare a Cehoslovaciei, ridicând pretenţii asupra zonei Cieszyn, în care trăia o importantă cornii uitate poloneză. Această eroare a putut fi înţeleasă pe 21 martie 1939, când tonul Berlinului la adresa Varşoviei a devenit impe rativ, amintind tot mai limpede de cel utilizat în trecut la adresa Cehoslovaciei: Ribbentrop i-a solicitat tăios ambasadorului polo nez Josep Lipski să renunţe la „atitudinea ciudată“ de până atunci a Poloniei şi să accepte cedarea Gdanskului şi aderarea la Pactul Anticomintern.[12]

Decizia Varşoviei de a spune „nu“ – pentru prima dată în mod răspicat pe 26 martie 1939, după lunga tărăgănare politicoasă începută încă din 1934 – a avut consecinţe incomensurabile. Dacă polonezii ar fi cedat în faţa lui Hitler, acesta ar fi putut evita, probabil, un război cu Occidentul. El s-ar fi putut năpusti cu mai multă forţă asupra Uniunii Sovietice – dar şi cu mai multă legitimitate, în condiţiile în care ar fi fluturat steagul unei alianţe antibolşevice cu o ţară catolică. Şi nu e exclus ca Marea Britanie, Franţa sau Statele Unite să fi tolerat ideea distrugerii bazei de expansiune a comunismului. Refuzul Varşoviei din 2.6 martie 1939 a atras, cinci zile mai târziu, garanţiile britanice pentru Polonia: al Doilea Război Mondial era amorsat. Ca întotdeauna, premierul britanic Neville Chamberlain

era depăşit de modul în care se radicaliza cancelarul Reichului în cursul unei confruntări diplomatice. Chamberlain credea că liderul german ..nu va porni un război mondial pentru Danzig“[13], în vreme ce llitler le spunea deja generalilor săi că „nu Danzigul este problema care intră în discuţie. Pentru noi este vorba de extinderea spaţiului vital către Est şi de asigurarea hranei.“[14]

Totuşi, chiar dacă Führerul a ordonat în aprilie Wehrmacht- nlui să lucreze la planul de luptă împotriva Poloniei, el nu era dispus să lanseze atacul fără a se asigura de complicitatea lui losif Vissarionovici Stalin. Germania nu îşi putea distruge „scutul estic“ fără a şti dacă sovieticii acceptă, măcar pe termen scurt, o vecinătate paşnică. Din acest motiv, în august 1939, când invadarea Poloniei a devenit iminentă şi când Berlinul a înţeles că britanicii chiar sunt dispuşi să meargă la război, Hitler şi Ribbentrop au început o ofensivă diplomatică la adresa Moscovei, făcând presiuni pentru un acord imediat. Cele două blocuri ideologice totalitare, aflate într-o rivalitate mortală, descopereau acum inamicul comun: „democraţiile occidentale“.[15] Pentru Stalin, dorinţa lui Hitler de a tranşa urgent toate problemele în tensiune în zona de falie dintre Reich şi URSS a fost de nerefuzat. Câştigurile sale pe termen scurt erau uriaşe. Prin pactul Ribbentrop-Molotov, semnat la Moscova pe 23 august 1939 (incluzând un protocol secret cu prevederi-cheie), sovieticii primeau mână liberă în Basarabia românească, în Letonia, Estonia şi Finlanda. Germania, la schimb, primea iniţial Lituania. Polonia era împărţită pe o linie de demarcaţie care urma cursurile râurilor San, Vistula şi Narev, Reichului

revenin- du-i teritoriile poloneze de la vest şi Uniunii Sovietice, cele din est.[16] (în septembrie, după invazie, pactul va fi renégociât: Hitler va ceda şi Lituania, primind la schimb mai mult teritoriu în Polonia. Graniţa comună se va muta către est, pe râul Bug, astfel încât URSS să controleze oraşul Lvov, iar Lublinul, un viilm punct nodal pe harta Holocaustului, să revină Germaniei. Stulln avea nevoie de această cedare pentru a susţine că nu solicit.r.t nici un teritoriu locuit preponderent de polonezi, limitându ••• la zone cu populaţii bieloruse şi ucrainene).[17] Când Joachim von Ribbentrop a raportat, în dimineaţa zilei de 24 august 1939, sm cesul misiunii sale la Moscova, Hitler, care urmărise negocierile de la Berghof, plimbându-se agitat pe terasa vilei, a exclamai încântat: „Acum Europa este a mea!“[18]

Problema evreiască în Polonia: antisemitism şi sionism

în anii 1930, cu precădere după moartea lui Jozef Pilsudski, politicienii polonezi sprijiniseră activ proiectul sionist, pe caic îl considerau varianta optimă pentru soluţionarea „problemei evreieşti“ din Polonia. Cu marea sa autoritate, Pilsudski – un european de modă veche – controlase în general această „pro blemă“, respingând discursul antievreiesc al mişcării Democraţia Naţională şi bucurându-se de susţinerea politică a partidului evreilor tradiţionalişti polonezi, *Agudat YisraeU*[9] După dis pariţia lui Pilsudski, dar şi în contextul venirii la putere a lui Hitler în Germania, liderii polonezi au renunţat la strategia „integraţionistă“ a mareşalului, aderând la ideea care devenea tot mai influentă în Europa sub presiunea

nazistă: chestiunea evreiască reprezenta o provocare strategică, care trebuia tranşata ferm şi urgent.

Evreii înşişi răspundeau în faţa ameninţării lui Hitler oferind o tot mai mare importanţă proiectului *sionist* – termen propus în premieră de Nathan Birnbaum în 1890, la Viena, şi transformat într-un plan cuprinzător de gazetarul Theodor Herzl în februarie 1896, tot la Viena, unde a publicat lucrarea „Statul evreu. Propunerea unei soluţii moderne la problema evreiască".[20] în 1935, când a murit Pilsudski, proiectul lui Herzl de a construi un stat evreiesc în Palestina era avansat. Aici ajunaseră deja, în mai multe valuri de „întoarcere acasă" *(alia* – „ur- < area" spre Ierusalim), aproape 360 000 de evrei, care atrăseseră furia celor 1 300000 de arabi din provincie. Evreii fondaseră • Icja numeroase aşezări, kibuţuri şi moşave, dezvoltaseră oraşul Ici Aviv, cumpăraseră teren în Ierusalim şi aveau o armată neoficială puternică – Hagana.

Palestina fusese, până la dispariţia Imperiului Otoman în 1918, o provincie mai degrabă periferică şi neinteresantă penii u sultani, cel puţin după domnia lui Soliman Magnificul, lua importantă însă pentru europeni graţie interesului religios pentru Ierusalim şi pentru geografia biblică. După ce flota britanică a devenit dependentă de petrolul care venea dinspre Orientul Mijlociu, portul Haifa a crescut şi mai mult valoarea legiunii, fiind locul în care „aurul negru" ajungea la Mediterana prin conductele irakiene. Din acest motiv, Imperiul Britanic a preluat în 1920 mandatul pentru administrarea Palestinei din partea Ligii Naţiunilor („mandat" fiind formula elegantă prin care se ocolea termenul de guvernare colonială). Iniţial, politica britanică fusese proevreiască, în 1917 guvernul

de la Londra asumându-şi, prin Declaraţia Balfour, susţinerea formării unui „cămin naţional evreiesc“ în Palestina (nu s-a vorbit despre *un stat,* căutându-se menajarea arabilor, pe care britanicii i-au folosit, alături de evrei, în lupta împotriva Imperiului Otoman), lotuşi, după ce revoltele arabe antisioniste s-au înteţit – dar şi pe măsură ce interesele britanice în Orientul Mijlociu au devenit dependente de prietenia liderilor arabi sprijinul britanic pentru sionişti s-a diminuat. Raportul demografic din Palestina se modifica rapid: evreii alungaţi din Europa de ascensiunea politicienilor antisemiţi erau forţaţi să se îndrepte spre Ierusalim; Statele Unite, care fuseseră în deceniile anterioare ţinta predilectă de emigrare, trecuseră la o politică izolaţionistă, ceea ce făcea mandatul britanic din Orientul Mijlociu cea mai importată variantă de refugiu.

în acest context, în care Germania nazistă genera o uriaş.» presiune imigraţionistă, iar Statele Unite şi Marea Britanii blocau rutele de emigrare, Polonia post-Pilsudski a devenit un aliat neaşteptat al proiectului sionist. Antisemitismul polone/ era real, răspândit şi bine reprezentat politic. Dar, spre deosebii! de cel nazist – mult mai mitologizant – avea un aspect concret în Germania anului 1933, trăiau doar 560 000 de evrei la <» populaţie de 66 000000 de locuitori, dintre care mulţi pe deplin integraţi. în Polonia anului 1933, existau peste 3 000 000 de evrei (dintre care cei mai mulţi îşi păstrau identitatea tradiţionala) într-o populaţie de 33 000 000 locuitori. Antisemitismul polo nez, cu alte cuvinte, avea mai puţin de-a face cu construcţiile propagandistice rasiste din Germania şi mai mult cu concurenţa economică şi cu vechile tensiuni religioase. Pe de altă parte, mulţi lideri polonezi colaborau cu evreii, aveau prieteni evrei şi erau căsătoriţi cu evreice. Discursul lui Hitler despre evrei ca „bacili“ care „infestează sângele arian“ nu avea prea mult sen*, în Polonia. Pe acest fond, clasa politică poloneză s-a împărţit în două blocuri: un bloc antisemit care cerea plecarea evreilor din Polonia şi instituirea unor măsuri discriminatorii la adresa lor, şi un bloc care, fără să se definească prin antisemitism şi co laborând uneori cu formaţiunile evreieşti, făcea totuşi concesii în faţa presiunilor antisemite. Evreii erau excluşi din sectorul public, nu puteau primi credite guvernamentale, aveau un ac ces limitat în universităţi şi în şcoli, nu obţineau licenţe pentru afaceri, puteau deţine un număr limitat de magazine – iar aceste măsuri au fost adoptate printr-un acord de ansamblu al clasei politice poloneze. După 1935 s-au

înteţit şi pogromurile. Ce.i mai bună soluţie prin care blocul moderat antisemit de la putere a considerat că poate controla presiunea blocului radical din opoziţie a fost o politică prosionistă.

Pe de o parte, guvernul polonez chiar lua în calcul varian ta de a sprijini un stat evreiesc de dimensiuni cât mai mari în Palestina (de la Mediterana până la Iordan şi dincolo de acesta, HI Transiordania britanică). în acest mod, el putea soluţiona problema celor trei milioane de evrei din ţară dând satisfacţie atât antisemiţilor polonezi, dar şi evitând acuzaţiile de antisemitism ale comunităţii internaţionale (Eli Tzur şi David Engel susţin teza conform căreia sionismul polonez avea ca scop doar i ontracararea criticilor externe privind politicile antisemite din interior).[21] Pentru Varşovia, ideea unui stat evreiesc în Orientul Mijlociu – puternic influenţat de Polonia – era tentantă şi din punct de vedere strategic, oferind chiar perspectiva preluării mandatului palestinian de la britanici.

Pe de altă parte, sionismul polonez era şi o soluţie pentru a pretinde în ţară că există un plan practic pentru rezolvarea problemei evreieşti. Totuşi, depinzând de o relaţie bună cu Londra pentru a face faţă ameninţării lui Hitler şi Stalin, guvernul polonez nu putea trece o serie de linii roşii în sprijinul pe care îl oferea grupărilor paramilitare evreieşti (Irgun), care înfruntau în Palestina tocmai Marea Britanic. Din 1935, problema evreiască a fost definită de Varşovia ca una de politică externă. După ce ipoteza unei emigrări a evreilor polonezi în Madagascar fusese explorată şi abandonată (planul va fi reluat, după cum vom vedea, chiar de Hitler), toate eforturile s-au concentrat în

direcţia Palestinei. Revizioniştii evrei din Polonia, reuniţi în organizaţia Betar, deveneau în Palestina luptători pentru independenţă ai Irgun. Ei se bucurau de sprijin polonez, fiind antrenaţi în bazele din Volînia şi de lângă Varşovia.[22] Wiktor Drymmer, un diplomat şi spion polonez, coordona din capitala Poloniei proiectul sionist polonez, în vreme ce consulul din Ierusalim, Witold Hulaniki, ţinea legătura cu trupele Irgun la faţa locului, în Palestina.[23] Era, desigur, o operaţiune ultrasecretă, care afecta grav interesele britanice. în acelaşi timp, era şi o operaţiune sortită eşecului, pentru că Polonia era strivită între Hitler şi Stalin, care nu încurajau în acel moment sionismul. Mai mult decât atât, Fiihrerul decisese să-l distrugă şi să-l stoarcă de resurse pe vecinul său estic.

Invazia. *Einsatzgruppen* pe scena istoriei

La ora 4.45 a dimineţii de 1 septembrie 1939, Germania nazista a început agresiunea asupra Poloniei. Corpul de armată Sud a ata cat dinspre Silezia şi Slovacia, în timp ce Corpul de armată Nord a coborât atât dinspre Pomerania, cât şi dinspre Prusia Orientala Din trei direcţii, 57 de divizii germane, compuse dintr-un milion de soldaţi şi 2 500 de tancuri,[24] s-au năpustit spre Varşovia, spic Cracovia şi spre râurile strategice (Vistula, Bug) dincolo de care mareşalul polonez Rydz-Smigly spera să se poată retrage şi re organiza. Pe 8 septembrie, unităţile avansate ale Wehrmachtulm ajungeau deja la porţile Varşoviei, dar curajoasa armată polone ză – compusă din doar 40 de divizii şi 11 brigăzi de cavalerie[25] – a lansat un contraatac la Kutno, pe 9 septembrie,[26] reuşind astfel să mai întârzie înaintarea fulgerătoare de care Hitler avea nevoie pentru a convinge Marea Britanie şi Franţa că Polonia

reprezint.i o cauză pierdută. Balanţa s-a înclinat decisiv pe 17 septembrie, când Stalin a trimis 500 000 de militari sovietici (41 de divizii de infanterie şi cavalerie, precum şi 12 brigăzi de tancuri)[27] ca s.i îşi revendice propria pradă din trupul Poloniei – pretextând ca îi protejează pe bieloruşi şi pe ucraineni, aflaţi în pericol după dispariţia statului polonez. Trupele lui Hitler ajunseseră încă din 12 septembrie în zona care urma să revină URSS, iar pe 18 sep tembrie soldaţii Armatei Roşii şi cei ai Wehrmachtului au intrat în contact. Guvernul de la Varşovia, care fugise deja la Lublin din primele zile ale invaziei, s-a refugiat în România de teama sovieticilor, făcând ca trupele poloneze să capituleze – după o rezistenţă agonizantă – pe 6 octombrie 1939.

Distrugerea Poloniei a avut un caracter rasial mult mai pronunţat decât orice anexare realizată până atunci de Adoll Hitler. Cancelarul german dorea să transforme această ţară – ex ceptând zona industrializată din vest – într-un spaţiu colonial clasic, locuit de o populaţie abrutizată, needucată – „inferioa ră“ –, care urma să servească doar ca mână de lucru necalificată. În acest scop, el a ordonat „uciderea în masă a intelighenţiei poloneze“,[28] considerând că ea reprezintă o elită relativ separată de restul corpului social; în lipsa sa, credeau naziştii, transformarea polonezilor într-o naţiune de robi ar fi devenit o misiune mult mai uşoară. După ce Führerul a vizitat pe 5 octombrie 1939 Varşovia cucerită pentru a-şi saluta armata, Joseph Goebbels consemna în jurnal opinia acestuia despre polonezi şi despre liderii lor: „Verdictul Führerului în privinţa polonezilor este incriminator. Mai mult animale decât fiinţe umane, complet pri-

mitive, stupide şi amorfe. Şi o clasă conducătoare care este rezultatul nesatisfăcător al amestecului între clasa inferioară şi o rasă ariană de stăpâni. Murdăria polonezilor este de neimaginat.“[29]

Coordonatorul operaţiunii de epurare a inteligheţiei poloneze (codificată „Tannenberg“) a fost Reynhard Heydrich, care conducea acum Biroul Central pentru Securitatea Reichului (RSHA), o creaţie nazistă recentă, ce reunea Serviciul de Securitate al SS cu Serviciul de Securitate al Statului (incluzând Gestapo – Poliţia Secretă).[30] Practic, campania din Polonia justificase înglobarea finală a aparatului statal de siguranţă german într-o formaţiune de teroare politică şi rasială care aparţinea NSDAP. Heydrich dispunea în Polonia de şapte Unităţi Speciale – *Einsatzgruppen* –, care activau în spatele liniilor frontului pentru a curăţa teritoriul cucerit de Wehrmacht de potenţiali disidenţi. Cele şapte *Einsatzgruppen* erau compuse din 3 000 de oameni din Gestapo şi Kripo *(Kriminalpolizei').* Pentru a se asigura că aceştia acţionează cu maximă duritate, Heydrich şi Himmler, superiorul său, au fost prezenţi personal în Polonia între 3 şi 13 septembrie 1939.[31] Masacrele SS au început concomitent cu operaţiunile militare. Lângă Bydgoszcz, în „Valea morţii“, 1 200 de clerici şi intelectuali polonezi au fost executaţi pe 3 şi 4 septembrie de *Einsatzgruppen, Waffen-SS* şi Wehrmacht.[32] La Skloby au fost ucişi 360 de lideri ai comunităţii, iar în Szalas au fost capturaţi toţi bărbaţii care împliniseră 15 ani, fiind împuşcaţi sau incendiaţi în şcoala locală.[33] în Bromberg, în
zona Posenului, unde acţiona *Einsatzgruppe* IV, au fost lichidaţi 1 300 de polonezi între 5 şi 12 septembrie.[34] Şi actele de război nare erau groteşti: pentru un geam

spart la o secţie de poliţie, 12 adolescenţi care aveau între 11 şi 16 ani au fost împuşcaţi.'[1] Corpul profesoral al Universităţii Jagiellone din Cracovia – una dintre cele mai aristocratice academii din Europa – a fost con vocat, la începutul lui noiembrie, la o discuţie cu reprezentanţii Gestapo;[36] discuţia s-a dovedit a ascunde, de fapt, arestarea tutu ror celor 184 de profesori, care au fost maltrataţi şi deportaţi în Reich.[37] Veteranii polonezi din Primul Război Mondial, preoţii catolici, nobilii, oamenii de afaceri şi de cultură, ofiţerii au fost vânaţi sistematic şi lichidaţi. Norma de ucideri fixată de Hitler pentru inteligheţia poloneză era de 61 000 de persoane, deja alese înaintea invaziei de serviciile de spionaj naziste. Numele posibililor disidenţi figurau în aşa-numitul „Registru special de urmărire – Polonia".[38] Crimele nu s-au limitat la perioada război iului, fiind reluate ciclic. în vara lui 1940, de pildă, a fost lansată *AB Aktion,* considerată o operaţiune de „pacificare": deţinuţii din închisorile poloneze erau transportaţi în păduri şi împuşcaţi în loturi de 400. Astfel de execuţii în grup au fost înregistrate la Lublin, Varşovia şi Czşstochowa, făcând în total 6 000 de victime.[39] Până la capitularea armatei poloneze, în circa cinci săptămâni, 16 000 de membri ai elitelor vânate de Hitler fuseseră deja ucişi.[40] în septembrie 1939 au avut loc 12 000 de lichidări, iar în octombrie, alte 4 000.[41] Până în decembrie, Heydrich depăşise deja pragul de 40 000 de victime. în plus, *Einsatzgruppen* făcuseră şi 10 000 de arestări – care vor duce în următorul an la noi execuţii.[42]

Deşi Wehrmachtul a acceptat şi a sprijinit uneori acţiunile criminale ale Unităţilor Speciale, doar vârfurile armatei fuseseră avertizate despre ordinul de

lichidare în masă al Fuhrerului, motiv pentru care s-au înregistrat proteste. Comandatul forţelor din Polonia, generalul Blaskowitz, a întocmit în februarie 1940 un raport care conţinea 33 de capete de acuzare la adresa oamenilor lui Heydrich, înşirând un lung şir de crime, torturi, jafuri şi violuri.[43] Pentru a-l proteja pe Hitler, care le adresase personal (şi, ca de obicei, doar verbal) ordinul de a dezlănţui Icroarea, Himmler şi Heydrich au preferat să îşi asume răspunderea pentru „excesele" *Einsatzgruppen.* Era un eroism demonstrativ, pentru că generalii care contau cu adevărat ştiau exact ce se întâmplă. Pe 9 septembrie 1939, şeful statului-major, generalul I lalder, mărturisea că „a fost intenţia Fuhrerului şi a lui Goring sa distrugă şi să extermine poporul polonez",[44] în vreme ce Keitel il prevenea pe Canaris că „Fiihrerul a decis deja" în privinţa programului de exterminare a elitelor poloneze.[45] Hitler, de altfel, a reacţionat dispreţuitor faţă de raportul lui Blaskowitz, spunând că „nu a avut niciodată încredere în el".[46] El le ceruse militarilor, Iară să intre în detalii, să îşi întărească sufletele pentru o campanie nemiloasă şi era iritat că oameni ca Blaskowitz nu înţeleg că „nu porţi un război cu metodele Armatei Salvării".[47] Discuţia a fost închisă pe 4 octombrie 1939, când Fiihrerul a emis un decret secret, prin care o crimă comisă de germani în cursul invadării Poloniei nu putea face obiectul anchetelor penale.

Faptul că unii comandanţi din Wehrmacht au înţeles în 1939 să respecte legile războiului, trimiţând prizonierii polonezi în lagăre speciale din Reich, i-a salvat pe mulţi dintre aceştia – care altfel ar fi fost executaţi de *Einsatzgruppen.* Heydrich era exasperat de lipsa de cooperare şi de lentoarea armatei în lichi-

dările din Polonia şi i s-a plâns de asta, pe 8 septembrie 1939, lui Wilhelm Canaris, care conducea spionajul militar. Armata insista ca toate condamnările la moarte să aibă la bază o decizie a Curţii marţiale, ceea ce implica un proces birocratic şi juridic care limita la 200 numărul execuţiilor zilnice. Pentru Heydrich, o astfel de cifră era revoltătoare. Militarii, pe de altă parte, erau nemulţumiţi de faptul că – aşa cum se va exprima generalul Halder – „măcelărirea polonezilor în spatele frontului se intensifică într-un ritm atât de rapid, încât armata va trebui probabil să ia măsuri împotriva acestor acţiuni în curând".[48] Mai mult, Wilhelm Canaris, şeful Abwehr, s-a implicat personal în salvau • rabinului Yosef Yitzchak Schneersohn, al şaselea lider spirilii.il al mişcării Chabad. După o suită de intervenţii internaţionali' inclusiv din partea lui Cordell Huli, secretarul de stat amerk an rabinul Schneersohn a fost extras din Varşovia de doi agenţi .ii lui Canaris, care l-au transportat apoi în secret la Berlin, de mul« acesta a fost trimis în Statele Unite – prin Riga.[49]

Pentru a oferi armatei senzaţia unui control asupra violenţei haotice dezlănţuite de SS-işti, între 18 şi 19 septembrie 1939 .m avut loc negocieri dure între Walther von Brauchitsch, capul Wehrmachtului, şi Heinrich Himmler, şeful SS şi al Poliţiei Amândoi se bazau pe diferite ordine emise de Hitler, ordine care le ofereau deopotrivă autoritatea de a acţiona nestinghei iţi Von Brauchitsch a ordonat armatei să ignore orice autorit.il« SS şi să acţioneze doar în baza deciziilor justiţiei militare (dv< I să nu se implice în masacre), în timp de Himmler le-a cerul subordonaţilor să continue lichidarea elitelor poloneze şi a ev re ilor. Un vag armistiţiu a fost stabilit în final, Heydrich fiind obli gat

să retragă din teren, pe durata războiului, unele din unităţile sale cele mai sângeroase (precum *Einsatzgruppe* Woyrsch), sa informeze Wehrmachtul despre operaţiunile SS şi să aştepte ca pitularea Poloniei pentru a-şi duce la capăt planurile de ucidere în masă a „inamicilor Reichului".[50]

Primele masacre antisemite din Polonia

în mod evident, evreii reprezentau o categorie esenţială în planul de lichidare din Polonia. Ei erau vânaţi atât ca membri ai eliteloi culturale, politice şi economice poloneze, cât şi ca evrei – potenţiali sabotori şi insurgenţi. Aşa cum explica Heydrich, „vrem să cruţăm oamenii de rând, însă nobilii, preoţii şi evreii trebuie ucişi".'[1] Garniturile de tren în care militarii germani erau transportaţi pe front erau decorate cu caricaturi de evrei cu nas proeminent, sub care stătea scris: „Mergem în Polonia – să-i aruncăm la gunoi C< evrei".[52] Aceştia erau arestaţi şi executaţi sumar – adeseori chiar în sinagogi. Sinagogile reprezentau pentru *Einsatzgruppen* o veni. ibilă obsesie: erau incendiate, profanate şi folosite ca spaţiu de tortură sau de umilire.

6 000 de evrei au murit apărând Polonia pe câmpul de lup- I.I. iar alte 3 000 în cursul asaltului Wehrmachtului asupra V arşoviei.[53] Nu mai puţin de 61 000 de evrei din armata poloneză HI fost luaţi prizonieri (alături de 600 000 de polonezi, proporţia

• Ic 10% din populaţie respectându-se şi aici, neexistând diferenţe

• Ic bravură şi patriotism între evrei şi polonezi).[54] Soarta lor va fi groaznică: mulţi vor fi trimişi în Reich,

pe post de deţinuţi-sclavi. Munceau dezbrăcaţi şi desculţi, în plină iarnă (prizonierii „arieni“ aveau dreptul de a le lua hainele), motiv pentru care muţeau îngheţaţi. La Stablack, de pildă, cel puţin zece prizonieri

• Ic război evrei mureau în fiecare zi. O altă cauză a mortalităţii ridicate era foamea, raţia de mâncare fiind de o pâine la şapte deţinuţi la Lamsdorf, în timp ce la Rathorn un grup de lucru de i inci evrei avea dreptul la o pâine şi o cană de supă la 48 de ore.[55] () soartă cumplită au avut şi prizonierii de război care erau evrei polonezi estici, din teritoriile care reveneau acum URSS. Pentru că naziştii respectau formal cetăţenii intraţi sub dominaţia lui Stalin, aceştia nu au fost executaţi imediat după capturare, fiind realizat un simulacru de deportare a lor. 1 200 dintre aceştia au lost direcţionaţi spre Zambrbw, unde 250 au fost mitraliaţi la sosire. Alţii, transportaţi la Lublin, au pornit în marş spre graniţa sovietică, fiind însă ucişi pe drum – supravieţuitorii murind de tifos la scurt timp. Pentru restul prizonierilor din Lublin – alte câteva mii – a fost organizat un lagăr special de muncă, în strada Lipowa: majoritatea celor ţinuţi captivi acolo vor muri în următorii ani. Dintr-un grup de prizonieri de război suiţi în vagoane la Wlodawa, 200 au pierit de foame şi de frig pe drum, în timp ce alţi 120 au fost împuşcaţi după ce au curăţat trenurile de cadavrele camarazilor lor.[56]

Masacrele îndreptate împotriva populaţiei civile evreieşti din Polonia vor fi atât de frecvente şi de haotice, încât generalul Halder, şeful statului-major german, nota în jurnal pe 10 octom brie, aparent exasperat: „Masacrarea evreilor – disciplină!“[5]"' I .1

Bşdzin, lângă Cracovia, 200 de evrei au fost închişi în primei» zile din septembrie într-o sinagogă în flăcări, murind în chinui 1 inimaginabile. La Goworowo, un grup de artilerişti din SS a ucis 50 de evrei, fiind oprit în ultima clipă de la incendierea sinago gii locale, unde fuseseră închişi alţi evrei. Armata i-a arestat pe făptaşi, dar aceştia au fost eliberaţi când Hitler a amnistiat toate atrocităţile comise de germani în Polonia.[58] La Mielec, între Cracovia şi Lublin, 55 de evrei au fost arşi de vii la abator sau în sinagogă. La Czşstochowa au fost împuşcaţi 180 de evrei numai pe 4 septembrie.[59] Cu o zi înainte, la Wieruszow, 20 de lider 1 evrei ai comunităţii au fost executaţi imediat după intrarea tru pelor germane în Polonia; fiica unuia dintre ei, care implora să ii fie cruţat tatăl, a fost împuşcată în gură.[60] 5 000 de evrei au căzut victime ale acestor lichidări sumare în primele două luni ale răz boiului şi ale ocupaţiei.[61] Cel mai sângeros se va dovedi grupul special condus de Udo von Woyrsch, un prieten al lui Himmler şi al lui Heydrich, care a organizat masacrele antievreieşti din Silezia – zona pe care o coordona de când se alăturase SS. De nu mele lui se leagă sute de crime în Bţdzin, Katowice, Sosnowiec, precum şi incendierea evreilor din Dynow.[62] în octombrie, unitatea *Standarte* 12 *SS-Totenkopf* a ucis 1 000 de bolnavi din sanatoriul de boli psihice Owiriska.[63]

în ciuda dimensiunilor măcelului, Hitler – preocupat în pri mul rând de desfăşurările militare şi diplomatice – nu optase încă, în această fază, pentru o exterminare în masă a evreilor polonezi. Era vorba, mai degrabă, despre un pogrom centrali zat, realizat cu pretexte şi cu mijloace militare şi poliţieneşti. Germanii încă pendulau, în 1939, între regulile unui vag stat de drept

(iar Hitler, cândva un politician de duzină, era sensibil la semnalele opiniei publice) şi asumarea deschisă a uciderii evreilor exclusiv din raţiuni rasiale. Unitatea SS care omorâse '•() de muncitori evrei la Goworowo pe 10 septembrie 1939 a fost .mchetată, iar Halder a consemnat în jurnal că ucigaşii urmau să primească cel puţin un an în închisoare, pentru că hrăneau propaganda engleză privind atrocităţile germane".[64] Dar bruma de legalitate de care Wehrmachtul încă se agăţa era rapid aboli- la de noua ordine ariană, motiv pentru care Himmler a anulat i hiar şi pedepsele formale. în pledoaria avocatului unuia dintre asasini a fost invocat următorul argument: „în calitate de membru SS, a fost deosebit de afectat la vederea evreilor".[65] Pentru lleydrich şi Himmler, acesta era un argument pertinent: asta le şi cereau subordonaţilor, pentru că ura era o garanţie a lipsei de milă şi de empatie. Problema lor, aşa cum observă Robert Gerwarth, era însă că „teroarea nesistematică" aducea prea multe inconveniente. Crimele dezorganizate, înfăptuite fără un obiectiv al *statului nazist* în spate, generau haos, lăsau urme şi puteau fi folosite de inamici în comunicarea publică.[66] în plus, ele duceau la distrugerea bunurilor celor ucişi – bunuri care urmau să intre în proprietatea celui de-al Treilea Reich. Himmler şi I leydrich ar fi preferat să aibă în subordine nişte călăi pe model NKVD, trecuţi deja prin sute de masacre, impasibili, care nu îşi pierdeau controlul din cauza urii sau a beţiei de putere, precum mai neexperimentaţii lor omologi din SS.

Ideea exterminării în masă a evreilor din Polonia ar fi părut oricum, în 1939, greu de conceput chiar şi pentru un nazist convins. Comunitatea evreiască era de

zece ori mai mare decât cea rămasă în Germania după complicatele evoluţii demografice dintre 1933 şi 1939. Celor între 525 000 şi 565 000 de evrei prezenţi în Germania în momentul venirii lui Hitler la putere li se adăugaseră, în timp, 250 000 din Austria şi 357 000 din Cehia. Concomitent însă, avea loc un exod din aceste teritorii spre alte state, astfel încât în Reich mai rămăseseră între 318 000 şi 330 000 de evrei în 1939 (cu circa 240000 de evrei în vechea Germanie). Desigur, aceste cifre erau foarte disputate din cauza complicaţiilor generate de definiţiile religioase sau ariene ale evreilor, precum şi de inepuizabila gâlceavă privind statutul ce lor cu „sânge mixt" – astfel încât unii experţi rasiali ajungeau sa pretindă, fără nici o bază, că numărul real al evreilor urca până la 1 550 000.[6] Prin comparaţie, numai în Varşovia locuiau, în 1939. 400 000 de evrei. în Cracovia trăiau alţi 60 000. în L6dz – peste 200 000. în Lublin şi Bialystok – câte 40 000. în Vilnius, care nu fusese încă alipit Lituaniei, încă 55 000. în Lvov, la est, în vii toarea zonă sovietică, 100 000. La Brest-Litovsk, Radom, Pinsk, Czşstochowa sau Bşdzin – peste 20 000.[68] Comunitatea evreiasca din Polonia număra astfel, la începutul războiului, circa 3 300 00(1 de oameni; împărţirea ţării între Germania şi URSS a redus imediat acest număr la 2 000 000 (aproape 1 000000 au rămas în teritoriul preluat de bolşevici), iar crimele naziste, deportările şi fuga spre URSS au coborât şi mai mult cifra, spre 1 800 000 la în ceputul lui 1940 în zonele controlate de Hitler.[69] Spre deosebire de evreii asimilaţi ai spaţiului germanic şi ai Europei Occidentale, cei polonezi erau tradiţionalişti – arătau *altfel,* urmau o versiune mai strictă a iudaismului ortodox, locuiau grupaţi în comunităţi mari.

Acest lucru îi va face mult mai vulnerabili când naziştii vor lansa politicile de deportare şi de exterminare, pur şi sim piu pentru că erau uşor de găsit. Aşa se explică faptul că, deşi reprezentau doar 10% din populaţia Poloniei, dintre cei 16 000 de potenţiali disidenţi vânaţi de Heydrich la începutul războiului, 5 000 erau evrei (polonezii având şanse mai mari să se ascundă pe termen lung).[70]

Un număr uriaş de evrei, aproape 300000, au reuşit să fugă în teritoriile estice care reveneau URSS – mulţi dintre ei obligaţi de germani să treacă frontiera asupra căreia încă se purtau negocieri şi care urma să se închidă în câteva săptămâni. Exodul a început la 1 septembrie 1939 şi s-a încheiat în intervalul 22-28 septembrie. Pe 22 septembrie, la Brest, naziştii şi sovieticii au organizat o ceremonie de predare a controlului asupra oraşului cucerit de Wehrmacht, care înaintase mai rapid decât preconizase Stalin: < îtiderian i-a „oferit“ Brestul generalului Krivoşein, arătând .1 silei că Germania urma să-şi respecte angajamentele asumate de Ribbentrop cu o lună înainte, la Moscova.[71] Pe 28 septem- hrie, Molotov şi Ribbentrop au semnat un Tratat de Frontieră şi Prietenie, aducând câteva corecturi protocolului secret din t august.

Ştiind că graniţa dintre teritoriile germane şi cele sovietice sc va stabiliza în scurt timp, evreii s-au grăbit să o treacă. „Ştiam doar că trebuie să ajungem la Bug“, povesteşte o refugiată care în 1939 avea 18 ani.[72] în condiţiile în care masacrele săvârşite de *Einsatzgruppen* deveneau cunoscute, sovieticii apăreau – prin (omparaţie – ca o variantă mai bună. „Mii de tineri au plecat pe jos spre Rusia bolşevică. îi priveau

pe bolşevici ca pe nişte mântuitori“, nota un evreu rămas în Polonia. [5] Comunităţile de evrei de pe Bug au salvat mii de vieţi, oferind adăpost şi îndrumare fugarilor care răzbeau până la ei.[74] Aşa cum spuneam, şi naziştii erau interesaţi să încurajeze trecerea unui număr cât mai mare de oameni în teritoriile lui Stalin. într-o întâlnire de la Cracovia, din 11 septembrie, Reinhard Heydrich le-a cerut lui Udo von Woyrsch şi lui Bruno Streckenbach – doi dintre comandaţii cei mai brutali ai *Einsatzgruppen* – să îi împingă pe evrei în teritoriile care urmau să le revină sovieticilor.[75] în scurt timp au început deportările, naziştii lăsându-i pe refugiaţi la graniţă şi obligându-i să fugă spre teritoriul bolşevic în timp ce trăgeau în direcţia lor. într-o singură zi din noiembrie, 16 000 de evrei au fost alungaţi peste Bug.[76] 3 000 de evrei din Tarnobrzeg au fost transportaţi în dreptul râului San, una din frontierele provizorii dintre Reich şi URSS, primind ordinul să „plece în Rusia“.[77] Traversarea apei se făcea în bărci şi plute improvizate, pregătite de Gestapo, care supraveghea procesul. Râul se umpluse de cadavrele celor care căzeau din bărci şi nu ştiau să înoate. Alte câteva mii de locuitori din Laricut, Rozwadow şi Lezajsk au fost alungaţi – tot peste San. 8 000 de evrei din Pultusk au fost forţaţi să plece peste Narev (o a doua linie provizorie de demarcaţie).[78]

Chiar şi evreii deportaţi Ia Nisko din alte state anexate de na/r 1i au fost trimişi peste Bug: un transport de 1 000 de evrei cehi i avut această soartă, după ce bărbaţii cu calificări utile au lo-.i selectaţi şi păstraţi pentru muncă.[79]

Reorganizarea teritoriilor poloneze. Premisele Holocaustului

Deşi opţiunea genocidală nu încolţise limpede în mintea nazi) tilor, ei nu mai luau în calcul – începând cu septembrie 1939 strategia emigrării forţate. Aceasta mergea prea încet şi, în ritmul de până atunci, după cucerirea Poloniei ar fi fost nevoie de încă patru decenii pentru a atinge obiectul spaţiului germani» *Judenfrei (Judenrein)* la care visa Hitler.[80] Pentru evrei, cortina •.< lăsase peste frontierele celui de-al Treilea Reich, din acest pun» l începând o etapă în care naziştii se vor orienta progresiv căli< purificarea etnică – la început cu caracter regional.

După distrugerea Poloniei, teritoriile sale au fost reorgani zate rapid de Germania şi de URSS. Reichului îi reveneau 20 de milioane de polonezi şi evrei, concentraţi pe 190 000 de kilo metri pătraţi, iar Uniunii Sovietice – 12 milioane de cetăţeni şi 200 000 de kilometri pătraţi (zona germană era mult mai ur banizată şi industrializată).[81] Stalin a format o Bielorusie de Vesl (cu Brest) şi o Ucrainâ de Vest (cu Lvov), care au fost alipite l.i RSS Bielorusă şi RSS Ucraineană.[82] între 8 şi 12 octombrie 1939, Hitler a semnat mai multe decrete (operaţionale din 1 noiem brie), prin care Polonia intrată sub dominaţie nazistă era re organizată în două blocuri distincte. în nord şi în vest se aflau teritoriile care urmau să fie anexate de

Reich: Danzig-Prusia de Vest, Warthegau (Posen), Silezia Superioară de Est şi Prusia de Sud-Est. Districtul Silezia Superioară (unde se va dezvolta lagă rul de la Auschwitz) şi districtul Prusia Răsăriteană îşi dublau dimensiunile pe seama teritoriilor poloneze, în vreme ce distric tul Danzig-Prusia de Vest şi districtul Warthegau erau create în premieră. Pe de altă parte, în inima Poloniei, care includea Varşovia, Cracovia şi Lublinul, apărea un Guvernământ General il Teritoriilor Poloneze Ocupate, care va fi ulterior denumit doar Guvernământul General (pentru a elimina orice referire la Polonia).[83] Teritoriile anexate urmau să devină integral germane – il.it din punctul de vedere al legislaţiei şi al regulilor administrative, cât şi sub raport etnic. *Gauleiter-ii* au fost informaţi de Fiihrer • .1 au la dispoziţie cel mult zece ani pentru germanizarea completa a noilor teritorii.[84] Guvernământul General, pe de altă parte, icprezenta un teritoriu colonial, aflat la bunul plac al Berlinului, Iară legi clare şi care – din perspectivă rasială – era menit să se transforme într-o rezervaţie pentru polonezi şi evrei. Din acest motiv, zona era porecîlită *Gangster Gau* sau *Gestapoland.*"

Această etapă din reorganizarea Poloniei, deşi tehnică, trebuie urmărită cu atenţie, pentru că va avea implicaţii majore în Holocaust. Warthegau şi Guvernământul General vor li epicentrul unde a fost concepută Soluţia Finală *(Endlösung der Judenfrage).* Lodz (Warthegau), Lublin (Guvernământul General) sau Varşovia (tot Guvernământul General) sunt zone- lecheie în jurul cărora vor fi create primele lagăre ale morţii: Chelmno – lângă Lodz, Betzec, Majdanek şi Sobibor – lângă Lublin şi Treblinka – lângă Varşovia.

Lagărul de la Auschwitz va deveni abia mai târziu punctul nodal al anihilării evreilor – care se transformase între timp într-una la scară europeană.

Purificarea etnică a zonelor anexate – în special a regiunii Warthegau – reprezenta un proiect imposibil şi, la drept vorbind, nebunesc. Warthegau fusese numită astfel de Hitler plecând de la numele râului care străbătea provincia (râul Warthe; *Gaue* era denumirea generică pentru unităţile administrative germane). Capitala sa era oraşul Posen (Poznari, pentru polonezi), însă Lodzul – care era un oraş esenţialmente polonez şi evreiesc, deşi naziştii îl vor boteza Litzmannstadt, în cinstea generalului Karl Litzmann – reprezenta centrul său autentic. în Lodz exista o importantă zonă industrială, care făcuse ca populaţia oraşului să crească continuu şi care stârnise interesul naziştilor.[86]

în Warthegau trăiau în 1939 circa 4 200 000 de polone/1. 430 000 de evrei şi 320 000 de germani.[87] Hitler îşi propunea s,i mute, cu alte cuvinte, 5 000 000 de oameni din Warthegau în Guvernământul General pentru a asigura „spaţiul vital“ peni iu o minoritate germană de sub 10% din populaţia provinciei. I nivelul tuturor-teritoriilor poloneze anexate, cifrele erau şi mai absurde: trebuiau deportaţi 9 000 000 de polonezi şi 600 000 dr evrei pentru doar 600 000 de germani.

Pe 30 octombrie 1939, Heinrich Himmler stabilise că evreii din districtele germanizate trebuiau expulzaţi spre est între noiembrie 1939 şi februarie 1940.[88] Acest obiectiv, total nerezonabil, a fost constant revizuit şi redus. Pe 12 noiembrie 1939, o nouă dispoziţie vorbea despre mutarea a 100 000 de evrei şi 200 000 de polonezi până la sfârşitul lui februarie 1940. Pe 28 noiembrie, Heydrich cerea ca 80 000 de evrei din

Warthegau să fie transportaţi în următoarea lună în Guvernământul General.[89] Tot în decembrie 1939, SS Posen a emis un ordin verbal prin care toţi evreii care nu părăsiseră încă provinciile intrate în Reich „în ciuda ordinului de mutare“ urmau să fie „împuşcaţi în baza legii marţiale“.[90]

Fiihrerul dorea ca „spaţiul vital“ obţinut prin deportări să fie umplut cu sutele de mii de etnici germani care, prin intermediul înţelegerii cu Stalin, urmau „să revină acasă, în Reich“,[91] din zonele cedate URSS prin pactul Ribbentrop-Molotov: Letonia, Estonia, Lituania, Basarabia, Bielorusia de Vest şi Ucraina de Vest. SS-iştii călătoreau prin Balcani, în căutare de comunităţi *Volksdeutsche* (de etnici germani, fără cetăţenie) pe care să le transfere în Reich. în iunie 1940, de pildă, 1 060 de saşi din România au fost aduşi pe Dunăre în Germania, fiind anunţaţi că vor deveni fermieri; în realitate, 700 dintre ei au fost integraţi în *Waffen-SS.*[l>]~ Pentru aceştia trebuiau asigurate case la cheie, confiscate de la polonezi şi evrei. „Reorganizarea etnică“ a teritoriilor dintre Reich şi URSS – a proclamat Hitler în discursul său din Reichstag, în ziua capitulării Poloniei (6 octombrie 1939) – era „cea mai importantă sarcină“ care se deschidea în faţa < ¡crmaniei. Pentru a coordona acest proces, el l-a numit pe 7 oc- lombrie pe Heinrich Himmler în fruntea unui Comisariat pen- Iru întărirea germanităţii *(Reichskommissariat für die Festigung deutschen Volkstums),* care urma să gestioneze transferul de populaţii[93]. în acest timp, Hermann Göring, întotdeauna sensibil la averile ţărilor cotropite, a fondat *Haupttreuhandstelle Ost,* de- partament menit să coordoneze jefuirea proprietăţilor

evreieşti şi poloneze.[94] Himmler urma să fie asistat de un Birou Central pentru Imigrări şi un Birou Central pentru Emigrări, ambele localizate în Warthegau. Deşi diferenţa dintre ele era de doar de o literă în limba germană (EWZ, respectiv UWZ), cele două birouri lucrau în capete opuse ale spectrului moral: Imigrările aduceau germanii din Est în Warthegau, oferindu-le proprietăţi şi afaceri confiscate (după ce făceau, desigur, o atentă anchetă rasială pentru fiecare nou-venit), în vreme ce Emigrările stabileau cine este evreu, cine este polonez (şi cu cât sânge arian în vine) şi transmiteau către SS listele pentru deportare.[95]

în această etapă, obsesia nazistă de a-şi asigura cât mai mult sânge arian „preţios“ va duce la lansarea unui proiect de suflet al lui Himmler: *Lebensborn* („Fântâna vieţii“). Liderul SS era îngrijorat de faptul că „fiecare război implică o pierdere importantă din sângele cel mai bun“, ceea ce ducea la o „absenţă a copiilor“ necesari pentru armatele viitorului.[96] Din acest motiv, el va da pe 28 octombrie 1939 o proclamaţie prin care îi încuraja pe SS-işti şi poliţişti să ofere Reichului cât mai mulţi nou-născuţi. Himmler pretindea că „poate fi o nobilă sarcină pentru fetele şi femeile germane de sânge bun să devină, chiar şi în afara căsătoriei (...) mame ale copiilor de soldaţi care pleacă la război“.[97] SS-iştii nu trebuiau să îşi facă griji pentru viitorul urmaşilor lor, în cazul în care mureau pe front: „Delegaţi speciali, aleşi de mine personal, vor prelua sub tutela lor (...) toţi copiii legitimi şi nelegitimi de sânge bun, ai căror taţi au fost ucişi în război“.[98] SS a înfiinţat

25 de case de copii *Lebensborn,* dintre care nu mai puţin de 11 în Norvegia, 9 în Germania, două în Austria şi câte una în Luxemburg, Belgia şi Franţa." în 1939, din 1 300 de femei care solicitaseră să nască într-o maternitate *Lebensborn,* 653 au fost acceptate după o analiză rasială aprofundată.[100]

însă programul *Lebensborn* includea o direcţie mult mai sinistră: răpirea copiilor cu „potenţial rasial" din toate terito riile ocupate. Aceştia erau smulşi de lângă părinţi şi trimişi în Reich, unde li se pierdea urma. Himmler explica în iunie 1941 subordonaţilor săi care coordonau răpirea copiilor: „Mi s-ar părea corect să fie luaţi din familii poloneze copii mici, care prezintă în mod deosebit caracteristici rasiale bune şi educaţi de către noi în instituţii speciale".[101] Directivele lui Himmler din octombrie 1943 au fost şi mai clare: „Prin urmare, cred că este obligaţia noastră de a le lua copiii la noi, pentru a-i elimina din mediul lor – dacă este necesar, răpindu-i sau furându-i pur şi simplu. Fie vom câştiga de partea noastră orice sânge bun pe care-l putem folosi pentru noi înşine şi să-i dăm un loc în rândurile poporului nostru, fie vom distruge acest sânge."[102]

Planul Nisko-Lublin

Una din primele soluţii gândite de nazişti pentru a se dispensa de evreii din Warthegau a fost Planul Nisko (sau Nisko-Lublin). Hitler, Himmler, Alfred Rosenberg şi Heydrich, deserviţi de Eichmann, au stabilit formarea unei rezervaţii evreieşti la frontiera de est a Guvernământului General, aproape de graniţa cu URSS. în acest mod, în cazul continuării expansiunii spre Răsărit (prin invadarea Uniunii Sovietice), evreii

ar fi putut fi împinşi mai departe, întotdeauna la marginea Imperiului. La jumătatea lui septembrie 1939, în plină invazie a Poloniei, Heydrich îşi informa subordonaţii că Fiihrerul analiza propunerea sa privind înfiinţarea unei astfel de rezervaţii. Pe 16 septembrie, Hitler a discutat şi cu Gôring acest subiect, comunicându-le lui Himmler şi lui Heydrich acordul său final pe 20 septembrie 1939.[103] într-o primă fază, cei doi au considerat – plecând de la împărţirea Poloniei stabilită de Ribbentrop şi Molotov pe 23 august 1939 – că rezervaţia evreiască trebuia să fie amplasată lângă Cracovia, întinzându-se de acolo către graniţa cu URSS. Conducătorii SS isi propuneau să fondeze la frontiera cu Uniunea Sovietică o perdea de colonii germane cu rol defensiv, care să împiedice contagiunea comunistă în statul evreiesc. Totuşi, noile discuţii dintre URSS şi Reich privind trasarea graniţelor au adus sub control german şi zona Lublin, făcând astfel ca proiectul rezervaţiei să poată fi împins mai spre est.[104]

în paralel, Eichmann şi generalul SS Franz Stahlecker (viitorul comandant al infamei *Einsatzgruppe* A, care va executa din 1941 sute de mii de evrei din statele baltice) au început să caute „o zonă cât mai mare în Polonia care să fie amenajată şi pregătită pentru un stat autonom evreiesc, sub forma unui protectorat“.[105] Aşa cum istoriseşte Hannah Arendt, citându-l pe Eichmann, „ei au plecat în districtul Radom, pe râul San, nu departe de graniţa sovietică, unde au văzut un teritoriu imens, sate, pieţe, mici oraşe“ şi „ne-am zis: asta ne trebuie“.[106] Ceea ce vedeau erau regiunea Lublin din Guvernământul General (compus din alte trei regiuni: Varşovia,

Cracovia şi Radom – în care urmau să trăiască polonezii).

Orăşelul Nisko se afla la circa 90 de kilometri sud de Lublin. El urma să fie centrul unei rezervaţii care s-ar fi putut întinde între Vistula şi Bug, cuprinzând – aşa cum va spune Hitler – „toată evreimea".[107] Adolf Eichmann, care răspundea de aducerea evreilor în acest *Judenreservat,* se ataşase în mod special de plan; Hannah Arendt susţine că Eichmann se visa „mai mult decât probabil" guvernatorul acestui *Luhlinland* – noul stat evreiesc.[108] Heydrich a început pregătirile pentru lansarea planului Lublin-Nisko în două etape. Pe 21 septembrie 1939, după ce a revenit de pe frontul polonez, el a convocat o întâlnire cu capii SS şi ai *Einsatzgruppen* pentru a le comunica deciziile „strict secrete" privind evreii din Polonia.[109] în primul rând, teritoriile alipite Germaniei trebuiau „golite complet de evrei". în cazul m care acest lucru era imposibil într-un termen scurt, în Warthegau. Prusia de Vest sau Silezia trebuiau să existe „cât mai puţine centre de concentrare va fi posibil".[110] în zona Guvernământului General, evreii urmau să fie deplasaţi dinspre localităţile mici către cen trele urbane plasate pe noduri feroviare. Heydrich le-a explii.it subordonaţilor săi că problema evreiască urma să fie rezolvata în două etape: o fază intermediară şi, foarte important, „un scop final, care necesită o perioadă mai lungă".[111] Faza intermediara era concentrarea în oraşe, ceea ce implica golirea zonelor rurale de evrei. „Scopul final" – care nu trebuie asociat deocamdată cu „Soluţia Finală" – era transportul evreilor în zona Nisko-Lublin Estimarea SS în acel moment era că procesul putea dura circa un an, incluzând şi deportarea tuturor romilor din Reich.[112]

Deportările au început în grabă şi haotic. în baza instruc ţiunilor lui Heydrich din 21 septembrie, naziştii au decis că evreu din comunităţile mici (cu mai puţin de 500 de membri) trebuiau transportaţi spre centrele urbane mari din apropiere, în ghetouri dedicate lor, sau direct în rezervaţia Nisko-Lublin. 80 000 de evrei din Katowice, de pildă, erau forţaţi să plece spre Lublinland.[113] Şi cei din Lodz erau trimişi spre Lublin, deşi, concomitent, Lodzul se umplea de evrei din zonele rurale învecinate. în ianuarie 1940, naziştii estimau că 110000 de polonezi fuseseră mutaţi în Guvernământul General şi că 78 000 de evrei fuseseră expulzaţi din casele lor.[114] Demnitarii nazişti aflaseră despre rezervaţie şi se grăbeau să câştige cursa golirii de evrei a propriilor regiuni pe seama ei. Eichmann însuşi s-a gândit să aducă la Nisko 5 000 de evrei din Austria, ţară de care răspunsese până atunci. Tot aici au început să fie evacuaţi şi evrei din Praga sau Brno (Cehia) ori de pe coasta baltică (Stettin, Stralsund).[115] în octombrie a venit rândul evreilor cehi din Moravskă Ostrava să fie deportaţi în Lublinland: 1 000 de oameni şi-au petrecut câteva zile în tren, fără acces la apă. Când au ajuns la Nisko, au fost informaţi că trebuiau să îşi construiască singuri lagărul.[116] Chiar şi evreii din Hamburg, < are se pregăteau să plece spre New York cu acte în regulă, s-au Iiezit reţinuţi şi expediaţi spre Est.[117] La Nisko, evreii deportaţi erau întâmpinaţi de Eichmann, care le ţinea un discurs: „La şapte sau opt kilometri de aici, peste râul San, Führerul le-a promis evreilor o nouă patrie. Nu există apartamente şi case – dacă le veţi construi, veţi avea un acoperiş deasupra capului. Puţurile sunt o sursă de epidemii – holeră, dizenterie şi tifos. Dacă săpaţi după apă, veţi avea

apă.“[118]

în ianuarie 1940 a început să devină limpede că planul Nisko era un eşec. Pentru că Wehrmachtul, *Schutzstaffel* şi guvernato- i ii locali luau decizii necoordonate, necunoscând toate planurile secrete ale Fiihrerului şi concurând adesea pentru a scăpa de propriii evrei, aceştia erau mutaţi fără sens dintr-o parte în alta a Reichului şi a teritoriilor controlate de germani. în timp ce proiectul Nisko căpăta contur, de pildă, 5 000 de evrei din Danzig erau deportaţi la jumătatea lui septembrie 1939 într-un lagăr de concentrare deschis pentru ei la Stutthof (condiţiile erau atât de dificile, încât aproape 2 500 de evrei muriseră aici numai în primele zece zile de la sosire).[119] Tot în septembrie, bărbaţii din Gelsenkirchen au fost deportaţi în lagărul de concentrare de la Sachsenhausen, de lângă Berlin, unde vor ajunge în curând şi profesorii polonezi ai Universităţii din Cracovia.[120] Un transport de evrei din Austria a ajuns în rezervaţia Nisko-Lublin doar pentru a fi trimis înapoi din raţiuni birocratice.

Haosul se datora, cel puţin în parte, ambiţiilor şi oportunismului lui Eichmann. Planul Nisko reprezenta pentru el o şansă majoră pentru a-şi continua cariera, după ce gestionase expulzarea evreilor din Austria şi Cehia. Deşi primise iniţial ordin din partea lui Heinrich Müller, şeful Gestapo, să organizeze o serie de deportări cu caracter *experimental* din zona Katowice şi, eventual, din spaţiul ceh, el a lărgit mult aria de aplicare a ordinului, răspunzând servil tuturor solicitărilor venite din partea oficialilor nazişti. Când Arthur Nebe, comandatul Kripo, l-a

întrebat pe Eichmann dacă poate primi la Lublin comunitatea de romi din Berlin, acesta s-a grăbit să-i sară în ajutor.[121]

La sfârşitul toamnei, guvernatorul din Guvernământul General, Hans Frank – fostul avocat al lui Adolf Hitler, la care avea un acces nerestricţionat –, a înţeles în sfârşit că sutele de mii de oameni care se revărsau în teritoriul său îi ridică probleme oi ganizatorice grave. Frank – un personaj corpolent, plin de sine, cu chelie precoce şi tendinţe de îngrăşare, a cărui soţie va face avere din bijuteriile confiscate de la evrei – era unul dintre prin cipalii jurişti ai regimului nazist şi putea etala, când împrejurările o cereau, o cultură peste media liderilor NDSAP.[122] îşi stabilise birourile pe malul Vistulei, în impresionatul castel regal Wawel din Cracovia, ridicat în secolul al XlV-lea, unde îşi întreţinea oaspeţii cu muzica lui Chopin.[123] Era însă, în acelaşi timp, un anti semit feroce, considerat de Goebbels un „criminal politic clas.i întâi“,[124] care în 16 decembrie 1941, într-o şedinţă de cabinet .1 Guvernământului General din Cracovia, va rosti unul dintre cele mai asumate şi clare discursuri privind pregătirea Soluţiei Finale de către Hitler:

> în ceea ce priveşte evreii, vreau să vă spun, cu sinceritate, că trebuie să fie eliminaţi într-un fel sau altul. Ca vechi naţional-socialist, trebuie să spun: acest război va fi numai un succes parţial dacă o puzderie de evrei ar supravieţui, în timp ce noi ne-am vărsat cel mai bun sânge pentru a salva Europa. Prin urmare, atitudinea mea faţă de evrei se va baza numai pe aşteptarea că ei trebuie să dispară. Trebuie să se termine cu ei. (...) Domnilor, trebuie să vă rog să vă lepădaţi de orice sentiment de milă. Trebuie să-

> i anihilăm pe evrei, oriunde îi găsim şi oriunde este posibil. (...) Evreii reprezintă pentru noi, de asemenea, nişte tumori maligne de o extraordinară voracitate. Avem acum aproximativ 2 500 000 dintre ei în Guvernământul General – poate cu amestecurile evreieşti şi tot ce vine cu asta, 3 500 000. Nu putem împuşca sau otrăvi aceşti 3 500 000 de evrei, dar vom fi capabili să luăm măsuri care să ducă cumva la anihilarea lor – şi asta în legătură cu măsurile gigantice care urmează să fie stabilite în discuţiile din Reich. Guvernământul General trebuie să devină liber de evrei, la fel ca şi Reichul.[125]

Era uşor de intuit că, numai cu doi ani înainte, Frank salutase suferinţele care îi aşteptau pe cei deportaţi în Guvernământul său

< ¡eneral. „Cu cât mor mai mulţi, cu atât mai bine“, spunea el în noiembrie 1939, când transporturile începuseră.[126] Evreii chiar mureau în număr mare – mai ales copiii fie în timpul deportării, fie când erau abandonaţi la Nisko, fără hrană şi adăpost.

< ¡eneralul Blaskowitz sesizase Berlinului, în decembrie 1939, faptul că evreii de vârste fragede ajung în Lublinland morţi de frig, iar cei care rezistă se sting în următoarele săptămâni, de foame.[127]

Problema lui Hans Frank era însă cu totul alta: lipsa lui totala de autoritate în raport cu Himmler şi cu aparatul vast din sub- ordinea acestuia. Deşi obţinuse de la Hitler promisiunea că avea să fie singurul decident din Guvernământul General, Frank nu .ivea nici cea mai vagă idee când urmau să sosească în regiunea sa noile transporturi dictate de Himmler. Nu controla nici hotărârile SS, nici ordinele Wehrmachtului şi nici căile ferate. Nu exista nici o sincronizare între

cei care pregăteau transporturile cu refugiaţi, cei care le efectuau şi Frank, cel care ar fi trebuit să se ocupe de evreii ajunşi în rezervaţia Nisko-Lublin. Pe lângă faptul că îşi pierdea respectul subordonaţilor, Frank începea să priceapă şi că maltratarea evreilor are consecinţe inclusiv pentru rasa privilegiată: în condiţiile în care mii de oameni erau abandonaţi sub cerul liber, fără acces la apă, tifosul exantematic începuse să se răspândească rapid – iar boala, insensibilă la ideologia nazistă a sângelui superior, nu respecta linia de demarcaţie dintre arieni şi nonarieni. în consecinţă, pe 12 februarie 1940, Hans Frank a cerut o confruntare cu Himmler, care a fost mediată de Hermann Goring. Guvernatorul din Cracovia a solicitat amânarea deportărilor şi a insistat că fiecare transport trebuie efectuat numai cu acceptul său.[128] Totuşi pentru Huh« programul de germanizare din Warthegau avea prioritate .«I• n Iută. Din acest motiv, Himmler a putut să continue tranhinl de populaţie din vest către Guvernământul General, atât llni|| cât era vorba despre persoane ale căror locuinţe erau conlr. ti> pentru a face loc germanilor din Răsărit. Pentru că polonezii «litt Warthegau aveau case mai ofertante pentru nazişti, ei urmau fie mult mai afectaţi: în a doua parte a lui 1940, de pildă, OOOilil de polonezi şi doar 2 500 de evrei vor fi deportaţi din Warthc^U în *Gestapoland.*[129]

Formarea ghetourilor şi legile antisemite în Polonia

în intervalul dintre 21 septembrie 1939 – când Heydrich a cerni concentrarea evreilor în oraşe cu acces la calea ferată în veden a unei potenţiale deportări în masă spre rezervaţia Nisko-Lublm şi 12

februarie 1940, când Hans Frank a obţinut de la Gonnp limitarea strictă a deportărilor, ameninţarea ghetoizării a piuiII constant în aer. în aşteptarea unei decizii clare – care depinde a în fapt, pentru nazişti, de capacitatea logistică a lui Himmler ,.i a lui Frank – au fost implementate primele măsuri antievreieşl i din Polonia. Au fost stabilite patru grupuri etnice: germanii cu cetăţenie *(Reichsdeutsch),* etnicii germani fără cetăţenie *(Volksdeutsch),* nongermanii *(Nichtdeutsch)* şi evreii *(Juden)* Toţi locuitorii fostelor teritorii poloneze erau obligaţi să se în registreze într-una din aceste categorii. în funcţie de ele, li s<- putea stabili un domiciliu şi o normă de hrană.[130] Hrana de baza consta din cartofi, pâine, marmeladă de sfeclă şi cafea din ghin dă. Polonezii aveau dreptul la 600 de calorii pe zi, iar evreii, la 500; prin comparaţie, un german putea primi 2 600 de calorii.[1]"

Discriminarea prin lege a evreilor din oraşele poloneze a început imediat. Pianistul Wladyslaw Szpilman, care locuia în Varşovia, a oferit un rezumat grăitor al acestui proces în memo riile sale:

> Au apărut noi decrete, îndreptate cu precădere împotriva evreilor. Nemţii au început să se ocupe de proprietăţile imobiliare aflate în posesia evreilor. S-a anunţat că nici o familie nu are dreptul de a deţine mai mult de 2 000 de zloţi. (...) Printre numeroasele reguli stricte impuse evreilor era una nescrisă, care însă trebuia neapărat respectată: bărbaţii trebuiau să se încline în faţa fiecărui soldat neamţ întâlnit. (...) Apoi evreilor li s-a interzis să mai ia trenul. Mai târziu, le-a fost impusă o taxă de patru ori mai mare decât „arienilor" pentru călătoria cu tramvaiul. Pe urmă au început să circule zvonuri despre înfiinţarea

ghetoului. În a doua jumătate a lui noiembrie, fără vreo explicaţie, nemţii au început să împrejmuiască partea de nord a străzii Marszalkowska cu sârmă ghimpată. Pe urmă, la sfârşitul lunii, a apărut un anunţ în care la început nimeni n-a putut crede. întrecea şi cele mai negre aşteptări ale noastre: între I şi 5 decembrie, toţi evreii trebuiau să facă rost de nişte banderole albe pe care să fie cusută o Stea a lui David albastră. (...) Bărbaţii care rămăseseră în Varşovia trebuiau să solicite un loc de muncă în oraş: fiecare urma să meargă la muncă fizică cel puţin şase zile pe săptămână.[132]

Leon Leyson – unul dintre copiii salvaţi de Oskar Schindler –, care trăia la Cracovia, completează lista restricţiilor: „Părea că evreii nu mai au voie să facă aproape nimic. Nu mai aveam voie să stăm pe băncile din parc. Apoi ni s-a interzis cu totul intrarea în parcuri. în tramvaie au apărut cordoane care despărţeau scaunele pentru creştini – polonezii care nu erau evrei – din partea din faţă a vagoanelor de scaunele din spate pentru evrei. (...) în curând n-am mai avut deloc posibilitatea aceea, pentru că evreilor li s-a interzis folosirea transportului în comun.“[133]

Munca forţată pentru evrei s-a generalizat în regiunile cucerite între sfârşitul lui octombrie şi începutul lui decembrie 1939. Pe 25 octombrie, administraţia din Guvernământul General a anunţat că toţi evreii – bărbaţi cu vârsta între 14 şi 60 de ani – „sunt obligaţi să muncească“. (Vârsta pentru munca li/h | obligatorie cobora şi până la 12 ani.) în circa două luni .ui l- • înfiinţate 85 de lagăre de muncă, între care 28 în zona I uhlln 14 în zona Varşoviei şi 12 în jurul Cracoviei.[134] Pentru Vai •_.«»% i.», naziştii au

stabilit un barem de aproape 400 de oameni pe /i« am trebuiau să facă parte din brigăzile de muncă; iniţial, a< • im erau ridicaţi de pe stradă dacă păreau apţi de muncă; ull< ihn comunitatea evreiască a stabilit un sistem pe bază de însc nrn la care apelau în general cei săraci (comunităţile au încercai .a I protejeze pe intelectuali, consideraţi importanţi pentru ion tinuitatea spirituală – singura care conta în absenţa unui •.lai propriu). Din 12 decembrie 1939, acest sistem s-a generalizai m toate zonele cucerite de Wehrmacht, inclusiv în Warthegau.[1']

Pe 20 septembrie 1939, Walther von Brauchitsch îşi infoinn deja generalii că „ideea ghetoului există în linii mari; detaliile nu sunt încă clare".[136] Acestea au fost stabilite, după cum am va/ui în conferinţa lui Heydrich cu capii SS din 21 septembrie. Imediat după încheierea acesteia, Heydrich a trimis o notă cu instrucţiuni către toate instituţiile Reichului chemate să sprijine procesul <l< ghetoizare. Insistenţa cu care Heydrich vorbeşte în această noia despre ghetouri ca simplă „fază intermediară" se explică pun persistenţa convingerii sale – de lider al aparatului nazist de re presiune – că asemenea cartiere sunt o alegere nefericită: „Din punctul de vedere al poliţiei, nu cred că un ghetou, sub forma unui district complet separat unde pot locui numai evreii, poale fi o soluţie. Nu putem controla un ghetou în care evreii s-ar putea întruni la adăpost, în mijlocul întregii populaţii evreieşti", explica se Heydrich într-o dezbatere din noiembrie 1938 în care, aşa cum am arătat, se contrase cu Goebbels şi Goring pe acest subiect.[1'] Pentru el, opţiunea mai bună rămânea „să-i controlăm ţinându-i sub privirile vigilente ale întregii populaţii decât să-i îngrămădesc,

alături de alte mii, într-un cartier unde nu pot să-i controlez cu uşurinţă".[138] Totuşi pregătirea campaniei din Vest şi protestele lui Hans Frank îl făcuseră să se împace cu ideea.

Delimitarea ghetourilor avea, în ochii naziştilor, o valoare liniară – atât din perspectivă socială, cât şi medicală. Pe de o l'.iilc, în virtutea ideologiei rasiste, evreii nu mai puteau aveau ॥ <cs în zone frecventate de germani şi de polonezi – şi cea mai iniplă măsură era închiderea lor ermetică într-un oraş propriu ilin interiorul oraşelor. în al doilea rând, naziştii considerau că • vicii răspândesc epidemii şi sunt un pericol pentru sănătatea publică (un exemplu de profeţie care se autoîndeplineşte: în lealitate, prin interdicţia de a-şi practica meseriile, confiscarea ivel ilor şi obligaţia de a se muta în zone lipsite de apă şi de canalizare, evreii erau condamnaţi chiar de nazişti să trăiască în ..irăcie şi în mizerie, lucru care favoriza epidemiile şi, ulterior, se transforma într-un nou argument pentru ghetoizare).

Primele ghetouri din Polonia au fost delimitate la Piotrkow şi Radomsko. Ordinul pentru Piotrkow a fost emis la începutul lui octombrie 1939, fiind executat până la sfârşitul lunii. Mai puţin de zece evrei – care aveau şi alte cetăţenii sau erau creştinaţi – au fost lăsaţi în afara zidurilor ghetoului din Piotrkow.[149] Pentru că naziştii nu doreau să se amestece cu evreii şi să irosească resurse militare considerabile controlându-i din interior, strategia lor a fost de a exercita teroarea din exterior, lăsând comunităţilor un grad de autonomie. Condiţia era ca liderii (pe care îi selectau atent) şi forţele de ordine evreieşti (pe care le înfiinţau şi le controlau) să aplice orice decret german

şi să satisfacă orice solicitare – forţă de muncă, bani, blănuri pentru soldaţii Wehrmacht care degerau la Stalingrad, pregătirea listelor de deportare etc. Orice act de indisciplină sau de rezistenţă putea duce la execuţii în masă; liderii comunităţilor evreieşti şi familiile acestora erau consideraţi ostatici. Autoguvernarea ghetourilor avea pentru SS şi avantajul de a nu permite o solidarizare a evreilor, care se împărţeau în cel puţin trei grupuri: cei care pledau pentru supunere în aşteptarea înfrângerii lui Hitler, considerând că pierderile de vieţi omeneşti vor fi astfel limitate, cei care cereau o rezistenţă armată şi o categorie de colaboraţionişti din opoi În nism sau din teamă.

Pentru a coordona implementarea măsurilor de concenti.m şi deportare, Heydrich a ordonat din septembrie formarea <1« Consilii ale Bătrânilor *(Judenräte* sau *Ältestenräte)* în toate io munităţile evreieşti din Polonia. Deciziile naziştilor trebuiau comunicate şi puse în aplicare prin intermediul lor – între altei» şi pentru că Wehrmachtul refuzase să se implice. ComponenţH *Judenräte* (rabini şi alte notabilităţi) răspundeau pentru orice ne spunere. Hans Frank a transpus în practică în teritoriile pe cai le administra această dispoziţie din 28 noiembrie 1940. Consiliile evreieşti trebuiau să fie compuse din 12 membri în oraşe cu mal puţin de 10 000 de evrei, în timp ce în oraşele mari aveau 2 1 de membri.

Consiliile Bătrânilor vor primi în coordonare o forţă ev re iască de ordine *(Jüdische Ghetto-Polizei).* Componenţii ei purtau banderolă, caschetă, uneori şi uniformă; puteau să folosească un baston, neavând însă acces la arme de foc. în ghetoul din Varşovia, poliţia

evreiască număra între 2 000 şi 2 500 de oa meni, conduşi de Jozef Szeryriski, un fost poliţist polonez,[1]'„' care se va sinucide în 1943, după ce contribuise la deportările în lagărele morţii. în Lodz, forţa de ordine evreiască număra 1 200 de poliţişti.

Pentru că desfăşurarea războiului era imprevizibilă, naziştii au pendulat constant, până la adoptarea Soluţiei Finale, între utilizarea ghetoului ca sursă de mână de lucru pentru efortul militar şi, pe de altă parte, ca spaţiu de exterminare prin înfometare, frig, expunere la epidemii şi interzicerea accesului la servicii medicale. Leo Schneiderman, un evreu din Lodz care va ajunge la Auschwitz, credea că „ghetoul în ansamblu era conceput, în realitate, ca să înfometeze oamenii".[141] în decembrie 1939, guvernatorul din Lodz, Friedrich Uebelhoer, scria într-o notă secretă către subordonaţi: „Crearea unui ghetou este numai o soluţie de tranziţie... Obiectivul final trebuie să fie să ardem • omplet această pustulă cu ciumă."[142] Pe 2 noiembrie 1939, loseph Goebbels vizitase oraşul şi zona evreiască, proclamând (.1 „Lodz în sine este un oraş hidos" şi notând în jurnal: „Un im prin ghetou. Coborâm şi inspectăm totul cu atenţie. Este de nedescris. Acestea nu mai sunt fiinţe umane, sunt animale. Din .iiest motiv, sarcina noastră nu mai este umanitară, ci chirurgi- i ala. Trebuie să se ia măsuri aici – şi ele trebuie să fie unele radicale."[143] în mai 1941, şi Alfred Rosenberg ajunsese la concluzia i .i „problema evreiască îşi va găsi o soluţionare definitivă prin înfiinţarea de ghetouri".[144]

înainte de începutul lui 1942, aproape toţi evreii polonezi »"iau deja închişi într-un ghetou.[145] Aşa cum arată un raport prezentat la procesul de la Nürnberg, „evreii din Guvernământul General Polonia au fost

înghesuiţi în 55 de comune“.[146] Din septembrie 1942, printr-un ordin al Ministerului Agriculturii, ei nu mai puteau primi „carne şi produse din carne, ouă, produse din făină de grâu, lapte nesmântânit, lapte proaspăt smântânit“ şi orice alt produs distribuit pe bază de cartelă.[117] Hans Frank consemna în jurnal în august 1942: „Printre altele, ar fi de adăugat că aici condamnăm la moarte prin înfometare un milion şi jumătate de evrei“.[148] Frank însuşi se asigurase de acest lucru, reducând raţia zilnică de pâine la 143 de grame, apoi la 20 de grame.[149]

Lodz şi Varşovia

în timp ce în estul Poloniei evreii erau deportaţi în rezervaţia Nisko-Lublin, în zona de vest ei au fost concentraţi în oraşele Lodz şi Varşovia, unde numărul lor însumat va depăşi 1 000 000.[150] Limitele ghetoului din Lodz au fost trasate în februarie 1940, mutarea forţată a evreilor din oraş aici începând imediat. Pe 30 aprilie 1940, ghetoul a fost sigilat, fiind înconjurat cu sârmă ghimpată. El se afla în partea de nord-est a oraşului, fiind compus din trei secţiuni unite prin poduri şi găzduind 164 000 de evrei pe o suprafaţă de circa patru kilometri pătraţi. Ghetoul din

Lodz va deveni zona de concentrare pentru mii de evrei din piu vinciile Reichului care trebuiau „purificate“: Warthegau, Aush M vechea Germanie dar şi Boemia sau Moravia. 40 000 de rvt • i vor fi deportaţi aici între 1941 şi 1942: 20 000 din Warthegau ,1 20 000 din provinciile anexate înainte de 1939. Lor li se vor .ul.în ga şi câteva mii de romi din Austria.[151]

Wohngehiet der juden betreten verboten („Intrarea în zom» rezidenţială a evreilor este interzisă“) scria ameninţător pe pom ta ghetoului din Lodz. Nimeni din oraş nu ar fi dorit oricum -.a pătrundă aici: exceptând circa 300 de locuinţe, nu existau apa a canalizare.[1,2] Peste 30 000 de oameni aveau să moară de foame, frig şi din cauza condiţiilor sanitare catastrofale. Purtarea unui banderole galbene a devenit obligatorie, acestea fiind ultei iot înlocuite cu steaua galbenă (care trebuia cusută şi pe spatrh hainei). Refuzul de a purta Steaua lui David aducea o amendă de 150 de mărci sau condamnarea la închisoare vreme de o lumi şi jumătate.[153] Ieşirea neautorizată din ghetou se pedepsea pnn împuşcare. în noiembrie, toate sinagogile din Lodz au fost anin cate în aer sau incendiate.[154] în schimb, numele străzii princip.» le – Piotrkowska – a fost schimbat în Adolf Hitler Strasse.

Capacitatea industrială a Lodzului a avut un rol major în păstrarea pe termen mai lung a ghetoului, pentru că forţa de muncă evreiască era calificată în domenii de interes pentru nazişti. Strategia de supravieţuire a comunităţii evreieşti a mi zat, de altfel, pe acest lucru în tentativa de a opri (sau măcar de a întârzia) planul de exterminare prin înfometare sau deportări spre centrele de ucidere. în ghetoul din Lodz au fost înfiinţate, începând din mai 1940, 100 de fabrici, cu precădere în domeniul textil. Faptul că aici se fabricau uniforme pentru armata germană oferea o

protecţie suplimentară, având în vedere implicarea Wehrmachtului, singura structură din cel de-al Treilea Reich cu o influenţă mai mare sau egală cu cea a SS.

Mordechai Chaim Rumkowski, conducătorul autoritar al Judenratului din Lodz, era un sionist care fusese propulsat de 232

ih upaţia nazistă. Se bucura de apreciere pentru o serie de proiec- |) sociale ambiţioase, între care se remarca un orfelinat amplasat în mijlocul naturii. Pe de altă parte, în cazul orfelinatului – ca a mai târziu, în activitatea sa ca lider al ghetoului – existau numeroase acuzaţii de abuz sexual care îl vizau. Rumkowski fusese voiai vicepreşedinte al comunităţii evreieşti (Kehilla) din Lodz I" 12 septembrie 1939, după ce fostul preşedinte şi alţi lideri pă- i.isiseră oraşul în faţa înaintării germane.[155] Când naziştii au tre- . ut la organizarea oraşului, ei l-au ales pe Rumkowski mai mult <lm întâmplare: „Rumkowski trecea în fiecare zi pe la sediul kehilla. Când germanii au venit şi au întrebat: «Care dintre voi ■ sie Bătrânul aici?», el a făcut o impresie puternică. Un evreu în vârstă. Cu părul grizonant. Aşa că au spus: «Tu vei fi Bătrânul»", povesteşte Solomon Uberbaum.[156] La jumătatea lui octombrie, Mordechai Chaim Rumkowski a fost desemnat oficial de administratorul nazist din Lodz, *Stadtkommissar* Leister, să formeze un *Judenrat.* în noiembrie, aproape toţi componenţii fostului (onsiliu Evreiesc au fost încarceraţi şi, ulterior, lichidaţi.[157]

Delimitarea ghetoului din Varşovia a început cu întârziere, intrând în faza finală abia în octombrie 1940, când a fost stabilită zona de concentrare. Aici se găseau deja, într-un spaţiu de patru kilometri lungime şi 2,5 kilometri lăţime, aproape 300 000 de evrei, care nu au mai avut voie să părăsească zona înconjurată de ziduri ridicate chiar de ei. în lunile următoare, alţi 150 000 de evrei din zonele învecinate au fost transportaţi în ghetou, ridicând numărul celor ferecaţi la peste 400000 de oameni (mortalitatea uriaşă explică variaţiile mari de cifre la o distanţă de numai câteva

luni).[158] în ghetou circula un tramvai rezervat evreilor, care era marcat cu Steaua lui David, nu cu un număr.[159] Raţia de hrană din Varşovia prevedea că germanii au dreptul, pe zi, la 2 300 de calorii, polonezii – 930 de calorii şi evreii – 183 de calorii, în prima jumătate a lui 1941, 13 000 de evrei au murit de foame la Varşovia.[160] Raportul dintre mortalitate şi natalitate în ghetouri era de 20 la l.[161] Conform unui raport întocmit de SS-istul Jürgen Stroop – cel care a distrus ghetoul din Varşovia în IIIHH rebeliunii din 1943 – „cartierul evreiesc al oraşului Varşovia l i avea *TI* 000 de locuinţe, cu o medie de 2,5 camere. Era separ.ii restul oraşului prin ziduri despărţitoare antifoc, prin blocai»a cu ziduri de închidere, a căilor de acces, prin zidirea fereşti eh H ţi a uşilor.“[162]

în fruntea Consiliului Bătrânilor din Varşovia a fost nimiii un lider consacrat al comunităţii, Adam Czerniaköw, care .i\< .i 59 de ani, studiase ingineria la Viena şi la Dresda şi dobândi.. o importantă experienţă politică atât ca senator, cât şi ca m< ni bru în Consiliul Municipal din Varşovia.[163] Calităţile de Ihlei ale lui Czerniakov sunt probate de faptul că el fusese, în accl.r.i timp, ales ca reprezentat de evrei, desemnat lider al Consiliului Comunităţii Evreieşti de polonezi în timpul rezistenţei ani în.> ziste şi confirmat ca şef al Consiliului Bătrânilor de germani Pe 4 octombrie 1939 a fost convocat de noii stăpâni ai Varşoviei cerându-i-se să facă liste cu toţi evreii cunoscuţi şi să îşi forme/« un consiliu.[164]

Czerniaköw a protestat împotriva tuturor măsurilor nazi*. te: apariţia ghetoului, execuţii, deportări. Nu avea însă acces la decidenţi, purtând discuţii cu simpli executanţi: mai întâi capii *Einsatzgruppe* IV, apoi

comisarul pentru districtul evreiesc, Hans Heinz Auerswald, şi, în ultimele zile, cu Hermann Holle, din personalul SS care gestiona deportarea. De multe ori, aceştia nu aveau idee ce ordine vor veni de la Berlin sau de la Cracovia, peste noapte.[165] Fiind prin excelenţă un negociator şi un spini raţional, Adam Czerniaköw a sperat până în ultima clipă ca prigoana se va linişti şi că poate feri comunitatea evreiască din Varşovia de o catastrofă. Ştiind că rezistenţa aduce pedepse nemiloase, a refuzat să se alăture curentului tot mai pronunţat din ghetou care pleda pentru o luptă armată împotriva germa nilor. Când au început deportările în lagărul de exterminare de la Treblinka, el s-a sinucis, refuzând să semneze listele care conţineau nume de copii. A înghiţit una dintre cele 24 de pilule HI (lanură pe care fiecare membru al *Judenrat-uhii* le păstra în • dini organizaţiei. Adam Czerniaköw a avut multe ocazii în care HI li putut să fugă: atât la începutul războiului, cât şi în timpul •i.ipânirii naziste, când ar fi fost lăsat să plece spre Palestina. Dar
i i el uzat. Ultimele pagini din jurnalul său sunt grăitoare pentru
ii 11 ontura profilul moral:

> *19 iulie 1942* – Dimineaţa la Comunitate. Panică incredibilii în oraş. (...) Se vorbeşte despre aproximativ 40 de vagoane de tren gata şi care aşteaptă. Kohn susţine că deportarea |de la Varşovia la Treblinkaj va începe mâine la ora 20:00 cu H)00 de evrei din Micul Ghetou.
>
> *20 iulie 1942* – Dimineaţa la 7:30 la Gestapo. L-am întrebat pe Mende cât de mult adevăr există în zvonuri. El a răspuns că nu a auzit nimic. M-am întors spre Brandt, nici el nu ştia nimic. Când l-am

întrebat dacă se poate întâmpla, el a răspuns că nu ştie de un astfel de plan. Deloc convins, am părăsit biroul lui. Am mers la şeful său, *Kommissar* Bohm. Mi-a spus că nu este departamentul său, dar Hohmann ar putea spune ceva despre zvonuri. Am menţionat că, conform zvonurilor, deportarea va începe diseară, la 7:30. El a răspuns că ar fi obligatoriu ca el să afle ceva, dacă ar fi pe cale să se întâmple. Fără să mă lămuresc, m-am dus la şeful adjunct al Secţiei 1, Scherer. Şi-a exprimat surpriza auzind zvonul şi m-a informat că nici el nu ştia nimic despre asta. în cele din urmă, am întrebat dacă aş putea spune populaţiei că temerile lor sunt neîntemeiate. El a răspuns că pot şi că toată discuţia a fost o prostie.

21 iulie 1942 – Dimineaţa la Comunitate. Chiar înainte de prânz, ofiţerii Poliţiei de Securitate mi-au ordonat să îi reţin în biroul meu pe acei consilieri care erau prezenţi în clădirea Comunităţii. în curând, membrii Consiliului din biroul meu au fost arestaţi în grupuri.

22 iulie 1942 – Dimineaţa la 7:30 la Comunitate. Graniţele Micului Ghetou au fost înconjurate de o unitate specială, pe lângă cea obişnuită. *Sturmbannführer* Hofle şi aghiotanţii

au venit la ora 10. (...) Ni s-a spus că toţi evreii, indifennl de sex şi vârstă, cu anumite excepţii, vor fi deportaţi în I .1 Până la ora 16:00, astăzi, trebuie furnizat un contingent <l< 6000 de persoane. Şi aceasta va fi cota zilnică minimă. Nl s-a ordonat să eliberăm o clădire de pe strada Zelazna 111 103 pentru personalul german care va efectua deportarea *Sturmbannführer* Hofle, responsabil cu deportarea, m-a ehe mat în biroul său şi m-a informat că, deocamdată, soţia mc.i era liberă, dar, dacă

deportarea ar fi împiedicată în vreun Ici, ea va fi prima împuşcată ca ostatică.

23 iulie 1942- Dimineaţa la Comunitate. A venit Wort hol I din personalul de deportare şi am discutat mai multe problc me. El i-a scutit de deportare pe elevii şcolilor profesionale. Şi pe soţii femeilor care lucrează. Mi-a spus să abordez problc ma orfanilor cu Hofle. La fel şi pe cea a meşterilor. Când am întrebat numărul de zile pe săptămână în care se va desfăşura operaţiunea, răspunsul a fost de şapte zile. în tot oraşul, o mare grabă pentru a înfiinţa noi ateliere. O maşină de cusut poate salva o viaţă. Este ora 3. Până acum 4 000 sunt gata de plecare. Ordinele sunt că trebuie să fie 9 000 până la ora 4. (...) îmi cer să ucid copiii oamenilor mei cu propriile mâini. Nu am nimic de făcut decât să mor.[166]

în paralel cu Holocaustul, uimitoarea organizaţie Oyneg Shabes, coordonată de profesorul Emanuel Ringelblum, a reuşii să colecţioneze şi să transmită posterităţii mii de documente şi mărturii ale evreilor din ghetou. Acestea sunt cutremurătoare. Scriitorul Israel Lichtenstein va lasă următorul testament: „Ştiu că noi nu vom rezista. A supravieţui şi a rămâne în viaţă după asemenea crime şi masacre oribile este imposibil. Prin urma re, scriu acest testament al meu. (...) Vreau ca fetiţa mea să fie amintită. Margolit împlineşte azi 20 de luni. A stăpânit perfect dialectul idiş, vorbeşte un idiş pur. La nouă luni a început să vorbească idiş clar. (...) Nu-mi pare rău de viaţa mea şi de cea a soţiei mele. Dar îmi pare rău pentru fetiţa mea care va pieri, deşi

• tc atât de înzestrată. Tocmai de aceea merită să fie amintită.“ Mu uţa Margolit va fi ucisă, alături de

părinţii ei, în 1943.[167]

(racovia lui Hans Frank

l'iezenţa guvernatorului Hans Frank în Cracovia va face ca mă- ıı i le antisemite să fie diferite aici în comparaţie cu Varşovia sau I <»dz. Cracovia nu a fost o direcţie importantă de deportare: în im de 9 000 de evrei vor ajunge aici în primele luni de dominaţie nazistă, însă plecările vor fi comparabile, astfel încât populaţia

• vreiască se menţinea constant în jurul cifrei de 65 000 de oameni. Existau însă mulţi refugiaţi stabiliţi la periferiile oraşului, iar unele estimări urcă până la 80 000 de evrei.[168]

Pe 12 aprilie 1940, guvernatorul Frank s-a dezlănţuit isteric în faţa subordonaţilor săi din cauza prezenţei ridicate a evreilor în oraş. El acuza o criză de apartamente care afecta inclusiv generali ai armatei germane, obligaţi să locuiască în aceleaşi clădiri i. u evreii – situaţie incalificabilă pentru nazişti. Deşi procedura uzuală stabilită de Heydrich ar fi presupus concentrarea acestor evrei într-un ghetou din zona lor tradiţională, Hans Frank şi a folosit puterile excepţionale din Guvernământul General pentru o abordare diferită. în primul rând, el a cerut ca evreii să fie împrăştiaţi dinspre oraş spre zonele rurale învecinate – în total răspăr cu sistemul prezentat de Heydrich în 21 septembrie 1939 –, fiind nerăbdător să respire în sfârşit „aer german“ în capitala sa.[169] în al doilea rând, nu a acceptat ca vechea zonă evreiască – din districtul Kazimierz – să fie ghetoizată, având în vedere vechimea şi valoarea sa de patrimoniu, cerând

în schimb ca evreii să fie mutaţi pe malul opus al Vistulei, în Podgorze, acolo unde se găsea şi celebra fabrică a lui Oskar Schindler. Pentru a deservi astfel de întreprinderi declarate „importante pentru efortul de război“ – şi care reprezentau o sursă de îmbogăţire prin corupţie pentru diferiţi demnitari nazişti –, Frank a acceptat ca oraşul Cracovia să fie doar teoretic *Judenfrei,* în practică el putând să mai găzduiască între 5000 şi 10000 de evici < ti înaltă calificare tehnică (pe fondul eforturilor unor oameni »1» afaceri precum Schindler, cifra va creşte la 15 000).[170]

Termenul fixat pentru „eliberarea“ Cracoviei de evrei .i hi i noiembrie 1940, iar operaţiunea a fost împărţită în doua LI/I plecare voluntară (însoţită de o serie de facilităţi atipice), apiil deportare forţată. Dacă părăseau oraşul până la jumătate.i Iul august 1940, evreii îşi puteau lua cu ei şi bunurile; în plus, .iv<.ni dreptul să se stabilească oriunde pe teritoriul *Gestapolaml* ulm lui Frank. în jur de 30 000 de evrei au plecat în această etapă din Cracovia, generând însă situaţii care demonstrau absurd i la Iert politicilor rasiale naziste. Administratorii zonelor rurale cm împrejmuiau Cracovia au început să protesteze, explicând i a povara supraaglomerării se resimte mult mai puternic la sate; în următoarele luni, lipsiţi de mijloace de subzistenţă, mulţi evrei au revenit în secret la Cracovia, ducând din nou numărul locui torilor la circa 50 000.[171] Evacuările forţate din iarna 1940-1941, în cursul cărora evreii nu îşi mai puteau alege destinaţia şi aveau dreptul la un număr limitat de bagaje, au rezolvat însă problema lui Frank: 20 000 au fost expulzaţi în noiembrie şi decembrie 1940, după razii brutale care, conform ordinului lui Frank, tre

buiau „să poarte marca umanităţii"; alţi aproape 30 000 vor li deportaţi la începutul lui 1941. în acest fel, populaţia evreias că din Cracovia a fost redusă la 15 000 de persoane, care vor li strămutate în ghetoul din Podgorze *(Judenwohnbezirk).* Pe 27 fe bruarie 1941, toate documentele de identitate anterioare au fost anulate: numai cele emise de Frank pentru ghetou mai erau va labile. Pe 3 martie, guvernatorul a autorizat formarea ghetoului din Podgorze, iar din 20 martie 1941 ordinul său era deja executat. Spaţiul ales de Frank era extrem de îngust, limitându-sc la 3 200 de încăperi concentrate în 320 de clădiri. Ghetoul era împrejmuit cu sârmă ghimpată, iar părăsirea lui neautorizată era pedepsită, ca şi în alte locuri, cu moartea.

Deşi sinagogile din Cracovia au fost închise de naziţti, rabinii au continuat să se bucure de o mare autoritate. Pentru că HI protestat împotriva deportărilor, doi dintre aceştia, Schmuel Lnniitzer şi Szabse Rappaport, vor fi deportaţi într-un lagăr înliinţat recent în apropierea oraşului – iniţial pentru prizoni- • 11 polonezi: Auschwitz. *Junderat-u*| din Cracovia a fost condus de Marek Biberstein, un activist social cu o reputaţie bună în propria comunitate. Pe de altă parte, liderul poliţiei evreieşti din ghetou, Symche Spira, s-a dovedit un colaborator zelos al < icslapo, aplicând cu voluptate pedepse fizice.

Şi în Radom, un oraş cu circa 30 000 de evrei, naziţtii au în- i cput în decembrie 1940 un proces de expulzare menit să reducă populaţia evreiască în vederea concentrării sale într-un ghetou. ’ 500 de evrei au fost trimişi la Busko, în încercarea de a limita populaţia evreiască la circa 10 000 de oameni – număr

considerat rezonabil de administraţia germană pentru ghetoizare.[172] lira un plan nerealist, pentru că, în paralel, spre Radom vor fi Uimişi evrei din Cracovia. Când porţile ghetoului s-au închis, în 7 aprilie 1941, aici vor fi prinse 33 000 de persoane: *TI* 000 în ghetoul mare din cartierul Srôdmiescie şi 5 000 în ghetoul mic din Clinice.

Un factor important în decizia de ghetoizare din regiunea Radom – unde se găseau oraşe cu importante comunităţi evreieşti, precum Kielce sau Czçstochowa – îl vor reprezenta pregătirile pentru invadarea Uniunii Sovietice, militarii din Wehrmacht fiind concentraţi în secret în zonă şi generând o criză de locuinţe. Ca şi în Warthegau, locuinţele polonezilor erau confiscate pentru a fi puse la dispoziţia germanilor, în vreme ce evreii erau mutaţi pentru a le face loc polonezilor. Aşa s-a ajuns ca, în martie şi aprilie 1941, ghetourile din Radom să fie organizate şi sigilate într-un ritm accelerat.[175]

în Lublin, care se afla chiar la graniţa cu Uniunea Sovietică, presiunea Wehrmachtului era şi mai acută, militarii preluând controlul asupra deportărilor şi interzicând orice sosiri ale evreilor în zona care cu un an înainte era văzută ca o rezervaţie destin ti,» lor. Dacă Stalin ar fi urmărit în primăvara lui 1941 situaţia evi» ilor din Lublin, ar fi putut ghici că Hitler se pregăteşte de ră/l»ul 10 000 de evrei au fost mutaţi din Lublin în zonele rurale din |m la sfârşitul lui martie 1940 din „considerente militare urgent« în prealabil, mutările se desfăşuraseră într-un ritm mai disi i« i tocmai pentru a nu alarma spionajul sovietic: câte 1 000 de evit i plecau din oraşul Lublin, la începutul primăverii, la un interval de trei-patru zile.[174] Ghetoul

din Lublin a fost inaugurat olui.il pe 24 martie 1941, în zona Podzamcze. Deşi oficialii nazişti r i propuseseră ca populaţia concentrată aici să nu depăşească cili a de 20 000 de oameni, în realitate numărul evreilor din ghetou • va apropia de 40 000. în plus, grupuri importante de evrei eonii nuau să trăiască în alte cartiere.[175]

Memorandumul lui Himmler din mai 1940. Noua ordine rasială

Pe 25 mai 1940, Himmler i-a supus atenţiei lui Hitler un Memo randum pe care La denumit „Unele gânduri privind tratamen tul populaţiei străine din Est".[176] Hitler a găsit cele şase pagini compuse de şeful SS „foarte bune şi corecte", ordonând ca ideile lui Himmler să devină cunoscute, în secret, guvernatorilor din Polonia, care trebuiau să înceapă aplicarea lor pe loc.[177]

Memorandumul lui Himmler conţinea cinci principii care urmau să ghideze activitatea SS în următorii ani. în primul rând, Himmler credea că trebuiau identificate şi recunoscute cât mai multe grupuri etnice din rândul „raselor inferioare", astfel încât acestea să nu se unească sub o mare identitate comună, ci să se controleze reciproc: „în ceea ce priveşte tratamentul populaţiei străine din Est, trebuie să ne asigurăm că recunoaştem şi culti văm cât mai multe grupuri etnice individuale, în afara polonezi lor şi a evreilor – precum cel al ucrainenilor şi al bieloruşilor..."[178] în al doilea rând, Himmler preconiza pentru evrei, în acel moment, soluţia expulzării într-un teritoriu colonial îndepărtat l'.oluţia Madagascar): „Sper că termenul «evreu» va fi complet • linii nat prin posibilitatea unei largi emigrări

a tuturor evreilor În Africa sau în altă colonie“.[179]

În al treilea rând, *Reichsfiihrer-SS* îşi propunea să extragă din teritoriile poloneze orice „copil arian“, atât pentru a întări i H I mania, cât şi pentru a nu lăsa în Guvernământul General un potenţial lider rebel al viitorului: „Părinţii, care doresc de l.i început să le ofere copiilor lor o şcoală elementară mai bună, precum şi mai târziu o şcoală superioară, trebuie să ducă o cere- ic la SS- *und Polizeifiihrer.* Prima consideraţie în tratarea acestei <vreri va fi dacă copilul este perfect din punct de vedere rasial i se conformează condiţiilor noastre. Dacă recunoaştem că un .istfel de copil este din sângele nostru, părinţii vor fi anunţaţi că i opilul va fi trimis la o şcoală din Germania şi că va rămâne de- linitiv în Germania... în afară de examinarea cererilor făcute de părinţi pentru o şcoală mai bună a copiilor lor, va exista o triere anuală a tuturor copiilor din Guvernământul General cu vârsta cuprinsă între 6 şi 10 ani, pentru a-i separa pe cei valoroşi din punct de vedere rasial de cei nevaloroşi. Cei consideraţi valoroşi din punct de vedere rasial vor fi trataţi în acelaşi mod ca şi copiii c are sunt admişi pe baza cererii aprobate a părinţilor lor.“[180]

în al patrulea rând, Himmler propunea o abrutizare deliberată a copiilor care nu erau selectaţi de SS pentru a fi crescuţi ca germani:

> Pentru populaţia nongermană din Est nu trebuie să existe o şcoală superioară, numai cea primară de patru clase. Obiectivul acestei şcoli elementare va fi, pur şi simplu, să le predea aritmetica până la cel mult cifra 500; scrierea numelui; doctrina conform căreia este o lege divină să îi asculţi pe germani şi să fii cinstit, harnic şi bun. Nu cred că este necesară

citirea. în afară de această şcoală elementară nu trebuie să existe deloc şcoli în Est.[181]

în baza acestei politici, Himmler planifica să rămână În Guvernământul General cu o masă uriaşă de muncitori n< • du câţi – sclavi, în fapt –, pe care dorea să o suplimenteze ulh iim cu diferite grupuri definite ca inferioare din vechile zon< d» Reichului:

> în următorii zece ani, după realizarea consecventă .1 acestor măsuri, populaţia Guvernământului General va li compusă din populaţia inferioară rămasă acolo, care va fi completată de populaţia provinciilor din Est deportate, precum şi din toate acele părţi ale Reichului german unde regăsim aceleaşi calităţi rasiale şi umane. Această populaţie va fi – ca popor de muncitori lipsit de lideri – la dispoziţi.i noastră şi va furniza anual Germaniei muncitori migratoi 1 şi muncitori pentru sarcini speciale (drumuri, cariere, clădiri).[182]

Acest Memorandum, semnat de conducătorul *Schutzstafjel,* are o importanţă specială: Himmler a lăsat rar urme scrise alai de explicite ale ingineriilor sale rasiale. Totuşi originalitatea ide ilor sale nu trebuie supraestimată: modul în care Hitler ordonase decimarea elitei poloneze în septembrie 1939 se baza tocmai pe argumentele reluate aici de Himmler. Foarte probabil, H im mici nu a făcut decât să compileze mai multe idei formulate verbal de Führer şi să le transforme într-o politică de stat.

Nu trebuie să supraestimăm nici pasajul din Memorandum citat adeseori de istorici – în care Himmler susţine că „din convingere intimă, respingem

metoda bolşevică de extermina re fizică a unui popor ca fiind negermană şi imposibilă".[183] La numai un an distanţă, naziştii vor începe pregătirile pentru această exterminare „negermană" a unui întreg popor. Chiar dacă afirmaţia lui Himmler atestă faptul că Hitler şi cei din jurul său nu optaseră încă, în mai 1940, pentru Soluţia Finală, ea este vădit cosmetizată – *Reichsfiihrer-SS* ştia că Memorandumul său oi li văzut de mulţi ochi. Dacă Himmler credea cu adevărat în IM'.I ce spunea, atunci documentul propus de el în mai 1940 nu • Dvedeşte decât faptul că hotărârea privind exterminarea evrei- IHI .1 venit în totalitate de la Hitler.

Hanul Madagascar

În intervalul dintre eşecul proiectului Nisko şi momentul în care '.ohiţia Finală a căpătat contur, elita nazistă a aderat la planul deportării evreilor din Reich în colonia franceză Madagascar. I greu de apreciat cât de serios era privită de ei această operaţiune < .ire implica mutarea a trei-patru milioane de oameni pe un alt Hintinent, pe mare, în timpul unui război cu o mare putere na- v.ilă precum Marea Britanie. Pe de o parte, Hitler şi companionii Im dovediseră deja, prin modul în care abordaseră problema germanizării din regiunea Warthegau şi a formării coloniei evreieşti din Nisko, faptul că erau capabili să conceapă proiecte total nerealiste, pe care nu aveau posibilitatea de a le duce la bun sfârşit. Reuşitele armatei germane în 1939 şi 1940 – care se explicau totuşi printr-o lungă tradiţie istorică – i-au hrănit lui Hitler ideea că jocurile sale pe hartă cu vieţile a milioane de oameni se pot transforma oricând în realitate. Dar administraţia nazistă, condusă de oameni mediocri precum Himmler sau Eichmann,

era departe de eficienţa armatei (instituţie care, oricum, va fi la rândul său distrusă prin acapararea de către Hitler şi admiratorii săi). Drumul spre Holocaust a fost, printre altele, şi procesul prin care această administraţie incompetentă şi servilă a trecut de la proiecte absurde la proiecte halucinante şi, ulterior, de la acestea la proiecte nebuneşti şi inumane. Pe de altă parte, trebuie să ţinem cont de faptul că „problema evreiască“ a reprezentat pentru nazişti – cel puţin până la sfârşitul lui 1941, când războiul părea că merge spre un final fericit pentru ei – o chestiune secundară în raport cu perspectiva de a deveni stăpânii Europei şi ai Rusiei. Dispreţul lor pentru evrei îi împiedica, din principiu, să dedice prea mult timp acestui subiect (cu excepţia notabilă a Im Hitler, care era total absorbit de el). Eichmann, un personaj atal de important pentru istoria Holocaustului, avea un statut sec un dar în ierarhia nazistă. (Lucrurile s-au schimbat când a începui să se contureze înfrângerea şi evreii trebuiau să fie zugrăviţi drept vinovaţi.) în aceste condiţii, ne putem explica mai bine importanţa disproporţionată pe care planul deportării evreilor în Madagascar a căpătat-o în imaginaţia naziştilor. Era, în fapt, un mod de a evita problema: există o soluţie, Führerul lucrează la ea în acest mod, haosul generat în Polonia de deportări şi de gheto izare putea fi expediat de pe ordinea de zi a birocraţiei germane.

Madagascar era, în 1940, o colonie franceză cu o populaţie de circa trei-patru milioane de locuitori – adică tocmai numărul evreilor pe care voiau să îi deporteze Heydrich şi Eichmann. Din punctul de vedere al naziştilor, avea avantajul de a fi o insulă izola „pericolul evreiesc“ într-o fortăreaţă naturală din

mijlocul oceanului, păzită de poliţişti germani, Madagascarul ar fi consli tuit soluţia de a separa definitiv evreii din Europa de civilizaţie. Acesta a fost motivul pentru care imaginaţia subordonaţiloi lui Hitler s-a aprins în momentul în care proiectul Madagascai a fost menţionat în trecere, într-un Memorandum aparent banal, de către Franz Rademacher, care conducea biroul evrc iese din Ministerul de Externe al celui de-al Treilea Reich. Memorandumul îi era adresat unui personaj cu posteritate şi nistră, *Unterstaatssekretär* Martin Luther din acelaşi minister, un nazist servil, fost om de afaceri, fără formaţie de diplomat, care îi slujea pe Ribbentrop şi pe Himmler, acţionând ca om de legătură între *Auswärtiges Amt* şi SS. Martin Luther e cel care va reprezenta Ministerul de Externe german la Conferinţa de la Wannsee din 20 ianuarie 1942, unde vor fi stabilite liniile or ganizatorice generale ale Soluţiei Finale, iar exemplarul său din minuta Conferinţei va rămâne intact şi va permite după război reconstituirea discuţiilor. Până atunci însă, în 1940, Luther va fi cel care va disemina către Ribbentrop, Himmler şi Göring următorul paragraf scris de Franz Rademacher: „O întrebare trebuie clarificată: încotro cu evreii? a) Toţi evreii afară din I uropa. b) Separarea între evreii din Est şi cei din Vest; evreii <lin Est (...) rămân, de exemplu, în districtul Lublin, ca gaj în mâinile germane, astfel încât evreii americani să fie paralizaţi în lupta lor împotriva Germaniei. *Evreii occidentali, pe de altă parte, sunt îndepărtaţi din Europa, în Madagascar, de exemplu“*'*[4]*

Ideea nu venea, desigur, pe un teren gol. Fusese evocată de intelectuali antisemiţi precum Paul de

Lagarde,[185] Georg de Poltere, Arnold Leese sau Henry Hamilton Beamish cu decenii înainte.[186] Ideea păruse suficient de interesantă încât să fie explorată de polonezi, care, în mai 1937, cu sprijinul francezilor, au trimis chiar o comisie compusă din trei experţi – condusă de Mieczyslaw Lepecky – în Madagascar, pentru a studia insula.[187] în 1938, Hitler auzise deja despre iniţiativa poloneză şi o invoca în discuţiile cu guvernul de la Varşovia, exemplul I iîhrerului fiind urmat de oficiali importanţi precum Goring sau Ribbentrop.[188] Ceea ce naziştii nu îşi însuşiseră însă erau i hiar concluziile cercetării Iui Lepecky, care respingeau catego- i ic ipoteza Madagascar: insula, cu o climă neprietenoasă pentru europeni, putea primi până la 60 000 de evrei – între 5 000 şi 7 000 de familii.[189]

Asta, evident, nu îl putea opri pe Hitler. Deportările din Polonia dovediseră deja faptul că, pentru nazişti, transferul de populaţie era şi o soluţie pentru decimarea acesteia. Suferinţele provocate de transport, adaptarea într-o zonă ostilă şi foametea inevitabilă ofereau mai degrabă o motivaţie suplimentară. Din acest motiv, pe 20 iunie 1940, Hitler s-a grăbit să discute scenariul transportului pe mare a milioane de evrei cu amiralul Raeder, comandantul marinei.[190] Şi Mussolini a fost informat în aceeaşi perioadă, poate pentru că Hitler lua în calcul utilizarea bazelor italiene din Mediterana ca punct de plecare spre Madagascar. Faptul că Ministerul de Externe luase faţa *Schutzstaffel* în chestiunea evreiască i-a provocat lui Heydrich

o uşoară gelozie administrativă, acesta grăbindu-se să îi amin teascâ lui Ribbentrop, în ultima săptămână din iunie 1940, «4 trebuia informat despre orice demers în chestiunea evreiasiü în calitate de persoană desemnată să răspundă de ea. Ribbenttop ca orice funcţionar nazist conştient de puterea spioniloi Im Heydrich, s-a precipitat să îşi arate cooperarea.[191]

Din acest punct, maşina birocratică germană a intrai În funcţiune. Franz Rademacher, specialistul Ministerului <l< Externe în chestiunea evreiască, şi Adolf Eichmann, specialist ul lui Himmler şi al lui Heydrich, au început să lucreze la un plan detaliat al mutării în masă. Lui Rademacher îi reveneau aspe< tele teoretice ale planului, în timp ce Eichmann începuse pregîl tirea evreilor pentru călătorie. Rademacher a convins o serie <l<- savanţi germani să afirme că planul său era unul fezabil, pent i u că europenii ar fi putut supravieţui în zonele mai înalte ale insu lei (mai răcoroase, dar neprielnice pentru agricultură), precum şi pentru că densitatea foarte scăzută a populaţiei permitea o du blare a acesteia (în realitate, populaţia Madagascarului ajungea natural la cifra preconizată de nazişti abia în 1980). Tonul planii lui întocmit de Franz Rademacher la începutul lui iulie, pe fondul înfrângerii Franţei de către Wehrmacht, era triumfal: „Iminent.i victorie oferă Germaniei posibilitatea şi, în opinia mea, şi obli gaţia de a rezolva problema evreiască în Europa... Soluţia dori tă este: toţi evreii afară din Europa... Soluţia din Madagascar înseamnă, privită din punctul de vedere german, crearea unui superghetou.“[192] Plata operaţiunii de deportare urma să fie făcută, desigur, din banii celor deportaţi. Proprietăţile şi afacerile acestora urmau să

fie confiscate, devenind parte a forţei economice naziste din Europa; sumele obţinute ar fi fost transferate într-o bancă, care ar fi plătit pentru infrastructura utilizată de evrei în Madagascar. Aceştia nu ar fi avut legături cu lumea exterioară, fiind păziţi de SS.[193] S-ar fi format, după modelul ghetourilor din Polonia, un *Judenrat* şi o poliţie evreiască, însă inel subordonată *Schutzstaffel.* Eichmann purta deja discuţii în acest sens cu liderii comunităţilor evreieşti.

În mod evident, planul Madagascar era o altă versiune a Holocaustului. Birocraţia nazistă dovedise deja incapacitatea de .1 transfera, folosind căile ferate pe distanţe infinit mai mici (o medie de 500 de kilometri), grupuri de câteva mii de persoane dinspre Warthegau sau Cehia către Guvernământul General

• Im Polonia. Ideea transportului pe mare a patru milioane de oameni, la o distanţă de peste 8 000 de kilometri, era în sine ge- nocidală. în plus, locuinţele pe care SS le-ar fi pus la dispoziţia

• dor deportaţi – şi pentru care aceştia ar fi trebuit să plătească – .ıı fi fost construite de evreii din primele transporturi şi s-ar fi limitat, după cum practica germană o dovedise deja, la bărăci ■.imilare celor din lagărele de concentrare.

Oricât de nerealist ar fi fost însă planul Madagascar, el înfierbânta deja imaginaţia demnitarilor nazişti. Eichmann fixase oficial în august ţinta de deportare la patru milioane de evrei, dar Rademacher o urcase imediat la 6,5 milioane.[194] în provinciile poloneze, procedurile de ghetoizare şi transporturile fuseseră oprite: Hans Frank exulta, vorbind despre o „eliberare colosală".[195] Waldemar Schön, unul dintre naziştii care au pledat pentru construirea ghetoului din Varşovia şi

pentru uciderea prin înfometare a celor închişi în el, explica: „Vrem să arătăm lumii că, în munca noastră colonială, suntem capabili să facem faţă problemei evreieşti... în ciuda tuturor lucrurilor, parazitul popoarelor este făcut util comunităţii umane într-un nou mod. Dezvoltarea cartierului evreiesc din Varşovia reprezintă, în practică, un pas preliminar către exploatarea muncii evreieşti în Madagascar, planificată de Führer.“[196]

Cedarea Madagascarului de către Franţa era considerată de la sine înţeleasă, iar Hitler discutase cu ambasadorul său în Franţa despre acest subiect. Chiar şi în ghetouri se vorbea deja, în vara lui 1940, despre planul Führerului. Totuşi acesta depindea de un factor decisiv: îngenuncherea Angliei. Atât timp

cât flota britanică rămânea în luptă, proiectul Madagascai ei.» o simplă foaie de hârtie. Din acest motiv, subiectul a începui să dispară brusc din conversaţiile naziştilor începând cu sep tembrie 1940, când Churchill dovedise că nu se va da bătui în Bătălia pentru Anglia. în plus, Hitler a evitat să-i forţeze mana lui Pétain în privinţa teritoriilor franceze, pentru a nu-i coin plică acestuia situaţia în disputa cu Charles de Gaulle: Maieu Britanie acceptase să nu ocupe coloniile franceze atâta vreme < .11 ele nu erau puse la dispoziţia celui de-al Treilea Reich. în acest« condiţii, cu Germania blocată pe mare, din iarna lui 1940 planul Madagascar a ieşit definitiv de pe agendă.

CAPITOLUL IV

()CCIDENTUL SI BALCANII IN NOUA ORDINE ARIANĂ

Persecuţiile din Olanda

Pe 10 mai 1940, Wehrmachtul s-a năpustit asupra Olandei, stat neutru care putea conta numai pe opt divizii învechite.[1] Germanii au lansat 4 000 de paraşutişti numai către bazele aeriene din Ypenburg, Valkenburg şi Ockenburg, în vreme ce o divizie <le panzere ataca dinspre sud.[2] Un bombardament masiv s-a dezlănţuit asupra Rotterdamului, ucigând 800 de oameni şi lăsând fără case 80 000 de olandezi. Era un gest de forţă al lui Hitler, care obliga astfel armata Olandei să capituleze pentru a evita o soartă similară pregătită pentru locuitorii din Amsterdam.[3] Pe 13 mai 1940, regina Wilhelmina – protejată de rezistenţa militară care a împiedicat paraşutiştii germani să ajungă la ea – s-a refugiat la Londra pe un distrugător britanic, însoţită de prinţesa moştenitoare Juliana şi de prinţul Bernard.[4] Această salvare de ultim moment va fi importantă pentru a sugera o teoretică rezistenţă antinazistă a suveranului şi a cabinetului olandez din exil.

Totuşi administraţia din Olanda va decide să colaboreze în mod loial cu ocupantul – decizie cu consecinţe dramatice pentru soarta evreilor din ţară. în

plus, premierul olandez Dirk Jan de Geer s-a pronunţat, de la Londra, pentru o pace separată cu Hitler, fiind destituit de regină pentru poziţia sa. Fără acceptul acesteia, de Geer se va întoarce în Olanda, prin Berlin, cu sprijinul germanilor. în semn de recunoştinţă, el va scrie un articol scandalos în favoarea colaborării cu Reichul, adresat funcţionarilor din .ip.i râtul public.

Olanda nu a fost plasată de Hitler sub un regim militai, pi. cum Belgia, dar nici nu şi-a putut păstra un guvern propun precum Danemarca sau statele-marionetă de tip Slovaci.i Croaţia ci a intrat sub o administraţie civilă nazistă condu a de *Reichskommissar-u*| Arthur Seyss-Inquart.[5] Seyss-Inqu.u I avea o mare experienţă atât în nazificarea forţată a altoi sl.ib (fusese cancelarul austriac care ceruse unirea cu Germania, apoi servise în Guvernământul General din teritoriile poloneze, . a adjunct al lui Hans Frank), cât şi în persecuţiile antisemite (al.ii de violente în Austria, dar mai ales în Guvernământul General) Arthur Seyss-Inquart era un antisemit convins, care va face din deportarea evreilor o misiune centrală a mandatului său din Olanda (în ţările controlate de Wehrmacht, prioritătile mili tare cereau ca „problema evreiască“ să fie tratată, uneori, mal superficial de guvernatori). Un alt factor specific regimului dc ocupaţie din Olanda va fi influenţa majoră exercitată aici de SS, care o amintea mai degrabă pe cea deţinută de organizaţia Im Himmler în ţările din estul Europei.[6] 5 000 de poliţişti germani controlau poliţia olandeză, din care fuseseră îndepărtaţi – în baza informaţiilor oferite de SD-ul lui Heydrich – toţi potenţialii oponenţi ai naziştilor.[7]

Iniţial, guvernarea lui Seyss-Inquart şi a SS se

profila a li mai blândă decât în alte state nazificate, ea mizând mai degrabă pe câştigarea sprijinul olandezilor. Aceştia erau consideraţi de nazişti „fraţi arieni de sânge“ – privilegiu major într-o Europă care urma să fie reconstruită pe principii rasiale. Prizonierii de război din armata olandeză au fost eliberaţi rapid şi după un trata ment mai degrabă binevoitor. O formaţiune fascistă minoră, NSB *(Nationaal Socialistische Beweging),* activa în Olanda de aproape un deceniu, fiind fondată în 1931, la Utrecht, de Anton Mussert şi Cornelis van Geelkerken. NBS era un partid de circa 4%, cu doar câţiva reprezentanţi în parlamentul olandez. Formaţiunea

- ii.ISC antisemitismul în primii cinci ani de existenţă. „Orice l'iiii evreu olandez este bine-venit în partidul nostru“, spunea li- <l< i ui Anton Mussert.[8] Lipsit de charismă, acesta era căsătorit cu ptnpria mătuşă, mai mare cu 18 ani, motiv pentru care era privit în ıı degrabă cu ironie de olandezi.[9] NSB nu va depăşi un număr di 100 000 de membri, deşi a fost declarat de nazişti, în decem- liiic 1941, singurul partid legal din Olanda – moment în care va •uleia la viziunea antisemită a lui Hitler. De mai mult succes se Iun ura formaţiunea *De Nederlandsche Unie,* formată în vara lui |9 |() ca alternativă patriotică la NSB. Gruparea va ajunge să numere 800 000 de activişti, fiind tolerată de Seyss-Inquart pentru > a accepta „colaborarea raţională“ cu naziştii.”’

Circa 140000 de evrei trăiau în Olanda la începutul celui • le al Doilea Război Mondial, dintre care aproape 80 000 în Amsterdam şi spre 30 000 în Rotterdam şi Haga.” Era o ţară în < are evreii se simţeau în siguranţă şi unde emanciparea lor începuse încă din secolul al XVIlI-lea, fără a genera o mişcare antisemită relevantă. Din acest motiv, fluxul de evrei către Olanda lusese o constantă a istoriei: aici locuiau 4 000 de sefarzi din teritoriile spaniole, dar şi peste 100000 de aşkenazi sosiţi mult mai târziu; tot aici îşi găsiseră scăparea de nazişti 10000 de evrei germani, acceptaţi după 1933 în condiţii mai puţin constrângătoare decât în restul Europei.[12]

Din august 1940 până în iunie 1941, naziştii au impus în Olanda, în linii mari, legislaţia antisemită în vigoare în Reich, dar şi în teritoriile cucerite, precum Guvernământul General. Evreilor le era interzis să profeseze ca dascăli, profesori universitari, medici sau

avocaţi (puteau avea doar clienţi de aceeaşi origine) şi erau eliminaţi din aparatul public; copiii nu mai erau primiţi în şcoli; aparatele de radio erau confiscate, iar evreii nu mai puteau intra în cinematografe, hoteluri, restaurante, băi publice.[13] După modelul din Germania, evreii erau obligaţi să îşi depună banii în conturi blocate, din care nu puteau face decât extrageri limitate. Colecţiile de artă deţinute de evreii olandezi au fost ţintite cu mare atenţie de Göring, care a pus mâna pe 600 de tabloul i <l< 11 nute de familia Goudstikker; nouă dintre acestea îi aparţine.în Iul Rubens.[14] în disperare de cauză, patru tablouri pictate de Bi u< gin I au fost cedate pentru eliberarea a doi ostatici evrei.[15]

Anne Frank, adolescenta care va pieri la doar 15 ani în l.ip.i rul de la Bergen-Belsen, după ce trecuse pe la Auschwitz, M II I pe 20 iunie 1942 în tulburătorul său jurnal:

> Legile antievreieşti au venit una după alta şi libertate.i ni s-a restrâns foarte tare. Evreii trebuie să poarte o sica galbenă; evreii trebuie să-şi predea bicicletele; evreii n au voie să meargă cu tramvaiul; evreii n-au voie să circule < u nici o maşină, nici măcar cu una particulară; evreii nu-şi pol face cumpărăturile decât între orele 15:00 şi 17:00; evreii nu pot merge decât la un frizer evreu; evreii n-au voie să iasă pe stradă între orele 20:00 şi 6:00; evreii n-au voie să frecven teze teatrele, cinematografele şi alte locuri de divertisment; evreii n-au voie să meargă la piscină şi nici pe terenurile de tenis, de hochei ori pe alte terenuri de sport; evreii n-au voie să practice canotajul; evreii n-au voie să practice nici un sport în spaţiul public; după ora opt seara, evreii nu mai au voie să stea în propria grădină şi nici la

> cunoştinţe de-ale lor; evreii n-au voie să meargă acasă la creştini; evreii trebuie să meargă la şcoli evreieşti: şi aşa mai departe.[16]

Şi Eva Schloss, sora vitregă a Annei Frank, consemnează cas cada de măsuri antisemite impuse de nazişti: „în august 1940, naziştii au început să introducă legi împotriva evreilor din Olanda. Prima lege interzicea măcelarilor sacrificarea animalelor conform tradiţiei evreieşti sub pretextul «spălării onoarei naţio nale a olandezilor» ştirbite de «cruzimea faţă de animale». în septembrie, naziştii au interzis vânzarea în stradă a produselor negustorilor şi comercianţilor evrei. Li s-a interzis apoi exercita rea funcţiilor în guvern şi în alte instituţii publice şi frecventarea cursurilor universitare. în octombrie 1940, toate companiile evreieşti trebuiau să se înscrie în registrul nazist al comerţului.

În i.muarie 1941, regimul nazist a cerut evidenţa întregii populaţii ♦I» evrei, ce număra 130 000 de oameni, iar în iulie adulţilor li
• iu emis acte de identitate ştampilate cu litera J, de la *Jude.“*[7]

Având în vedere valoarea specială a olandezilor din punct .1. vedere rasial, politica SS în privinţa cetăţenilor care îi apă- HIII sau îi ajutau pe evrei să se ascundă era mult mai permisivă În ()landa decât în Polonia sau în Rusia; în timp ce în Est un »dlvator al evreilor era de regulă executat, în Olanda acesta pu- i- i scăpa chiar nesancţionat (deşi cel mai adesea erau aplicate pedepse moderate).[18] Această atitudine va da naştere, în prima perioadă a ocupaţiei germane, unor gesturi curajoase de soli-
• l.iiizare cu evreii. Pe 26 noiembrie 1940, profesorul Rudolph » leveringa, decanul Facultăţii de Drept de la Universitatea din I ciden, a protestat public, printr-un discurs rostit în faţa cole- C.ilor şi studenţilor, împotriva eliminării profesorilor evrei din universităţi. Protestul lui Cleveringa pleca de la cazul colegului .iu evreu Eduard Meijers: „Pe acest olandez, pe acest fiu nobil i autentic al poporului nostru, pe această fiinţă umană, pe acest
p.il inte al studenţilor săi, pe acest erudit, invadatorul – care acum ne domină ca un inamic – l-a eliberat din poziţia sa“.[19] „în acord i u tradiţiile olandeze, Constituţia proclamă că orice persoană olandeză este eligibilă pentru a fi numită în orice post din această ţară şi pentru a deţine orice grad şi orice poziţie şi îi permite, indiferent de religie, să se bucure de aceleaşi drepturi cetăţeneşti“,[20] va spune Cleveringa, care a fost închis pentru aceste cuvinte la penitenciarul

Scheveningen, apoi în lagărul Vught. în semn de solidaritate cu el, studenţii din Leiden vor intra în grevă, acest lucru obligându-i pe nazişti să suspende universitatea. în grevă va intra, în noiembrie 1940, şi Universitatea Tehnică din Delft, profesorii protestând astfel împotriva eliminării colegilor lor evrei.

Demonstraţiile vor căpăta amploare în februarie 1941, după o confruntare între evrei şi naziştii olandezi care a avut loc în faţa unei cofetării din Amsterdam. Luând poziţie faţă de persecutarea celor dintâi, muncitorii din Amsterdam vor declara o grevă generală întinsă pe patru zile, care va bloca oraşul, forţândn i | > nazişti să recurgă la violenţă şi să treacă la un regim mult uni opresiv.[21] Speriat de simpatia cu care erau trataţi evreii de gulei • I» albastre olandeze, Seyss-Inquart va impune difuzarea insislmlrt în cinematografe a filmului *Evreul etern (Der ewige Jude)-,* i< gi zat de Fritz Hippler, directorul Camerei pentru Cinematogi alt« a Reichului, acest film – a cărui premieră avusese loc la B< ilm pe 28 noiembrie 1940 – făcea o paralelă între şobolani şi evi ♦ II care fuseseră filmaţi special la Lodz şi Varşovia.[22] Seyss-Inqihiil va anunţa continuarea persecuţiilor antisemite: „Noi, naziştii nu considerăm că evreii fac parte din poporul olandez. Suni duşmanii noştri.“[23] Chiar şi aşa, începând cu 1941 – şi mai ales Iu anii critici 1942-1943 – mai multe acţiuni de solidarizare cu evi< ii au fost iniţiate de bisericile protestante şi catolice din Olanda, care au militat împotriva programului de sterilizare forţată, au protestat împotriva deportărilor şi le-au cerut credincioşiloi -.a nu participe la prigoana antisemită.

Belgia. Regimul militar al lui von Falkenhausen

Deşi avea peste 600000 de oameni sub arme şi suferise o ocupaţie germană brutală în Primul Război Mondial, Belgia a eşuat în misiunea de a-şi moderniza aviaţia şi de a-şi dezvolta un corp de tancuri, mizând în schimb pe fortificaţii defensive şi pe o politica prudentă de neutralitate. Surprins de strategia *blitzkrieg* adoptata de Wehrmacht, statul belgian a capitulat în mai puţin de trei săpt.i mâni, regele Leopold al III-lea acceptând predarea necondiţionata a forţelor sale pe 28 mai 1940. Deşi guvernul său a plecat în exil, regele a ales să rămână în ţară, ca prizonier al naziştilor – prezenţa sa dovedindu-se ulterior decisivă pentru salvarea civililor belgi eni de o deportare iminentă în Reich, pentru a lucra în fabricile germane de armament. în scurtul interval al conflagraţiei, în condiţiile unui exod generalizat spre sud, peste 10% din populaţia evreiască din Belgia a încercat să se refugieze în Franţa, fiind însă blocată de război şi ajunsă din urmă de armata germană.

În 1830, la separarea Belgiei de Olanda, circa 1 000 de evrei li II.IU aici. Această cifră se va modifica rapid, în paralel cu explozia emigraţiei către Statele Unite, cu precădere între 1873 şi P noada interbelică. Aproape trei milioane de europeni, dintre ni ic 500 000 de evrei, vor pleca spre America folosind portul Antwerpen. Acest tranzit excepţional era explicat de fondarea »în ictăţii de transport transatlantic Red Star Line în 1873 de către International Navigation Company din Philadelphia şi Société Anonyme de Navigation Belgo-Américaine din Antwerpen. în mod previzibil, unii

dintre cei care ajungeau în Belgia cu speranţa de a traversa oceanul nu îndeplineau condiţiile pentru plecare, i.imânând în ţară, lucru care a făcut ca numărul evreilor de aici
I crească la 4 300 în 1880 şi la 32 000 în 1910.[24]

în 1940, în Belgia trăiau circa 70 000 de evrei (la o populaţie totală de opt milioane de belgieni). Doar 4 000 dintre aceştia – » irca 5% – beneficiau de cetăţenie belgiană. în ciuda acestui fapt, după cum îşi aminteşte Chil Elberg, evreii erau bine trataţi: „Nu .iveam absolut nici o problemă. Oamenii erau pur şi simplu formidabili. (...) Mă simţeam foarte bine la şcoala flamandă. Toţi erau foarte prietenoşi. Eram perfect asimilat. Nu mă consideram altceva decât un belgian.“[25] în plus, evreii erau bine organizaţi iu grupări de stânga precum *Jeune Garde Socialiste Unifiée* sau *loodse Arbeiders Sportklub.*[26] Cu excepţia Antwerpenului, unde numărul mare de aşkenazi favorizase un curent antisemit, nu exista o orientare antievreiască în Belgia.

Dublarea populaţiei evreieşti între 1910 şi 1940 avea două explicaţii. Un val important de emigranţi sosise din estul Europei, în special din Polonia, începând cu al doilea deceniu al secolului XX. Un al doilea val se refugiase din Germania, după venirea naziştilor la putere şi, ulterior, după *Kristallnacht,* precum şi din Austria, după *Anschluss.*[27] Pentru a-i sprijini pe emigranţii din Reich, guvernul belgian organizase încă din octombrie 1938 o serie de tabere pentru refugiaţi.

în 1937, la Antwerpen fusese înfiinţată formaţiunea ani r.. mi tă Apărarea Poporului *(Volksverwering).*[2]* Şi gruparea llani.iiuU *Vlaamsch Nationaal Verband* (VNV),

fondată de Stal de (Ici. .| m 1932, promova o ideologie rasistă. Rex (Parti Rexiste) reptr/ciiH mişcarea valonă de extremă dreaptă, organizată de Léon Dcgo II. în 1935. *Vlaamsch Nationaal Verband* obţinuse 10% în 1939. I,H Rex 12% în 1936, dar acestea fuseseră momentele de apogeu il. celor două grupări.[29] Atât VNV, cât şi Rex vor susţine maşinii, naziste din perioada Holocaustului belgian.

Alături de regiunile franceze din nord şi de Pas-de-C.ikih Belgia a intrat sub comanda militară a generalului Alexandri von Falkenhausen, numit *Militärbefehlshaber von Belgien iin.l Nordfrankreich.* Acesta era ajutat de Eggert Reeder, care cooi dona administraţia civilă. Faptul că von Falkenhausen şi Recdri au reuşit să evite pătrunderea oamenilor lui Himmler în Belgia (sub forma *Höherer* SS- *und Polizeiführer)* se va dovedi importam pentru supravieţuirea unui număr însemnat de evrei. Cei doi conducători nu vor putea evita însă activarea unui reprezentant al lui Adolf Eichmann (Departamentul IV B 4 din RSHA) sul» titulatura de *Judenreferent* (expert în probleme evreieşti). Totuşi poziţia de reprezentant al lui Eichmann în Belgia va fi una nesi gură, având nu mai puţin de cinci titulari pe parcursul războiului

Pe de altă parte, trimisul Ministerului de Externe german, Werner von Bargen, se va implica activ în aplicarea politiciloi antisemite pe care Alexander von Falkenhausen le va iniţia prin intermediul a nu mai puţin de 18 legi speciale.[30] Iniţial, von Falkenhausen şi Reeder sfătuiseră Berlinul să evite persecutarea sistematică a evreilor, această politică riscând sâ-i antagoni zeze pe cetăţenii belgieni şi să facă mai dificilă administrarea ţării. La finalul lui octombrie

1940, Berlinul şi-a impus totuşi punctul de vedere, obligând administraţia militară să adopte *Judenverordnung,* un set de decrete care asigurau aplicarea Legilor de la Nürnberg. Acestea îi defineau pe evrei şi îi obligau pe cei de peste 14 ani să se înregistreze la autorităţile locale.[31] În mina înregistrării, 56 000 vor fi luaţi în evidenţe de birocraţia iMiiiiiilată de nazişti. Ordinul de ştampilare a buletinelor focieşti cu *Jood-Juifva* fi aplicat cu începere din iulie 1941.[32]

lnlr-o primă fază, concentrarea evreilor belgieni s-a realizat în i aleva mari oraşe, aceştia nemaiavând dreptul, începând cu riiigust 1941, să locuiască decât în Antwerpen, Liège, Bruxelles şi
• h.irleroi?[3] Mulţi refugiaţi fără acte proveniţi din Germania vor li deportaţi în lagărele din sudul Franţei.[34]

În baza unui ordin din noiembrie 1941 va fi fondat *Judenrat-u*| Im Belgia: *Association des Juifs en Belgique/Jodenvereeniging în Belgie* (AJB/JVB).[35] Condus de rabinul Salomon Ullmann, *ludcnrat-u*| belgian va fi privit cu scepticism de comunitatea
• vreiască – lucru care a salvat, probabil, multe vieţi, în condiţiile în care aceste asociaţii era utilizate de nazişti pentru inducerea ni eroare a comunităţii (indiferent cât de bine intenţionaţi erau liderii săi).[36] Conducătorii *Association des Juifs en Belgique* erau prinşi între ameninţările germanilor – care îi arestau când refuzau să colaboreze – şi ameninţările rezistenţei comuniste, care îi asasinau pe cei consideraţi colaboraţionişti.

Confiscarea proprietăţilor evreieşti a av ut loc în primăvara lui 1942, din mai 1942 fiind introdusă şi obligativitatea de a purta Steaua lui David. O nouă

înscriere a populaţiei evreieşti în registrele autorităţilor – de această dată pe familii – va avea loc în perioada martie-mai 1942. Ulterior, din 1 iunie 1942, evreii vor li consemnaţi la domiciliu de la apus (ora 20:00) până dimineaţa (ora 7:00).[37] Erau măsurile uzuale care pregăteau începutul deportărilor spre Est, prezentate de *Judenrat* ca o relocare în vederea prestării de muncă forţată (anunţ greu de conciliat cu faptul că în detaşamentele de muncă ar fi urmat să plece bătrâni şi copii).

Luxemburg. Lagărul de la mănăstire

În Marele Ducat de Luxemburg, cu o populaţie de numai 300 000 de oameni, trăiau 3 500 de evrei. Pe 2 august 1940, un vechi militant nazist, Gustav Simon, a devenit şeful administraţiei civile, obl« » tivul lui Hitler fiind germanizarea totală a ducatului în vc «I« i integrării în Reich. Acesta s-a grăbit să extindă legislaţia 1.1.I114 de la Nürnberg în teritoriul ocupat începând cu 5 septcmlm# 1940.[38] Un an mai târziu, în septembrie 1941, Steaua lui I).i\ i.l .« devenit obligatorie.

Evreii luxemburghezi erau, adesea, imigranţi recenţi «Im Germania şi din alte zone intrate deja sub dominaţie nazistă,«.m ştiau ce îi aşteaptă; în consecinţă, după invazia din 10 mai, el an căutat o cale de scăpare în Franţa, refugiindu-se în vara lui I') în în teritoriile controlate de Vichy. *Chef der Zivilverwaltung* Gtri.n Simon a încurajat această tendinţă, ordonând evreilor să p.11.1 sească Luxemburgul în toamna lui 1940.[39] Politica sa a făcui • «i peste 2 500 dintre ei să se îndrepte spre sud-estul Franţei, unde vi 11 fi capturaţi de germani din 1942, pentru a fi trimişi la

Auschwil /

Circa 400 dintre cei 800 de evrei rămaşi au fost concentraţi de administraţia nazistă în mănăstirea de la Cinqfontaine*, din nordul ducatului, care a fost rechiziţionată în acest scop p< 4 martie 1941. Gestapoul a pus pe fugă călugării, redenumiml abaţia „Azil israelit de bătrâni". în august 1941, primii 20 de evrei din Luxemburg, în vârstă şi bolnavi, vor ajunge aici, iar pe 16 octombrie 1941, cel mai mare transport din ducat – cu 323 <lc persoane, din care 22 de la Cinqfontaines – va fi trimis în gheto ul din Lodz.[40] în 1942, când Luxemburgul va fi anexat oficial l.i Reich, grupuri mai mici – între 24 şi 159 de evrei – vor fi trimise ocazional la Auschwitz sau Theresienstadt.[41] Pe 17 iunie 1943, un ultim transport – cu 11 pasageri – va pleca spre Theresienstadt.[4]-' Au existat doar 36 de supravieţuitori din cele şapte transporturi spre Est plecate din Luxemburg.[43]

Regimul de la Vichy. Măsuri antisemite în Franţa

„David" era semnalul care anunţa, pentru militarii Aliaţi din Franţa, faptul că Wehrmachtul începuse ofensiva din Vest.

I '.iviil!", nume atât de important în istoria evreilor, s-a strigat în dimineaţa zilei de 10 mai 1940 în unităţile franceze şi britanice: *Ihihiille de France* începuse, vizând concomitent Olanda, Belgia .1 I iixemburgul. în vreme ce Grupul de armate B ataca (parţial 1. monstrativ) Olanda şi Belgia, Armata a 12-a germană a înain- i.ii prin Ardeni, conform planului *Fall Gelb,* obţinând surpriza • н<• dus la căderea Franţei.[44] în

vreme ce panzerele lui Guderian i Reinhardt treceau de linia Maginot şi atingeau fluviul Meuse, guvernul francez se aduna – pentru rugăciune – în catedrala Notre-Dame.[45]

Rugăciunile nu au salvat însă situaţia. Pe 17 iunie 1940, mangalul Pétain s-a adresat la radio naţiunii franceze, anunţând . cdarea armatei: „Cu inima grea, vă anunţ astăzi că este nece- ai să încetăm focul".[46] Pe 22 iunie a fost semnat armistiţiul de la Compiègne, care urma să intre în vigoare trei zile mai târziu. < onform acordului impus de Hitler, doar o treime din Franţa lămânea neocupată, urmând să fie guvernată din oraşul balnear Vichy. Acest teritoriu, administrat de bătrânul mareşal Pétain – considerat un simbol al vechii Franţe conservatoare, chemată acum să supravieţuiască celei mai mari catastrofe din istoria sa –, era separat pe o linie de demarcaţie de 1 200 de kilometri de Franţa nordică, rezervată lui Hitler. Guvernarea Zonei Ocupate urma să fie asigurată de *Militarbefehlshaber în Frankreich* (Comandamentul Militar din Franţa), condus de generalul Otto von Stiilpnagel, ajutat de o administraţie civilă coordonată de juristul Werner Best (un nume cu care ne vom reîntâlni în Danemarca).

Franţa era un stat în care antisemitismul supravieţuise în cercurile conservatoare şi catolice, inclusiv după Afacerea Dreyfus, concomitent cu un puternic curent de centru-stân- ga favorabil integrării evreilor. Alegerile din 1936 îl făcuseră prim-ministru, de altfel, pe socialistul evreu Léon Blum *(Front Populaire),* scenariu de neînchipuit acum în Germania. în plus, Franţa urmase o politică generoasă în privinţa imigrării, având cel mai ridicat procent de străini din

populaţia generală.

Pe de o parte, părea că Raymond Poincaré avusese dop tate să declare că, „după Afacerea Dreyfus, antisemitismul nu va mai fi posibil vreodată în Franţa“. Pe de altă parle imu; Charles Maurras, ideologul mişcării *LAction Française,* lie.» condamnat în aceeaşi perioadă la închisoare pentru ameninţau cu moartea şi ofense antisemite la adresa lui Blum. Mauii.ut specula spiritul rasist al epocii, revigorat de Germania nazist A anunţând că venise momentul să se pună capăt „semitoleraiiţ» l acordate evreilor“.[47] în 1937, Louis-Ferdinand Céline susţineţi în *Bagatelles pour un massacre cz* o eventuală cucerire germ.ma a Franţei s-ar fi dovedit o binecuvântare, pentru că ar fi dm. I.i persecutarea evreilor.[48]

încă din perioada anterioară căderii Franţei, într-o îneci care de a ţine sub control curentul antiimigraţionist cultivat <1« naţionalişti precum Maurras, guvernul Edouard Daladier voi bise, în mai 1939, despre „punctul de saturaţie“ în care ajunsese imigraţia evreiască şi despre „identificarea şi expulzarea“ sli.i inilor care trăiau ilegal în Franţa.[49] Acest lucru nu a oprit însă statul francez să înroleze în armată 40 000 de evrei în vederea confruntării cu Hitler.

După formarea guvernului de la Vichy, antisemitismul a devenit politica oficială a noului regim: atât pentru a câştiga bunăvoinţa învingătorilor nazişti, cât şi pentru că mareşalul Pétain avea nevoie de un vinovat care să explice prăbuşirea sta tului. Una din primele decizii luate la Vichy a fost, în consecinţă, formarea unei comisii de anchetă care să verifice în detaliu solicitările de cetăţenie soluţionate favorabil

începând din 1927. Aşa cum era de aşteptat de la o comisie care căuta, în ultimă instanţă, responsabili pentru dezastrul militar din 1940, 6 000 de evrei şi-au pierdut cetăţenia în urma acestei investigaţii. Suplimentar, o lege din 7 octombrie 1940 anula cetăţenia franceză a evreilor algerieni, acordată acestora încă din 1870, prin decretul Crémieux.[50] Mai mult, pe 27 august 1940, mareşalul Pétain a anulat legea antirasistă din aprilie 1939 *(Marchandeau* I m). care interzicea în mod explicit propagarea ideilor xenofobe: irgiinul de la Vichy îmbrăţişa fără rezerve discursul antisemit • ne iradia dinspre Berlin.

În octombrie 1940, respectiv în iulie 1941, evreii din nordul franţei, apoi cei din teritoriul controlat de Vichy, au fost Iniegistraţi în mod forţat la poliţie, procedură care a făcut posibil . i 90% dintre ei să fie cunoscuţi şi supravegheaţi de autorităţi.[51] I’< 1 octombrie 1940 a fost publicat de regimul de la Vichy *Statut* ./< s *juifs,* lege care stabilea modul în care trebuie identificaţi evreii şi impunea eliminarea acestora din presă, poliţie, învăţământ, < mematografie, teatru şi poziţii administrative relevante (cu excepţia veteranilor din Primul Război Mondial).[52] în plus, pe I octombrie 1940 era adoptată o lege care permitea autorităţilor .i interneze forţat în lagăre orice „străin de rasă evreiască“. O .dlernativă la lagăre era stabilirea unei rezidenţe forţate în zone i ii raie izolate, sub supravegherea poliţiei.[53] Principalul promotor .d acestor măsuri era ministrul justiţiei, Raphaël Alibert – admi- rator şi pupil al lui Charles Maurras –, reprezentantul viziunii ultraconservatoare a *Action Française* şi al antisemitismului militant în cabinetul de la Vichy.[54]

Evreii au putut fi eliminaţi şi din armată fără eforturi, având în vedere obligaţia pe care Franţa învinsă o avea de a-şi reduce trupele la numai 125 000 de oameni. Suplimentar, militarilor francezi li s-a impus să evite compania evreilor. Efectele abandonării de către armată a voluntarilor evrei care luptaseră sub steagul său se vor dovedi, în scurt timp, ruşinoase, aceştia fiind condamnaţi la muncă forţată în deşertul Sahara sau internaţi în lagăre de concentrare, de unde vor fi trimişi la Auschwitz în august 1942.[55]

în vara şi toamna lui 1940, vicepremierul lui Pétain, Pierre Laval, a încercat să obţină bunăvoinţa naziştilor pentru obiective pe care le considera vitale pentru salvarea Franţei – precum condiţiile unui tratat de pace –, pozând într-un antisemit convins (în realitate, Laval, care provenea din vechea elită politică a Franţei, nu avusese poziţii antisemite, fiind la origine un om .1-stânga). El se va arăta dispus să sacrifice evreii fără cetăţenie li.m ceză pentru a oferi o oarecare protecţie evreilor deja naturalizaţi dar va accepta, contextual, şi abandonarea celor din urmă, câini alte interese ale regimului de la Vichy erau în joc. în discursul ol i cial al noilor lideri francezi se menţiona că, „oricât de întemeiat« ar fi unele excepţii onorabile“, evreii erau vinovaţi pentru ca r..i asumaseră „un rol preponderent“ în societatea franceză, căpătâiul o influenţă care „s-a făcut simţită într-un mod intruziv şi clu.ii dezbinator“.[56] Deşi mareşalul Philippe Pétain a evitat cu prudenţ i să vorbească despre evrei în intervenţiile sale publice, depoziţiile de după război arată că el s-a dovedit cel mai înverşunat parii cipant la discuţiile privind legislaţia antisemită, insistând penii n excluderea evreilor din învăţământ şi din justiţie.[57]

în 1940 şi în prima parte a lui 1941, naziştii erau interesaţi mai degrabă să transforme Zona Liberă a Franţei într-un tei i toriu unde să fie trimişi evreii din Zona Ocupată şi, eventu.il, din Reich. Ei concepeau zona oferită lui Pétain, aşadar, ca pe un Guvernământ General occidental – în nici un caz ca pe un spaţiu menit să devină *Judenrein.* Existase chiar o discuţie conform căreia 270 000 de evrei germani, austrieci şi cehoslovaci urmau să ajungă în Franţa controlată de Vichy.[58] în consecinţă, în 1940, 3 000 de evrei din zona Alsaciei au fost alungaţi în sud, iar pe 8 august 1940, alţi 1 400 din Bordeaux au fost expediaţi în Zona Liberă, aceştia fiind concentraţi de francezi în lagărul de la Saint Cyprien.[59] Pe 22 octombrie 1940, 6 500 de evrei din Saarpfalz şi Baden – mulţi dintre ei copii şi bătrâni – au fost trimişi cu tre nul către Lyon, fără un acord prealabil al francezilor. Abia după trei zile de negocieri, cei care supravieţuiseră călătoriei au fost internaţi în lagărul de la Gurs, de unde vor fi direcţionaţi, doi ani mai târziu, spre centrele de ucidere din Est.[60] în această fază, protestele Vichy-ului au fost suficient de ferme încât să blocheze proiectul nazist de deportare în masă în teritoriile sale (evreii din Hessa erau pregătiţi să plece acolo).

La numai două luni de la căderea Franţei, complicata biro-

• i.iţie nazistă care urma să se ocupe de persecutarea evreilor h.mcezi era pregătită să intre în acţiune. în august 1940 devenise operaţională secţia evreiască *(Judenreferat* sau biroul IVB4)

• Im cadrul RSHA *(Reichssicherheitshauptamf)* din Paris, secţie

• are va fi condusă de unul dintre locotenenţii de bază ai lui \dolf Eichmann, *SS-Hauptsturmführer* Theodor Dannecker.[61] Alle personaje cu un rol nefast vor fi *SS-Obersturmführer* Helmut Knochen, cel care conducea SD-ul din Franţa, dar şi SS *Sturmbahnführer* Herbert Martin Hagen, foarte activ în zona Bordeaux. Din 1942 va sosi la Dijon torţionarul Klaus Bărbie, care va prelua în scurt timp conducerea Gestapoului din Lyon; Bărbie va schingiui personal mii de evrei şi de membri ai Rezistenţei franceze, inclusiv copii, devenind cunoscut <.i „Măcelarul din Lyon".[62] în Franţa era prezentă şi *Einsatzstab Rosenberg,* organizaţia lui Alfred Rosenberg, a cărei misiune era sa fure obiecte de artă şi de cult evreieşti, precum şi documente de valoare.[63] *Einsatzstab Rosenberg* şi Hermann Göring s-au grăbit să pună mâna pe colecţiile unor familii evreieşti precum Wildenstein sau Rothschild, privând astfel Franţa de un tezaur important şi provocând protestele inutile ale administraţiei franceze. Göring şi-a vizitat de 25 de ori, în doi ani, depozitul cu comori artistice confiscate de la evrei, aflat la Paris, furând în acest timp 700 dintre tablouri, sculpturi sau tapiserii.[64] în septembrie 1940, Rosenberg îi povestea încântat lui Hitler, în timp ce luau masa, că oamenii săi descoperiseră 62 de lăzi cu documente, cărţi şi alte

obiecte de colecţie, între care şi nasturii lui Frédéric cel Mare.[65] Şi ambasadorul Germaniei în Franţa, Otto Abetz, s-a dovedit un rasist zelos, acesta cerându-i încă din 20 august 1940 lui Ribbentrop adoptarea de „măsuri antisemite imediate“.[66] în baza propunerilor lui, aprobate de Heydrich, germanii din Zona Ocupată vor publica în 27 septembrie 1940 un ordin prin care evreii erau obligaţi să se înregistreze şi să primească pe documentele de identitate o ştampilă cu *Juif*

între autorităţile naziste din Franţa existau diferenţe de viziune în privinţa violenţei cu care trebuiau să se desfăşo.n< persecuţiile antisemite – iar reprezentanţii lui Himmler şi ai lui Eichmann se dovedeau, ca peste tot în Europa, cei mai radicali în noaptea de 2 spre 3 octombrie 1941, Dannecker a instigat uu grup de rasişti francezi aflaţi în slujba sa să incendieze sinago gile din Paris, comandamentul militar din Franţa – mult mai interesat de păstrarea liniştii – reacţionând cu indignare în faţa unor dezordini pe care le considera inutile.

Pe 29 martie 1941, regimul de la Vichy a creat un Comisariat General pentru Probleme Evreieşti *(Commissariat Général aux Questions Juives* – CGQJ), amiralul Darlan – noul secund al lui Pétain pe fondul unei scurte dizgraţii a lui Pierre Laval, care ii făcuse totuşi o bună impresie lui Hitler – numindu-l în fruntea acestuia pe Xavier Vallat, un antisemit radical, deşi mai degrabă de modă veche, nu în totalitate supus Berlinului şi viziunii rasiste a acestuia.[67] într-o dispută cu tinerii SS-işti din Paris, Vallat i-a strigat cu mândrie unuia dintre ei: „Am fost antisemit mai multa vreme decât tine“.[68] Pentru Vallat, evreul era un „element para zitar“ şi un „străin neasimilabil“.[69] Sarcina lui era

să elaboreze o noua legislaţie antisemită, mai radicală şi mai cuprinzătoare decât prevederile emise, pe fugă, imediat după instituirea regimului de Ia Vichy. Pe 2 iunie 1941, sub îndrumarea lui Vallat, va fi publicat un nou *Statut des juifs,*[70] care stabilea că evreii nu mai au dreptul să exercite profesia de avocat, de doctor, de arhitect, actor, dentist ş.a. decât în limita unui procent maxim *(numerus clausus)* de 2%, studenţii fiind limitaţi la 3%.[71] De asemenea, a fost anunţat un recensământ dedicat special evreilor din teritoriul controlat de Vichy, aceştia fiind obligaţi să îşi declare rudele, proprietăţile, veniturile sau ocupaţia.[72] Datele colectate cu această ocazie urmau să fie utilizate în procesul de arianizare a proprietăţilor – stabilit de legea din 22 iulie 1941 –, proces prin care bunurile erau transferate de stat în mâna unui *administrateur provisoire* nonevreu, care putea dispune arbitrar de ele.[73] Obiectivul arianizării era

„sa elimine orice influenţă evreiască din economia naţională“.[74] Legislaţia antisemită a regimului de la Vichy a fost extinsă în Algeria, Maroc, Guyana Franceză, Indiile de Vest franceze şi în alte teritorii coloniale.[75] Prin legile antisemite din 2 iunie 1941, evreii – indiferent de cetăţenie – puteau fi „internaţi administrativ“ în lagăre fără nici o posibilitate de a contesta măsura.[76] Arestările erau atât de frecvente şi de arbitrare, încât au existat cazuri în care evrei care încercau să călătorească în teritoriile <ontrolate de Vichy au fost arestaţi de peste 30 de ori.[77] Munca lorţată s-a extins, în 1941 peste 20 000 de evrei fiind obligaţi să muncească în aşa-numitele *groupements de travailleurs étrangers,* fiind organizaţi în propriile „companii palestiniene“. Din 1943, toţi bărbaţii evrei ajunşi în Franţa după 1936 trebuiau internaţi în lagăre de muncă. în mod evident, şi în Zona Ocupată ci erau supuşi aceluiaşi tratament, fiind obligaţi să lucreze la obiective militare precum Zidul Atlanticului.

în această perioadă, mareşalul Pétain şi amiralul Darlan alternau măsurile antisemite cu intervenţiile în favoarea evreilor naturalizaţi, pe care îi cunoşteau uneori personal. François Darlan spusese, într-o şedinţă a cabinetului de la Vichy, că „evreii fără stat, care s-au înmulţit în ţara noastră în ultimii 15 ani, nu mă interesează. Dar ceilalţi, vechii evrei buni francezi, au dreptul la toată protecţia pe care le-o putem oferi. Pe unii din ei îi am, că veni vorba, chiar în familia mea.“'[8] în ianuarie 1942, Darlan scria că obiectivul lui era „să nu îi deranjeze pe vechii evrei francezi“.[79] Pe 8 ianuarie 1942, amiralul Darlan a protestat chiar împotriva instituirii unor noi restricţii privind comerţul evreiesc, Vichy-ul începând să se arate iritat de

propriile măsuri, care complicau situaţia economică, dar şi de abuzurile care apăreau în procesul de arianizare – abuzuri care îi puteau afecta şi pe „arieni". „Evreii ajung martiri!", le reproşa iritat amiralul Darlan subordonaţilor.[80] Şi Pétain intervenea ocazional în favoarea evreilor pe care îi cunoştea, cerând, de exemplu, ca soţiile unor aristocraţi francezi, care erau de origine evreiască, să fie scutite de obligaţia de a purta Steaua lui David. Pe de altă parle, srilu zitatea cu care amiralul Darlan trata problema evreiască în v.hh lui 1941 e dovedită de intenţia acestuia de a relua vechiul plan >1 Parisului şi al Varşoviei – analizat cu mare entuziasm şi de 11 ii !• t cu un an înainte – privind deportarea în Madagascar. în auguM 1941, diplomaţii germani din Franţa transmiteau la Berlin, < ii admiraţie, că Darlan a caută soluţii de transport în acest sens,[1]"

Una dintre aberaţiile generate de sistemul celor două adun nistraţii antisemite (germană şi franceză) din Franţa a Iod instituirea unor aşa-numite *certificats de non-appartenam r* <i *le race juive,* eliberate de Vichy pentru francezii care călătoreau dincolo de zona de demarcaţie. Pentru a verifica calitatea <1« arian a acestora, obligatorie pentru a trece linia de demarcaţie, *Commissariat Général aux Questions Juives* trebuia să veriliic registrele evreieşti, dar, concomitent, prin implicarea „expei tului" rasist George Montandon, utiliza o serie de proceduri „ştiinţifice" precum măsurarea circumferinţei fronto-occipitale a solicitanţilor, pentru a le confirma astfel rasa.[82]

Din toamna şi iarna lui 1941 au început să fie parcurşi în Franţa primii paşi în vederea unei „Soluţii Finale a problemei evreieşti" – soluţie care, în acel moment, era, din perspectiva lui Hitler, Himmler şi

Heydrich –, într-o etapă de tranziţie în tre deportare (adică ucidere lentă prin înfometare sau muncă în condiţii inumane) şi exterminarea imediată într-un centru de ucidere. Pe 29 noiembrie 1941 a fost creată, la insistenţele repre zentantului lui Eichmann în Franţa, Theodor Dannecker, *Union Générale des Israélites de France* (UGIF). Aceasta era organizaţia menită să reprezinte comunitatea evreiască în faţa autorităţilor naziste – *Judenrat-u*l, un prim semnal al pregătirilor în vederea concentrării şi a trimiterii în Est.[83] Apoi, prin Ordonanţa nr. 8 din 29 mai 1942, emisă de administraţia militară din Zona Ocupată, a fost instituită obligaţia de a purta Steaua lui David: „Tuturor evreilor care au împlinit vârsta de şase ani le este interzis să apară în public fără o Stea evreiască. Steaua evreiască în

, p.(? colţuri, desenată cu negru, trebuie făcută din material gal- IH II, de dimensiunile unei palme. Cuvântul *Juif* trebuie înscris • H litere negre. Aceasta trebuie dispusă vizibil, pe partea stângă .» pieptului, cusută strâns pe obiectul vestimentar.“[84] Având în '•«Icre pedepsele aplicate de naziţti pentru refuzul de a purta tr.iua (pedepse care variau de la amendă până la internarea în l.ip.ir), UGIF a decis să încurajeze „purtarea ecusonului în mod .iMimat şi cu demnitate“.[85]

În ianuarie 1942, prin vocea la Darlan, francezii refuzaseră .1 dispună purtarea de către evreii din Zona Neocupată a acestui însemn, arătând că o asemenea decizie ar fi putut „şoca profund opinia publică din Franţa“.[86] în aceste condiţii, măsura va fi impusă numai evreilor din Franţa ocupată, precum şi celor din belgia şi Olanda, nefiind însă acceptată până la finalul războiului de Vichy, care a propus în schimb, concesiv, ca din decembrie 1942 actele de identitate evreieşti să fie ştampilate cu *Juif* Regimul de la Vichy era avizat de puternica rezistenţă cu care lusese primit de societatea franceză din Zona Ocupată însemnul evreiesc obligatoriu – o măsură antisemită medievală. Situaţiile în care veteranii evrei din Primul Război Mondial purtau Steaua alături de decoraţii pentru vitejie erau stingheritoare pentru francezi. Studenţii din Paris, în semn de solidaritate cu colegii lor evrei, afişau flori galbene la butonieră; ei au organizat o asociaţie fictivă, *Jeunesse Universitaire Intellectuelle Française* (JUIF), astfel încât să poată purta banderole şi ecusoane cu înscrisul JUIF, sfidând administraţia germană. Ca să calmeze protestul, naziştii au fost nevoiţi să facă 20 de arestări în rândul nonevreilor care afişau voluntar astfel de însemne.[87]

Ocuparea Greciei. Distrugerea comunităţii evreieşti din Salonic

în dimineaţa zilei de 28 octombrie 1940, un Mussolini tot mai gelos pe succesele lui Hitler – cu care încă spera să ţină pasul – a transmis Greciei un ultimatum inacceptabil, solicitând ca im pele italiene să pătrundă în voie în ţară pentru a ocupa loiaţll strategice neprecizate. Pe 4 octombrie 1940, când Ducele .t* întâlnise cu Hitler, acesta nu îl avertizase că urmează să lumii i trupe în România, pentru a contrabalansa ameninţarea sovn n«.1 în creştere la adresa Bucureştiului –, iar Mussolini văzuse ♦»•»!.» ca pe o ofensă, cunoscută fiind pretenţia Italiei de a patronii zona Balcanilor.[88] Pentru a-şi lua revanşa, Ducele a refuzat s.i il informeze pe Fiihrer de intenţia sa de a ataca Grecia. „Va afla din ziare că am intrat în Grecia... îi voi plăti cu aceeaşi moneda", i <i spus Mussolini lui Galeazzo Ciano, ginerele şi ministrul său di externe.[89] Avertizat în ultima clipă de planurile italienilor, I Jitiei a ajuns urgent la Florenţa, însă la câteva ore după ce atacul împn triva Greciei începuse.

După primirea ultimatumului italian, răspunsul premierii lui grec Metaxas – care s-a întâlnit cu ambasadorul italian Li ora 3 dimineaţa – a fost *„Alors, cest la guerre!",* deşi în imagl nărui colectiv al grecilor replica se va reduce la un simplu „Nu!" („Ox/7"). Ultimatumul Ducelui era, oricum, o formalitate: Ini pele italiene acţionau deja în nodul Greciei, unde înaintau cătir loannina. Din acest moment, Grecia va lupta împotriva Axei mai mult de şase luni: iniţial într-un război câştigat împotriva Italici, apoi într-unul pierdut împotriva Germaniei şi Italiei. în prima etapă, ofensiva

italienilor a fost oprită rapid în Epir şi în ciocnirea de la râul Kalamas.[90] în decembrie 1941 şi în ianuarie 1942, gre cii – care mobilizaseră 300 000 de oameni, între care şi 13 000 de evrei –, obţineau deja o suită de victorii neaşteptate, avansând în interiorul Albaniei. Marea Britanie, entuziasmată de eşecul Axei, a trimis în sprijinul Greciei un corp expediţionar compus din mi litari din Australia, Noua Zeelandă, India, Cipru şi Palestina.[91] în plus, a preluat responsabilitatea asupra insulei Creta. Deja, pe 20 noiembrie 1940, Hitler îi transmitea lui Mussolini nemulţumirea sa privind „efectele foarte grave“ produse asupra prestigiului Axei de eşecul italienilor. Prezenţa militară britanică în Grecia »•prezenta o ameninţare vitală la adresa petrolului românesc – -'pus acum bombardamentelor Royal Air Force. în plus, în imidiţiile în care Germania se pregătea pentru Operaţiunea H ubarossa, flancul de sud al Wehrmachtului devenea tot mai ■ 'pus în faţa unei eventuale lovituri a lui Churchill. Singura i ii.mţie pe care Hitler o mai avea împotriva acestui pericol era Iugoslavia, unde regentul Pavel ducea o politică favorabilă Axei, l.nşind prin a semna, pe 25 martie 1941, aderarea la Pactul bipartit.[92] Totuşi şi aici lucrurile se vor schimba peste noapte: l i numai două zile după alianţa cu Hitler şi Mussolini, Pavel • lost alungat de la putere de o grupare naţionalistă favorabilă I ondrei. Cu Iugoslavia şi Grecia pierdute, germanii erau obligaţi ..i amâne atacul împotriva Uniunii Sovietice şi să se năpustească iu Balcani.

Invadarea Greciei de către Wehrmacht (Operaţiunea Mărită) .1 lost mult uşurată de concentrarea trupelor elene pe frontul .libanez. Armata a 12-a germană a atacat către Salonic, din direcţia Iugoslaviei şi a

Bulgariei, forţând linia defensivă greacă („Linia Metaxas“).[93] început pe 6 aprilie 1941, atacul s-a împotmolit numai în primele ore; pe 9 aprilie, sprijinite de bombardierele în picaj, blindatele germane erau deja la Salonic, obligând trupele greceşti din regiune să se predea a doua zi.[94] Capitularea întregii armate a survenit pe 23 aprilie, după ce forţele italiene şi germane din Albania şi-au început înaintarea spre sud. Din 27 aprilie, steagul nazist flutura pe Acropole.[95] Totuşi, pentru că I litler admitea influenţa italiană în zonă *(preponderanza),* el nu va reţine pentru Reich decât centrele vitale de transport: Creta, Pireu, Salonic.[96] Restul teritoriilor vor fi oferite lui Mussolini şi, în nord, Bulgariei. într-un gest atipic pentru politica germană privitoare la prizonierii de război, soldaţii greci au fost eliberaţi în mai, după ce Hitler i-a lăudat într-un discurs.[97]

Evreii din Grecia – sefarzi alungaţi din Peninsula Iberică în 1492 şi romanioţi din Bizanţ – aveau o istorie impresionantă, în special graţie oraşului Salonic, considerat un Ierusalim al Balcanilor. Peste 72 000 de evrei trăiau în spaţiul grec în.mii> de al Doilea Război Mondial, dintre care 50 000 în Salonh „ în Holocaust vor pieri 60 000 dintre ei, doar 12 000 reuşind •..» supravieţuiască ocupaţiei naziste. Cu alte cuvinte, circa dintre evreii greci au fost exterminaţi de Hitler.”

Condiţiile de viaţă ale evreilor din Salonic deveniseră <>n cum mai dificile după 1918. Schimbul de populaţii între Iun iu şi Grecia din 1923 – în urma stabilirii graniţelor după Primul Război Mondial, a prăbuşirii Imperiului Otoman şi a eoni Iii tului cu noua republică a lui Atatiirk – adusese mulţi eleni din Turcia în Salonic. Aceştia se bucurau de privilegii economii <

(scutiri de taxe) care făceau concurenţa economică greu de susţinut pentru vechii negustori evrei. Ei nu mai puteau folosi ebraica în propriile magazine şi erau obligaţi să respecte şi ziu.i de odihnă a creştinilor, pe lângă propriul Shabat. Tradiţionalii docheri şi pescari evrei au fost înlocuiţi de greci – docherii emigrând în mod organizat la Haifa, unde puteau găsi locuri d<- muncă într-un port tot mai important din Orientul Mijlociu, având în vedere faptul că petrolul dedicat flotei britanice era transportat aici.[100]

Planul premierului grec Eleftherios Venizelos de a modifica treptat harta etnică, religioasă şi comercială a Salonicului în beneficiul ortodocşilor din Asia Mică a avut efecte mai radi cale decât intenţionase acesta. *Makedonia,* ziarul mişcării sale, a început să publice „Manuscrisele înţelepţilor Sionului“ şi s-a transformat rapid într-o tribună antisemită care acuza evreii de trădarea intereselor naţionale ale Greciei şi de uciderea lui lisus Hristos. *Makedonia* va proclama, în vara lui 1931, că aceştia trebuie forţaţi să plece din Grecia pentru a permite creştinarea vieţii economice a naţiunii.[101] Acţiunea va fi îmbrăţişată de mişcarea antisemită EEE *(Ethniki Enosis Ellados,* Uniunea Naţională a Greciei), formată de negustorii ortodocşi reveniţi din Turcia care doreau eliminarea concurenţilor. Aceste presiuni vor stimula plecările evreilor bogaţi spre statele occidentale, IU special după un mare incendiu care va mistui zona evreiască Im Salonic. Muncitorii vor prefera, în schimb, Palestina.

Pe 4 august 1936 a început în Grecia – în condiţiile în care monarhia şi armata se temeau de o lovitură de stat a comuniştilor – dictatura naţionalistă şi anticomunistă a lui loannis Metaxas. Concomitent, în

ţară creştea influenţa nazistă: mişcarea EEE primea bani din Germania încă din primii ani ai ic)-,imului hitlerist, grupările de extremă dreaptă aveau propriile librării de succes *(Pomerank)* şi un Partid Naţional-Socialist grec îşi făcea apariţia în peisajul politic.[102] Josef Goebbels a vizitat Atena în septembrie 1936, lăudând regimul lui Metaxas în speranţa unei aproprieri a acestuia de Berlin.[103] Pe de altă parte, (>recia devenise – din 1933 şi, mai pregnant după *Kristallnacht,* în 1938 – o rută de îmbarcare spre Palestina a evreilor germani i are încercau să fugă din calea lui Hitler.[104]

Curentul antisemit nu va deveni totuşi dominant, Grecia se va menţine cu loialitate şi mari suferinţe în tabăra Aliaţilor şi mulţi eleni vor încerca să salveze viaţa evreilor vânaţi de nazişti: universitarii şi clericii din Atena, de pildă, vor fi arestaţi sau suspendaţi de la catedră pentru pledoarii în favoarea lor, în vreme ce episcopul Atenei, Damaskinos, se va dovedi una dintre cele mai curajoase voci din Europa împotriva persecuţiilor şi a deportărilor, el semnând o scrisoare de protest pe care a publicat-o în ciuda ameninţărilor cu condamnarea la moarte.[105] în această scrisoare, Damaskinos afirma că „suntem astăzi profund preocupaţi de soarta celor 60 000 de evrei care ne sunt concetăţeni... Am trăit împreună atât în sclavie, cât şi în libertate şi am ajuns să apreciem sentimentele lor, atitudinea lor fraternă, activitatea lor economică şi, cel mai important, patriotismul lor deplin.“[106]

Când Wehrmachtul a ocupat Grecia, listele cu evrei indezirabili erau deja pregătite de spionajul german – cu nume şi adrese –, arestările începând imediat. Aici va activa şi bizarul *Sonderkommando Rosenberg,*

formaţiune al cărei obiectiv era confiscarea unor obiecte de valoare şi de cult pentru proiectatul

institut evreiesc al lui Alfred Rosenberg din Frankfurt?" În Ordinea cea Nouă din Europa", anunţa un nazist în 1943, „nul. >i bibliotecă axată pe chestiunea evreiască, nu numai pentru lùiiop » ci pentru lumea întreagă, se va constitui la Frankfurt pe Main „„

Soarta evreilor din Grecia a fost pecetluită devreme, în p< 11 oada în care în teritoriile ocupate din URSS începuse Holocaustul prin gloanţe: încă din toamna lui 1941, la Wolfsschanze, I litiu i-a ordonat lui Himmler – chiar la sugestia subtilă a şefului SS deportarea evreilor din Salonic, oferindu-i în acest sens compl» ia autoritate?[09] Alfred Rosenberg insistase de altfel pe lângă Fühici, în mai multe rânduri, în privinţa influenţei lor comerciale i spirituale. Totuşi, pe fondul negocierilor cu partenerii italieni şi bulgari pentru deportarea evreilor din teritoriile oferite <le Hitler, planurile vor fi amânate mai bine de un an. în acest în terval, viaţa evreilor din Grecia va cunoaşte trauma înfometării şi a ghetoizării. în iarna dintre anii 1941 şi 1942, de pildă, ze< i de evrei au murit zilnic de foame la Salonic – cei mai mulţi din tre ei fiind copii?[10] Pe 11 iulie 1942, toţi bărbaţii evrei cu vârsta între 15 şi 45 de ani au fost convocaţi în *Plateia Eleftherias,* zona comercială a Salonicului, pentru înregistrare, fiind bătuţi (unu până la moarte) în cursul acestui proces.[111] Pe 6 decembrie 1942. marele cimitir evreiesc din Salonic – vechi de cinci secole, care găzduia peste 500 000 de morminte – a fost distrus de nazişti în beneficiul unor proiecte edilitare.[112]

Tot în decembrie 1942, Zvi Koretz – care era rabinul-şef al Salonicului şi studiase la Viena, Hamburg şi Berlin – a fost nu mit lider al Comunităţii Evreieşti. Era procedura uzuală folosită de nazişti în cursul

pregătirilor pentru Soluţia Finală: formarea unui *Judenrat* chemat să furnizeze liste complete cu nume şi adrese, precum şi obligat să convingă comunitatea să se supu nă ordinelor naziste?[13] Rabinul-şef Zvi Koretz – fără îndoială înşelat de germani – va încuraja cooperarea în vederea depor tării, explicând că urmează o mutare în teritorii mai primitoare din Polonia (el însuşi era un aşkenaz polonez). Lucrurile vor sta 272

dilciit în cazul rabinului din Atena, Eliaou Barzilai: pe 21 sepii inbi ie 1943, când Jiirgen Stroop (care tocmai înecase în sânge |i /istenţa evreiască din Varşovia) i-a solicitat lui Barzilai liste ■ ıı numele evreilor din oraş, acesta a fugit în munţi (e drept că, pic deosebire de Koretz, rabinul din Atena *ştia deja,* la un an • lislanţă, cum procedaseră germanii la Salonic).

Holocaustul iugoslav. Pavelic, lagărul Jasenovac şi fratele Satan

lliller a decis distrugerea Iugoslaviei imediat după lovitura de i.il de la Belgrad, din 27 martie 1941, care dusese la răsturna- ica prinţului Pavel (regentul care semnase aderarea la Axă cu două zile înainte) în favoarea tânărului rege Petru al II-lea – un susţinător al forţelor occidentale. Petru – căruia îi mai lipseau câteva luni ca să devină major şi să preia tronul în mod ««instituţional – era sprijinit de un grup de militari din forţele aeriene, conduşi de generalul Dusan Simovic.

Atacul Germaniei împotriva Iugoslaviei – codificat *Unter- nclimen 25-a* început în dimineaţa zilei de 6 aprilie 1941. în sprijinul lui Hermann Goring, care coordona invazia, s-au aliniat armatele Italiei, Bulgariei şi Ungariei, ţări care doreau să îşi extindă teritoriile şi influenţa pe seama tânărului stat multiet- nic. Italia, în special, era implicată în distrugerea statalităţii iugoslave, Mussolini găzduindu-l şi sponsorizându-l mult timp pe Ante Pavelic, fondatorul Ustasa *(Hrvatski revolucionarnipokret)-,* Ducele spera că acesta, în schimbul sprijinirii unei Croaţii autonome, îi va ceda teritorii în nordul şi centrul Dalmaţiei, precum şi unele insule din Adriatica. Pentru atac, Germania a mobilizat

21 de divizii (dintre care şase blindate şi patru motorizate), suplimentate de 30 de divizii ale aliaţilor.[114] Forţele iugoslave erau reduse la 28 de divizii, răsfirate în trei direcţii; în plus, ţara a fost nevoită să suporte o campanie aeriană violentă, care i-a permis lui Goring să pună în valoare forţa Luftwaffe. în urma celor 500 de raiduri ale forţelor Axei, 5 000 de iugoslavi au fost m iţi la Belgrad, oraş vizat cu insistenţă de nazişti.[115] Nu mai puţin .1.- 17000 de civili vor pieri în cele 12 zile de război (6-18 api ilu l ţl peste 200 000 de iugoslavi (peste 300 000, după alte surse) voi II luaţi prizonieri.[116]

în ciuda încurajărilor venite din partea Occidentului, ni meni nu îi putea ajuta pe iugoslavi. Trupele britanice din Gte» În erau prea firave şi, în final, vor fi retrase. Statele Unite, di ţi acuzau Germania pentru atacul „barbar“, nu puteau oferi nh i măcar sprijin logistic. Cât despre Stalin – complice încă al Im Hitler –, acesta va cenzura vreme de trei zile orice ştire despii invazia nazistă. în schimb, multe ţări s-au grăbit să profite di colapsul iugoslav. Bulgarii au obţinut şi secţiunea iugoslavă din Macedonia (pe lângă cea din Grecia), ungurii au luat Voivod i na Italia şi Albania au câştigat Muntenegru, coasta adriatică, insti lele dalmate, respectiv Kosovo. Hitler şi-a păstrat pentru sine o parte din Slovenia.[117]

Deja, în 22 aprilie 1941, la Belgrad funcţiona un guvern mi litar german, iar din ianuarie 1942 şi SS-ul lui Himmler avea un trimis aici, în persoana lui August Meissner.[118] în august 1941 va fi instalat şi un cabinet sârb cu puteri reduse – Guvernul Salvai ıı Naţionale *(Vlada Nationalnog Spasd),* condus de fostul ministru de război iugoslav, generalul Milan Nedic, care era

sprijinit poli tic de mişcarea fascistă Zbor (Mişcarea Naţională Iugoslavă) a Im Dimitrije Ljotic.[119] Rezistenţa iugoslavă – una foarte puternică va fi compusă din cetnicii regalişti ai lui Draza Mihailovic şi din partizanii lui Tito. Cetnicii şi partizanii se vor dovedi de mare ajutor pentru Aliaţi şi pentru Stalin, blocând aici 26 de divizii germane.[120]

în 1921, în Iugoslavia erau înregistraţi aproape 65 000 de evrei. într-o primă etapă, aceştia au avut de înfruntat mai multe valuri de ostilitate, pentru o perioadă luându-se în calcul de portarea aşkenazilor, în vreme ce dreptul de vot le era refuzat (e drept că maghiarii şi germanii erau trataţi similar). Atitudinea pi h icnoasă arătată de regele Alexandru I Karadordevic şi o lege învoi abilă adoptată în 1929 vor schimba doar pentru puţin timp •i. castă stare de fapt.[121] Apropierea treptată de Germania nazis-
• i. »ii care Iugoslavia coopera economic şi militar, va împinge Belgradul – ca gest de curtoazie faţă de Führer – la adoptarea unor legi antisemite din toamna lui 1940; aceste legi introduceau Jiu ı ¡minări economice şi *numerus clausus* în învăţământul se-
• midar şi universitar.[122]

Imediat după ocuparea Belgradului, pe 12 aprilie 1941, (H ı manii au trecut la jefuirea, rechiziţionarea şi distrugerea l'ioprietăţilor evreieşti. Au fost întocmite, la numai o săptămână distanţă, liste cu evrei; au fost înregistraţi 9 200 din cei 12 000 Jc evrei care trăiau în Belgrad înainte de invazia nazistă.[123] Toţi trebuiau să poarte la vedere însemnul *Jude.* în mai 1941 a fost impusă, prin lege, munca forţată pentru femeile cu vârsta între I I şi 40 de ani, precum şi pentru bărbaţii între 14 şi 60 de ani.[124] I'c lângă sarcinile brutale şi

înjositoare (transportarea cadavrelor, încărcarea vagoanelor cu saci de sute de kilograme), evreii .iveau obligaţia să execute orice misiune dictată de un militar german în uniformă.[125] O lege antisemită pe modelul celei de la Nürnberg a fost emisă la sfârşitul lui mai 1941.[126]

Din 29 iulie 1941 a început la Belgrad uciderea sistematică a evreilor. După ce un adolescent a incendiat o motocicletă care aparţinea unui german, 1 200 de evrei au fost strânşi în zona parcului Tasmajdan, pe 27 iulie; 120 dintre ei (unul din zece, conform principiului răzbunării prin decimare) au fost selectaţi şi împuşcaţi două zile mai târziu, la Jajinci, localitate de lângă Belgrad care va juca un rol major în Holocaustul comis de germani în Serbia.[127]

în condiţiile în care autorităţile naziste stabiliseră că „intelectualitatea evreiască a provocat acest război şi trebuie distrusă“, la sfârşitul lui august 1941 a început transportarea bărbaţilor evrei în lagăre de muncă. între septembrie şi noiembrie 1941, 5 000 dintre ei au fost arestaţi şi, ulterior, executaţi; numai pe 18 octombrie 1941, 3 500 de evrei au fost internaţi în lagăre I i erau împuşcaţi în grupuri de până la 400 de oameni, cu pauze .1. o zi între masacre. Crimele aveau loc la Jajinci (pentru Belgi.uh sau la ieşirea din Pancevo (pentru sudul Serbiei).[128] Din decern brie 1941 a început şi concentrarea femeilor şi a copiilor: 7 500 de persoane din toată Serbia au fost izolate în câteva adăpost ui i improvizate la Sajmiste. Pe parcursul iernii, mulţi au murit <l< foame şi de frig (în zilele bune, se serveau doar fierturi cu .ip.i caldă şi urme de legume, precum şi 150 de grame de pâine). I)ln februarie 1942 a început uciderea deţinuţilor în

camioane de gn zare – operaţiune derulată de SS şi Gestapo, care foloseau bom boane pentru a-i atrage pe copii în vehiculele de lichidare. Do.u şase persoane din lagărul Sajmiste au supravieţuit.[129] în paralel, din martie 1942 vor fi omorâţi şi evreii din spitale. Aproape 800 de bolnavi – dar şi medicii care îi îngrijeau – au fost concentraţi în spitalul evreiesc din Belgrad, de unde erau dispăreau zilnic, într-o dubă, câte 80 de persoane. Şi pacienţii azilului psihiatric din Cuvin (Kovin) au fost executaţi.[130]

Situaţia evreilor din Iugoslavia a fost complicată de Iau sarea apelului lui Josip Broz Tito la rezistenţă din 4 iulie 1941. „Popoare din Iugoslavia: sârbi, croaţi, sloveni, macedoneni şi alţii! Acum este momentul, a sosit clipa să ne ridicăm ca unul în lupta împotriva invadatorilor şi mercenarilor, ucigaşii popoare lor noastre. Nu ezitaţi în faţa terorii vreunui inamic. Răspundeţi la teroare cu lovituri sălbatice, în cele mai vitale puncte ale bandiţilor ocupanţi fascişti. Distrugeţi totul – tot ce le este de folos invadatorilor fascişti.“[131] în trei luni, apelul lui Tito a mobilizat 70 000 de partizani. Soluţia germanilor pentru a descuraja acţiunile lor – precum şi pe cele ale Rezistenţei franceze – a fost decretul *Nacht und Nebel,* care uşura pentru Wehrmacht procedurile necesare în vedere execuţiilor. Pe lângă *Nacht und Nebel* însă, evreii au fost declaraţi vinovaţi de acţiunile partizanilor, în toamna lui 1941, în urma unor ciocniri cu Rezistenţa iugoslavă, generalul german Franz Bohme a ordonat uciderea a mii de

pi izonieri evrei şi sârbi din lagărul de la Sabac. Victimele au fost obligate de nazişti să alerge un maraton (dus şi întors) între două localităţi aflate la o distanţă de 23 de kilometri – cei care obo- rau sau cădeau fiind împuşcaţi pe loc.[132] în total, circa 18 000 de • vrei şi-au pierdut viaţa în Serbia nazistă, statul fiind considerat de Berlin, începând cu mai 1942, *Judenfrei.*

Un al doilea Holocaust iugoslav, înfăptuit în primul rând de (olaboraţioniştii locali din Ustasa („Insurgenţii"), va avea loc în < inaţia, unde teoriile rasiste începuseră să prindă contur încă din 1848. Croaţii le foloseau – pe urmele lui Hegel, care vorbise despre „popoare istorice" şi popoare „anistorice" – pentru .i se distinge de grupurile etnice din jur (uneori sârbi, alteori maghiari) şi pentru a-şi susţine independenţa; pentru croaţi, ungurii erau un popor asiatic lipsit de istorie; la fel şi vlahii, din care se trăgeau românii şi sârbii, care – spre deosebire de croaţii „puri" – reprezentau „grupuri estice inferioare".[133]

Avocatul Ante Pavelic a format Mişcarea Ustasa în 1930, în Italia, unde se afla sub protecţia Ducelui. Ustasa ţintea formarea unui stat croat în „teritoriul său etnic şi istoric", folosind „toate mijloacele" (inclusiv teroriste) pentru separarea de Iugoslavia. Ante Pavelic promova o inedită alianţă între catolici şi musulmani – uniţi însă de sângele de croat – împotriva popoarelor „asiatice şi nomade": vlahii sârbi, evreii, romii. încă din manifestul doctrinar elaborat de Pavelic în 1933 se punea accent pe calitatea de „membru de sânge al naţiunii croate".[134]

Pe 10 aprilie 1941, în cursul invaziei naziste, a fost proclamat, la Zagreb, Statul Independent al Croaţiei

(Nezavisna Drzava Hrvatska, NDH) de către Slavko Kvaternik. Acesta era căsătorit cu fiica unui evreu creştinat, Josip Frank – important lider politic croat, care fusese admirat şi urmat chiar de Ante Pavelic.[135] (E un detaliu important: în noul stat vor fi interzise numai relaţiile sexuale între bărbaţii evrei şi femeile croate; bărbaţii croaţi se puteau culca în continuare cu evreicele, prevedere gândită pentru a proteja căsătoriile unor ustaşi, dar care va încuraja

ulterior violarea sistematică a deţinutelor din lagăre.) Statul« m at a fost proclamat „prin voinţa aliatului“ nazist, în absenţa Ini Pavelic, care revenea în ţară din exil abia trei zile mai târziu şl M proclama *Poglavnik.*

Nezavisna Drzava Hrvatska (NDH) avea 6,5 milioane <1* locuitori, dintre care aproape două milioane de sârbi ortodoi .1 peste 750 000 de musulmani bosniaci (consideraţi de sânge croat l şi aproape 40000 de evrei. Această fragilitate etnică va împinp regimul Pavelic la genocid, justificat legal prin decretul din I aprilie 1941 („Pentru apărarea Naţiunii şi Statului“) – unul dinii« primele acte ale noului *Poglavnik,* abia ajuns la Zagreb pun care „oricine acţionează sau a acţionat, în orice mod, împotriv.i onoarei şi intereselor vitale ale poporului croat“ era condamnai la moarte.[136] Andrija Artukovic, ministrul de interne al NDH, ■.< grăbea să proclame, la începutul lui 1942, că evreii, comuniştii şi francmasonii aveau ca scop distrugerea „vieţii de familie, a credinţei, moralităţii, civilizaţiei şi a tineretului“ naţiunii croate.[1] ’ Şi ziarul *Sprernnost* al Mişcării Ustasa titra că „poporul parazitai al evreilor mincinoşi“ dorea să pângărească „onoarea“ ariană.[1<K]

O sumedenie de legi emise pe 30 aprilie 1941 au fost menite să păzească puritatea rasială croată: decretul privind cetăţenia, decretul privind afilierea rasială, decretul privind protejarea sângelui arian şi a onoarei poporului croat.[139] în acestea se prevedea, între altele, că „o persoană cu amestec mai puternic de sânge evreiesc sau chiar un evreu pur“ poate fi considerat, numai „în cazuri cu totul excepţionale“, un „arian de onoare“, în sprijinul acestei teze se argumenta că sângele evreiesc conţine un procent de

circa 20% sânge european – şi că, uneori, acest procent se putea dovedi dominant. Această preponderenţă a sângelui european trebuia dovedită însă prin suferinţe îndelungate în sprijinul idealului croat.[140] Conform articolului 6 din Legea rasială din 30 aprilie 1941, şeful statului croat, *Poglavnik,* putea acorda statutul de arieni nonarienilor „merituoşi în faţa poporului croat, în special în lupta pentru eliberarea acestuia".

După ce evreii au fost marcaţi cu steaua galbenă, şi-au pierdui .»facerile şi au fost excluşi din profesiile de prestigiu (medici, uvocaţi), Ante Pavelic va ordona, pe 26 iunie 1941, internarea lor în lagăre.[141] Un prim complex de concentrare fusese deja inaugu- i al în aprilie, dar – după dispoziţia lui Pavelic – din iunie 1941 se v.i irece la crearea unei reţele complexe de lagăre.[142]

în Croaţia, genocidul împotriva sârbilor, evreilor şi romilor a avut loc cu precădere în complexul de la Jasenovac – un vast sistem de concentrare şi lichidare, care se întindea pe 200 <lc kilometri pătraţi, cuprinzând ferme de muncă forţată, cinci sublagăre şi zone rezervate pentru execuţii.[143] La Jasenovac victimele erau adesea ucise în bătaie – cu ciocanul sau ranga –, nu prin împuşcare. Numărul morţilor de aici urcă la aproape 100 000, deşi cifrele ridică semne de întrebare, disputele dintre sârbi şi croaţi prelungindu-se mult după Holocaust şi afectând inclusiv abordările istoricilor. în cumplitul lagăr pentru copii de la Loborgrad (Koncentracioni logor Lobor), unde o parte dintre gardieni erau *Volksdeutsche,* 1 500 de femei şi adolescente au fost violate, cazurile de fete însărcinate la 14 ani fiind frecvente.[144]

Sub regimul Pavelic vor fi ucişi cel puţin 300 000 de

sârbi.[145] Din cei 39 000 de evrei înregistraţi în Croaţia în 1941, circa 30 000 şi-au pierdut viaţa în Holocaust, dintre care 20 000 la Jasenovac.[146] Din august 1942, croaţii au trimis la Auschwitz peste 6 000 de evrei – operaţiune care continua şi în primăvara lui 1943.[147] La acel moment, Aloysius Stepinac, arhiepiscopul de Zagreb, cel care conducea Biserica Catolică din Croaţia, a protestat împotriva deportărilor. El se arătase critic, din 1942, şi la adresa crimelor comise de ustaşi sau a convertirilor forţate – pe care tot el le încurajase iniţial.[148] Stepinac – preţuit de Vatican până astăzi – a legitimat însă regimul lui Ante Pavelic, lider alături de care se afişa şi după momentul în care masacrele sale deveniseră cunoscute; de asemenea, el a promovat într-o primă fază ostilitatea la adresa ortodocşilor sârbi. în Iugoslavia, identitatea religioasă avea o importanţă majoră în cadrul rivalităţii

dintre croaţi şi sârbi; în aşa măsură, încât Miroslav I ‘ili|.....
unul dintre călăii de Ia Jasenovac, era preot catolic. Porc» În »1« ustaşi Fra Majstorovic (Fratele Stăpân) şi de către victime I i .m l. Satan (Fra *Sotona),* Miroslav Filipovic devenise călugăr II.HH i* can la o mănăstire din Banja Luka, participând încă din l< l»i II.I rie 1942 la un masacru de la periferia acestui oraş, în I.II» »»» pierit 2 300 de sârbi – între care şi 37 de copii, căsăpiţi cu topoiii* în şcoala unde au fost găsiţi. Pentru a fi „pedepsit“, Fratele S.ihm a fost trimis la Jasenovac, unde va deveni capelan, coordon.iim al execuţiilor şi, uneori, conducător *defacto* al lagărului.[H‘' A .».I mis că a omorât personal 100 de oameni şi a coordonat ucid» i».» altor 30 000. Obişnuia să facă concursuri de lichidare cu ceil.ilţl gardieni, testând cât de rapid pot fi ucişi deţinuţii cu un glonţ în ceafă, suplimentat, dacă era nevoie, de retezarea bereg.it» i Fratele Satan arunca copii în aer, pentru ca aceştia să se în lipi în lama pumnalului – o abilitate pe care paria cu ceilalţi usl.ri După ce înfăptuia toate aceste crime, franciscanul Mirosl.n Filipovic – machiat, purtând haine preoţeşti, plin de sânge ■.» scufunda în rugăciune, anunţând că dreptatea lui Dumnezeu .» fost înfăptuită.[150]

Partea a II-a

Holocaustul prin gloanţe

(APITOLUL V

ÎNCEPUTUL HOLOCAUSTULUI. BARBAROSSA ŞI EFECTELE SALE

/

‘nilul în uşa unui vulpoi naiv

În directiva nr. 21 din 18 decembrie 1940, Hitler a ordonat Wehr- în.ichtului să „înfrângă Uniunea Sovietică printr-o campanie i.ipidă“, care primea numele de cod Operaţiunea Barbarossa.[1] În această formulă – „campanie rapidă“ – se ascundea esenţa Irategiei germane, precum şi sâmburele eşecului său. Spre deosebire de campania din Polonia, unde Wehrmachtul avea toate premisele să câştige, dar şi de cea din Franţa, în care şansele < iau oarecum împărţite, invazia din URSS era un pariu hazardat. „Nu trebuie decât să dăm un şut în uşă şi toată structura putrezită se va prăbuşi“, proclama Führerul la adresa statului sovietic, simţindu-se încurajat de prestaţia slabă a Armatei Roşii din Finlanda. Pe de altă parte, dând dovadă de ceva mai multă luciditate, tot el spunea în contextul invadării URSS: „Mă simt de parcă împing uşa s-o deschid spre o cameră întunecată nemaivăzută până acum, fără să ştiu ce se află dincolo de ea“.[2] Totuşi, precum „un cartofor înrăit“, el nu s-a putut abţine să nu încerce uşa cu o lovitură năucitoare – o forţă de invazie nemaivăzută vreodată – şi să pătrundă în necunoscut.[3]

Speranţa lui Hitler – care a aşteptat începutul

ofensivei ascultând *Les préludes* de Franz Liszt împreună cu Albert Speer – era ca un *blitzkrieg* fără precedent în istorie să facă regimul sovietic şi Armata Roşie să se prăbuşească sub propria greutate şi să cedeze psihologic şi politic. în acest scop însă, două condiţii erau esenţiale: totul trebuia să meargă bine pentru nazişti, în tlni|| ce pentru sovietici totul trebuia să meargă prost. Când oido|i| înfrângerea URSS printr-o „campanie rapidă“, Hitler ignoi.i -I. liberat faptul că nimic nu putea fi rapid în uriaşele spaţii sovh tice; că, spre deosebire de zonele înghesuite din Occident, în I i problemele logistice şi capriciile vremii aveau suficient timp .4 îşi facă simţită prezenţa. Dacă Wehrmachtul nu triumfa în doini luni, atunci economia germană – care nu fusese reorgam/.ii i pentru un război total – nu ar fi putut face faţă unei confruntai 1 duse pe două direcţii.[4]

Pe frontul uriaş, de 1 500 de kilometri, deschis împolma lui Stalin, Fiihrerul a adus 153 de divizii (din care 19 blindat» 1 15 motorizate): 3 000 000 de soldaţi, 3 600 de tancuri, 7 200 d» piese artilerie, 2 700 de avioane (împărţite în trei flotile aeriene), 600 000 de cai.[5] Dar sovieticii aveau – pe propriul teritoriu, pe care îl cunoşteau mult mai bine – cu aproape două milioane mul mulţi soldaţi, fără a mai pune la socoteală capacitatea imensă d» chemare sub arme a „întregului popor“. Aveau de trei ori m.it multe avioane şi de patru ori mai multe tancuri decât Hitlei, e drept că dintr-o generaţie mai veche; totuşi, pe spaţii mau, după cum naziştii vor afla pe pielea lor, *cantitatea contează “* în concepţia lui Franz Halder, cel care a gândit Operaţiune.1 Barbarossa, existau două zone sovietice cu relevanţă strategii .1 reală: cea care se întindea de la graniţa cu Germania până la linia Astrahan-Volga-

Arhanghelsk, respectiv zona Uralilor; în prima regiune trebuia surprinsă şi eliminată cea mai importantă par te a Armatei Roşii, se doreau capturate centrele urbane majore (Moscova, Leningrad, Odessa) şi se impunea afectarea decisivă a capacităţii lui Stalin de a exercita puterea. Apoi zona industriala din Urali putea fi distrusă în voie de aviaţia germană.

Dacă planul lui Adolf Hitler de a „dărâma“ URSS cu „un singur şut în uşă“ ar fi reuşit, acest lucru i s-ar fi datorat în mare parte lui losif Vissarionovici Stalin, care a crezut orbeşte în premisa că Germania era un actor raţional (ignorând încrederea
Iul Hitler în „puterea voinţei“). Vicleanul Stalin a fost dus de IM. de prefăcătoria Fiihrerului. Dictatorul german îi scrisese »< lui sovietic că se teme ca „unul dintre generalii mei să se lan- •intenţionat... într-un conflict pentru a salva Anglia de la n u la care o aşteaptă. Te rog să nu cedezi la vreo provocare ce H putea proveni de la aceia din generalii mei care poate şi-au iiii.it datoria... şi, e de la sine înţeles, încearcă să nu le dai vre- notiv.“[7] Stalin l-a luat în serios, fiind convins că Churchill Im cârcă să îl atragă în război pentru a uşura presiunea asupra Marii Britanii, dar şi că Hitler nu se va lansa într-o luptă pe două lionturi. Liderul sovietic primise, în perioada 12-22 iunie 1941, informaţii din 47 de surse despre iminenta invazie germană, res- pmgându-le violent pe toate. Spionul Richard Sorge transmisese la Moscova un avertisment de o precizie remarcabilă în privinţa • laici atacului şi a trupelor implicate.[8] Şi Churchill îi sugerase <a Hitler se pregăteşte de o ofensivă împotriva sa. „Provocare a englezilor! Investigaţii“[9], scria Stalin pe orice raport

despre ()peraţiunea Barbarossa. Spionii sovietici sau dezertorii germani care au anunţat atacul lui Hitler au fost înjuraţi, ponegriţi, ameninţaţi şi executaţi de Stalin cu o energie uimitoare.

Ulterior, dictatorul comunist a explicat că „nu aveam nevoie de avertismente. Ştiam că războiul va veni. Dar m-am gândit că aş putea câştiga încă şase luni sau cam aşa ceva“[10] – justificare care ar putea fi reală, dar nu scuză totala nepregătire pentru luptă a Armatei Roşii. într-o încercare disperată de a primi asigurări din partea lui Hitler, Stalin a dat publicităţii, pe 14 iunie 1941, prin intermediul agenţiei TASS, un comunicat în care afirma că „atât Germania, cât şi URSS respectă întocmai termenii Pactului de neagresiune germano-sovietic, astfel încât, în opinia cercurilor sovietice, zvonurile despre intenţia Germaniei de a încălca Pactul şi de a lansa un atac împotriva Uniunii Sovietice sunt complet lipsite de temei“.[11] Deşi Hitler nu a reacţionat în nici un fel la această invitaţie disperată de a-l linişti, Stalin a continuat să spere că la mijloc era doar o „provocare a cngl» o lor“ sau că poate câştiga timp măcar până la venirea iernii

Pe 9 ianuarie 1941, explică Christopher R. Browning, I Iul. i şi-a justificat ordinul de atac împotriva Uniunii Sovietic« pilii argumente strategice şi economice complexe: „Zdrobirea Uulu nii Sovietice i-ar determina pe englezi să abandoneze lupi.» .11 permite Japoniei să atace Statele Unite în Pacific, ar angicilH în luptă armata sovietică în vreme ce e încă slabă în matei i< <1. conducere şi de armament şi ar ameliora dilema economi» a a Germaniei, deschizând imensele bogăţii ale Rusiei şi permiţând simultan o

reducere a forţelor terestre germane în benelidul celor aeriene şi navale. Germania va avea atunci capacitatea »I. a purta războaie intercontinentale fără frică de înfrângere '* Führerul visa să cucerească „Estul sălbatic“ al Rusiei – o vei sin ne foarte personală a Vestului american – şi să îl transforme 111 teritoriu agricol, jefuindu-l de resurse naturale şi utilizând forţa de muncă brută a slavilor într-un sistem neosclavagist. Cuceri ml Estul, el ar fi devenit stăpânul întregului continent, având astfel libertatea de a renunţa la vastele sale armate de uscat – de cai» nu mai avea nevoie într-o Europă deplin nazificată – pentru a şl forma o forţă militară care ar fi putut înfrunta Anglia şi Amerk .1 în aer şi pe apă. Deşi se vorbeşte adesea despre alegerea pe care Hitler era nevoit să o facă între Operaţiunea Seelöwe (invadarea Marii Britanii) şi Operaţiunea Barbarossa (invadarea URSS), în realitate cancelarul german înţelese că nu are o armată capa bilă să domine mările şi să se lanseze în vaste misiuni amfibii într-un relief insular. Pentru Führer, Seelöwe nu putea deveni realitate decât dacă *îşi distrugea* vechea armată terestră în URSS, doborându-l pe Stalin.[13]

Pe 22 iunie 1941, la ora 3.15, trupele Wehrmachtului au intrat în URSS. La ora 4.00, von Ribbentrop şi ambasadorul german la Moscova, von der Schulenburg, şi-au informat omologii sovietici (ambasadorul Vladimir Dekanozov, respectiv Molotov) că războiul a început. Alături de Hitler se aventurau în necunoscut, »IM Lu ând război Uniunii Sovietice, românii, maghiarii, italieni». albanezii, finlandezii, slovacii şi croaţii.[14]

înaintarea s-a făcut pe trei direcţii. Grupul de

armate Nord ii.J<l mareşal Wilhelm Ritter von Leeb) trebuia să cucerească piile baltice şi apoi Leningradul. Grupul de armate Centru Hrldmareşal von Bock) trebuia să străbată Belarusul, să cuce- n .iscă Smolenskul şi să atingă Moscova. Grupul de armate Sud il< Idmareşal von Runstedt) trebuia să pună mâna pe terenul agri- i ul al Ucrainei, să treacă prin Kiev, apoi să continue spre Volga i petrolul caucazian. în sud, înaintarea germană era asistată de l.' divizii româneşti – mareşalul Ion Antonescu justificându-şi participarea prin necesitatea de a recupera de la URSS Basarabia i Bucovina de Nord –, în vreme ce în nord Finlanda contribuia • ॥ 18 divizii.[15]

I lolocaustul caloriilor. Grădina nazistă a Edenului

Radicalizarea rapidă a naziştilor – a statului german în ansamblu! – în perioada 1939-1941 poate fi înţeleasă urmărind dife- icnţele conceptuale dintre campania din Polonia şi cea din URSS. în Polonia, Hitler a impus, prin intermediul SS (şi evitând în general implicarea Wehrmachtului) un plan de *exterminare a elitelor* poloneze şi evreieşti. în URSS, Hitler a cerut de la bun început o *exterminare în masă* prin masacre şi înfometare. Zugrăvind bătălia împotriva URSS ca una pe viaţă şi pe moarte intre două sisteme care se pot doar anihila reciproc, el a fanatizat nu doar garda sa pretoriană, ci statul german în ansamblu.

încă din iunie 1940, strategul lui Himmler, agronomul şi universitarul Konrad Meyer, lucra la un plan de colonizare a uriaşelor spaţii sovietice: *Generalplan Ost* (Planul general pentru Est). După

distrugerea URSS, o întinsă reţea de aşezări agricole germane urma să se întindă până la Urali, utilizând pentru muncă inclusiv cehii sau balticii, consideraţi rase „intermediare“ între arieni şi slavi. Atingerea acestui obiectiv, care era cuprins în *Grofie*

Plaming (Planul pe termen lung), urma să le ia naziştilor .ipom pe trei decenii, fiind înfăptuit în acord cu principiul *Ului Boden* (Sânge şi Pământ).[16] Planul Estic pe termen scurt *(Klthiţ Planung)* trebuia implementat însă pe parcursul războiului ţi viza, în esenţă, uciderea în masă a populaţiei din spaţiul baiu, bielorus, ucrainean şi rus. încă din 2 mai 1941, planificatorii ıı nomici ai Wehrmachtului estimau că „zeci de milioane de o.um ui vor muri de foame, fără îndoială, dacă luăm din ţară tot m trebuie“ pentru a hrăni armata de invazie „pe socoteala Rusiei Peste trei săptămâni, experţii armatei germane avansau o oli.i exactă: „30 de milioane de oameni ar putea muri de foame“.[1] În raportul numit, banal, „Directive politico-economice privind oi ganizarea economică în răsărit, sectorul agriculturii“, elabor.il p. 23 mai 1941, se arăta faptul că direcţionarea resurselor de hrana din vestul URSS către Wehrmacht şi către Germania va duce la „neaprovizionarea întregii zone păduroase, inclusiv a centrcloi industriale de bază, ca Moscova şi Leningrad. Populaţia acestui zone, în special populaţia din oraşe, va fi expusă unei foamcli cumplite. Multe zeci de milioane de oameni din aceste regiuni nu vor mai avea ce mânca şi vor muri de foame, ori se vor vedea nc voite să emigreze în Siberia.“[19] „Multe zeci de milioane vor mm i de foame“, anunţa şi Martin Bormann, care era doar o cutie d<- rezonanţă a Fiihrerului, despre

Operaţiunea Barbarossa.[20]

Conform *Generalplan Ost* al lui Himmler şi Konrad Meyci, urmau să dispară 85% dintre polonezi, 65% dintre ucrainenii de vest, 75% dintre bieloruşi şi 50% dintre cehi.[21] Pe lângă 30 dr milioane de slavi şi evrei care ar fi pierit de foame în timpul răz boiului, încă 30 de milioane de ruşi urmau să fie deportaţi în Siberia. Aceste crime erau considerate necesare pentru a realiza ceea ce Hitler va numi în iulie 1941 „o Grădină a Edenului“ na zistă la Răsărit.[22]

Problema hranei în 1941-1942 a reprezentat o obsesie pen tru nazişti, iar influenţa ei disproporţionată asupra strategiei lui Hitler avea legătură cu trauma suferită de germani în Primul I«-I boi Mondial – când aceştia fuseseră împinşi spre capitul.m- din lipsă de resurse şi de alimente dar şi cu formaţia I|l> agronom a lui Himmler. Germanii îşi aminteau perfect renul. i foamete Ucraineană (Holodomor) din 1932-1933, când IIHMIOOOO de ucraineni pieriseră de foame pentru ca URSS să Iţi pi unească raţia regulamentară de cereale din grânarul său de -iviciu (peste 50% din grânele imperiului stalinist veneau din
I «i.iina). în calculele lui Himmler, dar şi ale Wehrmachtului, tA/boiul din vara şi toamna lui 1941, de pe teritoriul Ucrainei şi hi I.u nsului, urma să genereze o criză mai mare, care avea toate ■ I ilele să îl dărâme pe Stalin. Armata germană trebuia să jefu-br.< .i recoltele din teritoriile ocupate nu doar pentru că nu avea •iha variantă de alimentare, ci pentru că uciderea prin înfome- i.nc a 30 de milioane de sovietici submina încrederea în liderul • oinunist şi ar fi dus – pe termen scurt – la revolte împotriva
.1. pe termen lung, această golire de oameni a

Edenului visat de
II ii Ier permitea colonizarea sa cu arieni. După cum îşi amintea I Ici inann Rauschning, Hitler îi mărturisise că

> trebuie să creăm o tehnică a depopulării. Dacă mă întrebaţi ce înţeleg prin depopulare, am să vă spun că am în vedere nimicirea unor unităţi rasiale întregi şi am să fac acest lucru: o consider, ca să spun aşa, misiunea mea. Natura este crudă, aşadar putem fi şi noi cruzi. Dacă am trimis eu floarea poporului german în infernul războiului, fără nici un regret la gândul preţiosului sânge german vărsat, fireşte că am dreptul să stârpesc şi milioane de alţi oameni, aparţinând unor rase inferioare, care se înmulţesc ca insectele.[23]

în acest context, Operaţiunea Barbarossa avea în fundal un război al caloriilor: o luptă pe viaţă şi pe moarte pentru carbohidraţi şi proteine care urma să fie dusă în 1941-1942. Acces la mâncare puteau avea, după cum va spune Goring, doar cei care „îndeplinesc sarcini importante pentru Gerinaiiia [11] Restul populaţiei, va explica tot el, nu are decât să se hi.m« cu şei de cazaci.[25] Chiar şi informaţiile privind săpunul la< ui <lln trupurile evreilor – larg răspândite în lagărele de concenli.ii« ţi discutate îndelung în cursul procesului de la Nürnberg au a\ itl la bază potenţialul interes al oamenilor de ştiinţă nazişti pvniiii utilizarea grăsimii umane ca înlocuitor pentru grăsimea anim T» care era necesară exclusiv pentru calorii, la fabricarea produ – Im de curăţare menajeră. Având în vedere gama largă de expei lim 11 te nebuneşti din cel de-al Treilea Reich, era greu de crezul <4 tocmai direcţia „săpunului“ – atât de invocată în atacurile inlaiiui

antisemite – nu ar fi fost avută în vedere. Ştim astăzi, de pilda . <i profesorul Rudolf Spanner, directorul Institutului de Analoum din Danzig, a obţinut în timpul războiului până în 100 de kll«i grame de săpun din grăsime umană.[26] Totuşi acest experinn ni nu putea fi reprodus la scară industrială, pur şi simplu penii u . i evreii din lagărele de concentrare erau mereu Ia un pas de moai I« prin înfometare – deci nu aveau grăsime corporală.

Iniţial, în 1940, naziştii îşi imaginaseră că obţin o ecoim mie semnificativă de calorii tăind raţia de hrană a evreiloi «Im fostul spaţiu polonez cu 80%: în medie, un arian primea pcsl. 2 000 de calorii pe zi, iar un evreu, doar 200. Chiar şi aşa, În 1941 naziştii au început să privească chiorâş la cele 200 de calo rii: pe de o parte, pentru evreii din ghetouri, acestea înseninau doar o vagă prelungire a condamnării inevitabile la moarte pun înfometare; pe de altă parte, aceste calorii se puteau dovedi im portante – spuneau germanii – în încleştarea gigantică pentiu hrană cu URSS: un soldat al Wehrmachtului putea fi hrănii mulţumitor dacă zece evrei nu-şi mai primeau porţia zilnic .i Naziştii justificau ideologic acest raţionament fără vreo mustra re de conştiinţă: „Suntem un popor de stăpâni, asta înseamnă ca cel mai neînsemnat muncitor german este din punct de vedere rasial şi biologic de 1000 de ori mai valoros decât populaţia de aici. Am să storc totul din ţara asta“, anunţa Erich Koch,

»Mim«,.mii Reichului în Ucraina.[27] Un comandant de regiment h‘. *lolenkopf,* Max Simon, spunea despre sovietici că „se carac- |n i/c.iză, într-o mai mare sau mai mică măsură, prin trăsăturile i i. ii ailor – zgârcenia, viclenia, cruzimea, ura faţă de străini şi Indiferenţa faţă de moarte. Şi, la fel ca asiaticii, nu sunt înzestraţi i ॥ <> voinţă proprie, adoptând numai gândirea în masă. Pot însă În lei de bine să înfrunte şi moartea în masă.“[28]

Atât timp cât caloriile evreilor din teritoriile poloneze puteau În.un până la cinci divizii germane din Est, iar caloriile evreilor pnlonezi şi sovietici la un loc puteau hrăni o armată, Himmler ii.i ce are de făcut. El îşi explicase, de altfel, opţiunile morale:

> Cum o duc ruşii? Cum o duc cehii? Mi-e perfect indiferent. Nu mă interesează dacă celelalte popoare trăiesc bine sau crapă de foame; important este doar să avem noi sclavi pentru culturile noastre. Ce-mi pasă mie că, săpând nn şanţ antitanc, zeci de mii de rusoaice cad grămadă de epuizare? Singurul lucru care mă interesează este să fie gata şanţul în folosul Germaniei.[29]

Ordinul Comisarului

Uciderea sistematică ca strategie militară – împotriva legilor războiului – a fost impusă armatei germane prin intermediul Ordinului Comisarului *(Kommissarbefehl)* din 6 iunie 1941, care ».crea executarea imediată a comisarilor politici sovietici făcuţi prizonieri. Acest principiu fusese schiţat de Hitler generalilor săi încă 30 martie 1941, când le declarase că războiul împotriva Uniunii Sovietice „nu poate fi purtat într-o manieră

cavalerească“, că bolşevicii trebuie „lichidaţi“ ca „purtători ai ideologiilor opuse direct naţional-socialismului“ şi că germanii au datoria să poarte „un război de exterminare“.[30] Pentru Führer, campania din URSS trebuia înţeleasă ca „o bătălie a viziunilor despre lume“, în care „bolşevismul a fost condamnat să piară“.[31] Ca atare, cerea Hitler, „trebuie să ne eliberăm de ideea frăţiei între sold qi Comuniştii nu sunt camarazii noştri şi nu au fost niciodată (l Nu ducem un război pentru a ne ţine în viaţă duşmanul.“''

Kommissarbefehl a fost semnat de feldmareşalul Wilh. Im Keitel, în numele *Oberkommando der Wehrmacht,* în 6 mm. 1941. El statua: „Comisarii politici au iniţiat metode bărbii, asiatice de război. în consecinţă, problema acestora trebuie o zolvată rapid şi cu severitate maximă. în principiu, aceştia voi ii împuşcaţi imediaţi ce sunt capturaţi în timpul operaţiuniloi *.iiii dacă opun rezistenţă în orice alt mod.“[33] Conform unor estim o l 600 000 de prizonieri de război au fost executaţi astfel în priim I. săptămâni de invazie, cifra urcând la 2000000 în următo.ml. luni.[34] Propaganda germană se grăbea să publice poze cu sold.qn făcuţi prizonieri, vorbind despre „orientali cu figuri degenerai»'", pe care îi numea *Untermenschen.* Sovieticii erau consideraţi „im amestec între umanitatea joasă şi cea mai joasă, adevăraţi suboa meni“, care atât sub dominaţia tătarilor, cât şi sub cea a lui Pch u cel Mare sau Stalin „erau născuţi pentru jug“.[35]

Militarii şi-au însuşit uneori discursul lui Hitler, proclamând la rândul lor în faţa trupelor, precum generalul Erich Hoepnci (Corpul 4 Panzere): „Războiul cu Rusia reprezintă un element esenţial al luptei pentru

existenţă a poporului german. Vorbim despre vechea luptă a popoarelor germanice împotriva slaviloi, despre cultura europeană ameninţată de potopul moscovito-asi atic şi de repulsia faţă de bolşevismul iudaic. Ţelul războiului este distrugerea Rusiei de astăzi – şi din acest motiv trebuie pui tat cu o severitate fără precedent.“[36] Pe de altă parte, Henning von Tresckow, unul dintre principalii conspiratori împotriva lui Hitler, a încercat să blocheze ordinul acestuia, zburând urgent să îl vadă pe mareşalul Fedor von Bock. „Dacă nu reuşim să I convingem pe mareşal să zboare imediat la Hitler şi să obţină o revocare a ordinului“, îi spunea von Tresckow unui colaborator, „poporul german va purta o vină pe care lumea nu o va uita timp de secole. (...) Nu doar Hitler, Himmler, Goring şi clica lor vor fi

n .ponsabili, dar şi tu, şi eu, soţia ta, soţia mea, copiii tăi şi copiii mul ' Von Tresckow i-a cerut lui von Bock, care îi era unchi, „să |i pună pistolul în piept lui Hitler şi să îi ceară revocarea ime- illiiia <i ordinului“. Mareşalul a refuzat, susţinând că, dacă s-ar
••pune, „Hitler îl va trimite pe Himmler în locul meu“.[38] Chiar şi •lin punctul de vedere al eficienţei militare, *Kommissarbefehl* s-a dovedit o eroare, fiind revocat când era deja prea târziu: ştiind ni .uni oricum condamnaţi la moarte, luptătorii sovieticii nu putea decât să reziste cu fanatism – în vreme ce Stalin avea posibilitatea de a specula propagandistic eroarea germanilor de a înalt .1 de la bun început legile războiului. Henning von Tresckow
•• nise de altfel ca sovieticii să fie lăsaţi să aplice primii ordine . i uninale împotriva civililor şi a prizonierilor de război.[39]

Ordinul Comisarului a reprezentat numai punctul de plecaţi al exterminării generalizate din URSS, definiţia inamicului ideologic extinzându-se rapid dinspre comisarii sovietici spre < vrei. Conform unui subordonat al lui Canaris, Erwin Lahousen, • onţinutul ordinului viza, de fapt, două categorii de măsuri ce minau a fi luate; în primul rând, uciderea necondiţionată a comisarilor ruşi făcuţi prizonieri şi, în al doilea rând, lichidarea luluror elementelor aşa-zis contaminate de bolşevism“. Pentru .1 doua categorie, continuă Lahousen, „fireşte că erau trimişi la moarte în primul rând evreii sau cei care vădeau particularităţi specific evreieşti“.[40] Ghidul de Conduită pentru trupele din Rusia, finalizat în mai 1941, cerea „măsuri nemiloase şi viguroase împotriva incitatorilor bolşevici, trupelor de gherilă, sabotorilor, evreilor“.[41] Heydrich,

cel de la care Hitler aştepta coordonarea acţiunilor de ucidere în masă, va solicita pe 2 iulie 1941 trupelor sale speciale asasinarea tuturor „evreilor din slujba Partidului sau a Statului“.[42] Formula utilizată pentru partizani era, de altfel, judzsc/ie *Saboteure.*[43]

în ultimă instanţă, toate aceste pretexte „legale“ aveau în spate dorinţa de exterminare a evreilor sovietici. în mai 1939, *Der Stilrmer* – tribuna nazistă a lui Julius Streicher – ceruse explicit acest lucru: „împotriva evreilor din Rusia trebuie <»•)».• nizată o expediţie de pedeapsă; o expediţie de pedeapsă cai» «A le hărăzească soarta ce-i paşte pe toţi criminalii şi răufăcaloiil Condamnarea la moarte, execuţia! Evreii din Rusia trebui» ucişi.“[44] Erich von dem Bach-Zelewski, unul dintre principalii călăi din Rusia, va admite acest lucru după război, spunând < a „lupta împotriva partizanilor a fost folosită ca pretext peni iu executarea altor măsuri, ca de exemplu exterminarea evrei Im şi a ţiganilor“.[45] în timp, naziştii vor renunţa chiar şi termenul de „partizan“, care sugera existenţa unei rezistenţe organizate, schimbându-l cu cel de „bandit“; vechea luptă împotriva parii zanilor *(Partisanenbekămpfung')* va fi astfel înlocuită cu un ia. boi împotriva bandiţilor *(Bandenbekămpfung),* care, evident, nu beneficiau de drepturi.[46] Aşa se face că, după lansarea invaziei, lista celor condamnaţi în avans la pedeapsa capitală cupim dea orice potenţial „bolşevic“, „evreu“ sau „bandit“. Fedor v»»u Bock a sesizat de altfel acest lucru, cerându-i lui Walther von Brauchitsch să revină la metoda clasică a tribunalelor militare, fiind evident că militarii germani împuşcă civilii sovietici făi.i teama de consecinţe.[47]

Demersul său a eşuat. Repetată obsesiv, de aproape

un decr niu, pe toate canalele oficiale de propagandă ale statului german, ideea că evreii şi comuniştii sovietici sunt unul şi acelaşi lucru („bolşevismul e evreiesc“, „toţi evreii sunt bolşevici“) era larg acceptată şi în Wehrmacht, nu doar în SS. Implicat direct în su primarea evreilor, Bach-Zelewski a contrazis după război acesl mit fundamental al propagandei lui Goebbels: „Contrar părerii naziştilor, potrivit căreia evreii erau un grup foarte organizai, realitatea îngrozitoare a fost că nu aveau nici un fel de organiza re. Masa poporului evreu a fost luată complet prin surprindere. Nu ştiau deloc ce să facă; nu aveau directive sau sloganuri cu privire la modul în care ar fi trebuit să acţioneze. Aceasta este cea mai mare minciună a antisemitismului, deoarece conferă adevăr acelui slogan vechi care afirmă că evreii conspiră pentru

i domina lumea şi că sunt atât de organizaţi. în realitate, nu aveau ganizaţie proprie, nici măcar un serviciu de informaţii. Nu

•ı ı adevărat, aşa cum spun antisemiţii, că evreii erau prietenoşi

•ıı sovieticii. Aceasta este cea mai îngrozitoare eroare dintre toa- i< Evreii din vechea Polonie, care nu erau niciodată comunişti în preferinţe, se temeau, în toată zona Bugului, către est, mai mult de bolşevism decât de nazişti.“[18] Statisticile migraţiei atestă l.iplul că opţiunile naturale ale evreilor prigoniţi de Hitler erau, înainte de toate, prooccidentale: ei ar fi preferat să rămână în Germania sau ar fi ales New Yorkul, Londra, Ierusalimul. Din 1939 însă, acestea au devenit ţinte de neatins – URSS fiind singurul loc în care mai puteau fugi.

Pentru a purifica politic şi rasial zonele cucerite de armata în Uniunea Sovietică, Reinhard Heydrich va forma patru */ insatzgruppen* (împărţite în câte două *Sonderkommando-uri* şi două *Einsatzkommandos),* compuse din trupe SiPo *(Sicherheitspolizei), Waffen-SS,* Gestapo, OrPo *(Ordnungspolizei)* sau Kripo *(Kriminalpolizei)* – în total în jur de 3 000 de oameni.[49] Aceste unităţi speciale vor dezlănţui un Holocaust al gloanţelor, împuşcând între 1,3 şi 2 milioane de evrei pe frontul de est. *l insatzgruppe* A, care era şi cea mai mare grupare specială, având 1 000 de componenţi, urma să acţioneze în ţările baltice, <ilături de Grupul de armate Nord.[50] *Einsatzgruppe* B însoţea (irupul de armate Centru spre Moscova, *Einsatzgruppe* C mergea alături de forţele lui von Runstedt în Ucraina. O a patra grupare specială, *Einsatzgruppe* D, a fost ataşată

Armatei a 11-a, în zona românească.[51] în timp, pe măsură ce naziştii s-au afundat în crime, extinzând ordinul de ucidere la femei şi copii, efectivul trupelor rezervate de Himmler lichidărilor în masă a crescut spre 40 000 de oameni.[52] Această creştere se observă şi în numărul victimelor: până la finalul lunii iulie 1941, *Einsatzgruppen* ucise- seră deja 63 000 de oameni (inclusiv femei şi copii), din care 90% evrei. Cifra va urca la 520 000 până în aprilie 1942.[53] Deşi aplicau directivele trasate de Himmler şi Heydrich, *Einsatzgruppen* trebuiau să respecte şi ordinele armatei, fiind obligate să .u»< p te priorităţile de război ale acesteia; de altfel, dacă înaintau pi. .< repede în zona de luptă, formaţiunile lui Heydrich riscau să Iu surprinse de trupele sovietice, cărora nu puteau să le facă l.i|<l în plus, *Einsatzgruppen* depindeau de infrastructura de cazai» .1 Wehrmachtului, care le susţinea şi cu combustibil sau cu hrană '

Echipele de lichidare de pe frontul de est aveau un prulll foarte variat: de la comandanţii cu educaţie înaltă din frunh.» *Einsatzgruppen* (majoritatea aveau doctorate, unii şi câte doua) şi militari SS cu pregătire pentru operaţiuni speciale până Li poliţişti obişnuiţi, detaşaţi din oraşele germane pe măsura »• creştea cererea de mâini pentru ucis. Ba chiar, aşa cum observa Timothy Snyder, „poliţiştii germani au fost mult mai numeroşi decât membrii *Einsatzgruppen* pe frontul de est şi au omorâl mal mulţi evrei“.[55] Reprezentativă din acest punct de vedere este po vestea Batalionului de rezervă 101, compus din aproape 500 «I» poliţişti din zona Hamburg. Aceştia au primit şansa nesperata de a refuza participarea la

lichidările în masă din zona sovietica a Poloniei: totuşi numai 12 poliţişti din cei 500 au decis să nu execute copii, femei, bătrâni şi bolnavi.[56] Ei au intrat în acţiune în satul Jozeföw, unde au ucis într-o singură zi – 13 iulie 1942 1 500 de evrei. Au avut nevoie de 17 ore pentru asta şi de câteva sticle de votcă.[57]

Ideologia asasinilor

Motivele pentru care intelectualii SS şi poliţiştii de rând au acceptat să omoare milioane de oameni – între care mulţi co pii şi nou-născuţi – sunt variate. Elitele naziste erau hrănite de Himmler cu discursuri despre măreţia de care dau dovadă acceptând să devină măcelari, să fie „supraomeneşte de inu mani“?[8] „Trebuie să avem mereu conştiinţa faptului că ne aflăm într-o luptă rasială, primitivă, naturală şi originară“,[59] spunea Himmler în decembrie 1943. Pentru el, munţii de cadavre din Est

I< prezentau „o sarcină măreaţă care se iveşte doar o dată la 2000
• l< ani“ şi „o pagină glorioasă a istoriei noastre care nu a fost şi nu > i mai fi scrisă niciodată“.[60] Deşi „supraoameni“, naziştii trebu- i.tu să îşi învingă umanitatea când luptau cu „rasele inferioare“, ilovedindu-şi măreţia tocmai prin bestialitate: „Trebuie să ata- i .un sarcinile ideologice şi să răspundem destinului, oricare ar fi
• I. trebuie să rămânem în picioare, să nu cădem niciodată, să nu <l.un nicicând dovadă de slăbiciune, să fim întotdeauna în stare <l» alertă până la ultima suflare sau până ce misiunea fiecăruia
• Iintre noi a fost îndeplinită“.[61] Pe de altă parte, *Reichsfiihrer-SS* .<• lăuda cu faptul că subordonaţii săi îşi păstraseră umanitatea intactă în afara zonelor de lichidare: „Cred că pot spune că totul .1 fost înfăptuit fără ca oamenii sau ofiţerii noştri să fi suferit din această pricină în inima sau în sufletul lor. Pericolul era totuşi real. Calea situată între cele două posibilităţi: a deveni prea nemilos, a deveni lipsit de inimă şi a nu mai respecta viaţa umană sau, dimpotrivă, a deveni prea slab şi a-ţi pierde capul, ajungând la crize de nervi – calea între Scylla şi Charybda este cumplit de îngustă.“[62] (Lucru fals: mulţi dintre criminalii SS chiar şi-au pierdut minţile şi au devenit alcoolici.) *Der treue Heinrich* făcea apel, în 1942, în buna manieră nazistă, la legătura sacră cu trecutul, precum şi la doctrina sângelui pur, care îşi propunea să taie legăturile cu morala creştină: „Tot ceea ce facem trebuie să fie justificat în raport cu strămoşii noştri. Dacă nu regăsim această legătură morală, cea mai profundă şi cea mai de nădejde, pentru că e cea mai naturală, nu vom fi în

stare, la nivelul la care ne aflăm, să învingem creştinismul şi să construim acest Reich germanic care va fi o binecuvântare pentru întreg pământul. De milenii, este de datoria rasei blonde să domine planeta şi să-i aducă întotdeauna fericirea şi civilizaţia.“[63] Totuşi uneori putea ti mai puţin filosofic, spunând, precum în aprilie 1943, că „distrugerea puricilor nu ţine de o concepţie despre lume. E o chestiune de curăţenie. în curând n-o să mai avem purici.“[64]

Cel mai bizar aspect din discursul lui Himmler este corn lup» rea acestuia că face un mare sacrificiu coordonând Holoi.ni <m| „Ordinul de a rezolva problema evreiască a fost ordinul .1 mai înspăimântător pe care l-ar fi putut primi vreodată o <»i|trt nizaţie“[65] încerca să se justifice spunând că această sarcină i<n| luată de pe umerii urmaşilor: „Acestea sunt bătălii pe caii p» neraţiile viitoare nu vor mai trebui să le dea“.[66] Anihilând <*vi» n din Europa, naziştii îşi salvau copiii – explica el – de o potenţiali răzbunare în viitor: „Ne-a fost pusă următoarea întrebare: cc» întâmplă cu femeile şi copiii? M-am decis şi am găsit, în <u< iii privinţă, o soluţie evidentă. Consideram că n-am dreptul sa i m termin pe aceşti oameni – sau, dacă vreţi, să-i omor ori să pun ni fie omorâţi – şi să-i las să crească pe copiii evreilor care s-ai i .1. buna pe copiii şi urmaşii noştri. A fost nevoie să iau grava dci 1 ✓ 1» de a face să dispară acest popor de pe suprafaţa pământului Un alt motiv pentru care Himmler se plângea de complexitatea sarcinii de a-i lichida pe evrei erau intervenţiile făcute pentru sal varea acestora. Pe 6 octombrie 1943, el va avertiza: „Fraza: evn li trebuie exterminaţi – comportă puţine cuvinte, e uşor de rostii, domnilor. Dar necesită din

partea celui care o pune în practic .1 tot ce e mai dur şi mai dificil pe lume. Evident, sunt nişte evrei, nu sunt decât nişte evrei, e limpede; însă gândiţi-vă câţi oameni chiar şi unii tovarăşi din partid – au adresat diferitelor servit 11 sau mie însumi faimoasa cerere, spunând că, sigur, toţi evreii suni nişte porci, afară de Cutare şi Cutare, care sunt nişte evrei cumsecade şi nu trebuie să păţească nimic.“[68]

Argumentul salvării propriilor copii de o ipotetică răzbii nare evreiască părea să fie cel mai convingător pentru poliţiştii germani care nu aveau acces la discursurile cu uşile închise ros tite de Himmler: „Când a sosit a zecea tranşă de oameni, deja ţinteam mai calm şi trăgeam cu grijă spre nenumăratele femei, copii şi prunci. Având în vedere că şi eu am doi copilaşi acasă, cu care aceste hoarde ar face acelaşi lucru, dacă nu de zece ori mai rău... Hai să scăpăm de aceste lepădături care au azvârlit

|bli< aga Europă în război",[69] îi scria soţiei un poliţist trimis să »••pliincnteze comandourile de lichidare.

În cursul şedinţelor care au precedat invazia, atât Heydrich, cât şi Himmler le-au trasat explicit comandanţilor *Einsatzgruppen,* în mod direct, sarcina de a ucide evrei fără nici un criteriu. La iiiiicbarea unui reprezentant Gestapo – în cursul unei întâlniri ihn Berlin cu elita SS – dacă evreii ar trebui împuşcaţi, Heydrich i i.ispuns, senin: „Desigur!"[70] Ulterior, Himmler a confirmat că llilіunea lor era „eliminarea evreilor – femei, bărbaţi şi copii".[71] În iulie 1941, Himmler i-a definit pe aceştia în doctrina SS drept onsumatori inutili",[72] iar din august doctrina a fost aplicată uniformizat în Est – teritoriu care, conform aceluiaşi Himmler, aparţine SS-ului".[73] Zona de invazie implicată de Operaţiunea Barbarossa coincidea de altfel, în linii mari, cu aria de aşezare a
< vrcilor în secolele anterioare, între marginea de răsărit a spaţiului gri manie (dincolo de Prusia şi Imperiul Habsburgic) şi marginea .Ic apus a Rusiei: ţările baltice, Belarusul, Ucraina, Basarabia. I hipă distrugerea Poloniei, şi anexarea de către Stalin a Ucrainei de Vest, a Bielorusiei de Vest, a statelor baltice, a Basarabiei şi a Bucovinei de Nord româneşti, cifra evreilor care locuiau în aceasta zonă urcase la aproape 4 000 000. Dintre aceştia, se estimează
< .i doar 1 500 000 au reuşit să fugă din faţa ofensivei germane.[74]

CAPITOLUL VI

HOLOCAUSTUL GLOANŢELOR

Strategii de anihilare

Aşa cum a arătat Râul Hilberg încă de la începutul anilor 1960, crimele *Einsatzgruppen* din URSS formează, împreună cu cl.i pa ulterioară – a lagărelor de gazare -> o ultimă fază în istoria Holocaustului – cea a anihilării. Vorbim despre un *Holocaust prin gloanţe,* după formula lui Patrick Desbois – Holocaust c.m abia din 1942 va fi înlocuit de un *Holocaust al gazelor.* Diferenţa consta, între altele, în modul prin care călăii şi victimele ajun geau faţă în faţă: „Faza de anihilare a fost compusă din doua operaţiuni majore. Prima a fost lansată pe 22 iunie 1941, odată cu invadarea URSS. Mici unităţi SS şi de Poliţie au fost trimise pe teritoriul sovietic, unde urmau să omoare pe loc toţi locuitorii evrei. La scurt timp după ce au început aceste uciderи mobile, a fost inaugurată o a doua operaţiune, în cursul cărei populaţia evreiască din centrul, vestul şi sud-estul Europei a fost transpor tată în lagăre echipate cu instalaţii de gazare. în esenţă, ucigaşii din Uniunea Sovietică ocupată au mers înspre victime, în vreme ce în afara acestui spaţiu victimele au fost aduse la ucigaşi.“[1]

Paul Shapiro nuanţează diferenţele dintre Holocaustul gloanţelor şi Holocaustul gazelor:

Aceste victime – în majoritate femei, copii şi bătrâni – erau duse de la casele lor, pe jos, cu căruţa sau cu camionul, către locuri din afara oraşelor şi satelor în care locuiau – uneori nici măcar atât de departe. Acolo erau împuşcate, de obicei în aceeaşi zi sau oră, de la distanţă mică, faţă în faţă

..III în ceafă, o fiinţă umană omorând pe alta – şi totul în prezenţa locuitorilor din zonă, a vecinilor neevrei ai victimelor, chiar şi a prietenilor. Crimele au fost coordonate de echipele speciale de ucidere germane – *Einsatzkommandos,* dar printre lichidatori s-au numărat trupe SS germane, iiupe din Wehrmacht, militari români şi eşaloane operative, unităţi de poliţie din zonele înconjurătoare, precum şi unităţi speciale SS formate din cetăţeni locali doritori sau voluntari de origine germană. Locurile de ucidere sunt acum aproape invizibile. Nu oferă nimic din elementele de design arhitectural care modelează imaginea iconică a centrelor de comemorare ale Holocaustului din întreaga lume – cuvintele *Arbeit macht frei* încastrate în fierărie, curba porţii arcuite de la Auschwitz-Birkenau, hornul unui crematoriu. Nu există nici o arhitectură a distrugerii aici. Nici numele locurilor – Bogdanovca (unde au fost asasinaţi mai mulţi evrei decât la Babi Iar), Busk, Novozlatopol, Torcin, Belogorsk, Voskresensk şi alte sute – nu spun nimic majorităţii celor care studiază *Shoah-u*l.[2]

Un aspect esenţial al strategiei naziste de exterminare a fost încurajarea masacrelor comise de populaţia locală. Heydrich sublimase importanţa strategică a acestor masacre într-un ordin clar: „Nu se va interveni în acţiunile de epurare iniţiate de

elementele anticomuniste sau antievreieşti în teritoriile nou ocupate. Dimpotrivă, acestea trebuie încurajate în secret.“[3] Două motive stăteau la baza acestei directive: nevoia de a legitima măsurile antisemite, dar şi posibilitatea de a arăta înspre alţi vinovaţi. Pregătindu-se să ucidă milioane de evrei, naziştii nu ştiau în ce măsură crimele lor puteau să rămână secrete. Zonele pe care le luau cu asalt tocmai făcuseră obiectul sinistrelor masacre NKVD, după ce Hitler le făcuse cadou lui Stalin prin Pactul Ribbentrop-Molotov. Conform procedurilor bolşevice de preluare a controlului politic asupra unui teritoriu recent anexat – proceduri care erau la fel de sângeroase precum cele naziste, dar justificate în termeni de clasă, nu de rasă catcgm n întregi de politicieni, militari, preoţi, intelectuali şi oameni <1* afaceri fuseseră executaţi sau deportaţi în Gulag; în unele căzui i declanşarea Planului Barbarossa a găsit NKVD în mijlocul uimi astfel de operaţiuni, urmele încă proaspete ale crimelor lniul folosite de germani pentru propagandă. Din Lituania, de pilda aproape 20 000 de oameni fuseseră trimişi în Siberia cu num.ii o săptămână înainte de atacul-surpriză al Wehrmachtulm ' Pretinzând că lansaseră o cruciadă morală împotriva comuni-, mului, Hitler, Himmler şi Heydrich nu doreau să fie echivalaţi în cruzime cu Stalin şi Beria.

Statele baltice. Negustorul Morţii din Kaunas

Holocaustul gloanţelor s-a dezlănţuit mai întâi în zona balticii, acolo unde *Einsatzgruppe* A, condusă de *Brigadeführer-SS* Wallci Stahlecker, a trecut prin Kaunas, Riga, Tallinn sau Tartu în vi teză, revenind

însă pentru noi şi noi măceluri. *Einsatzgruppen* nu acţionau grupat, ci se răsfirau în subunităţi de câteva zei i sau sute de oameni *(Sonderkommandos* şi *Einsatzkommandos). Einsatzkommando* 3, de pildă, a trecut prin Vilnius de 15 ori şi a revenit în Kaunas de 13 ori.[5] Ordinul lui Heydrich de a simula pogromuri spontane a fost aplicat mai ales în Lituania, după cum putem afla din raportul detaliat făcut de *Einsatzgruppe* A în octombrie 1941:

> Plecând de la considerentul că populaţiile ţărilor baltice au suferit cel mai grav sub conducerea bolşevismului şi a evreimii în timp ce erau încorporate în URSS, era de aşteptat ca, după eliberarea de această guvernare străină, să ajungă chiar ele să-i elimine, în mare măsură, pe cei lăsaţi în urmă de inamic după retragerea Armatei Roşii. Sarcina Poliţiei de Securitate era să pună în mişcare aceste mişcări de *autocurăţare* şi să le îndrepte în direcţiile potrivite pentru a atinge scopul acestei curăţări cât mai repede posibil. Nu a fost mai puţin important să se stabilească incontestabil şi demonstrabil pentru viitor că tocmai populaţia eliberată a luat cele mai severe măsuri, din proprie iniţiativă, împotriva inamicului bolşevic şi evreu, fără ca instrucţiunile germane să fie vizibile. în Lituania, acest lucru a fost realizat la început prin activarea partizanilor din Kovno. Spre surprinderea noastră, iniţial nu a fost uşor să punem în mişcare acolo un pogrom antievreiesc pe scară largă. Klimatis, liderul grupului de partizani menţionat mai sus, care a fost primul recrutat în acest scop, a reuşit să înceapă un pogrom cu ajutorul instrucţiunilor date de un mic detaşament avansat care opera în Kovno, în aşa fel încât ordinele

germane să nu fie observate de străini. în cursul primului pogrom din noaptea de 25/26 iunie, partizanii lituanieni au eliminat peste 1 500 de evrei, au dat foc mai multor sinagogi sau le-au distrus prin alte mijloace şi au ars o zonă formată din aproximativ 60 de case locuite de evrei. în nopţile care au urmat, 2 300 de evrei au fost eliminaţi în acelaşi mod. în alte părţi ale Lituaniei, acţiuni similare au urmat exemplul de la Kovno, dar la o scară mai mică, incluzând şi unii comunişti care fuseseră lăsaţi în urmă. Aceste acţiuni de autocurăţare au funcţionat fără probleme, deoarece autorităţile Wehrmachtului, care au fost informate, au arătat înţelegere pentru această procedură. în acelaşi timp, a fost evident de la început că doar primele zile de după ocupaţie vor oferi ocazia de a realiza pogromuri. După dezarmarea partizanilor, acţiunea de autocurăţare a încetat în mod obligatoriu. S-a dovedit a fi mult mai dificil să se pună în mişcare acţiuni similare de curăţare şi pogromuri în Letonia. Principalul motiv a fost că întreaga conducere naţională, în special la Riga, a fost ucisă sau deportată de sovietici. Totuşi chiar şi la Riga s-a dovedit posibil, prin intermediul unor sugestii adecvate către poliţia auxiliară letonă, să se pună în mişcare un pogrom antievreiesc, în cursul căruia toate sinagogile au fost distruse şi aproximativ 400 de evrei au fost ucişi. întrucât populaţia s-a liniştit foarte repede la Riga, nu a fost posibil să se organizeze pogromuri suplimentare. Atât în Kovno, cât şi în Riga au fost asigurate probe – prin filmări şi foto grafii – pentru a stabili, pe cât posibil, că primele execuţii spontane ale evreilor şi ale comuniştilor au fost efectuate dc lituanieni şi de letoni. în Estonia nu a existat nici o ocazie de a

instiga pogromuri, din cauza numărului relativ mic dc evrei. Unităţile de autoapărare din Estonia au eliminat doai unii comunişti individuali, care erau deosebit de detestaţi, dar, în general, s-au limitat la efectuarea arestărilor.[6]

Deşi fiecare pogrom lituanian a fost iniţiat şi asistat de gci mani, în cursul acestor masacre realizate prin intermediul local nicilor vor muri doar 1% dintre evreii ucişi în Lituania.'Pogromul de la Kaunas, care a început pe 25 iunie 1941 şi s-a stins abia după patru zile, a fost de o ferocitate ieşită din comun. Rav Zalm.m Osovsky, rabinul din Slobodka, o suburbie a vechii capitale lilu aniene, a fost decapitat, iar capul i-a fost expus cu mesajul: „Asta le vom face tuturor evreilor“.[8] Totuşi, execuţiile cu ranga din zona fostului garaj NKVD din Kaunas, din 27 iunie 1941, fotografiate pe larg de nazişti, sunt şi mai tulburătoare. Zeci de evrei au fost ucişi atunci de un grup de fascişti lituanieni coordonaţi de SS, în uralele mulţimii. Femeile aplaudau, iar copiii erau ridicaţi pe umeri, pentru a vedea mai bine ce se petrece. Un tânăr lituanian, blond, cu faţă de copil, care va fi deveni cunoscut ca Negustorul Morţii din Kaunas, îi omora pe evrei cu două lovituri de rangă: una în ceafă, după ce îi erau aduşi din mulţime, şi o a doua în ţeastă, când cădeau la pământ.[9] După ce toţi evreii – între 30 şi 50 – au murit, Negustorul Morţii s-a suit pe cadavrele lor şi a cân tat la acordeon imnul Lituaniei, spre deliciul publicului.

La Ponary, lângă Vilnius, într-o zonă cu populaţie poloneză şi evreiască, naziştii şi aliaţii lor lituanieni din *Ypatingasis burys* vor ucide, însumat – de-a lungul perioadei de dominaţie germană »llnlic ¡941 şi 1944 – 70000 de evrei, 20000 de polonezi şi 8000 .1. prizonieri

sovietici. Mai puţin de 10% din populaţia evreiasca din Vilnius a supravieţuit Holocaustului gloanţelor, marea Diujoritate a execuţiilor (peste 70%) având loc în 1941. Crimele • h la Ponary se leagă de numele colonelului SS Albert Filbert *(/ iiisatzkommando* 9), care, cu doar şase ani înainte de a coordo- n.i personal uciderea a 18 000 de oameni în Lituania şi Belarus, | .i luase doctoratul în drept, la Giessen, cu o teză despre legislaţia (alimentului. Filbert a fost unul dintre primii nazişti care au ordonai uciderea în masă a copiilor şi a femeilor – poate şi pentru a-şi udva cariera în SS după ce fratele său, Otto Filbert, fusese arestat de (lestapo din cauza unor comentarii ostile la adresa lui Hitler.[10]

Şi administraţiile civile pregătite de germani pentru teritoriile ocupate s-au implicat în Holocaustul gloanţelor. *Reichs- kommissariat* Ostland, compus din Estonia, Lituania, Letonia şi o parte din teritoriul Belarusului, era condus de Hinrich Lohse, <are a ajuns la Kaunas în iulie 1941, luând imediat legătura cu Himmler. în august, el raporta la Berlin că 10000 de evrei fuseseră deja executaţi, explicând că, „potrivit deciziei Fuhrerului, evreii trebuie înlăturaţi complet din această regiune“.[11] O complicată luptă pentru jurisdicţie va începe în această perioadă în Ostland între Himmler şi Rosenberg: primul implementa deja exterminarea evreilor, în vreme ce Rosenberg, prin intermediul lui Lohse, se afla încă în faza incipientă a programului antisemit, cerând „muncă silnică pentru evrei, crearea ghetourilor etc.“.[12] Exasperat de faptul că Lohse îi îngreuna munca prin aplicarea unei doctrine la care SS renunţase deja, Franz Walter Stahlecker, comandantul *Einsatzgruppe* A, va încerca să îi explice lui Lohse că există „o soluţie radicală la

problema evreiască“.[13] Abia după ce a înţeles că SS aplica deja o versiune iniţială a Soluţiei Finale, sub forma Holocaustului gloanţelor, Lohse îl va sprijini pe Stahlecker.

Himmler şi Heydrich verificau personal intensitatea masacrelor din Lituania, exprimându-şi nemulţumirea când, după o vizită la Grodno, nu departe de Kaunas, au descoperit că din

comunitatea evreiască din zonă fuseseră ucişi mai puţin de 100 de oameni.[14] Otto Ohlendorf, comandantul *Einsatzgruppe* I). a povestit la Nürenberg: „Către sfârşitul verii 1941, Himmler .1 venit la Nikolaev. I-a adunat pe şefii şi pe membrii comando ului de luptă şi le-a repetat ordinul care fusese emis privind execuţiile în masă, menţionându-le expres că nici şefii şi nici membrii grupelor care participă la execuţii nu vor fi traşi în vreun fel la răspundere pentru executarea respectivului ordin întreaga răspundere ar purta-o el şi Führend.“[15]

Aproape toată populaţia evreiască din Lituania (95% din circa 220 000) a fost ucisă în Holocaust. Acest lucru a fost rezid tatul, între altele, faptului că germanii au beneficiat de implica rea lituanienilor. în Lituania, ca şi în România sau în Croaţia, Holocaustul a fost extrem de sângeros şi a avut o componenta populară mai pronunţată şi pentru că a existat o generaţie activa politic şi oportunistă, care era dispusă să treacă de la nazism la bolşevism şi înapoi pentru supravieţuire şi privilegii. Aşa cum în România o serie de membri ai Gărzii de Fier au fost preluaţi de comunişti după 1944, în Lituania naziştii au preluat colabo ratorii NKVD. O anchetă FBI din 1958, provocată de tentativa lituanianului Jonas Dainauskas de a intra în Statele Unite, a devoalat că acesta fusese folosit ca agent de NKVD din aprilie 1940 până în iunie 1941, când Wehrmachtul a intrat în Lituania. După ce Gestapoul l-a închis câteva luni, găsind inclusiv liste de deportare în Siberia scrise de el, a fost brusc eliberat din închi soare şi utilizat de germani până în 1945, când FBI suspecta ca redevenise agent sovietic.[16] Această politică avea la bază o strate gie pe care Alfred

Rosenberg i-o prezentase lui Hitler pe 2 aprilie 1941, în cursul unei cine private. Balticul Rosenberg pleda pentru atragerea Lituaniei, Letoniei şi Estoniei de partea Germaniei; după exterminarea evreilor şi a intelectualilor letoni, cele trei state urmau să fie integrate în Reich, fiind controlate prin pro priile elite nazificate.[17] Rosenberg credea că şi sentimentele antisovietice ale ucrainenilor pot fi speculate în aceeaşi manieră.

În schimb, el pleda pentru o distrugere completă a elitelor din Belarus şi Rusia, unde nu identificase potenţiali aliaţi.[18] Convins de abordarea lui Rosenberg, Hitler i-a comunicat că îi va înfiinţa un minister special pentru aplicarea acestui plan: „Am de gând să înfiinţez un departament pentru întreaga problemă rusească şi tu te vei ocupa de el".[19] Ideologul nazist era extaziat: „Milioane de oameni... soarta lor va fi în mâinile mele".[20]

Jonas Barkauskas, un alt colaborator german, s-a înrolat în formaţiunea *Ypatingasis bărys,* utilizată de nazişti pentru crimele din Lituania, în august 1941, când rămăsese şomer. în primele zile, el doar a condus evreii înspre locurile de execuţie. Apoi a primit ordinul să devină, la rândul său, călău – şi a împuşcat, fără remuşcări, chiar şi copii. S-a grăbit să fure mai multe rânduri de haine ale victimelor. Când situaţia militară a Germaniei s-a înrăutăţit, Barkauskas a dezertat, iar din 1944 s-a alăturat comuniştilor.

Povestea lui Antanas Gecas e şi mai grăitoare. A început ca ofiţer în forţele aeriene lituaniene şi a lucrat pentru NKVD când sovieticii au intrat în Lituania în urma pactului Hitler-Stalin. După invazia nazistă, pretinzând că e de origine germană şi că se simte

german, şi-a oferit serviciile unui batalion utilizat de SS pentru crime în masă în zona Belarusului, coordonând zeci de execuţii şi având pe conştiinţă mii de victime. A fost decorat cu Crucea de Fier pentru activitatea în slujba naziştilor, fiind trimis să lupte în Italia. Aici, s-a predat trupelor aliate, propunându-şi serviciile polonezilor şi pretinzând, desigur, că este de origine poloneză şi că se simte polonez. Oferta lui a fost acceptată şi Gecas a fost decorat pentru faptele sale de arme atât de polonezi, cât şi de britanici.[21]

Viktors Arājs este un alt exemplu de colaboraţionist multiplu – de această dată în Letonia. A avut slăbiciuni comuniste, apoi s-a pus în slujba *Einsatzgruppen* A, în calitate de poliţist leton, conducând-şi propria miliţie – *Arājs Kommando* (Poliţia Auxiliară de Securitate Letonă) –, care a ucis circa 26 000 de evrei, dar şi romi sau pacienţi din spitalele de psihi.it ii. Formaţiunea lui Arājs a participat, ca forţă auxiliară, la ulh 30 000 de execuţii.[22] Arājs l-a contactat pe Franz Stahleckei « aiul acesta a pătruns în Letonia, intrând în acţiune imediat după «<■ ii primit ordine de la el. *Arājs Kommando* era compus, iniţial. «Im 500 de studenţi şi militanţi fascişti racolaţi printr-un anunţ «Im ziarul *Patria,* în care erau chemaţi sub arme „toţi letonii pali studenţi, ofiţeri, miliţieni şi cetăţeni, care sunt gata să pariu ip< la curăţarea ţării noastre de elemente nedorite“. „Curăţarea” s ii făcut parcurgând ţara într-un autocar şi vânând comunităţii» evreieşti. Arājs a participat la începutul lui iulie 1941 la incendl erea Marii Sinagogi din Riga – înscenând obişnuita revoltă po pulară antisemită la care apela Stahlecker în teritoriile noi, apoi a fost implicat în masacrele din pădurea Bikernieki, de lângă Riga, dar şi în masacrul de la

Rumbula. în pădurea Bikernieki au fost descoperite ulterior 55 de gropi comune în care se aflau cel puţin 30 000 de oameni ucişi de *Arăjs Kommando* şi de nazişti.

Merită menţionată aici şi contribuţia la masacre a volunta rilor din ţările scandinave înrolaţi în Divizia SS *Wiking.* Un vo luntar danez a consemnat în jurnal următoarea scenă: „Un evreu într-un caftan soios ne iese în cale, cerşind un coltuc de pâine Câţiva tovarăşi îl înhaţă pe loc şi îl târăsc în spatele unei clădiri S-a zis cu el. Nu e loc pentru evrei în noua Europă, căci le-au adus prea multă suferinţă europenilor.“[23] La Zborov, în Galiţia, Divizia SS *Wiking* s-a răzbunat pe evrei pentru moartea unui comandant de regiment care căzuse în luptă. „Localnicii au fost mânaţi ca vitele într-o biserică“, povestea un voluntar norvegian din SS. „Puţin mai târziu, soldaţii din unitatea mea au turnat benzină pe zidurile bisericii şi i-au dat foc, arzându-i de vii pe cei 200-300 de oameni aflaţi acolo. Cât timp am stat de pază, n-am văzut pe nimeni ieşind afară. Ţipetele sfâşietoare erau greu de îndurat. Nu ne venea să credem că eram martorii unei scene atât de sinistre.“

În Letonia, chiar şi conducătorii administraţiei naziste au luat | iţic împotriva băii de sânge din portul baltic Liepaja. „Ofiţerii
• H HI întrebat dacă e necesar să-i lichidăm pe copii“, transmitea la IL I lin un reprezentant al lui Rosenberg din *Reichskommissariat* Uitland.[24] Acesta interzisese execuţiile la întâmplare din port, » aplicând că, deşi „epurarea evreilor din Est este necesară, reali/.nea ei trebuie să corespundă necesităţilor producţiei de răz-lini'?r’ Ca de obicei, administraţia lui Rosenberg era

depăşită de i vcnimente: Hitler optase deja pentru exterminarea evreilor din URSS, în ciuda funcţiei lor economice. în consecinţă, Berlinul v.i comunica către *Reichskommissariat* Ostland, măsurându-şi i n grijă cuvintele, că „problema evreiască a fost cel mai probabil lămurită deja în cadrul unor discuţii“, iar „consideraţiile de ordin i ionomic nu vor intra sub nici o formă în calcul în ce priveşte oluţionarea problemei“? [6]

Şi la Riga, după ce 2 000 de evrei au fost executaţi de SS şi de unităţile locale în iulie 1941,[27] *Reichskommissar-u*| Hinrich Lohse .1 încercat să blocheze lichidările folosind argumentele economi- i e, însă Himmler a fost categoric: „Spune-i lui Lohse că eu am dat ordinul şi că reflectă voinţa Führerului“.[28] în consecinţă, pe 30 noiembrie şi pe 8 decembrie 1941, când *Einsatzgruppe* A a masacrat 25 000 de evrei din ghetoul Riga (unii dintre ei deportaţi din Reich) în pădurea Rumbula, nimeni nu a mai îndrăznit să protesteze. Aşa se face că 90% dintre cei 75 000 de evrei letoni erau deja morţi înainte de Conferinţa de la Wannsee, din ianuarie 1942.[29] Unul dintre puţinii supravieţuitori de la Rumbula, Frida Michelson, a scăpat reuşind să se ascundă sub un munte de pantofi. Era iarnă şi a stat ore în şir dezbrăcată sub acesta, topind zăpada cu căldura trupului său. A auzit cum copiii strigau „Mama! Mama!“ din interiorul gropilor comune. Aproape 40 de ani mai târziu, Frida a fost chemată la o secţie de poliţie din Haifa pentru a încerca să identifice în poză călăii din Rumbula. L-a recunoscut pe loc pe lituanianul care o lovise şi o împinsese în direcţia gropii

comune, Karlis Detlays: „O figură pe care nu o voi uita niciod.il.i A fost ca un şoc electric.“

în Estonia, *Einsatzgruppe* A a renunţat la coregrafia popii Iară antisemită, punând însă accent pe crimele săvârşite iih steag local, de către poliţia estoniană. în Estonia a acţioiuil *Sonderkommando* la, sub conducerea lui Martin Sandberg» i care a putut raporta în 1942 că ţara este *Judenfrei.* Pe lângă con perarea formaţiunilor locale, Sandberg a beneficiat de exodul iu masă al evreilor estonieni, care au avut la dispoziţie două săpla mâni – după declanşarea Operaţiunii Barbarossa – pentru a fugi spre est. Doar 1 000 de evrei au mai rămas în Estonia – şi apro.ip« toţi au pierit în Holocaust. „Acum, că evreii şi comuniştii au lo*.i exterminaţi deopotrivă, oamenii revin la viaţă“, nota încânt.ii Rosenberg.[30] Corespondentul de război Alexander Werth a al l.ii de la supravieţuitori cum îi linişteau naziştii pe copii care ui mau să moară: „Să luăm de exemplu oraşul Tallinn, pe care I .un văzut eu însumi. în mica localitate Klooga, situată în apropiere de Tallinn, am văzut rămăşiţele carbonizate a 2 000 de evrei, aduşi din Vilnius şi din alte locuri, împuşcaţi şi apoi arşi pe nişte ruguri mari pe care ei înşişi fuseseră siliţi să le ridice şi să le aprindă. (...) Un german «bun la inimă» – unul din SD – a căutat să liniştească un copil care plângea spunându-i: *«Aber Kleinci. weine doch nicht; bald kommt der Tod.* Nu mai plânge micuţulc, imediat vine Moartea.»“[31]

Belarus şi Ucraina.
Pământul se mişcă singur la Babi Iar

La Bialystok, dincolo de Bug şi Narev, nu departe de Treblinka, un batalion *Ordnungspolizei* a strâns pe 27

iunie 1941 aproape 1 000 de evrei în sinagoga locală, pe care a incendiat-o. în prealabil, evreii fuseseră obligaţi să distrugă statuile lui Lenin şi Stalin – tot ca o formă de asociere a lor cu bolşevismul menită să stârnească furia polonezilor.[32] Toată elita nazistă însărcinată ■ ıı „problema evreiască“ – inclusiv Göring şi Himmler – a venit niţei ior la Bialystok, îngrijorată de faptul că polonezii, care ştiau ■. lac germanii în Guvernoratul General, refuză să se implice în masacrele antievreieşti.[33] Pogromul din Szczuczyn contrazi- H msă această perspectivă. Szczuczyn, un orăşel cu circa 4 500 il< locuitori, din care mai mult de jumătate evrei, ilustrează pe d< plin tragedia nesfârşită a acestor ţinuturi de graniţă dintre to- i .di ţarismul stalinist şi cel hitlerist. Szczuczyn a fost ocupat de Wrhrmacht după invadarea Poloniei – şi sute de evrei de aici au lost trimişi în lagăre de muncă, unde aproape toţi au murit. La lo.irte scurt timp însă, oraşul a fost cedat Uniunii Sovietice, iar NKVD a început propriile epurări: zeci de familii de evrei au fost deportate în Siberia. Când armata germană a atacat URSS, a venit i .mdul polonezilor să se răzbune pe evrei, 300 dintre aceştia fiind masacraţi de o mulţime violentă. în mod paradoxal, pogromul a lost oprit de o unitate Wehrmacht care trecea prin oraş.[31] Ulterior msă, după ce naziştii au preluat controlul oraşului, evreii au fost lichidaţi în continuare prin execuţii în masă în cimitirul local sau uimişi în lagărul de exterminare de la Treblinka. în pogromul de la Jedwabne, din 10 iulie 1941, comunitatea evreiască locală ,i fost ucisă după un tipar similar, sub coordonarea unor militari germani pe care polonezii din zonă îi confundaseră cu membri (îestapo. Circa 50

de evrei, între care şi rabinul din Jedwabne, au lost obligaţi să dărâme statuia lui Lenin, în timp ce erau umiliţi şi forţaţi să danseze. Apoi au fost conduşi într-un hambar, unde au lost puşi să sape o groapă în care l-au „înmormântat“ pe Lenin, fiind apoi împuşcaţi şi aruncaţi alături de el. Restul membrilor comunităţii au fost închişi şi incendiaţi în acelaşi hambar.[35]

în Lvov, oraş unde mulţi evrei polonezi se refugiaseră după distrugerea Poloniei, masacrele s-au întins pe mai multe săptămâni, începând la sfârşitul lui iunie 1941 şi revenind în forţă la sfârşitul lui iulie. Un factor important pentru instigarea lor au fost crimele politice săvârşite aici, cu numai o lună înainte, de NKVD-ul lui Stalin. în contextul tensiunilor etnice complicate

dintre ucraineni, polonezi şi ruşi din acest oraş multiculluml persecutarea evreilor a reprezentat pentru fasciştii ucraineni din zonă *(Organizaţiia Ukrainskih Naţionalişti^,* conduşi de ŞI«|».IH Bandera şi de antisemitul laroslav Steţko, o soluţie penii u H câştiga simpatia germanilor şi pentru a pretinde că răzbun.r.» IA crimele NKVD. Evreii au fost obligaţi să îndepărteze cadaviih victimelor lui Stalin, ca semn al vinovăţiei lor. Apoi au fost baiuţi şi ucişi în public, în veritabile ritualuri de înjosire, de naţional Lin ucraineni, în timp ce naziştii filmau din mai multe unghliul măcelul. Femeile au fost dezbrăcate şi lovite inclusiv de copil în uniforme de voluntari ucraineni. La Rava-Ruska, la 50 de klh» metri de Lvov, evreicele erau înhămate la căruţele cu fân în lot ni animalelor. Trebuiau să vină la seceriş în zori şi îşi aduceau copiii cu ele, ca să îi alăpteze. Când pruncii plângeau prea tare, paznh li nazişti îi izbeau, pur şi simplu, de căruţă şi îi ucideau.[36]

La Borîslav, Sambir, Zolociv, Ternopil, Obertîn, Jovkva Strîi, Drohobîci, Colomeea sau Berejanî, evreii au fost atacaţi ?i masacraţi în mai multe etape. Pe lângă pogromurile spontane generate adesea de interese patrimoniale şi comerciale, dar şi d< nevoia foştilor colaboratori sovietici de a-şi dovedi zelul nazist , germanii au încurajat pogromuri după descoperirea cadavreloi victimelor NKVD, precum şi cu ocazia „zilelor Petliura“, când comemorarea eroului ucrainean Simon Petliura – care fusese asasinat în 1926 – a fost utilizată ca pretext pentru declanşarea unor masacre antievreieşti menite să îl răzbune.[37] „Te rugai să cazi în mâinile nemţilor, credeţi-mă“, povesteşte un supravieţuitor al Holocaustului. „Nemţii aveau aşa-zisul

glonţ al milei, *Gnadekugel,* dar ucrainenii te împuşcau în burtă, aşa încât mai treceau poate 48 de ore până mureai. O moarte lentă, oribilă.“[38]

La Taraşcea, lângă Kiev, *Einsatzkommando* 5 şi Divizia *Wiking* au exterminat toată populaţia evreiască din oraş – aproximativ 1 000 de oameni.[39] Tot lângă Kiev, în râpa de la Babi Iar, sub coordonarea *Einsatzgruppe* C, au fost lichidaţi în numai două zile, 29 şi 30 septembrie 1941, aproape 34 000 de evrei. l'.i/iţi de colaboraţionişti ucraineni, ei trebuiau să se dezbrace, depozitând fiecare obiect vestimentar intr-o grămadă specială, tipoi coborau în râpă şi se aşezau peste cadavrele deja adunate, lllnd împuşcaţi de gruparea *Sonderkommando* 4a, aflată sub ■ •inducerea lui Paul Blobel, cândva un arhitect respectabil, denn it între timp alcoolic şi, foarte probabil, nebun. Ca în orice zonă în care au existat astfel de gropi comune uriaşe, pământul .1 mişcat multă vreme după plecarea călăilor. Toate amintirile martorilor converg înspre aceeaşi cifră: trei zile. Vreme de trei zile, oamenii au agonizat sub pământ şi au încercat să iasă la nprafaţă. Aproape 30 dintre aceştia au reuşit să o facă. Pe Dina l'ioniceva – unul dintre supravieţuitori – au salvat-o calităţile

• Ic artistă: era angajată la teatrul din Kiev. A pretins iniţial că nu este evreică şi că fusese reţinută dintr-o eroare; naziştii au

• rezut-o, însă asta nu o putea ajuta cu nimic: trebuia ucisă ca martor la pogrom. Când a fost dusă pe marginea gropii pentru a fi împuşcată, a sărit cu o secundă mai devreme, mimând că fusese răpusă de glonţ. A aşteptat ore în şir sub pământ, culcată pe cadavre, acoperită de morţi şi de oameni în agonie.

Masa de oameni se legăna continuu din cauza spasmelor muribunzilor. I)upă ce germanii au plecat, a putut să dea pământul la o parte – fusese aruncat de mântuială de poliţiştii ucraineni – şi să alerge dezbrăcată spre salvare.

în apărarea sa, după război, colonelul SS Paul Blobel, călăul de la Babi Iar, a negat cifra de 60 000 de oameni ucişi sub comanda sa de către *Sonderkommando* 4a între iunie 1941 şi ianuarie 1942, estimând că numărul de victime pe care şi le atribuie direct nu depăşea 15 000 de oameni. în plus, Blobel a susţinut că toate crimele fuseseră aprobate de feldmareşalul von Reichenau şi că toate lichidările se făcuseră în conformitate cu legislaţia internaţională şi Convenţia de la Haga.[40] După ce a fost îndepărtat de la comandă la începutul lui 1942, Blobel a fost recuperat de Heydrich (şi, după moartea acestuia, de şeful Gestapo, Heinrich Müller) pentru a coordona, începând cu mai 1942, cumplita

Sonderaktion 1005 prin care cadavrele din gropile comune Jiu URSS şi Polonia au fost exhumate şi distruse printr-un proi<•< I. u special de ardere şi strivire – inventat de Blobel – pentru a şh i iu* urmele Holocaustului.

La Bolehiv, germanii au organizat un prim masacru în o< tombrie 1941, închizând 1000 de evrei în sediul comunităţii catolice, torturându-i şi apoi executându-i la marginea tin.i gropi comune din pădurea Taneava. în 1942 a avut loc o a doua *Aktion,* în care 500 de evrei au fost ucişi în piaţa centrală, reslnl de 2 000 fiind trimişi la Belzec pentru gazare.[41] Alte execuţii au avut loc între cele două *Aktionen* de mari proporţii, grupul i <h zeci sau sute de evrei fiind lichidaţi în cimitir. Pentru a nu mal auzi rafalele mitralierelor, a aflat Daniel Mendelsohn de la o supravieţuitoare, „mama s-a aşezat la maşina de cusut, veche <h când lumea, şi a început să apese pe pedală pentru ca scârţâilul să acopere zgomotul împuşcăturilor“.[42]

Şi Wehrmachtul a contribuit, în multe rânduri, la misiunile de lichidare coordonate Himmler şi Heydrich. în ciuda faptului că Rudolf von Gersdorff notase în jurnalul de război al armatei c.» avea „impresia că aproape toţi ofiţerii se opuneau executării ev re ilor“ şi că „aceste tiruri erau percepute ca dezonorante pentru armata germană, mai ales pentru corpul de ofiţeri“, unii generali nu vor ezita să ordone crime în masă.[43] Generalul Hermann Hoth, care a comandat Armata a 4-a tancuri la Stalingrad, Ic spunea soldaţilor săi că „anihilarea aceloraşi evrei care sprijină bolşevismul şi organizaţia criminală a acestuia – partizanii – este o măsură de autoconservare“.[44] La începutul lui iulie 1941, feldmareşalul von Reichenau a ordonat uciderea

a 3 000 de evrei ca represalii,[45] în vreme ce un raport al Armatei a 6-a din august 1941 remarca cu satisfacţie faptul că „au fost şi cazuri de soldaţi care se ofereau voluntari, în afara orelor de serviciu, să-i ajute pe cei din SS la execuţii, să asiste ori să fotografieze oricare dintre execuţii".[46] Pe 10 octombrie 1941, acelaşi von Reichenau a emis un ordin în care spunea că „soldatul este obligat să aprecieze »It plin necesitatea unei severe, dar juste pedepse ce trebuie date p< < iei subumane a evreimii"[47] Pe de altă parte, ofiţeri precum ll< lining von Tresckow se vor opune masacrelor, susţinând că în Rusia avem putere şi trebuie să acţionăm fără milă [împotriva T>|. Dacă acţionăm împotriva lor acum, putem să-i transformăm Inii un exemplu."[48]

Grupări de lichidare au înfiinţat, pentru a ţine pasul cu • »licitările lui Himmler, şi structurile SS- *und Polizeifiihrer.* Iulosind oameni din *Waffen-SS* şi OrPo, aceste grupuri s-au implicat în uciderea a 11 000 de evrei la Riga, 3 700 la Moghilev (Moghilău), 2 300 la Minsk. Friedrich Jeckeln, devenit SS- *und l'olizeifiihrer* în teritoriile ocupate în 1941, după ce trecuse prin *Division Totenkopf* a condus masacre la Cameniţa Podoliei (Kamianeţ-Podilskii), pe 27 şi 28 august 1941 (23 600 de evrei în işi), la Dnepropetrovsk (15 000 de victime) şi în pădurea Rumbula de lângă Riga (25 000 de morţi), implicându-se şi în i rimele de la Babi Iar. Jeckeln va avea pe conştiinţă circa 100 000 evrei a căror ucidere a coordonat-o direct. El a dezvoltat, de altfel, „sistemul Jeckeln" („metoda sardelelor") de execuţie în masă prin dezbrăcarea victimelor şi întinderea lor în groapă, întinse peste alte cadavre, împuşcarea fiind făcută cu mitraliera de un călău care

se plimba printre victime sau fuma pe marginea gropilor comune.[49] Metoda lui Jeckeln implica o organizare atât de strictă – de la momentul ridicării evreilor din ghetouri de către oamenii de informaţii din SD până la cel al conducerii către gropile comune de către OrPo şi al împuşcării de către *Waffen-SS* sau către poliţişti –, încât rata de supravieţuire la Rumbula, de exemplu, a fost de două persoane la circa 25 000 de evrei uciși.

în masacrul de la Nikolaev (Mikolaiv, sudul Ucrainei), dintre 16 şi 30 septembrie 1941, au fost uciși aproape 35000 de evrei de către *Einsatzgruppe* D, condusă de Otto Ohlendorf. Conform mărturisirii lui Ohlendorf, „drept loc pentru execuţie se alegea, de regulă, un şanţ antitanc sau vreo groapă“, victimele erau împuşcate „stând în picioare sau în genunchi“ şi „cadavrele erau îngropate chiar în şanţul sau în groapa lângă care se făciiM execuţia“.[50] Mai multe detalii despre desfăşurarea unor astfel <l> masacre găsim într-un raport întocmit în ianuarie 1942 penii 11 comandantul Armatei a 9-a de un maior din Regimentul '»?H infanterie. Acesta relatează că, la sfârşitul lui iunie 1941, a .ui zit focuri repetate de armă în apropiere de Jîtomîr („un semnal strident de fluier, apoi o salvă cam din circa zece puşti, urmata la scurt timp de focuri de pistol“) şi a plecat să inspecteze valea dinspre care veneau acestea:

> O imagine dezgustătoare şi cutremurătoare totodată s-a înfăţişat privirilor noastre. Un şanţ de circa şapte-opt metri lungime, de – poate – patru metri lăţime, pământul ridicat din el formând un val pe una din lături. Atât pe valul de pământ, cât şi pe peretele gropii se revărsau şiroaie de sânge. Groapa era plină ochi cu cadavre omeneşti – imposibil de

apreciat numărul lor – de ambele sexe, încât nici nu mi-am putut da seama de adâncimea ei. în spatele valului de pământ se afla un comando de poliţie, comandat de un ofiţer de poliţie. Uniformele soldaţilor erau înroşite toate de sânge. De jur împrejur – nenumăraţi soldaţi din subunităţile care se aflau pe acolo, unii în costum de baie, ca spectatori, şi mulţi civili, cu neveste şi copii.[51]

în Jîtomîr – unde Wehrmachtul pătrunsese la începutul lui iulie 1941 – a acţionat *Sonderkommando* 4a.[52]

Alain Besançon notează într-o lucrare despre Shoah că „secretul nazist privind distrugerea evreilor din Europa este un secret «simplu», obţinut prin mijloace clasice: izolarea centrelor de exterminare, uciderea periodică a executanţilor aleşi dintre victime, jurământul care-i lega pe exterminatori, efectivul lor relativ restrâns".[53] E un verdict parţial greşit, căci se aplică doar Holocaustului gazelor; după cum reiese din documente precum raportul de la Jîtomîr, în Holocaustul gloanţelor călăii şi IIMI lorii au fost numeroşi – cei din urmă bucurându-se uneori • i la un spectacol.

În vestul Ucrainei, la Ostroh, Brigada SS 1 infanterie i-a ihlunat pe 4 august 1941 pe evreii din oraş, obligându-i să sape ■..mţuri antitanc" care erau, în fapt, propriile morminte. După n lungă aşteptare, victimele au fost puse să se dezbrace şi să-şi nidoneze hainele lângă gropi, fiind apoi executate până la lăsarea Inlunericului. La căderea nopţii, cei care scăpaseră cu viaţă au losl conduşi în oraş, fiind readuşi la locul execuţiei a doua zi. I >oar câţiva evrei selectaţi pentru muncă forţată au supravieţuit.[54] în octombrie

1941, Hermann Grabe, un inginer care fusese detaşat în Ucraina, la Dubno, oraş aflat la 80 de kilometri de <)stroh, a fost martorul unui alt masacru:

> Un SS-ist, cu un bici în mână, le-a ordonat oamenilor aduşi cu camioanele să se dezbrace şi să-şi rânduiască cu grijă hainele de pe ei, pe categorii: pantofi, obiecte de îmbrăcăminte, rufărie. Am văzut un morman de pantofi de circa 800 până la 1 000 de perechi, stive mari de rufarie, de îmbrăcăminte. Oamenii aceia s-au dezbrăcat într-o linişte desăvârşită, fără ţipete, fără plân- sete; s-au adunat grupuri-grupuri pe familii, se sărutau şi-şi luau rămas-bun. Aşteptau semnalul din partea unui alt SS-ist, aflat în apropierea gropii, şi el cu un bici în mână. în sfertul de oră pe care l-am petrecut lângă groapă n-au auzit nici vaiete, nici implorări. Mă tot uitam la o familie compusă din vreo opt persoane, un bărbat şi o femeie, ambii cam de 50 de ani, cu trei copii mai mici, cam de un an, de opt şi zece ani, şi două fete mai mari, de 20-24 de ani. O femeie în vârstă, cu părul complet alb, luase în braţe copilul cel mic, îngâna un cântec şi-l mângâia uşor. Copilul chiuia de încântare. Soţul şi soţia se uitau la ei cu lacrimi în ochi. Tatăl îl ţinea de mână pe băieţelul mai mare, de vreo zece anişori, îi vorbea în şoaptă. Băieţelul se lupta cu lacrimile. Atunci tatăl a arătat cu degetul spre cer, La mângâiat pe băiat uşor pe creştet şi părea că-i explică ceva.[55]

în august 1941, locotenent-colonelul Helmuth Groscunh a aflat despre execuţia iminentă a 90 de copii evrei din B< l.ti i Ţerkov. Pentru a opri uciderea lor, a intrat în conflict cu I'.HII Blobel, care a spus că-l va informa pe Himmler de imixtiune, nu a mai fost nevoie,

pentru că von Reichenau a autorizat execuţii» toţi copiii au fost împuşcaţi.[56] în Uman, comunitatea evrei.r.. ,» număra 15 000 de oameni, din care 10 000 au fost executaţi Iu primul an al războiului. în aprilie 1942, comandatul nazist cai» răspundea de oraş a emis un ultimatum prin care cerea ca I 000 de copii cu vârsta între trei şi zece ani să fie predaţi până pe ' aprilie pentru a fi duşi într-un „orfelinat“. Dacă nu erau cedaţi de bunăvoie, ei urmau să fie luaţi de nazişti, cu impunerea unui pedepse suplimentare. După două zile de discuţii, cei mici au fost predaţi, pentru a salva comunitatea în ansamblu. Părinţii care nu au vrut să se despartă de copii au fost ridicaţi împreuna cu aceştia. Au fost ucişi şi îngropaţi în gropi comune pregătite într-o pădure din apropiere.[57]

în Harkov, germanii din Wehrmacht, *Sonderkommatnlo* 4a şi dintr-un batalion al OrPo au beneficiat de concursul larg al colaboraţionişti1or sovietici, care au întocmit liste ale comunităţii evreieşti şi ale proprietăţilor acestora.[58] Pe 14 de cembrie 1941, evreii au fost mutaţi într-o fabrică de tractoare, fiind apoi transportaţi în râpa de la Drobîski Iar, unde au fost fie împuşcaţi, fie îngropaţi de vii. Având în vedere temperatu rile foarte scăzute ale iernii sovietice, germanii au preferat să economisească gloanţele destinate copiilor, mizând pe faptul că aceştia vor îngheţa oricum în pământ.

în Stalino (Doneţk) trăiau, în 1939, 24 991 de evrei la o populaţie totală de 466 268. O parte din această populaţie a putut fi evacuată – având în vedere importanţa lucrătorilor industriali calificaţi pentru sovietici – graţie înaintării anevoioase a Grupului de armate Sud (Gerd von Rundstedt). Din acest motiv, 1

500 de muncitori evrei şi familiile lor au fost mutaţi din vreme spre Urali, pentru a-şi continua activitatea.[59] Când germanii au pili uns în oraş, pe 20 octombrie 1941, au găsit mulţi ucraineni -li .puşi să colaboreze cu ei ca formă de răzbunare pentru politi- . ilc de înfometare şi de colectivizare impuse de Stalin în regiune. Având în vedere dificultatea operaţiunilor militare, uciderea • \ icilor nu a fost o prioritate imediată, accentul căzând pe recru- i.iica naţionaliştilor şi a foştilor bolşevici într-o miliţie locală; în iu est răstimp, evreii au fost închişi într-un ghetou şi eliminaţi mai întâi prin înfometare. Execuţiile în masă au început în decembrie 1911, 15 000 de evrei fiind împuşcaţi de *Einsatzkommando* 6, cu pi ijinul poliţiei locale.[60] Când ghetoul din Stalino a fost lichidat, ultimii supravieţuitori au fost aruncaţi într-o mină abandonată.

Unele dintre primele operaţiuni de vânare şi de ucidere în masă care vizau explicit femeile şi copiii au avut loc în jurul râului Pripet din Belarus (şi, parţial, Ucraina). Pregătirile pentru acţiunea *Pripiatsiimpfe* din Mlaştinile Pripet au început încă din 19 iulie 1941, după ce Himmler a cerut eliminarea elementelor ostile Germaniei din această zonă. Din 28 iulie a început lichidarea evreilor, circa 18 000 fiind ucişi în două valuri de masacre. Ulterior numărul victimelor a ajuns la 24000.[61] Şase sate au fost arse de brigada de Cavalerie SS şi de trupe de infanterie din Wehrmacht, operaţiunea fiind condusă de Erich von dem Bach-Zelewski. Una dintre metodele testate acum a fost împingerea evreilor în mlaştină, în speranţa că se vor îneca. Când comandanţii au cerut instrucţiuni privind tratamentul care trebuia aplicat femeilor, Himmler a răspuns, pe 31 iulie 1941, că şi acestea trebuie ucise.[62]

Un raport asupra atrocităţilor arată că, „atunci când femeile nu se clinteau din loc şi îşi ţineau copiii în braţe ca să nu se înece, soldaţii le secerau fără milă, cu rafale de gloanţe ale mitralierelor“.[63]

în Minsk au fost create, între iunie şi noiembrie 1941, pe măsură ce administraţia nazistă se stabilea în oraş, două ghetouri. Pe lângă cei 80 000 de evrei locali, au fost aduşi aici, în ghetoul secundar, peste 30 000 din Germania, Austria sau fosta Cehoslovacie – conform planului iniţial ei urmau să plece mai departe, spre Urali, pe măsură ce armata lui Hitler înainta În scurt timp, 140 000 de oameni, înfometaţi şi însetaţi, se îngli« suiau pe o suprafaţă echivalentă cu un maidan. „Numărul r< <lni de gardieni pe care cade dificila sarcină de a sta de pază zii» în şir fără a fi înlocuiţi îi determină să folosească singurul liml*>t| ce merge la deţinuţi, anume limbajul armei, iar asta fără mila spunea un raport întocmit pentru Rosenberg, menit să expln. crimele comise zilnic.[64] Având în vedere numărul uriaş al evi< ilor concentraţi în Minsk, lichidarea lor nu se putea face pesl» noapte, într-o singură *Aktion;* în plus, oraşul urma să devină un centrul logistic important, munca forţată a evreilor fiind utila pentru efortul de război. Din acest motiv, masacrele au fost oi ganizate etapizat. Imediat după sosire, naziştii au împuşcat cin .i 2 000 de oameni consideraţi elita „iudeo-bolşevică“. Apoi au fosi ucişi 20 000 de evrei „inutili“ sau „periculoşi“. Era vorba, în ren litate, de doctori, contabili sau ingineri.[65] Chiar şi după un prim val de asasinate, ghetoul din Minsk găzduia încă 70 000 de evrei, care se hrăneau cu coji de cartofi sau cu urzici.[66] Pe 7 noiembrie 1941, evreii din ghetou au fost obligaţi să simuleze o aniversau* a Revoluţiei

bolşevice, 12 000 dintre ei fiind ulterior transportaţi într-un lagăr din apropiere şi lichidaţi. Tot în noiembrie a mal avut loc un val de asasinate – soldat de această dată cu 7 000 de victime. Levin, un frizer evreu care îi bărbierea pe SS-işti a obţinut privilegiul de a alege cine primeşte dreptul să trăiască fiica sau soţia sa? „Levin a ales-o pe fiică-sa“, notează un mar tor.[67] Pe martie 1942 crimele s-au înteţit, vizând chiar şi copiii din orfelinatul improvizat în ghetou, care au fost îngropaţi de vii. Ultimii supravieţuitori ai Holocaustului gloanţelor au fost trimişi în lagăre de exterminare (cei mai mulţi la Sobibör), devenind victime ale Holocaustului gazelor.

în dimineaţa zilei de 27 octombrie 1941, un batalion de poli ţie a fost trimis la Slutsk cu sarcina „să cureţe tot oraşul de evrei, fără excepţie“.[68] Sarcina a fost executată, conform unui raport întocmit chiar de administraţia nazistă, cu „sadism“ şi

ll brutalitate de nedescris“: „Pe străzi zăceau, în grămezi, ca- • l.ivrcle evreilor împuşcaţi“.[69] Acest lucru se întâmpla în ciuda l ipi ului că afecta activitatea industrială din oraş, unde evreii ii'.igurau mâna de lucru calificată.[70]

Pe 14 august 1942, cei 500 de evrei din ghetoul Zagrodski, iill.il lângă Pinsk, au fost încercuiţi de trupele SS, fiind conduşi, < «inform procedurii *Einsatzgruppen,* într-o zonă retrasă, unde o groapă comună fusese deja pregătită. „Când am ajuns în acel loc, un văzut oameni goi, fără haine“, îşi aminteşte supravieţuitoarea Hivka Yosselevska.

> Noi tot credeam că era vorba despre tortură. Dar am vrut să văd ca să mă conving, să fiu sigură. Am văzut câteva rânduri de oameni care fuseseră împuşcaţi mortal întinşi acolo. (...) Şi apoi au luat-o pe mama şi ea a spus: lasă-ne să stăm în faţa ei; dar au prins-o pe mama şi au împuşcat-o şi pe ea; şi apoi era bunica mea, mama tatălui meu, care stătea acolo; avea 80 de ani şi avea doi copii în braţe. Şi apoi era sora tatălui meu. De asemenea, avea copii în braţe şi a fost împuşcată pe loc cu bebeluşii în braţe. Şi în cele din urmă mi-a venit rândul. Era acolo sora mea mai mică şi ea voia să plece; i-a implorat pe germani; a cerut să fugă, goală; a mers spre germani cu una dintre prietenele ei; stăteau îmbrăţişate; şi a cerut să fie cruţată, stând acolo goală. El s-a uitat în ochii ei şi le-a împuşcat pe amândouă. Au căzut împreună, în îmbrăţişarea lor, cele două tinere fete, sora mea şi tânăra ei prietenă. Apoi a doua mea soră a fost împuşcată şi apoi mi-a venit rândul. Eram cu copilul în braţe. Ne-am întors spre mormânt, apoi el s-a răsucit şi m-a întrebat: „în cine să trag mai întâi?“ Eram deja cu faţa spre mormânt. Germanul a

întrebat: „Pe cine vrei să împuşc mai întâi?“ Nu i-am răspuns. Am simţit că-mi ia copilul din braţe. Copilul a strigat şi a fost împuşcat imediat. Şi apoi a ţintit spre mine. Mai întâi m-a prins de păr şi mi-a întors capul; am rămas în picioare; am auzit o împuşcătură, dar am rămas în picioare, apoi mi-a întors din nou capul şi a îndreptat revolverul către mine, mi-a ordonat să mă uit, apoi mi-a răsucit capul şi m-a împuşcat. Apoi am căzut la pământ în groapă, printre trupuri; dar nu am simţit nimic. După momentul acela am simţit un fel de greutate şi apoi m am gândit că poate nu mai sunt în viaţă, dar că simt ceva după ce am murit. Am crezut că sunt moartă, că acesta este senii mentul care vine după moarte. Apoi am simţit că mă sufoc; oamenii cădeau peste mine. Am încercat să mă mişc şi am simţit că trăiesc şi că mă pot ridica. Mă înecam. Am auzii împuşcăturile şi mă rugam pentru un alt glonţ care să pună capăt suferinţei mele, dar am continuat să mă mişc.[71]

La Borisov, aflat la 120 de kilometri de Smolensk, naziştii vor executa 15 000 de evrei: 7 000 din ghetoul Borisov şi 8 000 din regiunile vestice ocupate în Belarus. Conform mărturiei lui Rudolf von Gersdorff: „Oamenii SS-ului au mers la Borisov şi au înconjurat ghetoul. (...) Au dat instrucţiuni unităţilor SS din Lituania să elimine evreii. (...) Mai întâi, i-au forţat pe evrei să sape gropi adânci, apoi au fost împărţiţi în grupuri de 100. aruncaţi goi în groapă şi seceraţi cu mitraliere de către lituani eni. Pentru a verifica cine murise şi cine mai era încă în viaţă, ii forţau pe evreii din grupul următor să calce pe trupuri şi apoi s.i aibă aceeaşi soartă. Un membru SS a fost văzut ridicând copii mici de picioare, împuşcându-i în cap şi apoi

aruncându-i înapoi în groapa comuna. /2

în Moghilev trăiau aproape 20 000 de evrei în 1939, reprezen tând 20% din populaţie. Numărul acestora a crescut după inva darea Poloniei – mulţi refugiaţi dinspre Bug au venit aici –, dai a scăzut din nou după invazia germană, evreii grăbindu-se să se pună la adăpost spre est. Totuşi, când Wehrmachtul a intrai în oraş, pe 26 iulie 1941, între 7 000 şi 10 000 de evrei au fost prinşi în zonă. Lupta pentru cucerirea Moghilevului se întinsese pe mai mult de trei săptămâni, iar oraşul fusese folosit ca loc de retragere pentru comuniştii din Belarus, motiv pentru care . I va căpăta o importanţă militară specială, găzduind Cartierul ».<ncral al Grupului de armate Centru şi al comandourilor de lh hidare ataşate acestuia.[73] ¿Mai mult, în cazul în care cuceriri- l< germane în est ar fi continuat, Moghilevul era luat în calcul pentru a deveni un centru de exterminare de tip Auschwitz. în Moghilev au acţionat *Sonderkommando 7a* şi *Einsatzkommando* K din cadrul *Einsatzgruppe* B, care la începutul lui octombrie l'>41 puteau raporta la Berlin că toţi evreii din oraş fuseseră În hidaţi.[74] în august, când stabilizarea frontului era prioritară, evreii au fost ucişi sub pretexte militare: 80 pentru că arătaseră ■ciune de rezistenţă, 113 pentru că încercaseră să fugă din oraş. I Jlterior, zona a fost „curăţată" fără a mai recurge la justificări: în octombrie 1941 au fost lichidaţi 2 200 de evrei din zona Gorki, 900 din Mstislavl, 3 726 în Moghilev. Artur Nebe, care conducea *l'insatzgruppe* B, a folosit azilul din Moghilev, aşa cum vom vedea, pentru experimente privind uciderea prin gazare.[75]

Din septembrie, zvonurile despre masacrele

germane ajunseseră deja la comunităţile evreieşti din zona rusă. Un raport al *l'insatzgruppe* C din 12 septembrie 1941 menţionează „zvonurile care par a fi circulat printre evrei privind soarta la care se pot aştepta de la noi“.[76] Evreii din multe comunităţi fugiseră sau fuseseră evacuaţi, privând comandourile morţii de masacrele preconizate la Mariupol şi în apropierea Leningradului.

Formaţiunile de lichidare trimiteau la Berlin rapoarte detaliate cu numărul de morţi, acesta fiind modul în care eficienţa lor putea fi măsurată. La jumătatea lui noiembrie, *Einsatzgruppe* B anunţa o cifră (parţială) de 45 000 de crime. La începutul aceleiaşi luni, *Einsatzgruppe* C vorbea de 75 000 de evrei lichidaţi. La jumătatea lui decembrie, *Einsatzgruppe* D transmitea un bilanţ de 55 000 de morţi.[78] Cea mai sângeroasă formaţiune a lui Heydrich, *Einsatzgruppe* A, care acţionase în ţările baltice, putea raporta acasă, încă de la jumătatea lui octombrie 1941, că ucisese 125 000 de oameni.[79]

Dacă înaintea Operaţiunii Barbarossa uciderea „bolşevii ilor” şi a „sabotorilor evrei“ în zonele străbătute de Wehrmacht < HI considerată o misiune rezervată în general unei „elite ariene” coordonate de SS, pe măsură ce Himmler a trecut la ucidcn n în masă a evreilor – inclusiv bătrâni, copii, femei fără nici n implicare în lupte –, ucigaşii de vocaţie şi oportunişti străini au devenit tot mai importanţi pentru el. SS-istul Bach-Zelewsl-l considera că „există o legătură evidentă între cuvântarea Im Heinrich Himmler de la începutul lui 1941, înainte de campania din Rusia, cuvântare rostită la Wewelsburg şi în care arăta că scopul campaniei în Rusia ar fi decimarea populaţiei slave şi t

<• ducerea ei cu 30 de milioane, şi încercarea amintită de a acţiona realmente în acest sens prin intermediul unor trupe de calitate inferioară".[80] Acesta a fost motivul pentru care implicarea difei I telor grupări naţionaliste locale a crescut constant pe parcursul Holocaustului gloanţelor. Dincolo de raţiunile propagandistice şi de cele logistice (Himmler avea nevoie, pur şi simplu, de mal multe batalioane de lichidare decât putea găsi în SS), a existai şi un factor psihologic în mărirea continuă a efectivelor străine implicate în Holocaust: călăii germani doreau ca formaţiunile locale – lituanieni, letoni, ucraineni, români – să îi elibereze de o parte din crime, care deveneau prea greu de suportat.

Uciderea a mii de oameni într-o zi, împuşcarea continuă a copiilor şi a femeilor au creat probleme psihice chiar pentru na ziştii convinşi. Oricât de multă ideologie rasistă fusese revărsata asupra acestor oameni, mulţi dintre ei îşi pierdeau minţile şi nu puteau face faţă decât cu ajutorul alcoolului. Vodca oferită celor care ucideau copii era mereu suplimentată. Un membru al echipei de filmare a lui Hitler care a asistat la masacrul din Minsk, din 15 august 1941, însoţindu-l pe Himmler, susţine că un comandant de poliţie implicat în asasinate l-ar fi rugat să îl ia cu el: „Nu pot să mai suport. Mă poţi scoate de aici? Nu mai pot suporta – e teribil."[81] Bach-Zelenski a susţinut că i-ar fi spus lui Himmler în timpul execuţiilor din Minsk: „Priviţi în ochii

o.nnenilor din acest Kommando, cât de tulburaţi sunt. Aceşti oameni sunt terminaţi pentru tot restul vieţii.“[82]

Oskar Paul Dirlewanger, liderul brigăzii care îi purta numele compusă din condamnaţi care se puteau reabilita murind pe liont, era alcoolic, psihotic şi necrofil. Bach-Zelewski explica despic formaţiunea acestuia că „era alcătuită în cea mai mare parte din răufăcători cu antecedente penale; oficial se vorbea de bracoнieri, dar printre ei erau şi adevăraţi criminali, condamnaţi penii ti furturi prin efracţie, pentru crime etc.“[83] Dirlewanger, care a n< is 30 000 de evrei în Belarus, consuma mari cantităţi de alcool, i.ire îl făceau să transforme misiunile de lichidare în spectacole »le tortură.[84] Era un adept al incendierii evreilor şi îşi ucidea victimele violurilor. Aceasta era o procedură răspândită, de altfel, în grupările naziste de lichidare. în vreme ce aştepta să fie ucisă la Babi Iar, actriţa Dina Proniceva a văzut cum două evreice au fost violate în grup de poliţiştii germani, care apoi le-au înjunghiat.[85]

Ciudatul caz românesc: masacre, oportunism, salvare

Spre deosebire de Adolf Hitler sau Benito Mussolini, care aveau în spate îndelungate cariere politice, în cursul cărora îşi clarificaseră poziţia în „chestiunea evreiască“ (Ducele, de pildă, alterna strategic antisemitismul cu momentele de simpatie faţă de evrei), mareşalul român Ion Antonescu a fost un lider neexperimentat, pus prea repede, începând cu septembrie 1940, în faţa unor decizii istorice pentru care nu era pregătit. Şi din acest motiv, la Antonescu

se va manifesta o dublă schizofrenie, care face atât de atipic şi de greu de înţeles Holocaustul românesc. în primul rând, Antonescu a exercitat guvernarea sub efectul unui puternic narcisism – purtându-se şi vorbind precum personajele istorice pe care le admira şi pe care încerca să le imite. El voia să pară, pe rând, „măreţ“ prin cruzime, dar şi „măreţ“ prin simţul dreptăţii: putea condamna la moarte, fără ezitare, zeci de mii de evrei când dorea să încarneze un lider sever, arătându-se mai apoi ultragiat

de modul sărăcăcios în care era îmbrăcat un singur evreu lolo II la muncă forţată în Vechiul Regat. în al doilea rând, Antones« n it intrat în războiul împotriva Rusiei total subjugat de Hitler, »mi vins de victorie şi îmbătat de rolul care credea că îi va reveni în istoria României. în această etapă, mareşalul s-a arătat fan.ill» yl nemilos, renunţând la prudenţa care ar fi trebuit să caractei 1 /«♦/♦ o ţară cu resurse reduse, cum era România. Când însă soarta 1 a/ boiului s-a schimbat, după Stalingrad, Ion Antonescu a dovedii că nu era un fanatic autentic, precum Hitler, ci – din fericire un oportunist dispus să devină rezonabil şi viclean când forţa nu mai era de partea sa. întreaga armată română a fost pusă în gai «la în fapt, de şocul de la Stalingrad. Liviu Beris, un supravieţuitul al deportărilor din Transnistria, îşi aminteşte că „imediat după înfrângerea armatei române comportamentul jandarmilor s .1 modificat. A devenit mai uman, era cu totul altceva.“[86]

Plecând de la acest portret fluctuant al mareşalului, şi Holo caustul românesc a fost inegal şi ciudat: de o brutalitate extremă l.i începutul războiului, în special în teritoriile eliberate sau ocupate, apoi tot mai domolit pe măsură ce puterea lui Hitler se evapora Românii au comis unele dintre cele mai odioase crime şi masau < din cel de-al Doilea Război Mondial în Basarabia, Bucovina şi Transnistria, având o contribuţie majoră în Holocaustul gloanţeloi Paul Johnson afirmă că „după germani şi austrieci, românii au fosl cei mai mari ucigaşi de evrei“.[87] Raul Hilberg a ajuns la aceeaşi concluzie: „Nici o ţară, în afara Germaniei, nu s-a implicat în ma sacrarea evreilor la o asemenea scară“.[88] Richard J. Evans notează că forţele române,

„de cele mai multe ori acţionând singure, au omo rât între 280000 şi 380000 de evrei, cel mai mare număr de evrei executaţi de o ţară independentă din Europa în cursul celui de-al Doilea Război Mondial, după Germania".[89] Conform raportului în tocmit de Comisia internaţională pentru Studierea Holocaustului în România, compusă din zeci de istorici specializaţi în Shoah din Israel, SUA şi România, „între 45 000 şi 60000 de evrei au fost omorâţi în Basarabia şi în Bucovina de către trupele germane şi
... .ine în 1941. între 105000 şi 120000 de evrei români deportaţi ou murit ca rezultat al expulzărilor în Transnistria. în regiu- li< j Transnistriei, între 115000 şi 180000 de evrei locali au fost lh hidaţi (în special la Odessa şi în districtele Golta şi Berezovca). • <•! puţin 15 000 de evrei din Regat au fost ucişi în pogromul de la
I r.i şi ca urmare a altor măsuri antievreieşti. (...) Din cei 25 000 de mini (jumătate dintre ei copii) trimişi în Transnistria, aproximativ
II 000 au pierit. Comunităţi rome nomade vechi de secole au dispărut pentru totdeauna."[90]

Pe de altă parte, puţin peste 50% dintre evreii români (estimările variază între 50% şi 57%) au supravieţuit războiului.[91] I vicii din Banat şi din sudul Transilvaniei au fost păstraţi în ţară < ,md deportarea lor în centrele de exterminare părea deja stabilita, în vreme ce evreii din Vechiul Regat nu au făcut obiectul unor discuţii avansate între Bucureşti şi Berlin.[92] După august 1942, liderii antisemiţi români – alertaţi de avertismentele Marii Britanii şi ale Statelor Unite privind intenţia de a pedepsi complicii la Holocaust –

au devenit tot mai prudenţi şi pasivi, context în care corupţia din administraţia românească s-a dovedit o binecuvântare pentru evreii care încercau să supravieţuiască şi chiar să scape din Europa prin portul Constanţa. în această etapă, deschiderea orientală către mită a funcţionarilor români a fost o *felix culpa* în comparaţie cu intransigenţa criminală a birocraţiei naziste. Alti Rodai, o evreică din Bucovina care era copil în acea perioadă, povesteşte: „Am supravieţuit prin tatăl meu care cumpăra şi vindea în piaţă, el a fost arestat şi acolo de mai multe ori, dar în România era foarte uşor să mituieşti, aşa că a scăpat de fiecare dată“.[93] Şi reporterul de război Alexander Werth va obţine din partea locuitorilor din Odessa, care au cunoscut pentru o scurtă perioada administraţia lui Antonescu, o mărturie similară: „Singura circumstanţă atenuantă ce se poate invoca în favoarea Siguranţei [româneşti] este extraordinara ei corupţie. Profitând de acest fapt, mulţi evrei care dispuneau de suficienţi bani îşi cumpărau acte de «arieni» sau, cel puţin, pti meau autorizaţia de a pleca la ţară.“[94]

România avea propria tradiţie antisemită – una dintre • • I» mai virulente din Europa. Scriitorul loan Slavici scria d< .pi» evrei că „ne rămâne doar ca, la un semn, să închidem gramţ< I. să-i sugrumăm, să-i aruncăm în Dunăre până la cel din unui ca să nu mai rămână nici sămânţă din ei“,[95] în vreme ce omul .1. ştiinţă Nicolae Paulescu explica faptul că, „în urma cercetai mele, am descoperit că jidanii au un creier prost format, adh .1 cu toţii sunt degeneraţi“.[96] în Constituţia din 1866, articolul ' stabilea că „numai

străinii de rit creştin pot dobândi cal il.il«.1 de român“; pentru a se asigura că parlamentarii vor vota au.r. tă prevedere, negustorii din Bucureşti vandalizaseră Templul Coral.[97] Ca şi în Imperiul German, antisemitismul ţinea de uu cod cultural şi social al formării naţiunii – ispitindu-l chi.ii şi pe poetul şi gazetarul care va defini această epocă, Mih.il Eminescu – motiv pentru care Julius Constantinescu afirmă <a nu a putut identifica decât „trei personalităţi ale României din secolul al XlX-lea care nu au fost antisemite: Alexandru loan Cuza, P.P. Carp şi Caragiale“.[98] Această tradiţie va fi confirma tă în anii 1930, când noua generaţie de intelectuali, compusa din scriitori care vor face ulterior carieră în afara ţării (Eliade, Cioran), a aderat la mişcările de extremă dreapta. Formatorul acestei generaţii, profesorul Nae lonescu, nota în prefaţa la cartea *De două mii de ani...* a romancierului şi dramaturgului evreu Mihail Sebastian (pseudonimul lui losif Hechter): „Suferi pentru că eşti evreu; ai înceta să fii evreu în momentul în care nu ai mai suferi; şi nu ai putea scăpa de suferinţă decât încetând a fi evreu. Este, desigur, o apăsătoare fatalitate. Dar tocmai de aia nu e nimic de făcut: Iuda va agoniza până la sfârşitul veacului.“[99]

în aceste condiţii, în ciuda îndelungatelor presiuni internaţionale, drepturile cetăţeneşti vor fi obţinute târziu de evreii din România – abia în 1923 – şi vor fi pierdute aproape imediat, începând cu 1938, când la putere încă se afla Carol al II-lea,
|ı |'i< /entatul unei dinastii care reuşise modernizarea ţării. Cei lliul importanţi politicieni români ai epocii, Ion C. Brătianu p Hui său, Ion I.C. Brătianu, deşi liberali educaţi în Franţa, lıı |»наţi de idealurile

revoluţionare de la 1848, s-au împotrivit jmistant acordării de drepturi evreilor. Mark Mazower explică ……. fenomen, întâlnit şi în restul estului Europei, prin faptul că HI'ICI tivul liberalilor era, înainte de toate, întărirea statului şi a naţiunii: „Discriminarea, în cazul drepturilor minorităţilor, nu li . .i datorat, în primul rând, reacţionarilor şi conservatorilor. I'm contră, în estul Europei, ea a fost, înainte de toate, opera liberalilor modernizatori, care încercau să creeze o comunitate naţională prin acţiunea directă a statului.“[100]

După Primul Război Mondial, integrarea evreilor s-ar fi putut face, fără mari eforturi, prin includerea în Constituţie a articolului 7 din Tratatul Minorităţilor adoptat la Conferinţa de l'ace de la Paris, tratat care fusese semnat de România. Conform .uestuia, regatul dunărean se obliga să „recunoască drept supuşi tomâni cu deplin drept şi fără nici o formalitate pe evreii care locuiesc în toate teritoriile României şi care nu se pot prevala de nici o altă naţionalitate“.[101] Liderii români nu erau însă dispuşi s.i recunoască tratatele semnate, explicând – aşa cum o făcea ministrul G.G. Mârzescu – că problema evreiască nu trebuia soluţionată „decât la lumina necesităţilor noastre interne, iar hotărârile noastre să izvorască din conştiinţele noastre de cetăţeni români, iar nu din protecţiunile pe care ni le-ar da unora sau altora tratatele internaţionale“.[101] în acest mod, emanciparea colectivă va fi evitată după 1918, protejându-se principiul naturalizării prin cereri individuale, care puteau fi foarte uşor blocate administrativ pe termen nedefinit.[102]

România anilor 1938-1941 se îndrepta inevitabil spre catastrofă; atât din cauza antisemitismului local –

un fascism ortodox organizat politic de Legiunea Arhanghelului Mihail –, cât şi pentru că ţara stârnea interesul lui Stalin. Deşi imitau NSDAP, legionarii practicau – cel puţin în perioada fondatorului Cornelia Zelea Codreanu, „Căpitanul“ – un misticism dc/|i,u» tător pentru un ideolog nazist anticreştin precum Roscnl» t|ţ „Facem o mare deosebire între linia pe care mergem noi şi I11114 Bisericii Creştine“, explica Zelea Codreanu. „Linia Bisericii < cu mii de metri deasupra noastră. Ea atinge perfecţiunea şl .11 blimul. Nu putem coborî această linie pentru a explica l.iph I. noastre. Noi, prin acţiunea noastră, prin toate faptele şi gândii rile noastre, tindem către această linie, ne ridicăm spre ea, ni.11 cât ne permite greutatea păcatelor cărnii şi condamnarea la c.m am fost sortiţi prin păcatul originar.“[103] Chiar şi când preluau cultul nazist al camarazilor căzuţi în Puciul de la Berărie, l< >•. 1 onarii o făceau înlocuind mistica sângelui arian cu un cull d martirilor şi al jertfei ortodoxe. Evocând constant amintirea Im Ion I. Moţa şi Vasile Marin, doi vechi legionari care muriseră la Majadahonda, luptând în tabăra fascistă în Războiul Civil din Spania, Căpitanul Codreanu scria: „Fiţi cu gândul la sfântul mormânt, care a sfinţit toată generaţia noastră de luptători, pi în sângele lui Moţa şi Marin, cu gândul la cei morţi sub pământ, sub asupriri nedrepte. (...) Aceşti zece ani ce vin vor mai vedea asupriri şi morminte de-ale noastre, dar vor vedea şi pe toţi vrăjmaşii noştri înfrânţi şi toate uneltirile lor sfărâmate.“[104]

Ameninţarea pe care românii – deloc tentaţi de comunism o resimţeau constant dinspre Uniunea Sovietică explica în parte această îndârjire religioasă. Sovieticii revendicau Basarabia ro mânească – teritoriu

cucerit de ţari în 1812, dar care fusese redo bândit de România la sfârşitul Primului Război Mondial – , însă erau cu ochii şi pe petrolul din zona Ploieşti, care devenea vital pentru Hitler în contextul pregătirilor de război. Bucureştiul pendulase după 1866 între Berlin şi Paris: regii din familia Hohenzollern-Sigmaringen şi politicienii conservatori, educaţi adeseori la Viena, erau filogermani, în timp ce burghezia liberală prefera Franţa, de care se simţea mult mai apropiată cultural. în Primul Război Mondial, românii au ezitat doi ani între cele două blocuri, optând în 1916 pentru Antantă – o victorie a premierului Iii- t.il filofrancez împotriva monarhului german, care a ales cu mioare interesele ţării în faţa loialităţilor dinastice. Când însă Mm ui occidental nu a mai putut proteja Europa răsăriteană în l. q.i lui Hitler şi a lui Stalin, România – vizată de revendicările IIRSS – a ales să joace, oarecum în disperare de cauză, cartea li» dinului. Germanii erau interesaţi de petrolul şi de grânele uiiuâneşti, intenţionând să transforme ţara într-un producător .igiicol căruia să-i acopere, la schimb, nevoile industriale. Pe 25 Iulie 1941, Hitler le spunea apropiaţilor că

> România ar face bine să renunţe pe cât posibil la propria industrie şi să se integreze în piaţa germană pentru .i-şi vinde acolo bogăţiile agricole, mai ales grâul, şi pentru a primi în schimb produsele industriale de care are nevoie. Basarabia este un grânar. în felul acesta, proletariatul bolşevizat ar dispărea, iar ţara ar avea ce îi trebuie. Trebuie să recunosc că regele Carol a acţionat în acest sens.[105]

Concurând cu Ungaria pentru favorurile lui Hitler în

privinţa Transilvaniei (care se unise cu România în 1918, o pierdere considerată catastrofală de Budapesta) şi sperând să lie protejaţi de germani în faţa ambiţiilor lui Stalin, românii au dat dovadă de zel în imitarea Fuhrerului. Carol al II-lea a instaurat un stat totalitar pe model german şi a adoptat o legislaţie antisemită de inspiraţie nazistă. în baza legilor guvernului Octavian Goga – un alt poet român care s-a definit politic prin antisemitism, numit premier deşi partidul său primise doar 9,15% din voturi – 225 222 de evrei şi-au pierdut drepturile civile recent dobândite.[106] Chiar şi aşa, Carol nu a putut împiedica pierderea Basarabiei şi a nordului Bucovinei în urma acordului Hitler-Stalin, dar nici a nord-vestului Transilvaniei în favoarea maghiarilor în baza unui „arbitraj“ al lui Hitler.

în lupta electorală, antisemitismul nu era nicidecum o invenţie a Legiunii Arhanghelului MihaiL Aşa cum scrie Andrei Oişteanu, „antisemitismul a fost chiar raţiunea de a fi a l.r.< h mului românesc“.[11’7] Precursorii legionarilor, „lăncierii” (lipi Apărării Naţionale Creştine) îşi asumaseră în mai 1930 ui main rul program politic în „problema jidovească“:

1. Retragerea drepturilor politice şi înlăturarea jidan ilot de la împământenire.
2. Revocarea cu efect retroactiv a legii numelui.
3. Scoaterea jidanilor din comunele rurale.
4. Exproprierea pământurilor ocupate de jidani şi trece rea lor în mâinile sătenilor.
5. Scoaterea jidanilor din funcţiuni publice.
6. Exproprierea treptată a proprietăţii urbane jidăneşli în interesul naţionalizării oraşelor.
7. *Numerus clausus,* legiferarea proporţionalităţii

în toate ramurile de activitate culturale şi economice.[108]

în 1935, gazetarul de dreapta Pamfil Şeicaru lansase o cam panie împotriva avocaţilor evrei, acuzându-l pe ministrul jusli ţiei că, „aici, în Barou, ca în toate celelalte domenii de activitate, elementul românesc este ameninţat de creşterea vertiginoasă a elementelor neromâneşti, care încep să devină o majoritate peri culoasă şi intolerabilă. Proporţia etnică, în toate domeniile, este o necesitate vitală pentru apărarea statului român.“[109] Campania lui Şeicaru a dat imediat rezultate, din acelaşi an fiind impus în avocatură principiul proporţiei etnice, pentru ca doi ani mai târziu, în 1937, toţi avocaţii evrei să fie excluşi definitiv din Barou.[110]

într-o tentativă tardivă de a păstra independenţa statului român în faţa lui Hitler, regele Carol al II-lea a demis în 1938, înaintea pierderilor teritoriale, guvernul Goga şi a lichidat conducerea Gărzii de Fier, în frunte cu Zelea-Codreanu. Reacţia Germaniei a fost însă virulentă, Hitler retrăgându-şi ambasadorul de la Bucureşti şi oferindu-i protecţie lui Horia Sima, noua căpetenie legionară. Izolat şi neputincios, regele Carol a cedat
lin acel moment controlul economic al ţării ambasadorului ger- iti.ni Fabricius. Când Berlinul a început să negocieze împărţirea niiloriilor româneşti celorlalţi clienţi ai săi din est (Ungaria, llillgaria), precum şi partenerului său vremelnic de la Kremlin, n.iziştii au inclus printre solicitările la adresa Bucureştiului şi o
• veritate sporită în chestiunea evreiască. Era tema asupra căreia

• ••mânii erau dispuşi să facă cele mai mari concesii – atât în regimul lui Carol al II-lea, cât şi în cel al mareşalului Antonescu. Pe lângă evreii din Vechiul Regat, România dobândise în 1918, prin Marea Unire, alte trei categorii de evrei: cei din Basarabia, priviţi m.ii degrabă ca ostili din pricina unor potenţiale simpatii comuniste, evreii din Transilvania, care erau adeseori maghiarizaţi, piecum şi evreii din Bucovina – germanizaţi.[111] Faţă de aceste
• alegorii, statul român a refuzat să exercite, în general, orice lorrnă de protecţie şi de responsabilitate. Populaţia evreiască a României a variat mult pe fondul pierderilor teritoriale: de la 728 000 în România Mare la puţin peste 300 000 după pierderea l'ransilvaniei de nord, a Basarabiei şi a Bucovinei de nord.[112]

Printre măsurile antisemite adoptate în această perioadă de Bucureşti se numără trecerea în patrimoniul statului a proprietăţilor rurale şi urbane evreieşti, epurarea funcţionarilor evrei şi a angajaţilor din întreprinderi, interzicerea căsătoriilor dintre evrei şi români, interdicţia de a purta nume româneşti, munca obligatorie, limitarea strictă (la 6% din numărul total de elevi) şi apoi interzicerea completă a dreptului la educaţie, precum şi o sumedenie de interdicţii comerciale. într-un document din 8 august 1940, menit să justifice legislaţia antisemită, ministrul român al justiţiei afirma că „problema evreiască constituie o problemă politică, juridică şi economică în marginile Statului român autoritar şi totalitar. Se poate spune că prin rezolvarea acestei probleme se statorniceşte dreptatea poporului român.“[113] O explicaţie suplimentară venea în Decretul 711 din 1941: „Fiinţa

etică a neamului nostru trebuie ferită de amestecul cu sânge evreiesc“.[114] în contextul exproprierii proprietăţilor

orăşeneşti ale evreilor, decisă la 21 martie 1941, mai. ih.l Antonescu spunea: „Decretul pentru trecerea proprietăţii utl.i ne evreieşti în patrimoniul statului este un decret de stabilii, н unor drepturi istorice ale Naţiunii Româneşti şi de întoaix ci. I.» credinţa noastră naţională şi creştină“.[115]

Mareşalul Ion Antonescu fusese propulsat la putere pe hm dul prăbuşirii politice a statului român. După abdicarea reg< lui Carol al II-lea – detestat oricum din cauza corupţiei şi a pronii • cuităţii –, a fost proclamat, prin decretul din 14 septembrie 19 Ui statul naţional-legionar sub conducerea mareşalului:

> Art. 1. Statul român devine stat naţional-legionar.
>
> Art. 2. Mişcarea Legionară este singura mişcare recunos cută în noul stat, având ca ţel ridicarea morală şi materială a poporului român şi dezvoltarea puterilor lui creatoare.
>
> Art. 3. D-l general Ion Antonescu este conducătorul sta tului legionar şi şeful regimului legionar.

în condiţiile în care partidele democratice tradiţionale încercau să rămână loiale taberei occidentale, legionarii au fost singurii entuziasmaţi de perspectiva accesului la putere. După ce Zele.i Codreanu, adept al terorismului politic, fusese lichidat în noiem brie 1938 (în prealabil oamenii Căpitanului îl uciseseră, în 1933, pe premierul liberal I.G. Duca şi măcelăriseră, trei ani mai târ ziu, cu sute de gloanţe şi lovituri de topor, un disident legionar) conducerea Legiunii fusese preluată de Horia Sima, un personaj mai şters şi alunecos, controlat de naziţti şi, foarte probabil, de serviciile secrete româneşti.

De-a lungul guvernării sale antisemite, Ion

Antonescu a fost constant la curent cu situaţia evreilor din România. în septembrie 1940, de pildă, el îl primise în audienţă pe Wilhelm Filderman, preşedintele Federaţiei Uniunii Evreilor, parcurgând ulterior mai multe memorii trimise de acesta (pentru insistenţa lui, Filderman va fi deportat de Antonescu în Transnistria).

Analizând discuţiile dintre Antonescu şi Filderman, Radu l".mid notează că „această relaţie personală, dar şi instituţională, stituie unul dintre paradoxurile antisemitismului din România. Este intr-adevăr de neconceput ca Hitler să-i primeas-
• a m audienţă pe reprezentanţii evreilor germani şi să justifice i ..iu să anuleze) măsurile luate împotriva acestora."[116] Pe de altă p.iile, acelaşi mareşal Antonescu nu se sfia să-şi admită anti-
• initismul, mai cu seamă în şedinţele Consiliului de Miniştri, unde ţinea lungi discursuri pe acest subiect: „Aşa am crescut • ||, cu ura împotriva turcilor, jidanilor şi ungurilor. Sentimentul .11 i-sta de ură împotriva duşmanilor patriei trebuie împins până l.i ultima extremă. îmi iau eu această răspundere", anunţa el, pe K aprilie 1941, în faţa propriului Cabinet.[117]

Colaborarea dintre legionari – mult prea violenţi, dezorganizaţi şi interesaţi de jefuirea proprietăţilor evreieşti – şi armata < ontrolată de Antonescu avea să fie de scurtă durată. Pe măsură ic se contura planul de a ataca Uniunea Sovietică, Germania şi militarii români simţeau nevoia de a elimina orice factor inutil de dezordine. Ruptura se va produce în ianuarie 1941, în beneficiul lui Antonescu, care primise pe 14 ianuarie sprijinul lui Hitler. Mareşalul se bucura şi de suportul Wehrmachtului şi al Ministerului de Externe german, în vreme ce Legiunea era încurajată de Heydrich şi era privită cu oarecare simpatie de Himmler. între 21 şi 23 ianuarie 1941, legionarii vor încerca în mod neconvingător să preia puterea şi, în paralel, vor lansa un pogrom de o violenţă extremă (Pogromul de la Bucureşti), mergând până la a ucide şi a expune 13 evrei la abator – spintecaţi, spânzuraţi cu propriile

intestine şi agăţaţi în cârligele pentru animale. Au schingiuit alte 2 000 în centre de tortură de pe Calea Călăraşi nr. 37, Prefectura Poliţiei, Sinagoga Malbim sau Moara Străuleşti (unde se afla „Ferma Căpitanului“). Templele evreieşti au fost distruse cu topoare şi incendiate, în vreme ce legionarii dănţuiau lângă flăcări. în timp ce o parte dintre evreii de la Prefectura Poliţiei erau executaţi la abator, 86 dintre cei supuşi supliciilor în Calea Călăraşi nr. 37 au fost transportaţi la în.ii|U nea Bucureştiului, în pădurea Jilava, lângă râul Sabar, unde nu fost jefuiţi şi executaţi. Printre aceştia se găseau şi fraţii lam u şi losif Guttman, copiii lui Zvi Guttman – rabin al Comunităţii Evreilor din România şi preşedinte al Tribunalului rabini» , care au fost împuşcaţi în braţele tatălui lor (aveau doar 28 şl 'n de ani). Rabinul Guttman a supravieţuit execuţiei – apoi mu l alte încercări de omor câteva ore mai târziu. A existat şi o a 11» ui tentativă de a-l împuşca, dar călăii au renunţat în ultima clipa „„ Ziaristul Brunea-Fox a descris modul în care arătau trupmil« celor masacraţi la Jilava:

> Despuiaţi, complet goi, (...) zac în grupuri, câte trei sau individual, perechi sau răzleţi, aşa cum au fost întovărăşiţi în clipa morţii. (...) Flăcăiaş subţire, blond. De-a curmezişul pieptului, peste şale, i s-au incrustat brazdele vinete lăsate de răngile şi frânghiile ude. Dar oroare! Ce manichiură sinistră ornează degetele sfărâmate, cu vizibile articulaţii deviate care înţeapă pielea. Fiarele i-au smuls unghiile. A fost cărat aici şi mutilat. (...) Altul. Bărbat atletic, piept lat, picioare şi braţe vânjoase. A încremenit cu mâinile crispate în zvâcnirea din urmă peste pântecele neted, de unde a ţâşnit prin gaura

largă a proiectilului, un ghem de viscere. (...) Privesc sub petecul de hârtie ce acoperă pubisul unui vlăjgan voinic. Nu-i o drăcească iluziune: nefericitul e emasculat.[119]

Cel puţin 120 de evrei au fost omorâţi în această dezlănţui re de furie a legionarilor.[120] Mai multe sinagogi au fost distruse sau prădate, inclusiv Sinagoga Mare, Templul Coral sau Templul evreilor de rit spaniol. Sute de magazine au fost sparte şi aproape 1 400 de familii evreieşti jefuite.[121] Intervenţia Berlinului de partea lui Antonesci, prin Wehrmacht, va fi decisivă, cum spuneam, pentru oprirea legionarilor. După cum consemnează în jurnal Mihail Sebastian, pe 23 ianuarie, „pe la 11 dimineaţa, au început A tlclileze pe Calea Victoriei, ducându-se spre Şosea, lungi co- lonie motorizate germane, cu puştile şi mitralierele gata de tra- i < ic Erau impresionând. Şi era limpede că armata germană era ■ ii generalul Antonesci împotriva legiunii răsculate.“[122]

Violenţele înregistrate în contextul Rebeliunii legionare nu

• i.iii insă izolate. Şi în armată, care tocmai îşi asigurase puterea,

• x ista o orientare antisemită care a fost încurajată de Antonesci. În fapt, aşa cum arată istoricul Emanuel Grec, scurta dominaţie 1« gionară făcuse ca „instituţiile naţionale să internalizeze ideile hisciste (...) şi să le combine cu un puternic naţionalism şi un uit ¡bolşevism omniprezent“.[124] După cedarea Basarabiei şi a nordului Bucovinei, notele informative militare – şi ele tendenţioase – arătau că „un puternic curent antisemit şi-a făcut loc în sânul armatei şi numai printr-

o puternică disciplină morală
i militară nu-şi ia avânt spre a rezolva – prin sânge – insultele şi defăimările aduse armatei şi familiilor lor“.[125] Telegramele servii iilor de informaţii militare păreau să anunţe şi să pregătească o răzbunare împotriva evreilor: „în general, armata şi populaţia evacuată din Basarabia îşi manifestă revolta contra evreilor. Nu sunt excluse manifestări antisemite mai grave din partea arma- ici.“[126] Ideea că evreii i-au primit cu braţele deschise pe sovietici m Basarabia şi Bucovina este contrazisă, de altfel, de mărturiile din epocă: pentru micii comercianţi evrei, comunismul era o catastrofă. Alti Rodai, al cărui tată cumpăra produse agricole de la ţăranii ucraineni şi le vindea lângă Cernăuţi, îşi aminteşte: „Când tatăl meu a aflat de ocuparea nordului Bucovinei în iunie 1940 de către sovietici, i-a spus unui tânăr care-l ajuta să încarce căruţa cu produse agricole pentru comercializare să le descarce, pentru că altfel ar fi fost confiscate în drum spre târg. Evreii din nordul Bucovinei nu i-au primit pe ocupanţii sovietici cu braţele deschise, iar unii dintre ei au fost deportaţi în Siberia.“[12]

Un factor care va facilita declanşarea masacrelor antievreieşti a fost, aşa cum a observat Adrian Cioflâncă, „periculoasa mişcare de forfecare între refugiaţii care veneau din Basarabia şi unii care voiau să treacă graniţa spre noul teritoriu al Uniunii Sovn li» • Era vorba despre basarabeni, evrei-basarabeni, ruşi, ucr.iim ni care se găseau la muncă în România, sau despre evrei-polon» o care fugiseră odată din calea nazismului în 1939 şi doreau <«a fugă mai departe pe calea apei, cât mai departe de ameninţ.n> a nazistă.“[128] Cei care se grăbeau să ajungă în teritoriile româneai

anexate de URSS erau văzuţi de soldaţii care se retrăgeau di» pi trădători şi agenţi iudeo-bolşevici. în aceste condiţii, milil.nn români au declanşat pogromuri la Galaţi – unde au atacat, p< Ui iunie 1940, 400 de evrei care plecau spre URSS – sau pe I mll» 1940, în Dorohoi. Aici au fost ucişi 50 de evrei, între care dini copii, dar şi bătrâni de 94 sau 80 de ani. în cimitirul din Dorolml soldaţii români şi-au executat camarazii de origine evreiasc a ' '

Obsesia evreului-partizan, care acţionează din interiorul ţării în beneficiul bolşevicilor, va deveni centrală din momentul în care mareşalul Antonescu a decis să i se alăture lui Hitlei m Operaţiunea Barbarossa. în condiţiile în care Moldova, cu o im portantă populaţie evreiască, urma să se afle pe linia frontului Antonescu dorea o „curăţare“ a acesteia de „pericolul evreics» Din acest motiv, evreii din Vechiul Regat au fost mutaţi în lagăr» stabilite în zona de sud-vest a ţării (Craiova, Târgu Jiu, Tuniu Severin, Caracal), deportările afectând circa 40000 de perso.i ne.[130] în strategia românească de înaintare prin Basarabia şl Bucovina se vorbea despre „curăţarea“ teritoriului de evrei prin intermediul Jandarmeriei, ceea ce presupunea „exterminarea pc loc a tuturor evreilor găsiţi în zone rurale“ şi ghetoizarea celui din oraşe – mulţi dintre aceştia urmând a fi executaţi în etape.[111]

Acesta a fost momentul în care statul român a devenii un actor asumat în Holocaust – evreii din oraşul Iaşi fiind iniţial cei mai expuşi primejdiei. Capitala Moldovei era cen trul politic şi cultural al antisemitismului românesc – locul în care crescuse atât vechea generaţie antisemită (Liga Apărării Naţional-Creştine a lui A.C. Cuza), cât şi generaţia nouă a lui

Corneliu Zelea Codreanu.[132] în Iaşi mai avuseseră loc violenţe •iiliscmite – precum pogromul din mai 1899.[133] în oraş locuiau, h momentul lansării atacului împotriva URSS, 35 000 de evrei, Imit o populaţie totală de 110 000 locuitori.[134] Apropierea de mna frontului s-a dovedit fatală pentru aceştia. Pe de o parte, uniata română dorea, aşa cum am arătat, „curăţarea“ regiunii <li potenţiali sabotori „iudeo-bolşevici“ în cadrul acţiunilor de piegătire a frontului“. Pe de altă parte, când oraşul a fost bom- l'.irdat de aviaţia sovietică – pe 24 iunie, apoi în 26 iunie 1941 — .1 născut aici o psihoză a colaborării dintre Armata Roşie şi
•\ iei, aceştia din urmă fiind acuzaţi că dirijează bombardamente Ic şi paraşutiştii sovietici.[135] în al treilea rând, germanii păreau
I aplice şi în România ordinul lui Heydrich de a încuraja discret
•i unele antievreieşti. Din acest motiv, pogromul de la Iaşi, care c va desfăşura între 27 şi 30 iunie 1941, va avea în spate o listă
lungă de instigatori, orchestratori şi complici: Serviciul Special <lc Informaţii (SSI) românesc, Secţia a Il-a a Marelui Stat-Major .il Armatei, Jandarmeria română, legionarii, dar şi structuri germane de spionaj precum Gestapo, *Sicherheitsdienst* (SD) şi Abwehr. „Totul merge conform planului. (...) Atrocităţile care se petrec şi la care suntem martori sunt de nedescris – iar noi le tolerăm şi trebuie să le tolerăm în continuare“, nota un german prezent în Moldova în acea perioadă.[136]

Pogromul de la Iaşi a fost pregătit din vreme, o dovadă în acest sens fiind gropile comune săpate cu o săptămână înainte în cimitirul evreiesc din Păcurari.[137] Pe zidurile din oraş erau lipite afişe cu textul: „Români!

Cu fiecare jidan ucis aţi ucis un comunist!“[138] După ce crimele au început sporadic, sub conducerea unor grupuri legionare (care, teoretic, fuseseră eliminate de Antonescu cu câteva luni înainte), evreii au început să fie scoşi din case în mod organizat, încolonaţi şi conduşi la sediul Chesturii Poliţiei. Pe drum, ei erau bătuţi cu răngi şi, când nu mai puteau merge, împuşcaţi. La sediul Chesturii erau întâmpinaţi de un cordon format din militari români şi germani, care îi loveau crunt, ucigându-i uneori în bătaie. în curtea Chesturii, unde au fost strânşi peste 3 500 de evrei, s-a deschis focul .r.upi.t lor.[139] Circa 300 au murit aici, restul fiind transportaţi în dtniH mari grupuri către gară: Ion Antonescu şi secundul său, MIIMI Antonescu, ordonaseră deja evacuarea lor.[140] în plus, marc .ilul Antonescu ceruse şi executarea „evreilor comunişti“.[141]

Istoria celor două trenuri ale morţii care vor pleca din în dimineaţa zilei de 30 iunie 1941 – în urma pogromului <ai. lăsase deja în urmă între 4 000 şi 10 000 de victime – esle unul dintre cele mai crude episoade ale Holocaustului românesc.” În primul tren – pe care fusese scris „Jidani comunişti“ – au lo .i urcaţi 2 500 de evrei (circa 140 în fiecare vagon). După o călalo rie de 17 ore în jurul oraşului, trenul a ajuns la Târgu Friimu*. aflat la o distanţă de doar 40 de kilometri de Iaşi, unde au fo-.l coborâte 654 de cadavre. Când un copil din tren a încercat alerge spre apă, a fost sfârtecat de gloanţe.[143] Un alt copil a losl ţinut cu capul sub apă până a murit. Trenul a plecat apoi spic Călăraşi, lăsând în alte gări şi câte 300 de cadavre. în final, dup.» o călătorie de aproape opt zile, doar 1 000 de evrei au ajuns în viaţă la Călăraşi, în seara zilei de 6 iulie 1941.[144] Aceştia erau, conform mărturiei

medicului-şef din oraş, „nişte cadavre vii“.”

în al doilea tren, în care au fost urcaţi – tot în dimineaţa zi Iei de 30 iunie – 1 900 de evrei ieşeni, 1 200 şi-au pierdut viaţa până la oprirea de la Podu Iloaiei, după 20 de kilometri străbătuţi în opt ore.[146] Acest deznodământ a fost unul asumat – dacă nu dorit – de autorităţile române, transportul în vagoane de marfă, fără aerisire, în condiţii de caniculă şi supraaglomerare, fără acces la apă şi la mâncare, cu răni deschise căpătate în timpul pogro inului, fiind în sine o formă de lichidare. De altfel, cel puţin 80 de evrei fuseseră urcaţi în ultimul dintre vagoane deja morţi sau muribunzi, după ce au fost torturaţi sau împuşcaţi în gara din Iaşi.[147] Directivele – deopotrivă categorice şi confuze – emise în această perioadă de Ion şi Mihai Antonescu erau dublate, aşa cum a explicat Alexandru Florian, de „discursul politic al lui Ion Antonescu“, discurs care „îndemna la astfel de acţiuni represive şi ı ı asasinat în masă“.[148] Pe 3 septembrie 1941, mareşalul îi transmi- i- a lui Mihai Antonescu că „trebuie să se înţeleagă de toţi că nu • ic luptă cu slavii, ci cu evreii. Este o luptă pe viaţă şi pe moarte. < >i i învingem noi şi lumea se va purifica, ori înving ei şi devenim
< lavii lor.“[149]

Principiul „curăţării terenului“ a fost aplicat cu şi mai multa violenţă după pătrunderea armatei române în Basarabia şi bucovina. Alti Rodai îşi aminteşte: „în iulie 1941, românii s-au întors în nordul Bucovinei, iar evreii din mai multe sate au fost iidicaţi de naţionaliştii ucraineni şi masacraţi. Printre ei s-au numărat trei dintre cei patru bunici ai mei, precum şi unchi, ni.Ruşi şi veri, cred că în total au fost masacraţi 37 de membri

ai familiei mele. Nu ştiu dacă toţi au fost masacraţi în prima fază, i are a avut loc pe 7 iulie, sau unii au fost ucişi şi în faza a doua, pe 29 iulie. (...) O mătuşă de-a mea a supravieţuit şi ea este sursa informaţiilor mele. A fost împuşcată în laba piciorului şi a căzut într-un lac, dar a supravieţuit. La căderea nopţii s-a ascuns intr-un lan de porumb şi cu chiu, cu vai a ajuns la casa părinţilor mei din Zastavna, la 15 kilometri distanţă, şi le-a povestit ce s-a întâmplat.“[150]

în Basarabia, la Sculeni, Regimentul 6 Vânători a împuşcat 311 evrei, după ce i-a obligat pe 40 dintre aceştia să sape mai multe gropi comune.[151] în documentele oficiale ale armatei apare, în privinţa acestui masacru, următoarea notă a colonelului Matieş: „Ostaşii acestui regiment de la Sculeni au avut foarte mult de îndurat de pe urma tuturor jidanilor rămaşi în acest târg. De aceea au fost executaţi conform ordinului superior.“[152] în gropile comune au fost descoperiţi îngropaţi 33 de copii până în 12 ani (şapte aveau doar un an). Unul dintre aceştia fusese îngropat de viu.[153] La Costeşti, militarii români – alertaţi de un grup de antisemiţi români şi ucraineni – au executat cel puţin 360 de evrei.[154] Şi în Herţa, unde Divizia 7 infanterie română a intrat la începutul lui iulie 1941, cei 1 500 de evrei din oraş au fost înghesuiţi în sinagogile oraşului, fiind împuşcaţi în izbucniri dezorganizate,

întrerupte doar de violuri.[155] Acest lucru se întâmpla deşi c\i.

ii din zonă îi aşteptau pe români cu braţele deschise, aşa < um povesteşte Liviu Beris:

> Au fost doar vreo trei-patru evrei din aceia de care v-am spus că erau comunişti şi care au

încercat să fugă, dar am auzit că au fost prinşi undeva prin satele din jur. în rest, mi s-a retras nici un evreu din Herţa, dimpotrivă, aşteptau sa vină românii, venirea românilor era aşteptată ca o elibera re. Noi nu ştiam ce s-a întâmplat în România în anul care .1 trecut, nu am cunoscut regimul naţional-legionar, nu ştiam cine este Antonescu, am fost luaţi complet prin surprinde re. Oamenii aşteptau, ziceau „vin ai noştri". Pentru că anul sub stăpânirea sovietică a fost teribil şi a constituit un leac pentru veşnicie pentru cei care ar fi avut idei comuniste. (...) A venit un cetăţean la tata şi i-a spus „Trupele române sunt la marginea Herţei", iar tata mi-a spus: „Vino să-i întâmpinăm pe ai noştri, am scăpat de deportarea în Siberia", asta era obsesia lui. Mă ia de mână şi mergem şi pe drum se mai adună vreo zece evrei şi vreo 20 de români şi mergem noi în pas vioi spre marginea orăşelului şi, când ajungem, era un soare foarte puternic, şi acum am în memorie cum străluceau căştile soldaţilor. Era un căpitan care în loc dc bună ziua ne-a luat direct: „Care dintre voi sunt jidani să treacă la o parte", astea au fost primele lui cuvinte. După care ne indică o margine de şanţ. Ne ducem acolo ăştia zece care eram, toţi bărbaţi, nici o femeie, între care şi un copil ca mine. A doua comandă a lui a fost: „Descălţaţi-vă!" Ne-am aplecat să ne descălţăm şi când ne-am ridicat în faţa noastră era un grup de ostaşi cu armele îndreptate spre noi. Atunci, din grupul de români unul, nu mai reţin cine, a sărit în faţa noastră, a început să-şi facă cruce şi să strige: „Ce faceţi, dom' căpitan, ăştia-s oameni care au suferit de-a valma cu noi." Din grupul de români au început să

vină şi alţii care şi-au dat seama ce se întâmpla. Şi-atunci, când .1 văzut asta căpitanul, nu a mai dat ordin să ne împuşte. Aceşti oameni sărmani nu fuseseră încă influenţaţi de propaganda românească.[156]

Ritmul crimelor s-a păstrat constant în toate localităţile cu- . ci ite: 150 de evrei ucişi Ia Hotin, 300 la Climăuţi, 500 la Edineţ. Masacre majore au avut loc, în colaborare cu *Einsatzgruppe* D, la

< hişinău, unde vor muri peste 10 000 de evrei, sau la Orhei, unde iile mii – inclusiv femei şi copii – vor fi ucişi în grupuri de 300-500 • Ic persoane.[157] Principiul impus de mareşalul Antonescu – de i executa 50 de evrei pentru orice soldat român (sau german) ucis – a dus la peste 10 000 de execuţii sumare în Basarabia şi Bucovina. Colonelul Tudose, comandantul din Chişinău, anunţa pe 12 august 1941: „Am curăţit oraşul de evrei şi resturile inami-

< e, dându-i o faţă românească şi mai ales creştină. Am organizat ghetoul evreiesc în astfel de condiţiuni ca să nu mai fie nici un pericol prezent sau viitor din partea acestor elemente.“[158]

Cel puţin 45 000 de evrei (alte estimări vorbesc de 60000) işi vor pierde viaţa în Basarabia şi Bucovina. Supravieţuitorii au lost încolonaţi pentru a fi deportaţi peste Nistru, în zona care se termina la râul Bug („Ordinul nr. 6651: în conformitate cu ordinul Domnului Mareşal Antonescu, toţi Evreii vor fi trecuţi în 10 zile la Est de Nistru“).[159] După un acord cu Germania la Tiraspol, completat ulterior cu unul semnat la Tighina, această zonă a intrat sub administraţie românească începând din 19 august 1941. Purta numele de Transnistria şi era condusă de

guvernatorul Gheorghe Alexianu.[160] La începutul lui 1944, povesteşte Alexander Werth, Alexianu a fost demis de Antonescu „ca urmare a unor uriaşe delapidări în care se spune că ar fi fost şi el amestecat. (...) îşi alesese drept reşedinţă frumosul palat Voronţov, de pe bulevardul Primorski. (...) Alexianu a cheltuit banii statului nu pe nevoi obşteşti, ci mai mult pe picioare frumoase.“[161]

Aşa cum scrie Alexandra Laignel-Lavastine, pentru Antonescu, Transnistria reprezenta „o gigantică colonie penală de 40 000 de kilometri pătraţi, pe care românii o vor lua în coltul derare, din toamna lui 1941, ca un «depozit etnic de deşeui i ■ „„ Aici, românii au reuşit „inventarea unui mod de externi iihin mai lent, mai dezordonat şi mai haotic decât în alte părţi pi în nesfârşite marşuri ale morţii, foame, frig extrem, tortură, inl/i rie sau boală“.[163] Din cei 160 000 de evrei selectaţi în Basarabia Dorohoi şi Bucovina în vederea deportării, doar 135 000 .HI ajuns în Transnistria. Ei s-au alăturat unui număr de cel puţin 300 000 care trăiau între Nistru şi Bug la începutul Operaţiunii Barbarossa – dintre care doar o parte au putut fugi din calea înaintării germane şi româneşti.[164] Românii au organizat lagăo de concentrare-exterminare la Vapniarca şi Peciora. Prizon ici II primeau aici pe post de mâncare mazăre pentru vite, care provo ca paralizie şi, în final, moarte; între 400 şi 600 de persoane şi .ni pierdut viaţa numai din acest motiv.[165] Liviu Beris povesteşte M a scăpat de deportarea la Peciora graţie avertismentului primii din partea unui plutonier român care îi împrumutase romanul *Pădurea spânzuraţilor:* „După vreo patru săptămâni vine acelaşi plutonier la meşter, să-i facă o altă comandă, şi mă vede acolo tic

băluind. M-a întrebat: «Ai citit cartea?» «Da», i-am răspuns şi am început să discutăm despre ea, iar el a rămas impresionat despic modul în care i-am expus eu părerile mele. Asta a fost salvarea mea. Peste câteva luni mă trezesc din nou cu acest plutonier la atelierele comunale. «N-am venit să fac o comandă, vino tu sa stăm de vorbă», îmi spune. «Mâine se fac deportări la Peciora. Tu ştii ce-i aia?», mi-a zis fără nici o introducere. Peciora era un lagăr pe Bug, la graniţa de est a Transnistriei, un lagăr de exter minare unde au murit 95% din cei trimişi acolo. Au ajuns şi la acte de canibalism, mai ales sânii de femeie. Am cunoscut oa meni din Herţa duşi acolo. Te prindeau ca hingherii pe un câine. «S-a dat dispoziţie ca mâine să nu se ţină cont de cine lucrează, ascunde-te că după aceea intră din nou în vigoare hârtia şi eşti în siguranţă.» M-am ascuns şi am mai spus şi câtorva băieţi. S-au umplut vagoanele cu evrei şi au plecat.“[166]

Pe 4 octombrie 1941, consecvent ideii „împingerii“ evreilor t ai mai spre est, pe măsură ce armata română înainta în Ucraina, m iicşalul Antonescu dispunea aglomerarea evreilor din Trans-

♦ ii’.l i ia în centre primitive de detenţie plasate pe Bug. Un bilanţ iiihK init două luni mai târziu arăta că aproape 50 000 fuseseră mutaţi la Bug prin Moghilev, 30 000 prin lampol şi 27 000 prin IIlimita.[167] Aceştia au fost ţinuţi în grajduri şi în ferme de porci,

• Immind pe jos şi fiind privaţi de mâncare. Mulţi au murit de în.ime sau de frig. La Moghilev se strânseseră mii de copii orfani, lii.miţi doar cu o fiertură pe zi, la amiază; mulţi aveau mâinile

i picioarele amputate, pentru că degeraseră în timpul

marşului dr strămutare.[168] Aproape 120 000 de evrei români îşi vor pierde \ i.ila în urma expulzărilor în Transnistria şi aproape 180 000 de < vrei transnistreni vor fi ucişi sub administraţia românească.[169]

în 1941, într-o şedinţă de Cabinet, Ion Antonescu va încerca •..i explice acest Holocaust românesc de mari dimensiuni:

> Dacă timpurile ar fi normale, eu aş proceda, în mod normal, la eliminarea din statul român, în masă, a elementelor evreieşti, adică la izgonirea lor peste graniţă. Dar astăzi nu pot să o fac. (...) Şi atunci, problema aceasta o întrevăd sub un aspect cu totul special, adaptat la situaţia internaţională de astăzi.[170]

Ce înţelegea mareşalul Antonescu prin această soluţie specială aflăm câteva luni mai târziu, în declaraţiile sale din 6 octombrie 1941, care le contrazic pe cele anterioare:

> în ceea ce-i priveşte pe evrei, am luat măsura să-i scot definitiv şi total din aceste regiuni. Măsura este în curs. Mai am în Basarabia aproximativ 40 000 de evrei, care în câteva zile vor fi trecuţi peste Nistru, iar dacă circumstanţele îmi vor permite, vor fi trecuţi dincolo de Urali.[171]

într-un document grăitor, redactat în perioada când Inlu ia că va da socoteală pentru faptele sale, pe 24 ianuarie l'H l Antonescu spunea că „deportarea în masă a evreiloi »În» Bucovina în Transnistria a început în august 1941. A urmai .»pui deportarea celor din Chişinău şi Basarabia. Mai târziu, m.r.ui t deportării s-a extins şi la evreii din Ardeal şi Banat, în propui ţii însă

mult mai mică, deportarea făcându-se pentru motive pi» < l se. Astfel, pe când deportarea evreilor din Bucovina şi Basai.ihl i s-a făcut pentru a da o satisfacţie simţului de onoare al popoi u lui român, ultragiat prin: a) atitudinea evreilor faţă de Armal.i Română la retragerea acesteia din teritoriile cedate în iunie 19 în şi b) atitudinea lor faţă de populaţia română în timpul ocupaţii i URSS, celelalte deportări de evrei din Vechiul Regat, Ardc.il şi Banat s-au făcut pe baza dispoziţiilor Domnului Maic-.il Antonescu, care a ordonat, pe 17 iulie 1942, ca toţi evreii care au fost găsiţi că au înfrânt legile şi dispoziţiunile actuale priviţi».u< la preţuri şi restricţiuni în vânzarea anumitor produse (cum suni evreii de la Galaţi cu aţa, evreii din Bucureşti cu încălţămintea *.i alţii cu greşeli similare), să fie deportaţi pe Bug.“[172]

în mod paradoxal, SS-iştii au protestat în timpul asaltului asupra Uniunii Sovietice împotriva violenţei haotice a militau lor români la adresa evreilor. Conform documentelor întocmite de *Einsatzgruppe* D (Otto Ohlendorf), care era ataşată Armatei a 11-a germane şi Armatelor a 3-a şi a 4-a române, militarii ma ghiari manifestau o atitudine „uşor prietenoasă faţă de evrei şi polonezi“, în vreme ce românii „acţionau împotriva evreilor făr.i nici un plan. Nu ar fi nimic de reproşat în privinţa numeroaseloi execuţii ale evreilor dacă pregătirea tehnică şi implementarea acestora nu ar fi fost atât de neadecvate. Românii îi lăsau pe cei executaţi la faţa locului, în general fără să îi îngroape.“[1’'] Germanii mai acuzau şi „execuţiile săvârşite de români într-o manieră neprofesionistă şi sadică“.[174]

Deşi românii şi germanii colaborau în privinţa

execuţiilor, ei intrau şi într-o competiţie stranie. Linia de demarcaţie
■ linire teritoriile care reveneau României şi cele care reveneau
• HI maniei fiind recentă şi neclară, românii au încercat să îm- l'iiij'a zeci de mii de evrei în zona nazistă. Germanii, care pro-
• duseră similar în 1939, la împărţirea Poloniei, când au împins
•\ icii în zona care urma să revină URSS, au dejucat planul ro- iii.mese şi au întors din drum aproape 28 000 de evrei, executând I 100 dintre aceştia.[175]

Cel mai violent s-a comportat armata lui Antonescu la < hlessa, oraş cucerit după eforturi uriaşe de români, care începuseră înaintarea dincolo de Nistru la începutul lui august 1941
i reuşiseră să pătrundă în oraş şi să cucerească portul abia pe Io octombrie 1941, cu Armata a 4-a aproape complet decimată, după o aprigă rezistenţă sovietică. în oraş se mai găseau 80 000 dintre cei 150 000 de evrei care locuiseră aici la începutul războiului – o mare parte reuşiseră să fugă din vreme. La scurt timp după căderea Odessei au început demersurile pentru ghetoizarea iclor care nu reuşiseră să scape din oraş, iar circa 4 000 au fost executaţi.[176] în ciuda mai multor avertismente privind minarea de către sovietici a sediului pe care NKVD îl evacuase în cursul ictragerii, generalul român Ion Glogojanu, comandatul militar al oraşului, a insistat să îşi instaleze Cartierul General acolo. în scara zilei de 22 octombrie 1941, o mină sovietică a explodat, ucigând 16 ofiţeri români – inclusiv pe generalul Glogojanu –, patru ofiţeri germani

şi zeci de soldaţi. în replică, Bucureştiul a ordonat executarea a 22 500 de evrei.[177] Câteva mii de evrei au început să fie spânzuraţi şi împuşcaţi haotic în jurul vechii clădiri a NKVD, iar pe 23 octombrie – conform unui raport al spionajului militar german – 19 000 au fost executaţi şi incendiaţi în apropierea portului.[178] Sursele româneşti, în schimb, confirmă că 25 000 de evrei au fost scoşi la marginea Odessei, la Dalnic, şi împuşcaţi în şanţuri antitanc sau în interiorul unor magazii.[179] într-un raport al *Einsatzgruppe* D din decembrie, numărul victimelor din regiune era estimat la 55 000 de evrei.[180]

Un masacru şi mai înfiorător a avut loc la Bogdanov« pe Bug, în districtul Golta, unde administraţia române.r..1 înfiinţase, în octombrie 1941, un lagăr de concentrare (în lupi exterminare). Aici se aflau în jur de 48 000 de evrei din Odess.i alţi 7 000 din Basarabia. Lagăre similare se aflau în apropiere, Ini pe Bug, la Dumanovca şi la ferma Acmecetca. Folosind ca prelc» i o epidemie de tifos, colonelul român Modest Isopescu a ordonai uciderea tuturor prizonierilor de la Bogdanovca. Ordinul a foii executat – sub supravegherea armatei române, după consuli.ni cu germanii – de către militari şi jandarmi români, precum şi <1. forţe de ordine ucrainene (comandantul acţiunii a fost, de ahl< I poliţistul ucrainean Kazachievici).[181] începând cu 21 decembrh 1941 vor fi ucişi 5 000 de prizonierii bolnavi sau infirmi – ar i de vii într-o magazie. Apoi, în grupuri de câte 400, evreii au fosl transportaţi într-o pădure din apropiere, dezbrăcaţi şi executaţi zile în şir. Pentru că au fost nevoiţi să-şi aştepte execuţia goi, în pădure, în plină iarnă (călăii au făcut o pauză, pentru a sărbătoi i cum se cuvine Crăciunul), condamnaţii şi-au săpat singuri gropi în care să se adăpostească. 30 000 de evrei au murit împuşcaţi, sfârtecaţi de grenade, îngheţaţi şi înfometaţi până în ultime le zile ale lui 1941, când colonelul Modest Isopescu a cerut ca ultimii supravieţuitori – circa 11000 – să fie lichidaţi.[182] Toate cadavrele au fost arse. La Dumanovca se estimează că au fosl ucişi între 14 000 şi 18 000 de evrei, iar la ferma Acmecetca – un număr similar.[183] La Acmecetca, aşa cum scrie Andrei Muraru, colonelul Isopescu practica uciderea prin privarea de hrană, evreii primind sporadic cantităţi infime de mălai nefiert sau cartofi cruzi: 4 000 de oameni au pierit aici numai de foame.[18,1] Modest

Isopescu, probabil alcoolic, savura agonia muribunzilor descărnaţi, venind în lagăr doar pentru a-i fotografia în ultimele clipe de viaţă.[185]

Politica de deportare a evreilor în Transnistria practicată de mareşalul Antonescu a avut o influenţă inclusiv asupra lui Hitler, părând să explice motivul pentru care Fiihrerul s-a

I a/gândit, între 19 august 1941 şi 15 septembrie 1941, în privinţa • spui zării evreilor din Reich. în august, Hitler îl refuzase pe i.tu bbels, care intenţiona să mute evreii din Berlin spre est; în ■ plembrie însă, el a acceptat o cerere similară din partea lui k.irl Kaufmann, *Gauleiter-u*| Hamburgului, care dorea să se folosească de locuinţele evreilor din oraş pentru cazarea germanilor afectaţi de bombardamente.[186] în intervalul dintre cele două dri izii, Hitler îi mărturisise lui Goebbels că „în ceea ce priveşte pioblema evreiască, poate fi spus cu certitudine că un om ca Antonescu urmează politici mult mai radicale în acest domeniu decât am făcut noi până acum".[187] Din a doua jumătate a lui sep- icmbrie, naziştii căutau deja soluţii pentru a deporta evreii din Germania – după modelul lui Antonescu din Transnistria – în teritoriile poloneze sau sovietice.

Hitler nu şi-a ascuns, de altfel, aprecierea pentru Antonescu, i are încerca să-l impresioneze prin duritatea măsurilor sale antisemite. Una dintre secretarele Fiihrerului, Christa Schroeder, îşi amintea că „în ziua în care Antonescu i-a anunţat «dispariţia» evreilor din Basarabia, stima sa în ochii lui Hitler a crescut vertiginos".[188] în toamna lui 1941, Fuhrerul le spunea apropiaţilor că, „din punct de vedere al rasei, Antonescu este cu siguranţă un german, şi nu român, este un soldat înnăscut. Nenorocul lui este că trebuie să comande nişte români."[189] Câteva zile mai târziu, pe 17 octombrie 1941, sub impresia capturării Odessei, Hitler adăuga că „în afară de Duce, Antonescu este, printre aliaţii noştri, personalitatea care lasă cea mai puternică impresie, un om mare, de nezdruncinat şi incoruptibil, un bărbat cum altul România n-a mai avut

vreodată“.[190]

în vara lui 1942, RSHA (Biroul Central de Securitate al Reichului) a cerut – aşa cum Heydrich anunţase că intenţionează să facă încă din ianuarie, la Conferinţa de la Wannsee – cedarea evreilor din statele aliate Germaniei (Italia, Ungaria, Croaţia, România), în vederea transportării lor către lagărele de exterminare.[191] în august 1942, sursele ambasadei germane la Bucureşti afirmau că purificarea României de evrei este iminentă. Ap.it« ni Antonescu acceptase solicitarea lui Himmler, lucru dovedii d» apariţia în *Völkischer Beobachter,* cotidianul nazist cu pesl<- I ’• milioane de exemplare, a informaţiei conform căreia Rom.im.< urma să devină *Judenfrei* până în 1943.[192] Eichmann nu îşi puh .1 ascunde satisfacţia:

> Pregătirile politice şi tehnice în vederea soluţionării problemei evreieşti din România au fost atât de plenar efcc tuate de reprezentantul Biroului Central de Securitate al Reichului, încât transporturile celor evacuaţi vor putea pitea la drum în foarte scurt timp. Se are în vedere deplasarea evreilor din România printr-o serie de transporturi, care vor porni cam spre 10 septembrie 1942 în direcţia regiunii Lublin, unde cei în măsură să fie folosiţi vor fi repartizaţi sectorului de folosire a mâinii de lucru, pe când toţi ceilalţi vor fi supuşi unui tratament special.[193]

Evreii români din Banat şi din sudul Transilvaniei urmau să fie primii vizaţi de transferul în centrele de ucidere, liste de deportare fiind deja pregătite la Arad, Timişoara şi Turda. Totul părea fixat: ruta de deplasare (Adjud-Belzec), trenul folosit (un marfar cu 50 de

vagoane), numărul de transporturi săptămânale (patru, fiecare cu câte 2 000 de evrei), numărul total de persoane vizate (280 000) şi data estimativă a plecării, aceeaşi cu cea indi cată de Eichmann: 10 septembrie 1942.[194] Totuşi, deşi Antonescu a evitat să îl sfideze în mod deschis pe Hitler, preferând să tragă de timp, din octombrie 1942 el a schimbat politica statului român, oprind deportările.[195]

Este adevărat că, aşa cum informa trimisul lui Adolf Eichmann la Bucureşti, liderii români începuseră să pretindă bani pentru a-i salva pe evrei (în curând şi Eichmann va proceda la fel, la indicaţiile lui Himmler).[196] Remarcabilul baron Franz von Neumann de la Arad, de pildă, a „donat“ suma de patru miliarde de lei armatei, contribuind astfel la salvarea evreilor din li.în.it şi din sudul Transilvaniei. Dar cauzele acestei răzgândiri • liamatice erau mai profunde. înainte de a juca – în mod fanatic i disperat – cartea celui de-al Treilea Reich, România fusese, aşa . ıım am arătat, o ţară prooccidentală, unde tânărul rege Mihai, icgina-mamă Elena sau politicieni precum luliu Maniu puteau ■ milrabalansa şi chiar tempera pornirile sângeroase ale lui \ntonescu. Mareşalul însuşi se arătase – înainte de a fi subjugat ilc llitler şi de visul unui imperiu românesc pe seama URSS – un admirator al Londrei. Manfred von Killinger, reprezentantul Germaniei la Bucureşti, admitea în noiembrie 1941 că „pătura i onducătoare şi burghezia română sunt împotriva noastră. Dacă .11 fi după mine, aş turna gaz peste toată burghezimea româneas- ca.“[197] Aşa cum scrie Timothy Snyder, „politica românească a lost ca evreii să fie ucişi atâta vreme cât aceştia reprezentau o minoritate care putea fi eliminată pe parcursul

războiului fără ca acest lucru să aibă consecinţe politice majore“.[198] Acum, când Aliaţii aflaseră despre crimele naziste şi anunţau – prin vocea lui Cordell Huli, secretarul de stat american – că ele nu vor rămâne nepedepsite după război, „consecinţele politice majore“ deveneau inevitabile. Antonescu încerca să ascundă politica sa genocidală din intervalul 1941-1942; aşa se face că, în 1943, nu a mai cedat insistenţelor lui Hitler de a-i trimite la moarte pe evrei. Diplomatul Constantin Karadja, născut într-o familie aristocratică otomano-suedeză, în Olanda, şi naturalizat român prin căsătorie, a putut salva un număr de peste 50 000 de evrei din Franţa, Germania, Italia, Grecia, Ungaria şi România, asigurîn- du-le acestora, în calitatea sa de consul la Berlin şi apoi de şef al secţiei consulare MAE, documente de călătorie cu observaţia *Bon potir se rendre en Roumanie* – documente pe care a refuzat să ştampileze cu avertismenul „Evreu“ (folosind în schimb un x care nu putea fi detectat decât de partea română).[199] în decembrie 1942, Manfred von Killinger transmitea cu indignare la Berlin faptul că Antonescu ar fi dispus să permită plecarea în Palestina,
Siria şi Iran, prin porturile Constanţa şi Brăila, a circa Hdlllllll de evrei, contra unei sume de 200 000 de lei de persoan.l „ Adolf Eichmann (în numele Biroului Central de Securii.ilr iii Reichului) şi Martin Luther (în numele Ministerului de Exlcim german), ambii participanţi la Conferinţa de la Wannsce, ■. >III implicat în blocarea acestui plan, oprind transporturile <lm România spre Palestina în cursul lui 1943. Călătoria pe marc în tre Constanţa şi 'Iei Aviv sau Haifa era, oricum, foarte riscant4 producând tragedii care sunt parte componentă a Holocaustului în 24 februarie 1942, nava

Struma a fost torpilată de un subm.it iu sovietic în Marea Neagră, după ce 763 de refugiaţi evrei – pici n|l spre Palestina din Constanţa după aşteptări înfrigurate şi imn uriaşe – au fost întorşi din drum de la Istanbul de britanici. ’”[1] I hi singur pasager a supravieţuit.

în aceeaşi perioadă, Radu Lecca, cel care era responsabilul român pentru „problema evreiască“, a descoperit suveranitate.! statului român, simţindu-se ofensat de modul arogant în cai» fusese tratat de von Ribbentrop la Berlin. Agăţându-se de acest pretext, el va tărăgăna demersurile pentru transportul evreilm români la Belzec şi Auschwitz.[202] Un rol important l-au jucat şi demersurile rabinului-şef Alexandru Şafran şi ale avocatului Wilhelm Filderman, care vor reuşi să susţină punctul de vedere al evreilor în faţa autorităţilor române şi, pe cât era posibil, al comunităţii internaţionale. Ei au fost sprijiniţi şi de nunţiul pa pal la Bucureşti, arhiepiscopul Andrea Cassulo, care va interve ni în mai multe rânduri la Antonescu pentru a opri deportările în Transnistria.[203] Deşi acţiunile sale din 1941 nu vor avea efec te – şi în ciuda faptului că era interesat cu precădere de evreii convertiţi la creştinism –, faptul că masacrele antisemite ale românilor erau cunoscute în cancelariile străine îl va influenţa pe Antonescu din momentul în care va înţelege că Germania pierde războiul. Funcţionarii români simţeau nevoia să ia distanţă faţă de mareşal pe măsură ce prăbuşirea acestuia devenea inevitabilă. Aflat în România, fratele lui Hermann Goring, Albert – un

I'. isonaj mult mai decent decât fratele său spusese pe 6 aprilie 1944, la Curtici, că „singura salvare a românilor rămâne ca Domnul Mareşal Antonescu să plece de Ia conducerea ţării“, • onsiderându-l pe acesta vinovat de corupţie, iresponsabilitate şi iii< ompetenţă. Pentru a îndulci nota de spionaj în care consemnaseră spusele lui Albert Goring, poliţiştii români vor susţine că ii< csla era beat („puţin turmentat de băutură“).[204]

Un alt factor important pentru salvarea evreilor din Vechiul Regat românesc va fi poziţia geografică a ţării: apropierea rapidă i l rupelor sovietice, trecerea României de partea Aliaţilor în îngust 1944 şi distanţa faţă de Germania nu îi vor mai permite Im HitIer – care era obligat să se concentreze pe zona de ciocnire directă cu Stalin dintre Polonia şi Ungaria – să disperseze trupe pentru a aplica Soluţia Finală în România. Evreii transilvăneni, .il lăţi sub administraţie maghiară, nu vor avea aceeaşi şansă. (Concomitent cu planurile româneşti pentru debarcarea lui Antonescu, în perioada mai-iunie 1944, peste 130 000 de evrei din nordul Transilvaniei – zonă care fusese cedată Ungariei – vor sfârşi la Auschwitz.[205]

Partea a III-a

Soluţia Finală. Holocaustul prin monoxid de carbon şi Zyklon B

CAPITOLUL VII

ARHEOLOGIA SOLUŢIEI FINALE

Programele de exterminare din Reich. *ktion* T4. Uciderea copiilor şi a bolnavilor

În iulie 1939, Adolf Hitler a creat – sub autoritatea sa directă, pi în intermediul Cancelariei Fiihrerului – un program destinat în iderii copiilor consideraţi „nedemni de viaţă“. El a răspuns .istIci solicitării unui părinte care dorea eutanasierea propriului lui, afectat de un handicap sever. Hitler nu s-a limitat la auto- iizarea uciderii, dovedind un interes straniu în privinţa acestui •.ubiect: şeful Cancelariei sale, Philipp Bouhler, s-a ocupat direct de eutanasierea copilului bolnav, alături de doctorul personal al Inhrerului, Karl Brandt.[1] Mulţumit de rezultat, conducătorul celui de-al Treilea Reich a decis aproape imediat lansarea unui vast program de crime similare. Acesta era deja în pregătire în august 1939, când moaşele şi medicii din Germania primeau sarcina să raporteze copiii cu malformaţii congenitale, retard şi alte probleme grave de sănătate.

Trebuie spus aici, de altfel, că toate proiectele de exterminare naziste – având ca apogeu Holocaustul – au plecat din biroul lui I litler, prin intermediul unei mecanism de coordonare care evita abordarea frontală a instituţiilor tradiţionale ale statului german, pe care complicii lui Hitler mai degrabă le-au parazitat cu răbdare şi eficienţă, implicându-le în final pe deplin în

crimele lor. Fiihrerul a început să-şi ucidă cetăţenii cu afecţiuni cronice, lolosindu-l în acest scop pe Bouhler, un nazist de carieră adus în cancelaria sa pentru a coordona afacerile de partid. Acesta răspundea exclusiv în faţa lui. Ulterior, Himmler va prelua «I« la Bouhler programele de anihilare, care au fost extinse treplni pentru a cuprinde toţi evreii din Europa. Şi SS era la origine n structură privată, menită să-l apere şi să-l servească numai p» Führer; deşi a fost inclus în statul german, a primit toate ahl huitele puterii şi şi-a subordonat poliţia şi serviciile secrete, S'. a continuat să se considere în totalitate la dispoziţia capriciiloi Führerului, inclusiv când acesta şi-a dorit să ucidă copii, bol navi sau evrei. Pentru a putea masca faptul că toate crimele ei ,m concepute şi ordonate de el, Hitler nu a interacţionat direct < u vechile structuri ale statului – prea birocratizate şi dispuse ,i lase urme – când a simţit nevoia să ucidă; el a folosit ca interfaţa de protecţie personaje precum Bouhler şi Himmler, care erau simultan valeţii săi personali şi personalităţi cu o mare puici< formală şi informală în statul nazificat.

Decizia lui Hitler de a-i eutanasia forţat pe copiii bolnavi venea pe un teren ideologic îndelung explorat de nazişti, căuşe inspirau din teorii medicale la modă. Doctorul Alfred Hoc În de la Universitatea din Freiburg consacrase de mulţi ani foi mula „viaţă nedemnă de viaţă“ – preluată ulterior de Hitler în lucrarea *Die Freigabe der Vernichtung Lebensunwerten Leben (Permisiunea de a distruge viaţa nedemnă de viaţă).* în 1935, doctorul Karl Knab scria în *Psychiatrisch-Neurologische Wochenschrift:* „Avem în faţa noastră, în aceste aziluri, ruine spirituale, al căror număr nu e neînsemnat şi care nu răspund eforturilor noastre

terapeutice – pe lângă idioţi de cel mai jos nivel; stofă de pacient care, ca simplu balast generator de cos turi, ar trebui eradicat prin uciderea nedureroasă, ceea ce este justificabil în termenii politicii financiare de autoconservare a unei naţiuni care luptă pentru însăşi existenţa sa“.[2] Un alt medic, Hermann Pfannmüller, pleda pentru izolarea în lagăre a „alcoolicilor asociali, apaticilor, paraziţilor refractari şi a leneşilor“.[3] Pfannmüller este, de altfel, unul dintre personajele care ilustrează cel mai bine legătura organică dintre nazism,

< ugenism, sterilizare forţată şi „igienă rasială“. Psihiatru şi ne- molog, Hermann Pfannmiiller era membru al NSDAP încă din 1922. El se ocupase din 1936 de programul nazist de sterilizare Im lată, apoi devenise, din 1939, unul dintre medicii care decideau eutanasierea forţată a pacienţilor. în calitate de director d Institutului Psihiatric Eglfing-Haar, Pfannmiiller a ordonat, începând cu 1940, omorârea a peste 300 de copii. Alţi 440 de pacienţi au fost lichidaţi de Pfannmiiller prin supradoze de medicamente şi prin înfometare.[4] „Pentru mine este de nesuportat ulcea că cei mai buni, floarea tineretului nostru, trebuie să-şi piardă viaţa pe front pentru ca aceia slabi de minte şi elementele .isociale iresponsabile să ducă o viaţă confortabilă într-un azil“, spunea Pfannmiiller pentru a-şi explica acţiunile.[5]

Profitând de o astfel de legitimare asigurată de medici, I iihrerul a semnat în octombrie 1939 un decret (antedatat 1 septembrie, pentru a putea fi asociat cu începutul războiului, deci
<u nevoia de a uşura efortul depus de societatea germană) prin care Bouhler, omul său de încredere din Cancelarie, precum şi doctorul Brandt deveneau responsabili pentru programul secret *Aktion* T4. Acest program urmărea ca pacienţii cu un „diagnostic critic“, consideraţi „incurabili“ în urma unei evaluări făcute de mai mulţi medici, să poată beneficia de o „moarte din milă“.[6] Trei doctori decideau – prin unanimitate – uciderea copiilor, deşi nu îi consultau medical pe aceştia şi nu aveau acces la dosarul lor, bazându-se doar pe chestionarul completat de moaşă. *Aktion* T4 (denumire care provine de la un birou din TiergartenstraBe 4, de unde era condusă operaţiunea)

nu se va limita la copii, extinzându-se rapid la toate categoriile de vârstă. Hitler îşi exprimase dezgustul pentru oamenii în toată firea care „se murdăresc tot timpul singuri“ şi „îşi pun excremente în gură ca şi cum ar fi mâncare“, oferindu-i ca exemple pentru „viaţa nedemnă de viaţă“.[7] Ca atare, Fiihrerul solicitase – încă din vara lui 1939 – dublarea proiectului de omorâre a nou-născuţilor cu un program dedicat adulţilor. Din 21 septembrie 1939, toţi pacienţii cu internări mai vechi de cinci ani sau care nu erau arieni trebuiau declaraţi; 40 de medici erau implicaţi în decizia privind condamnarea acestora la moarte. Dacă iniţial, pentru copii, se apelase la injecţii cu soluţii letale (morfină) şi la su- pradoze de medicamente, monoxidul de carbon va fi preferat pentru lichidarea adulţilor.[8] Şi criteriile de eutanasiere se vor extinde pe nesimţite dinspre probleme mentale, epileptice etc. înspre incapacitatea de muncă a pacienţilor, costurile tratamen tului sau rasa celor bolnavi.[9] Viktor Brack, un fost şofer din SS angajat de Hitler, a preluat sarcinile practice ale *Aktion* T4 în calitate de adjunct al lui Philipp Bouhler – ocupat cu conducerea Cancelariei din Berlin – şi a început să se intereseze de soluţia gazării. Aceasta îi fusese sugerată ca optimă de Arthur Nebe, şeful *Kriminalpolizei* (Kripo), care îşi pusese la lucru chimiştii din subordine.[10] Dacă în timpul nopţii – susţineau aceştia într-un salon cu pacienţi ar fi fost eliberat monoxid de carbon îmbuteliat, la scurt timp pacienţii indezirabili ar fi fost morţi.[11]

Un experiment decisiv a avut loc în decembrie 1939 sau în ianuarie 1940, într-o închisoare din Brandenburg an der Havel, în apropiere de Berlin, care a devenit primul centru de lichidare al lui Hitler. Aici a fost

construită, în premieră, o cameră falsă de duşuri, cu lungimea de cinci metri şi înălţimea de trei metri, dotată cu o ţeavă perforată prin care gazul era eliberat în interior. Un întreg contingent de lideri nazişti a asistat la demonstraţia coordonată de doctorul lui Hitler, care îşi propunea să probeze superioritatea uciderii cu gaz faţă de cea prin injectare. Mai mulţi pacienţi cu probleme psihice, aduşi special pentru demonstraţie, au fost omorâţi cu injecţii chimice. Apoi opt bărbaţi au fost introduşi în duşul fals, aceştia fiind gazaţi sub privirile audienţei, care le urmărea agonia printr-un mic geam instalat în acest scop.[12]

Satisfăcuţi de succesul acţiunii, Philipp Bouhler, doctorul Karl Brandt şi fostul şofer Viktor Brack au organizat alte cinci centre de eutanasiere, pe lângă cel din Brandenburg (care va

li operaţional doar până în septembrie 1940): Grafeneck (activ din ianuarie până în decembrie 1940), Hartheim (Austria; 1940-1944), Sonnenstein (1940-1943), Bernburg (1940-1943) şi I ladamar (1940-1941).[13] Procedura stabilită acum pentru ucidere va fi preluată în mare măsură la Auschwitz, singura diferenţă constând în gazul utilizat (Zyklon B granulat, nu monoxid de carbon): pacienţii erau gazaţi în duşurile false imediat după sosire, duşul fiind prezentat ca un demers firesc în cursul procedurilor de internare; ei erau verificaţi în gură după moarte, în căutarea dinţilor de aur, care le erau smulşi; în final, cadavrele erau arse în cuptoare instalate special, dispărând fără urmă.[14] Doctorul Arthur Schreck, ai cărui pacienţi erau ucişi în cadrul programului de eutanasiere, a povestit cum decurgea o execuţie într-un centru de gazare din Reich:

> M-am uitat prin uşile deschise ale camerei de gazare. Am văzut 50 sau 60 de cadavre, în toate poziţiile, unele căzute pe scaune sau bănci, altele aşternute pe jos. Toţi erau bărbaţi. [...] La aproximativ 30 de metri de camera de gazare exista un crematoriu uriaş în aer liber. [...] Paznicii au scos cadavrele, două câte două, din camera de gazare [...] şi le-au introdus în cuptor. Incinerarea a durat aproximativ un sfert de oră.[15]

Nu mai puţin de 22 de centre de ucidere pentru copiii cu malformaţii şi afecţiuni grave *(Kinderfachabteilung* – saloane ale copiilor) au fost înfiinţate la nivelul Reichului, cel puţin 5 000 de nou-născuţi fiind omorâţi astfel de medici specializaţi pe parcursul programului. în „Salonul copiilor' din Brandenburg, de pildă, au fost eutanasiaţi 147 de

copii.[16] Părinţii erau de obicei convinşi să îşi cedeze copiii pentru tratament, aflând ulterior că muriseră din motive naturale. Dacă se opuneau, ei puteau fi stimulaţi financiar sau, dimpotrivă, ameninţaţi cu pierderea drepturilor părinteşti.[17] Micuţul Jürgen Weise, născut pe 5 iunie 1941 la Bad Polzin, într-o maternitate *Lebensborn,* a lost .1. clarat „necorespunzător" de către medici, fiind transpoil.il l< Brandenburg şi ucis în februarie 1942, la vârsta de opt luni, dup ce a fost tranchilizat şi lăsat să flămânzească.[18]

Din iulie 1940, toţi pacienţii evrei din Germania nuli ferent de afecţiune şi fără un triaj medical – au începui s.i li. gazaţi.[19] în registrele lui Irmfried Eberl, care conducea cenliul din Brandenburg, pacienţii exterminaţi erau notaţi în trei ᴍɪ tegorii: bărbaţi, femei şi, distinct, evrei. Colectaţi din dilciin regiuni, aceştia erau transportaţi în centrul cel mai apropi.il d erau gazaţi imediat. în acte, evreii ucişi erau consemnaţi iniţial ca „transferaţi în Guvernământul General"; ulterior, penii ɪɪ .i le încasa în continuare indemnizaţiile de hrană, va fi invcnl ii un sanatoriu fictiv în Chelm (Guvernământul General), undi aceştia erau trataţi pe hârtie.[20]

O companie specială, *Gekrat (Gemeinnützige Kranken transport GmbH,* „Ambulanţa Caritabilă"), se ocupa de Iran*, portarea bolnavilor spre centrele de gazare. Familiile victimcloi „ariene" puteau revendica cenuşa celui dispărut, care le era cx pediată de la o adresă falsă (Crematoriul II Wiesbaden). în fapl. cenuşa trimisă nu mai aparţinea cuiva anume, fiind amestecai.i cu restul corpurilor arse în ziua respectivă. O vastă reţea d<- înşelătorie menţinea aparenţele: decesele erau atribuite unei cauze naturale, care era aleasă prin

variaţie statistică; locul decesului era falsificat, pentru ca în fiecare sanatoriu să se menţină un număr credibil de morţi; în cazul evreilor, contabilii se asigu rau că în acte pacienţii ucişi încă trăiesc şi primesc raţii de hrana şi medicamente.[21] în ciuda acestor eforturi, zvonurile circulau repede chiar şi în Germania nazistă. O femeie care îşi pierduse ambele surori, în mod misterios, în centrul din Sonnenstein, a depus eforturi insistente pentru a afla dacă acestea fuseseră eutanasiate: „Nu îmi pot găsi pacea decât dacă aş putea fi sigură că o lege a Reichului permite cruţarea fiinţelor umane de bolile lor incurabile“, le-a scris ea coordonatorilor centrului. După mai
umile deliberări, naziştii au decis că femeia putea fi înştiinţată vribal de existenţa eutanasierilor *dacă* se dovedea „politic ire- l'ioşabilă“ şi, mai ales, „dacă nu are legături cu biserica“.[22]

Programul de ucidere a bolnavilor cu probleme psihice a fost t îl ins şi în teritoriile poloneze, imediat după ocuparea acestora. I’în 22 septembrie 1939 până la începutul lui decembrie, aproape 2 000 de pacienţi ai spitalului Kocborowo au fost lichidaţi pun metoda consacrată a împuşcării în pădurea Szpşgawsk, unde cadavrele puteau fi ascunse în gropi comune. Şi în pădurea l'i.isnitzer şi-au găsit sfârşitul aproape 10000 de bolnavi.[23] Din noiembrie 1939 se va trece însă şi în fosta Polonie la metoda ga- . .ii ii, după ce chimistul SS August Becker a improvizat în Fortul VII din Poznari o cameră de lichidare cu monoxid de carbon.[24] I'c 13 decembrie 1939, Himmler va asista la una dintre gazările pacienţilor din Warthegau în Fortul VIL[25]

Din 1940, în această regiune din vestul Poloniei – inclusă între timp în Reich – îşi va face apariţia grupul

mobil de lichidare .il SS-istului Herbert Lange, care utiliza un camion de gazare i ॥ monoxid de carbon îmbuteliat *(Gaswagen).* Lange intrase în acţiune, în premieră, pe 7 decembrie 1939, când gazase bolnavii psihic polonezi din Gniezno.[26] *SS-Sonderkommando* Lange s-a perindat câteva luni între spitalele din Warthegau, suind mii de bolnavi în maşina inscripţionată cu o denumire de firmă fictivă (Compania de Cafea a Kaiserului) şi dispensându-se de cadavre în gropi comune săpate în păduri.[27] Lange a experimentat această metodă de ucidere în lagărul de la Dzialdowo (devenit Soldau după anexarea de către Reich), loc în care erau concentraţi deţinuţi polonezi şi evrei.

Din 1941, *SS-Sonderkommando* Lange a trecut de la executarea bolnavilor la cea a evreilor, răspunzând noilor dorinţe ale Fuhrerului. în octombrie 1941, duba de gazare a lui Herbert Lange s-a prezentat la un cămin de bătrâni din Kalisz (între Lodz şi Poznan) de unde a ridicat 50 de evrei, pe care i-a ucis.[28] Camionul cu monoxid de carbon a fost utilizat în noiembrie 1941 pentru lichidarea deţinuţilor evrei din lagărul Kozminek, din aceeaşi gubernie Kalisz.[29] La o lună distanţă, în decembrie 1941, Lange se va stabili la Chelmno, pentru a conduce primul centru nazist de exterminare din cadrul Soluţiei Finale. Doctrina nazistă îndreptată împotriva celor cu afecţiuni psihice va fi pusă în practică şi după lansarea Operaţiunii Barbarossa, când *Einsatzgruppen* au dezlănţuit o campanie nebunească de exterminare împotriva a circa 10 000 de pacienţi din URSS, pe care i-au vânat de pe cai, i-au aruncat în aer, i-au împuşcat, otrăvit şi pe care i-au lăsat să îngheţe dezbrăcaţi.[30]

Existenţa programului de ucidere al lui Hitler a

devenit relativ cunoscută în Germania la sfârşitul lui 1940 şi începutul lui 1941, acesta fiind contestat nu doar în mediile religioase, dar chiar şi de unii nazişti. O aristocrată bine situată în NSDAP, Else von Lowis, s-a revoltat împotriva crimelor care se petreceau în centrul de gazare din Grafeneck, lângă care locuia. într-o scrisoare de protest din noiembrie 1940, ea îi explica soţiei preşedintelui Tribunalului Partidului Nazist că bolnavii ucişi la Grafeneck nu erau nişte doar „imbecili perfecţi", aşa cum fusese asigurată în cursul unei reuniuni naziste din Stuttgart: erau oameni cu „sclipiri de conştiinţă", în plus, scria ea, toţi locuitorii din regiune ştiau unde merg transporturile ciudate cu pacienţi, după sosirea cărora „noaptea, fumul se ridică din hornul crematoriului" – ceea ce putea afecta popularitatea Fuhrerului.[31] Pus la curent cu nemulţumirile, Heinrich Himmler sugera într-o scrisoare adresată lui Viktor Brack închiderea centrului de gazare de la Grafeneck: „Am auzit că există o mare agitaţie în Alpii şvabi din cauza Institutului Grafeneck. Populaţia recunoaşte autobuzele SS-ului şi crede că ştie ce se întâmplă acolo cu crematoriul care fumegă constant. Ceea ce se petrece acolo ar trebui să fie ţinut secret – şi totuşi nu mai este, în plus, se înregistrează cea mai proastă atmosferă posibilă şi, în opinia mea, rămâne doar să se renunţe la utilizarea instituţiei din acest loc."[32] Pe lângă Grafeneck, şi centrul din Brandenburg a fost închis pentru a linişti situaţia. Alte centre de exterminare au fost însă inaugurate la Bernburg şi Hadamar.[33]

Lovitura decisivă pentru Hitler şi Himmler a venit pe 3 au gust 1941, când episcopul Clemens August Graf von Galen din Münster a atacat violent regimul nazist

într-o predică dedicată Acţiunii T4. Predica era, în fapt, un rechizitoriu extrem de avi zat, plin de detalii privind programul de exterminare – detalii care nu puteau veni decât din partea unor catolici care fuseseră obligaţi să asiste la crime. (Himmler se va plânge de altfel, în iu nie 1939, de faptul că „partea luterană a populaţiei înţelege mai bine lupta şi misiunea SS-ului decât partea catolică“.)[34] „De câte va luni“, spunea episcopul von Galen,

> auzim rapoarte conform cărora, la ordinele Berlinului, pacienţii din azilurile psihiatrice care sunt bolnavi de mult timp şi pot părea incurabili, sunt eliminaţi în mod forţai. Apoi, după un timp scurt, rudele sunt informate în mod regulat că corpul lor a fost ars şi cenuşa le poate fi livrată. Există o suspiciune generală, care se apropie de certitudine, că aceste frecvente decese neaşteptate ale bolnavilor min tal nu apar de la sine, ci sunt provocate în mod deliberat, că este urmată doctrina conform căreia se poate distruge aşa-numita „viaţă fără valoare“... Sunt informat, în mod credibil, că sunt întocmite liste şi în azilurile din provin cia Westfalia cu acei pacienţi care urmează să fie luaţi ca aşa-zişi „camarazi naţionali neproductivi“ şi care urmează să fie ucişi. Primul transport a părăsit azilul Marienthal de lângă Münster săptămâna trecută. Bărbaţi şi femei ai Germaniei, Secţiunea 211 din Codul penal al Reichului este încă valabilă. Aceasta spune: „Cel care ucide în mod deliberat o altă persoană va fi pedepsit cu moartea pentru crimă dacă uciderea este premeditată“. [...] Acei pacienţi care sunt destinaţi uciderii sunt transportaţi departe de casă, într-un azil îndepărtat, probabil pentru a-i proteja pe cei care-i ucid în mod deliberat pe aceşti oameni

> sărmani, membri ai familiilor noastre... Unele boli sunt apoi sugerate drept cauză a morţii. Deoarece cadavrul a fost ars imediat, rudele şi poliţia penală nu pot stabili dacă boala a fost reală şi care a fost cauza morţii.[35]

La trei săptămâni distanţă de la această predică, Fuhrerul a fost obligat să cedeze şi să oprească oficial programul T4.[36] Crimele au continuat totuşi în spitale – inclusiv împotriva copiilor.

Conform datelor disponibile după război, s-a estimat că programul T4 făcuse deja 70 000 de victime până în august 1941. Adăugând şi cifrele din Polonia, Hitler ar fi ucis în jur de 90 000 de pacienţi cu afecţiuni psihice. Ulterior, Michael Burleigh va demonstra, utilizând noi dovezi de arhivă, că în al Treilea Reich au fost exterminaţi, cu larga complicitate a medicilor, 200 000 de bolnavi.[37]

Mutarea programului de exterminare în lagăre: *Aktion* 14fl3

încă din primăvara lui 1941, programul de eutanasiere desfăşurat în Reich sub egida Cancelariei Fiihrerului a făcut un pas decisiv spre imperiul lagărelor lui Himmler. Liderul SS considera că metodele perfecţionate în cadrul *Aktion* T4 ar putea fi folosite pentru lichidarea deţinuţilor care reuşeau să supravieţuiască în *Arbeitslager,* deşi erau bolnavi, bătrâni şi nu mai dădeau randament. în acest scop, el a discutat cu Philipp Bouhler pentru a prelua o parte din personal şi din tehnologia de ucidere dezvoltată în cursul programului T4. S-a dovedit un moment prielnic

pentru intenţiile sale, sincronizându-se cu decizia lui Hitler din 24 august 1941 de a suspenda crimele din Reich. Aşa s-a născut *Aktion* 14fl 3, prin intermediul căreia prizonierii din lagăre primeau, în limbajul codificat nazist, „*Sonderbehandlung* 14fl3“, („tratamentul special 14fl3“): erau, cu alte cuvinte, ucişi.

Experţii în exterminare ai Cancelariei Führerului vor începe inspectarea lagărelor SS, supervizând selectarea victimelor care urmau să fie lichidate în centrele din Reich. Cel puţin 12 medici din programul T4 au fost trimişi în vizite de evaluare în lagărele lui Himmler. Toţi erau nazişti cu carnet, iar unii dintre ei făceau parte din SS sau din SA. Una dintre primele vizite de acest gen a fost cea efectuată de doctorul Friedrich Mennecke în lagărul Sachsenhausen-Oranienburg, la începutul lui aprilie 1941. în scrisorile trimise către soţia sa – pe care o numea, cu afecţiune, *Mutti* –, el îşi descria munca de selectare a pacienţilor drept „foarte, foarte interesantă“.[38] Câteva luni mai târziu, un contingent din personalul T4 a început să fie transferat discret spre Minsk: din partea SS-iştilor implicaţi în Holocaustul din ţările baltice veneau către Cancelaria Führerului solicitări pentru chimişti şi dube de gazare.[39]

La acest punct, mai erau încă funcţionale în Reich centrele de ucidere din Sonnenstein, Bernburg, Hartheim şi Hadamar. Uciderile din programul 14fl3 aveau loc la Bernburg şi Sonnenstein (până în 1943), respectiv la Hartheim (până în 1944).[40] Pe 28 iulie 1941, circa 575 de prizonieri de Ia Auschwitz au fost omorâţi prin noua metodă nazistă de gazare. Ei au fost

anunţaţi că urmează să plece la tratament în Germania, unii oferindu-se chiar voluntari. *{Kapos,* căpeteniile batalioanelor de muncă, care erau mai bine informaţi şi aflaseră zvonuri despre eutanasieri, au făcut tot ce le-a stat în putere pentru a nu fi aleşi; totuşi, doi dintre ei, care nu mai erau pe planul gardienilor, aveau să fie trimişi la „tratament".) Uciderea s-a făcut în centrul din Sonnenstein (Danzig), ceea ce ne confruntă cu un paradox: primul tren al morţii către camerele de gazare a circulat *dinspre* Auschwitz *spre* Reich.[41] Totuşi, după cum vom vedea, se făceau deja pregătiri pentru a transforma lagărul din Silezia într-o imensă facilitate de exterminare. Lansarea *Aktion* 14f 13 a coincis cu sosirea unui val de prizonieri sovietici în reţeaua de concentrare SS în primele luni ale războiului împotriva URSS. Pentru a pregăti primirea acestora, *SS-Sturmbannführer* Karl Bischoff a ajuns la Auschwitz pe 1 octombrie 1941, cu misiunea de a ridica un nou lagăr, mult mai mare, la Birkenau. El va cere şi construirea unui nou crematoriu – cu instalaţii de gazare aferente – în vechiul lagăr.[42]

Transferul naziştilor care conduseseră programul T4 spre imperiul lagărelor SS din Est va avea o importanţă majoră în istoria Soluţiei Finale, pentru că aceşti „experţi" vor organiza şi vor conduce primele centre de exterminare definitorii pentru Holocaust. Personaje precum Horst Schumann, Irmfried Eberl, Christian Wirth, Herbert Lange sau Franz Stangl coordonaseră uciderea bolnavilor în centrele din Reich (sau, în cazul lui Lange, în duba experimentală de gazare), iar acum erau trimişi să-şi utilizeze cunoştinţele în vederea „curăţării" Estului de evrei. Franz Stangl, care lucrase în centrele de ucidere din Hartheim şi Bernburg, a

condus lagărul de exterminare Sobibor, apoi pe cel de la Treblinka. Stangl avusese şansa să părăsească definitiv programul T4, primind opţiunea de a lucra în Linz, pentru Gestapo. El a ales, în schimb, să meargă la Lublin şi să organizeze împreună cu Odilo Globocnik operaţiunea de exterminare a evreilor polonezi *(Aktion Reinhard).*[45] Franz Reichleitner, care activase în centrul de gazare de la Hartheim, a preluat de la Stangl conducerea lagărului Sobibor.[44] Şi Christian Wirth, poreclit *Christian der Grausame* (Cristian cel Crud), dirijase o perioadă centrul de eutanasiere din Hartheim. Wirth se remarcase în Primul Război Mondial, primind Crucea de Fier pentru bravură; acest lucru a trecut în plan secund pregătirea sa modestă – lucrase ca dulgher înainte de a intra în poliţie. Obiectivul lui era să scape de „gurile inutile“ ale bolnavilor. Respingea orice intervenţie motivată de caritate, spunând că aceste forme de slăbiciune „îl fac să vomite“.[45] La începutul activităţii sale la Hartheim, le ţinuse angajaţilor următorul discurs: „Ca şef, eu sunt responsabil pentru fiecare lucru. Trebuie să construim aici un crematoriu pentru a arde pacienţii psihiatrici din Austria.

Ei sunt aleşi de cinci medici care examinează bolnavii pentru a stabili ceea ce poate sau nu poate fi salvat. Ceea ce nu poate fi salvat intră în crematoriu şi va fi ars. Pacienţii psihiatrici sunt o povară pentru Germania şi vrem doar oameni sănătoşi. Pacienţii psihiatrici sunt o povară pentru stat. Anumiţi bărbaţi vor fi aleşi să lucreze în crematoriu. Mai presus de orice, deviza este tăcerea sau pedeapsa cu moartea. Cine nu reuşeşte să respecte această tăcere va ajunge într-un lagăr de concentrare sau va fi împuşcat.“[46] Pe Christian Wirth îl vom regăsi peste puţin timp în fruntea lagărului de la Belzec, apoi la conducerea tuturor centrelor de ucidere implicate în Holocaustul polonez.

Doctorul Horst Schumann, obsedat de tehnica sterilizării prin iradiere, a condus centrele de lichidare Sonnenstein şi Grafeneck.[47] în contextul opririi Acţiunii T4, din 28 iulie 1941 Schumann a început să lucreze în spitalul femeilor din Auschwitz, experimentând iradierea cu raze X a organelor genitale în vederea sterilizării forţate, care era sinonimă cu o condamnare la moarte în dureri înfiorătoare, uneori „uşurată“ prin gazarea imediată.

Irmfried Eberl, directorul centrului de gazare T4 din Bernburg, va conduce lagărul de exterminare de la Treblinka. Eberl era pasionat de munca de exterminare şi insista – în ciuda poziţiei sale de conducere – să fie cel care deschidea valva menită să elibereze monoxidul de carbon în camera de ucidere, comparând această muncă de curmare a „vieţii nedemne de viaţă“ cu activitatea unui grădinar care elimină buruienile.[48] Faptul că era psihotic va deveni evident la Treblinka, unde, în mandatul său, se va înregistra unul dintre cele mai sumbre episoade ale Holocaustului – munţi de

cadavre în descompunere, al căror miros se simţea de la zece kilometri distanţă. Pentru a se destinde, Eberl obliga evreicele care urmau să fie gazate să danseze dezbrăcate pe mese.[49]

Echipa T4 va fi păstrată unită şi după exterminarea evreilor polonezi. Sub conducerea lui Christian Wirth şi Odilo Globocnik, ea va fi detaşată în Italia, cu scopul de a organiza aici lagăre de concentrare, dar şi un centru de tortură, interogare şi exterminare (Risiera di San Sabba), dotat inclusiv cu o camionetă de gazare. După cum vom vedea, e posibil ca la acest punct Himmler să-şi fi dorit ca asasinii din Polonia să moară în luptă.

Cancelaria Fuhrerului va fi implicată decisiv în creionarea tehnicilor de ucidere specifice Soluţiei Finale. Când Odilo Globocnik – şeful SS din districtul Lublin, locul unde vor fi construite majoritatea lagărelor de exterminare – va primi de la Himmler, în vara lui 1941, ordinul de a pregăti anihilarea evreilor polonezi, el va prelua personalul proiectului T4, pe care Cancelaria Fiîhrerului avea tot interesul să îl păstreze activ după sistarea schemei de eutanasiere forţată a bolnavilor din Reich. Chimiştii August Becker şi Albert Widmann vor fi utilizaţi de SS în experimentele privind uciderile în masă care vor contura Soluţia Finală, iar grupul lui Herbert Lange va trece de la uciderea pacienţilor din fostele teritorii poloneze la coordonarea crimelor de Ia Chelmno – primul centru de exterminare a evreilor.[50] în toamna lui 1941, Lange îi mărturisea unui colaborator care era noua sa însărcinare: „Am ordine să creez o unitate specială la Chelmo. Ni se vor alătura alţi oameni şi membri ai poliţiei din Litzmannstadt. Avem de îndeplinit o misiune dificilă, dar importantă.“[51]

Philipp Bouhler şi Viktor Brack au călătorit în septembrie 1941 la Lublin, unde Odilo Globocnik căuta soluţii tehnice pentru lansarea Soluţiei Finale. Un loc pe care l-au vizitat a fost tocmai viitorul centru de exterminare de la Belzec. în lunile următoare, decisive pentru schiţarea mecanismul de distrugere a evreilor din Europa, mai mulţi membri ai proiectului T4 vor ajunge la Lublin: printre aceştia se aflau Christian Wirth şi chimistul Helmut Kallmeyer. După ce infrastructura de lichidare din Guvernământul General va fi pregătită, cel puţin 19 componenţi ai echipei T4 vor fi distribuiţi la Treblinka, Belzec şi Sobibor.[52]

Deportările din Reich

Mai multe fire narative separate se întretaie în toamna lui 1941, când Soluţia Finală începe să se contureze, SS îndreptându-se spre *Endlosung der Judenfrage* şi pe alte direcţii decât cea deschisă de Cancelaria Fuhrerului. Aşa cum am văzut, multă vreme Himmler, Heydrich şi Eichmann testaseră diferite scenarii de „curăţare de evrei" a Germaniei – prin emigrare voluntară, emigrare forţată şi deportare. Toate eşuaseră – mai ales deportarea, care provocase haos, mizerie şi suferinţe cumplite în Polonia. O situaţie critică era generată de schimbările de frontieră provocate de reîmpărţirea Europei şi de războaiele declanşate de Hitler: diferite regiuni din Cehoslovacia, Polonia, Ucraina, România, Ungaria, Iugoslavia treceau peste noapte de la o naţiune la alta – şi noile autorităţi profitau de dezorganizare pentru a încerca să-şi mute evreii în teritorii din state mai vulnerabile (primele masacre de mari dimensiuni, precum cel din Cameniţa Podoliei, aşa au apărut).

în Polonia, ghetoizarea evreilor s-a desfăşurat inegal, începând cu toamna lui 1939, cunoscând momente de vârf în primăvara (Lodz) sau toamna (Varşovia) lui 1940. Acest proces crease deja o penurie de alimente, care – pentru naziştii precum Alexander Palfinger, conducătorul adjunct al ghetoului din Lodz – reprezenta o oportunitate de exterminare prin înfometare. Alte voci din SS, precum cea a lui Rolf-Heinz Hoppner, sugerau că o lichidare rapidă ar fi fost o soluţie mai umană decât foametea: „Există pericolul ca în această iarnă să nu poată fi hrăniţi toţi evreii“, îi scria el lui Eichmann.

> Ar trebui să judecăm cinstit dacă cea mai umană soluţie nu ar fi să terminăm cu toţi evreii care nu sunt apţi de muncă, cu ajutorul unei soluţii care să acţioneze rapid. Oricum, ar fi mai plăcut decât să-i lăsăm să moară de foame.[53]

Pentru Himmler, lucrurile s-au agravat în septembrie 1941. Atunci, Hitler, care iniţial crezuse că războiul din URSS se va termina rapid şi ceruse, în consecinţă, ca deportarea evreilor din Reich să aibă loc *după* înfrângerea lui Stalin, a înţeles probabil că are în faţă o campanie de lungă durată. El şi-a schimbat ordinul: evreii trebuiau alungaţi imediat din teritoriile germane.[54] Decizia lui Stalin de a muta în Kazahstan şi în Siberia 600 000 de *Volksdeutsche* de pe Volga i-a oferit un pretext ideal. Rosenberg se grăbise să anunţe că „îi va face responsabili pe evreii din Europa Centrală“ pentru această decizie.[55] El îi ceruse lui Hitler deportarea imediată a „tuturor evreilor din Europa Centrală“ – şi avusese câştig de cauză pe 17

septembrie 1941.[56]

Himmler a avut nevoie de o lună pentru a se organiza; a trecut la acţiune pe 15 octombrie 1941, reuşind să transfere 20 000 de evrei din Viena, Praga, Berlin, Hamburg etc. în ghetoul din Lodz.[57] Din noiembrie 1941, înţelegând că situaţia din Lodz nu mai permite noi sosiri (iniţial, el dorise să aducă aici 60 000 de evrei şi de romi), Himmler a găsit o nouă soluţie: utilizarea teritoriilor cucerite de Wehrmacht în URSS pentru deportări. în consecinţă, noile transporturi din Reich vor pleca spre Minsk, Kaunas şi Riga, operaţiunea oprindu-se în februarie 1942, când şeful SS îi putea raporta Führerului 58 000 de deportări. Cari Friedrich Goerdeler, unul dintre liderii conspiraţiei împotriva lui Hitler, viitor cancelar al Germaniei în cazul în care tentativa de asasinat din iulie 1944 ar fi reuşit, a asistat pe 19 şi *TI* ianuarie 1942 la evacuarea evreilor din Leipzig:

> Afară era ger, minus 15-20 de grade Celsius. Evreii erau obligaţi să predea hainele de lână. (...) Au fost încărcaţi în vagoane deschise, bărbaţi, femei şi copii. în acel transport se afla şi o femeie în vârstă de 64 de ani al cărei frate, profesor la Universitatea din Leipzig, fusese rănit grav în Primul Război Mondial şi fusese decorat cu medalia pentru curaj extraordinar. Au fost trimişi spre Est în vagoane pentru transportul vitelor. (...) Sufletul se înspăimântă când te gândeşti la inimile taţilor şi mamelor care îşi vedeau copiii îngheţând sub propriii ochi. (...) Asemenea atrocităţi sunt fără precedent în analele istoriei umane.[58]

Aceste transporturi au un rol important în istoria Soluţiei Finale. Deşi nu erau în teorie trenuri ale morţii

(transporturi *pentru* lichidare), ele implicau exterminarea din cauza dilemelor pe care le puneau în faţa responsabililor nazişti din Est. Aceştia trebuiau să găsească loc în ghetouri care erau oricum supra-populate şi de nelocuit – şi o făceau ucigând. în cazul transportului Berlin-Riga (27 noiembrie 1941 plecare – 30 noiembrie sosire), evreii veniţi au fost cei ucişi (deşi Himmler ordonase, dar cu întârziere: „Transport de evrei din Berlin. Nici o lichidare“).[59] La fel se întâmplase cu evreii din München, Berlin, Frankfurt, Viena şi Breslau trimişi la Kaunas între 15 şi 23 noiembrie 1941: 5 000 de oameni au fost executaţi pe loc – acestea fiind de altfel primele transporturi cu lichidare imediată.[60] Execuţiile au avut loc, prin împuşcare, în Fortul IX, parte componentă a Fortăreţei Kaunas, fiind realizate de *Einsatzkommando 3* condus de Karl Jäger. (Gruparea lui Jäger a ucis pe frontul de est, în cinci luni, 140 000 de evrei.)[61] Raportul crimelor din Kaunas consemna birocratic uciderea a „1 159 de bărbaţi evrei, 1 600 de femei evreice, 175 de copii evrei. [Total:] 2 934. (Mutaţi din Berlin, München şi Frankfurt a. M.)“, respectiv „639 de bărbaţi evrei, 1 155 de femei evreice, 152 de copii evrei. [Total:] 2 000. (Mutaţi din Viena şi Breslau)“.[62]

în alte cazuri s-a procedat pe dos: locuitorii mai vechi ai ghetourilor au fost lichidaţi pentru a le face loc nou-veniţilor. La Minsk, circa 12 000 de evrei din URSS au avut această soartă pentru a asigura spaţiu de cazare unui mare contingent compus din 7 000 de evrei din Hamburg.[63] Evreii sovietici erau executaţi pe măsură ce SS făcea calcule privind cazarea: într-o primă tranşă, între 7 şi 11 noiembrie 1941, au fost împuşcaţi 6 624 de

evrei; după ce s-a constatat că mai era nevoie de spaţiu, au mai avut loc 5 000 de execuţii pe 20 noiembrie.[64] Pentru a-l linişti pe Hinrich Lohse, guvernatorul din Ostland, în privinţa numărului mare de evrei care erau trimişi în teritoriile sale, un consilier al lui Rosenberg i-a propus acestuia să construiască camere de gazare pentru exterminarea celor inapţi de muncă (într-un final, Polonia va fi preferată în acest sens, în statele baltice Holocaustul fiind unul al gloanţelor, nu al gazelor).[65]

Comandantul nazist din Belarus, Wilhelm Kube – de altfel un antisemit radical, care fusese în trecut demis pentru corupţie va traversa un episod pasager de empatie faţă de evreii din Reich deportaţi la Minsk. El a fost surprins să găsească printre aceştia veterani decoraţi în Primul Război Mondial: „Am descoperit că printre aceşti evrei, care se disting de evreii ruşi prin curăţenia lor personală, sunt şi muncitori foarte calificaţi, care sunt probabil de cinci ori mai productivi decât evreii ruşi... Eu sunt cu siguranţă puternic şi pregătit să ajut la soluţionarea problemei evreieşti, dar fiinţele umane care vin din sfera noastră culturală sunt ceva diferit de hoardele de bestii autohtone.“[66] în consecinţă, Kube făcea apel la Berlin „să se ia măsurile necesare“ – formula care în limbajul birocraţiei naziste din Est echivala cu lichidarea – „în cel mai uman mod“.[67] Kube l-a numit „porc“ pe un poliţist care ucisese un evreu şi a protestat împotriva modului brutal în care fusese „curăţat“ ghetoul din Minsk – deşi, concomitent, a avut grijă să pună mâna pentru sine pe multe proprietăţi evreieşti.[68]

Himmler îşi propusese să facă din Minsk o destinaţie prioritară de deportare pentru 1942, luând în calcul

transporturi de până la 50 000 de evrei din Reich. în octombrie 1941, el a călătorit în Moghilev (Moghilău, Belarus), aflat la 200 de kilometri de Minsk, spre est, ordonând construirea aici a unui crematoriu uriaş, cu 32 de incineratoare.[69] E foarte probabil că acesta (nu Auschwitz) ar fi fost principalul centru de exterminare al evreilor în cazul în care Uniunea Sovietică ar fi fost învinsă. însă autorităţile naziste din Belarus, ca şi cele din Guvernământul General, îi întârziau planurile lui Himmler. Conducătorul Minskului, Wilhelm Janetzke, l-a avertizat pe Rosenberg că situaţia din Belarus nu îi permitea să hrănească zeci de mii de evrei. Mai mult, arăta Janetzke în limbajul codat al naziştilor, „alte posibilităţi" (împuşcarea) nu erau disponibile, pentru că pământul era „îngheţat până la o adâncime de doi metri". Nu se puteau săpa, cu alte cuvinte, gropi comune. Primăvara îi va rezolva această problemă organizatorică: transporturile şi execuţiile vor fi reluate, solul permiţând acum îngroparea la adâncime a mii de cadavre.[70]

în căutarea unei Soluţii Finale

Campania din URSS i-a oferit lui Hitler spaţiul şi ocazia pentru a extinde în spirală programul de exterminare. Iniţial, el şi Himmler considerau că aici va fi centrul Holocaustului – Polonia fiind aleasă pe măsură ce devenea clar că Armata Roşie rezistă, în URSS au început crimele sistematice şi la scară mare înfăptuite de *Einsatzgruppen,* dar şi lichidările care aveau loc imediat după ce transporturile cu deportaţi evrei ajungeau la destinaţie; aici a început exterminarea fără rezerve a femeilor şi a copiilor. Tot acum a fost făcut, inclusiv de către Hitler, pasul psihologic către

asumarea – în faţa lui Himmler cel puţin – a ideii că îşi doreşte uciderea tuturor evreilor europeni. între vara şi în toamna lui 1941, pe măsură ce limitele Holocaustului prin gloanţe se evidenţiau din rapoartele comandaţilor din Est, conducătorul SS a cerut – încurajând iniţiativele individuale şi locale – identificarea unor soluţii mai impersonale, mai „umane“ pentru lichidări în masă. Himmler însuşi se convinsese că acest lucru este necesar. Conform mărturiei lui Bach-Zelewski, în august 1941 acesta a dorit să asiste la execuţia a 100 de persoane, la Minsk. Printre victime se numărau multe femei, care nu au murit pe loc. Lui Himmler i s-a făcut rău privindu-le, şi-a pierdut echilibrul, a fost la un pas de leşin, apoi a început să răcnească la plutonul de execuţie, acuzându-şi subordonaţii că trag fără precizie.[71] Deşi autorizase iniţial uciderea copiilor şi a femeilor prin împuşcare, şeful SS s-a răzgândit după ce a înţeles că efectele psihologice asupra SS-iştilor erau devastatoare, transformând această „elită ariană“ într-o adunătură de alcoolici nevrotici. Interogat după război, Otto Ohlendorf, comandatul *FÂnsatzgruppe* D (Moldova, Ucraina, Crimeea) a oferit următoarea mărturie:

Acuzatorul american John Harlan Amen: „Toate victime

le, bărbaţii, femeile şi copiii, erau executate în acelaşi fel?“

Ohlendorf: „Da, aceasta a fost situaţia până în primăvara lui 1942. Apoi a sosit un ordin din partea lui Himmler, ca pe viitor femeile şi copiii să nu mai fie executaţi decât prin intermediul camioanelor de gazare.“[72]

Pe 31 iulie 1941, la cererea lui Heydrich, Goring – care proclamase deja că „acesta nu este al Doilea Război Mondial, ci Marele Război Rasial“ [3] – a semnat un ordin prin care solicita: „Pe lângă sarcina care v-a fost încredinţată pe 24 ianuarie 1939, referitoare la soluţionarea problemei evreieşti prin emigrare sau evacuare, în funcţie de condiţii, prin prezenta vă însărcinez să pregătiţi un proiect cuprinzător de măsuri pregătitoare, materiale, organizatorice şi suplimentare pentru implementarea preconizatei Soluţii Finale a problemei evreieşti“.[74] în paralel, Heydrich îi transmitea lui Eichmann un ordin formulat oral de Hitler – „Tocmai am venit de la *Reichsfuhrer:* Fiihrerul a ordonat anihilarea fizică a evreilor“.[75] Totuşi, chiar şi la acel punct, „Soluţia Finală a problemei evreieşti“ nu avea încă forma deplin conturată din 1942, pendulând între exterminare, deportare spre Est şi distrugere lentă prin muncă (în final, aşa se cumva stabili la Conferinţa de la Wannsee, exterminarea va deveni esenţa Soluţiei Finale, deportările şi munca forţată reprezentând doar un pretext pentru aceasta – precum şi o variantă pe termen scurt pentru asigurarea mâinii de lucru gratuite). Aşa se face că, în a doua parte a lui 1941, SS a desfăşurat cercetări şi experimente în domeniul uciderii discrete şi impersonale în masă. Scopul principal al acestor experimente nu era găsirea unei „soluţii umane“, aşa cum pretindea limbajul codificat nazist, ci scoaterea unui număr cât mai mare de militari şi poliţişti din procesul direct de ucidere şi asigurarea unui zid – la propriu şi la figurat – între asasin şi victime. Himmler îşi dorea să poată ucide cât mai mulţi oameni cu o singură mână criminală; în plus, călăul trebuia menajat de un contact direct cu

condamnaţi! la moarte.[76] La acest moment (a doua jumătate a lui 1941), pe fondul informaţiilor care veneau dinspre programul T4, în interiorul SS ideea că gazul poate reprezenta o soluţie pentru lichidări „curate“ era relativ răspândită, lucru atestat de scrisoarea lui Rolf Heinz Höppner privind potenţiala ucidere a evreilor din Lodz cu ajutorul unei „soluţii cu acţiune rapidă“.[77] în august 1941, *Einsatzgruppen* care acţionau în Rusia erau în căutare de chimişti sau făceau solicitări pentru trimiterea în zonă a lui Herbert Lange, ucigaşul cu mono- xid de carbon din Warthegau.

Două locuri importante pe harta experimentelor naziste vor fi Moghilev (Moghilău) şi azilul Novinki (Minsk). Aici, la ordinul lui Himmler, Arthur Nebe va testa o serie de inovaţii în domeniul uciderii în masă. La Novinki, zeci de pacienţi cu probleme psihice vor fi închişi într-un buncăr şi aruncaţi în aer cu 250 de kilograme de explozibil. După două tentative, „ipoteza dinamitei“ va fi abandonată, fiind departe de a fi „curată“, „umană“ şi confortabilă psihic pentru călăi, aşa cum îşi dorea SS. Pe de altă parte, încercările de a ucide, la Moghilev, grupuri mari cu ajutorul unor maşini care pompau monoxid de carbon prin ţevi de eşapament în camere închise au fost considerate în-curajatoare.[78] Dacă într-o primă fază victimele lui Nebe au murit greu, fiind otrăvite cu gazele unei maşini de mici dimensiuni, experimentul care a folosit un camion a arătat că decesul survine în opt minute. Satisfăcut, Arthur Nebe l-a sunat pe Himmler pentru a-l pune la curent cu descoperirile sale.[79]

Căutările vor fi extinse în departamentul de transport auto al RSHA, la solicitarea lui Heydrich, căutându-se o soluţie prin care gazele de eşapament să

fie dirijate în interiorul dubelor, pentru a ucide persoanele închise aici. O serie de modificări structurale au fost efectuate împreună cu producătorii automobilelor, iar în toamna lui 1941, 40 de prizonieri din lagărul Sachsenhausen au fost otrăviţi experimental prin această metodă, care a fost considerată o reuşită şi a dus la comandarea de 30 de dube modificate în scopul uciderii.[80] Din noiembrie 1941, ele vor fi trimise să extermine comunităţile evreieşti din Est.[81] Nu mai puţin de 100 000 de evrei vor fi ucişi în camioane de gazare în Ucraina, între iarna lui 1941 şi vara lui 1942.[82]

în teritoriile sovietice, SS a utilizat atât camionul de gazare Diamond-Wagen (care ucidea până în 30 de oameni concomitent), cât şi modelul Saurer-Wagen (cu o capacitate de ucidere de până la 60 de oameni).[83] Pentru a linişti victimele, camera de gazare montată pe camion era iluminată – adeseori becurile fiind distruse de victime în ultimele momente de viaţă, în căutarea unei soluţii de a ajunge la aer (aceste distrugeri îi indispuneau pe operatorii vehiculelor de ucidere, pentru că presupuneau aprobări şi demersuri birocratice pentru reparaţii). Camera de gazare instalată pe camioane avea patru metri în lungime, doi metri înălţime şi puţin peste doi metri în lăţime.[84] La aceste dimensiuni, victimele se sufocau în 15 minute. O astfel de dubă opera în noiembrie 1941 la Poltava. Alta ucidea evrei în Harkov, în decembrie 1941.[85] în total, 15 camioane de ucidere cu mono- xid de carbon au acţionat în URSS, ajungând până în Caucaz şi în Crimeea. Ele au fost prezente şi în Iugoslavia, gazând 7 000 de evrei (femei, copii) în lagărul Sajmiste.[86] în total, 700 000 de evrei vor fi lichidaţi – la Chelmno şi în URSS – în camioanele mobile de gazare. O cifră

nesatisfăcătoare pentru nazişti, care căutau în paralel alte soluţii.

Experimentele cu Zyklon B au început chiar în lagărul de la Auschwitz, în vara lui 1941. Ele s-au desfăşurat în *Bunker* 11, fiind ulterior transferate în crematoriul vechi al lagărului. Pe 16 septembrie 1941, zi care poate fi considerată momentul zero al Soluţiei Finale în forma ei cea mai cunoscută azi, prima cameră de gazare de la Auschwitz a fost supusă probelor cu Zyklon B, aceasta începând din acel moment să fie folosită – încă la scară mică – pentru lichidarea evreilor din lagăr care nu mai erau apţi de muncă.[87]

în vara şi în toamna lui 1941, naziştii îşi limpezeau tot mai mult căutările în direcţia organizării unor centre de gazare bazate iniţial pe monoxid de carbon, apoi pe Zyklon B (mai întâi pe dube de gazare, apoi pe camere fixe aferente crematoriilor). Pe 20 iulie 1941, de pildă, Odilo Globocnik primea de la Heinrich Himmler, aflat în trecere prin Lublin, ordinul de a înfiinţa un nou lagăr de concentrare: Majdanek. Luna august 1941 a fost decisivă şi pentru fixarea adicţiei tot mai mari a lui Hitler de injecţiile cu hormoni, opiacee şi steroizi administrate de doctorul Morell. După o criză majoră de diaree, suspect de dizenterie, Führerul nu va mai putea funcţiona decât cu ajutorul amestecurilor preparate de medicul său personal, care i-au acu- tizat maniile şi nevrozele.[88] Omul care ordonase exterminarea evreilor era un dependent de droguri care va apela în curând la un amestec de cocaină şi analgezice opioide.

Octombrie – decembrie 1941: decizia privind Soluţia Finală

Lansarea Soluţiei Finale pentru comunităţile din Reich şi de la est de Reich a fost decisă de Führer în toamna lui 1941. Pe 4 octombrie 1941, Goebbels consemna în jurnal: *„Der Führer ist maßlos glücklich...“* – „Führerul este extrem de fericit“.[89] Erau zilele în care Hitler hotăra destinul evreilor, lucru dovedit de faptul că pe 13 octombrie 1941, la Rastenburg, Himmler îi ordonase lui Odilo

Globocnik să construiască centrul de exterminare de la Belzec, acesta apucându-se de lucru o lună mai târziu.[90] Tot în octombrie 1941, aşa cum am văzut, Herbert Lange căuta – în baza ordinelor primite de la acelaşi Himmler – un loc pentru plasarea unui lagăr de exterminare în Warthegau (va opta pentru Chelmno). Era perioada în care Hitler începuse să se compare cu bacteriologul Koch: „Mă văd ca pe un Robert Koch“, spunea el.

> Koch a descoperit bacilul tuberculozei, deschizând noi drumuri în ştiinţa medicală. Eu am descoperit că evreul este bacilul şi fermentul întregii putreziciuni sociale. Fermentul lor. Şi am dovedit un lucru: un stat poate trăi fără evrei.[91]

în seara zilei de 22 februarie 1942, el va repeta această teză bizară într-o discuţie la care asista şi Himmler, susţinând că

> descoperirea virusului evreiesc este una dintre cele mai mari revoluţii care au avut loc în lume. Lupta în care suntem angajaţi azi este de acelaşi tip cu bătălia dusă în secolul trecut de Pasteur şi de Koch. Câte boli îşi au originea în virusul evreiesc![92]

Pe 14 octombrie 1941, Hitler a vorbit într-una dintre conversaţiile sale nesfârşite la cină despre marele ajutor de care se bucură din partea „oamenilor de încredere cărora le deleg sarcinile pe care eu nu pot să le îndeplinesc. Oameni duri, despre care ştiu că fac lucrurile aşa cum le-aş face eu însumi.“[93] El se gândea, foarte probabil, la Himmler, cu care s-a şi văzut în acea zi – complicele alături de care a creionat Soluţia Finală. Deşi cei doi se întâlneau relativ frecvent – fără ca

Himmler să facă parte dintre intimii Fuhrerului –, conversaţiile lor nu erau niciodată consemnate. în vara şi în toamna lui 1941, de pildă, într-o etapă decisivă pentru Holocaust, Himmler şi Hitler se întâlnesc fără martori pe 15 şi 17 iulie, pe 5, 13, 16 şi 17 august şi pe 2, 4, 5, 7, 16, 22, 24 septembrie.[94] Rochus Misch, care facea parte din garda personală a lührerului, îşi aminteşte că citise pe furiş o telegramă despre o vizită a inspectorilor organizaţiei Crucea Roşie în lagăre: „A fost singura dată în cei cinci ani pe care i-am petrecut lângă Hitler când am citit ceva despre lagăre. Treaba nu s-a mai repetat. Şi nici n-am auzit un singur înalt demnitar vorbind în public despre subiectul acesta. în nici un moment nu i s-a întâmplat cuiva să abordeze problema în cursul unei întruniri la care eram de faţă. Dacă lagărele de concentrare erau evocate în timpul discuţiilor dintre anumiţi oameni puternici ai regimului, acest lucru nu se întâmpla în acel cadru, nu pe faţă. Heinrich Himmler şi Führerul se întâlneau, desigur, adesea. Dar discuţiile lor se desfăşurau între patru ochi, în spatele unei uşi închise.“[95] Christa Schroeder, principala secretară a liderului german, a oferit o mărturie categorică: „Pot afirma cu certitudine că Hitler era informat cu exactitate de Himmler despre tot ce se întâmpla în lagărele morţii lente“.[96]

Pe 5 noiembrie 1941, în cursul unei noi conversaţii de seară cu doi oaspeţi mai puţin importanţi, Hitler a avut o ieşire extrem de virulentă la adresa evreilor. „Am spus întotdeauna“, a perorat Führerul, „că evreii sunt demonii cei mai stupizi care există. Nu posedă nici un muzician şi nici un gânditor veritabil, nici artă, nimic, absolut nimic. Sunt nişte mincinoşi, nişte şarlatani, nişte escroci. Nici unul nu a realizat nimic,

decât exploatând prostia anturajului său. Dacă arianul nu şi-ar ridica nivelul, jegul evreului l-ar împiedica să deschidă ochii."[97] Peste zece zile, pe 15 noiembrie 1941, Himmler şi Rosenberg şi-au rezervat patru ore într-o zi liniştită de sâmbătă pentru a lua masa şi a încerca să concilieze numeroasele frecuşuri dintre SS-işti şi administraţia lui Rosenberg în teritoriile cucerite în Est. Nu avem, desigur, o stenogramă a discuţiei; ştim însă că peste alte trei zile, pe 18 noiembrie 1941, Alfred Rosenberg a convocat o întâlnire informală cu presa germană, în care le-a spus ziariştilor că „în Est trăiesc în continuare vreo şase milioane" de evrei şi că „problema poate fi soluţionată doar prin eradicarea biologică a întregii evreimi din Europa".[98] Desigur, era o discuţie privată, care nu putea fi relatată de presa controlată de Goebbels. De ce simţise Rosenberg nevoia să o convoace imediat după întâlnirea cu Himmler? Probabil pentru că aflase de la acesta despre planurile privind lansarea Soluţiei Finale şi încerca să le arate jurnaliştilor, din vreme, că Hitler luase această decizie *împreună cu el,* nu că fusese ţinut în întuneric, fiind doar *informat* de Himmler.

Decizia conturată încă din octombrie va fi întărită la începutul iernii fatale a anului 1941, după atacul japonez de la Pearl Harbor (7 decembrie 1941), care va aduce Germania, din 11 decembrie 1941, în stare de război cu Statele Unite. Atacul de la Pearl Harbor şi declaraţia de război a Germaniei naziste împotriva Americii nu au făcut decât să înrăutăţească situaţia evreilor. Ca de obicei, Hitler reuşise să se convingă cumva că tot aceştia erau de vină pentru dimensiunile mondiale pe care le căpătase conflagraţia – asta deşi Axa era tabăra agresoare. Aşa se face că, dacă Fuhrerul

a revenit cumva în decembrie asupra deciziilor luate deja în privinţa Soluţiei Finale, el a făcut-o numai pentru a o *extinde* la scara întregii Europe, incluzând şi evreii occidentali sau mediteraneeni în ordinul său.

Datorită consemnărilor făcute de Goebbels şi de Rosenberg, putem urmări pas cu pas modul în care a abordat Hitler chestiunea evreiască în decembrie 1941. Pe 12 decembrie, la o zi după ce a declarat război Statelor Unite, Hitler a convocat liderii NSDAP pentru o discuţie secretă la reşedinţa sa din Berlin. El a susţinut că îi avertizase pe evrei că, „dacă vor provoca un nou război mondial, praful se va alege de ei“.[99] Nu fusese ascultat. Ca atare, scria Goebbels, „în ceea ce priveşte problema evreiască, Fuhrerul e hotărât să o rezolve o dată pentru totdeauna“.[100] Aceasta însemna un singur lucru: „Războiul mondial a venit. Cei responsabili pentru acest conflict sângeros vor plăti cu viaţa.“[101] în discursul susţinut în Reichstag, cu o zi înainte, pe 11 decembrie 1941, Hitler explica decizia de a declara război Americii prin faptul că preşedintele Franklin Delano Roosevelt era controlat, cu „satanică perfidie“, de „un cerc de evrei“. în spatele Iui Roosevelt, spunea Hitler, se afla „evreul etern“, care era „mânat de lăcomia din Vechiul Testament“.[102]

Deloc întâmplător, pe 16 decembrie, imediat după ce a revenit în Guvernământul General după întâlnirea secretă cu Hitler, I lans Frank va anunţa categoric, în faţa naziştilor de la Cracovia, anihilarea evreilor:

> „în ceea ce priveşte evreii, vreau să vă spun, cu sinceritate, că trebuie să fie eliminaţi într-un fel sau altul. (...) Atitudinea mea faţă de evrei se va baza numai pe aşteptarea că ei trebuie să dispară. Trebuie să se termine cu ei. (...) Trebuie să-i anihilăm pe

> evrei, oriunde îi găsim şi oriunde este posibil. (...) Guvernământul General trebuie să devină liber de evrei, la fel ca şi Reichul.“[103]

La două zile după întâlnirea de la reşedinţa Führerului, pe 14 decembrie 1941, Alfred Rosenberg şi Hitler au discutat despre un discurs pe care cel dintâi urma să îl susţină la Berlin Sportspalast. Discursul fusese planificat înainte de atacul de la Pearl Harbor şi Alfred Rosenberg fusese instruit iniţial de Hitler să atace „evreii newyorkezi“ pentru „propaganda mondială împotriva Germaniei“.[104] Mai mult, ideologul NSDAP intenţiona să şantajeze explicit evreii din Statele Unite cu „măsuri corespunzătoare împotriva evreilor din Est“.[105] în noul context însă, ameninţările nu mai aveau sens; Rosenberg i-a cerut Führerului să renunţe la orice trimitere vizând „exterminarea evreilor“.[106] Hitler a fost de acord: era decis la treacă la fapte – şi, în acest context, păstrarea secretului devenea importantă. Pe 14 decembrie, imediat după discuţia cu Rosenberg, el i-a primit pe Himmler şi pe Philipp Bouhler. Foarte probabil, discuţia a vizat progresele obţinute în programele de gazare din Est. Aşa cum am văzut, Philipp Bouhler, coordonatorul programului T4, călătorise în septembrie 1941 la Lublin, vizitând o localitate numită Belzec, unde funcţionase în 1940 un mic lagăr de muncă; după vizita sa, în noiembrie 1941, acolo a început construirea unui centru de exterminare. între timp, la Chelmno tocmai avusese loc, pe 8 decembrie 1941, prima gazare a evreilor din împrejurimi şi, şase zile mai târziu, Hitler putea primi detalii.

Fără îndoială, 14 decembrie 1941 a fost o *Dies Irae*

pentru Hitler, care tocmai îi declarase lui Rosenberg că evreii „ne-au împovărat cu un război şi au provocat mari distrugeri; nu e de mirare că sunt primii care suportă consecinţele“.[107] Cercul va fi închis pe 18 decembrie, când Hitler i-a spus lui Himmler că evreii „trebuie exterminaţi ca partizani“.[108] Acest lucru se întâmpla deja în URSS – diferenţa fiind că, în scurt timp, *toţi* evreii urmau să fie consideraţi partizani. Inclusiv femeile şi copiii. Din *toată* Europa controlată de nazişti.

Conferinţa de la Wannsee

Pe 20 ianuarie 1942, la Wannsee, lângă Berlin, a avut loc o întâlnire de o importanţă majoră în istoria Holocaustului. Pe malul unui lac dotat cu o plajă exclusivistă, interzisă de mai bine de un deceniu evreilor, într-o vilă elegantă situată la adresa Am Grossen Wannsee 56/58, 15 demnitari nazişti au sosit, pe rând, din Guvernământul General sau de la birourile lor berlineze, situate în Wilhelmstrasse 101, Prinz-Albrecht-Strasse 8, Unter den Linden 72 sau Rauchstrasse 17/18; obiectivul acestora era să confere Holocaustului o rigoare birocratică specific germană, într-o ordine aproximativă a importanţei, cei 15 participanţi de la Wannsee au fost:

1. Reinhard Heydrich (RSHA – *Reichssicherheitshauptamf)*
2. Heinrich Müller (RSHA – Gestapo)
3. Adolf Eichmann (RSHA, *Referat IV B 4 – Judenreferat)*
4. Wilhelm Stuckart (Ministerul de Interne, coautor al Legilor de la Niirnberg)

5. Martin Franz Julius Luther (Ministerul de Externe; omul lui von Ribbentrop)
6. Josef Bühler (Guvernământul General, Cracovia)
7. Otto Hofmann *(Rasse – und Siedlungshauptamt der* SS, Departamentul pentru rasă şi colonii al SS; omul lui Himmler)
8. Gerhard Klopfer (Cancelaria NSDAP; omul lui Martin Bormann)
9. Friedrich Wilhelm Kritzinger (Cancelaria Reichului; omul lui Hans Lammers)
10. Karl Eberhard Schöngarth (RSHA, SiPo şi SD în Guvernământul General)
11. Rudolf Lange (RSHA, *Einsatzgruppe* A)
12. Roland Freister (Ministerul Justiţiei)
13. Georg Leibbrandt (Ministerul pentru Teritoriile Ocupate din Est; omul lui Rosenberg)
14. Alfred Meyer (Ministerul pentru Teritoriile Ocupate din Est; omul lui Rosenberg)
15. Erich Neumann (Departamentul Planului de Patru Ani; omul lui Göring)

După cum se poate observa, cei prezenţi la Wannsee nu erau decidenţi politici, ci, în general, secretari de stat cu atribuţii executive. („Aceia erau domnii care ştiau lucrurile ce trebuiau ştiute“, va spune mai târziu procurorul Robert Kempner, unul dintre acuzatorii de la Nürnberg.[109])Heydrich lansase iniţial invitaţia la Wannsee la finalul lui noiembrie 1941, fiind nevoit să o amâne, pe fondul intrării Statelor Unite în război, până în ianuarie 1942. Scopul conferinţei era mai degrabă unul de informare şi de coordonare. Fiind funcţionari de rang secund, cei prezenţi la Wannsee nu erau în măsură să ia decizii politice în privinţa exterminării

evreilor – acesta era exclusiv atributul Führerului; ei nici măcar nu au stabilit modul practic în care anihilarea urma să aibă loc – de asta se ocupau Himmler şi Heydrich, care

se orientaseră deja spre camerele de gazare. Conferinţa de la Wannsee avea rolul de a înlocui un decret oficial, care nu putea fi emis, pentru a nu lăsa urme. Structurile implicate în Holocaust urmau să fie informate – în mod oficial, dar în limbaj codificat şi în cel mai strict secret – despre ordinul privind uciderea evreilor din Europa. Formulele utilizate ulterior de birocraţia germană pentru deportare şi exterminare vor fi *Arbeitseinsatz* (misiune de muncă), *Abwanderung* (migraţie), *Evakuierung* (evacuare) sau *Sonderbehandlung* (tratament special). în cazul lagărului special de la Theresienstadt se utiliza termenul *Wohnsitzverlegung* (schimbarea rezidenţei).[110]

De asemenea, Heydrich dorea să se asigure că toată lumea înţelege faptul că *el* era cel ales să coordoneze întregul proces – aspect organizatoric extrem de important în cel de-al Treilea Reich, unde multe structuri doreau să participe la jefuirea, exploatarea sau anihilarea evreilor: Ministerul de Interne, Ministerul lui Rosenberg pentru Teritoriile Ocupate din Est, Ministerul de Externe sau oamenii lui Göring care gestionau Planul pe Patru Ani. Din acest motiv, fiecare invitat la conferinţă a primit o copie a documentului din 31 iulie 1941, prin care Hermann Göring îl însărcina pe Reinhard Heydrich să tranşeze problema evreiască („... prin prezenta vă însărcinez să pregătiţi un proiect cuprinzător de măsuri pregătitoare, materiale, organizatorice şi suplimentare pentru implementarea preconizatei soluţii finale a problemei evreieşti“).[111] Chiar şi în invitaţia la conferinţă, Heydrich insistase asupra acestei idei: „Mareşalul Marelui Reich m-a însărcinat cu toate pregătirile, organizaţionale şi tehnice, necesare soluţionării problemei evreieşti şi să-i

prezint cât mai curând un plan complet, *punându-mi la dispoziţie* sprijinul principalelor agenţii de stat".[112]

Afirmându-şi în termeni categorici autoritatea, Heydrich nutrea ambiţia de a asigura la Wannsee o coordonare la scară continentală a uciderii evreilor. Problemele birocratice în suspensie nu erau puţine sau de neglijat; sute de mii de vieţi au depins, de pildă, de modul în care au fost stabilite la Wannsee excepţiile privind evreii „cu sânge mixt" sau de atitudinea pe care a ales să o adopte acolo Heydrich faţă de evreii din state precum România şi Ungaria.[113] în plus, Conferinţa de la Wannsee a lăsat cea mai importantă dovadă scrisă privind Soluţia Finală ca operaţiune derulată cu complicitatea statului german în ansamblu: copia cu numărul 16 din cele 30 de exemplare ale stenogramei întocmite de Eichmann la finalul discuţiilor. Aceste exemplare aveau un caracter strict secret şi ar fi trebuit distruse de participaţi. Totuşi Martin Luther, de la Ministerul de Externe, nu a făcut-o; copia cu numărul 16 a fost descoperită după război într-o ascunzătoare din munţii Harz şi a fost preluată de documentariştii procurorului Robert Kempner.[114]

în cursul scurtei discuţii care a stabilit modul în care urmau să fie ucişi milioane de evrei, fiind ora prânzului, invitaţii au luat masa. Pe invitaţia trimisă de SS se preciza, de altfel, că „vor fi servite aperitive".[115] S-a băut coniac. Heydrich a acordat mare atenţie acestor detalii: ştia că zece dintre participaţi au studii universitare şi că opt dintre ei obţinuseră şi doctorate. Tot opt aveau studii de drept. Trei dintre ei erau formaţi la Universitatea din Jena, unde preda Hans Günther, cel mai important cercetător rasist al lui Hitler. Patru dintre decidenţii de la Wannsee, în frunte

cu Wilhelm Stuckart, autorul Legilor de la Nürnberg, erau naziști din garda veche a anilor 1920.[116]

Deşi şedinţa era condusă şi convocată de Heydrich, cel care s-a ocupat de detaliile organizatorice a fost Adolf Eichmann, „expertul“ lui Himmler în probleme evreieşti din cadrul Biroului IV B 4 *(Judenreferat').* Acesta a supervizat întocmirea stenogramei, având grijă ca referirile explicite la exterminare să fie evitate. Va utiliza, în schimb, formule precum „evacuare“ sau „tratament corespunzător“. Pentru Eichmann, acesta era un moment de vârf al carierei – care îi intrase într-un con de umbră după ce se ocupase de procesul de emigrare forţată din Austria sau din Cehoslovacia. Organizând întâlnirea de la Wannsee şi redactându-i Protocolul, el se pregătea, în fapt, pentru coordonarea uriaşei maşinării presupuse de Soluţia Finală. în această şedinţă, care nu a durat decât 90 de minute, Eichmann punea bazele procesului la capătul căruia va spune, conform acuzatorilor de la Ierusalim: „Voi sări în mormânt râzând, pentru că sentimentul că am cinci milioane de inamici evrei ai Reichului pe conştiinţă este pentru mine o sursă de satisfacţie extraordinară“.[117]

Heydrich a deschis discuţiile de la Wannsee amintind – din nou! – mandatul primit de la Goring în vara lui 1941. A trecut apoi în revistă măsurile adoptate împotriva evreilor din 1933 până în 1941, punând accent pe efortul de emigrare forţată din „sfera vitală“ şi din „spaţiul de locuire“ care aparţineau poporului german.[118] Scopul acestor măsuri fusese, a explicat el, să „cureţe de evrei, într-o manieră legală“, teritoriile germane.[119] Deşi această politică se lovise de numeroase probleme tehnice, Heydrich a arătat că 537 000 de evrei fuseseră alungaţi din Germania până pe 31

decembrie 1941. între timp însă, Himmler suspendase procesul de emigrare, „având în vedere pericolele unei emigraţii în timpul războiului şi luând în calcul posibilităţile din Est“.[120] Acum, Hitler îşi dăduse acordul pentru o nouă soluţie: „evacuarea evreilor către Est“.[121]

Până aici, nimic nu era nou pentru participanţii la Conferinţă – evacuări către Est avuseseră deja loc atât în fostele teritorii poloneze, cât şi în Reich. Prima surpriză a venit în momentul în care Heydrich a anunţat că „aproximativ 11 milioane de evrei vor fi implicaţi în Soluţia Finală a problemei *europene* a evreilor“.[122] Era cifra însumată a tuturor evreilor din Europa, inclusiv a celor din Uniunea Sovietică, Anglia, Elveţia, Italia, Ungaria, Finlanda etc. Obiectivul lui Hitler, cu alte cuvinte, era să „evacueze“ inclusiv evreii din state neutre (Suedia, Elveţia), state aliate cu Germania (Italia, Ungaria, Finlanda) sau controlate de nazişti (Danemarca), dar care aveau politici diferite privind evreii, şi, în sfârşit, din state care nu erau cucerite decât parţial de Wehrmacht (URSS) sau pentru care nu existau perspective

realiste de a fi cucerite (Anglia). Ulterior, când a văzut Protocolul de la Wannsee, Goebbels a consemnat faptul că „soluţionarea problemei evreieşti a devenit o problemă paneuropeană“.[123]

Lista întocmită de Eichmann pentru această ocazie, conţinând numărul aproximativ de evrei din fiecare ţară (trebuie observat că în dreptul Estoniei apărea deja, în urma masacrelor comise de *Einsatzgruppen,* obiectivul pe care naziştii şi-l propuneau în toate celelalte state: „liberă de evrei“) arăta după cum urmează:

Germania	131800
Austria	43 700
Teritoriile cucerite din Est	420000
Guvernământul General	2 284
Bialystok	400000
Protectoratul Boemiei şi	74 200
Estonia	*Judenfr*
Letonia	3 500
Lituania	34 000
Belgia	43 000
Danemarca	5 600
Franţa, teritoriul ocupat	165 000
Franţa, teritoriul neocupat	700000
Grecia	69 600
Olanda	160 800
Norvegia	1 300
Bulgaria	48 000
Anglia	330 000
Finlanda	2 300
Irlanda	4 000
Italia, incluzând Sardinia	58 000
Albania	200
Croaţia	4 000
Portugalia	3 000

România, incluzând	342000
Suedia	8 000

Elveţia	18 000
Serbia	10000
Slovacia	88 000
Spania	6 000
Turcia (zona europeană)	55 000
Ungaria	5 000 000
URSS	2 994 684
Ucraina	446484
Bielorusia fără Bialystok	peste 11 000 000[124]
Total	

în realitate, aprecia Heydrich, numărul evreilor era mai mare; totuşi, în unele ţări, aceştia erau în continuare definiţi plecând de la apartenenţa la credinţa iudaică, nu respectând principiile rasiale practicate de Berlin.[125]

Un al doilea element nou care răzbătea din cuvintele lui Heydrich era dorinţa de a-i anihila pe *toţi* cei care urmau să fie „evacuaţi“. Discuţia de la Wannsee a fost mult mai explicită decât protocolul întocmit de Eichmann şi corectat atent de Heydrich şi de Heinrich Miîller de la Gestapo; Eichmann a admis ulterior acest lucru, mărturisind că dialogul neconsemnat a făcut „abstracţie de limbajul protocolar“, menţionând deschis obiectivul criminal al SS[126]; chiar şi aşa, protocolul cenzurat dovedeşte că evacuarea implica exterminarea: „în cursul Soluţiei Finale“, spunea Heydrich, „evreii vor fi distribuţi pentru muncă adecvată în Est. Evreii în putere, separaţi în funcţie de sex, vor fi duşi în coloane mari de muncă în aceste zone pentru a munci la drumuri; în cursul acestor acţiuni, fără îndoială, *o mare parte a lor va fi eliminată din cauze naturale. Eventualii supravieţuitori* finali, din care ar face parte, fără îndoială, cei mai rezistenţi, *trebuie trataţi*

corespunzător, pentru că reprezintă rezultatul selecţiei naturale şi ar acţiona, în cazul eliberării, ca sămânţa unei renaşteri evreieşti.“[127] Evacuarea în Est însemna aşadar, în termenii discutaţi la Wannsee, „moarte naturală“, iar „eventualii supravieţuitori“ urmau să fie lichidaţi („trataţi corespunzător“).

în momentul în care Heydrich prezenta acest plan, o parte din centrele de exterminare din teritoriile poloneze erau deja construite sau în curs de construire; evreii urmau să moară în camere de gazare – „trataţi corespunzător“ – nu în condiţii „naturale“. Şi nu cei rezistenţi vor fi „trataţi corespunzător“; dimpotrivă, cei slabi, bătrâni, bolnavi vor fi ucişi cu prioritate. Nu e clar dacă în ianuarie 1942 Heydrich chiar spera ca evreii să moară într-un număr mult mai mare din cauze „naturale“ sau dacă el ştia încă de acum că „moarte naturală“ însemna gazare. Oricum ar fi, stagnarea armatei germane în Uniunea Sovietică a tranşat rapid problema: în condiţiile în care spaţiile uriaşe din URSS nu puteau fi încă reconstruite, nu existau suficiente lucrări de mare anvergură la care evreii să poată fi ucişi „natural“.

în cursul punerii în practică a Soluţiei Finale, a mai explicat Heydrich la Wannsee, Europa urma să fie răscolită temeinic „de la vest la est“, „Germania şi Protectoratul Boemiei şi Moraviei urmând să fie prioritizate“.[128] Evreii trebuiau trimişi iniţial în ghetouri de tranzit, fiind expediaţi de acolo spre Răsărit. Cei care împliniseră deja 65 de ani, veteranii răniţi sau decoraţi în Marele Război urmau să fie duşi în ghetoul-model de la Theresienstadt (acest lucru s-a întâmplat, în realitate, într-o mică măsură, în general pentru grupuri considerate de interes special).

Heydrich a prezentat şi o situaţie a evreilor din ţările care erau aliate cu Germania sau controlate de cel de-al Treilea Reich: în Slovacia şi Croaţia problema era „aproape de finalizare“, fără să mai ridice probleme speciale; în România fusese deja numit un comisar pe probleme evreieşti, lucru care trebuia să se întâmple şi în Ungaria. în Franţa, „înregistrarea evreilor pentru evacuare urma să înceapă, foarte probabil, fără mare dificultate“, în vreme ce în Italia erau necesare discuţii suplimentare.[129]

O mare parte a discuţiei a fost dedicată modului în care urmau să fie trataţi evreii cu „sânge mixt“ sau care erau căsătoriţi cu arieni şi aveau copii cu aceştia. Problema era de o mare importanţă pentru coautorul Legilor de la Nürnberg, Wilhelm Stuckart, care arăta că, în practică, aceste cazuri complexe vor genera „o muncă administrativă nesfârşită“. Totuşi, „elementele biologice neputând fi în nici un caz ignorate“, el recomanda pentru aceste persoane sterilizarea forţată mai degrabă decât „evacuarea“. Otto Hofmann, de la Biroul pentru Rasă al lui Himmler, a observat la rândul său că sterilizarea va deveni o practică de masă dacă evreii cu „sânge mixt“ vor avea de optat între ea şi „evacuare“.[130] Josef Bühler, care reprezenta administraţia din Guvernământul General, a insistat ca „evacuarea“ să înceapă de acolo. Majoritatea evreilor din fostele teritorii poloneze, explica el, sunt inapţi de muncă şi reprezintă „purtători de epidemii“.[131]

Eichmann a evocat mai târziu marea satisfacţie încercată de Heydrich la finalul lucrărilor: „După conferinţă, Heydrich, Müller şi neînsemnatul de mine, ne-am aşezat comod în jurul unui şemineu. L-am văzut pentru prima oară pe Heydrich fumând un trabuc sau o

ţigaretă, ceva nemaivăzut de mine până atunci; a şi băut coniac, ceva ce nu mai făcuse de ani de zile. în mod normal el nu bea alcool.“[132] Reacţia omului însărcinat de Himmler să coordoneze aplicarea Soluţiei Finale se datora faptului că reuşise, în mai puţin de două ore, să asigure controlul SS asupra exterminării evreilor europeni. „Am stabilit coordonatele generale pentru realizarea Soluţiei Finale în privinţa problemei evreieşti“, nota el, cu satisfacţie, când a făcut bilanţul zilei.[133]

La multă vreme după război, văduva lui Heydrich, Lina, încă încerca să nege implicarea acestuia în Holocaust. „în ceea ce priveşte ordinele legate de evreii din Rusia, acestea au fost date de la cel mai înalt nivel, din câte ştiu eu, şi nu ştiu dacă au fost emise când soţul meu mai era încă în viaţă. Dar, cu cât mă gândesc mai mult la asta, cu atât am mai multe dubii.“[134] Lina Heydrich nu era străină de antisemitism: pe domeniul ei de lângă Praga beneficia de sclavi pe care îi numea „evrei împuţiţi“, punând să fie biciuiţi.[135] Chiar şi soţia lui Himmler, Marga, îşi disculpa bărbatul pentru participarea la Shoah: „Cred că aceste chestiuni au fost hotărâte de Führer“, va afirma ea după război.[136] Şi ea era antisemită; când a ajuns în Polonia, în martie 1940, va vorbi despre „aceste gunoaie evreieşti“.[137] Pe de altă parte, când a călătorit spre România, pentru a vizita o comunitate de etnici germani, Marga va petrece de minune pe „muzică ţigănească“.[138]

Primul centru de exterminare: Chelmno

Rolul centrului de ucidere de la Chelmno în istoria Holocaustului este frecvent trecut cu vederea din cauza siluetei mai întunecate şi mai bine conturate a lagărului

de la Auschwitz sau a *Vernichtungslager* din Operaţiunea Reinhard (Belzec, Sobibor, Treblinka, Majdanek). Totuşi Chelmno are o poziţie cu totul specială în cronologia Soluţiei Finale, pentru că a fost primul loc în care a fost pusă în aplicare uciderea în masă, sistematică, prin gazare.

Evrei fuseseră deja gazaţi în Reich, în centrele de ucidere aferente programului T4; evrei bolnavi din Germania, lichidaţi fără să se mai ţină cont de gravitatea afecţiunii lor (orice evreu internat într-un spital german putea fi omorât) sau evrei din sistemul de lagăre care erau prea bătrâni sau slăbiţi pentru a mai putea fi exploataţi prin muncă. De asemenea, evrei fuseseră gazaţi şi în afara Germaniei, în unităţi mobile (camioane) cu capacitate mică (între 20 şi 60 de oameni). Chelmno a fost primul centru *din afara* Reichului (lucru extrem de important, pentru că în Germania, sub privirile populaţiei, programul de exterminare nu putea fi decât unul de proporţii limitate) în care s-a trecut la soluţia *centrului* de gazare. Chiar dacă instrumentul de asasinare rămânea duba cu monoxid de carbon, aceasta era integrată acum într-un complex SS extins, destinat exclusiv uciderii, care cuprindea o administraţie proprie, un mecanism de înşelare a victimelor prin imitarea duşurilor şi o procedură de ascundere a cadavrelor în zonele din apropiere.

Chehnno (Kulmhof, în germană) era un sat din regiunea Wartheland, aflat la 60 de kilometri de Lodz. El va fi ales de germani ca punct de exterminare tocmai datorită acestei distanţe: suficient de aproape pentru a asigura un transport rapid al evreilor din ghetoul din

Lodz, dar suficient de departe pentru a ascunde crimele (L6dz-ul fiind un oraş cu suburbii întinse). Chetmno era soluţia prin care *Reichsstatthalter-u*| din Warthegau, Arthur Greiser, urma să se dispenseze de evreii „neproductivi“ aflaţi sub controlul său.[139] Himmler crease în Warthegau o situaţie infernală, deportând la Lodz – fără să ţină cont de lipsa spaţiului şi a hranei – mii de romi austrieci şi zeci de mii de evrei din spaţiul german.[140] Iar Greiser hotărâse ca tot „surplusul inutilizabil“ să fie anihilat la Chehnno.

Nu doar evreii din Lodz urmau să moară aici, ci cei din întregul Wartheland, teritoriu pe care Himmler îşi propusese să-l facă *Judenfrei* pentru a repatria, în schimb, germanii aşezaţi tradiţional în teritoriile estice. De altfel, primele exterminări, care au avut loc între decembrie 1941 şi ianuarie 1942, vor viza evreii din zonele învecinate cu Chehnno (Klodawa, Babiak, Kowale Pahskie, Kolo, Dşbie, Sompolno), nu pe cei din Lodz.[141]

Un conac impunător, numit Castelul, fusese ales pentru procedura de gazare de la Chehnno. Profilul său elegant avea darul de a linişti victimele. Când ajungeau aici, prizonierii erau informaţi de SS-işti îmbrăcaţi în medici că urmează să fie dezinfectaţi şi spălaţi, urmând să fie dirijaţi ulterior spre un lagăr de muncă. Se dezbrăcau, îşi predau bunurile unui deţinut polonez şi, în grupuri de circa 50 de oameni – la indicaţiile supraveghetorilor, care trebuiau să se asigure că totul se petrece foarte repede, astfel încât nimeni să nu dezmeticească până începea gazarea[142] –, erau împinşi spre subsol şi, de acolo, prin intermediul unor punţi improvizate, în camerele de gazare montate pe maşini (un camion Renault de dimensiuni mari şi alte două

camionete Renault cu capacitate mai redusă).[143] Momentul cel mai sensibil – al prinderii în capcana morţii – era traversarea pasarelei care ducea în

camion. Orice ezitare sau moment de panică puteau conduce la o busculadă deci gărzile de la Cheimno şi polonezii aflaţi în slujba lor obişnuiau în acest punct să îşi lovească victimele cu sete, forţându-le să continue alergarea. După ce uşile erau sigilate, motorul dubelor era pornit, gazul ucigaş fiind împins în compartimentul de ucidere, unde victimele se sufocau în 15 minute (metoda ţevii de eşapament a fost introdusă după o scurtă perioadă în care s-a folosit varianta mai veche a monoxidului de carbon îmbuteliat).[144] „Evreii se dezbrăcau fără a fi separaţi pe sexe“, a povestit un SS-ist care supraveghea operaţiunea. „Fuseseră deja obligaţi să îşi predea bunurile; acestea erau colectate, în coşuri, de muncitori polonezi. în drumul către pivniţă era o uşă. Pe ea era un semn: «Spre baie» (...) Aici, oamenii trebuiau să facă dreapta şi să urce pe o rampă la capătul căreia erau parcate dubele de gazare cu uşile deschise. Rampele erau atent acoperite cu un gard de lemn până la uşile camionului de gazare. în general, evreii intrau repede şi obedient în dubă, având încredere în promisiunile care le fuseseră făcute.“[145]

Camionul pleca spre gropile comune săpate din vreme la trei kilometri distanţă (după ce mirosul trupurilor în descompunere va deveni insuportabil, se va trece la arderea cadavrelor). Evreii care nu muriseră în timpul gazării erau executaţi de SS-işti în pădure, în dreptul gropilor.[146] în vreme ce gazările aveau loc într-o parte a Castelului, viitoarele victime aşteptau să le vină rândul la „dezinfectare“ în partea opusă. Camioanele cu cadavre circulau neîncetat între Castel şi pădure, iar pregătirea gropilor comune era uşor de observat de localnici – ceea ce făcea ca operaţiunea de la Cheîmno să fie cunoscută în zonă. Sătenii auzeau chiar şi urletele victimelor – inclusiv pe cele ale copiilor care îşi

implorau mamele să îi salveze.[147] Aşa cum se va întâmpla şi la Auschwitz, un *Sonderkommando* compus din circa 50 de evrei era obligat să asigure îngroparea sau arderea victimelor (şi, pentru o perioadă, deshumarea în vederea arderii). Componenţii acestuia erau ucişi la intervale regulate – după ce înţelegeau în detaliu sistemul

de funcţionare al centrului de exterminare –, fiind înlocuiţi cu nou-veniţi într-o stare fizică şi psihică mai bună.

Primul transport către centrul de lichidare de la Chelmno a avut loc pe 7 decembrie 1941, vizând 700 de evrei din împrejurimi.[148] Prima exterminare a avut loc a doua zi, pe 8 decembrie. Transporturile din Lodz au început pe 16 ianuarie 1942. înaintea evreilor, pe 2 ianuarie, fuseseră trimişi din ghetoul Lodz spre centrul de exterminare romii, care erau afectaţi de o epidemie de tifos provocată de condiţiile inumane în care erau internaţi (la Lodz, dar şi în multe alte lagăre sau ghetouri, romii vor fi ţinuţi sub cerul liber, în ţarcuri).[149] Transporturile erau efectuate cu trenul (până la Kolo pe reţeaua principală de cale ferată, apoi pe una secundară până la Powiercie),[150] ultimii kilometri fiind parcurşi în camioane.[151] Victimele din Lodz nu erau doar evrei polonezi; în ghetoul din Warthegau fuseseră înghesuiţi, în deportări anterioare, evrei din Luxemburg, Austria, Germania sau Boemia şi Moravia.[152] Scurtul lor popas în Lôdz nu a reprezentat, în fapt, decât un răgaz de care naziştii au avut nevoie pentru a găsi soluţia de a-i omorî. Circa 55 000 de evrei din Lodz au fost trimişi la Chelmno pentru exterminare între ianuarie şi mai 1942.[153] Sarcina de a-i alege pe cei care urmau să părăsească ghetoul fusese încredinţată de nazişti lui Chaim Rumkowski, conducătorul comunităţii, care a format un comitet de selecţie ce îşi propunea să ofere prioritate „elementelor indezirabile“.[154] Membrii acestui comitet nu cunoşteau destinaţia transporturilor – cel mult o puteau bănui. Rezistenţa era, din perspectiva lui Rumkowski, inutilă: naziştii şi-ar fi întocmit oricum propriile liste şi ar fi

executat, drept represalii, liderii *Judenrat-uhii* şi familiile acestora, în speranţa de a supravieţui (inutilă, de altfel – şi el va sfârşi la Auschwitz, în 1944), Rumkowski a ţinut pe 4 septembrie 1942 sumbrul discurs cunoscut sub numele „Daţi-mi copiii voştri", în care i-a implorat pe evreii din Lodz să le predea naziştilor copiii mai mici de zece ani şi bătrânii în vederea deportării: „O lovitură gravă s-a abătut asupra ghetoului. Ei ne cer să renunţăm la tot ce avem mai bun – copiii şi bătrânii. Nu am reuşit să am un copil al meu, aşa că am oferit cei mai buni ani din viaţa mea copiilor. Am trăit şi am respirat alături de copii. Nu mi-am imaginat niciodată că voi fi forţat să duc acest sacrificiu la altar cu propriile mâini. La bătrâneţe, trebuie să întind mâinile şi să vă implor: fraţi şi surori! 1)aţi-mi-i! Taţi şi mame: daţi-mi copiii voştri!"[155]

Centrul de exterminare de la Chelmno era condus de Herbert Lange, vechiul experimentator în domeniul uciderilor cu camioane de gazare din Wartheland (înlocuit din aprilie 1942 de *SS-Hauptsturmfuhrer* Hans Bothmann, care va propune adăugarea unui surplus de otravă în monoxidul de carbon pentru a grăbi moartea victimelor).[156] Chelmno era supravegheat de circa 100 de oameni – cei mai mulţi din *Ordnungspolizei.*[157] Aceştia fuseseră informaţi de Lange că „ordinele de exterminare a evreilor veneau de la Hitler şi Himmler".[158] Abuzurile sexuale asupra evreicelor care urmau să moară gazate sunt atestate din mai multe surse. La ele se dedau atât SS-iştii, cât şi polonezii care lucrau la Castel; cei din urmă obişnuiau să aleagă o femeie care le atrăgea atenţia, violând-o mai multe zile la rând, în pivniţă. Când se săturau de ea, o gazau.[159]

Faptul că Chelmno erau un centru de exterminare,

nu un lagăr de concentrare, precum şi principiul lichidării regulate a evreilor incluşi în *Sonderkommandos* va face ca foarte puţini martori să reuşească să evadeze de aici. Doar cinci evrei au reuşit să scape în 1942 şi doi în 1945. Unul dintre aceştia – cunoscut sub numele de Szlamek – va oferi Rezistenţei poloneze un raport al experienţei sale, care va fi publicat de ziarul *New York Times* în iulie 1942.[160]

în martie 1943, exterminările de la Chelmno se vor opri. Castelul va fi demolat în aprilie de ultimii membri ai *Sonderkornmando-uhii* evreiesc, care vor fi executaţi pentru a distruge orice memorie a locului (nu înainte de a şterge şi urmele celor două cuptoare de ardere a victimelor din pădure). La peste un an distanţă, între iunie şi iulie 1944, crimele de la Chelmno

vor fi reluate pentru o scurtă perioadă, pentru a pune în practică decizia de a lichida ghetoul din Lodz.[161] De această dată va fi folosit un centru de exterminare nou, improvizat într-o pădure din apropiere, utilizându-se însă tot camioane de gazare disimulate în unităţi de primire şi de dezinfectare. Au avut loc şi numeroase execuţii prin împuşcare: fiind grăbiţi, germanii apelau la toate metodele de asasinare pe care le aveau la îndemână.[162]

Din vara lui 1942, naziştii au început să caute soluţii pentru a ascunde urmele Holocaustului, Paul Blobel – măcelarul de la Babi Iar – fiind însărcinat de şeful Gestapo, Heinrich Miiller (Heydrich tocmai fusese asasinat) cu identificarea unor proceduri eficiente de distrugere integrală a cadavrelor, în cadrul *Sonderaktion* 1005 (Acţiunea Specială 1005). Primele experimente ale acestuia au avut la Chelmno, unde Blobel a încercat inclusiv să pulverizeze trupurile cu bombe incendiare, ajungând în final la soluţia rugurilor în straturi, încastrate într-un schelet metalic (care asigura pisarea oaselor pe măsură ce carnea se topea). Ultima etapă a *Sonderaktion* 1005 se va desfăşura la Chelmno între septembrie şi noiembrie 1944, când corpurile care mai erau încă îngropate în zonă au fost arse.[163]

Ultimul transport spre Chelmno a fost efectuat pe 14 iulie 1944. în total, aici vor fi ucişi între 172 000 şi 320 000 de oameni, în marea lor majoritate evrei.[164] Pe lângă aceştia, la Chelmno îşi vor găsi sfârşitul aproape 5 000 de romi din Austria, dar şi câteva sute de sovietici şi de polonezi.[165] Pe 17 ianuarie 1945, ultimii nazişti care păzeau perimetrul de exterminare au fugit din faţa sovieticilor.[166]

CAPITOLUL VIII

EINSATZ REINHARD

Nimicirea evreilor polonezi

Evreii polonezi formau, alături de cei din Uniunea Sovietică – a căror ucidere în masă începuse deja, în paralel cu Operaţiunea Barbarossa, prin Holocaustul gloanţelor – cel mai numeros grup evreiesc european. în plus, ei se aflau sub controlul direct al lui Hitler, într-o zonă (Guvernământul General) în care administraţia nazistă exercita un control absolut, care avea deja un caracter genocidal. Spre deosebire de evreii din state precum Italia, Franţa, Danemarca, România – plasaţi sub administraţii cu grade variabile de autonomie în raport cu al Treilea Reich –, soarta celor din Polonia nu depindea decât de voinţa Führerului. Iar Fiihrerul, care visa ca teritoriile poloneze să fie colonizate de germani, decisese exterminarea acestora înainte să îşi extindă verdictul asupra tuturor evreilor europeni. încă din toamna lui 1941, Himmler şi Heydrich pregătiseră în acest scop facilităţile de exterminare de la Chelmno şi Majdanek, ordonând şi ridicarea unei salbe de centre de ucidere la Belzec, Sobibör şi Treblinka, în estul îndepărtat al teritoriilor poloneze. Anihilarea celor aproape două milioane de evrei polonezi va fi cunoscută sub numele de Operaţiunea Reinhard *(Einsatz Reinhard).* Acest nume va fi ales *după* lansarea acţiunii, în memoria celui care o creionase, Reinhard

Heydrich, care murise la începutul lunii iunie 1942, după un atentat pus la cale de britanici şi executat de combatanţi cehi. Pe 19 iunie 1942, după o scurtă vizită la Auschwitz, Himmler a ajuns la concluzia că poate duce la capăt, în ritm accelerat, Soluţia Finală în Polonia. Din acest motiv, el a decretat peste două zile: „Ordon prin prezenta ca relocarea întregii populaţii evreieşti din Guvernământul General să fie efectuată şi finalizată până la 31 decembrie“. în cinstea lui Heydrich, lichidarea ghetourilor evreieşti din teritoriile polone ze şi exterminarea tuturor evreilor de aici trebuiau să se încheie în următoarele şase luni.[1]

Din cei circa 1 700 000 de evrei ucişi în cursul Operaţiunii Reinhard, 1500000 au fost gazaţi, restul fiind lichidaţi prin împuşcare – inclusiv în acţiuni ulterioare, care au avut loc după ce lagărele de exterminare şi-au încetat activitatea. Zeci de mii de oameni au fost executaţi cu mitraliera în Operaţiunea Festivalul Recoltei, din 3-4 noiembrie 1943, când Himmler a cerut o ultimă purificare etnică în regiunea Lublin.

Organizatorii Holocaustului polonez au fost naziştii Christian Wirth şi Hermann Hofle. Primul a creat şi a supervizat centrele de gazare, pe care le-a şi condus personal, când a fost cazul. Cel de-al doilea a coordonat transporturile victimelor pe calea ferată, având grijă ca fluxul de lichidare să fie unul regulat.[2] Deasupra lor se afla Odilo Globocnik, SS- *und Polizeifuhrer* în Lublin, care – din pricina originilor slave, sugerate de nume – îşi exhiba excesiv fanatismul şi imaginea de arian, inclusiv purtându-şi părul pieptănat pe spate cu straturi succesive de gel. Globocnik a condus *Aktion Reinhard,* răspunzând de succesul acesteia în faţa lui

Himmler.

Având în vedere dispersarea trupelor naziste pe întregul continent şi implicarea masivă a SS în efortul de război (ambiţiosul Himmler dezvoltase excesiv *Waffen-SS,* braţul militar al *Schutzstaffel,* care se va extinde până în 1945 la 38 de divizii), centrele de exterminare erau deservite doar de câteva zeci de SS-işti de carieră şi poliţişti germani (20 la Belzec, 50 la Sobibor).[3] Majoritatea personalului provenea din programul T4, fiind adeseori rotit între lagăre. Aceşti profesionişti în lichidare, care îşi începuseră cariera în Reich, erau ajutaţi de formaţiuni
auxiliare compuse din circa 100 de ucraineni *(Hilfswilliger* sau */ liwi* – prizonieri sovietici de război, care se ofereau ca „voluntari auxiliari" pentru a evita o soartă mai rea). Ucrainenii nu erau întotdeauna loiali SS, având propriile strategii de supravieţuire, în funcţie de evoluţia războiului (uneori vor încerca să evadeze). Personalul aflat în serviciul naziştilor era instruit, înainte de a ajunge într-un lagăr de exterminare, în centrul de formare SS de la Trawniki.

Deşi cifrele propuse de cercetători variază semnificativ, putem estima că la Belzec au fost ucişi circa 500 000-600000 de evrei, la Sobibör – circa 200 000-250 000, la Majdanek – minim 80 000, în vreme ce la Treblinka au pierit între 800 000 şi 925 000 de oameni.[4] Un bilanţ parţial întocmit pe 11 ianuarie 1943 de SS-istul Hermann Höfle, adjunctul lui Odilo Globocnik, vorbeşte despre 713 555 de evrei ucişi la Treblinka, 434 508 – la Belzec, 101 370 – la Sobibor şi 24 733 – la Majdanek.[5] La aceste cifre puteam să adăugăm cele circa 320 000 de victime de la Chelmno, centru de ucidere care era socotit oficial ca făcând

parte din regiunea germană Wartheland.

Pregătirile pentru exterminarea evreilor polonezi, care erau deja concentraţi în ghetourile din Guvernământul General, au început încă din toamna lui 1941. Câteva luni au fost dedicate experimentelor şi creionării infrastructurii necesare unui genocid industrializat, unic în istorie. Ceea ce naziştii au căutat să creeze acum a fost un *flux continuu* de ucidere şi de dispensare de cadavre. Tendinţa naturală a publicului este să-şi fixeze atenţia asupra celui mai cumplit moment al acestui flux: finalul din camerele de cazare. Totuşi minuţiozitatea birocratică a procesului în ansamblu este la fel de sinistră. Fiecare minut din cursul acestui proces era calculat pentru a asigura eficienţa deplină a operaţiunii de exterminare. Transporturile trebuiau sincronizate perfect pentru a nu genera aglomeraţie în faţa lagărelor; din reţelele principale de cale ferată au fost dezvoltate rute secundare, care permiteau aducerea vagoanelor până în poarta centrelor de anihilare. Evreii trebuiau să aştepte în tren până în momentul în care linia de lichidare se elibera, cadavrele din gazarea anterioară fiind strânse; din acel moment începea un nou proces – reluat de sute de ori de către gardieni – care se termina cu uciderea în mai puţin de o oră.

Din acest motiv, centrele de anihilare trebuiau să fie plasate în Guvernământul General, foarte aproape de calea ferată, ascunse în pădure, deservind cu precădere un ghetou aflat la o distanţă de circa 100 de kilometri.[6] Ceea ce Himmler şi Odilo Globocnik nu puteau estima cu precizie în iarna lui 1941 era numărul oameni pe care îi vor putea distruge zilnic într-un singur centru. Nu atât numărul celor gazaţi ridica

probleme – pentru Globocnik acesta era un calcul simplu, care ţinea de suprafaţa camerei de gazare, de cantitatea necesară de gaz şi de durata uciderii –, ci restul paşilor din fluxul de anihilare, în special dispensarea de cadavre, tema care le va da naziştilor cele mai mari bătăi de cap. Energia pe care Odilo Globocnik şi Christian Wirth o investeau în liniştirea victimelor prin disimularea camerelor de ucidere în duşuri şi în alte elemente de butaforie avea un singur scop: să împiedice un moment de panică care ar fi afectat întregul flux de lichidare. Dacă s-ar fi revoltat între gară şi locul de gazare, evreii ar fi fost oricum împuşcaţi; însă acest lucru ar fi creat o sumedenie de neajunsuri pe linia industrială de asasinare. Victimele care aşteptau închise în vagoane ar fi auzit împuşcăturile şi ar înţeles ce se întâmplă; trupurile ar fi fost strânse mai greu şi ar fi întârziat următoarea gazare. Acesta este motivul pentru care, atât în lagărele din Operaţiunea Reinhard, cât şi la Auschwitz, drumul morţii (între vagoane şi camera de lichidare) se desfăşura sub semnul urgenţei şi al terorii. *Kapos* loveau în stânga şi în dreapta, în vreme ce gardienii urlau: *„Schnell! Schnell!“* Principalul scop al acestei scenografii elaborate era să elimine posibilitatea ca evreii să înţeleagă unde sunt şi să încerce să opună rezistenţă.[7]

Fabrica mortii de la Belzec

Belzec a reprezentat al doilea centru de exterminare utilizat de nazişti în cadrul Soluţiei Finale. Ca şi în cazul centrului de la Chelmno, folosirea formulei împământenite „lagăr“ e inexactă: cu excepţia câtorva croitori, tâmplari, mecanici, frizeri sau cizmari – care

erau cruţaţi o vreme –, toţi cei care ajungeau la Belzec mureau de îndată ce camerele de gazare erau disponibile; personalul prezent la Belzec – inclusiv puţinii evrei care erau ţinuţi în viaţă câteva săptămâni – nu aveau decât sarcina de a ucide (germanii, ucrainenii) sau de înlătura cadavrele (evreii).[8]

Dacă în Reich, în cadrul programului T4, naziştii apelaseră la camere de gazare însoţite de crematorii (uneori cuptoare primitive în aer liber), în teritoriile din Est ei au utilizat iniţial dube cu monoxid de carbon, considerând că acestea au avantajul de a ucide victimele *în timp* ce le transportă spre gropile comune din păduri. Exterminarea mobilă nu mai avea însă sens din momentul în care Hitler a ordonat distrugerea tuturor evreilor polonezi; milioane de oameni nu puteau fi ucişi şi transportaţi în păduri în camionete cu o capacitate limitată la 60 de persoane. Această problemă „logistică“ cu care se confrunta Himmler era dublată de limitele tehnice ale camioanelor şi instalaţiilor de gazare montate pe maşini – care se defectau frecvent, uneori în mijlocul crimelor, generând scene cumplite. Soluţia la care organizatorul centrului de ucidere Belzec, Christian Wirth, a recurs, a fost să renunţe la camioanele utilizate la Chelmno şi să revină la camere
>>
de exterminare pe modelul celor din Germania (Wirth lucrase în centrele T4 din Grafeneck şi Brandenburg an der Havel).

Belzec era menit să omoare evreii din Lublin, aflat la o distanţă de 130 de kilometri – aşa cum Chelmno fusese gândit pentru lichidarea celor din Lodz. Dar avea, din perspectivă nazistă, şi alte avantaje. în vreme ce Chelmno se afla în colţul de nord-vest al Poloniei,

înspre Gdansk, aşadar în apropierea spaţiului german, Belzec era plasat în colţul opus, în sud-est,

lângă Bug, într-o zonă considerată mai degrabă din „Estul îndepărtat“. în plus, Belzec era aşezat şi în apropierea Lvovului (aflat la o distanţă de 100 de kilometri), un alt centru tradiţional evreiesc, dar şi la o depărtare rezonabilă de Cracovia. Plasarea satului Belzec în imediata apropiere a căii ferate Lublin-Lvov a fost, de altfel, decisivă pentru ridicarea centrului de lichidare aici, la mai puţin de un kilometru de gara unde ajungeau victimele.[9] O linie secundară de cale ferată, dedicată exclusiv lagărului, se desprindea de artera principală. Scopul acesteia era, în primul rând, de găzduire a vagoanelor cu victime care trebuiau să-şi aştepte rândul la gazare. Trenurile puteau aduce şi 60 de vagoane, în fiecare fiind înghesuiţi până în 100 de evrei. Din acestea, numai câte 20 de vagoane puteau fi preluate pentru o secvenţă de gazare, restul fiind ţinute în aşteptare.[10] Orice oră în plus petrecută în vagoane aducea însă noi victime. Un deţinut evreu îşi aminteşte cum a decurs un transport spre Belzec în 1942:

> îmi este imposibil să descriu situaţia tragică din vagonul nostru de marfă închis, fără aer. Era ca un WC imens. Toţi se împingeau ca să ajungă la o gură de aer. Toţi zăceau pe podea. Eu, la fel. Am găsit o crăpătură în podea, de care mi-am lipit nasul ca să iau puţin aer. Duhoarea din jur era insuportabilă. Oamenii îşi făceau nevoile în toate cele patru colţuri ale vagonului... Era tot mai rău. Apă. Ne rugam de muncitorii feroviari. îi plăteam bine. Unii au dat şi 500 sau 1 000 de zloţi pentru o căniţă de apă... Eu am dat 500 de zloţi (mai bine de jumătate din banii

pe care îi aveam la mine) pentru o cană de apă – cam jumătate de litru. Când am dus cana la gură, o femeie al cărei copil leşinase a sărit la mine. Am băut; nu-mi puteam dezlipi cana de buze. Femeia m-a muşcat tare de mână – voia cu toată puterea să mă silească să-i las şi ei puţină apă. N-am ţinut cont de durere. Aş fi îndurat orice durere pentru mai multă apă. Dar am lăsat câţiva stropi pe fundul cănii şi m-am uitat cum bea copilul. Situaţia din vagon era tot mai rea. Era abia şapte dimineaţa, dar soarele deja încălzea vagonul. Bărbaţii şi-au scos cămăşile şi au rămas goi până la brâu. Unele femei şi-au scos şi ele rochiile, rămânând doar în desuuri. Oamenii stăteau întinşi pe podea, gâfâiau şi tremurau de parcă aveau friguri, agitându-şi capetele în încercarea de a mai trage ceva aer în plămâni. Unii se lăsaseră pradă disperării şi nu mai mişcau."

Un lagăr de muncă funcţionase la Belzec, câteva luni în 1940, evreii din Lublin fiind folosiţi aici pentru a construi fortificaţii pe vechea linie de demarcaţie dintre spaţiul german şi cel sovietic.[12] Construirea centrului de ucidere – folosind muncitori polonezi şi evrei – a început în noiembrie 1941, sub coordonarea comandamentului SS din Lublin.[13] Materialul folosit era lemnul, Belzec fiind gândit ca o soluţie de exterminare pe termen scurt; urmele trebuiau distruse repede şi uşor.[14] Perimetrul lagărului a fost înconjurat cu sârmă ghimpată căptuşită cu ramuri de conifere, pentru a-l separa de lumea exterioară. în decembrie 1941, fanaticul căpitan SS Christian Wirth a preluat conducerea centrului.[15] După cum am văzut, el fusese transferat discret în teritoriile poloneze de către Himmler şi protectorii săi de la Cancelaria Führerului

după suspendarea programului T4 din Reich, misiunea sa fiind să-şi utilizeze „expertiza“ în gazare împotriva evreilor din Lublin.

în februarie 1942, instalaţiile de ucidere de la Belzec erau finalizate, ele intrând într-o etapă de testare care a presupus inclusiv gazarea muncitorilor evrei care construiseră clădirile noului amplasament – prin folosirea monoxidului de carbon îmbuteliat.[16] Totuşi, având în vedere cantităţile uriaşe de gaz pe care Wirth trebuia să le obţină pentru a lichida sute de mii de oameni, el va găsi o soluţie mai economicoasă, care îi asigura o „autonomie“ a uciderii: inspirându-se din metoda dubelor de gazare, va apela la un motor cu combustie internă, care avea exclusiv rolul de a produce monoxid de carbon. Sistemul lui Wirth va fi ulterior preluat de restul centrelor dedicate exterminării evreilor polonezi în Operaţiunea Reinhard. Ca şi în camioane, în centrul de la Belzec gazarea dura până la 15 minute – iar urletele victimelor se puteau auzi în jur, în ciuda izolării stricte a camerelor de exterminare (în primul rând pentru a nu pierde gaz).[17] După ce Christian Wirth a primit sarcina de a coordona toate centrele implicate în Operaţiunea Reinhard, poziţia sa la Belzec a fost preluată – în iunie 1942 – de Gottlieb Hering, care provenea tot din programul T4 (coordonase lichidările de la Hadamar, Hartheim şi Bernburg).[18]

La Belzec existau trei camere de ucidere, în care puteau fi exterminaţi 15 000 de evrei în fiecare zi.[19] Ca şi în programul T4, acestea imitau nişte săli de baie – gazul fiind introdus în interior chiar prin para duşurilor fictive.[20] Cele trei camere de lichidare erau plasate într-o căsuţă numită Lagărul 2. Micul lagăr pro- priu-zis

(Lagărul 1), care servea la colectarea bunurilor, începea în apropierea staţiei de cale ferată, unde erau debarcate victimele. Pe un afiş era scris: „Atenţie! Dezbrăcaţi-vă până la piele! Toate obiectele personale, cu excepţia banilor, bijuteriilor, documentelor şi certificatelor, trebuie lăsate jos. Banii, bijuteriile şi documentele trebuie păstrate până ajungeţi la ghişeu. Pantofii trebuie legaţi perechi şi lăsaţi în locul indicat.“[21] Aici exista un perimetru pentru apel, înconjurat de barăci în care evreii erau obligaţi să se dezbrace. Apoi ei erau împinşi într-un culoar din sârmă ghimpată („Tubul“, *Schlauch)* care îi conducea spre camerele de gazare.[22] La intrare stătea scris: *Bade und Inhalationsraume.*[23] Primii ucişi erau bărbaţii; femeile trebuiau mai întâi rase în cap, naziştii co- lectându-le părul; abia după tundere puteau fi gazate.[24] Părul era utilizat pentru a produce saltele, păturі şi postav, fiind trimis în Reich în cutii de 20 de kilograme; după capitularea Germaniei, vor fi descoperite într-un depozit 7 tone de păr.[25] Pentru a ascunde cât mai bine clădirea de gazare, între Lagărul 1 şi Lagărul 2, în zona străbătută de Tub, SS ridicase un gard format din co- paci şi sârmă ghimpată. în spatele Lagărului 2 începea zona de îngropare, unde fuseseră instalate şine de tren destinate exclusiv transportării cadavrelor.

Centrul din Belzec a început exterminările la scară industrială pe 17 martie 1942, primele comunităţi evreieşti vizate fiind cele din Lvov şi din Lublin. Evreii din Galiţia, Lublin şi Cracovia îşi vor găsi sfârşitul aici, împreună cu alţii din Pomerania, Cehoslavacia şi Austria, care fusese deportaţi în prealabil în ghetourile din Piaski sau Izbica.[26] La Belzec au fost ucişi şi romi sau polonezi.

Niciodată personalul compus din SS-işti şi poliţişti germani nu a depăşit la Belzec 30 de persoane, limitându-se uneori şi la 20 de oameni. Aceştia erau ajutaţi totuşi de 120 de auxiliari care proveneau fie din rândul prizonierilor de război sovietici, fie al polonezilor şi al ucrainenilor din Galiţia.[27] în plus, şi la Belzec erau folosite *Sonderkommando-uri* compuse din evrei care erau executaţi după câteva luni (sau oricând păreau să îşi piardă vigoarea). Dimensiunile lagărului erau de doar 90 000 de metri pătraţi, laturile acestuia nedepăşind în general 275 de metri liniari.[28] Totuşi în acest loc micuţ, ascuns în pădure, au fost exterminaţi între 450 000 şi 600 000 de evrei.

Doar două evadări au fost consemnate.[29] Singura mărturie a unui supravieţuitor de la Belzec îi aparţine lui Rudolf Reder, selectat de nazişti pentru a ajuta la îngroparea victimelor. Reder a povestit că era nevoit să traverseze gropile comune pentru a ajunge la alte gropi şi „picioarele noastre se afundau în sângele mamelor noastre, călcam pe munţi de cadavre".[30]

Obiectivul de exterminare a evreilor din Galiţia a fost considerat îndeplinit în noiembrie 1942, când operaţiunea de ucidere în masă de la Belzec a încetat. Activitatea de ştergere a urmelor a fost mai îndelungată. în octombrie 1942, comandatul SS din Lublin, Odilo Globocnik, a ordonat ca evreii încă în viaţă din regiunea pe care o conducea să fie forţaţi să dezgroape şi să ardă trupurile din gropile comune.[31] *Sonderkommando-urde* au continuat această operaţiune până în iunie 1943, când componenţii lor au fost executaţi.[32] Dar numărul victimelor era atât de mare,

încât naziştii au revenit la Belzec când Armata Roşie se apropia de Polonia, pentru a finaliza arderea trupurilor şi pulverizarea osemintelor.[33] Ascunderea urmelor Holocaustului devenise atât de importantă pentru Himmler, încât SS a ridicat pe terenul de la Belzec o fermă fictivă. Trupele lui Stalin a ajuns la „fermă“ în iulie 1944.

Lagărul de concentrare-exterminare de la Majdanek. *Aktion Erntefest*

Majdanek a fost un lagăr mixt, de tipul celui de la Auschwitz, în care infrastructura de lichidare s-a dezvoltat în jurul spaţiilor dedicate iniţial detenţiei. Locul pe care a fost ridicat fusese ales de Himmler în iulie 1941, când se pregătea de primirea prizonierilor sovietici.[34] Aflat în imediata vecinătate a Lublinului şi a frontierei (de scurtă durată) cu URSS, Majdanek urma să găzduiască 50 000 de deţinuţi – deşi barăcile puteau primi doar 20 000. începând din octombrie 1941, evreii din Lublin internaţi în centrul de pe strada Lipowa (LindenstraRe 7 Lager) şi 2 000 de prizonierii sovietici au fost folosiţi pentru a construi primele clădiri ale lagărului în care vor fi concentraţi, în timp, 100 000 de polonezi şi 120 000 de evrei.[35] Primii prizonieri sovietici vor fi exterminaţi prin muncă – toţi murind în decurs de cinci luni.[36] Iarna 1941-1942 a fost una foarte grea în spaţiile deschise din estul Poloniei, iar rata de supravieţuire în barăcile neîncălzite şi măcinate de tifos de la Majdanek era nesemnificativă.[37]

Oficial, Majdanek a rămas un lagăr pentru prizonieri de război până în februarie 1943[38]; în realitate, încă din 11 decembrie 1941, evreii din Lublin au început să fie aduşi aici, operaţiunea continuând în forţă în primele

două luni din 1942.[39] Având birourile la câţiva kilometri de Majdanek, Odilo Globocnik folosea acest lagăr ca o soluţie de rezervă pentru sarcinile urgente pe care le primea de la Berlin: în funcţie de perioadă, aici putea concentra evrei pentru muncă, putea interna prizonieri de război sau deţinuţi politici şi putea desfăşura execuţii în masă. Iniţial, în primul an de funcţionare a lagărului, SS-iştii vor extermina prizonierii sovietici prin metodele consacrate – împuşcare, spânzurare, înecare –, ajungând uneori şi la 1 000 de lichidări pe zi.[40] Apoi, încă din vara lui 1942, la Majdanek vor fi improvizate două camere de lichidare marcate ca duşuri, înlocuite din octombrie cu trei camere permanente.[41] Acestea erau plasate chiar lângă sala reală de duşuri, de unde urletele victimelor putea fi auzite – motiv pentru care SS-iştii obişnuiau să ambaleze motoarele camioanelor în timpul procedurii de exterminare.[42] La Majdanek au fost utilizate ambele tehnici naziste de gazare: cu monoxid de carbon şi cu Zyklon B.[43] De asemenea, au fost construite crematorii care puteau arde 1 000 de trupuri în fiecare zi.[44]

Totuşi Majdanek rămânea în primul rând un lagăr de muncă, unde principalul instrument de teroare era bătaia. înainte de a ajunge la Auschwitz, Belzec, Sobibor sau Treblinkla, zeci de mii de evrei apţi de muncă – din Varşovia, dar şi din Slovacia, Cehia sau Reich – erau selectaţi la Lublin pentru a munci la Majdanek. Ei se puteau considera, pe moment, salvaţi, pentru că trenurile din care erau coborâţi îşi continuau apoi călătoria spre centrele de exterminare. Faptul că Majdanek era soluţia de rezervă a comandamentului SS din Lublin (din septembrie 1943, Odilo Globocnik va fi transferat în Italia) reiese din faptul că aici au fost

direcţionate trenurile morţii după ce centrele de ucidere din cadrul Operaţiunii Reinhard au fost închise; 25 000 de evrei destinaţi iniţial să ajungă la Belzec, Sobibor şi Treblinka au fost exterminaţi prin gazare sau prin muncă la Majdanek din toamna lui 1942.[45] Aceeaşi soartă o vor avea şi aproximativ 20 000 de supravieţuitori ai rebeliunii şi distrugerii ghetoului din Varşovia.

în octombrie 1943, Heinrich Himmler a ordonat urgentarea lichidărilor din Guvernământul General. îngrijorat de revoltele evreieşti care cuprinseseră ghetourile şi centrele de exterminare

din Varşovia, Sobibor, Treblinka şi Bialystok, el i-a cerut lui *SS-Obergruppenführer* Friedrich-Wilhelm Krüger, conducătorul *Schutzstaffel* din teritoriile poloneze, să-i extermine pe evreii de la Majdanek, Poniatowa şi Trawniki.[46] Obiectivul lui Himmler era să concentreze tot mai mult exploatarea şi exterminarea evreilor la Auschwitz, care îşi dezvoltase accelerat capacităţile de ucidere, era mult mai bine păzit şi aducea profituri mai mari pentru SS.[47]

Această operaţiune de lichidare a ultimilor evrei din districtul Lublin – pe care Eichmann visase cu câţiva ani înainte să îl transforme într-o rezervaţie evreiască – va purta numele „Festivalul Recoltei“ *(Aktion Erntefest).* Foarte concentrat în timp şi spaţiu, Erntefest va fi, de altfel, cel mai mare masacru comis vreodată de nazişti într-un interval atât de scurt. Pe 3 noiembrie 1943, lagărele Trawniki şi Poniatowa au fost luate cu asalt de trupele de poliţie şi SS-işti, evreii de aici fiind împuşcaţi şi aruncaţi în gropi comune.[48] Megaplutonul de execuţie al lui Himmler era compus din 2 000 de persoane. Chiar şi aşa, la Poniatowa se va înregistra o tentativă de rezistenţă, evreii dintr-o baracă deschizând focul asupra naziştilor, care i-au incendiat pentru a opri rebeliunea.[49] Tot pe 3 noiembrie va avea loc marea lichidare de la Majdanek, unde un şir prelung de gropi comune fusese pregătit din vreme, chiar de viitoarele victime, sub pretextul săpării unor tranşee defensive în apropierea crematoriului. Evreii au fost culcaţi la pământ, dezbrăcaţi şi au fost mitraliaţi în vreme ce în difuzoarele lagărului era se auzea o muzică veselă.[50] în masacrul care a durat toată ziua au murit 18 400 de evrei.[51] în total, în două zile de execuţii, în cele trei lagăre din Lublin au fost ucişi 42

000 de evrei.[52] Ascunderea trupurilor lor va dura mai mult, naziştii apelând la alţi deţinuţi pentru a arde cadavrele care nu au mai încăput în morminte. Oasele victimelor au fost măcinate şi o parte din rămăşiţele lor au fost încărcate în saci, urmând să fie folosite pe post de îngrăşământ.[53]

Eliberat de sovietici în 1944, Majdanek nu fusese distrus de nazişti, care au lăsat în urmă inclusiv camerele de gazare, deşi nu s-au retras în panică. Din câte se pare, Himmler considera că lagărele de muncă şi de concentrare reprezentau o acoperire suficient de bună pentru procesul de exterminare şi că nimeni nu se va gândi să cerceteze încăperile bizare dotate cu duşuri care nu erau alimentate cu apă, ci cu gaz.

Lagărul de exterminare Sobibor. Revolta

Lagărul de exterminare de la Sobibor a fost ridicat în primăva ra lui 1942 – în paralel cu primele exterminări de la Belzec –, lângă satul cu acelaşi nume de lângă râul Bug. Din martie 1942, *SS-Hauptstiirmfiihrer* Richard Thomalla – expertul lui Himmler în infrastructura de exterminare – a fost detaşat de Odilo Globocnik la Sobibor pentru a finaliza construcţia. Spre deose bire de Chelmno şi de Belzec, mai degrabă centre de ucidere cu anexe minimale, Sobibor poate fi numit cu mai multă îndreptăţire lagăr de exterminare, fiind ridicat de Thomalla pe un perimetru larg (600 de metri pe 400 de metri), care le permitea naziştilor sa selecteze un număr mai mare de deţinuţi pentru a lucra, măcar o vreme, în beneficiul lor. Existenţa unor clădiri vechi la Sobibor (inclusiv o capelă şi un oficiu poştal) oferea SS-iştilor şi auxiliari lor ucraineni condiţii mai bune de trai. în primul rând, ei puteau

locui chiar în lagăr, nu în satul învecinat – din acest motiv Sobibor fiind divizat în trei secţiuni (zona de primire şi de internare a deţinuţilor, zona de exterminare şi zona gardienilor – numită Lagărul 1), nu doar în două, precum la Belzec.[54] Apoi personalul nazist de la Sobibor era deservit de bucătari, cizmari, croitori sau bijutieri evrei – salvaţi pentru scurt timp de la moarte. Pentru câteva sute de prizonieri această lăcomie a SS-iştilor se va dovedi salutară, oferind condiţii nebănuite pentru evadarea în masă din octombrie 1943. Chiar şi aşa, mai mult de 99% dintre evreii care ajungeau la Sobibor sfârşeau imediat în camerele de gazare.[55]

Lagărul de la Sobibor era gândit de nazişti pentru exterminarea evreilor din nordul regiunii Lublin. Era situat la 80 de kilometri de oraşul Lublin, la opt kilometri de Wlodawa şi la 39 de kilometri de Chelm, oraşul unde naziştii pretindeau că sunt trimişi evreii bolnavi din Reich care erau ucişi în cadrul programului T4.[56] Conform standardului german pentru centrele de anihilare, şi la Sobibor SS-iştii vor construi o deviere de aproape un kilometru de cale ferată, care asigura intrarea discretă a garniturilor de tren până în lagăr, fără a afecta traficul feroviar şi permiţând o evacuare discretă din vagoane.

Pentru a construi Sobibor vor fi utilizaţi muncitori evrei mobilizaţi din oraşul învecinat Wlodawa – muncitori care vor fi lichidaţi imediat după finalizarea construcţiilor. Unii dintre cei care lucrau la finalizarea lagărului au fost gazaţi de Christian Wirth doar pentru a testa eficienţa camerelor de ucidere. Venit într-o inspecţie neanunţată, Wirth „a cercetat camerele de gazare la care ei încă mai lucrau şi a spus: «în regulă,

le vom încerca chiar acum cu cei 25 de lucrători evrei: aduceţi-i aici»“.[57]

Deşi aflat în imediata apropiere a căii ferate, Sobibor era protejat de o zonă mlăştinoasă (specifică malurilor Bugului) şi de o pădure de mesteceni şi pini.[58] Perimetrul lagărului era înconjurat de sârmă ghimpată şi de un câmp minat de circa 20 de metri. Trecerea nou-veniţilor dinspre zona de primire (Lagărul 2) înspre cea de gazare (Lagărul 3) se făcea, ca şi la Belzec, printr-un „Tub“ (pasaj) atent acoperit şi camuflat cu frunze, menit să împiedice atât privirile indiscrete din exterior, cât şi să blocheze orice tentativă de evadare a victimelor care erau împinse spre camerele de gazare.[59]

începute în mai 1942, deportările către Sobibor au fost întrerupte două luni, între iulie şi septembrie, pentru reparaţii la calea ferată. Numărul mai mic al victimelor de la Sobibor – în comparaţie cu Belzec sau Treblinka – se explică tocmai prin multitudinea de probleme pe care le întâmpinau trenurile în drumul către cel mai estic punct de pe harta Holocaustului: exista o singură cale ferată care trebuia să deservească ambele direcţii de circulaţie (ceea ce genera întârzieri), iar solul din apropierea Bugului era mlăştinos, ducând uneori la scufundarea şinelor.[60]

Deportările se vor derula până în toamna lui 1943.[61] Trenuri compuse din 40 până la 60 de vagoane opreau în gara Sobibör, 20 dintre acestea fiind detaşate şi transportate în lagăr pentru gazare. Operaţiunea se repeta de două sau trei ori, în funcţie de mărimea transportului.[62] SS-iştii foloseau şi aici „protocolul de întâmpinare“: o primire mai degrabă amabilă, în care victimele erau anunţate că vor fi dezinfectate pentru propria siguranţă, urmând să muncească din greu, dar

în siguranţă; apoi avea loc o separare pe sexe – femeile (care erau şi aici tunse) rămâneau alături de copii; în sfârşit, grupurile – mai întâi bărbaţii, apoi femeile şi copiii – erau împinse tot mai violent înspre tubul care conducea la „duşuri“. Pe lângă evreii din regiunea Lublin (în special din oraşul Chelm), la Sobibör vor fi lichidaţi evrei din toată Europa. Circa 24 000 de evrei din Slovacia (prima comunitate exterminată sistematic la Auschwitz în cadrul Soluţiei Finale) vor fi direcţionaţi spre Sobibör, lagărul din Silezia nea- vând în acel moment capacitatea de a anihila rapid comunităţi întregi.[63] De asemenea, 35 000 de evrei din Olanda au fost trimişi aici într-un moment în care la Auschwitz erau primiţi evreii din Grecia (această decizie explică, după cum arată Laurence Rees, procentul foarte ridicat de victime înregistrat în rândul evreilor olandezi; în timp ce la Auschwitz o parte din ei ar fi fost selectaţi pentru muncă şi ar fi putut supravieţui, la Sobibör selecţia era minimală şi aproape toţi au ajuns imediat în camerele de gazare).[64] Tot la Sobibör vor sfârşi evrei din spaţiul sovietic, din Reich, din Franţa sau Boemia şi Moravia.[65]

Pe lângă prizonierii ţinuţi în viaţă pentru una dintre calificările preţuite de SS-işti (croitori, cizmari), şi Ia Sobibör naziştii organizau *Sonderkommando-uri* evreieşti. Acestea erau de cinci tipuri: un *Bahnhofkommando* (lucrători la platformă), format din circa 40-50 de deţinuţi, a căror misiune era să supravegheze coborârea din vagoane şi încolonarea spre lagăr[66]; un *Transportkommando* specializat în coordonarea dezbrăcării victimelor, dar şi în transportarea celor prea bătrâni sau bolnavi spre locul de execuţie (pentru a nu întârzia procesul de gazare,

aceştia erau duşi cu căruţa în pădure, unde erau împuşcaţi); o mică unitate *de friseurs* care tăiau părul femeilor înainte de gazare; un *Lumpenkommando,* care putea ajunge şi la 100 de persoane, obligat să verifice bagajele şi să sorteze fiecare obiect găsit (o subunitate importantă a *Lumpenkommando* erau aşa-numiţii *Goldjuden,* foşti funcţionari de bancă, bijutieri sau ceasornicari, care trebuiau să sorteze banii, bijuteriile şi ceasurile victimelor; *Goldjuden* erau cea mai protejată categorie de prizonieri, SS-iştii rezervându-şi un procent discret din pradă)[67]; în sfârşit, munca cea mai cumplită revenea evreilor care făceau parte din *Sonderkommando-ur'de* aferente *Totenlager* (centrelor de gazare), care aveau sarcina de a căra cadavrele şi de a le îngropa. Din toamna lui 1942, noi *Sonderkommando-uri* au fost formate pentru a dezgropa cadavrele şi a le arde. Pentru o înţelegere corectă a poziţiei morale în care se aflau evreii selectaţi de SS pentru aceste sarcini, trebuie spus că ei nu ştiau pentru ce sunt aleşi de nazişti la coborârea din tren; când înţelegeau, refuzul de a îndeplini sarcinile repartizate le-ar fi adus moartea imediată (pe care unii o şi alegeau, preferând însă să se sinucidă). Thomas Blatt, care a ajuns la Sobibor când abia împlinise 16 ani, a fost selectat de SS pentru a tăia părul femeilor înainte de execuţie. A aflat la scurt timp că restul familiei sale ajunsese în camerele de gazare. Atunci a înţeles, povesteşte el, că „nimeni nu se cunoaşte pe sine. Fiecare dintre noi putem fi oameni buni sau oameni răi în aceste situaţii. Câteodată, când cineva se poartă foarte frumos cu mine, mă trezesc întrebându-mă: oare cum s-ar purta la Sobibor?“[68] Alegerea lui Blatt a fost să supravieţuiască pentru a-i răzbuna pe cei

ucişi – şi cei mai mulţi componenţi ai *Sonderkommando-ur'dor* gândeau ca el. Blatt a fost, de altfel, unul dintre cei 300 de prizonieri care au reuşit să evadeze de
la Sobibôr în octombrie 1943, amintirile sale despre lagăr fiind printre cele mai citate astăzi de istorici.

Primul comandant de la Sobibôr a fost austriacul Franz Stângi, venit aici din programul T4. De altfel, când a ajuns în lagăr, primul lucru care i-a sărit în ochi a fost faptul că sistemul de gazare era „exact precum camerele de gazare din Castelul I lartheim“[69]; Stângi vorbea în cunoştinţă de cauză: lucrase atât la Hartheim, cât şi la Bernburg. Posteritatea lui nu va fi la fel de întunecată precum cea a altor criminali din Holocaustul polonez. Acest lucru se datorează în primul rând faptului că Stângi a reuşit să supravieţuiască războiului şi să ofere propria variantă asupra Operaţiunii Reinhard la câteva decenii distanţă de la evenimente (a fost capturat în 1967, în Brazilia). în vreme ce Christian Wirth a murit în 1944, luptând împotriva partizanilor iugoslavi, iar Irmfried Eberl sau Odilo Globocnik s-au sinucis în detenţie, pentru a evita procesul, Franz Stângi a oferit anchetatorilor depoziţii menite să îl umanizeze şi să îi scoată în evidenţă dilemele morale. Totuşi mărturiile celor care l-au cunoscut pun la îndoială această imagine. Un SS-ist şi-a amintit că Stângi deplângea alături de un coleg faptul că lagărul de la Sobibôr era pe ultimul loc în competiţia cu Belzec şi Treblinka la numărul de exterminări, în vreme ce un prizonier evreu a povestit că dovedea „o plăcere evidentă pentru munca şi situaţia sa. (...) Avea tot timpul un zâmbet pe faţă. Şi nu cred că era un zâmbet nervos; era pur şi simplu fericit.“[70] Un alt

austriac trecut pe la Castelul Hartheim, Franz Reichleitner, a fost adjunctul lui Stângi la Sobibôr, preluând comanda lagărului din august 1942, când acesta a fost trimis să salveze situaţia de la Treblinka, unde Irmfried Eberl îşi pierduse controlul şi, probabil, minţile.[71]

în octombrie 1943, la Sobibôr a avut loc o revoltă soldată cu o evadare în masă. Planificarea minuţioasă a operaţiunii şi îndrăzneala dovedită de prizonieri nu au termen de comparaţie în nici un alt lagăr de concentrare sau de exterminare nazist. Rebeliunea de la Sobibôr ne spune multe, în fapt, despre motivul pentru care naziştii au reuşit să ucidă evrei pe o scară atât de mare fără a întâlni din partea lor o rezistenţă semnificativă: respectul disproporţionat pe care aceştia îl purtau hainei militare şi autorităţii în general. Fiind puşi în situaţia de a-şi dovedi de secole bune loialitatea faţă de statele în care locuiau, evreii nu au luat aproape deloc în calcul, între 1933 şi 1945, ideea de a ataca militari germani sau trupe SS pentru a se salva. în primăvara lui 1943, rezistenţa evreiască de la Sobibor – condusă de Leon Feldhendler – căuta cu înfrigurare o soluţie de evadare. Lagărul de la Belzec fusese deja închis şi toţi evreii care lucrau în *Sonderkommando-uri* fuseseră gazaţi chiar la Sobibor; aceştia lăsaseră în haine mesaje ascunse privind soarta lor: „Fiţi conştienţi că vă vor ucide şi pe voi. Răzbunaţi-ne!“[72] Operaţiunea Reinhard se apropia de final şi naziştii doreau să distrugă orice dovadă privind existenţa ei: atât camerele de gazare, cât şi oamenii care văzuseră ce se petrecea în ele. Până şi SS-iştii care conduseseră operaţiunea vor susţine că Himmler dorea să-i ucidă.

Totuşi în nici un scenariu luat în calcul de rezistenţa din lagăr nu era inclusă ipoteza înfruntării germanilor – ci numai evadarea. Pentru ca această realitate să se schimbe a fost necesar ca în lagăr să îşi facă apariţia – dintr-o vădită eroare de calcul făcută de *Schutzstaffel* – un grup de circa 20 de prizonieri de război din Armata Roşie. în urma verificărilor fizice (pentru circumcizie), aceştia fuseseră separaţi de militari şi trimişi în ghetoul din Minsk, de unde ajunseseră la Sobibor, fiind selectaţi pentru munca forţată. Concentrându-se pe faptul că erau evrei, SS-iştii au neglijat faptul că aveau de-a face cu militari sovietici, a căror mentalitate era complet diferită în raport cu autoritatea nazistă. Liderul evreilor sovietici, Aleksandr Pecerski, era un personaj charismatic şi îndrăzneţ, care fusese comisar politic în Armata Roşie şi actor amator. Când a fost abordat de Leon Feldhendler, conducătorul rezistenţei de la Sobibor, Pecerski a schimbat total modul de gândi al acestuia. I-a explicat faptul că o salvare din partea partizanilor care acţionau în împrejurimi era imposibil de aşteptat, pentru că aceştia aveau multe alte misiuni şi „nimeni nu ne poate face treaba noastră“.[73] Apoi, după o scurtă perioadă de planificare, Aleksandr Pecerski a venit cu ideea care până atunci fusese de neconceput: evadarea de la Sobibor nu se putea limita la o simplă fugă din faţa naziştilor; aceştia trebuiau mai întâi ucişi, pentru ca evadarea unui mare număr de evrei să fie posibilă.

Revolta a fost planificată pentru 14 octombrie 1943. Profitând de plecarea anunţată a comandantului lagărului, Franz Reichleitner, într-o permisie la Lublin, rebelii şi-au propus să atragă pe rând SS-iştii în atelierele de cizmărie şi croitorie, sub pretextul de a

proba haine şi cizme noi – şi să îi ucidă cu pumnale şi răngi pregătite în secret de meşteşugarii din lagăr. Aşa a putut fi lichidat, în jurul orei 16.00, în atelierul de croitorie, comandantul adjunct Johann Niemann, care era considerat cel mai periculos dintre germanii prezenţi la Sobibor. Alţi doi SS-işti au sosit cu punctualitate pentru a încerca haine special pregătite şi au fost ucişi. Concomitent, doi SS-işti erau omorâţi în atelierul de tâmplărie.[74] Până la ora 17.00, 11 membri *Schutzstaffel* şi câteva gărzi auxiliare (ucraineni) fuseseră executaţi; SS pierduse majoritatea detaşamentului de la Sobibor. Nemulţumit de faptul că un *Oberscharführer* nu putuse fi ademenit în barăcile prizonierilor, Aleksandr Pecerski a trimis un comando format din doi voluntari pentru a-l asasina chiar în birourile SS. Chaim Engel, care l-a înjunghiat pe *Oberscharführer* ajutat de un *kapo,* i-a strigat acestuia înainte de a-l ucide: „Pentru tatăl meu! Pentru fratele meu! Pentru toţi evreii!“[75]

Omorându-i pe nazişti, rebelii au reuşit să intre în posesia pistoalelor acestora. în paralel, ei au pătruns în baraca gardienilor auxiliari, de unde au reuşit să sustragă câteva puşti şi muniţie. Aveau nevoie de arme, pentru că planul iniţial – care prevedea ca deţinuţii să iasă pur şi simplu pe porţile lagărului, la ordinul unui *kapo,* pentru o pretinsă activitate în pădure, nici un SS-ist nemaifiind în viaţă pentru a le cere gardienilor auxiliari să îi oprească – eşuase parţial. *SS-Oberscharführer* Karl Frenzei, un nazist înverşunat, era încă în viaţă şi ar fi opus rezistenţă. Din acest motiv, liderii rebeliunii, Aleksandr Pecerski şi Leon Feldhendler, au decis să forţeze evadarea. Au cerut să fie lansat semnalul pentru încetarea zilei de muncă,

deţinuţii strângân- du-se în curtea lagărului pentru apelul regulat. Atunci, pe fondul zvonurilor care nu mai puteau fi controlate, Pecerski a luat cuvântul şi i-a informat despre revoltă: „Majoritatea germanilor sunt morţi. Haideţi să murim cu onoare.“[76]

Prizonierii au început să alerge în dezordine spre diferite puncte de ieşire din lagăr, în vreme ce SS-iştii care mai erau în viaţă şi paznicii ucraineni au deschis focul asupra lor. Rebelii evrei au răspuns cu foc, reuşind să împuşte mai mulţi gardieni. Din circa 600 de prizonieri care au avut posibilitatea să evadeze, în jur de 300 au reuşit să iasă din Sobibor pe 14 octombrie 1943. Mulţi au fost împuşcaţi în timp ce fugeau sau şi-au găsit sfârşitul în câmpul minat. Circa 100 au fost capturaţi şi executaţi în zilele următoare. Din cauza condiţiilor extrem de dificile din teritoriile poloneze, care erau disputate de nazişti, partizani sovietici şi naţionalişti polonezi (care erau uneori antisemiţi), doar 58 de evadaţi au rămas în viaţă până în mai 1945. Thomas Blatt, puştiul de numai 16 ani a cărui familie fusese gazată la Sobibor, a izbutit să ajungă la ferma unui ţăran polonez, care a acceptat să îl găzduiască în schimbul bijuteriilor pe care Blatt şi însoţitorii săi reuşiseră să le ascundă înainte de evadare.[77] Era însă o capcană: fermierul l-a împuşcat pentru a-i fura bunurile; deşi rănit, adolescentul s-a prefăcut mort şi a reuşit să supravieţuiască.

Aleksandr Pecerski, liderul revoltei, şi-a dezamăgit compa- trioţii. Pretinzând că pleacă în recunoaştere cu detaşamentul său de militari sovietici, Pecerski a abandonat grupul de supravieţuitori evrei care îl urmau, după ce le-a cerut o parte din bani. Nu s-a mai întors: a trecut Bugul şi a intrat în contact cu Armata

Roşie.[78] A susţinut ulterior că datoria sa de soldat îi cerea să facă acest lucru, iar evadaţii fără pregătire militară îl împiedicau în misiunea sa.

în lagăr execuţiile au continuat în cursul nopţii dintre 14 şi 15 octombrie. Unii evrei se ascunseseră şi erau înarmaţi, continuând rebeliunea. Pe 19 octombrie 1943, Himmler a ordonat distrugerea camerelor de gazare şi lichidarea ultimilor deţinuţi.[79] Tot pe 19 octombrie, Odilo Globocnik anunţa încheierea Operaţiunii Reinhard. Demolarea lagărului de la Sobibor s-a făcut cu ajutorul unor prizonieri de la Treblinka, care vor fi la rândul lor executaţi după îndeplinirea acestei sarcini, la începutul lui noiembrie 1943.

Lagărul de exterminare Treblinka. Distrugerea evreilor din Varşovia

Lagărul de exterminare de la Treblinka a sintetizat toate cunoştinţele privind asasinarea în masă pe care naziştii le căpătaseră în cursul Operaţiunii Reinhard. Din acest motiv, la Treblinka vor fi exterminaţi aproape 900 000 de evrei – aproape la fel de mulţi cât la Belzec, Sobibor şi Majdanek la un loc. Construcţia camerelor de gazare de la Treblinka a început în mai 1942, concomitent cu începutul operaţiunilor de exterminare de la Sobibor. La acest moment, naziştii înţelegeau mai bine cum trebuie să funcţioneze banda industrială de ucidere pe care o visase Himmler. Căutând să aleagă zone izolate pentru a ridica centrele de exterminare, ei ignoraseră blocajele de pe calea ferată sau eventualele defecţiuni provocate de terenul mlăştinos de lângă Bug. La Treblinka au evitat acest neajuns, selectând o zonă aflată mai aproape de centrul Poloniei, deservită de o reţea dezvoltată de cale ferată: în cazul în care una

dintre linii se bloca, existau rute alternative pentru a ajunge la destinaţie. în raport cu Sobibor, Belzec şi Majdanek, Treblinka a fost cel mai vestic lagăr de exterminare din Operaţiunea Reinhard (doar Chelmno, care nu a fost implicat oficial în operaţiune, se afla mai la vest). Rolul principal

al camerelor morţii de la Treblinka a fost exterminarea evreilor închişi în ghetoul din Varşovia – una dintre marile aglomerări evreieşti din lume, având în jur de 500 000 de locuitori – aflat la numai 80 de kilometri distanţă. Simultan, Treblinka putea servi ca fabrică a morţii pentru centre evreieşti tradiţionale precum Radom şi Bialystok.

Treblinka fusese iniţial un *Arbeitslager* inaugurat în septembrie 1941, în zona unei vechi balastiere comerciale. Cu o forţă de muncă de circa 2 000 de oameni – polonezi şi evrei ridicaţi de pe stradă –, cariera de pietriş se putea dovedi o afacere bună pentru SS, care sprijinea astfel producţia de beton destinată construirii de drumuri în URSS. Lagărul de muncă de la Treblinka era condus de *SS-Sturmbannführer* Theodor van Eupen şi se întindea pe o suprafaţă de aproape 20 de hectare. în apropierea acestuia – la mai puţin de doi kilometri spre sud – va fi ridicat de nazişti, în primăvara şi vara lui 1942, centrul de exterminare cunoscut sub numele Treblinka II.[80] Acesta avea o suprafaţă mai mică (standardul SS pentru lagărele de exterminare devenise de 400 pe 600 de metri), fiind delimitat cu garduri de sârmă ghimpată de aproape trei metri înălţime, acoperite de copaci.[81] Lagărul era păzit de un efectiv de circa 25 de SS-işti, ajutaţi de cel puţin 100 de auxiliari selectaţi din rândul prizonierilor sovietici de război (ucraineni antrenaţi în prealabil de SS la Trawniki).[82] Misiunea celor din urmă era să supravegheze lagărul din mai multe turnuri de observaţie cu o înălţime de opt metri.

Toate aceste premise anunţau o misiune uşoară pentru doctorul Irmfried Eberl, primul comandant de la Treblinka – trecut şi el, ca mai toţi liderii din cadrul

Operaţiunii Reinhard, prin Programul T4 destinat exterminării pacienţilor din Reich (Eberl coordonase gazarea bolnavilor în centrele din Bernburg şi Brandenburg). Eberl îşi propusese să îşi impresioneze superiorii cu o rată de exterminare net superioară celor de la Belzec şi Sobibor, cerând creşterea continuă a numărului de transporturi care ajungeau aici. începute la finalul lui iulie 1942, când lagărul a devenit funcţional, deportările de la Varşovia aduceau o medie de 6 000 de evrei pe zi, care trebuiau gazaţi pe loc.[83] în primele zece zile ale evacuării ghetoului din capitala poloneză, 65 000 de evrei muriseră deja la Treblinka.[84] Dar ambiţiosul Eberl era nemulţumit. Tocmai îi scrisese soţiei că este „bucuros şi mândru de realizările sale“.[85] Dorea să se autodepăşească, ajungând la un număr între 10 000 şi 12 000 de lichidări pe zi. Iar la Treblinka datorită poziţiei centrale în reţeaua de cale ferată – dorinţa îi putea fi îndeplinită de către Hermann Höfle, specialistul în transporturi al Operaţiunii Reinhard, care a crescut numărul de trenuri. Pentru ca banda industrială de ucidere concepută de SS să nu se gripeze, Irmfried Eberl trebuia aşadar să ucidă un număr aproape dublu de evrei în aceeaşi unitate de timp. Iniţial, capacitatea de exterminare de la Treblinka era de circa 12 000 de oameni pe zi (cu 3 000 de oameni ucişi la fiecare trei orc).[8,1] După ce o nouă clădire destinată gazării cu monoxid de carbon a fost ridicată în august-septembrie 1942 – dotată cu cel puţin opt camere de exterminare – naziştii puteau omorî la Treblinka aproape 25 000 de evrei zilnic (conform unei confidenţe făcute de Odilo Globocnik).[87]

Sistemul de ucidere era similar celui stabilit la Sobibbr: garniturile de tren cu maxim 60 de vagoane

opreau în gara Malkinia, din ele fiind detaşate, pe rând, câte 20 de vagoane, care erau tractate în lagăr. Punerea în scenă cu duşurile trebuia repetată şi aici, pentru a nu alarma victimele şi a nu a genera pa nică sau revoltă – acestea se măsurau, pentru nazişti, în minute de întârziere în procesul continuu de exterminare.

în iunie 1961, la procesul lui Eichmann, Avraham Lindwasser, care fusese integrat în *Sonderkommando-u]* de la Treblinka când avea numai 14 ani, a depus următoarea mărturie în faţa jude cătorul Moshe Landau – cel care îl va condamna pe Eichmann la moarte:

î: Pe 28 august 1942 aţi ajuns la Treblinka de la Varşovia?

R: Corect.

î: Exista vreun anunţ în gară, în germană sau poloneză?

R: Corect.

î: Ce spunea?

R: „Evrei, după ce faceţi baie şi vă schimbaţi hainele, veţi continua călătoria spre est, la muncă.“

î: V-au permis să debarcaţi liniştiţi?

R: Nu.

î: Ce s-a întâmplat?

R: Au deschis vagoanele de marfă şi am auzit ordinul: „Afară!“ Lumea striga. Am început să coborâm. Ne loveau tot timpul cu bâte, ca să nu ne lase timpul şi ocazia să înţelegem unde ne aflăm sau ce se întâmplă; am fost goniţi până în piaţă şi acolo ni s-a ordonat să predăm banii şi bijuteriile, apoi ni s-a spus să ne scoatem pantofii. (...)

î: Auziseră̆ţi despre Treblinka la Varşovia?

R: Auzisem despre Treblinka.

î: Ştiaţi că evreii erau exterminaţi la Treblinka?

R: Nu credeam asta.

î: Nu credeaţi? De ce?

R: De ce? Probabil că la asta este cel mai greu de răspuns. Probabil că este o problemă personală, pentru fiecare. Cineva nu poate, pur şi simplu, să conceapă că aşa ceva este posibil – exterminarea.

Din acest punct, interogatoriul a fost preluat de procurorul Gideon Hausner:

î: în ziua aceea aţi observat imediat cadavrele?

R: Chiar de la început, când am intrat în locul acela – am fost adus de un german, de asemenea din SS –, al cărui nume, am aflat ulterior, era Matthias. El m-a dus înăuntru şi imediat mi-a ordonat să apuc trupurile şi să le trag spre morminte. (...)

î: Asta se întâmpla lângă camerele de gazare?

R: Alături de camerele de gazare mici.

î: înainte ca trupurile să fie transferate în gropi?

R: înainte să fie duse la gropi.

î: Şi aţi făcut asta?

R: Da. Am fost ocupat cu această muncă timp de aproximativ o lună, o lună şi jumătate, poate mai mult, poate mai puţin, până când am recunoscut trupul surorii mele.

î: Zăcea acolo, moartă?

R: Da... N-am mai putut suporta. Am încercat să mă sinucid. Deja mă atârnasem de curea când un evreu cu barbă – nu-i cunosc numele – m-a dat jos de acolo.[88]

Platforma unde erau debarcaţi prizonierii trebuia curăţată de bagajele celor din transportul anterior, iar

camerele de „duş“ *(dushehubka)* trebuiau eliberate de cadavre şi de urmele agoniei care abia se încheiase. Victimele erau împinse în camerele de gazare cu ajutorul câinilor, care erau antrenaţi să le sfâşie organele genitale în cazul în care se împotriveau. „După ce camerele se umpleau“, povesteşte un martor, „uşile erau închise ermetic. Mecanicii Marcenko şi Nikolai porneau motoarele. Prin conducte, gazele de eşapament erau introduse în camere. începea procesul de asfixiere. La ceva timp după pornirea motorului, mecanicii se uitau în camere prin fantele speciale de observaţie aflate de-a lungul fiecărei uşi, pentru a vedea cum se desfăşoară procesul de ucidere. Când au fost întrebaţi ce văd acolo, mecanicii au răspuns că oamenii se zvârcolesc, se răsucesc unul peste altul. Treptat, zgomotul din camere s-a potolit. După aproximativ 15 minute motoarele au fost oprite şi s-a instalat un calm neobişnuit.“[89]

Un factor care nu fusese luat în calcul de tânărul doctor Irmfried Eberl (avea doar 31 de ani) era sosirea unor trenuri în care, din cauza temperaturilor ridicate din august şi a condiţiilor inumane de transport, deţinuţii evrei îşi pierduseră deja viaţa – dispensarea de trupurile acestora durând mai mult decât procesul standardizat de gazare. într-un tren cu 6 000 de evrei din Biala Podlaska, de pildă, aproape 90% dintre prizonieri au fost găsiţi morţi în momentul când au ajuns în lagăr. Când primele întârzi eri au început să apară în mecanismul criminal de la Treblinka, Eberl a luat decizii proaste în cascadă – fapt care dovedeşte faptul că nu participase la conceperea principiului benzii indus triale de exterminare şi nu înţelegea importanţa fiecărui detaliu stabilit de Odilo Globocnik

şi Christian Wirth. Evreii au început să fie împuşcaţi în zona de primire a lagărului de exterminare (Lagărul 2), acolo unde trebuia să fie jucată şarada pregătirii pentru dezinfecţie.[90] Transportarea cadavrelor de aici înspre zona de îngropare lua mai mult timp decât strângerea lor din camerele de gazare aflate în Lagărul 3, destinat exclusiv uciderii. Pentru a curăţa în linişte Lagărul 2 de corpuri, fără a-i alarma pe nou-veniţi, SS-iştii au cerut ca trenurile să oprească la o distanţă de câţiva kilometri de gară.[91] Garniturile în aşteptare s-au aglomerat, iar prizonierii din vagoane – chinuiţi de sete – au început să moară cu miile. Munţi de cadavre, de care nimeni nu avea vreme să se ocupe, s-au acumulat pe marginea căii ferate şi au intrat rapid în descompunere sub soarele din august.[92] Mirosul putea fi simţit la zeci de kilometri distanţă. Pentru că adevărul nu mai putea fi ascuns şi pentru că nu existau suficiente trupe pentru a ţine sub control coloana de trenuri, SS-iştii au început pur şi simplu să tragă asupra vagoanelor din turnurile de control.[93] într-un astfel de context infernal, aparenţele morale erau mult mai greu de păstrat de germani şi de ucraineni, cărora li se cerea să asiste în deplină ordine la o orgie a morţii; ei au renunţat la orice pretenţie de civilizaţie şi au abuzat sexual deţinutele în pragul morţii, pe care le şi jefuiau. Chiar şi Eberl le cerea deţinutelor să danseze pe mese pentru a-şi destinde subordonaţii.

Alarmaţi, Odilo Globocnik şi Christian Wirth au venit de urgenţă la Treblinka. L-au destituit pe Eberl şi l-au numit în fruntea lagărului de exterminare pe Franz Stângi de la Sobibôr – fostul poliţist austriac, care era mult mai calculat.[94] De asemenea, au suspendat deportările între 28 august şi 3 septembrie 1942,

pentru a restabili ordinea şi a se dispensa de cadavre. Ulterior, transporturile din Varşovia au fost reluate.[95] Trenurile au continuat să curgă până pe 12 septembrie 1942, când ajunseseră la Treblinka aproape 270 000 de evrei din ghetoul vechii capitale poloneze. în paralel, din august începuseră şi deportările din Radom: 350 000 de evrei din acea regiune cu o importantă comunitate evreiască au ajuns în lagărul de exterminare până în noiembrie 1942.[96] Tot la Treblinka vor ajunge şi 4 221 de evrei din Tracia şi 7 122 din Macedonia, pe care autorităţile bulgare (care au protejat în general evreii din vechile lor teritorii) au fost de acord să îi cedeze lui Hitler după distrugerea Greciei şi a Serbiei. Aceştia vor fi transportaţi pe Dunăre până la Viena, fiind apoi preluaţi de trenurile morţii şi exterminaţi la Treblinka în intervalul dintre 4 şi 15 martie 1943.[9]" Deşi regiunea Bialystok fusese alipită formal Prusiei de Est, peste 110 000 de evrei de aici îşi vor găsi sfârşitul tot la Treblinka.[98] Circa 8 000 de evrei din Boemia şi Moravia, concentraţi iniţial în ghetoul Theresienstadt, au ajuns la rândul lor la Treblinka într-o succesiune rapidă de transporturi din 18, 21, 23, 26 şi 29 septembrie, apoi 5, 8, 15, 19 şi 22 octombrie 1942.[99] Chiar şi 33 000 de evrei din Lublin, district care avea la dispoziţie centrele de ucidere de la Belzec, Majdanek şi Sobibor, vor fi gazaţi la Treblinka – ca şi câteva mii de romi.[100]

Persoana care pornea mecanismul de gazare la Treblinka era un *Hiwi* ucrainean poreclit Ivan cel Groaznic, care va fi ulterior identificat ca Ivan Marcenko. Se născuse în Dnepropetrovsk; capturat de Wehrmacht, trecuse prin centrul de pregătire SS de la Trawniki, fusese detaşat ca gardian în ghetoul din

Lublin şi, în final, ajunsese la Treblinka. Era tot timpul beat şi nu îşi putea aminti ce făcuse în ziua precedentă. Lovea deţinuţii cu picioarele şi cu un bici, strigându-le „să se grăbească la duş“, pentru că „apa se răcea“. Arma lui favorită era o ţeavă metalică, cu care ucidea adesea dintr-o singură lovitură. Folosea, de asemenea, un stilet cu care tăia sânii femeilor.[101]

Din mai 1943, după revolta ghetoului din Varşovia, transporturile spre Treblinka au devenit tot mai rare. Deţinuţii au început să bănuiască faptul că SS-iştii pregăteau lichidarea lor şi distrugerea centrului morţii, a cărui existenţă nu mai era un secret. în aceste condiţii, evreii au început organizarea unei mişcări secrete de rezistenţă sub conducerea iniţială a doctorii lui Julian Chor^zycki, care servise în armata poloneză. După ce acesta s-a sinucis – trezise bănuielile SS-iştilor şi se temea că va face mărturisiri sub tortură liderul revoltei a devenit un alt medic militar, Berek Lajcher.[102]

Rebelii au ales o zi în care gardienii ucraineni şi SS-iştii se relaxau (gazările erau suspendate), o parte dintre ei făcând plajă pe malul Bugului: 2 august 1943.[103] Au reuşit să pună mâna pe câteva zeci de arme şi de grenade şi au început să incendieze clădirile din lagăr, pentru a genera confuzie. Spre deosebire de Sobibor, unde garnizoana germană fusese eliminată în prealabil, la Treblinka efectivul de germani era mult mai mare (peste 20 de militari – fără a-i pune la socoteală pe cei 60 de *Trawnikimânner* ucraineni) şi nu a existat un blocaj în lanţul de comandă. Din cei 700 de deţinuţi care s-au repezit spre poarta principală şi spre garduri, în timp ce SS-iştii trăgeau asupra lor cu mitraliera, doar 200 au reuşit să scape cu viaţă în prima fază – 100 dintre aceştia fiind capturaţi în scurt

timp, în apropierea lagărului. Cu sprijin din partea partizanilor polonezi şi a localnicilor, aproape 70 de rebeli de la Treblinka au supravieţuit războiului (mai mulţi decât cei de la Sobibor).[104]

După revoltele din Varşovia şi de la Treblinka, care au fost urmate de o rebeliune similară în ghetoul Bialystok (16 august 1943), Himmler a început să înţeleagă că pierde controlul asupra Operaţiunii Reinhard. Lagărele de exterminare erau ţinute sub observaţie de Rezistenţa poloneză, care transmitea Aliaţilor detalii compromiţătoare. Pe fondul înfrângerilor suferite de Wehrmacht în URSS, o repetare în sens invers a episodului deshumărilor de la Katyri devenea plauzibilă: când naziştii descoperiseră – în aprilie 1943 – urmele masacrului comis de NKVD asupra militarilor polonezi, ei speculaseră intens momentul,

lonvocând Crucea Roşie şi formând o comisie internaţională de experţi pentru cercetarea crimelor sovietice. Himmler şi-a dat seama că Stalin avea să procedeze la fel dacă ajungea în Polonia. Din acest motiv, *Sonderaktion* 1005 – operaţiunea prin care cadavrele evreilor ucişi în Holocaust trebuiau deshumate şi arse – a devenit o prioritate din aprilie 1943. Liderii Operaţiunii Reinhard au început să fie expediaţi în Italia, pentru a lupta împotriva partizanilor – probabil în speranţa că vor fi ucişi în luptă. După rebeliunea de la Treblinka, acest lucru s-a întâmplat şi cu Franz Stângi – transferat imediat la Trieste, alături de comandantul său, Odilo Globocnik. Totuşi exterminările au mai continuat câteva luni la Treblinka – deşi într-un ritm redus – până când revolta de la Sobibór l-a convins pe Himmler să lichideze definitiv Operaţiunea Reinhard. Camerele de gazare au fost demolate de deţinuţi evrei, fiind transformate într-o fermă fictivă unde un fost gardian din lagăr s-a instalat cu familia. Armata Roşie a ajuns la Treblinka în august 1944; în ciuda eforturilor depuse de nazişti pentru arderea cadavrelor şi pisarea scheletelor, urme de oase, păr şi dinţi încă mai puteau fi distinse în sol.[105]

CAPITOLUL IX

PERIFERIA HOLOCAUSTULUI

Complicitatea elveţiană

Dacă epicentrul Holocaustului a fost situat în Reich şi în Guvernământul General, afectând decisiv zonele învecinate, care au fost invadate sau anexate de Hitler (Franţa, Belgia, Olanda, Italia, Austria, Cehoslovacia, Iugoslavia, URSS ş.a.), a existat şi o „periferie“ a acestuia, compusă din ţări mai îndepărtate, aliate cu Germania sau tratate de aceasta cu o oarecare blândeţe din raţiuni economice. Aşa cum scrie Oula Silvennoinen, „caracteristic acestei periferii a Holocaustului a fost că peste tot în această zonă Soluţia Finală a fost fie amânată, fie limitată în funcţie de circumstanţele locale şi de alte nevoi considerate mai presante de conducerea nazistă. De la ţările nordice până la Bulgaria, toate acestea erau ţări, într-un fel sau altul, pe marginea abisului.“[1] Şi ţările a căror neutralitate a fost tolerată de Hitler vor fi, inevitabil, implicate în discriminarea sau, dimpotrivă, în salvarea evreilor în perioada Holocaustului. Ele nu au fost uitate nici un moment de Führer, care spunea la Berghof, în ianuarie 1942, că „evreii trebuie să-şi facă bagajele şi să dispară din Europa... Vor trebui să plece din Elveţia şi Suedia. Nu le putem îngădui să-şi menţină căile de retragere lângă porţile noastre.“[2]

într-un mesaj confidenţial transmis în iunie 1943,

Ministerul german al Economiei îi solicita lui Joseph Goebbels să cenzureze orice referinţă la rezervele de aur din Elveţia, deoarece „majoritatea acestora conduc la noi“, Elveţia fiind în acel moment singura ţară care accepta schimburi în aur cu Berlinul.[3] () eventuală retragere a elveţienilor din acest schimb ar fi însemnat o catastrofă: „Nu am mai obţine franci elveţieni pentru c hestiuni militare şi nonmilitare; aurul nostru ar deveni astfel lipsit de valoare în domeniile care ne interesează“.[4]

Acest mesaj oglindea o veche colaborare a Elveţiei neutre cu Germania nazistă. Deşi elveţienii au refuzat tranzitarea teritoriului lor de trupe ale Axei, ei au acceptat totuşi numeroase transporturi pentru aprovizionarea Werhmachtului sau a armatei italiene.[5] Şi alte afaceri profitabile legau Berlinul de Berna: lagărul Dachau, de pildă, a fost construit de o companie elveţiană pentru 13 milioane de franci elveţieni.[6]

După ce îşi epuizase propriile rezerve de aur pentru pregătirea pentru război, Germania se specializase în jefuirea aurului statelor pe care le invada. Naziştii au pus mâna pe aurul Austriei şi al Cehoslovaciei; au ratat tezaurul Poloniei, care a fost salvat prin România, dar au obţinut lingouri din Danzig, Danemarca, Franţa, Belgia şi Olanda. Se estimează că germanii au jefuit aur în valoare de 579 de milioane de dolari din 11 ţări.' Cea mai mare parte a acestuia a ajuns în Elveţia.

în condiţiile în care ţările de la care cumpărau arme sau materii prime vitale nu acceptau marca germană, solicitând în schimb aur sau franci elveţieni, naziştii aveau nevoie de sprijinul Elveţiei pentru a-şi transforma aurul în bani.[8] Tot în Elveţia erau vândute şi bijuterii, tablouri sau instrumente financiare confiscate

de la evrei de către agenţi ai lui Goring, care lucrau sub acoperire diplomatică.[9] Trezorierul american Henry Morgenthau i-a avertizat pe bancherii elveţieni pe 22 februarie 1944 să nu accepte aur din partea Germaniei, deoarece Statele Unite „nu recunosc şi nu vor recunoaşte transferul titlurilor pentru aurul furat“ de nazişti.[10] Totuşi, în ultimele luni de existenţă ale celui de-al Treilea Reich, „sume gigantice“ se scurgeau în continuare dinspre Germania spre Elveţia, conform unui raport al spionajului american. în plus, naziştii transferau aur de la Berlin la ambasada lor din Berna.[11]

La Wannsee, la începutul lui 1942, Heydrich susţinuse că în Elveţia se găsesc 18 000 de evrei.[12] O cifră relativ mare, având în vedere că elveţienii îşi înăspriseră politica privind refugi aţii încă din 17 octombrie 1939, făcând o distincţie între refugiaţii politici şi emigranţi. Cei din urmă erau nevoiţi să părăsească ţara după bunul plac al lui Heinrich Rothmund, care conducea departamentul de poliţie pentru imigranţi *(Eidgenössischen Fremdenpolizei*| Vizele erau acordate de elveţieni numai dacă exista certitudinea că Elveţia urma să fie părăsită ulterior. Când a început Holocaustul în Franţa, Heinrich Rothmund a cerut ca evreii care încercau să fugă din teritoriile controlate de regimul de la Vichy să fie întorşi pe teritoriul francez. Scenele de la graniţă erau dramatice, evreii ştiind că sunt trimişi la moarte. „Unii îşi luau viaţa în faţa grănicerilor de la frontiera elveţiană“, spune o relatare din epocă.[13] Se estimează că cel puţin 20 000 de fugari, majoritatea evrei, nu au fost lăsaţi să intre în Elveţia.

După lansarea Soluţiei Finale în Italia, cea mai importantă şansă de supravieţuire pe care o aveau

evreii italieni era fuga în Elveţia, unde autorităţile susţineau însă că nu vor acorda azil decât în condiţii speciale: pentru evreii căsătoriţi cu elveţieni, pentru copii sau pentru bătrâni pensionaţi. Rothmund, care vizitase lagărul Sachsenhausen pe 21 octombrie 1942, a stabilit că este interzis ca un refugiat „să se angajeze în vreun fel activitate profesională, retribuită sau nu".[14] Pe măsură ce a devenit clar că Germania pierdea războiul, aceste reguli au fost relaxate, în etape, în decembrie 1943, apoi în iulie 1944.[15] Supravieţuirea celor mai mulţi evrei din nordul Italiei se datorează faptului că au reuşit să se refugieze în Elveţia. Pe fondul relaxării politicilor antiimigraţie, la finalul celui de-al Doilea Război Mondial, în taberele pentru refugiaţi din Elveţia trăiau 115 000 de persoane.[16]

Nici eforturile organizaţiei Crucea Roşie, cu sediul la Geneva, nu au dat rezultate în timpul Holocaustului – şi nu au părut să fie foarte energice. Pe 29 aprilie 1942, Crucea Roşie din Germania a anunţat că nu va comunica informaţii despre prizonierii „nearieni", cerând ca întrebările pe această temă să înceteze. în vara lui 1942, Crucea Roşie a elaborat un protest privind violarea drepturilor omului – dar a considerat inoportun să îl facă public.[17]

O relaţie complicată a existat între Elveţia şi banii evreilor care au pierit în Holocaust. Se estimează că evreii din Olanda au transferat în afara ţării – preponderent în Elveţia – sume care echivalează azi cu două miliarde de dolari, în vreme ce evreii germani au ascuns sume echivalente cu cinci miliarde de dolari. Conform unei mărturii, 17 000 de evrei polonezi au depus bani în Elveţia în contextul Holocaustului.[18] După ce proprietarii acestor conturi au pierit la Auschwitz

sau în centrele de exterminare din Guvernământul General, urma banilor s-a pierdut. Mii de conturi latente, ai căror proprietari nu le-au mai accesat din perioada celui de-al Doilea Război Mondial, au fost recunoscute în ultimele decenii de bancherii elveţieni. Circa 20% par să aparţină, după nume, unor evrei, deşi acest detaliu nu este relevant, pentru că banii erau frecvent depuşi pe numele unor cetăţeni elveţieni, germani etc.[19] Aurul obţinut din bagajele sau din dantura evreilor care ajungeau în lagărele de exterminare a fost trimis, din câte se pare, tot în Elveţia. S-a stabilit că un cont deschis pe numele SS-istului Bruno Melmer, care valora în epocă trei milioane de dolari, conţinea în fapt aur furat de la victimele Holocaustului.[20]

Totuşi neutralitatea elveţiană a permis ca unele relatări esenţiale despre Holocaust să fie transmise Aliaţilor pe aici. Pe 8 august 1942, Gerhart Riegner, reprezentantul Congresului Mondial Evreiesc în Elveţia, a transmis prin consulatul american din Geneva o telegramă în care anunţa lansarea Soluţiei Finale în Europa. Conform informaţiilor de care dispunea Riegner, erau vizaţi circa patru milioane de evrei, care urmau să fie exterminaţi începând din toamna lui 1942 prin gazare cu acid prusie.[21] Elveţienii au fost implicaţi şi în operaţiuni remarcabile de salvare a evreilor. în ianuarie 1945, politicianul elveţian Jean-Marie Musy, care fusese în două rânduri preşedinte al Confederaţiei, s-a întâlnit cu Heinrich Himmler în Pădurea Neagră. Cei doi au

negociat soarta a 1 210 deţinuţi evrei din lagărul Theresienstadt. Musy şi fiul său, Benoît, fuseseră rugaţi să intervină pentru salvarea acestora de către un cuplu

de evrei elveţieni, Recha şi Yitzchak Sternbuch.[22] Himmler a pretins 1 250 000 de dolari, care au fost depuşi în bănci elveţiene („costul" unui evreu era aşadar de 1 000 de dolari). în februarie, evreii răscumpăraţi de Musy au ajuns în Elveţia, sosirea lor fiind anunţată de presă. Când Hitler a fost informat că loialul său Himmler se transformase într-un „protector" al evreilor, a făcut o criză de furie, interzicându-i comandantului SS să mai facă astfel de tranzacţii.[23]

Finlanda: Mannerheim la sinagogă

în conformitate cu datele prezentate de Heydrich la Conferinţa de la Wannsee, în Finlanda trăiau 2 300 de evrei la începutul lui 1942. Aceştia erau bine integraţi şi se bucurau de protecţia statului finlandez. Inevitabil, apăruse şi aici un partid de extremă dreapta – *Isânmaallinen Kansanliike* (Mişcarea Patriotică) –, care imita nazismul şi promova în paginile ziarului său, *Ajan Suunta,* atacuri antisemite. Totuşi *Isânmaallinen Kansanliike* era o prezenţă mai degrabă izolată.[24] Indiferenţi la mesajele îndreptate împotriva evreilor, finlandezii erau mult mai receptivi – aşa cum observase diplomatul german Wipert von Blücher în decembrie 1942 – la mesajele antisovietice ale naziştilor.[25]

Circa 330 de evrei finlandezi au luptat împotriva Uniunii Sovietice – inclusiv 21 de femei –, bucurându-se chiar de o sinagogă improvizată pe front (15 dintre ei au căzut în luptă, pentru aceştia impunându-se un serviciu religios). Pentru că naziştii luptau alături de finlandezi, imaginea evreilor rugându-se la sinagoga de campanie înconjuraţi de militari germani ar fi părut o halucinaţie pentru un ochi neavizat.[26] Mai mult, trei evrei din Finlanda au fost nominalizaţi de către

germani pentru distincţia Crucea de Fier după acţiuni prin care salvaseră vieţile unor militari din Wehrmacht; totuşi ei au refuzat decoraţia.

Heinrich Himmler a călătorit la Helsinki în iulie 1942 pentru a-i presa pe finlandezi să-i predea, pentru început, pe cei 200 de evrei fără cetăţenie care îşi găsiseră refugiu aici.[27] Finlanda nu a satisfăcut solicitările sale decât marginal şi mai degrabă din cauza unor încurcături birocratice. Astfel, într-un schimb amplu de prizonieri de război între Finlanda şi Germania, în care fiecare parte a oferit peste 2 000 de persoane de care nu era interesată, Finlanda a cedat Germaniei circa 500 de comisari politici sovietici, dintre care 47 erau evrei (fără a fi însă selectaţi ca atare de către finlandezi). Majoritatea acestora au pierit în lagărele celui de-al Treilea Reich. Un scandal major – soldat cu demisii şi proteste din partea politicienilor de stânga şi din partea clerului – s-a declanşat în Finlanda după ce opt evrei refugiaţi din Austria au fost trimişi în Germania la sfârşitul anului 1942, majoritatea acestora fiind lichidaţi imediat de naziști. Scandalul a dus la oprirea oricăror deportări ulterioare ale evreilor din Finlanda.[28] Exceptând aceste episoade izolate, Finlanda şi-a protejat evreii pe parcursul celui de-al Doilea Război Mondial – realitate pe care Berlinul a fost nevoit să o accepte din necesităţi politice şi militare. Finlanda nu a promovat o legislaţie antisemită – fie ea nazistă sau de altă inspiraţie.[29] Mai mult, în Finlanda, sinagogile au rămas neatinse în timpul războiului şi şi-au continuat activitatea; a fost singurul stat din Axă în care acest lucru s-a dovedit posibil. Mareşalul Cari Mannerheim va avea, de altfel, grijă să viziteze sinagoga din Helsinki pe 6 decembrie 1944,

pentru a participa la o ceremonie în memoria soldaţilor evrei căzuţi sub steag finlandez, într-un moment în care Holocaustul era deja cunoscut în mediile politice internaţionale.

Norvegia. Holocaustul marionetei Quisling

Destinul evreilor din Norvegia a fost mult mai nefericit decât al celor din Danemarca, Finlanda şi Suedia. Vaga tentativă a Marii Britanii de a lupta pe teritoriul norvegian şi refuzul clasei politice norvegiene de a colabora cu Germania nazistă au favorizat un regim de ocupaţie mai sever. Totuşi principalul vinovat pentru suferinţele evreilor norvegieni a fost Vidkun Quisling, imitatorul local al lui Adolf Hitler. Quisling, devenit un sinonim universal pentru „trădătorul din interior", căpătase o oarecare notorieta te locală de filantrop în anii 1920, când se implicase în sprijinirea refugiaţilor armeni şi a victimelor foametei din Uniunea Sovietică.[30] Ulterior, Quisling devenise ministru al apărării şi fondase în 1933 partidul de extremă dreaptă *Nasjonal Samling* (Adunarea Naţională), formaţiune minoră, care se bucura însă de sprijin material din partea Berlinului. Vidkun Quisling vizitase Berlinul în decembrie 1939, purtând încă de atunci discuţii cu Alfred Rosenberg (principalul său susţinător în cel de-al Treilea Reich) în vederea organizării unei lovituri de stat în Norvegia.[31] Servil, Quisling îi trimitea lui Hitler felicitări de ziua lui, mulţumindu-i pentru „salvarea Europei de bolşevism şi de dominaţia evreiască" şi îşi ocupa timpul susţinând conferinţe despre „Problema evreiască în Norvegia".[32]

Germania a invadat Norvegia în dimineaţa zilei de 9 aprilie 1940, la ora 5.15, devansând la mustaţă un plan

britanic similar, care urmărea să lipsească cel de-al Treilea Reich de minereurile de fier suedeze de la Gällivare, transportabile doar prin portul norvegian Kiruna.[33] Trei divizii ale Wehrmachtului, sprijinite de 1 050 de avioane (dintre care 800 erau de vânătoare), au debarcat cu succes şi au ocupat rapid Oslo, Narvik, Trondheim, Bergen, Kristiansand şi aerodromul din Stavanger.[34] Adepţii lui Quisling nu au fost implicaţi în invazia germană şi nici măcar nu au fost informaţi despre pregătirea acesteia, păstrarea secretului privind operaţiunea fiind considerată de Wehrmacht mult mai importantă decât orice sprijin din interior.[35] Totuşi Quisling – care, ca fost ministru al apărării, avusese acces la informaţii militare sensibile – a fost consultat de spionii Berlinului în privinţa strategiei defensive norvegiene.

Deşi planificatorii germani intenţionau să-i captureze pe liderii statului norvegian, guvernul condus de Johan Nygaardsvold, precum şi regele Haakon al Vll-lea, parlamentarii şi o parte din conducerea armatei au reuşit să se retragă spre Hamar?[6] Un potenţial acord între germani şi rege – similar celui din Danemarca – a eşuat în cursul negocierilor din 10 aprilie 1940, care au avut loc la Elverum. Regele Haakon era înfuriat de faptul că marioneta naziştilor, Vidkun Quisling, se proclamase prim-ministru în ziua invaziei germane. Acesta dăduse buzna în studiourile postului de radio norvegian, sprijinit de un comando german, ordonând public oprirea mobilizării militare şi a rezistenţei armate. încercând să-l convingă pe rege să revină la Oslo, germanii s-au arătat conciliant, debarasându-se de Quisling pe 15 aprilie 1940. Era însă prea târziu: liderii

norvegieni deciseseră să reziste. în consecinţă, pe 24 aprilie 1940 Hitler a format *Reichskommissariat Norwegen* şi l-a numit *Reichskommissar* pe Josef Terboven, un nazist de frunte, care fusese *Oberprâsident* în provincia RheinpreuRen. într-o primă fază, Terboven a reuşit să îl elimine din scenă pe Quisling. Totuşi, cu ajutorul lui Rosenberg, acesta a reintrat în graţiile lui Hitler după o întâlnire care a avut loc pe 16 august 1940. Fuhrerul l-a repus în fruntea guvernului norvegian, însă sub autoritatea lui Josef Terboven. în mod formal, guvernarea directă germană a fost prelungită până pe 1 februarie 1942, când Quisling a devenit ministru-preşedinte al Guvernării Naţionale *(Den nasjonale regjering).*

Pe 7 iunie 1940, guvernul Norvegiei şi regele Haakon al Vll-lea au fost evacuaţi de britanici prin Narvik, oraş pe care trupele aliate – compuse din britanici, francezi, polonezi şi norvegieni – îl recuceriseră pe 27 mai 1940, folosindu-l însă doar ca punct de extragere, pentru ca apoi să-l abandoneze?[7] Conducerea legitimă a Norvegiei a ales exilul la Londra, de unde regele transmitea în mod regulat mesaje care se bucurau de popularitate în ţară, în vreme ce cabinetul Quisling era dispreţuit?[8] (După război, când Quisling a fost judecat pentru crimele sale, gardienii din închisoarea unde era ţinut stabiliseră să-l omoare chiar ei în cazul în care tribunalul nu îl condamna la moarte?[9])

Instalând în fruntea statului un colaborator antisemit, Hitler a putut impune în Norvegia atât legislaţia rasistă pe model nazist, cât şi aplicarea Soluţiei Finale. Prezent la Frankfurt în martie 1941, Quisling rostise de altfel, din proprie iniţiativă, un

discurs antisemit furibund, comparându-i pe evrei cu nişte „bacili distructivi“ care corupeau puritatea sângelui norvegian şi vorbind despre expulzarea lor.[40]

Circa 1 700 de evrei trăiau în Norvegia în 1940; 200 dintre aceştia se refugiaseră aici din Germania şi Austria, fugind de naziști.[41] Persecutarea lor a început la aproximativ un an după ocuparea ţării. Din iulie 1941, evreii au fost înlăturaţi din funcţiile publice.[42] Pe 10 mai 1941, poliţia din Oslo a primit din partea *Reichskommissarului* Josef Terboven ordinul de a confisca aparatele de radio ale evreilor. Ordinul a fost transmis ulterior şi în provincie. în octombrie 1941, proprietăţile evreilor au fost ari- anizate.[43] în această perioadă a fost operată o singură modificare în Constituţia norvegiană: reinstituirea interdicţiei evreilor de a intra în ţară, care fusese abolită în 1851. Pe 20 decembrie 1941 a fost introdusă ştampilarea actelor de identitate ale evreilor cu litera „J“, iar din ianuarie 1942 a început înregistrarea evreilor conform principiilor rasiale de la Nürnberg.[44] Listele cu evrei, necesare în vederea deportării, au fost întocmite folosindu-se registrele sinagogilor şi informaţiile strânse de *Nasjonal Samling,* partidul lui Quisling. în sfârşit, în octombrie 1942 Berlinul a ordonat deportarea evreilor norvegieni la Auschwitz, Vidkun Quisling străduindu-se din răsputeri să se prezinte ca artizan al acestei decizii.[45] Pentru a se justifica, Quisling va declara în decembrie 1942 că a colaborat cu naziştii pentru ca norvegienii „să se protejeze împotriva evreilor“.[46]

Faptul că deportările din Norvegia au început *devreme,* în toamna lui 1942, a avut un efect tragic asupra evreilor din această ţară. în acel moment,

informaţiile despre Auschwitz nu căpătaseră amploarea din 1943, când Suedia s-a implicat în salvarea evreilor danezi. în fapt, chiar deportările din Norvegia au fost cele < are au provocat o schimbare de atitudine în Suedia, ţară care a decis din acel moment că va oferi azil evreilor europeni care se i onsiderau în pericol.

Pe 26 octombrie 1942, cu sprijinul colaboraţionişti lor norvegieni din poliţie şi din administraţia Quisling, au fost arestaţi loţi bărbaţii evrei de peste 15 ani. Pe 25 noiembrie a venit rândul femeilor şi al copiilor.[47] Printr-un act semnat de Quisling, proprietăţile celor arestaţi au fost însuşite de statul norvegian.

Pe 26 noiembrie 1942, primii 532 de evrei din Norvegia au lost transportaţi la Stettin.[48] Germanii au folosit în acest scop vasul comercial *Donau* [49] Ulterior, vasul *Gutenland* a transportat alţi 158 de evrei. Şi nava *Monte Roşa* a asigurat deportarea bărbaţilor evrei spre Auschwitz. în total, 772 de evrei au fost deportaţi.[50] Dintre aceştia, 747 au fost gazaţi.[51] Nici un copil şi nici o femeie nu au supravieţuit selecţiei iniţiale de la Auschwitz.

Circa 1 000 de evrei au reuşit să fugă în Suedia din calea Holocaustului.[52] Sumele necesare pentru trecerea în Suedia variau între 150 şi 6 000 de coroane norvegiene, în funcţie de posibilităţile fiecărei familii. Au existat şi reţele organizate de salvare. Cea mai importantă dintre acestea a fost „Transportul Cari Fredriksen“. Organizat de Alf Tollef Pettersen, Gerd Julie Bergljot Pettersen, Rolf Syversen şi Reidar Larsen, „Transportul Cari Fredriksen“ s-a desfăşurat între 28 noiembrie 1942 şi ianuarie 1943, când a fost descoperit de nazişti. Fugarii se strângeau în grădina

lui Rolf Syversen şi plecau în grupuri de 10-40 de persoane, ascunşi în două camioane. Se opreau la Orderudseter, de unde se putea pătrunde în Suedia.[53] Circa 1 000 de persoane au fost salvate astfel, între care 358 de evrei.[54] Organizatorii reţelei de salvare au fost declaraţi Drepţi între Popoare.

Salvatorii din Suedia

Deşi neutră, Suedia a arătat naziştilor la începutul celui de-al Doilea Război Mondial o amiciţie bine remunerată. Navele suedeze au transportat în Germania, până în 1943, 53% din minereul de fier vital pentru Wehrmacht.[55] Comandantul de la Treblinka, Franz Stângi, susţinea că banii confiscaţi de la evrei în cursul Holocaustului erau esenţiali tocmai pentru a plăti fierul suedez.[56] O parte din piesele rachetelor V-2, precum şi rulmenţii utilizaţi de industria militară germană veneau din Suedia.[57]

Suedia a permis Germaniei să mute trupe şi armament în Norvegia folosind teritoriul său. Chiar şi o divizie utilizată în Operaţiunea Barbarossa s-a deplasat prin Suedia. Căile ferate suedeze au transportat, din vara lui 1940 până în august 1943, aproape 150000 de militari ai Wehrmachtului. Totuşi, în 1940, o solicitare similară din partea Aliaţilor – care doreau să sprijine Finlanda împotriva URSS – a fost respinsă de suedezi.[58]

Pe 9 august 1942, consulul suedez Karl Ingve Vendel, fost spion, a transmis un raport despre gazarea evreilor din Guvernământul General.[59] Raportul, considerat implauzibil, a fost ignorat. în scurt timp însă, suedezii au fost confruntaţi cu realitatea Holocaustului, pentru că naziştii au început deportarea evreilor norvegieni la Auschwitz. Mulţi dintre aceştia s-

au salvat fugind în Suedia, aşa cum vor face şi evreii danezi un an mai târziu. Solidaritatea arătată fraţilor scandinavi a schimbat radical poziţia Suediei.[60] Din toamna lui 1942, presa a început să vorbească deschis despre crimele comise de germani în Norvegia.[61] La finalul lui 1943, în publicaţia conservatoare *Svensk Tidskrift* a apărut un lung articol, intitulat „Războiul de exterminare împotriva evreilor".[62]

După ce Suedia s-a implicat decisiv în salvarea evreilor din Danemarca, Aliaţii şi organizaţiile evreieşti vor apela la serviciile sale şi în primăvara lui 1944, când a început Holocaustul din Ungaria. Toate privirile s-au îndreptat atunci spre Stockholm. La solicitarea preşedintelui american Roosevelt, James Pehle, secretarul executiv al *War Refugee Board,* a luat legătura cu Hershel Johnson, ambasadorul american din Stockholm, pentru a negocia cu suedezii o misiune secretă de salvare a evreilor din

Ungaria.[63] Marele rabin din Zürich a apelat tot la suedezi, deter- ininându-l pe marele rabin din Stockholm, Marcus Ehrenpreis, să contacteze Ministerul suedez de Externe. Şi Carl Danielsson, ambasadorul suedez de la Budapesta, solicita ministrului său trimiterea unei misiuni de ajutorare în Ungaria.[64] în urma acestor apeluri, Ministerul suedez de Externe l-a expediat la Budapesta pe Raoul Wallenberg, care a reuşit să salveze prin acţiunile sale câteva mii sau chiar zeci de mii de evrei maghiari.

Pe 16 februarie 1945, contele suedez Folke Bernadotte a ajuns la Berlin pentru a negocia recuperarea a mii de deţinuţi scandinavi din lagăre naziste. în februarie şi martie 1945, Folke Bernadotte s-a întâlnit în patru rânduri cu Himmler, care făcea eforturi să intre în graţiile Aliaţilor. Contactul dintre cei doi fusese negociat cu maseurul lui Himmler, Felix Kersten (numit de şeful SS „micul meu Buddha“)[65], de către un grup de iniţiativă format din evreii Fritz Hollander, Norbert Masur şi Gilel Storch, care acţionau în colaborare cu Congresul Mondial Evreiesc.[66] Contele Bernadotte a reuşit să obţină de la şeful SS eliberarea a circa 5 000 de evrei dintr-un număr de cel puţin 17 000 de prizonieri care au fost transportaţi din Germania în Suedia, prin Danemarca, până la începutul lui mai 1945. Hitler, desigur, nu trebuia să afle sub nici o formă despre noua concesie făcută de Himmler. Deşi convoiul era asigurat de armata suedeză, a fost utilizată ca acoperire Crucea Roşie din Suedia. Autobuzele cu deţinuţi au fost vopsite în alb, pentru a nu fi considerate vehicule militare.

Acţiunea lui Himmler trebuie înţeleasă în contextul efortu- rilor pe care acesta le făcea pentru a fi acceptat de Aliaţi ca partener de dialog după aşteptata moarte a

lui Hitler. în martie 1945, el i-a scris mascurului său, care negocia cu evreii din Suedia, o scrisoare bizară, în care afirma că se străduise să-i scoată pe evrei în siguranţă din Germania până la începutul războiului, care „dezlănţuise ¿raţionalitatea“; totuşi Himmler spera că acum „înţelepciunea şi raţionalitatea“ vor prima.[67]

Danemarca: o suită de miracole

„Unde e Dumnezeu?“ a fost o întrebare repetată de mii de ori de evrei în timpul Holocaustului; cu siguranţă, Dumnezeu nu era nici în Polonia, nici în Uniunea Sovietică, nici în Transnistria sau în Croaţia. Dacă ţinem neapărat să facem acest exerciţiu al localizării lui Dumnezeu în timpul celui de-al Doilea Război Mondial –, atunci probabil îl putem plasa în Danemarca, la sfârşitul lui septembrie şi începutul lui octombrie 1943. Pentru că salvarea evreilor din Danemarca de la o moarte iminentă în camerele de gazare de la Birkenau ţine de domeniul miraculosului. Fireşte, acest miracol poate fi descompus într-o serie de factori care îl explică. Totuşi faptul că *toate* elementele care trebuiau întrunite simultan pentru salvarea evreilor danezi *chiar au* fost întrunite are un caracter pe care îl putem numi providenţial.

în primul rând, în Danemarca a existat un demnitar nazist, Georg Ferdinand Duckwitz, care a acţionat energic, la cel mai înalt nivel, pentru a bloca ordinele lui Hitler privind deportarea. în al doilea rând, elitele politice, administrative şi poporul danez i-au sprijinit în mod decisiv pe evrei pentru a putea ieşi în secret din ţară. în al treilea rând, reprezentanţii lui Hitler în Danemarca – atât cei politici, cât şi cei militari – au fost dispuşi să lase evreii să scape. în al patrulea rând, a existat un stat vecin care a dorit să primească şi să ajute evreii care fugeau pentru viaţa lor: Suedia. Totuşi, după cum vom vedea, şi alte detalii au contat.

Danemarca fusese atacată de Germania pe 9 aprilie 1940, în cadrul Operaţiunii Weseriibung – mai degrabă pentru a-şi asigura drumul spre Norvegia, pentru care Hitler şi Churchill concurau din raţiuni strategice.

Controlul asupra Danemarcei era important şi pentru a preveni mişcările flotei britanice în strâm- torile Kattegat şi Skagerrak.[68] Atacul a început în zori, după ora 4.00, când trupele de frontieră au raportat un „zgomot puternic de motoare".[69] Paraşutiştii germani au aterizat la Ålborg, anihilând rapid forţele aeriene daneze.[70] în paralel, contingente de soldaţi .ii Wehrmachtului debarcau în Copenhaga, Assens, Middlefart, Nyborg şi Korsor, în vreme ce forţele de uscat treceau graniţa în lutlanda, la Krusa.[71] întruniţi la castelul Amalienborg, miniştrii danezi şi regele Christian al X-lea au acceptat la ora 6.00 termenii de capitulare oferiţi de germani, locuitorii din Copenhaga Irezindu-se într-un oraş aflat sub ocupaţie germană. O ocupaţie mai puţin severă decât în alte state europene: Hitler era dispus să se arate curtenitor faţă de danezi atât timp cât aceştia nu îi creau probleme, permiţându-i să-şi concentreze forţele în zone mai importante. Sarcina Danemarcei în Europa nazistă era să ofere un culoar sigur de trecere pentru produsele din ţările scandinave, să continue livrările de armament şi să asigure alimente vitale în condiţii de război: unt, carne şi peşte.'[2] Aceste condiţii fiind îndeplinite, în Danemarca au fost trimişi militari trecuţi de prima tinereţe, mai puţin radicalizaţi de nazism.

Oficialii nazişti de la Copenhaga erau dispuşi să facă unele concesii imposibil de imaginat în Polonia sau în Iugoslavia. Danezii erau consideraţi arieni, neintrând pe lunga listă de inamici ideologici şi rasiali a lui Hitler.[73] Bătrânul rege Christian al X-lea a rămas în ţară şi a insistat să fie văzut plimbându-se zilnic pe sub nasul soldaţilor din Wehrmacht, alegere care i-a sporit mult popularitatea. El a continuat să fie şeful statului.[74]

între aprilie 1940 şi vara lui 1943, Parlamentul, guvernul şi, foarte important, poliţia, armata şi administraţia au rămas instituţii daneze.[75] „Viaţa a continuat ca şi înainte, cu excepţia faptului că au postat soldaţi cu arme şi căşti de oţel şi lucruri de genul acesta în faţa băncilor, hotelurilor şi a instituţiilor importante pe care doreau să le păzească“, povesteşte un danez care era copil în acea perioadă.[76]

Nici cei circa 8 000 de evrei din Danemarca (0,2% din populaţie) nu au fost afectaţi.[77] Nu a fost adoptată legislaţia antisemită care era impusă de Berlin în toată Europa. „Nu făceam nici un fel de discriminare. Evreii erau total asimilaţi“, îşi aminteşte un poliţist.[78] E drept că această situaţie fericită avea la bază o politică foarte restrictivă aplicată anterior de danezi în privinţa imigraţiei, aceasta fiind suspendată după 1935, an din care o parte dintre evreii fără cetăţenie fuseseră şi deportaţi, suferind consecinţele Holocaustului în alte state europene.[0] Totuşi, în perioada celui de-al Doilea Război Mondial, evreii din Danemarca au fost consideraţi în general cetăţeni danezi cu drepturi depline (6 000 dintre ei erau deja cetăţeni).[80] Deşi câteva mii de danezi s-au înrolat în *Waffen-SS,* curentul antisemit nu s-a bucurat de sprijin[81]: tentativele de a incendia sinagoga din Copenhaga au fost dejucate chiar de poliţia daneză.[82]

Lucrurile s-au schimbat începând din toamna lui 1942. Pe 26 septembrie 1942, când regele Christian a împlinit 72 de ani, Hitler i-a trimis o felicitare pe care a considerat-o foarte galantă. Totuşi regele s-a limitat să răspundă:

> *Meinen besten Dank.*
> Chr. Rex.[83]

Pe Führer l-a scos din minţi această replică rece. A cerut demisia premierului danez, a înlocuit comandantul militar german din ţară şi l-a expediat din Germania pe ambasadorul danez. Mult mai important însă, l-a trimis la Copenhaga, în noiembrie 1942, în calitate de plenipotenţiar al Reichului *(Jteichsbevollrnächtigter)* pe *SS-Obergruppenführer* Werner Best, un nazist din nucleul dur al SS. Acesta trebuia să îi ia locul lui Cécil von Renthe-Fink, considerat prea moale. Best avea un doctorat în drept, pe care îl folosise pentru a justifica doctrina rasistă şi totalitară a lui Himmler şi Heydrich (o vreme fusese chiar adjunctul celui din urmă). Coordonase formarea *Einsatzgruppen,* fiind apoi detaşat în Franţa, unde a dovedit un zel antisemit pe placul Führerului. Best, ca şi Rosenberg în zona baltică, era adeptul guvernării cu ajutorul unor elite locale loiale. Utiliza în acest sens argumentul eficienţei: în timp ce în teritoriile poloneze era necesar un militar sau administrator german pentru fiecare 790 de polonezi, în Franţa – controlată cu ajutorul regimului de la Vichy – un reprezentant al celui de-al Treilea Reich era suficient pentru 15 000 de francezi. Din acest motiv, Werner Best, deşi antisemit şi participant direct în Holocaust, pleda pentru o continuitate a statului în zonele ocupate. Cu el erau de acord şi Harald l'urner, *Staatsrat-u*| Serbiei, sau chiar Otto Ohlendorf, sângerosul comandant al *Einsatzgruppe* D; deşi aveau pe conştiinţă peste 100 000 de evrei, cei doi respingeau regimul de „dezordine organizată" promovat de Himmler în Est, propunând în schimb o „administraţie de supervizare".[84] (Ei nu înţelegeau că, aşa cum explică Timothy Snyder, Hitler şi Himmler aveau nevoie de o distrugere completă a

statalităţii est-europene pentru exterminarea completă a evreilor, care era mai importantă pentru ei decât alocarea raţională a resurselor în război.)După ce a ajuns la Copenhaga şi a analizat atmosfera politică din Danemarca, Werner Best a cerut Berlinului să nu se grăbească cu deportarea evreilor, care nu putea fi justificată legal şi care ar fi generat o criză guvernamentală majoră.[85] în martie 1943, după ce Best îşi începuse activitatea, guvernul lui Erik Scavenius primise un vot de încredere, ceea ce dovedea dorinţa danezilor de a nu se asocia cu naziştii. Totuşi Best nu făcea decât să aştepte un moment potrivit pentru a acţiona – iar acesta s-a ivit pe 29 august 1943, când guvernul danez a căzut şi a fost instituită starea de urgenţă.[86] Propunându-şi să profite de intervalul de instabilitate politică, Best a transmis pe 8 septembrie 1943, la Berlin, un mesaj în care afirma: „Opinia mea este că acum trebuie luate măsuri în vederea unei soluţii pentru problemele evreilor şi ale francmasonilor. Paşii necesari trebuie făcuţi atât timp cât se menţine actuala stare de urgenţă...“[87] Aceste rânduri, în mod deliberat neclare, însemnau, în fapt, că evreii urmează să fie deportaţi şi gazaţi.

în acest moment a intrat în scenă Georg Ferdinand Duckwitz, care va deveni, mult mai târziu, în 1971, Drept între Popoare *(Hasid Umot HaOlatn)* pentru faptele sale, precum şi ambasador al Germaniei în Danemarca din 1945.[88] Asemenea unui
personaj din Thomas Mann, Georg Ferdinand Duckwitz se născuse într-o veche familie de patricieni şi negustori hanseatici din Bremen. Toată viaţa sa fusese legată de mare şi comerţ: avea studii comerciale şi juridice la Freiburg şi Bonn şi călătorise în toată

Scandinavia, făcând afaceri cu cafea. Lucrase şi pentru compania de transport transatlantic Hamburg-America, care avea printre fondatori şi un evreu german, locuind câteva luni la New York în calitate de reprezentant comercial. în 1929 ajunsese în Danemarca în calitate de reprezentant al companiei Kaffee Haag; vorbea impecabil limba daneză şi avea uşi deschise în înalta societate.[89] Profilul ideologic al lui Duckwitz înainte de 1940 e neclar şi straniu: în 1932 devenise nazist, dar, cu timpul, se declarase tot mai dezamăgit de Hitler[90]; unii istorici l-au acuzat de apartenenţă la SS, deşi e sigură numai cooperarea sa cu Abwehr, serviciul de informaţii al Wehrmachtului, care nu era controlat în totalitate de nazişti.[91] încă din 1933, Duckwitz lucrase ca expert comercial pentru spaţiul scandinav în Ministerul german de Externe; după începutul celui de-al Doilea Război Mondial, fusese trimis la Copenhaga, în calitate de ataşat naval.

Werner Best conta pe sfaturile lui Duckwitz pentru a naviga prin hăţişurile politicii din Danemarca, invitându-l frecvent la masă şi ascultându-i părerile. Când criza din august 1943 a debutat, Duckwitz a fost foarte critic cu Best şi cu Hitler. A scris în jurnalul său: „Acum, locuitorii ultimului stat din Europa [care nu o făceau deja] ne vor urî din adâncul sufletului. E foarte dificil să fii german.“[92] Când a aflat de recomandarea lui Best privind deportarea evreilor, a cerut să fie transferat în Suedia, ameninţând cu demisia. Apoi a zburat la Berlin, pe 13 septembrie 1943, într-o încercare disperată de a împiedica telegrama lui Best să ajungă la Hitler. Nu a reuşit: Hitler primise deja de la Ribbentrop textul lui Werner Best; pe 17 septembrie, Fiihrerul a aprobat deportarea evreilor şi pe 22

septembrie a semnat ordinul.[93] Imediat, s-a trecut la organizarea forţelor de poliţie şi a celor navale pentru reţinerea şi transportul evreilor – 2 000 urmau să fie expediaţi l»c calea ferată, dar cei mai mulţi (circa 5 000) urmau să plece pe mare.[94] Pe 20 septembrie, *SS-Standartenführer* Rudolf Mildner – care coordona biroul Gestapo din Katowice, oraş de care ţinea lagărul de la Auschwitz – a fost transferat la Copenhaga pentru a conduce operaţiunile.[95] Centrul Comunităţii Evreieşti din (Copenhaga a fost spart de nazişti pentru a obţine listele cu membrii acesteia – care nu fuseseră supuşi de autorităţile daneze unei înregistrări poliţieneşti. Noaptea de 1 spre 2 octombrie 1943 a lost stabilită pentru raidul în cursul căruia urmau să fie operate arestările în masă.

Totuşi, pe 28 septembrie 1943, s-a produs primul miracol de la Copenhaga: Werner Best s-a răzgândit. înţelegând că deportarea evreilor ar fi produs o criză majoră, care ar fi afectat interesele Germaniei în Danemarca şi, foarte probabil, i-ar fi subminat propria poziţie, Best a ales să pună în practică o cacealma complicată, prin care îl va trage pe sfoară pe Hitler. în timp ce pregătea energic deportarea evreilor, el l-a convocat pe Duckwitz la birou şi l-a informat despre acţiunea din l-2 octombrie.[96] Duckwitz nu avea o atribuţii în ceea ce privea deportarea – deci gestul lui Best era un avertisment care trebuia transmis de acesta către liderii danezi şi către comunitatea evreiască.

Best îl anunţase pe Duckwitz încă de pe 19 septembrie – într-un moment în care arestările nu fuseseră încă fixate – despre acordul de principiu al Führerului pentru începerea deportărilor, dându-i

astfel timp să pregătească o rută de scăpare prin Suedia. Duckwitz a notat în jurnal: „Ştiu ce am de făcut“.[4] Apoi a călătorit în Suedia, unde l-a întâlnit pe premierul Albin Hansson, obţinând acordul acestuia pentru găzduirea evreilor care urmau să fugă din Danemarca; totuşi, pentru a nu provoca furia lui Hitler, suedezii puneau o condiţie: Germania trebuia să aprobe transferul.[98] Pentru că era de neimaginat ca Fiihrerul să accepte această ofertă, s-a ajuns la un compromis: Suedia a făcut public anunţul privind disponibilitatea sa de a-i primi pe evrei, difu- zându-l în mod deliberat la postul de radio naţional şi pe prima pagină a ziarelor, pentru ca acesta să ajungă la urechile şi sul» ochii evreilor danezi.”

în planul de sabotare a ordinului lui Hitler au fost implicaţi şi comandaţii marinei şi ai armatei germane. Pe 24 septembrie 1943, ordinul de zi al forţelor navale germane din Danemarca critica deschis planul de deportare: „Plenipotenţiarul Reichului a ridicat brusc problema deportării evreilor din Danemarca. Pentru marină, aceasta înseamnă necesitatea – pe o perioadă lungă – de a furniza echipaje germane flotei de patrulare de coastă din Oresund. Prin urmare, deminările în Marea Nordului şi în largul coastei lutlandei, care vor avea o importanţă majoră odată cu apariţia furtunilor de toamnă, nu vor putea fi efectuate la scara necesară.“[100] Chiar şi temutul *SS-Standartenführer* Rudolf Mildner şi-a exprimat rezerve.[101] Reprezentantul Wehrmachtului a susţinut punctul de vedere al *Kriegsmarine.* Mai mult, comandatul portului din Copenhaga, Richard Camman, pus în temă de Duckwitz, şi-a trimis navele de patrulare la reparat, asigurând evreilor un culoar maritim de ieşire

spre Suedia.[102]

După ce a demobilizat forţele germane şi s-a asigurat de colaborarea suedezilor, Duckwitz s-a întâlnit cu Hans Hedtoft, care era din 1939 preşedintele social-democraţilor danezi *(Socialdernokraterne'),* anunţându-l de iminenta deportare: „Totul este planificat în cel mai mic detaliu. Vasele vor acosta în portul Copenhaga. Bieţii voştri compatrioţi evrei care vor fi găsiţi de Gestapo vor fi transportaţi cu forţa pe vapoare şi deportaţi spre o soartă necunoscută.“[103] De la Hedtoft, semnalul de alarmă s-a răspândit în toată societatea daneză. Marţi, 28 octombrie 1943, rabinul din Copenhaga, Marcus Melchior, a primit avertismentul privind acţiunea germană – care era planificată vineri. A doua zi, miercuri, pe 29 octombrie, în cursul serviciului religios de la sinagogă, rabinul a informat întreaga comunitate. Aşa cum îşi aminteşte fiul său, Bent, „tatăl meu a oprit serviciul religios şi le-a spus celor din comunitate că aceasta era o problemă serioasă şi a repetat mesajul pe care îl primise: «Vineri seară să nu staţi

.icasă»“.[104] Rabinul Melchior a cerut fiecărui evreu în parte să-şi .ilcrteze familia, vecinii, prietenii, pentru a avea timp să-şi pregătească un refugiu.[105] „Trebuie să faceţi aceste lucruri imediat, în următoarele minute, astfel încât în două sau trei ore de acum înainte toată lumea să ştie ce se întâmplă. La căderea nopţii toţi trebuie să fim în ascunzători.“[106] Şi danezii care nu aveau nici o legătură cu comunitatea evreiască s-au implicat în răspândirea informaţiei. Un tânăr de 17 ani, Robert Pedersen, a alergat de la o casă la alta şi i-a transportat pe evrei într-un punct prestabilit: „Oricând vedeam o plăcuţă care indica un nume evreiesc, sunam la uşă şi ceream să vorbesc cu ei. Uneori nu mă credeau. Dar am reuşit să-i conving să împacheteze şi să vină cu mine la Spitalul Bispebjerg, care fusese transformat într-un loc de adunare pentru refugiaţii evrei.“[107]

între timp, în vreme ce majoritatea germanilor influenţi din Danemarca închideau ochii, mobilizarea cetăţenilor şi a autorităţilor a făcut posibilă o schimbare de plan: fuga în masă spre Suedia a luat locul ascunderii în interiorul ţării. Dacă germanii nu patrulau strâmtoarea Oresund, aceasta putea fi străbătută cu bărci pescăreşti, având de parcurs doar patru kilometri între oraşul suedez Helsingborg şi oraşul Helsingor din Danemarca. începând cu noaptea de 1 octombrie 1943 – cu o zi înaintea raidului german –, cel puţin 300 de ambarcaţiuni au intrat în acţiune, părăsind ţărmul danez din 50 de puncte de îmbarcare.[108] în funcţie de îngustimea strâmtorii şi de minele întâlnite în drum, traversarea Oresundului a durat între 50 de minute şi o zi şi o noapte.[109] Un rol important l-a avut şi Biserica daneză, care a făcut

publică o scrisoare a episcopului de Copenhaga în care se afirma că „vom lupta pentru dreptul surorilor şi fraţilor noştri evrei de a-şi păstra libertatea pe care noi o preţuim mai mult decât pe propria viaţă“.[110] în acest mod, graţie celor 1 000 de traversări ale Oresundului reuşite de pescarii şi de navigatorii danezi, 7 000 de evrei, însoţiţi de aproape 700 de soţii şi de soţi „arieni“ care aleseseră să rămână lângă ei, au ajuns în Suedia, salvându-se din faţa Soluţie Finale.[111] închirierea bărcilor nu a fost gratuită – riscurile pentru pescari fiind mari. Preţul traversării pentru o persoană a variat între 500 şi 10000 de coroane. Totuşi pentru familiile sărace costul călătoriei a fosl suportat de binefăcători evrei sau danezi.[112]

Poliţiştii danezi s-au implicat decisiv în organizarea fugii. Unul dintre aceştia a fost Knud Dyby. Pe 1 octombrie, când a aflat ce se întâmplă, i-a cerut şefului său o învoire, pretinzând că „bunica sa a murit şi are nevoie de câteva ore libere“. Comandantul, care a înţeles ce intenţiona să facă Dyby, i-a sugerat acestuia să folosească o maşină de poliţie: „Nu crezi că bunica ta ar aprecia dacă ai lua una din maşinile de poliţie?“[113] Knud Dyby a preferat însă să acţioneze fără însemne oficiale, noaptea, „pe cea mai proastă vreme“.[114] El îşi amintea că „şoferii taxiuri- lor ştiau ce se întâmplă şi au fost foarte, foarte cooperanţi, iar în unele cazuri nici nu au cerut bani pentru transport“.[115]

Şi fizicianul Niels Bohr, a cărui mamă era evreică, a făcut parte dintre cei care s-au refugiat în Suedia. El a fost alertat pe 29 septembrie 1943 că se află în atenţia naziştilor şi a fost transportat de Rezistenţa daneză pe coasta suedeză a doua zi, împreună cu familia. Activitatea sa în domeniul cercetării nucleare fiind în

atenţia Gestapoului, germanii erau pregătiţi să-l captureze inclusiv în Suedia. Din acest motiv, un avion britanic Mosquito îl aştepta, pregătit să îl transporte la Londra înghesuit în compartimentul pentru bombe adaptat special pentru el (savantul era să-şi piardă viaţa din cauza condiţiilor de zbor). înainte de a pleca, fizicianul a insistat să îl vadă pe regele Gustav al Suediei, căruia i-a cerut să facă publică oferta Suediei de a găzdui evreii danezi.[116]

Sub aceste auspicii, doar 481 de evrei danezi – în marea lor majoritate prea bolnavi şi bătrâni ca să mai încerce să fugă – au fost capturaţi în raidul Gestapoului din l-2 octombrie 1943. La presiunile Danemarcei şi ale Suediei, ei nu au fost deportaţi la Auschwitz, ci la Theresienstadt, unde nu au fost gazaţi.[117] Totuşi 50 dintre aceştia au murit în ghetoul din Cehoslovacia. în 1944, regele danez a trimis o delegaţie pentru a verifica modul în care

sunt trataţi. în ansamblu, peste 90% dintre evreii din Danemarca .iu reuşit să se refugieze în Suedia, iar 98% au supravieţuit Holocaustului. Plenipotenţiarul nazist Werner Best şi-a continuat cacealmaua, raportând Ministerului de Externe german faptul că, „din moment ce scopul obiectiv al *Judenaktion* din Danemarca a fost de-iudeizarea ţării, şi nu o vânătoare de capete i ucu minată de succes, trebuie concluzionat că *Judenaktion* a fost un succes“.[118] Mai mult, Best a afirmat cu mândrie că „din acest moment, pe teritoriul ţării nu mai trăieşte nici un evreu în mod legal şi potrivit legilor statului“.[119] Hitler nu a înţeles niciodată anvergura acţiunilor lui Georg Ferdinand Duckwitz şi nu l-a pedepsit pe acesta.

CAPITOLUL X

TRENURILE MORTII

Deportări din Boemia şi Moravia. Theresienstadt, Nisko, Lodz, Auschwitz

în septembrie 1941, Reinhard Heydrich a devenit *Reichsprotektor* al Boemiei şi Moraviei în locul lui von Neurath.[1] Pe 10 octombrie 1941, soarta evreilor cehi a fost decisă la o întrunire condusă de el: aceştia urmau, într-o primă fază, să fie aduşi în Terezin (Theresienstadt), aşteptând acolo stabilirea Soluţiei Finale în privinţa lor.[2] Pentru a asigura cooperarea comunităţii evreieşti, un Consiliu al Bătrânilor *(Ältestenrat der Juden),* constant epurat de nazişti, îşi va începe activitatea încă din vara lui 1941. Acesta avea dreptul de a edita revista *Jüdisches Nachrichtenblatt (Ştirile evreieşti),* cu condiţia de a colabora cu naziştii inclusiv pentru întocmirea listelor de deportare. Pe lângă evacuările către Theresienstadt – care reprezentau un deznodământ, prin comparaţie, mai fericit – şi rezervaţia Nisko din estul Guvernământului General a devenit, din octombrie 1939, o destinaţie pentru evreii cehi: 1 300 de evrei din Moravia vor fi trimişi în regiunea Lublin, într-o deportare cu caracter „experimental“ care se va dovedi un eşec, pentru că la Nisko nu exista infrastructura

necesară pentru a susţine un mare număr de refugiaţi.[3] în octombrie şi noiembrie 1941, 5 000 de evrei din Protectorat vor fi expediaţi de Heydrich în ghetoul din Lodz, unde 5% dintre ei vor supravieţui. După lansarea Operaţiunii Barbarossa, 1 000 de evrei cehi vor fi deportaţi într-un nou ghetou, organizat de nazişti la Minsk, unde rata de supravieţuire va fi şi mai mică: sub 1%.[4]

Ghetoul din Theresienstadt fusese gândit, încă de la primul li.insport de evrei cehi din noiembrie 1941 – şi mai cu seamă după < onferinţa de la Wannsee – ca unul de paradă („ghetou-model"), prin care al Treilea Reich încerca să dovedească presei internaţionale şi organismelor pentru refugiaţi şi drepturile omului (Crucea Roşie) că deţinuţii „rasiali" erau bine trataţi în zonele pe tare le controla. Pe lângă cei din Boemia şi Moravia, care ajungeau aici în drum spre Est, în cetatea Theresienstadt erau aduşi evreii decoraţi în Primul Război Mondial sau cei care se bucurau de prestigiu şi de notorietate – şi care nu puteau să dispară fără urmă în crematoriile din Polonia. Tot la Terezin au fost dirijate şi grupurile de evrei din state pe care naziştii doreau să le menajeze din raţiuni politice, precum Danemarca. în ghetoul-model Theresienstadt condiţiile erau semnificativ mai bune decât la Auschwitz sau la Lodz, fiind tolerată chiar şi o viaţă artistică şi intelectuală. Aici se cântau, la cel mai înalt nivel artistic, compoziţii de Brahms sau Beethoven, deţinuţii fiind muzicieni evrei renumiţi în Cehoslovacia. Au existat momente în care deportaţii părăseau Theresienstadt – plecând spre centrele de exterminare – în vreme ce un grup instrumental cânta în onoarea

lor.

5 000 de evrei de la Theresienstadt deportaţi la Auschwitz în septembrie 1943 vor fi folosiţi pentru o operaţiune de inducere în eroare a reprezentanţilor organizaţiei Crucea Roşie, care erau acceptaţi în ghetoul din Protectorat tocmai în acest scop. Copiii din acest grup nu au fost gazaţi imediat după ce trenul a ajuns la destinaţie, aşa cum se obişnuia, ci au putut locui cu unul dintre părinţi la Birkenau. Privilegiul a fost menţinut până când mai multe rânduri de scrisori ale nou-veniţilor au ajuns la rudele lor din Theresienstadt, vorbindu-le despre condiţiile bune de aici (obiectivul naziştilor era ca mesajul să ajungă, implicit, la reprezentanţii Crucii Roşii); după ce şarada şi-a făcut efectul, deţinuţii au fost ucişi.[5] La Theresienstadt vor ajunge, între 24 noiembrie 1941 şi 20 aprilie 1945, peste 75 000 de evrei cehi, în general pentru a fi trimişi mai departe, cu

precădere spre Auschwitz.[6] Doar 3 000 dintre ei vor supravieţui celui de-al Doilea Război Mondial. Un singur grup evreiesc de rezistenţă, *Hashomer Hatzair,* va încerca să se opună deportării la Theresienstadt.

împuşcarea lui Reinhard Heydrich, pe 27 mai 1942, de către agenţii cehi Jan Kubis şi Jozef Gabcik – antrenaţi de britanici în Operaţiunea Anthropoid, şi moartea lui ulterioară, pe 4 iunie 1942, vor avea consecinţe dramatice pentru evreii din Cehia. La înmormântarea lui Heydrich, Himmler a declarat că numai el ştia „cât l-a costat pe acest om să fie atât de dur şi de sever, în ciuda inimii lui blânde: să ia decizii dure pentru a acţiona în conformitate cu legile SS“.[7] în paralel cu acest discurs despre blândeţe, se dezlănţuise o baie de sânge. Pe 10 iulie, 1 000 de evrei au fost trimişi la Majdanek pentru a fi exterminaţi.[8] Numărul celor arestaţi în urma asasinatului – mulţi dintre ei evrei – va depăşi 13 000; cei mai mulţi vor sfârşi în lagăre sau vor fi împuşcaţi pe loc.[9] Şi preţul plătit de cehi a fost mare: satul Lidice, aflat la 16 kilometri nord de Praga – unde Gestapoul suspecta că fuseseră găzduiţi paraşutiştii trimişi de britanici – a fost distrus integral la ordinul lui Hitler; bărbaţii au fost executaţi pe parcursul unei zile întregi, iar femeile au fost deportate în lagărul Ravensbrück de lângă Berlin.[10]

O importantă activitate caritabilă a fost desfăşurată în această perioadă de JDC (The American Jewish Joint Distribution Committee), organizaţie fondată încă din noiembrie 1914, dar care se reactivase după 1933, când oferise evreilor din Germania ajutoare de peste cinci milioane de dolari, asumându-şi din 1938 şi misiunea de a ajuta evreii din Austria şi din Cehoslovacia care intrau sub control nazist.[11] în 1939,

Joint Distribution Committee a cheltuit două milioane de dolari pentru salvarea refugiaţilor din zone expuse agresiunii naziste, o mare parte din buget fiind rezervat pentru mutarea în America Latină a evreilor din Austria şi Cehoslovacia.[12]

Oraşul Praga va plăti un preţ disproporţionat în Holocaust; <lc aici vor fi deportaţi 46000 de evrei către ghetourile înfiinţa- Ic de nazişti la Lodz, Theresienstadt sau Minsk. Praga va fi utilizată şi drept centru de colectare a obiectelor de cult evreieşti jefuite din zonele estice de ocupaţie în vederea organizării muzeului evreiesc al lui Rosenberg sau a expoziţiilor antisemite itinerante inventate de Goebbels.[13]

I lolocaustul slovac. Auschwitz – centru de exterminare la scară europeană

În mai 1941, liderii slovaci i-au tatonat pe nazişti – prin intermediul ambasadei de la Bratislava, dar şi al oamenilor lui Eichmann – în vederea deportării evreilor în Guvernământul General. încă din octombrie 1941, Heinrich Himmler le dăduse preşedintelui Tiso şi premierului Tuka unele speranţe în acest sens.[14] Totuşi, naziştii aveau o agendă proprie: confruntaţi cu o criză tot mai mare de muncitori, ei sperau să îi găsească în Slovacia. Tiso şi Tuka au venit cu o contrapropunere: mâna de lucru să fie asigurată de evrei, care urmau astfel să fie evacuaţi de germani din ţară, fără dreptul de a se mai întoarce. Au apărut însă complicaţii în momentul în care slovacii au precizat că nu doreau să fie deportaţi *doar* bărbaţii apţi de muncă – ci familii întregi, cu femei şi copii.

în februarie 1942, prim-ministrul Tuka a discutat subiectul cu Dieter Wisliceny, explicând că un stat

creştin nu putea accepta separarea familiilor. într-un final, un compromis a fost stabilit între ambasadorul german Hans Ludin şi Tuka: germanii acceptau preluarea femeilor şi a copiilor în schimbul unei plăţi de 500 de mărci pentru fiecare evreu care părăsea Slovacia (şi care, se angajau naziştii, urma să nu se mai întoarcă niciodată). în schimb, statul slovac putea dispune în voie de proprietăţile acestora, nefiind nevoit să împartă prada cu naziştii.[15] Acordul iniţial prevedea asigurarea unui număr de 20 000 de evrei ca mână de

lucru pentru Germania, dar în mai 1942 – când parlamentul slo vac a adoptat retroactiv o lege care permitea expulzarea, făcui.i până atunci ilegal – 40 000 fuseseră deja deportaţi.

Sub ameninţările Gărzii Hlinka, primele transporturi spre Auschwitz, Majdanek şi Lublin (de unde vor ajunge apoi la Sobibôr) au plecat pe 26 martie 1942. Femeile din aceste transporturi erau primele care ajungeau la Auschwitz. Deşi la intrarea în lagăr au trecut printr-un control ginecologic urni litor în căutarea unor bijuterii ascunse, ele se puteau considera norocoase: marile instalaţii de exterminare de la Birkenau erau încă în construcţie în primăvara lui 1942, drept pentru care nu au fost supuse selecţiei.[16] Abia evreii slovaci din următoarele transporturi, care veneau grupaţi pe familii – aşa cum ceruseră conducătorii slovaci – au cunoscut procedura selecţiei, din vara lui 1942.[17] Valul de deportări din Slovacia va grăbi lucrările de la Birkenau, unde femeile vor fi mutate în august 1942. Faptul că lagărul Auschwitz 1 nu avea capacitatea de a găzdui numărul de mare de evrei „dăruiţi“ de slovaci lui Himmler (alături de cele 500 de mărci – pentru „întreţinere“) este probat de numărul uriaş al femeilor care vor fi răpuse de foame şi epidemii imediat după sosire: din 6 700 de evreice slovace internate la Auschwitz în aprilie 1942, puţin peste 2 000 mai trăiau când s-a efectuat transferul la Birkenau.[18]

Mai multe apeluri pentru oprirea deportărilor adresate preşedintelui Tiso de preoţii catolici din ţară şi de Vatican au fost ignorate de preotul-nazist, care se justifica pretinzând că eliberarea Slovaciei de „ciuma“ evreiască reprezenta „o faptă creştinească“.[19] După o scurtă întrerupere în vara lui 1942, transporturile au

continuat într-un ritm susţinut, astfel încât în octombrie 1942 circa 58 000 de evrei slovaci ajunseseră în centrele de exterminare.[20] Dintre aceştia, puţin peste 200 vor supravieţui.[21] Nu doar la Auschwitz au fost anihilaţi evrei slovaci: 24 000 vor fi ucişi la Sobibôr, în apropiere de Lublin.[22]

Eforturile de salvare din Slovacia se vor concentra în junii organizaţiei ilegale evreieşti *Pracovna Skupina* (Grupul de Lucru), care era condusă de o femeie, Gisi Fleischmann.[23] în mod neaşteptat, *Pracovna Skupina* reuşise să îşi asigure sprijinul unor persoane din elita politică şi administrativă slovacă, mai cu seamă pe cel al guvernatorului Băncii Naţionale, Imrich Karvas, şi al ministrului educaţiei, Josef Sivak.[24] în jurul acestui grup a prins contur Planul Europa, în cadrul căruia evreii slovaci încercau să negocieze cu SS, prin intermediul lui Dieter Wisliceny, salvarea ultimului contingent rămas în ţară – care ajungea la 20 000 de oameni –, propunând în schimb anumite „donaţii" faţă de care Himmler se putea arăta sensibil. Planul, care miza pe eventualul sprijin material oferit de organizaţii internaţionale precum Congresul Mondial Evreiesc sau Agenţia Evreiască, nu s-a putut materializa în prima fază a războiului, când naziştii încă mai sperau în victorie; el va fi reluat spre finalul celui de-al Treilea Reich, când Himmler încerca să obţină bani pentru Hitler şi bunăvoinţă pentru propria persoană din partea Aliaţilor.[25] Deportările în centrele de exterminare vor fi blocate pe parcursul lui 1943, pe fondul unor dezacorduri între conducătorii slovaci şi al presiunilor reînnoite ale Vaticanului. Cu sprijinul clerului, circa 23 000 de evrei slovaci vor reuşi să evite trenurile morţii.[26] Augustin Pozdech, un preot din Bratislava, îi scrisese

papei Pius al XH-lea că „e imposibil ca lumea să fie obligată să privească în mod pasiv copilaşi mici, bătrâni bolnavi în faza terminală, fete tinere smulse de lângă familiile lor şi oameni tineri deportaţi ca animalele: transportaţi în vagoane pentru vite către o destinaţie necunoscută, către un viitor incert“.[27] După intervenţia unor cardinali, Tiso a părut să îşi modereze viziunea, suspendând din octombrie 1942 deportările. Mai mult, în august 1944, mişcarea de rezistenţă slovacă – sprijinită de 2 000 de evrei slovaci şi chiar de patru paraşutişti ai armatei prestatale evreieşti (Hagana), antrenaţi de britanici – va lansa o insurecţie împotriva guvernului-marionetă de la Bratislava. în replică,
aproape 2 300 de evrei din zonele răsculate vor fi lichidaţi de SS-iştii din gruparea psihoticului Oskar Dirlewanger.[28]

Deportările vor fi reluate în octombrie 1944 – cu binecuvân tarea preşedintelui Tiso, care se lăuda cu ele în corespondenţa cu papa Pius al XII-lea ultimii evrei slovaci fiind trimişi către Auschwitz, şi ulterior, când situaţia frontului nu a mai per mis-o, către Theresienstadt, Bergen-Belsen sau Ravensbrück.”' Aproape 14 000 de evrei vor cădea victime ale acestei izbucniri târzii de furie a slovacilor, care nu se va opri decât în martie 1945.[30] Mai mult de trei sferturi dintre evreii slovaci au pierit în final în Holocaust, în trei valuri principale de deportări care au fost încurajate de liderii statului-marionetă desprins din Cehoslovacia.[31]

Deportările din Grecia

Pe 6 februarie 1943, la Salonic ajungeau Alois Brunner şi Dieter Wisliceny, oamenii de încredere ai lui Adolf Eichmann. Ei îşi vor asigura de la bun început sprijinul

lui Laskaris Papanaoum, unul dintre liderii grupării antisemite locale EEE.[32] Reprezentanţii lui Eichmann vor impune la Salonic legislaţia de la Nürnberg, precum izolarea în ghetouri, purtarea însemnelor evreieşti, interzicerea utilizării mijloacelor de transport în comun, confiscarea telefoanelor.[33] Concepute pentru a funcţiona o perioadă foarte scurtă, ghetourile din Salonic erau supraaglomerate: în ghetoul de tranzit Baronul Hirsch, de exemplu, 2 300 de evrei locuiau în 590 de camere minuscule.[34]

Evreii din Grecia au fost exterminaţi în două etape distincte: din primăvara până în vara lui 1943 cei din Salonic (zona ocupată de Germania), dar şi din Tracia şi Macedonia de est (regiuni oferite Bulgariei); apoi, din primăvara până în vara lui 1944, cei din insule (Corfu, Creta, Rodos), precum şi cei din Macedonia de vest, Epir, Tesalia, Atica, Peloponez – zone unde Italia fascistă exercitase controlul până pe 8 septembrie 1943, când se retrăsese din război, făcând loc ocupaţiei germane.[35] Până atunci, regimul patronat de Duce îi protejase pe evreii din aceste regiuni; în mod paradoxal, căderea lui Mussolini, cândva idolul lui Hitler, a fost o veste catastrofală pentru ei.

Pe 4 martie 1943, evreii din zonele controlate de bulgari au fost ridicaţi de germani şi trimişi la Treblinka, prin Viena şi Cracovia. Peste 4 000 de evrei din Tracia vor muri acolo – gazaţi cu monoxid de carbon – imediat după ce vor ajunge la destinaţie.[36] Bulgarii, care i-au protejat pe evreii din vechile lor teritorii, au acceptat solicitarea nazistă de a avea o Macedonie de est *Judenfrei* şi o Tracie *Judenrein.* Ei credeau că îşi urmăresc propriile interese naţionale debarasându-se de evreii din zonele smulse Greciei,

pentru a-şi duce acolo propriii colonişti. *Hauptsturmfiihrer* Theodor Dannecker – implicat şi în deportările evreilor din Franţa, Italia sau Ungaria – va negocia în februarie 1943 cu Hristo Vasiliev, responsabil pentru chestiunea evreiască, planul de „curăţare" a Macedoniei şi Traciei.[37] în contrast cu comportamentul bulgarilor, funcţionarii diplomatici şi ataşaţii militari italieni din Salonic au salvat de la deportare – până în ultimul moment – inclusiv evreii cu cetăţenie italiană din teritoriile germane (pe cei din zona italiană i-au protejat oricum). Susţinând că evreii din Mediterana au o valoare strategică pentru ei, italienii le-au eliberat acestora acte false chiar sub nasul naziştilor.

Operaţiunea de exterminare a evreilor din Salonic a fost coordonată de Wehmacht (Grupul de armate E) şi de echipa lui Eichmann (Wisliceny şi Brunner), cu sprijinul nelipsitului operator feroviar german (Reichsbahn). 19 transporturi Salo- nic-Auschwitz au fost suficiente pentru anihilarea întregii comunităţi care trăia în Grecia din epoca Inchiziţiei.[38] Primul tren a plecat pe 15 martie 1943, a trecut prin Belgrad şi Viena şi a ajuns la destinaţie pe 20 martie. Includea peste 2 800 de evrei, din care 2 191 au fost imediat conduşi în camerele de gazare, apoi incineraţi.[39] Restul – 609, majoritatea bărbaţi – au fost păstraţi pentru muncă forţată. Bărbaţii greci din acest transport au fost tatuaţi cu numere între 109 371 şi 109 787.[40] Numerele evreilor din Salonic – care variau între 109 371 şi 182 759 – au fost privite ulterior cu mare respect de cei din Italia şi Ungaria. Aşa cum scrie Primo Levi: „Trebuie să deschizi bine ochii când intri în relaţii comerciale cu un 116 000 sau 117 000: au rămas vreo 40, dar suni greci

din Salonic: nu trebuie să te laşi tras pe sfoară“.[41]

Un al doilea transport a plecat din Salonic la doar două zile distanţă, pe 17 martie 1943, incluzând tot 2 800 de evrei. Al treilea tren a părăsit oraşul pe 19 martie. Ritmul s-a păstrat relativ constant până la cel de-al nouăsprezecelea transport, care a plecat spre Auschwitz în noaptea de 10 august 1943, peste 1 500 de evrei fiind gazaţi imediat.[42]

în sociologia Auschwitz-ului, evreii germani şi polonezi erau consideraţi cei mai puternici şi mai bine informaţi, în vreme ce grecii din Salonic treceau drept cei mai descurcăreţi şi mai uniţi. Evreii din Franţa erau văzuţi ca fragili şi predispuşi la sinucidere, iar cei din Ungaria erau priviţi cu compasiune pentru delicateţea şi lipsa lor de rezistenţă fizică. Primo Levi – pentru care evreii din Salonic reprezentau „cel mai coerent nucleu“ din lagăr – povesteşte despre piaţa ilegală de schimb de la Auschwitz („Bursa“):

> Negustorii de profesie de la Bursă stau în colţuri bine cunoscute; printre primii sunt grecii, nemişcaţi şi tăcuţi ca nişte sfinşi, ghemuiţi pe jos în spatele gamelelor cu supă deasă, rod al muncii, al învârtelilor şi al solidarităţii lor naţionale. Au rămas foarte puţini greci, dar ei au adus o contribuţie substanţială la conturarea fizionomiei lagărului şi a argoului internaţional din el. Toţi ştiu că gamela e *„caravana*[1] şi că *„la comedera es bu- ena“* vrea să însemne supa e bună; cuvântul care exprimă ideea generică de furt e *„klepsi-klepsi“,* de origine evident grecească. Aceşti puţini supravieţuitori ai coloniei ebraice din Salonic, cu dublul limbaj spaniol şi elenic, şi cu multiple îndeletniciri, sunt depozitarii unei înţelepciuni practice, pământene, lucide.[43]

Uimiţi de cultura lor spaniolă, la Auschwitz naziştii îi numeau pe evreii din Grecia „grecos“, în vreme ce polonezii le spuneau „grecos banditos“.[44]

între aprilie şi august 1944, trei trenuri din Atena au ajuns la Auschwitz, transportând evrei din fostele zone controlate de italieni (Atena, Corfu, Rodos).[45] Succesul acestui val de deportări .1 depins de contextul local, de gradul de implicare al naziştilor şi de dorinţa grecilor de a-i salva pe evrei. Pe 10 iunie 1944, după bombardarea insulei de către Aliaţi (o diversiune pentru a acoperi Debarcarea din Normandia), 1 800 dintre cei 2 000 de evrei din Corfu au fost trimişi la Auschwitz-Birkenau. Pe de altă parte, toţi cei 275 de evrei din Zakynthos au scăpat nevătămaţi, fiind salvaţi de un act eroic al primarului şi al episcopului din localitate, care au trecut pe lista evreilor din insulă doar două nume – ale lor.[46] în schimb, 265 de evrei din Creta, arestaţi pentru deportare, s-au scufundat pe vasul care îi transporta pe continent – probabil în urma unui sabotaj. în iulie, 1 651 de evrei din Rodos au fost trimişi la Bierkenau.[47]

Din miile de greci selectaţi pentru muncă în lagărul de la Auschwitz (după ce 4 150 au fost gazaţi pe loc la Treblinka şi 41770 la Auschwitz), doar 701 au supravieţuit până în ultimele zile ale lagărului, comunitatea evreilor din Grecia – care a pierdut aproape 60000 de oameni – fiind una dintre cele mai afectate de Holocaust.[48]

Transporturi din Occident

Deşi Berlinul îşi dorea utilizarea unui sistem comun pentru implementarea Soluţiei Finale în Olanda, Belgia,

Luxemburg, Franţa şi Germania însăşi, forma de organizare a administraţiei din aceste state sau protestele populaţiei au influenţat semnificativ numărul final al evreilor din Occident pe care Hitler a reuşit să îi deporteze în Est. în timp ce procentul evreilor din Olanda exterminaţi de nazişti a fost de 73%, cel al evreilor belgieni nu a trecut de 44%. în Franţa, 22% dintre evrei au fost exterminaţi.[49]

Unul dintre efectele Conferinţei de la Wannsee, din 20 ianuarie 1942, a fost lansarea în forţă a deportărilor din Occident. Până în acel punct, în aşteptarea Soluţiei Finale, naziştii parcurseseră o suită de etape pregătitoare: prin impunerea Legilor rasiale de la Nürnberg, evreii au fost definiţi în manieră rasială (nu religioasă); ulterior, prin mijloace poliţieneşti, ei au fost identificaţi şi înregistraţi; concomitent, prin excludere din meserii, arianizarea proprietăţilor, amenzi şi confiscări (telefoane, biciclete, aparate de radio), interdicţia de a folosi spaţiile publice şi prin marcarea cu Steaua lui David, ei au fost izolaţi, pauperizaţi şi stigmatizaţi. în faza finală a distrugerii comunităţilor, evreii occidentali vor fi comasaţi în lagărele de concentrare şi tranzit (Westerbork în Olanda, Cinqfontaines în Luxemburg, Drancy în Franţa, Mechelen în Belgia), în aşteptarea trenurilor care îi vor transporta la Auschwitz sau în alte centre de lichidare din Est.

Aceste trenuri erau puse la dispoziţie, cu mari eforturi, de către Ministerul Transporturilor din Reich, la solicitarea biroului evreiesc al lui Adolf Eichmann din RSHA.[50] Coordonarea mecanismului feroviar al Holocaustului a revenit unui vechi colaborator al lui Eichmann, Franz Novak; austriac ca şi Hitler sau

Kaltenbrunner, Novak se ocupase de transferurile de populaţie din teritoriile poloneze începând cu 1940 şi şi-a consolidat experienţa organizând evacuarea evreilor din Reich.[51] Mecanismul pus la punct de el se va replica în peste 700 de transporturi din mai mult de zece state europene, atingând apogeul prin cele 147 de trenuri ale morţii destinate evreilor din Ungaria.

Trenurile de deportare erau numite *Sonderziige-,* personalul era desemnat cu titlul *Sonderzuggruppe.*[52] Deportarea se făcea în vagoane de marfă, dotate cu paie (într-un caz fericit) şi cu două găleţi – una pentru apă, alta utilizată pe post de toaletă, în fiecare vagon erau înghesuite, în medie, 60 de persoane, un transport incluzând în general 1 000 de evrei.[53] Pentru că

I renurile care mergeau către centrele de ucidere – considerate de mare importanţă – trebuiau totuşi să ofere prioritate transporturilor militare, călătoriile durau zile întregi. Schimbarea echipajelor feroviare – suprasolicitate de Holocaust – impunea opriri suplimentare. Din acest motiv, dar şi pentru că uşile vagoanelor nu erau aproape niciodată deschise pe drum, vagoanele se transformau, aşa cum îşi amintesc supravieţuitori, în toalete de mari dimensiuni, care-i otrăveau pe pasageri. Când trenul ajungea în lagăr, în timp ce pasagerii treceau prin procedura de selecţie, echipe speciale de curăţare urcau în vagoane pentru a le igieniza. SiPo *(Sicherheitspolizei)* pregătea transporturile şi asigura numărul necesar de evrei (care era stabilit în funcţie de vagoanele disponibile), în vreme ce OrPo *(Ordnungspolizei)* avea misiunea de a păzi deţinuţii cu 15 poliţişti conduşi de un ofiţer.[54] Gărzile din trenurile morţii erau numite *Begleitkommandos,* fiind compuse din oameni proveniţi din *Schutzpolizei* (parte din OrPoJ. Această poliţie clasică a gestionat deportările din Vest către lagărele morţii şi a fost implicată în crimele în masă din Rusia. Munca poliţienească în trenurile morţii era căutată şi apreciată, pentru că oferea acces la bunurile evreilor, dar şi zile de odihnă după revenirea de la Auschwitz.[55] *Reichsbahn,* căile ferate germane, au jucat un rol esenţial în distrugerea evreilor europeni; aşa cum spune Paul Johnson, „fără căile ferate, Holocaustul nu ar fi fost posibil".[56] Aproape un milion şi jumătate de angajaţi – funcţionari şi lucrători feroviari – deserveau colosul *Reichsbahn,* care a primit ordinul să ofere o prioritate absolută deportării evreilor – prioritate comparabilă numai cu solicitările Wehrmachtului.[57]

SS-iştii numeau un *Transportleiter* – responsabil al transportului din partea deportaţilor, care trebuia să fie vorbitor de germană. Acesta primea o banderolă galbenă. Despre utilitatea *Transportleiter-uhii* vorbeşte în premieră Theodor Dannecker, într-un document din noiembrie 1939 care viza un transport din Moravia spre Lublin. în 1942, Dannecker emitea instrucţiuni care arătau că „un evreu trebuie numit în fiecare vagon pentru a asigura ordinea în timpul călătoriei şi curăţarea vagonului după ajungerea la destinaţie. Acel evreu trebuie să poarte, de asemenea, material sanitar întotdeauna la el.“[58]

Câteva mii de evrei apţi de muncă din Vest nu vor ajunge la Auschwitz: trenurile morţii din Franţa, Belgia şi Olanda opreau la circa 80 de kilometri de marele lagăr, la Cosei (Kozle), unde – începând cu 1942 – se realiza o selecţie pentru „lagărele Schmelt“, conduse de *SS-Brigadefiihrer* Albrecht Schmelt.[59] 15 trenuri din Franţa (Drancy şi Pithiviers), 18 trenuri din Olanda (Westerbork) şi şase trenuri din Belgia (Mechelen) au staţionat la Cosei pentru ca Albrecht Schmelt să poată alege pentru muncă forţată bărbaţi între 15 şi 50 de ani, separând mulţi adolescenţi de familiile lor.[60] Părea o tragedie pentru aceştia – care nu ştiau deocamdată ce i-ar fi aşteptat la Auschwitz.

Westerbork şi catastrofa olandeză

Din ianuarie 1941, la ordinul *Reichskommissar-u|m* Arthur Seyss-Inquart, sobra şi meticuloasa birocraţie olandeză începea procesul de înregistrare a populaţiei evreieşti, oferind altfel naziştilor liste minuţios întocmite în vederea deportărilor. în paralel, lagărul de la Mauthausen, din Austria – inaugurat de SS la scurt

timp după *Anschluss* –, era folosit de naziști pentru deportarea punitivă a evreilor, consideraţi vinovaţi pentru acţiunile de nesupunere civică ale cetăţenilor olandezi. începând din februarie 1941, mai multe grupuri de câte 200-300 de evrei vor fi trimişi să moară în sinistra carieră de piatră austriacă, exemplul acestora fiind folosit în anii următori pentru a obţine supunerea necondiţionată a comunităţii evreieşti.[61]

în februarie 1941 va fi format, după modelul-standard gândit de Adolf Eichmann, Consiliul Evreiesc *(Joodsche Raad)* din Amsterdam, care era chemat să faciliteze politicile antisemite naziste. Acesta era condus de profesorul David Cohen şi de omul de afaceri Abraham Asscher – ambii figuri respectate în comunitate.[62] SS a propus chiar formarea unui ghetou în Amsterdam (deşi ghetourile erau utilizate de naziști exclusiv în Est), aceasta idee fiind cu greu respinsă de administraţia oraşului.[63] în schimb, din aprilie 1942, Steaua lui David trebuia purtată în mod obligatoriu pe haine, alături de denumirea *Jood.*[64]

în această etapă, angajatorii olandezi erau încurajaţi să concedieze evreii din orice poziţie: şomajul era considerat de naziști un pretext pentru trimiterea acestora în tabere de muncă – importante mai ales ca mijloc de concentrare, în absenţa ghetouri lor, în aşteptarea Soluţiei Finale. Pe 26 iunie 1942, Consiliul Evreiesc a fost notificat că, în vederea muncii forţate sub supraveghere poliţienească, se hotărâse deportarea evreilor olandezi în Răsărit: primul transport urma să plece pe 14 iulie 1942. Ca măsură de siguranţă – pentru a evita răspândirea zvonurilor – evreii nu mai puteau folosi mijloacele de transport în comun, telefoanele şi bicicletele.[65]

Din cei 140 000 de evrei olandezi definiţi ca *Volljuden* (evrei „integrali“), 107 000 au fost deportaţi de naziști, din acest moment, în centrele de lichidare din Est. Dintre aceştia, doar 5 450 vor supravieţui, între 73% şi 80% din comunitate fiind exterminată – cea mai mica rată de supravieţuire din vestul Europei.[66] Această tragedie a fost provocată, între altele, de informaţiile detaliate pe care naziștii le aveau despre populaţia evreiască – atât în baza registrelor administraţiei olandeze *(Bevolkingsregisters),* cât şi pe fondul colaborării cu Consiliul Evreiesc din Amsterdam. Acolo unde liderii evreilor au ales să se ascundă, îndemnându-i pe ceilalţi să le urmeze exemplul, şansele de supravieţuire au fost mai mari. Comunitatea evreiască din Enschede, din estul Olandei, de pildă, a decis să nu colaboreze cu naziștii, ceea ce a dus la o rată mai mare de supravieţuire.[67] Dintre cei 30 000 de evrei olandezi care au ales să-şi piardă urma în adăposturi improvizate, trei sferturi au supravieţuit.[68] Unele acţiuni de sfidare a autorităţilor germane au produs miracole şi la Amsterdam: 1 000 de copii evrei au fost salvaţi din creşa *Hollandsche Schouwburg,* fiind scoşi în secret – inclusiv cu complicitatea locuitorilor din Amsterdam – şi transportaţi de asistente sub haină, în tramvaie.[69] Călătorii olandezi au observat ce se întâmplă, dar au păstrat tăcerea.

Totuşi, pe fondul conformării voluntare şi al raidurilor nocturne organizate de SS şi de poliţie, 6 000 de evrei fuseseră deja reţinuţi de naziști la Amsterdam, în primele luni ale verii lui
1942,în vederea trimiterii în Est.[70] Cei care se prezentau pentru deportare, în urma convocării autorităţilor, trebuiau să se adune în faţa Teatrului

Evreiesc; cum numărul acestora nu era satisfăcător, începând din septembrie 1942, germanii şi-au intensificat raidurile, ajungând să captureze aproape 500 de evrei în fiecare noapte.[71] Raidurile din Amsterdam alternau cu cele din alte oraşe, precum şi cu şantajarea Consiliului Evreiesc pentru a oferi mii de nume suplimentare. Când şantajul nu mai funcţiona, informaţiile primite de la denunţătorii olandezi erau puse cap la cap pentru a pregăti noi arestări în masă, cum va fi cea din 29 septembrie
1943, când 10 000 de evrei olandezi vor fi capturaţi.[72]

în această etapă, anumite categorii au fost – cel puţin provizoriu – privilegiate, din raţiuni administrative sau chiar rasiale. Evreii sefarzi, de exemplu, consideraţi ca provenind dintr-o ramură occidentală mai expusă influenţelor ariene, vor fi o vreme exceptaţi de la deportare; în final, şi ei vor sfârşi la Auschwitz.[73] A fost stabilită o listă a evreilor de prestigiu, a căror dispariţie inexplicabilă ar fi putut genera scandal în presă; aceştia vor fi izolaţi într-un centru special din estul ţării, fiind ulterior deportaţi în lagărul „model“ din Theresienstadt, unde mulţi vor supravieţui.[74]

Zvonuri privind planul de exterminare pus la punct de nazişti apăruseră în Olanda încă din vara lui 1942. BBC şi Radio Oranje – post olandez retransmis de BBC – au vorbit despre exterminarea prin gazare. Unii deţinuţi de la Westerbork fuseseră informaţi despre o strămutare în Silezia Superioară şi cunoşteau din iarna lui 1942 numele Auschwitz, fără a avea însă detalii despre ce se întâmplă acolo. Aşa cum spunea Elie A. Cohen, „nu ştiam ce se găseşte dincolo de Westerbork. Dar aveam un vag sentiment că nu va fi ceva plăcut.“[7]’

Pe 9 octombrie 1942, Anne l'rank nota în Jurnal: „Numeroşii noştri cunoscuţi evrei sunt arestaţi în grupuri. Gestapoul nu se poartă deloc blând cu aceşti oameni. Sunt transportaţi în vagoane de vite la Westerbork, marele lagăr pentru evrei din Drenthe. (...) Trebuie să fie groaznic acolo. Oamenilor nu li se dă nimic de mâncare, ce să mai vorbim de băutură. N-au decât o oră pe zi apă şi o toaletă şi o chiuvetă pentru câteva mii de oameni. (...) Dacă deja în Olanda este aşa de rău, cum vor trăi ei în ţinuturile îndepărtate şi barbare în care sunt trimişi? Bănuim că cei mai mulţi vor fi ucişi. Radioul englez vorbeşte de gazări; poate că asta e, într-adevăr, cea mai rapidă metodă de exterminare.“[76]

Aşa cum Anne Frank ştia deja, în vederea expedierii către centrele de lichidare din Est evreii olandezi erau transferaţi, într-o primă fază, în lagărul de tranzit de la Westerbork, unde condiţiile erau totuşi mai bune decât în lagărele poloneze. Un alt centru de detenţie şi concentrare era lagărul de la Vught. Westerbork fusese amenajat în anii 1930 chiar de olandezi, pentru a oferi un refugiu provizoriu evreilor care fugeau din Germania.[77] Aici, deţinuţii se puteau plimba pe drumul de pământ dintre barăcile din lemn, numit „Bulevardul suferinţei“.[78] Din 1942, lagărul era condus de Albert Konrad Gemmeker, care asigura din patru în patru zile un nou tren cu destinaţia Auschwitz sau Sobibor: între 1 000 şi 3 000 de oameni puteau fi înghesuiţi în aceste trenuri. Eddy de Wind, un evreu olandez care a supravieţuit Auschwitz-ului, evocă astfel atmosfera din Amsterdam şi Westerbork în această perioadă:

> Evreii erau marionetele cotropitorilor, cu care se jucau de-a şoarecele şi pisica. Seară de seară,

motocicletele horcăiau pe străzile Amsterdamului, cizmele de piele bocăneau,

iau ordinele răsunau, răcnite de-a lungul canalelor, odinioară atât de paşnice. Apoi, în Westerbork, şoarecele era lăsat iarăşi liber – pentru puţin timp. Deseori, oamenii aveau voie să umble liberi prin lagăr, primeau pachete, iar familiile rămâneau nedespărţite. Nu-i de mirare că toată lumea trimitea cuminte scrisori cu „îmi merge bine“ la Amsterdam, astfel încât ceilalţi se predau la rândul lor fără rezistenţă la *Grüne Polizei.* în Westerbork, evreilor li se dădea iluzia că lucrurile nu aveau să fie atât de grave, că, e drept, în acel moment nu mai faceau parte din societate, dar că urmau să se întoarcă din izolare cândva.[79]

Nu mai puţin de 93 de transporturi au plecat, din iulie 1942 până în septembrie 1944, din lagărul de la Westerbork către centrele de ucidere din Est, destinaţiile în care îşi vor găsi sfârşitul peste 100 000 de evrei olandezi fiind în special Auschwitz şi Sobibor, dar şi Theresienstadt sau Bergen-Belsen.[80]

Deportările din Belgia. Mechelen

La conferinţa din Berlin privind deportările din Occident din 11 iunie 1942, s-a stabilit că 10 000 de evrei belgieni urmau să ajungă – într-o primă etapă – în lagărele din Răsărit. Peste două luni, Eichmann insista ca numărul lor să se dubleze. Reeder a încercat, fără rezultate, să amâne executarea acestui ordin – pe care îl considera contraproductiv pentru păstrarea ordinii în Belgia; deşi refuzat, el va obţine totuşi, în compensaţie, protejarea provizorie a evreilor care beneficiau de

cetăţenia belgiană.[81] în aceeaşi perioadă, evreii fără cetăţenie ridicaţi de *Geheime Feldpolizei* dispăreau fără urmă, în vreme ce familiile acestora apelau zadarnic la ajutorul poliţiei belgiene pentru a-i căuta.[82] Aproape 2 300 de evrei din Liege şi Antwerpen vor fi trimişi, începând cu 13 iunie 1942, în Franţa, pentru a lucra la Zidul Atlanticului – „o muncă importantă pentru război".[83] Deşi această măsură fusese gândită pentru a amâna deportările către Est, după câteva luni muncitorii vor fi trimişi la Malines, de unde vor fi expediaţi la Auschwitz.

Centrul de deportare – singurul lagăr important de tranzit din Belgia, operat de SiPo-SD – a fost stabilit în Barăcile I)ossin din Mechelen (Malines), un oraş din regiunea Antwerpen. În a doua parte a lui iulie 1942, naziştii au început să trimită, prin intermediul *Judenrat-uîui,* primele 5 000 de convocări la lagărul din Mechelen, în vederea deportării. Deschis din martie, lagărul a primit primii deţinuţi în *TI* iulie 1942. Primul ir.insport din Belgia spre Auschwitz a plecat pe 4 august 1942: în tren erau înghesuiţi 998 de evrei, dintre care 544 de bărbaţi, 103 femei şi 51 de copii. Al doilea transport a plecat pe 11 august 1942, cu un număr similar de deţinuţi. Ziarul rezistenţei flamande, De *Vrijschutter,* vorbea încă din august 1942 despre faptul că „evreii sunt împuşcaţi în masă şi sunt exterminaţi cu gaz".[84]

Pentru a pregăti următoarele transporturi, naziştii au apelat, de la jumătatea lunii august până la mijlocul lui septembrie 1942, la patru raiduri de amploare în Antwerpen şi Bruxelles, reţinând 4 000 de evrei; în condiţiile în care conformarea voluntară în vederea deportării scădea pe măsură ce zvonurile despre

Auschwitz se înmulţeau, raidurile erau singurul mod în care germanii puteau menţine ritmul de două transporturi pe săptămână – pe care l-au păstrat până pe 31 octombrie 1942, când a intervenit o pauză de iarnă. între 4 august şi 31 octombrie 1942, circa 17 000 de evrei au fost deportaţi la Auschwitz (aproape de ţinta de 20 000 impusă de Eichmann).[85]

Un al doilea lagăr a fost organizat la Breendonk. Acesta era mult mai mic (cu cel mult 660 de deţinuţi închişi aici concomitent), lucru care permitea însă o supraveghere mult mai riguroasă. Din aproape 3 600 de prizonieri înregistraţi la Breendonk (şi probabil peste 260 neînregistraţi), 303 vor muri în urma execuţiilor, a înfometării sau a torturii, alţi 1 741 de deţinuţi evrei pierzându-şi viaţa după dirijarea spre alte centre.[86]

Transporturile au fost reluate în ianuarie 1943, dar ritmul lor a scăzut pe fondul crizei de vagoane: după primele trenuri care au plecat spre Polonia, vor urma transporturi în aprilie, iulie şi 20 septembrie 1943 (acesta având cele mai mari dimensiuni), în acest punct, mulţi evrei se ascundeau deja, naziştii fiind nevoiţi să apeleze la recompense şi la operaţiuni sub acoperire pentru a-i descoperi pe cei circa 8 000 de evrei capturaţi în această ultimă fază a Holocaustului belgian.

Până în vara lui 1943, la insistenţele lui Reeder, evreii cu cetăţenie belgiană fuseseră exceptaţi de la deportări; pentru că urmărea să pună mâna pe bunurile evreieşti, Himmler a revenit însă asupra acestei decizii. în Operaţiunea Dihorul *(Aktion Iltis),* care s-a desfăşurat în noaptea de 3 spre 4 septembrie 1943, evreii belgieni vor fi capturaţi pentru a fi expediaţi la

Auschwitz în marele transport din 20 septembrie 1943, în vreme ce o grupare specializată în jaf *(Devisenschutzkommando)* avea grijă ca banii acestora să ajungă la Berlin.[87] După ce fuseseră reţinuţi în cursul *Aktion Iltis,* în timpul călătoriei spre lagărul din Mechelen, nouă evrei belgieni au murit sufocaţi într-o camionetă. Acest incident a provocat indignare în rândul administraţiei belgiene, arestările în masă fiind oprite până la retragerea germană din Belgia, din septembrie 1944.[88] în 1944, doar trei transporturi de mai mici dimensiuni (circa 500 de persoane pentru fiecare tren) vor mai părăsi Belgia. Cei aproximativ 4 000 de evrei care se bucurau de o oarecare protecţie prin intermediul *Judenrat-uîui* urmau să fie deportaţi în august-septembrie 1944, dar au fost salvaţi de Debarcarea din Normandia.[89] între vara lui 1942 şi cea a lui 1944, 25 800 de evrei au fost deportaţi în Est din lagărul Mechelen, în 28 de transporturi. Dintre aceştia, puţin peste 1 200 mai erau în viaţă în primăvara lui 1945.

Pe lângă rezerva administraţiei militare germane faţă de deportări, şi prudenţa birocraţiei belgiene a avut o contribuţie la numărul mai mic de evrei din Belgia care au pierit în Holocaust, în comparaţie cu Olanda. Belgienii s-au supus naziştilor în privinţa ordinelor de înregistrare a evreilor sau de eliminare a lor din administraţia publică, dar nu au participat la raidurile împotriva acestora şi nici la confiscarea bunurilor lor.[90]

Din vara lui 1943, în Belgia au început să circule mărturiile unor evrei evadaţi din lagărul polonez Pyskowice – William I lerskovic şi Léopold Goldwurm –, care reuşiseră să se întoarcă ni ţară. Ei aflaseră de la medicii din Pyskowice faptul că evreii inapţi de muncă urmau să fie exterminaţi în cuptoarele de la „Oschwitz“.[91] Organizarea tradiţională a evreilor belgieni în reţele de stânga (sioniste, socialiste şi comuniste) a avut un rol important în operaţiunile de salvare organizate după ce realităţile de la Auschwitz au devenit cunoscute, grupările socialiste şi sioniste având capacitatea de a ascunde discret oameni vânaţi de SS. Faptul că o parte din populaţia Belgiei era francofonă – aşadar privea cu rezerve administraţia germană, inclusiv pentru regimul dur de ocupaţie din Primul Război Mondial – a crescut şansele de supravieţuire ale evreilor care au ales să nu se supună indicaţiilor *Judenrat-uhii.* Deşi nu a fost vocală, biserica catolică din Belgia a ajutat evreii – mai ales copii – din Liège şi Mechelen.[92]

Soluţia Finală în Franţa

La începutul lui 1942 au fost operate ultimele modificări în administraţia de la Paris şi Vichy în vederea lansării Soluţiei Finale. în februarie 1942, Otto von Stiilpnagel, comandantul militar din Franţa a demisionat, nefiind de acord cu politica de executare a ostaticilor impusă de la Berlin în replică la acţiunile Rezistenţei (el considera că deportările reprezintă o pedeapsă mai bine înţeleasă de populaţie). Acesta va fi înlocuit de un alt von Stiilpnagel, care îi era văr – nimeni altul decât Karl Heinrich von Stiilpnagel, unul dintre principalii conspiratori împotriva lui Hitler din

1944. în ciuda opoziţiei sale faţă de regim, von Stiilpnagel era antisemit.[93] în primăvara lui 1942, şi Xavier Vallat a fost schimbat de Louis Darquier de Pellepoix în poziţia de responsabil pentru probleme evreieşti a regimului de la Vichy (conducător al *Commissariat Général aux Questions Juives).* Darquier de Pellepoix era un antisemit la fel de radical ca Vallat, dar mult mai servil în relaţiile cu naziştii.[94] Pe 1 iunie 1942, un reprezen tant de vârf al lui Himmler, *Hoherer* SS- *und Polizeifuhrer* Cari Albrecht Oberg, şi-a început activitatea la Paris, fiind detaşat din Polonia, unde aplicase politici antisemite de o duritate încă greu de conceput în Occident.[95] Pentru a pune la punct ultimele detalii ale Holocaustului francez, atât Reinhard Heydrich, cât şi Adoll Eichmann vor veni la Paris: primul în mai 1942, cel de-al doilea – în iunie. în timp ce Heydrich s-a asigurat că aparatul poliţienesc era pregătit pentru deportări, Eichmann a anunţat dorinţa lui Himmler de a transporta în Est, către centrele de lichidare, toţi evreii din Franţa.[96]

Conform politicii naziste din zilele premergătoare lansării Soluţiei Finale, orice atentat antigerman din Franţa urma să fie pedepsit prin execuţii în masă şi prin deportarea a 500 de „iudeo-bolşevici“ în Polonia, în acest scop constituindu-se la Compiegne o „garanţie“ de mii de ostatici gata oricând să plece spre Est.[97] Pe 21 august 1941, doi comunişti francezi – în semn de protest faţă de arestările operate de nazişti în rândul evreilor – au ucis un militar de marină german. Era pretextul aşteptat. Autorităţile germane şi franceze s-au întrecut în represalii, împuşcând şi ghilotinând peste 500 de potenţiali partizani, în acelaşi timp, ambasadorul francez de la Berlin condamna ferm

„acţiunile criminalilor, incitate zilnic de emisiunile radio ale emigranţilor evrei aflaţi în solda guvernului britanic şi a plutocraţilor bolşevici“.[98] în octombrie 1941, 98 de ostatici au fost executaţi la Nantes, generând proteste puternice din partea opiniei publice.” Totuşi naziştii au continuat politica de pedepsire în 12 decembrie 1941, arestând aproape 800 de evrei francezi şi alte sute de emigranţi din Paris – aleşi la întâmplare – şi internân- du-i într-o închisoare din Compiegne. Două zile mai târziu, ei au anunţat deportarea acestor „criminali iudeo-bolşevici“ în Est.[100] Suplimentar, o amendă de un miliard de franci a fost impusă evreilor din nord pentru uciderea cadetului german – cu care, în mod evident, nu aveau nici o legătură.[101]

Pe *TI* martie 1942, după o lungă aşteptare provocată de lipsa unei garnituri de tren, 1 112 evrei adunaţi la Compiegne .iu fost transportaţi la Auschwitz (dintre ei, mai puţin de 20 vor supravieţui Holocaustului).[102] Acest transport reprezenta, în lapt, o etapă de tranziţie între aplicarea de către administraţia militară germană a pedepselor colective pentru rezistenţă anti- nazistă şi lansarea Soluţiei Finale de către oamenii lui Himmler şi ai lui Eichmann. Primul tren cu evrei francezi a ajuns în lagărul din Silezia după un drum de trei zile, pe 30 martie; fiind unul dintre primele transporturi europene direcţionale către Auschwitz, toţi deţinuţii au fost internaţi, fără a fi aplicată procedura selecţiei.[103] După o pauză de două luni – interval generat strict de problemele logistice pe care Theodor Dannecker trebuia să le soluţioneze pentru a obţine trenuri –, transporturile regulate către Auschwitz au intrat în rutină. De altfel, la câteva zile după efectuarea primei

deportări, în aprilie 1942, Pierre Laval s-a întors în fruntea guvernului de la Vichy, lucru care i-a făcut pe nazişti să creadă că şi evreii din sudul Franţei vor fi cedaţi în vederea exterminării.[104]

Pentru pregătirea evacuării în Est, evreii au fost concentraţi atât în sistemul de lagăre din Zona Ocupată, cât şi în cel din teritoriul controlat de Vichy. în septembrie 1940 existau circa 15 *camps de concentration* în Zona Ocupată şi 31 în Zona Liberă[105], între care cele mai mari erau Gurs, Rivesaltes, Noé, Le Vernet, Rieucros, Récébédou, Argelés sau Les Miiles.[106] Lagăre pentru evrei – găzduind circa 15 000 de prizonieri – fuseseră improvizate şi în Maroc sau în Algeria. Germanii vor concentra evreii din zona lor, începând cu 1941, la Drancy, Beaune-la-Rolande şi Pithiviers – toate aceste *camps* fiind administrate de francezi.[107] Lagărele Pithiviers şi Beaune-la-Rolande, aflate la sud de Paris, aveau un statut similar celui de la Dachau, fiind utilizate iniţial de nazişti împotriva disidenţilor politici – însă transfor- mându-se în timp în închisori destinate prioritar evreilor.[108] Lagărul de la Drancy, în schimb – cel mai dramatic spaţiu al Holocaustului francez –, le fusese rezervat acestora încă din pri ma zi, fiind ridicat în august 1941 pentru a găzdui 6 000 de evrei arestaţi în Paris. 50 de deţinuţi se înghesuiau într-o singură cameră, suferind de foame şi de dizenterie.[109] în plus, atmosfera de la Drancy era sumbră: aici ajungeau mame care fuseseră despărţite cu forţa de copii – pe care nu îi vor mai revedea niciodată. Multe dintre ele încercau să se sinucidă.[110]

în toamna lui 1940, circa 65 000 de deţinuţi se aflau deja în sistemul de lagăre de pe teritoriul francez – majoritatea fiind evrei. în anul următor, datele indică

aproape 70 000 de persoane adunate numai în *camps de concentration* din zona controlată de germani şi 40000 în cea controlată de Vichy.[111] în noiembrie 1940, tema condiţiilor inumane din lagărul Le Vernet a explodat în presa occidentală, obligând guvernul de la Vichy să impună o verificare – începută în aprilie 1941 de André Jean-Faure, noul responsabil pentru centrele de internare forţată.[112] Semnalul de alarmă tras de el a făcut ca unii birocraţi de la Vichy să înţeleagă că trebuie luate măsuri „din motive umanitare, precum şi pentru a evita comentariile jurnaliştilor străini". în ciuda acestui lucru, a fost nevoie de intervenţia organizaţiilor nonguverna- mentale internaţionale pentru a le asigura deţinuţilor un surplus de hrană esenţial pentru supravieţuire.[113] în iulie 1942, situaţia evreilor din lagăre a fost discutată şi de conducătorii Bisericii Catolice din Franţa. Aceştia au decis să nu le ofere nici un ajutor.[114] Au apărut unele proteste din partea arhiepiscopilor de Marsilia şi Toulouse, dar Vaticanul nu a dorit să se implice.[115]

După ce problema transporturilor regulate între Drancy şi Auschwitz a fost rezolvată – Soluţia Finală intrând în faza operaţională –, zelul antisemit al oamenilor lui Eichmann a crescut de la o săptămâna la alta: dacă iniţial 10 000 de evrei urmau să ajungă în Polonia, naziştii şi-au propus imediat o ţintă de 40 000. Deportările au fost accelerate după asasinarea lui Reinhard Heydrich în Protectoratul Boemiei şi al Moraviei. La câteva zile distanţă, pe 11 iunie 1942, Himmler cerea deja

implementarea accelerată a Soluţiei Finale, într-un an, în toată Europa.[116] Planul său de deportare şi de lichidare pentru Occident viza 100 000 de evrei din Franţa, 15 000 de evrei din Olanda şi 10 000 de evrei din Belgia (cifra pentru Franţa a fost revizuită, fiind considerată nerealistă din punct de vedere logistic).[117] Germanii solicitau o despăgubire de transport de 700 de mărci pentru fiecare evreu, precum şi o alocaţie de hrană care trebuia să acopere o perioadă de două săptămâni.[118]

La întâlnirea din mai 1942 cu Heydrich, secretarul general al poliţiei franceze, René Bousquet, îl rugase pe acesta să includă în următoarele transporturi către Est şi evrei din zona controlată de regimul de la Vichy.[119] Chiar şi aşa, regimul de la Vichy încă rezista în iunie 1942 ideii de a-i deporta pe cei cu cetăţenie franceză. Pe 26 iunie 1942, Laval şi-a anunţat colegii de cabinet că germanii pregătesc o soluţie „extrem de severă“ pentru evrei şi că fac presiuni pentru ca Franţa să colaboreze, recomandând „cea mai mare prudenţă“ în acest sens.[120] Laval dorea, în acest punct, să rămână fidel, pe cât se poate, principiului favorizării „vechilor evrei“ francezi în dauna emigranţilor recenţi, lansând un nou recensământ pentru a-i separa pe aceştia. (în Holocaustul francez vor pieri, de altfel, mai mulţi evrei din Polonia decât evrei din Franţa.[121])

Regimul de la Vichy încerca să evite implicarea directă în evacuări, lucru imposibil în condiţiile în care arestarea unui număr mare de evrei se putea face numai cu sprijinul Ministerului francez de Interne. Germanii, care nu aveau decât 2 500 de poliţişti în Franţa, depindeau de cei 100 000 de oameni ai legii francezi pentru pregătirea deportărilor.[122] Or, aşa cum

declara un oficial, deşi „nu se opuneau arestărilor“, ideea că acestea urmau „să fie făcute de poliţia franceză era stingheritoare“.[123] Adolf Eichmann a fost nevoit să vină la Paris, negociind ca francezii să participe activ, cu propriul aparat poliţienesc, cel puţin la deportarea evreilor fără cetăţenie franceză (şi alte cetăţenii erau considerate sensibile – precum cea britanică sau americană).[124] Pierre Laval, care ştia că fusese readus pe 18 aprilie 1942 în frun tea guvernului de la Vichy în urma solicitării lui Dannecker de a avea un colaborator în Zona Neocupată, a primit docil solicitările germane din iunie 1942, care vizau predarea a 100 000 de evrei pentru evacuare. în consecinţă, pe 4 iulie, naziştii au fost anunţaţi că Pétain şi Laval stabiliseră că toţi evreii fără cetăţenie din teritoriile franceze pot fi deportaţi.[125] Germanii nu erau dispuşi însă, pe termen mediu şi lung, să se limiteze la aceştia, Dannecker explicând că francezii urmau să fie împinşi spre un proces de anulare a cetăţeniei evreilor naturalizaţi în vederea uciderii lor la Auschwitz.[126]

într-un final, Pierre Laval a acceptat şi ca acţiunile de capturare şi de pregătire pentru deportare să fie desfăşurate de poliţiştii francezi. Derularea în ordine a îmbarcării în vagoane – un moment traumatic – era asigurată de jandarmeria franceză, condusă de o grupă germană de poliţie.[127] Mai grav, Laval s-a arătat dispus să le cedeze naziştilor copiii evrei mai mici de 16 ani.[128]

în iulie 1942, germanii au cerut arestarea a 28 000 de evrei din zona Parisului *(der Gross-Paris),* dintre care aproape 80% urmau să fie evacuaţi în Est. Acţiunea – denumită *Vent printanier,* dar care va rămâne în istorie ca *rafle du Vélodrome d'Hiver* sau *grand rafie* – urma să fie coordonată de *Commissariat*

Général aux Questions Juives, condus de Darquier de Pellepoix, utilizând din plin poliţia franceză şi sistemul riguros prin care aceasta îi înregistra şi îi urmărea pe evrei. Iniţial, copiii celor arestaţi (bărbaţi şi femei peste 16 ani) urmau să fie luaţi în primire de organizaţia evreiască *Union générale des israéli- tes de France,* care fusese instruită să îi trimită în orfelinate.[129] Ulterior, pentru mai multă discreţie, s-a stabilit ca şi copiii să fie reţinuţi şi concentraţi. Listele de arestare au fost redactate de poliţiştii francezi, iar ordinele detaliate de acţiune au fost emise de şeful poliţiei municipale din Paris, Émile Hennequin. Peste 9 000 de poliţişti şi de jandarmi francezi – însoţiţi de sute de voluntari din gruparea colaboraţionistă *Légion des Volontaires*

l'ranţais – au intrat în acţiune în dimineaţa zilei de 16 iulie 1942, organizând un raid de amploare, întins pe două zile, în care au reţinut 13 000 de evrei, dintre care cel puţin 4 000 erau copii.[130] Peste 100 de persoane vizate de poliţie au ales să se sinucidă.[131] De-a lungul verii, raidurile din zona sudică au mai adus 11 000 de arestări în rândul evreilor.[132] Totuşi unii poliţişti francezi care aveau cunoscuţi evrei i-au anunţat pe aceştia de iminenţa acţiunii, sfătuindu-i să plece din oraş.[133]

Toţi cei reţinuţi în acţiunea din Paris au fost izolaţi pe arena Vélodrome d'Hiver (cunoscut ca Vél d'Hiv), un stadion acoperit de pe strada Nélaton, care a devenit punctul iniţial de concentrare pentru evreii arestaţi pe 16 şi 17 iulie 1942.[134] Mii de oameni au fost înghesuiţi în Vel d'Hiv, unde au fost ţinuţi sub pază vreme de şase zile, în plină canicula, fără apă.[135] Ei au fost transferaţi apoi în lagărele din Pithiviers, Beaune-la-Rolande, Drancy şi Compiegne. Ulterior, vânătoarea s-a extins în toată Franţa. Raidul din 16-17 iulie 1942 a avut drept consecinţă deportarea a 15 000 de evrei din Zona Ocupată, în vreme ce raidurile din august 1942 au avut dus la alte 10 000 de deportări – de această dată din Zona Liberă.[136] în 1942 au fost eliminaţi astfel din teritoriile franceze 42 000 de evrei.[137]

Aspectul cel mai deplorabil al comportamentului liderilor francezi în această perioadă a fost dorinţa de a scăpa de copiii evrei care ar fi rămas în îngrijirea lor în cazul în care doar părinţii erau trimişi la Auschwitz. Francezii nu numai că au acceptat, dar au încurajat deportările copiilor rămaşi în urmă şi, ulterior, ale familiilor cu copii mici. Au fost trimişi în Est, din acest motiv, peste 11 000 de evrei minori. Ca regulă genera-

la, erau amânate deportările evreilor cu cetăţenie franceză, ale orbilor, ale femeilor gravide şi ale veteranilor de război.[1’8] Aveau prioritate în trenurile spre Auschwitz, în schimb, femeile cu copii mici, copiii cu părinţi deja deportaţi, văduvele, bătrânii şi infirmii.[139] Chiar şi în transportul târziu Drancy-Auschwitz din 31 iulie 1944 au fost deportaţi 300 de minori.[140]

Pentru a-şi proteja copiii, familiile evreieşti făceau eforturi disperate, beneficiind adesea de sprijinul francezilor. Scrisoarea de mai jos surprinde drama care avea loc în 1942:

> Madame Friedländer către MadameM.deL.Néris-les-Bains, August 1942
>
> în disperarea mea mă îndrept către dvs., pentru că ştiu, prin intermediul soţului meu, că vă e milă de noi şi înţelegeţi ce ni se întâmplă. Am reuşit, cel puţin pentru moment, să ne protejăm băiatul, dar nu vreau să-l las unde este, pentru că astăzi nu mai putem avea încredere în nici o instituţie evreiască. Vă rog, dragă doamnă, să fiţi de acord să aveţi grijă de copilul nostru şi să-i asiguraţi protecţia dumneavoastră până la sfârşitul acestui război teribil. (...) Micuţul are suficiente haine, lenjerie intimă şi încălţăminte şi există şi bani suficienţi pentru el. Vă voi aduce toate lucrurile dacă veţi avea marea bunătate să-mi spuneţi da. Noi nu mai putem exista legal.[141]

Această epistolă i-a salvat viaţa lui Saul Friedländer. Copilul de opt ani a fost preluat, în ultima clipă, de internatul catolic Saint-Béranger din Montluçon, cu condiţia să fie botezat creştin. Părinţii lui au încercat să

fugă în Elveţia, însă au eşuat: pe 30 septembrie 1942 au fost arestaţi de poliţiştii francezi, iar pe 5 octombrie au fost deportaţi spre centrele de exterminare din Est, unde, fără scrisoarea mamei sale, ar fi fost ucis şi Saul.[142] în situaţia lui s-au aflat aproape 60 000 de copii, care au reuşit să supravieţuiască pentru că au fost ascunşi de familii în zonele rurale sau au găsit soluţii de a părăsi Franţa.[143] Rutele de scăpare încă active în această perioadă includeau Elveţia şi Spania.

După raidurile din vara lui 1942, opinia publică franceză s-a întors împotriva naziştilor, apărând proteste din partea bisericilor protestante, dar şi a unor catolici de stânga.[144] Ziarul de rezistenţă *En Avant* vorbea la finalul lui 1942 despre două milioane de evrei uciși de Hitler în Est. Pe 25 decembrie 1942,

l'accuse utiliza în premieră expresia „cameră de gazare".[145] în perioada 15 septembrie-31 octombrie 1942, planul conform căruia 50 de trenuri urmau să plece spre Auschwitz încărcate cu câte I 000 de evrei s-a lovit de rezistenţa populaţiei şi, implicit, de tărăgănările regimului de la Vichy, ceea ce va duce la o revizuire a proiectelor naziste.[146]

Ocuparea integrală a Franţei în noiembrie 1942 a însemnat o implementare unificată a Soluţiei Finale şi anularea diferenţelor dintre evreii străini şi cei francezi. Cei care s-au refugiat în zona din sudul Franţei, unde regimul lui Mussolini a administrat vreme de nouă luni opt departamente administrative, au câştigat câteva luni de siguranţă;[147] totuşi, în septembrie 1943, după ce Ducele a fost alungat de la putere, trupele celui de-al Treilea Reich au avansat până la Mediterana, evreii refugiaţi la Nisa sau la Grenoble fiind deportaţi imediat.[148] în 1943 s-au înregistrat 17 000 de deportări.[149] în 1944, până în iulie, când debarcarea din Normandia şi-a făcut efectul şi transporturile s-au oprit, alţi 16 000 de evrei au fost deportaţi.[150]

Peste 75 000 de evrei au fost evacuaţi la Auschwitz din teritoriile franceze între martie 1942 şi iulie 1944, când transporturile au luat sfârşit. 67 dintre trenurile către lagărele din Est (dintr-un total de 79) au plecat de la Drancy cu 67 000 de evrei. Dintre aceştia, 2 000 erau copii sub şase ani, iar circa 30 000 aveau cetăţenie franceză.[151]

Pe de altă parte, aşa cum scrie Serge Klarsfeld, fondatorul asociaţiei urmaşilor deportaţilor evrei din Franţa, „chiar dacă regimul de la Vichy a dus la o prăbuşire morală şi a adus ruşine asupra sa prin

contribuţia bine organizată la pierderea unui sfert din populaţia evreiască din această ţară, cele trei sferturi care au supravieţuit şi-au datorat în mare măsură viaţa compasiunii autentice a francezilor şi sprijinului lor activ".[152] Ajutorul oferit de francezii de rând, ezitările regimului de la Vichy şi problemele logistice cu care naziştii se confruntau în contextul generalizării Soluţiei Finale în Europa au făcut ca 75% din evreii francezi să fie salvaţi, 220 000 dintre ei fiind în viaţă la finalul războiului, în ziua eliberării Parisului, în capitala Franţei trăiau, de pildă, 30 000 de evrei.[153]

Italia: fascism şi salvare

Evreii – puţini la număr, în jur de 1 000 – erau bine integraţi în Italia secolului al XlX-lea, bucurându-se de drepturi civile, participare activă la viaţa politică şi de o oarecare simpatie din partea unui curent liberal şi anticatolic.[154] Roma fusese, de altfel, cel mai vechi centru european de emigraţie evreiască. în anii premergători celui de-al Doilea Război Mondial – şi pe fondul discriminărilor din centrul şi estul Europei – în Italia ajunseseră deja în jur de 50 000 de evrei.[155] Generaţia lui Mussolini era, în aceste condiţii, prima care se lăsa ispitită marginal de antisemitism – unul mai nuanţat decât cel german şi care se dovedea mai degrabă cultural decât rasist (deşi Ducele se va converti la rasism în 1938, din mimetism faţă de Hitler).

Liderul italian crezuse întotdeauna în ideea unei conspiraţii internaţionale evreieşti, pe care o înfiera în articolele din *II Popolo d'Italia.* La începutul carierei sale, Mussolini fusese cu precădere antisionist, criticând solidaritatea evreiască şi proiectul de a fonda

un stat al evreilor în Palestina.[156] în iunie 1919, Mussolini vorbea, de exemplu, despre „marii bancheri evrei din Londra şi New York, legaţi de legături rasiale cu evreii care la Moscova şi la Budapesta se răzbună împotriva rasei ariene".[157] Credinţa Ducelui în forţa financiară a evreilor îl făcea să penduleze însă între ostilitate şi dorinţa de a apela la sprijinul acestora pentru a obţine împrumuturi sau influenţă economică şi politică. în octombrie 1920, el spunea – în totală opoziţie cu tezele lui Hitler – că „bolşevismul nu este un fenomen evreiesc" şi îşi exprima speranţa că „evreii italieni vor continua să fie suficient de inteligenţi încât să nu trezească antisemitismul în singura ţară în care acesta nu a existat niciodată".[158] în această perioadă, Ducele începuse deja lunga sa relaţie cu Margherita Sarfatti, o evreică educată şi activă politic. Sarfatti a colaborat cu Ducele la ziarul *Popolo d'Italia,* a scris o biografie foarte populară a acestuia, s-a afişat alături de el la mitinguri şi a locuit chiar lângă Villa Torlonia a liderului fascist.

Diferenţele de abordare dintre Hitler şi Duce în chestiunea evreiască sunt evidente – atât înainte de îmbrăţişarea de către acesta a rasismului în 1938, precum şi ulterior. în 1933, de pildă, Mussolini îi ceruse lui Hitler, prin intermediul ambasadorului italian Vittorio Cerruti, să îşi revizuiască planul de a boicota afacerile evreieşti, considerând că Germania riscă să îşi piardă reputaţia internaţională, în vreme ce comunitatea evreiască ar fi „crescut presiunea morală şi repercusiunile economice".[159] După ce SS-ul din Austria l-a ucis pe cancelarul austriac Dollfuss în iulie 1934, încercând să preia puterea în numele lui Hitler, Mussolini a ridiculizat pretenţiile de superioritate

rasială ale germanilor, spunând într-un discurs că „30 de secole de istorie ne permit să privim cu milă suverană la unele doctrine de dincolo de Alpi, susţinute de urmaşii unor oameni care nu ştiau să scrie... la momentul când Roma îi avea pe Cezar, pe Virgiliu şi pe Augustus“.[160] în 1941, Marele Muftiu al Ierusalimului, Amin Hajj al-Husseini – principalul inamic al evreilor din Palestina – făcuse o lungă vizită în Italia, unde propusese formarea unui stat panarab de orientare fascistă în Orientul Mijlociu, compus din Transiordania, Siria, Liban şi Irak. Deşi italienii acceptaseră politicos propunerea – pe care nu aveau însă capacitatea de a o sprijini –, Mussolini insistase la întâlnirea cu Muftiul asupra ideii că el nu este antisemit.[161]

Având în vedere aceste elemente, politica lui Mussolini faţă de evrei între momentul accesului la putere din 1922 şi promovarea legilor rasiale din 1938 fusese mai complexă, mai inconstantă şi mai ambiguă decât cea a lui Hitler. Elita fascistă din jurul Ducelui era divizată, de altfel, între antisemiţi radicali, precum Giovanni Preziosi, Roberto Farinacci sau Achille Starace, şi politicieni
care respingeau cu tărie antisemitismul, precum Italo Balbo, charismaticul aviator care era considerat potenţialul moştenitor al lui Mussolini. Balbo se va opune, de altfel, atât legislaţiei antisemite din 1938, cât şi alianţei cu naziştii. Rasismul italian se manifesta mult mai clar în Africa, unde italienii au masacrai zeci de mii de ethiopieni. Fasciştii au analizat posibilitatea de a interzice relaţiile sexuale între italieni şi ethiopieni, ministrul de externe Galeazzo Ciano lăudând în acelaşi timp, în faţa Adunării Generale a Ligii Naţiunilor, „progresele înregistrate [de Italia] în opera ei de

civilizare a Ethiopiei“.[162]

Şi faţă de Occident, Ducele se arătase multă vreme ambivalent, fiind interesat – cel puţin până la începutul lui 1936 – să cultive mai degrabă o alianţă cu Anglia şi Franţa, pentru a bloca ambiţiile germane din Austria, ţară pe care o considera în aria sa de influenţă. în aprilie 1935, Ducele lansase, în compania premierilor englez şi francez, fragilul Front de la Stresa, prin care Italia şi cele două puteri occidentale se angajau să descurajeze ambiţiile militariste şi expansioniste ale lui Hitler. Totuşi războiul sângeros din Ethiopia, concurenţa cu Marea Britanie şi Franţa în Mediterana şi Africa, precum şi implicarea masivă a Italiei în Războiul Civil din Spania îl apropiaseră pe Mussolini de Hitler. Frustrat şi, în acelaşi timp, inspirat de succesele revizioniste ale acestuia, Ducele îşi va abandona vechile idei şi va adera la versiunea nazistă a fascismului.

Legile antisemite din Italia au fost elaborate între septembrie şi noiembrie 1938, în paralel cu Criza Sudetă, cu Acordul de la München şi cu *Kristallnacht.* în iulie 1938, *11 Giornale d'Italia* a publicat manifestul rasist al fasciştilor italieni: „Fascism şi probleme rasiale“ („II Manifeste della Razza“), realizat „sub îndrumarea Ministerului Culturii Populare“ – articol despre care Mussolini susţinea că îl dictase personal. în acest document, fasciştii italieni reluau tezele de bază ale rasismului german: biologia ca bază a diferenţelor rasiale, superioritatea arienilor (între care se aflau şi italienii) în raport cu alte rase, caracterul diferit şi neasimilabil al evreilor. Mussolini s-a asigurat că papa nu va protesta împotriva noi sale politici rasiste – oferind la schimb, prin ginerele său Ciano, o serie de garanţii privind autonomia Vaticanului.[163]

O primă lege antisemită, publicată pe 5 septembrie 1938, elimina evreii din învăţământ; ei nu mai aveau acces în universităţi şi licee publice – nici ca profesori, nici ca elevi. De asemenea, era înfiinţată acum *Direzione Generale per la Demografia e Razza* în cadrul Ministerului de Interne – structura care urma să coordoneze prigoana îndreptată împotriva evreilor. O altă lege, din 7 septembrie 1938, anula cetăţeniile acordate evreilor din Italia începând cu 1919, obligându-i pe aceştia să părăsească ţara în cel mult o jumătate de an.[164]

Utilizând metoda lui Hitler din 1935 – când Fiihrerul făcuse din legile rasiale momentul de apogeu al reuniunii naziste de la Nürnberg –, Mussolini s-a asigurat de adoptarea legislaţiei sale antisemite în cadrul unui mare consiliu fascist desfăşurat la Palazzo Venezia, în octombrie 1938. La *Dichiarazione sulla Razza* a fost votată cu entuziasm, în ciuda faptului că în Italia, spre deosebire de Germania, au existat voci critice la adresa proiectului, precum cea a lui Italo Balbo. Şi publicaţii precum *La Camicia Rossa,* condusă de nepotul lui Garibaldi, sau *La Critica,* editată de Benedetto Croce, s-au opus legislaţiei antisemite.[165] în ciuda acestor poziţii, regele Victor Emmanuel al III-lea va accepta să semneze legile rasiste ale lui Mussolini.

Consiliul de miniştri italian va promulga legislaţia antisemită pe 10 noiembrie 1938, imediat după *Kristallnacht,* în semn de solidaritate cu Germania, iar Mussolini va lăuda pogromul nazist în faţa lui Ciano, afirmând chiar că el ar fi acţionat cu mai multă severitate. în mod caracteristic pentru ambivalenţa sa, Ducele se va răzgândi în zilele următoare, arătându-se îngrijorat de implicaţiile Nopţii de Cristal şi temându-se

că şi catolicii ar putea suferi discriminări similare.[166] Publicată pe 17 noiembrie 1938, Legea pentru protejarea rasei italiene stabilea că vor fi consideraţi evrei din punct de vedere rasial cei care au doi părinţi evrei (indiferent de religie), un părinte evreu şi un părinte neita- lian, o mamă evreică şi un tată necunoscut, precum şi cei care au părinţi italieni, dintre care cel puţin unul de origine evreiască, dacă aderă la credinţa iudaică. Persoanele aflate în aceste situaţii nu se puteau căsători cu italieni, nu puteau fi militari, nu puteau fi fascişti, nu puteau lucra în instituţii de asigurare sau bănci, nu puteau deţine funcţii în instituţii publice, nu puteau fi tutori ai nici unui minor, nu puteau deţine proprietăţi sau afaceri care depăşeau un anumit prag financiar şi nu puteau angaja servitori de origine ariană.[167] Ulterior, evreii nu vor mai avea dreptul să deţină aparate de radio, să lucreze în presă, să practice meserii liberale sau să meargă în staţiuni de vacanţă.[168] Erau acordate scutiri marginale (privind proprietatea sau dreptul de a angaja menajere) pentru veteranii din Primul Război Mondial, pentru familiile celor căzuţi în luptă şi pentru adepţii fascismului dinainte de 1925.[169] Evreii erau obligaţi să se înregistreze, după apariţia legilor, într-un registru special dedicat lor.

Pieră Sonnino, o supravieţuitoare de la Auschwitz, rememorează modul în care a trăit această perioadă: „Legile rasiale au intrat în vigoare în mod neaşteptat... Cu ceva timp în urmă, guvernul fascist declarase că în Italia «problema evreiască» nu exista. Aşa că evenimentul ne-a luat prin surprindere: ca un fulger care ne-a lovit casa. în decurs de câteva zile, [fraţii mei] Paolo, Roberto şi Maria Luisa şi-au pierdut slujbele. în

octombrie, Giorgio, Bice şi cu mine a trebuit să părăsim şcolile de stat şi să ne înscriem la şcoala evreiască.“[170] Ca şi evreii din Germania sau Polonia cucerită, cei italieni nu puteau ţine pasul cu restricţiile care le erau impuse de la o zi la alta, existând situaţii în care nu apucau să afle că nu mai au voie să intre în hoteluri, parcuri sau tramvaie: „Primele discriminări şi primele interdicţii au fost urmate de altele. Nu a trecut nici o zi în august şi în lunile următoare fără ca ziarele să nu publice textul unei noi sancţiuni împotriva evreilor. Progresiv, zi de zi, marja noastră de libertate

şi viaţă a fost redusă. (...) în acea vară au fost publicate ordinele care duceau la declasificarea noastră la rangul de suboameni, iar campania rasială a câştigat un avânt vizibil – în special în presă, cu articole şi eseuri la dispoziţia cărora s-au pus persoane care se proclamau oameni de ştiinţă.“[171]

în aceste condiţii, între adoptarea legilor rasiste şi începutul războiului, peste 6 000 de evrei au părăsit Italia, alegând însă destinaţii care se vor dovedi mai periculoase în perspectiva Holocaustului. O activitate salutară a avut în această perioadă *Delegazione Assistenza Emigranti Ebrei* (DELASEM), o asociaţie a evreilor italieni care – nefiind organizată sub tutelă nazistă, precum *Judenrât-e|e* – va reuşi să ajute 5 000 de evrei să emigreze şi va oferi asistenţă pentru alţi 9 000 aflaţi în lagăre sau consemnaţi de autorităţi în zone rurale.[172]

O lege care permitea internarea în lagăre a „cetăţenilor din ţările inamice“ (cu precădere evrei, în realitate) a fost adoptată pe 4 septembrie 1940.[173] încă înainte de apariţia ei, italienii începuseră să dezvolte o reţea de 40 de lagăre, în care erau internaţi în 1940 aproape 2 500 de evrei fără cetăţenie italiană – alături de disidenţi de stânga, care rămâneau deocamdată prioritatea poliţiei politice fasciste. Condiţiile din aceste lagăre, înainte de septembrie 1943, erau totuşi mai bune decât cele din Germania (nu este şi cazul lagărelor italiene din spaţiul iugoslav).

în ciuda convertirii lui Mussolini la rasism şi a discriminărilor din ţară, un fenomen cu totul neaşteptat se va contura în teritoriile dobândite de italieni în Franţa, Grecia şi Iugoslavia. Aici, militarii italieni hotărâseră – sfidând ideologia lui Mussolini şi

obligându-l pe acesta să le accepte acţiunea – să protejeze evreii de deportări, refuzând să îi predea germanilor sau croaţilor, despre care ştiau (sau măcar bănuiau) că practică genocidul. Italia fascistă nu a fost singurul stat cu un comportament contradictoriu în privinţa evreilor. Aşa cum am arătat, danezii s-au dovedit de neînduplecat când a fost vorba de deschiderea graniţelor pentru a ajuta refugiaţii evrei, însă au salvat aproape toţi evreii din

Danemarca de Soluţia Finală; bulgarii au protejat evreii din vechile lor teritorii, dar i-au trimis la moarte pe cei din Macedonia şi Tracia – teritorii care le fuseseră oferite de germani; românii au măcelărit cu fanatism sute de mii de evrei dincolo de Prut, dar au avut tendinţa să protejeze vechea evreime din provinciile istorice ale ţării, mai ales din octombrie 1942, când au înţeles că războiul este pierdut şi au înlocuit fanatismul cu oportunismul; maghiarii şi chiar regimul de la Vichy au fost dispuşi să sacrifice evreii fără cetăţenie, refugiaţi recenţi, pentru a-i proteja pe cei cu cetăţenie.[174] Cazul Italiei este însă diferit de toate acestea, pentru că a demonstrat generozitate şi cavalerism, în mod paradoxal, *în afara* vechilor teritorii italiene, adică tocmai în zonele de conflict în care nici o altă ţară nu a fost interesată să îi ajute pe evrei. În condiţiile în care în Italia se aplicau din 1938 discriminări rasiale severe, s-a ajuns la situaţia paradoxală în care evreii din zonele ocupate vremelnic de italieni erau mai bine trataţi (de către armată) decât cei aflaţi de secole în ţară (de către poliţie). Mai mult decât atât, spre deosebire de toate situaţiile din statele descrise mai sus, unde obiectivele politice din spatele protejării evreilor erau uşor de înţeles (afirmarea autonomiei faţă de germani sau speranţa unui tratament mai bun din partea Aliaţilor la finalul războiului), în cazul italienilor un obiectiv politic limpede e mai greu de stabilit. La mijloc părea să stea mai degrabă satisfacţia de a-i sfida pe nazişti, care nu îşi ascundeau dispreţul pentru forţa militară a italienilor. Urmaşii marilor războinici romani îşi puteau repara demnitatea în spaţiul cavaleresc al valorilor morale, invocând – aşa cum făcuse Mussolini în perioada tensiunilor cu Hitler – vechimea civilizaţiei

lor în raport cu „barbarii“ din nord.

Un rol important în această amplă acţiune de protejare a evreilor l-a avut generalul Mario Roatta – fost ataşat militar la Berlin şi şef al serviciului de informaţii al armatei –, care comanda Armata a 2-a italiană, concentrată în Croaţia, Dalmaţia şi Slovenia.[175] Roatta a refuzat transferul evreilor în zona croată, arătând că ştie foarte bine ce se va întâmpla cu aceştia odată ajunşi în uriaşul lagăr de exterminare de la Jasenovac.[176] Oprind crimele comise de ustaşi împotriva sârbilor şi evreilor, armata italiană a publicat o proclamaţie în care afirma că „toţi cei care, din diferite motive, şi-au abandonat patria, sunt acum invitaţi să se întoarcă în ea. Forţele armate italiene sunt garanţii siguranţei, ai libertăţii şi ai proprietăţilor lor.“ Justificările pe care militarii italieni le ofereau în 1942, în plin Holocaust, pentru a explica protecţia pe care le-o asigurau evreilor – justificări în care vorbeau despre „aspectul moral“ al chestiunii şi despre refuzul de a-i abandona pe cei care îşi puseseră încrederea în armata italiană – sunau aproape de necrezut în Europa lui Hitler.[177]

Ambasadorul german în Croaţia transmitea indignat la Berlin că militarii italieni din Karlovac nu se limitaseră la protejarea comunităţii de 500 de evrei din oraş, dar chiar locuiseră în casele acestora. La Mostar, italienii i-au sfidat atât pe croaţi, cât şi pe germani; ei au anulat legile antisemite croate, oraşul devenind un loc de refugiu pentru evreii din zonă. Mai mult, italienii nu au permis germanilor să evacueze evreii din Mostar pentru a le putea rechiziţiona locuinţele. Explicaţia a fost aceeaşi: discriminarea era „incompatibilă cu onoarea armatei italiene“.[178]

La Dubrovnik, italienii acceptaseră (frecvent în schimbul mitei) sute de refugiaţi evrei din Sarajevo, militarii germani observând descumpăniţi cum ofiţeri italieni se afişează cu evreice în cafenelele din oraş.[179] Numărul evreilor din Dubrovnik crescuse în această perioadă de la 150 la 1 000.[180] în comparaţie cu slavii, evreii sefarzi – vorbitori de ladino – erau consideraţi de italieni un grup aproape înrudit cu ei, pe care puteau conta din punct de vedere politic în complicata ecuaţie etnică din Balcani.

Franc Potocnik, un supravieţuitor sloven al lagărului italian de la Rab, povesteşte că „internaţii din Tabăra I [care erau sloveni] puteau urmări prin barierele duble de sârmă ghimpată ceea ce se petrecea în lagărul evreiesc. Evreii internaţi acolo trăiau în condiţii reale de custodie pentru «protecţie», în timp ce slovenii şi croaţii se aflau într-un regim de «represiune». Au adus o mulţime de bagaje cu ei. Soldaţii italieni le-au purtat bagajele în căsuţe de cărămidă destinate lor. Aproape fiecare familie avea propria căsuţă. Erau destul de bine îmbrăcaţi; în comparaţie, desigur, cu alţi internaţi.“[181] Trebuie totuşi spus că italienii au avut propriii inamici etnici în spaţiul iugoslav: peste 7 000 de sloveni şi-au pierdut viaţa, în estimarea lui Potocnik, în lagărele fasciste, condiţiile de viaţă ale acestora fiind, în opinia lui, mai grele decât cele asigurate evreilor. Generalul Mario Roatta va fi de altfel acuzat de iugoslavi, după război, de purificare etnică, fiind iniţial condamnat – apoi achitat – de justiţia italiană.

în acest timp, în interiorul Italiei persecuţiile antisemite continuau. în mai 1942, copiind din nou măsurile introduse de nazişti în anii anteriori, fasciştii au instituit munca obligatorie pentru bărbaţi şi femei

între 18 şi 55 de ani. Ei invocau, pentru a explica această măsură, o interdicţie introdusă anterior – cea de a activa în armată: pentru că nu îşi vărsau sângele pe front (nea- vând dreptul să o facă), ei aveau obligaţia să trudească din greu. Caracterul mimetic al măsurii a fost dovedit chiar de incapacitatea (sau de lipsa de interes) a autorităţilor italiene de a utiliza forţa de muncă evreiască: puţin peste 10% din cei aproape 16 000 de evrei care s-au prezentat la lucru vor fi folosiţi de fascişti.[182]

Operaţiunile Aliaţilor în Sicilia au început pe 10 iulie 1943, insula fiind cucerită până la jumătatea lui august. Un efect major al debarcării reuşite din Sicilia va fi prăbuşirea lui Mussolini, Ducele – vizibil descurajat şi lipsit de vlagă – fiind înlăturat de la putere de propriul Mare Consiliu fascist pe 25 iulie şi apoi arestat după o discuţie cu regele Victor Emmanuel al III-lea. Puterea va fi preluată de mareşalul Pietro Badoglio, care va capitula în faţa Aliaţilor. Când vestea capitulării va deveni publică, pe 8 septembrie 1943, naziştii se vor grăbi să preia controlul asupra Italiei centrale şi de nord, ocupând inclusiv Roma. Ei îl vor salva pe Mussolini din detenţie printr-o acţiune de comando condusă de Otto Skorzeny în masivul Gran Sasso, folosindu-l apoi ca li- der-marionetă al Republicii de la Salo.

Deşi vestea pătrunderii Aliaţilor în Italia ar fi trebuit să fie una bună pentru evreii din Peninsulă, ea se va transforma în scurt timp într-un coşmar: germanii controlau acum zonele cu cele mai mari comunităţi evreieşti şi exercitau puterea în condiţiile apropierii de front (ceea ce, aşa cum am văzut în Est, favoriza soluţiile antisemite sângeroase). Faptul că trupele

aliate înaintau lent, după lungi preparative logistice, precum şi fuga regelui Victor Emmanuel şi a mareşalului Pietro Badoglio la Brindisi, le-au oferit naziştilor timp pentru a lansa Soluţia Finală în Italia. Republica de la Salo, controlată de fasciştii radicali, s-a grăbit să îi declare pe evrei o „naţionalitate inamică“ şi să le retragă cetăţenia. SS îşi asigurase cadrul-tip pentru declanşarea terorii, în ciuda apelurilor Berlinului de a nu încuraja ostilitatea italienilor.

Imediat după capitularea Italiei din 8 septembrie 1943, com- ponenţii 1. *SS-Panzerdivision Leibstandarte Adolf Hitler,* transferaţi de pe frontul de est, au început să reţină evrei greci şi italieni care se ascundeau în jurul lacului Maggiore (Lago Maggiore), executând în următoarea lună 56 dintre aceştia. Cadavrele au fost scufundate în Lago Maggiore, începând să iasă însă la suprafaţă pe malul elveţian. Pe 26 septembrie 1943, trupele SS din Roma au cerut evreilor să le pună la dispoziţie, în mai puţin de două zile, 50 de kilograme de aur pentru a nu ucide 200 de deţinuţi.[183] Un alt masacru a avut loc pe 24 martie 1944, în Peşterile Ardeatine din Roma: 335 de civili au fost lichidaţi sumar – împuşcaţi în ceafă – în grupuri de câte cinci, cadavrele fiind aşezate unele peste altele, după sistemul „sardelelor“ exersat în teritoriile sovietice. Crimele reprezentau represaliile naziste pentru un atac cu bombă al partizanilor italieni comis cu o zi înainte, pe 23 martie, asupra unei companii SS care mărşăluia prin Roma, între Piazza di Spagna şi Via Rasella. 33 de SS-işti germani muriseră în prima zi după atac (alţi nouă vor deceda în zilele următoare), iar responsabilii Wehrmacht şi *Sicherheitsdienst* din Roma au propus – din câte

se pare cu acordul lui Hitler, care iniţial ceruse chiar distrugerea oraşului – executarea a 330 de italieni (zece civili pentru fiecare german mort). Negăsind suficienţi deţinuţi politici pentru a asi gura numărul de victime, germanii au suplimentat lista cu 75 de evrei.[184]

Aplicarea Soluţiei Finale îi va reveni lui *SS-Obergruppenführer* Karl Wolff, *Höheren-* SS *und Polizeiführer* în Italia, în vreme ce secţia evreiască *(Judenreferaf)* a fost iniţial condusă aici de nelipsitul Theodor Dannecker, implicat în Holocaustul din Bulgaria, Franţa şi, ulterior, Ungaria. în Italia va fi detaşat şi Odilo Globocnik, ucigaşul evreilor polonezi. Pe 23 septembrie 1943, RSHA a anunţat că evreii italieni deveniseră eligibili pentru „deportarea către Est", din 24 septembrie fiind transmise instrucţiuni la Roma pentru pregătirea arestărilor.[185] Acestea vor începe pe 9 octombrie 1943, la Trieste. Va urma un raid la Roma, pe 16 octombrie 1943, completat de reţineri în Toscana, Bologna, Milano, Torino şi Genova în octombrie şi noiembrie.[186] Totuşi eficienţa operaţiunilor SS va fi sub nivelul din Olanda sau din Franţa. Pe de o parte, naziştii nu avuseseră timp să îşi construiască aici o birocraţie antisemită şi reţele de informatori – pe care în Vest le putuseră pregăti încă din vara lui 1940. Pe de altă parte, italienii evitau să îi ajute pe germani – atât din mândrie naţională, cât şi din solidaritate cu evreii. în plus, în toamna lui 1943, când începeau primele raiduri antisemite, prăbuşirea Germaniei era mult mai clară decât în 1942, când fusese declanşată Soluţia Finală în Olanda sau în Franţa. în aceste condiţii, evreii vor primi informaţii de la Vatican şi din partea administraţiei italiene privind iminentele acţiuni naziste îndreptate împotriva lor, reuşind să se ascundă. La

Roma, de pildă, aproape 90% din comunitate a reuşit să se salveze.[187] Pe de altă parte, Liliana Picciotto a demonstrat că circa jumătate dintre evreii deportaţi din Italia au fost reţinuţi cu sprijinul autorităţilor locale sau al colaboratorilor italieni.[188] La Roma, Veneţia sau în Toscana au fost implicaţi în arestări poliţişti sau fascişti italieni.

Evreii arestaţi erau trimişi în lagărele de tranzit de la Bolzano (Tirolul de Sud), Borgo San Dalmazzo (Piemont), Iossoli (Emilia-Romagna) şi Risiera di San Sabba (Trieste) – ulii mul dintre acestea fiind transformat de nazişti, în mare grabă, intr-un lagăr de exterminare dotat cu un crematoriu în care erau arse cadavrele celor împuşcaţi sau gazaţi în camioane cu mono- xid de carbon. Primele deportări spre Auschwitz au început pe 16 septembrie 1943, din Merano – oraş unde locuise, cu două decenii înainte, un Franz Kafka grav bolnav. A urmat un transport din Roma, pe 18 octombrie 1943 şi unul din Florenţa, pe 9 noiembrie. Pe 21 noiembrie un tren va pleca din lagărul Borgo San Dalmazzo, pe 6 decembrie 1943 unul din Milano, iar a doua zi, pe 7 decembrie, un altul din Trieste.[189] Ritmul va fi păstrat la un nivel similar în 1944, ultimele două transporturi – din ianuarie şi februarie 1945 – fiind îndrumate spre Germania.

Evreii italieni care ajungeau la Auschwitz descopereau un lagăr ale cărui taine erau deja cunoscute de toţi deţinuţii, aşa cum îşi aminteşte Piera Sonnino:

> Un zgomot cumplit când uşa se deschide şi intră un schelet, cu ochii strălucitori, purtând o uniformă cu dungi care atârnă liber pe corpul său incredibil de subţire. Oamenii se înghesuie în jurul său. Scheletul

ţine o găleată. Se opreşte câteva clipe, apoi cu paşi domoli, traversează şopronul şi dispare. Alţii urmează. (...) Unul dintre ei se opreşte în faţa mea. Arată spre glezna pansată şi îmi face semn să-mi scot bandajul imediat. Pentru că nu înţeleg, ezit. Cuvântul „selecţie“, rostit printre altele, mă izbeşte. Scheletul se întoarce spre bărbaţi şi vorbeşte agitat. Vorbeşte în germană. Cineva traduce. Trebuie să îndepărtăm imediat orice semn care ar putea dezvălui o afecţiune fizică. Răni sau boli. Selecţiile devin din ce în ce mai severe. Camerele de gaz şi cuptoarele funcţionează non-stop. Oricine nu poate lucra este eliminat. îmi scot imediat bandajul subţire

de hârtie care îmi pansează glezna. Cuvintele scheletului par să nu provină din gura unui om, ci din noapte.[190]

Adaptarea în lagăr a fost foarte dificilă pentru evreii italieni, mulţi dintre ei fiind intelectuali din mica burghezie, care nu se confruntaseră niciodată cu sărăcia şi privaţiunile:

De când am ajuns la Auschwitz nu am primit nici măcar o coajă de pâine. Abia în a patra zi, după ce am făcut duş şi am fost rase în cap, ni s-a dat ceva de mâncare. Cu câteva ore mai devreme ne tatuaseră numere pe braţe: Maria Luisa A26698, eu A26699, Bice A26700. Un castron de supă şi o felie de pâine neagră. Maria Luisa a spus că trebuie să facem un efort să mâncăm. Era pe punctul de a da un exemplu când am auzit o voce în spatele nostru care întreba: „Sunteţi italience?“ Ne-am întors. O femeie foarte palidă şi slabă a încercat să ne zâmbească. Ne-a spus că este doctoriţa Morpurgo, din Trieste. (...) Am întrebat dacă există vreo posibilitate de a ne vedea

părinţii şi fraţii. „Fraţii voştri poate mai trăiesc... Mama şi tata – nu. Au fost deja gazaţi.“ Arăta în direcţia coşurilor de fum, unde flacăra sinistră se înroşea în noapte. A continuat să ne vorbească cu tristeţe, în timp ce plângeam, spunându-ne că trebuie să ne confruntăm cu realitatea aşa cum era, sufocând fiecare sentiment, evitând apariţia oricărei iluzii, luptându-ne mai presus de toate pentru a supravieţui. Ea ne-a spus că nu e omenesc să plângem pentru moartea părinţilor noştri: în aceste circumstanţe ar trebui să fim fericiţi că tatăl şi mama noastră au pierit. Nu ar fi putut avea o soartă mai bună.[191]

Din cei 59 000 de evrei care trăiau în Italia înainte de cel de-al Doilea Război Mondial (circa 44 000 vor intra sub ocupaţie germană din septembrie 1943), 7 858 au murit în Holocaust.[192] Cei mai mulţi deportaţi au fost din Roma (peste 1 100), Trieste (circa 600), Cuneo (400), Torino, Veneţia, Firenze şi Fiume (câte 200-300).[193] Cei mai mulţi vor ajunge la Auschwitz (6 000).[194]

După înaintarea sovieticilor în Polonia, circa 500 de evrei vor li trimişi în lagăre din Germania, în special Bergen-Belsen (394) şi Ravensbrück (112).[195] Au existat puţin peste 300 de supravieţuitori. Circa 700 de copii evrei din Italia au murit la Auschwitz, alături de părinţii lor.

Dacă privim comparativ rata de distrugere a evreilor din Europa de către nazişti (73% în Olanda, 44% în Belgia, 22% în Franţa, 17% în Italia, 0,7% în Danemarca) vom observa că Italia – primul regim fascist din Europa – a reuşit să îşi protejeze evreii într-o proporţie neaşteptat de mare. în plus, militarii italieni au acţionat – în ceea ce unii istorici au numit o veritabilă conspiraţie la nivel de stat – pentru salvarea evreilor din teritoriile ocupate. Principalul motiv al şanselor mai mari de supravieţuire pe care le-au avut evreii italieni a fost că regimul Mussolini nu i-a deportat pe aceştia în lagărele de exterminare nazistă până în toamna lui 1943, când Ducele a pierdut puterea şi germanii au pătruns în nordul şi în centrul Peninsulei. Când naziştii au putut lansa Soluţia Finală, ei au avut la dispoziţie puţin peste un an pentru a pune pe picioare şi gestiona mecanismul complex al Holocaustului, într-un moment în care numărul fanaticilor fascişti era în scădere.[196]

Bulgaria: între colaborare şi eroism

Circa 50 000 de evrei (majoritatea sefarzi) trăiau în vechile teritorii bulgare, în proporţie de 75% în zone rurale. Deşi acuzaţii privind răpirea copiilor creştini pentru omoruri rituale fuseseră înregistrate de-a lungul timpului la Ruse, Lom sau Vraţa, ei nu cunoscuseră persecuţii sistematice şi primiseră drepturi civile prin

Constituţia din 1879.[197] în 1936, pe model nazist, în Bulgaria se născuse o formaţiune antisemită de orientare ortodoxă, Uniunea Luptătorilor pentru Progresul Bulgarităţii (membrii acesteia erau cunoscuţi ca *Ratniţi* – ratnici). Ratnicii încercaseră în 1938 şi 1939 să declanşeze un pogrom inspirat de

Kristallnacht, distrugând prăvăliile negustorilor evrei şi sinago gile – totuşi fără să facă victime.[198]

Deşi forţată de împrejurări să devină un satelit german, Bulgaria a navigat prin cel de-al Doilea Război Mondial mai inteligent decât România lui Antonescu. Poziţia geografică şi prudenţa extremă a regelui Boris al III-lea (pe care Hitler în considera „un om foarte inteligent") au făcut ca statul bulgar să nu sufere pierderi umane, economice sau teritoriale.[199] în vreme ce România se învecina cu URSS şi cu Ungaria, care ridicau pretenţii teritoriale la adresa sa, Bulgaria a avut şansa de a se învecina cu Grecia şi cu Iugoslavia, state care urmau să fie atacate de Axă şi la adresa cărora Bulgaria era cea care ridica pretenţii teritoriale. Bulgaria fusese loială Puterilor Centrale în Primul Război Mondial, fiind printre marii învinşi ai acestuia. Din acest motiv, Hitler se va arăta generos cu Sofia, oferindu-i un teritoriu românesc (Cadrilaterul, care aparţinuse istoric Bulgariei) pentru a adera la Axă la 1 martie 1941, la Palatul Belvedere din Viena şi, ulterior, făcându-i cadou Macedonia (teritoriu iugoslav) şi o parte din Tracia (teritoriu grec) pentru a participa la invazia celor două state balcanice.

Regele Boris al III-lea a ezitat îndelung înainte de a accepta ofertele Germaniei. Considerat mai degrabă un prieten al evreilor, însă speriat de Moscova şi total dependent economic şi militar de Berlin, el s-a văzut nevoit să îl îndepărteze pe premierul prooccidental Gheorghi Kiosseivanov. în februarie 1940, când regele a optat pentru Hitler, acesta a fost înlocuit în fruntea guvernului de arheologul filogerman Bogdan Filov, care studiase la Bonn, Leipzig şi Freiburg. Concomitent, în fruntea Ministerului de Interne a fost promovat un

politician de extremă dreaptă, Peter Gabrovski, conducătorul ratnicilor.[200] Hitler şi Ribbentrop îl convinseseră pe premierul Bogdan Filov încă din 4 ianuarie 1941 – când îl primiseră la Kehlsteinhaus, lângă Berchtesgaden – să aducă Bulgaria alături de Axă. Au fost necesare încă două luni pentru ca Filov să-l facă pe Boris al III-lea să accepte această idee.
Pe de altă parte, regele Boris a rezistat până la capăt presiunilor lui Hitler de a declara război Uniunii Sovietice şi de a trimite impe pe frontul de est. „Poporul meu e prorus“, explica regele Bulgariei, care se temea de răzbunarea lui Stalin.[201] Ambasada Germaniei naziste şi cea a Uniunii Sovietice au continuat să funcţioneze la Sofia, una lângă alta, pe tot parcursul războiului. Dacă Stalin sau Hitler ar fi luat în calcul negocieri pentru un armistiţiu sau pentru capitulare, acestea ar fi avut loc, mai mult i a sigur, în Bulgaria.

Politicile antisemite ale Berlinului au fost acceptate docil – deşi cu o oarecare viclenie – de bulgari încă din octombrie 1940. „Am întârziat-o şi nu am dorit să o facem“, va spune regele Boris despre legislaţia antisemită. „Dar acum, când o avem în România, în Ungaria şi chiar în Franţa, am decis că e mai bine să o facem noi, decât să ne fie impusă.“[202] în ianuarie 1941 a fost adoptată Legea pentru protejarea naţiunii bulgare.[203] f rancmasoneria – considerată de nazişti o creaţie evreiască – a fost interzisă.[204] Căsătoriile între evrei şi nonevrei au fost scoase în afara legii şi evreii au fost excluşi din serviciul civil.[205] Steaua lui David a devenit obligatorie, deşi bulgarii au avut grijă ca monopolul asupra producerii acesteia să fie oferit unei manufacturi nefuncţionale, astfel încât bucăţile de

pânză galbenă lipseau de pe piaţă, nefiind purtate în realitate (doar 20% din necesarul de însemne cu Steaua lui David au fost produse, conform unui raport nazist).[206] O altă breşă lăsată deliberat de bulgari în lege a fost refuzul de a defini rasial – conform principiilor de la Nürnberg – calitatea de evreu; singurul factor care conta era religia. în acest mod, mulţi evrei din căsătorii mixte au putut fenta legislaţia antisemită; alţii s-au convertit formal la creştinism.[207]

Evreii au fost concentraţi în oraşe şi cartiere prestabilite. Au fost introduse taxe severe asupra proprietăţilor lor, acestea fiind confiscate dacă impozitul nu era plătit în maximum şase luni. în acest mod, guvernul bulgar a obţinut în scurt timp aproape 1,7 miliarde de leva. Evreii nu mai putea ieşi din casă de la ora 21:00 până în zori. Le era interzisă utilizarea telefonului. Radiourile şi maşinile le-au fost confiscate.[208] La sfârşitul lui 1941, când puterea lui Hitler ajunsese la apogeu, zelul nazist al guvernului de la Sofia a crescut. între decembrie 1941 şi februarie 1942, tânărul avocat bulgar Aleksander Belev – un ratnic care îi era loial ministrului fascist de interne Peter Gabrovski – a fost trimis la Berlin pentru a studia practicile antisemite naziste.[209]

în iulie 1942, Filov a primit din partea Parlamentului dreptul a reglementa prin decrete soarta evreilor. în august s-a stabilit că evreii – care erau definiţi acum rasial, după modelul german – urmau să fie deportaţi „în provincii sau în afara regatului".[210] A fost înfiinţat Comisariatul pentru Probleme Evreieşti *(Komisarstvo za Evreiskite Vuprosi),* în fruntea acestuia fiind numit Aleksander Belev, expertul rasist şcolit în Germania.[211]

Pe 10 decembrie 1942, Eichmann l-a însărcinat pe

Theodore Dannecker cu exterminarea evreilor din Bulgaria. Pe 21 ianuarie 1943 acesta a ajuns la Sofia.[212] La scurt timp, pe 2 februarie 1943, l-a vizitat pe Belev la birou, anunţându-l că „Reichul este gata să primească populaţia evreiască din Tracia şi Macedonia, precum şi evreii nedoriţi din vechile graniţe, într-un număr care va fi indicat de Comisariat. Deportarea ar trebui să fie declanşată la începutul lui martie; 10 000-20 000 de persoane pot fi deportate în fiecare lună, echivalentul a 10-20 de trenuri speciale de deportare.“[213]

La nivelul societăţii bulgare se manifesta deja o opoziţie mută faţă de politicile antisemite ale guvernului Filov. Intuind rezistenţa pe care bulgarii o vor opune, în martie 1943, în faţa iminentei deportări a evreilor, ambasadorul german Beckerle raporta la Berlin că „societatea bulgară nu pătrunde sensul real al problemei evreieşti. Pe lângă câţiva evrei bogaţi din Bulgaria, există mulţi oameni săraci, care îşi câştigă existenţa ca muncitori şi meşteşugari. Crescut parţial alături de greci, armeni, turci şi ţigani, bulgarul mediu nu înţelege sensul luptei împotriva evreilor, cu atât mai mult cu cât problematica rasială îi este total străină.“[214] Beckerle a insistat totuşi pe lângă ministrul de interne Gabrovski pentru deportarea imediată a evreilor. Gabrovski a amânat, susţinând că, deşi „toţi evreii ar trebui deportaţi“, ei erau încă necesari ca mână de lucru.[215] Pe de altă parte, bulgarii nu au fost interesaţi de protejarea evreilor din Tracia şi Macedonia, punându-i la dispoziţie, la solicitarea Berlinului, în vederea transferului în lagărele de exterminare. Ei urmăreau propria politică – de bulgarizare accelerată a teritoriilor recent obţinute, iar perspectiva de a scăpa

de 13 000 de evrei greci sau macedoneni nu îi deranja. Mulţi dintre aceştia au fost gazaţi la Treblinka.[216]

Pe 4 martie 1943, evreul bulgar Buko Lazarov a fost avertizat de un funcţionar că Bulgaria şi Germania au semnat un protocol în urma căruia evreii din Plovdiv, Kiustendil, Dupniţa şi alte oraşe urmau să fie deportaţi în Polonia. Informaţia ieşise la iveală după ce bulgarii începuseră să transforme un depozit de tutun din Kiustendil în punct de adunare pentru cei aproape 1 000 de evrei din localitate. Aceştia urmau să fie reţinuţi în noaptea de 10 martie 1943, fiind apoi transportaţi în vagoane pentru vite într-un lagăr de tranzit, în drum spre Guvernământul General.[217] îngrijoraţi de această informaţie, evreii din regiunile vizate l-au contactat pe deputatul bulgar Dimitar Peşev, vicepreşedinte al Parlamentului şi fost ministru de justiţie. Acesta protestase deja, în lunile anterioare, în faţa politicilor antisemite, şi era văzut ca un potenţial protector. Cu puţin timp înainte ca deportările să înceapă, Dimitar Peşev şi alţi parlamentari bulgari au dat buzna în biroul ministrului de interne Gabrovski, cerându-i să le oprească. Gabrovski a pretins că nu ştie nimic despre acestea. Când a înţeles că secretul înţelegerii cu germanii nu a putut fi protejat, a cedat şi a început să telefoneze în principale oraşe vizate de raiduri, oprind deportările.[218]

La Plovdiv, ordinele ministrului au ajuns prea târziu. în cursul nopţii, circa 1 000 de evrei fuseseră deja reţinuţi.[219] în ajutorul acestora a sărit mitropolitul de Plovdiv, aromânul Kiril Markov, care s-a comportat admirabil. I-a scris regelui Boris, cerându-i să intervină imediat. A mers la şcoala unde erau concentraţi evreii, a sărit gardul şi s-a alăturat prizonierilor, spunându-le:

„Oriunde mergeţi voi – merg şi eu“. Văzând trenul care era pregătit pentru deportare, a ameninţat că se va aşeza în faţa acestuia, pe şine. Le-a cerut evreilor creştini să se adăpostească în casa lui.[220] Prin astfel de gesturi, evreii din vechile teritorii bulgare au putut fi salvaţi.

Revolta ghetoului evreiesc din Varşovia

începând cu primele zile ale lui 1943, o nouă atitudine – cu totul neaşteptată pentru nazişti – a început să se manifeste în ghetoul din Varşovia. în cadrul *Grossaktion* Varşovia, care se desfăşura- se între 23 iulie şi 21 septembrie 1942, fuseseră deportaţi la Treblinka 265 000 de evrei, într-un ritm nebunesc, cu două garnituri de tren înţesate de oameni plecând zilnic spre camerele de gazare; numărul acestor camere a trebuit mărit pentru a face faţă victimelor care soseau fără oprire în trenurile morţii. La cifra celor exterminaţi la Treblinka trebuie adăugaţi şi cei 35 000 de evrei care au fost ucişi, în aceeaşi perioadă, direct în ghetou. Când deportările s-au oprit, în cartierul evreiesc din Varşovia se mai găseau între 60 000 şi 80 000 de evrei care fuseseră păstraţi în viaţă pentru a munci ca sclavi. Cei mai mulţi dintre ei rămăseseră fără familie, trăiau singuri şi nu mai aveau nimic de pierdut.[221] Ei înţeleseră, în sfârşit, ce se întâmplă la Treblinka. Aşa cum va scrie Marek Edelman, unul dintre liderii rebeliunii: „Era greu să crezi că eşti ucis fără nici un motiv. Dar aşa era.“ Când adevărul – atât de greu de crezut – a fost, în sfârşit, acceptat, hotărârea de a pieri în luptă a început să îşi facă loc în ghetou. „E limpede că lagărele morţii au fost factorul care a generat rezistenţa“, va admite acelaşi

Edelman.[222]

încă din 28 iulie 1942, pe fondul *Grossaktion* Varşovia, fusese fondată de către 200 de voluntari Organizaţia Evreiască de Luptă (ZOB – *Zydowska Organizacja Bojowa,* în poloneză, şi *Yidishe Kamf Organizatsie,* în idiş). Ea se adăuga unei structuri similare a dreptei revizioniste evreieşti *(Betar)* numită Uniunea Militară Evreiască (ZZW – *Zydowski Zwiqzek Wojskowy).*[223] Esenţială pentru activarea acestor structuri s-a dovedit însă apariţia în ghetou a unor lideri absenţi în timpul marii deportări din vara lui 1942: Mordechai Anielewicz, care venea din Zaglembie şi era deja foarte popular în organizaţia Hashomer Hatzair, sau Eliezer Geller, care coordona gruparea sionistă Gordonia. Poreclit Aniolek (îngeraşul), Mordechai Anielewicz a fost una dintre cele mai luminoase figuri din epoca întunecată a Holocaustului: capacitatea sa de a conduce şi a-şi însufleţi oamenii era dezarmantă pentru un tânăr de 24 de ani; era curajos, neobosit şi plin de vervă oratorică. Şi Eliezer Geller s-a dovedit un lider remarcabil, el luptând în mai multe ciocniri cu SS-iştii şi reuşind să evadeze din ghetou – doar pentru a pieri, în final, la Auschwitz.[224]

în octombrie 1942, în strada Mila – unde va fi stabilit centrul de comandă al rebeliunii – au avut loc primele discuţii organizatorice între Mordechai Anielewicz, Yitzhak Zuckerman şi reprezentanţii grupului *Po'alei Zion.* Toţi au fost de acord să lupte în Organizaţia Evreieească de Luptă (ZOB), propunându-şi ca obiectiv atât apărarea ultimilor locuitori din ghetou, cât şi acţiuni punitive împotriva celor care colaboraseră cu naziştii în cadrul *Grossaktion* Varşovia.[225] A fost stabilită o strategie de gherilă, care miza pe buna

cunoaştere a clădirilor, a tunelurilor, a buncărelor improvizate şi a poziţiilor de tragere optime de pe acoperişuri. Tot în octombrie combatanţii evrei au reuşit să obţină arme şi explozibili din partea *Armia Krajowa* polonezã.[226]

O primă tentativă de rezistenţă a avut loc chiar în primele săptămâni ale lui 1943. Pe 18 ianuarie 1943 ar fi trebuit să înceapă o nouă serie de deportări; totuşi, când germanii au intrat în ghetou, au avut loc, la intersecţia dintre Zamenhof şi Niska, ciocniri cu grupuri de evrei care au refuzat să se supună ordinelor SS, naziştii suferind primele pierderi.[227] Deşi i-au lichidat pe unii dintre rebeli, SS-iştii au decis să deporteze doar 6000 de deţinuţi şi să suspende din nou transporturile spre lagărele morţii.[228]

Cu doar câteva zile înainte de această primă ciocnire, în ghe tou domnea vechiul amestec de disperare şi de resemnare din perioada *Grossaktion:* „Starea noastră de spirit este foarte moho râtă şi deprimată“, scria Abraham Levin în jurnalul său. „Ştirile care ne-au parvenit din diferite direcţii indică faptul că germanii intenţionează să-i distrugă pe evrei complet. Nu vor lăsa în viaţă nici un evreu. (...) Veştile sunt teribil de deprimante. Ne temem că o nouă «acţiune» aici, în mijlocul nostru, va fi ultima pentru noi toţi.“[229] După scurta rebeliune din 18 ianuarie însă, decizia de a rezista a luat amploare: „Da, ştiam că nu vom învinge, dar trebuia să le arătăm germanilor că suntem fiinţe umane ca toate celelalte. în timpul războiului eşti o fiinţă umană când îţi ucizi inamicul“, explica Marek Edelman. „Obiectivul nostru“, continua el, era „să nu le permitem doar germanilor să aleagă momentul şi locul morţii noastre.“[230]

După prima confruntare cu trupele SS, Mordechai Anielewicz a lansat în ghetou o chemare la luptă în care spunea:

> Pe 22 ianuarie 1943 se vor împlini şase luni de când au început deportările de la Varşovia. Ne amintim cu toţii zilele de teroare în care 300000 de fraţi şi surori au fost ucişi cu cruzime în lagărul morţii din Treblinka. Au trecut şase luni de viaţă cu frica constantă de moarte, neştiind ce poate aduce ziua următoare. Am primit informaţii din toate părţile despre distrugerea evreilor în Guvernământul General, în Germania, în teritoriile ocupate. Când auzim aceste veşti amare, aşteptăm să vină şi ora noastră, în fiecare zi şi în fiecare moment. Astăzi trebuie să înţelegem că ucigaşii nazişti ne-au lăsat să trăim doar pentru că vor să folosească capacitatea noastră de a lucra până la ultima picătură de sânge şi de sudoare, până la ultima suflare. Suntem sclavi. Iar când sclavii nu mai sunt profitabili, sunt ucişi.[231]

Noua atitudine a rezistenţei evreieşti era explicată de „îngeraşul“ Anielewicz nu prin promisiunea victoriei şi a supravieţuirii, ci prin nevoia recâştigării demnităţii în luptă:

> Acum sloganul nostru trebuie să fie: să fie toţi pregătiţi să moară ca nişte bărbaţi! Ne ridicăm pentru război! Suntem dintre cei care şi-au propus să trezească oamenii. Dorinţa noastră este să transmitem acest cuvânt de ordine oamenilor noştri: Treziţi-vă şi luptaţi! Nu disperaţi căutând drumul de scăpare! Să ştiţi că scăparea nu trebuie găsită mergând pasiv la moarte, ca oile la sacrificiu. Se găseşte în ceva mult mai mare: în război![232]

Pe 16 februarie 1943, Himmler a ordonat „să fie făcut una cu pământul ghetoul din Varşovia“.[233] După o pregătire minuţioasă, atacul a fost lansat de SS pe 19 aprilie 1943, cu o zi înainte de aniversarea Führerului – fiind gândit ca un cadou al lui Himmler pentru acesta. Sub comanda *Brigadeführer* Jürgen Stroop, care era asistat de 16 ofiţeri, urmau să acţioneze peste 2 000 de soldaţi, cu o avangardă de 850 de germani şi ucraineni care fuseseră antrenaţi în centrul de instrucţie SS pentru prizonieri sovietici de la Trawniki. Aceştia erau sprijiniţi de două maşini blindate, de trei tunuri şi de un tanc. Jürgen Stroop nu primise întâmplător această misiune, fiind considerat un specialist în lupta antipartizani.[234]

Rezistenţa evreiască, compusă dintr-un nucleu de 700 de luptători, a răspuns în faţa ordinului lui Stroop de a cuceri ghetoul folosind cocktailuri Molotov, grenade, bombe artizanale şi arme simple de foc din poziţii înalte de tragere. Germanii erau superiori din toate punctele de vedere – armament, pregătire militară, muniţie –, cu o singură excepţie: cunoaşterea şi dominarea terenului. Aici superioritatea evreilor a fost atât de mare, încât a anulat iniţial toate celelalte avantaje ale naziştilor. Trebuie adăugat şocul suferit de militarii germani, intoxicaţi cu propaganda lui Goebbels despre evrei ca „suboameni“ lipsiţi de curaj. După două ore de luptă, „supraoamenii“ din *Waffen-SS* au fost nevoiţi să se retragă. Fuseseră învinşi de luptătorii evrei. Oricât de mică şi de pasageră era această victorie, semnificaţia ei era uriaşă pentru ambele tabere. „în primele zile victoria ne-a aparţinut nouă“, putea spune cu îndreptăţire Marek Edelman. Până şi raportul lui Stroop asupra luptelor conţinea unele pa-

saje aproape admirative la adresa rebelilor: „Evreii şi evreicele trăgeau cu două pistoale în acelaşi timp... Evreicele purtau arme încărcate în îmbrăcăminte... în ultimul moment, scoteau grenade de mână şi le aruncau asupra soldaţilor.“[235] Dacă pentru nazişti şocul înfrângerii era mare, evreii din Varşovia au trăit un moment de uluială când i-au văzut pe SS-işti retrăgându-se speriaţi din faţa lor: „Era prima dată când îi vedeam pe germani fugind“, povestea Aharon Karmi. „Eram obişnuiţi ca noi să fim cei care fugeam de germani. Nu se aşteptau ca evreii să poată lupta aşa. Era sânge şi nu-mi puteam lua ochii de la el. Am spus: «sânge german». z-

Rebeliunea începută pe 19 aprilie 1943 s-a întins pe 27 de zile. Germanii au fost nevoiţi să arunce în aer şi să incendieze fiecare imobil din ghetou pentru a lichida rezistenţa. „La început“, menţiona raportul întocmit de SS, „i-am prins cu destulă uşurinţă şi în număr mare pe evrei. în partea a doua a acţiunii noastre de anvergură însă, chestiunea a devenit tot mai dificilă. Răsăreau iar şi iar, ca din pământ, grupe de luptă, formate din 20-30 de tineri evrei, uneori şi mai mulţi, în vârstă de 18-25 de ani, având şi femei printre ei, care opuneau rezistenţă.“[237] Peste 13 000 de evrei (după alte surse chiar peste 20 000) au murit în aceste condiţii – o mare parte din ei (circa 6 000) fiind sufocaţi de fum sau arşi de vii. Potrivit bilanţului lui Stroop, foarte probabil falsificat, circa 20 de militari germani au fost ucişi, restul până la 110 fiind răniţi. Estimările lui Marek Edelman – şi ele probabil exagerate – vorbeau despre 300 de morţi în rândul germanilor şi al auxiliarilor ucraineni. Pe 8 mai 1943 a fost distrus

buncărul de comandă al rebelilor din strada Mila, Mordechai Anielewicz şi locotenenţii săi alegând să se sinucidă. Mulţi alţi rebeli au preferat să îşi ia singuri viaţa decât să ajungă la Treblinka. Naziştii au consemnat faptul că, pe 27 martie, evreii baricadaţi într-o clădire „au tras foc după foc, până în ultima clipă, şi apoi au sărit pe fereastră în stradă, chiar şi de la etajul patru. S-au aruncat din ferestrele şi balcoanele în flăcări, proferând injurii la adresa Germaniei şi a Führerului şi blestemându-i pe soldaţii germani.“[238]

Conform raportului întocmit de SS- *und Polizeiführer* Jürgen Stroop pe 16 mai 1943, acţiunea condusă de el vizase 56 065 de evrei care încă trăiau în ghetou şi fusese finalizată prin aruncarea în aer a Sinagogii din Varşovia, cartierul evreiesc fiind în acel moment complet distrus – cu excepţia a opt clădiri administrative şi a zidurilor exterioare. Alfred Jodl va comenta mai târziu cu dispreţ raportul bombastic al lui Stroop, vorbind despre „porcii ăştia infecţi şi aroganţi din SS! Auzi, să scrii un raport lăudăros, lung de 75 de pagini, în legătură cu o mică expediţie de asasinare.“[239] Toţi supravieţuitorii rebeliunii – cel puţin 20 000, deşi unele estimări urcă până la 50000 – au fost trimişi în lagărele de exterminare Majdanek şi Treblinka.

CAPITOLUL XI

APOGEUL ANIHILĂRII: AUSCHWITZ-BIRKENAU

Eroarea lui Himmler

Cel mai cunoscut simbol al Holocaustului, Auschwitz a fost, în realitate, un megalagăr – compus din Auschwitz I, Auschwitz II (Birkenau), Auschwitz III (Monowitz) şi alte zeci de sublagă- re subordonate –, care deservea mai multe obiective ale celui de-al Treilea Reich, fiind concomitent un lagăr de exterminare *(Vernichtungslager),* unul de muncă *(Arbeitslager)* şi unul de concentrare *(Konzentrationslager).* Nu în ultimul rând, Auschwitz-Birkenau a fost locul în care Himmler a încurajat cele mai groteşti experimente medicale naziste.[1]

Deşi numele său a ajuns să fie asociat cu cea mai macabră ipostază a Holocaustului, Auschwitz-ul propriu-zis („vechiul lagăr“) era, aşa cum îşi aminteşte Eddy de Wind, „lagărul-mo- del. B/ock-urile erau din cărămidă, pentru toţi oamenii existau paturi. Acolo se aflau marile depozite, din care fiecare putea şterpeli câte ceva, tot acolo se afla şi infirmeria-model. însă situaţia din Auschwitz I nu era norma pentru întregul complex Auschwitz.“[2] Fiind construite în timpul războiului, la o scară mai mare, Birkenau şi Monowitz aveau o infrastructură mai primitivă, deşi numai în

uzinele de la Monowitz vor fi investite 776 de milioane de mărci, 30 000 de oameni pierind în cursul ridicării lor.[3]

Notorietatea disproporţionată de care se bucură Auschwitz în raport cu alte centre ale morţii – la fel de sinistre, de altfel – îi nemulţumeşte pe unii cercetători ai Holocaustului. Timothy Snyder, de pildă, observă că „la vremea la care Auschwitz-ul devenise una dintre principalele fabrici ale morţii, vasta majoritate a evreilor fuseseră deja omorâţi în regiunile aflate la est. însă, în timp ce Auschwitz a rămas în memorie, cea mai mare parte a Holocaustului a fost în mare măsură uitată. Auschwitz a fost un simbol relativ controlabil pentru Germania după cel de-al Doilea Război Mondial, care a redus semnificativ scara reală la care a fost înfăptuit răul. (...) Din motive asemănătoare, Auschwitz a fost un simbol convenabil pentru Uniunea Sovietică postbelică. (...). Dacă Holocaustul este redus la Auschwitz, atunci se poate uita cu uşurinţă faptul că exterminarea evreilor de către germani a început în teritorii pe care Uniunea Sovietică abia le cucerise.“[11]

Totuşi rolul central al lagărului Auschwitz în imaginarul colectiv se datorează – pe lângă faptul că aici au fost ucişi cei mai multi evrei în cadrul Soluţiei Finale, deşi cifrele de la Treblinka sunt relativ comparabile – persistenţei fizice, „arheologice“ a răului. Spre deosebire de centrele morţii din estul Poloniei, care au fost distruse din vreme de SS, Auschwitz se afla într-o zonă înglobată în Reich, considerată mai puţin expusă din punct de vedere militar. Fiind un complex uriaş, întins pe zeci de kilometri, el s-a dovedit imposibil de şters de pe faţa pământului de o mână de SS-işti demoralizaţi, care

erau obligaţi să se retragă în grabă în faţa înaintării rapide a Armatei Roşii. în vreme ce Chelmno, Belzec, Sobibor sau Treblinka nu erau decât fabrici de ucis – care puteau fi demontate peste noapte, fără vreun cost suplimentar –, Auschwitz fusese edificat de Himmler în straturi strategice consecutive, influenţate de schimbările de priorităţi ale naziştilor. Primul „strat“ a fost cel al persecuţiei politice îndreptate împotriva polonezilor (evreii fiind doar una din categoriile considerate potenţial ostile, alături de preoţi sau de ofiţeri); al doilea „strat“ a fost cel economic, dirijat de lăcomia lui Himmler şi de eforturile de război, Auschwitz transformându-se într-un furnizor major de resurse din solul polonez cu mâna de lucru practic gratuită a prizonierilor transformaţi în sclavi; abia al treilea „strat“ – sub raport cronologic – a fost cel al Soluţiei Finale. Amestecând interesele economice cu obiectivul exterminării evreilor, Himmler a comis o eroare majoră din perspectiva dorinţei sale de a şterge urmele Holocaustului. Pentru că, la finalul lui 1944, când prudenţa i-ar fi dictat să lichideze toate operaţiunile de la Auschwitz şi să treacă la distrugerea probelor, Germania avea nevoie cronică de resursele din lagăr, inclusiv de sutele de mii de deţinuţi-sclavi care compensau criza demografică din Reich (unde bărbaţii căzuseră deja pe frontul de est sau erau înrolaţi în Wehrmacht). Aşa se face că Auschwitz – mai ales lagărul vechi, care nici măcar nu fusese ridicat de nazişti şi nu era reprezentativ pentru construcţiile mult mai primitive ale SS din Est – a rămas în picioare, oferind posterităţii o imagine concretă şi „vizitabilă“ a Holocaustului.

Poziţia geografică a lagărului explică motivul pentru

care Himmler a acceptat să suprapună o fabrică a morţii peste un centru industrial bazat pe muncă forţată. Bogăţiile solului din Silezia poloneză l-au convins pe comandantul *Schutzstaffel* să răspundă pozitiv solicitării industriaşilor germani de a susţine cu prizonieri întreprinderile inaugurate de aceştia la Monowitz, lângă Auschwitz. Resursele de prizonieri-sclavi aflate la dispoziţia lui Himmler din 1942, când a început aplicarea Soluţiei Finale, erau practic nelimitate. El dispunea de viaţa a milioane de oameni, primind de la Hitler sarcina să îi extermine pe evrei; sau – în funcţie de necesităţile de război – să îi anihileze prin muncă. în paralel, Himmler se confrunta cu o dilemă în privinţa celui mai sigur loc pentru a ascunde un centru de exterminare de mari dimensiuni. Uciderea pe scară industrială în Germania era exclusă după eşecul proiectului T4, care fusese denunţat chiar de o parte a societăţii germane. Iniţial, planul lui Himmler fusese ca acest centru de lichidare să fie situat în Estul îndepărtat, în Belarus, la Moghilev (Moghilău), ilar evoluţia campaniei din URSS îl făcuse să abandoneze ide- ea. Exterminarea evreilor din Polonia, concentraţi deja în mare măsură în zona Lublin, a avut loc la Belzec, Majdanek, Sobibor şi Treblinka, centre de ucidere provizorii (cu excepţia lagărului Majdanek, care, ca şi Auschwitz, avea mai multe funcţii), aflate în extremitatea estică a teritoriilor poloneze. Dar aceste zone erau mai greu de atins pe calea ferată; în plus, zona devenise tot mai nesigură din 1942, de când Rezistenţa poloneză şi partizanii sovietici începuseră să se arate periculoşi. Auschwitz, pe de altă parte, era situat într-o zonă cu infrastructură mai dezvoltată; era plasat în apropierea ghetourilor din vestul teritoriilor

poloneze, unde erau concentrate ultimele comunităţi de evrei care supravieţuiseră Operaţiunii Reinhard. Mai mult, era mai accesibil pentru evreii care urmau să sosească din vest şi sud – Franţa, Olanda, Belgia, Italia, Slovacia, Boemia şi Moravia etc. – după adoptarea Soluţiei Finale.

Acestea sunt raţiunile pentru care Auschwitz va deveni pentru Himmler, concomitent, cel mai important loc pentru a concentra mâna de lucru evreiască, precum şi cel mai sigur din punct de vedere geografic pentru exterminarea în masă a evreilor. Sforţarea economică de război a Germaniei şi nebunească Soluţie Finală se întâlneau în acelaşi loc – iar diferenţa între victimele gazării şi muncitorii-sclavi o făcea doar procedura selecţiei, desfăşurată pe fugă, la coborârea din vagoane. Un deget care arăta la dreapta sau la stânga.

Aşa se face că Auschwitz reprezintă un paradox. Apogeul Holocaustului a fost atins în 1942, când Auschwitz-Birkenau nu devenise încă cel mai important centru nazist de ucidere; din cei 2 700 000 de evrei ucişi în 1942, 1 600 000 au pierit în lagărele de exterminare asociate Operaţiunii Reinhard, 850 000 au fost executaţi şi aruncaţi în gropi comune din Est de *Einsatzgruppen* şi doar 200 000 au murit la Auschwitz.[5] Totuşi, pe parcursul războiului, aici au fost deportaţi şi ucişi cei mai mulţi evrei; conform unui calcul clasic al lui Franciszek Piper, istoricul Muzeului Auschwitz, 1,3 milioane de persoane au fost aduse în lagăr, dintre care 15 000 erau sovietici, 23 000 erau romi, 145 000 erau polonezi şi 1,1 milioane erau evrei; dintre aceştia, 1,1 milioane şi-au găsii sfârşitul – cel puţin 1 milion fiind evrei. în plus, la Auschwitz au fost exterminaţi evrei din

cele mai multe ţări europene: 700 de norvegieni, 430 000 de unguri, 7 500 de italieni, 300 000 de polonezi, 10 000 iugoslavi, 69 000 de francezi, 23 000 de germani. 25 000 de belgieni, 60 000 de olandezi, 55 000 de greci, 26 000 de slovaci şi 46 000 de cehi.[6] Pe de altă parte, la Auschwitz au reuşit să supravieţuiască câteva mii de evrei – care vor furniza cele mai importante mărturii împotriva naziştilor – în vreme ce de la Chelmno cunoaştem şapte supravieţuitori, de la Belzec doar doi, de la Sobibor aproape 40 şi de la Treblinka circa 607

Viată şi moarte la Auschwitz I

După cucerirea Poloniei, naziştii căutau variante pentru un Dachau local, optând iniţial pentru oraşul Sztutowo (sau Stutthof, aflat lângă Danzig).[8] în ianuarie 1940, *SS-Oberfuhrer* Arpad Wigand a remarcat însă cazarma părăsită din suburbia Zasole a Oswişcimului – un oraş din Silezia Superioară, care se pronunţa în germană Auschwitz şi era aşezat în apropierea râului Sola, a Vistulei şi a munţilor Tatra, la 50 de kilometri de Cracovia –, sugerându-i-o lui Erich von dem Bach-Zelewski ca alternativă pentru un lagăr de concentrare. Până atunci, orăşelul fusese cunoscut în primul rând pentru castelul său, ridicat în secolul al XI V-lea, precum şi pentru Marea Sinagogă care va fi incendiată de *Schutzstaffel.*[9] Bach-Zelewski – însărcinat de Himmler cu misiunea de „întărire a germanităţii“ în Silezia – a transmis propunerea mai departe.

Oswişcim avea circa 12 000 de locuitori în 1939, dintre care 5 000 erau evrei. La scurt timp după ocuparea şi distrugerea Poloniei, pe 26 octombrie

1939, Silezia Superioară fusese anexată de Germania: Oswişcim devenea oficial Auschwitz, iar piaţa sa i entrală era rebotezată Adolf Hitler.[10]

în fruntea noului lagăr, pentru care a fost rezervat un buget de două milioane de mărci, a fost instalat un vechi nazist (avea carnetul de partid cu numărul 3 240), în vârstă de 39 de ani, transferat de la Sachsenhausen – „o persoană normală, care semăna cu un băiat de prăvălie“, după cum va fi caracterizat de un Iiii ist american care l-a întâlnit la Nürnberg, după război: Rudolf Höss.[11] Ca mulţi alţi camarazi nazişti, Höss se înscrisese după sfârşitul Primului Război Mondial în Freikorps şi fusese închis pentru crimă. Se făcuse apoi fermier, precum Himmler, cel care i a cerut să intre în SS în 1934, trimiţându-l la Dachau, apoi la Sachsenhausen.[12] A doua zi după ce Höss a ajuns la Auschwitz, pe 29 aprilie 1940, însoţit de alţi cinci SS-işti, decizia numirii sale în funcţie a fost semnată de şeful *Schutzstaffel.*

Primul contact al comandantului cu locul a fost dezamăgitor: „în cel mai scurt timp posibil trebuia să creez un lagăr de tranziţie pentru 10 000 de prizonieri din complexul existent de clădiri bine conservate. Clădirile erau murdare şi pline de păduchi, purici şi altele insecte, iar în ceea ce priveşte igiena, practic nimic nu era disponibil. în Oranienburg mi s-a spus deja că nu mă pot aştepta la mare ajutor şi ar trebui să mă ajut în mare parte singur.“[1’] Höss a susţinut după război că a dezvoltat lagărul Auschwitz I utilizând în mare măsură materiale furate: sârmă ghimpată, materiale de construcţii, benzină. „A trebuit să fur din vagoane şi camioane“, va admite el cu oarecare mândrie.[14] Lipsa cronică de bani şi de resurse va avea

consecinţe sistemice asupra felului în care era organizat lagărul şi în care erau trataţi deţinuţii. Lucrurile care lipseau erau fie „rechiziţionate“ din zonă, fie confiscate de la deţinuţi. „Nu exista suficient material de construcţie pentru a ne îndeplini sarcina, aşa că s-a găsit o soluţie tipic nazistă – furtul. Lucram la demontarea caselor care aparţinuseră familiilor poloneze“, povestea un prizonier din echipele de muncă.[15] Jefuirea sistematică a evreilor va deveni o componentă atent organizată a Holocaustului. Deşi urmau să fie ucişi, aceştia aveau dreptul să vină cu bagaje – doar pentru că SS urmărea să pună mâna pe bunurile lor. Iar dacă SS fura, toată lumea din lagăr era obligat.) să supravieţuiască în acelaşi mod. *Kapos* îşi trimiteau echipele s.i fure de la alte echipe. Bătându-şi joc de importanţa cu care naziştii îşi ascundeau jaful sub cultul tipic german al „organizării“, prizo nierii numeau furtul chiar aşa – „organizare“. Eva Mozes Kor, o evreică din Transilvania care a supravieţuit la Auschwitz – în ciu da faptului că, având o soră geamănă, a fost supusă experimente lor doctorului Mengele –, povesteşte cum decurgea „organizarea” unor cartofi:

> Prin lagăr se spunea că pentru a te întări şi a scăpa de dizenterie trebuia să consumi cartofi. La Auschwitz deţinuţii „organizau“ de la nazişti lucrurile de care aveau nevoie pentru a supravieţui şi considerau „organizările“ tot atâtea victorii împotriva asupritorilor lor. Problema era că până atunci eu nu furasem niciodată nimic, cu o excepţie: o cană.

După ce a fost prinsă de o bucătăreasă „organizând“

doi cartofi, Eva a decis să încerce din nou, pentru că viaţa surorii sale, Miriam, depindea de acei cartofi:

> De data aceasta mi-a fost mai uşor să „organizez“ cartofii fără să fiu prinsă. Nu mai eram nici aşa speriată. (...) Când am ajuns la sacii de sub masă, am înhăţat iute trei cartofi şi i-am pitit sub rochie. De data aceasta nu m-a zărit nimeni. Victorie! Cartofii aceia au fost una dintre cele mai mari comori pe care le-am avut vreodată.[16]

Prizonierii care lucrau în depozitele lagărului furau orice obiect care putea fi ascuns de SS-işti: „Subtilizam încălţăminte, chiloţi, lenjerie intimă – împărţeam mai departe toate acestea, pentru că noi nu aveam nevoie de ele“.[17] Şi gardienii nazişti îşi rotunjeau veniturile furând sau obligându-i pe deţinuţi să o facă pentru ei. Un angajat german câştiga la Auschwitz un salariu de ti rea 9 000 de mărci, însă avea posibilitatea să dubleze această suină prin diferite acte de corupţie.[18]

Nucleul în jurul căruia se va dezvolta lagărul Auschwitz I era, l.i origine, compus din blocuri modeste, menite să găzduiască imigranţii în vechiul Imperiu Austro-Ungar. După dispariţia Imperiului, clădirile de tip baracă au fost împărţite între artileria poloneză şi Monopolul Polonez al Tutunului.[19] Barăcile abandonate ale artileriei erau compuse din şase clădiri cu două etaje şi 14 clădiri cu un singur etaj.[20] Infrastructura din Auschwitz I a lost extinsă prin munca prizonierilor, care au primit sarcina de a construi noi blocuri. De asemenea, clădirile cu un singur nivel an fost înălţate cu un etaj suplimentar.[21] S-a ajuns astfel la 28 de blocuri în incinta Auschwitz I. Capacitatea de cazare a fiecărui bloc varia între 750 şi 1 200 de

deţinuţi.[22]

Locuitorii din suburbia Zasole au fost evacuaţi după fondarea lagărului, SS-iştii preluându-le locuinţele. La începutul lui iunie, M)0 de evrei din Auschwitz au fost convocaţi la muncă forţată, fiind obligaţi să igienizeze clădirile şi să monteze sârmă ghimpată sub coordonarea unui detaşament de 15 SS-işti.[23] Ulterior, cei 6 000 de evrei din Auschwitz au fost mutaţi din oraş – care urma să fie germanizat –, fiind deportaţi începând cu 3 aprilie 1940 în lagăre de muncă şi ghetouri.[24] în 1942, în Auschwitz mai trăiau 21 de evrei.[25]

în iulie 1940 va fi deja stabilit un prim sublagăr, la Sosnica.[26] Terenurile şi fermele din zonă au fost rechiziţionate progresiv şi mii de case au fost demolate pentru a face loc construcţiilor naziste. Acestea vor varia de la locuinţele elegante din ceea ce Himmler dorea să fie *Musterstadt Auschwitz* (oraşul-model Auschwitz), menite să-i găzduiască pe coloniştii arieni, până la barăcile primitive şi adesea neterminate rezervate deţinuţilor de ia Birkenau.[27] în aprilie 1941, un mesager al lui Himmler anunţase că „obiectivul *Reichsführeruïm* este ca aici să fie creată o aşezare estică exemplară, acordându-se atenţie specială cooptării de femei

şi de bărbaţi germani foarte calificaţi“.[28] în consecinţă, 6 500 de germani au fost convinşi să se stabilească în oraşul Auschwitz până la finalul lui 1943, deşi Himmler ţintea o cifră de 40 000.

Pe 30 mai 1940 îşi vor face apariţia la Auschwitz primii deţinuţi germani – aproape 30 de infractori care îşi ispăşeau pedeapsa la Sachsenhausen (Oranienburg), aleşi pentru a deveni *kapos,* sau responsabili de bloc.[29] Primul lot de deţinuţi din Polonia a ajuns pe 14 iunie 1940: 728 de polonezi (137 dintre ei vor supravieţui până la eliberarea lagărului), închişi până atunci la Tarnow pentru că încercaseră să fugă din ţară sau pentru că erau potenţiali disidenţi (profesori, preoţi). Printre aceştia se aflau şi 20 de evrei, între care avocatul Isaac Holzer sau profesorul Maximilian Rosenbusz.[30] Pe 20 iunie 1940 îşi vor face apariţia încă 313 prizonieri din Cracovia şi Nowy Wisnicz, iar sosirile vor continua cu 271 de deţinuţi transferaţi din lagărul Sosnowiec.[31] Auschwitz I a fost gata pentru prima zi de activitate regulată pe 21 iunie 1940, moment în care deţinuţii au intrat în blocuri.[32]

Regimul de teroare – inspirat de principiile de la Dachau – a fost instaurat de la bun început. Groaza trebuia interiorizată de prizonieri încă de la coborârea din tren, ei fiind bătuţi din acest motiv pe tot drumul dintre gară şi lagăr. „Dacă cineva se mişca mai încet când cobora din vagoanele de vite, era bătut sau, cum s-a întâmplat în câteva ocazii, era ucis pe loc“, îşi aminteşte unul dintre deţinuţi.[33] Un prizonier politic polonez îl completează: „Eram speriaţi, nu ştiam unde suntem. Mi se părea că ne trezisem în iad. Nu îl poţi descrie altfel. Şi s-a dovedit că acela era iadul.“[34]

După ce ajungeau în lagăr, deţinuţii primeau un

număr de identificare şi erau raşi în cap, în zona pubiană şi la subraţ (pentru a evita răspândirea păduchilor).[35] Erau dezinfectaţi şi spălaţi, moment în care gardienii constatau care dintre ei sunt circumcişi. Evreii şi preoţi catolici erau trataţi cu cea mai mare duritate, fiind trimişi în compania penală sau – când gardienii voiau să se amuze – fiind obligaţi să cânte imnuri religioase şi fiind bătuţi pentru că „erau leneşi şi nu cântau suficient de tare".[56]

Tot pe modelul de la Dachau, Rudolf Höss a ordonat ca deasupra porţilor principale să fie montat sloganul *Arbeit macht frei* – titlul unui roman moralizator al lui Lorenz Diefenbach din 1873: *Arbeit macht frei: Erzählung von Lorenz Diefenbach.* Literele au fost turnate de fierarul Jan Liwacz, ajuns în lagăr în transportul din 20 iunie 1940 (al doilea din Polonia) şi care primise numărul 1 010. Liwacz a aşezat deliberat „B"-ul din *ARBEIT* pe dos, în semn de sfidare.[57] Deţinuţii erau supravegheaţi din turnuri de observaţie construite din lemn, înlocuite ulterior cu stâlpi betonaţi de 3,3 metri înălţime, unde în timpul nopţii urcau doi soldaţi – unul care manevra proiectorul de lumină şi un altul care opera mitraliera; în timpul zilei, doar cel de-al doilea rămânea în post.[58] în 1944, turnurile au fost din nou îmbunătăţite, devenind nişte camere călduroase, dotate cu geamuri, ridicate pe platforme uriaşe, care ajungeau la şapte metri înălţime pe laturile lagărului şi la 12 metri în colţuri.[59] Deţinuţii recunoscuţi ca buni meseriaşi aveau o anumită libertate, putându-se mişca intre sublagăre în baza unui *Passierschein* (permis de trecere). Lagărul era înconjurat, aşa cum îşi aminteşte deţinutul olandez Eddy de Wind, cu „două rânduri de stâlpi de beton,

înalţi de trei metri şi văruiţi cu grijă. Pe izolatoare era sârmă ghimpată cu aspect solid, greu de depăşit. Dar ceea ce nu se vedea era şi mai grav: 3 000 de volţi de înaltă tensiune! Doar ici-colo mai răsărea câte o luminiţă roşie, semn că electricitatea funcţiona, iar la fiecare zece metri era agăţat câte un semn cu un cap de mort şi o inscripţie în germană şi polonă: *Halt, Stof"*[40]

După o primă evadare din lagăr, în iunie 1940, Bach-Zelewski a dispus o serie de reamplasări ale populaţiei poloneze, stabilind un perimetru de siguranţă de cinci kilometri. Zona de interes de la Auschwitz *(Jnteressengebiet)* a fost delimitată începând cu martie 1941, după o vizită a lui Himmler, când nouă aşezări de pe o rază de 40 de kilometri pătraţi au început să fie golite,

aproape 9 000 de polonezi fiind mutaţi pentru a face loc ger manilor (o parte din aceştia erau din nordul Bucovinei).[41] Au fost evacuate, pentru ca Himmler să-şi îndeplinească fantezi ile agricole, localităţi precum Birkenau, Budy, Babice, Raijsko, Broszkowiece, Harmeze, Plawy. Şi agronomul Rudolf Höss era încântat de potenţialul agricol al zonei: „Oportunităţile de aici nu apăruseră niciodată în Germania propriu-zisă. Fără îndoia lă, aveai suficienţi muncitori la îndemână. Toate experimentele agricole necesare trebuiau făcute acolo.“[42] Din 31 mai 1941, enor ma Zonă de Interes de la Auschwitz a fost inaugurată oficial.

în noaptea de 6 spre 7 iulie 1940 va fi înregistrat primul deces al unui prizonier: evreul-polonez Dawid Wongczewski, care ajunsese în lagăr pe 20 iunie. Acesta s-a prăbuşit în mijlocul unui apel care a durat 20 de ore, în cursul căruia orice mişcare a fost sancţionată cu bătaia; în răstimpuri, deţinuţii erau obligaţi să facă mii de genuflexiuni în soarele de iulie. Apelul fusese decretat de gardieni ca sancţiune pentru prima evadare de la Auschwitz: în ziua precedentă, Tadeusz Wiejowski – deţinutul cu numărul 220 – reuşise să fugă cu sprijinul electricienilor polonezi care lucrau în lagăr, primind de la aceştia haine civile şi o banderolă verde care îi permitea o oarecare libertate de mişcare.[43] După ce a identificat 16 complici ai evadatului, Rudolf Höss a decis condamnarea lor la moarte; în mod neaşteptat, Himmler a anulat pedeapsa, transformând-o în câteva zeci de lovituri de bici.[44] Chiar şi aşa, Auschwitz I era – încă înainte de a fi transformat într-un centru de exterminare – lagărul cu cea mai ridicată rată de mortalitate din Reich, peste 50% dintre deţinuţii trimişi

aici în primele luni de funcţionare murind până în 1942.[45]

Exerciţiile fizice epuizante erau un obicei al locului, fiind rezervate prizonierilor care nu erau selectaţi pentru grupele de muncă. Deşi aceştia erau respinşi de *kapos* tocmai pentru erau prea slăbiţi pentru a putea lucra, ei trebuiau să petreacă ore în şir în curtea lagărului făcând flotări, genuflexiuni, sărind şi alergând. Regulamentul de la Auschwitz menţiona zeci de abateri: nu puteai merge cu mâinile în buzunar, nu puteai alerga într-un mod dezlânat, nu puteai să stai cu mâinile în sân, nu puteai luma sau saluta greşit.[46] Mersul prea lent era considerat neregulamentar, deplasarea deţinuţilor prin lagăr trebuind făcută în pas alergător, cu ochii în jos (aşa-numitul „trap Auschwitz“) chiar şi când erau cărate greutăţi.'[7] Mulţi martori au comparat ieşirea prizonierilor din barăci, dimineaţa, cu fuga furnicilor dintr-un muşuroi sub asediu.

Höss era secondat în fruntea Auschwitz-ului de *Schutzhaft- lagerfiihrer* Karl Fritzsch, un sadic născut în Boemia, care-şi tăcuse ucenicia la Dachau. Fritzsch va fi cel care va stabili prin- < ipiile gazării cu Zyklon B. El le spunea celor care ajungeau în lagăr că singura ieşire de acolo e prin coşurile de fum şi apela inclusiv la pedeapsa cu moartea prin „zidire“ şi înfometare. Deţinuţii bolnavi trebuiau să defileze dezbrăcaţi prin faţa lui I ritzsch la apelul de seară, acesta hotărând dacă vreunul dintre ei poate fi trimis la spital.[48] Apelul era în sine o tortură, aşa cum îşi aminteşte Max Eisen: „Trebuia să rămânem în poziţie de drepţi până când numerele era verificate de *Lagerschreiber,* un deţinut care era însărcinat cu adunarea şi raportarea acestora către ofiţerul SS de serviciu. într-o zi bună, când

totalurile erau acceptabile, *appel-u*| dura între o oră şi o oră şi jumătate. Când numerele nu ieşeau la socoteală, puteam să rămânem acolo cu orele, până când verificau toate barăcile, căutându-i pe cei care muriseră în pat. Atunci aduceau corpul jos şi îl ţineau ridicat, astfel încât numărătoarea să poată fi încheiată.“[49] Cadavrele erau frecvent batjocorite: în 1940, de Crăciun, SS-iştii au împodobit un brad uriaş, au aşezat sub el – în loc de cadouri – morţii înregistraţi în acea zi şi au cântat colinde.[50]

Karl Fritzsch era la rândul său asistat de *Rapportfiihrer* Gerhard Palitzsch, care servise deja la Lichtenburg, Sachsenburg, Sachsenhausen şi Neuengamme. Considerat de mulţi cel mai sângeros SS-ist de la Auschwitz, acesta coordona activitatea *kapos,* împreună cu care şi sosise în lagăr, de la Sachsenhausen.

El insista să execute personal prizonierii în faţa Zidului Morţii, lăudându-se că a ucis astfel 25 000 de oameni.[51] Din mai 1944, *Rapportführer* a devenit Wilhelm Claussen, care era la fel de dur. „Se plimba mereu cu un bici de călărie în mână“, îşi amintea Eddy de Wind. „Dacă intrai în raza lui şi primeai doar o lovitură de bici, te puteai socoti norocos.“[52]

Ofiţerii *SS-Totenkopfverbände* care răspundeau de lagăr aveau la dispoziţie un bar elegant lângă gară (iar Himmler avea chiar un apartament în zonă). în vilele în care locuiau, aceştia beneficiau de serviciile unor menajere selecţionate din rândul Martorilor lui Iehova, care câştigaseră respectul gardienilor pentru credinţa lor de nestrămutat.[53] La Auschwitz, SS-iştii aveau la dispoziţie un teren de fotbal, o piscină şi propriul club sportiv. Se ţinea cont de depăşirea vitezei legale – doctorul Mengele a primit o amendă consemnată în dosarul său.[54] Şi în lagăr fusese improvizat un bazin de înot într-un rezervor de apă, iar deţinuţii-pompieri, priviţi cu oarecare simpatie de SS-işti, aveau dreptul să înoate în el.[55]

Până în momentul în care la Auschwitz au început gazările sistematice, cel mai cumplit loc din lagăr se afla în colţul diametral opus intrării. Acesta era Zidul Morţii, un perimetru îngust unde aveau loc execuţiile. Zidul propriu-zis, care amortiza gloanţele trase în ceafa condamnaţilor îngenuncheaţi şi oprea sângele să se împrăştie, fusese ridicat în toamna lui 1941. „Inaugurarea“ sa a avut loc pe 11 noiembrie 1941, de Ziua Independenţei Poloniei, când 151 de deţinuţi polonezi au fost executaţi aici.[56] Zidul Morţii era aşezat între două blocuri de care toată lumea se temea: blocul 10 şi blocul penal 11 (iniţial numerotat 13). Blocul 10

era rezervat experimentelor medicale asupra femeilor (bărbaţii erau trataţi în blocul 28) – în special experimentelor privind sterilizarea, efectuate din aprilie 1943 de doctorii Cari Clauberg şi Horst Schumann (400 de evreice au murit în cursul acestora sau au fost ucise deliberat, Clauberg şi Schumann dorind să le studieze organele interne).[57] Pentru a masca execuţiile – care nu îi vizau doar pe prizonierii de la Auschwitz, ci şi pe polonezii condamnaţi la moarte în regiunea Kattowitz geamurile din dreapta blocului 10 erau zidite cu cărămizi. Deşi e greu de imaginat, blocul 11 era şi mai înspăimântător. Aşa cum îşi amintea un deţinut, „personal, îmi era frică să trec prin preajma blocului 11. Realmente îmi era frică.“[58] Era locul în care prizonierii erau interogaţi sub coordonarea lui *SS-Untersturmführer* Max Grabner, fost crescător de vaci, care utiliza o paletă nelimitată de torturi, între care incendierea cu benzină, frigerea pe sobă sau suspendarea cu mâinile la spate.[59] (în limbajul blocului 11, aceste pedepse erau numite „raport penal 1“. „Raport penal 2“ presupunea execuţia pe loc.[60])

Carcerele din blocul 11 erau cufundate în întuneric – un supliciu favorit al lui Grabner fiind privarea de lumină. în aceste celule erau ucişi prin înfometare cei care încercau să fugă, dar şi deţinuţii aleşi la întâmplare în cursul sancţiunilor colective dictate după o evadare. Blocul 11 beneficia şi de patru izolatoare de mai puţin de un metru pătrat *(Stehzellef* în care prizonierii erau obligaţi să îşi petreacă noaptea în picioare. Aceste sancţiuni se puteau întinde pe mai multe săptămâni, perioadă în care deţinuţii munceau normal în timpul zilei.[61]

La sfârşitul lui iulie 1941, Zygmunt Pilawski a

evadat din blocul său, situat în vechiul lagăr (va fi capturat un an mai târziu şi împuşcat pe 31 iulie 1942). *Lagerführer* Karl Fritzsch a convocat toţi prizonierii din baraca evadatului pentru a aplica principiul decimării: urma să aleagă zece deţinuţi care să moară de foame, în blocul 11, în camerele fără ferestre. Una dintre persoanele selectate de Fritzsch a pentru a fi ucise a fost Franciszek Gajowniczek. Gând *Lagerführer* a indicat spre acesta, Gajowniczek a spus cu tristeţe: „Oh, îmi pare rău pentru soţia mea şi copiii pe care îi las orfani“. Un preot franciscan polonez care îl cunoştea, Maximilian Kolbe, l-a auzit, a ieşit din rând şi l-a anunţat pe Karl Fritzsch că doreşte să moară în locul lui Gajowniczek. Pentru a-l convinge, a încercat să îi sărute mâna.

Fritzsch a acceptat sacrificiul lui Kolbe, care mai târziu va fi canonizat de Biserica Catolică.[62] Gestul lui este cu atât mai re marcabil cu cât preotul trăise într-un mediu puternic antisemit, publicând o revistă în care colaboratorii săi atacau virulent evreii; chiar şi Kolbe se lăsase tentat de clişee antisemite, făcând referire în trecut la „conspiraţia iudeo-masonică“ care ar fi fost „dovedită“ de *Protocoalele înţelepţilor Sionului.*[63] După 14 zile în beznă, fără hrană (în aceste condiţii, unii deţinuţi încercau să îşi mănânce hainele şi încălţămintea), franciscanul era încă în viaţă, alături de alţi trei deţinuţi. A fost ucis pe 14 august 1941, printr-o injecţie cu fenol, de germanul Hans Bock, unul dintre primii *kapos* ajunşi în lagăr (era prizonierul cu numărul 5).[64]

în faza iniţială a funcţionării lagărului, cadavrele erau depozitate în blocul 28, fiind ulterior transportate la crematoriul din Gliwice, aflat la 50 de kilometri distanţă. Pentru a scuti acest drum, Rudolf Höss a improvizat în august 1940 un crematoriu în buncărul pentru muniţie. Camera mortuară a acestui crematoriu, poziţionat în apropierea porţii principale, va fi transformată la un an distanţă, în septembrie 1941, în prima cameră de gazare de la Auschwitz.[65]

La începuturile Auschwitz-ului, numărul atribuit deţinutului era cusut pe haina acestuia; totuşi, dacă prizonierii erau dezbrăcaţi, identificarea lor după moarte devenea imposibilă. Din acest motiv, din noiembrie 1941, numărul a început să fie tatuat pe piele – primii tatuaţi fiind prizonierii de război sovietici. Din primăvara lui 1942, practica s-a extins asupra evreilor, apoi, din 1943, şi asupra polonezilor – doar germanii şi alţi privilegiaţi rămânând netatuaţi.[66] Aşa

cum îşi aminteşte Eddy de Wind, tunderea şi tatuarea erau două ritualuri înrudite, care te transformau într-un *Häftling* (prizonier): „Cine era gata la *Friseur* primea un bileţel cu un număr cu care se ducea la tatuator“.[67] Naziştii au înţeles, în timp, că tatuarea cu un număr elimină dimensiunea personală, civilă şi umană a evreilor, transformându-i în instrumente de muncă desemnate prin cifre.
Prizonierii comparau tatuajul cu o circumcizie exterioară, la vedere, care îi făcea uşor de capturat în cazul unei evadări.[68] (ionform unor mărturii, dacă un copil se năştea în lagăr în 1943 (şi, printr-un miracol, era lăsat să trăiască), acesta trebuia tatuat pe picior, având mâna prea mică pentru numerele utilizate în acea perioadă.[69]

Exploatarea sexuală a adolescenţilor a fost o realitate la Auschwitz. Atât *kapos,* care conduceau echipele de muncă, cât şi şefii de cameră *(stubeP)* sau de bloc *(Blockältester)* care asigurau ordinea în perioadele de odihnă şi care făceau apelul, beneficiau de o serie de privilegii (mâncare în plus, haine mai groase, camere separate şi chiar mobilier) care le permiteau să-şi aleagă protejaţi din rândul băieţilor tineri, fără familii, uşor de exploatat. Aceşti copii, porecliţi *pipels,* acţionau ca asistenţi ai protectorilor lor, fiind bănuiţi că sunt obligaţi să ofere şi servicii sexuale acestora. Pe de altă parte, la etajul blocului 24 va fi inaugurat în toamna lui 1943 un bordel (poreclit *Puff,* „Pufăitoarea“), deservit constant de 20 de femei, care erau repartizate prizonierilor prin tragere la sorţi, având obligaţia de a satisface cel puţin şase clienţi pe noapte.[70] Bordelul funcţiona în fiecare seară, de la 20.00 la 22.00, precum şi duminica după-amiază.[-1] Acest

demers bizar se născuse în urma unei decizii a lui Himmler, fiind pus în practică iniţial la Mauthausen, Gusen şi Buchenwald.[72] Robert Sommer a estimat că 200 de fete au trecut prin bordelurile din lagărele naziste.[73] Deţinuţii care se remarcau în muncă beneficiau de 15 minute de plăcere – exclusiv în poziţia misionarului –, în vreme ce gardienii îi puteau privi prin vizor.[74] Nici evreii, nici prizonierii de război sovietici nu aveau acces la bordel, iar evreicele nu erau selectate pentru a lucra acolo.[75] Amatorii de dragoste erau controlaţi în prealabil de medicii SS, iar „limitările sau interdicţiile rasiale“ erau anulate (cu excepţia evreilor).[76] Persoana desemnată să selecteze fetele obligate să se prostitueze era doctorul transilvănean Fritz Klein – un antisemit convins că „evreii nu sunt doar duşmanii noştri, ci ai întregii umanităţi“ –, care a susţinut la procesul de la Bergen-Belsen, din 1945, că acestea acţionau „din proprie voinţă“.[77] Ryszard Dacko, un deţinut-pompier de la Auschwitz care beneficia frecvent de bilete de voie pentru bordel, unde frecventa o tânără numită Alinka, aprecia că femeile din „Pufăitoare“ aveau o soartă relativ bună: „Primeau mâncare bună. Se plimbau.“[78] în plus, li se promitea că vor fi eliberate după şase luni – promisiune care nu era însă onorată.[79] Medicul Klein selecta fetele, care aveau în jur de 20 de ani, din lagărul Birkenau – şi e posibil ca aducerea în „Pufăitoare“ să le fi salvat viaţa, deşi suferinţele din perioada sclaviei sexuale şi stigmatul post-Auschwitz sunt cu neputinţă de cuantificat (în mod firesc, ele au evitat să vorbească după război despre experienţele lor). Stigmatizarea feminităţii la Birkenau a fost un fenomen real, puţin cercetat însă pe fondul umbrei mult mai ameninţătoare a crematoriilor şi a

camerelor de gazare. Edita Grosman îşi aminteşte: „în mod ciudat, un număr destul de mare dintre noi am avut menstruaţia în acelaşi timp. Nu aveam lenjerie intimă, nici protecţie sanitară.“ Din acest motiv, spune Edita, când femeile din Slovacia au fost obligate să se prezinte la apel în prima zi din lagăr, zăpada era plină de sângele lor. „Dar asta nu s-a mai întâmplat niciodată, pentru că au pus ceva în apă ca să ne împiedice să menstruăm.“[80]

Şi violul era o practică relativ răspândită la Auschwitz, chiar dacă relaţiile dintre SS-işti şi evreice reprezentau o infracţiune gravă – „pângărirea rasei“. Vizate erau în primul rând deţinutele care lucrau în depozitele de haine şi de alimente – mai bine hrănite şi îngrijite. Mai mulţi violatori „arieni“ din *Schutzstaffel* au primit sancţiuni formale din partea lui Rudolf Höss, care era mult mai interesat să îşi păstreze gardienii competenţi. Sexualitatea şi dragostea se manifestau în lagăr şi în afara constrângerii. O evreică din Slovacia, Helena Citronova, de care SS-istul Franz Wunsch s-a îndrăgostit nebuneşte după ce a auzit-o cântând, îşi aminteşte că „prizonierii evrei se înamorau, în timpul lucrului, de tot felul de femei. Uneori, dispăreau în barăcile unde erau sortate hainele şi întreţineau acolo relaţii sexuale. Puneau pe cineva de pază, ca să-i prevină în eventualitatea în care se apropia vreun gardian din SS.“[81] Citronova şi Wunsch nu îndrăzneau să facă acelaşi lucru. în schimb, când rămâneau singuri, SS-istul „privea în dreapta şi-n stânga şi, dacă vedea că nimeni nu ascultă, îmi spunea: «Te iubesc»“.[82]

Kapos răspundeau de eficienţa kommando-urilor de muncă şi de îndeplinirea sarcinilor, precum şi de deplasarea în siguranţă, lără tentative de evadare, până

la locul fixat pentru lucru şi înapoi.[83] Drept recompensă, puteau locui separat de deţinuţi. Un *liber Kapo* coordona o echipă de 100 de prizonieri, în vreme ce un *kapo* începător avea 10 oameni în subordine. *Kapos* purtau haine distinctive, din dril, în dungi, precum şi o banderolă specială.[84] De asemenea, aveau o beretă marinărească, fără boruri, motiv pentru care, aşa cum îşi aminteşte un deţinut, „credeam că sunt cu toţii marinari. Aveau berete de marinari. Iar apoi am aflat că sunt criminali. Toţi erau criminali.“[85] *Kapos* erau însoţiţi adesea de un secretar, care întocmea documente pentru fiecare lucrare, iar un *liber Kapo* era de obicei ajutat de mai mulţi *unter Kapo.*

Un *kapo* era recunoscut în general după poreclă – legată adesea de tipul de violenţă pe care o practica. Renumiţi erau Adek „Nebunul“ Rosenberg, Franciszek „Sângerosul“ Karasiewicz, Alojzy „Strangulatorul“ Stahler sau Leo „Teribilul“ Wietschorek. Cel mai detestat era însă Ernst Krankemann, coordonatorul companiei penale, cândva frizer la Berlin. Diagnosticat cu tulburări psihice, el fusese sterilizat în Reich şi dispăruse în sistemul penitenciar, fiind însă considerat numai bun pentru a teroriza grupurile evreieşti de muncă la Auschwitz.[86] Era o matahală obeză şi crudă, care lovea deţinuţii cu biciul în timp ce urla „Mai repede, câinilor!“[87] şi care îngropa de vii sau strivea cu un compactor pentru drumuri prizonierii prea slăbiţi pentru a mai putea munci.[88]

Deşi naziştii îi premiau pe *kapos,* oferindu-le mâncare în plus sau chiar ţigări, speranţa de viaţă a celor mai violenţi dintre aceştia era relativ scăzută, pentru că deţinuţii îi reclamau
pentru corupţie sau furt. Aşa cum am arătat, toată

lumea fura la Auschwitz, însă doar personajele detestate erau denunţate. Un birou Gestapo, aflat lângă poarta incrustată cu inscripţia *Arbeit machtfrei,* înregistra astfel de reclamaţii, făcute uneori şi de prizonieri în căutarea unei mese salvatoare.[89] Krankemann a fosl executat în vara lui 1941, după ce a fost prins furând (conform altei versiuni, el se dovedise indiscret în privinţa procesului de exterminare).[90] *Kapos* din Birkenau puteau fi mai sângeroşi decât cei din vechiul lagăr: aceştia cereau nou-veniţilor să le dea dinţii de aur, ucigându-i dacă refuzau şi apoi zdrobindu-le maxilarul cu lopata pentru a le smulge dantura.[91]

Despre *Blockältester,* deţinuţii care asigurau ordinea în barăcile prizonierilor, Eddy de Wind îşi aminteşte că „arătau cu totul altfel decât miile [de deţinuţi] de afară, de la muncă. Erau îmbrăcaţi în costume de în vărgate, dar curate şi pe măsura lor. Deseori, aveau haine aproape elegante, cu berete negre şi cizme înalte. în jurul braţului stâng purtau o banderolă roşie pe care se citea un număr. (...) Cu ajutorul unor adjutanţi, dirijau oamenii şi distribuiau mâncarea. Ei înşişi nu primeau cele mai mici porţii, judecând după chipurile lor pline. Cu toţii erau germani din Reich şi polonezi.“[92]

Teoretic, raţia de hrană la Auschwitz era de 1 800 de calorii pe zi – cel puţin în perioada iniţială. Ea era obţinută dintr-o fiertură lungă, pâine, cartofi şi o imitaţie de cafea. *Kapos* aveau obiceiul să sustragă o parte din alimente, ceea ce reducea porţiile la 1 000 de calorii. Eddy de Wind, care era medic, a consemnat valoarea nutriţională a porţiilor asigurate celor care munceau în Blocul 21 (chirurgical), care era teoretic mai bine aprovizionat:

> Pe zi, primeşti un litru de zeamă şi o porţie de pâine, apoi de două ori pe săptămână 40 de grame de margarină, de două ori o lingură cu marmeladă şi de două ori o felie de parizer de 40 de grame. Dar să n-ai prea mari aşteptări! Margarina are doar 15% grăsime, restul e un agent de îngroşare sintetic, şi parizerul e mai mult carne jilavă de cal. (...) Am făcut un calcul aproximativ. (...) Supa nu face prea mult, cam 150-200 de calorii la litru. Cu toate laolaltă ajungi pe zi la vreo 1 500 de calorii, ceea ce, fireşte, nu este suficient. Doar în repaus corpul are nevoie de 1 600 de calorii. îţi poţi închipui, aşadar, că cineva care munceşte din greu devine rapid un *Muselmann.*[93]

Deficitul zilnic de calorii determina numărul de luni în care un deţinut putea spera că nu va muri de foame sau că nu va deveni un *Muselmann* (persoană înfometată cronic, care tăia parţial legătura cu realitatea şi se legăna înainte şi înapoi, precum într-o rugăciune). Medicii SS identificaseră o formulă riguroasă în acest sens: 5 000/deficitul de calorii = numărul de luni rămase de trăit.[94] Motivul pentru care au existat supravieţuitori pe perioade lungi, fără a deveni *Muselmänner,* ţinea de existenţa unor surse suplimentare de calorii pentru cei descurcăreţi, puternici şi norocoşi. Un loc în care puteai găsi hrană, haine călduroase sau alte bunuri erau depozitele poreclite Canada *(Kanada Effektenlager),* în care se strângeau bagajele celor selectaţi pentru exterminare. Aparent, Canada reprezenta în imaginarul prizonierilor de la Auschwitz un Tărâm al Făgăduinţei, unde totul se găsea din belşug (prin contrast, cel mai sărăcăcios sector de la Birkenau va fi botezat Mexic). Deţinuţii din

Kanada Effektenlager lucrau la sortarea obiectelor din valize într-un *Aufraumungskommando* (comando de curăţare) invidiat de toţi ceilalţi prizonieri. Când îi anunţau pe deportaţi că pot aduce un bagaj de 45 de kilograme la Auschwitz, SS-iştii ştiau că aceştia îşi vor lua cu ei lucrurile cele mai de preţ, care ajungeau astfel, fără eforturi, în magaziile Canada. Comorile din bagaje intrau economia lagărului sau erau trimise în Reich, după ce gardienii şterpeleau o parte din bani şi bijuterii.[95] Prizonierii din *Aufraumungskommando* reuşeau, la rândul lor, să pună deoparte mâncare şi îmbrăcăminte, de care naziştii nu erau la fel de interesaţi.

Magaziile Canada erau teritoriul lui Oskar Gröning, cunoscut mai târziu drept „Contabilul de la Auschwitz“. Gröning ajunsese în lagăr în 1942 – după ce se înrolase în *Waffen-SS* – şi primise misiunea de a număra şi de a înregistra valuta furată din bagajele evreilor.[96] La primul contact cu lagărul, Gröning a fost surprins de abundenţa de alimente la care aveau acces SS-iştii; în comparaţiile cu raţiile din alte părţi, observa el, aici puteai primi peşte la conservă, rom sau vodcă.[97]

Primul depozit Canada a fost situat în blocul 26 din vechiul lagăr, fiind deservit în 1944 de circa 250 de femei şi 210 bărbaţi.[98] Din decembrie 1943 a fost inaugurat depozitul Canada II în secţiunea BII de la Birkenau (chiar lângă camerele de gazare). Complexul Canada II era compus din 33 de barăci: una pentru garnizoana SS, două pentru *Aufraumungskommando* şi 30 pentru sortarea şi depozitarea produselor confiscate.[99] Aici lucrau în 1944, pe fondul transporturilor neîncetate din Ungaria, 815 femei şi 590 de bărbaţi.[100] (Când naziştii au ars camerele de

gazare şi crematoriile de la Birkenau, în ianuarie 1945, pentru a şterge urmele Holocaustului, ei au incendiat şi Canada II, care conţinea prea multe obiecte personale ale celor gazaţi.[101]) Depozitele Canada I s-au extins în timp lângă rampa unde erau debarcaţi evreii din trenurile morţii, pe drumul dintre Auschwitz şi Birkenau. Acestea erau compuse din şase barăci din lemn şi beneficiau de o cameră de dezinfectare pentru haine.[102]

Cei care nu găseau o cale de a lucra în Canada, la bucătării sau într-un detaşament de muncă considerat important de nazişti, deveneau în câteva luni *Museimännen* Aşa cum îşi amintesc supravieţuitorii, cei reduşi la această condiţie îşi petreceau tot timpul în căutarea mâncării, precum un câine înfometat. Seara, zeci sau sute de *Muselmänner* se strângeau în apropierea bucătăriilor, aşteptând ore în şir un miracol care le să permită să se hrănească cu coji de cartofi sau alte resturi.[103] O altă variantă de a procura mâncare era Bursa – locul în care se puteau schimba haine, hrană sau ţigări (deşi acest lucru era strict interzis de SS). Primo Levi a descris cum decurgea o seară la Bursă:

împinşi de un instinct înşelător, hămesiţi de foame, se învârtesc cu zecile, cu buzele întredeschise, cu ochii strălucitori, aici, unde mărfurile expuse fac mai acidă măcinarea stomacului şi mai abundentă salivaţia. în cel mai bun caz sunt înarmaţi cu o mizeră jumătate de raţie de pâine pe care, cu un efort dureros, au economisit-o cu speranţa nebună că o să se ivească ocazia unui schimb avantajos cu vreun naiv care ignoră cotările clipei. Câţiva dintre ei, cu o răbdare sălbatică, cumpără pe o jumătate de raţie un litru de supă din care, retraşi deoparte, extrag metodic puţinele bucăţi de cartofi de pe fund; după care îl schimbă cu pâine şi pâinea din nou cu un litru pe care-l falsifică şi tot aşa până la epuizarea nervilor sau până când îi surprinde asupra faptului vreun păgubaş.[104]

Monowitz-Buna. Lagărul IG Farben

La începutul toamnei lui 1940 se estima că lagărul refăcut de Rudolf Höss prin munca prizonierilor ar putea găzdui până în 10 000 de deţinuţi. în martie 1941, Himmler va cere o creştere a capacităţii la 30 000.[105] Situaţia din Polonia fiind considerată stabilă, Auschwitz a fost declarat în septembrie 1940 de *SS-Obergruppenführer* Oswald Pohl – care reprezenta vastele interese economice ale lui Himmler – un lagăr de muncă forţată.[106] Pohl vizitase zona, arătându-se interesat de rezervele de pietriş de aici; *Schutzstaffel* – cândva o mână de bătăuşi care îl păzeau pe Hitler – devenise între timp şi o mare antrepriză de valorificare a pietrei şi a nisipului, extrăgând granitul de la Mauthausen după alipirea Austriei la Reich.[107]

La scurt timp după această decizie a intrat în scenă un alt actor care va influenţa destinul lagărului de la

Auschwitz: IG Farben. Colosul german IG Farben *{Interessen-Gemeinschaft Farben)* fusese înfiinţat în 1925, reunind companii majore din domeniul farmaceutic şi al chimiei. Din 1937-1938, când Hitler se pregătea de război, IG Farben devenise o întreprindere vitală pentru nevoile nelimitate ale Wehrmachtului, concediind numeroşii evrei care avuseseră contribuţii esenţiale la progresele companiei. în momentul de apogeu al celui de-al Treilea Reich, *Interessen-Gemeinschaft Farben* furniza 85% din materialele necesare armatei germane.[108] Dar era nevoie de mai mult, motiv pen tru care au fost planificate două noi fabrici de mari dimensiuni pentru obţinerea de cauciuc şi de petrol sintetic. Din 1940, Hitler pierduse sursele de cauciuc din Africa, orientându-se spre cauciucul sintetic Buna, patentat de IG Farben în 1927, care era obţinui prin metoda amestecului de hidrogen şi cărbune la temperaturi înalte (în realitate, la Auschwitz nu se va produce niciodată cauciuc). Locurile căutate de companie pentru amplasarea fabricilor trebuiau să răspundă unor cerinţe minuţioase: să fie în relativa apropiere a Reichului, cu acces la calea ferată şi autostradă; să beneficieze de surse numeroase de apă, sare, var şi cărbune; în sfârşit, să deţină capacităţi pentru a găzdui mâna de lucru disponibilă din belşug în timp de război – deţinuţii din reţeaua de lagăre a lui Himmler. O zonă care satisfăcea toate aceste criterii a fost identificată în vestul Poloniei de Otto Ambros: Auschwitz.[109] în consecinţă, IG Farben a achiziţionat terenul din zona aşezării Monowitz. Când Himmler a vizitat Auschwitz-ul pe 1 martie 1941, i-au fost prezentate planurile companiei.[110] La ordinul lui Göring, care coordona planul economic al Germaniei,

Himmler a acceptat cooperarea propusă de IG Farben.[111] Din 27 martie 1941, discuţiile au fost preluate de Höss, comandantul lagărului. Pentru acesta, prezenţa IG Farben se dovedea o mană cerească. El a obţinut de la reprezentanţii industriaşilor germani o redevenţă pentru pietriş şi a primit asigurări de la aceştia că îi vor asigura materialele de construcţii pe care până atunci fusese nevoit să le fure de la localnici.[112]

în negocierile dintre SS şi IG Farben, Himmler a asigurat iniţial 12 000 de prizonieri, pentru un preţ care varia între mai puţin de două mărci pentru copii şi patru mărci pentru muncitori calificaţi. Sub 10% din această sumă era destinată întreţinerii deţinuţilor.[11]’ în schimbul banilor, SS-iştii (cei care primeau

banii) duceau zilnic, într-un marş de 12 kilometri, prizonierii din lagărul Auschwitz către fabrică, botezată IG Auschwitz, şi înapoi (până când o cale ferată specială va fi construită între lagăre).[114] I ra o afacere proastă pentru IG Farben, pentru că deţinuţi! erau I rataţi inuman de gardieni şi dădeau un randament scăzut (dar pierderile erau compensate prin redevenţele avantajoase plătite Reichului pentru exploatarea resurselor naturale, care aparţineau de fapt Poloniei cucerite).[115] La Auschwitz, pantofii erau tonfiscaţi, fiind înlocuiţi cu nişte saboţi de lemn care distrugeau picioarele – muncitorii lucrând adesea răniţi. în plus, în condiţiile în care porţiile de hrană asigurate de SS din banii IG Farben erau subdimensionate, în vreme ce consumul caloric – pentru o zi întreagă de muncă dură şi un marş de 12 kilometri – era mult peste medie, deţinuţii deveneau rapid subnutriţi şi mureau de foame şi de epuizare. Vara activitatea era suspendată din cauza epidemiilor de tifos. Boala era provocată de fecalele păduchilor, care pătrundeau în sângele deţinuţilor după ce aceştia îşi provocau răni scărpinându-se. Tifosul producea halucinaţii severe, pacienţii devenind suicidari sau violenţi; de multe ori, trebuiau imobilizaţi.[116] Iar păduchii erau omniprezenţi. Edita Grosman îşi amintea că hainele îi erau într-atât de năpădite de păduchi, încât se mişcau singure: „Mi-am scos bluza şi am pus-o pe jos într-o zi şi a început să meargă“.[117]

Pentru a evita toate aceste neajunsuri provocate de nepăsarea SS-iştilor, producătorii de cauciuc sintetic şi-au construit un lagăr propriu (Monowitz Buna-Werke), unde 3 000 de deţinuţi au fost transferaţi imediat după inaugurare. SS nu mai răspundea aici decât de

asigurarea ordinii – IG Farben preluase răspunderea asupra tratamentului medical, a raţiilor de hrană şi a condiţiilor de cazare.[118] Practica a fost împrumutată de celelalte întreprinderi din complexul industrial Auschwitz, ajungându-se astfel la peste 40 de sublagăre de muncă ale companiilor care deserveau Reichul.[119] Printre companiile care vor urma exemplul, mutându-şi manufacturi la Auschwitz, se vor regăsi Siemens-Schuckert sau Krupp.
Totuşi Monowitz-Buna va rămâne cel mai întins lagăr de muncă din *Interessengebiet* Auschwitz.

în 1941, când accentul din vastul sistem penitenciar nazist s-a mutat dinspre anihilarea disidenţei spre eficienţa în muncă, condiţiile de viaţă din lagăre au cunoscut chiar o îmbunătăţire pentru lucrătorii utili. Răspunderea organizatorică fusese preluată de Departamentul Administrativ şi Economic al SS, care era dispus să apeleze uneori la stimulente (ţigări, mâncare mai consistentă, chiar şi bordeluri).[120] Pentru că deţinuţii – extenuaţi şi necalificaţi – rămâneau mai puţin eficienţi decât lucrătorii germani, un lagăr de formare în muncă (la care evreii nu aveau acces) a fost inaugurat de comandantul de la Monowitz, *SS-Obersturmführer* Vinzenz Schöttl. Schöttl, care trecuse pe la Majdanek, a fost un conducător sângeros, lucru dovedit de prezenţa sa printre cei 36 de criminali de război condamnaţi la moarte în urma Proceselor de la Dachau.[121] Eforturile sale de efi- cientizare au dus la o dublare a numărului de muncitori exploataţi şi a suprafeţei fabricii IG Farben până la jumătatea lui 1943.[122]

în timp ce lucrătorii performanţi erau premiaţi, cei ineficienţi continuau să sufere: „Când plecam de la

muncă, târâm după noi câţiva zeci de tovarăşi morţi, răpuşi fie de bâtele *kapo* şi ale SS-iştilor, fie de oboseală şi de foame. SS-iştii şi *kapo* aveau un singur principiu: deţinutul nu poate fi bun decât ori capabil de muncă, ori mort. De îndată ce un deţinut nu mai putea munci la rând cu ceilalţi, se mişca mai încet sau părea extenuat, era bătut până îşi dădea sufletul.“[123] Infirmeria din lagărul Buna-Monowitz era considerată de deţinuţi „ceva înfiorător“.[124] Paturile erau aşezate pe trei niveluri, cei grav bolnavi fiind poziţionaţi sus, pentru a avea mai mult aer. într-o seară, îşi amintea un deţinut, deasupra patului său fusese aşezat „un pacient cu dizenterie. Toată noaptea a urlat să i se aducă o ploscă, dar bineînţeles că nimeni nu l-a ajutat. Aşa că s-a tot scăpat în pat. Spre dimineaţă a început să curgă de sus. (...) Când a venit *Pfleger-u*| şi a constatat toate astea, l-a bătut pe bărbat. I-a dat vreo cinci lovituri direct în moacă.“[125]

Interesele industriale ale naziştilor în zona întinsă pe care şi-o rezervaseră în jurul Auschwitz-ului creşteau în ritm accelerat. în iulie 1942, 300 de evrei – ulterior 1 000 – au fost detaşaţi de la Birkenau la fabrica de ciment Portland din Goleszow. Pe 15 august 1942, germanii au inaugurat un lagăr de muncă la Jawiszowice, unde 150 de evrei de la Birkenau au fost trimişi să lucreze pentru minele exploatate de *Reichswerke* Hermann (¡öring; numărul lor a ajuns rapid la 2 500. La Chelmek, 150 de evrei din Olanda, Franţa şi Belgia au primit misiunea să cureţe iazurile care asigurau apa necesară unei fabrici de pantofi. Aproape toţi erau morţi în două luni.[126]

De la Birkenau (Auschwitz II) erau coordonate o serie de lagăre auxiliare, precum Harmşze, Budy sau

Rajsko. Primul era destinat creşterii păsărilor, al doilea – agriculturii şi creşterii de porci, oi, iepuri, cai, iar ultimul – cultivării de legume şi flori.[127] în sublagărul de la Budy, zeci de evreice occidentale – unele cu educaţie la Sorbona – au fost măcelărite şi aruncate pe gea-murile blocului deţinuţilor pentru că iubitei unui gardian i s-a părut că una dintre ele ţine o piatră în mână şi vrea să o atace. Investigatorii SS trimişi de la Auschwitz pentru a cerceta incidentul vor povesti că au putut auzi zgomotul făcut de insectele care zburau deasupra muntelui de cadavre însângerate când încă erau pe drum. Masacrul a fost raportat ca „tentativă de rebeliune" înăbuşită cu succes.[128]

De Auschwitz III (Monowitz) depindeau sublagărele specializate în extragerea de cărbune (Chorzow, Fiirstengrube, Bobrek, Jawiszowice, Janina) sau fabrica de ciment Goleszow.[129] Importante erau şi Eintrachthiitte, întreprindere specializată în producerea de armament antiaerian (care a funcţionat între 26 mai 1943 şi 23 ianuarie 1945) sau uzina electrică *Energie-Versorgung Oberschlesien* (EVO) din Lagisza.[130] în ciuda situaţiei catastrofale de pe front, Himmler a continuat să înfiinţeze lagăre în jurul Auschwitz-ului; în toamna lui 1944 au apărut Hindenburg, Heydebreck, Gliwice, Blechhammer.[131] în final, complexul de peste 40 de sublagăre de la Auschwitz va ajunge să realizeze un profit de 30 de milioane de mărci din „închirierea" unui număr de 40 000 de deţinuţi consideraţi sclavi.[132]

Experimente medicale naziste

Una dintre realităţile frapante de la Auschwitz este că principala funcţie a medicilor germani trimişi aici era

să ucidă în cursul unui proces numit de Robert Jay Lifton „genocid medicalizat“, cu proceduri stricte şi standardizate. în primul rând, medicii nazişti aveau misiunea de a realiza selecţia deţinuţilor la coborârea din vagoane (selecţia nu fusese iniţial o sarcină medicală, ci administrativă, însă doctorii au cerut să controleze procesul, pentru a-şi alege victimele care urmau să fie utilizate în experimente). Ei indicau deţinuţilor rândul din stânga (care însemna moarte imediată în camerele de gazare) sau rândul din dreapta (care însemna ucidere mai lentă, prin muncă). Uneori, se întâmpla ca evreii care ajungeau la Auschwitz să-i recunoască pe medicii care le decideau soarta: „Când mama l-a văzut pe ofiţerul care efectua selecţia, a exclamat: «Dar ăsta e doctorul Capesius din Cluj!» Cred că şi el a recunoscut-o, căci i-a făcut semn cu mâna. Apoi le-a trimis pe mama şi pe sora mea la stânga, spre camerele de gazare.“[133] O complicitate majoră a medicilor nazişti în cadrul Soluţiei Finale consta în neînregistrarea în documentele de intrare în lagăr a celor care urmau să fie ucişi – ceea ce făcea imposibilă eliberarea unui certificat de deces. Milioane de oameni au dispărut în neant din punct de vedere administrativ.

După selecţie, doctorii însoţeau convoaiele celor trimişi la moarte imediată şi supravegheau introducerea gazului Zyklon B în fanta specială a camerei de gazare. Zykon B era păstrat în cutii, sub formă de granule care, la contactul cu aerul, atacau inima şi creierul, provocând rapid un atac de cord. Totuşi doza folosită de nazişti pentru sute de persoane nu era întotdeauna suficient de concentrată, astfel încât acestea luptau pentru fiecare respiraţie şi vreme de 15-

20 de minute. Un miros de marţipan şi de migdale amare se răspândea în cameră, apoi persoanele mai înalte şi mai apropiate de zona de introducere a granulelor intrau în agonie. Copiii mureau mai greu, atât pentru că aveau un sistem < ardiovascular sănătos, cât şi pentru că Zyklon B – care era mai uşor decât aerul, deci se acumula spre tavan – avea nevoie de mai multe minute pentru a coborî la nivelul lor. Cu alte cuvinte, copiii îşi pierdeau cunoştinţa *după* ce îşi vedeau părinţii agonizând. Conform unor mărturii, cel mai generos cadou de despărţire pe care membrul unui *Sonderkommando* de la Auschwitz îl putea (ace unui prieten sau unei rude aflate în drumul spre camere de gazare era să le şoptească acestora unde să se plaseze pentru a se sufoca cât mai repede, evitând astfel o agonie inutilă.

Doctorul german Johann Kremer a oferit după război o descriere detaliată a procedurii de gazare:

> Aceste crime în masă aveau loc în căsuţe mici situate în afara lagărului Birkenau, într-o pădure. Cabanele erau numite „buncăre“ în argoul SS-iştilor. Toţi medicii SS de gardă din lagăr au participat, pe rând, la gazare, care era numită *Sonderaktion,* „acţiune specială“. Rolul meu ca medic în cursul gazării consta în a rămâne pregătit lângă buncăr. Am fost adus acolo cu maşina. Am stat în faţă cu şoferul, iar un asistent medical a stat în spatele maşinii cu un aparat de oxigen pentru a reanima SS-iştii angajaţi în gazare, în cazul în care vreunul dintre ei ar fi fost afectat de gazul otrăvitor. Când transportul cu persoane care erau destinate gazării a ajuns la rampa feroviară, ofiţerii SS au ales, dintre noii sosiţi, persoane apte să lucreze, în timp ce restul – bătrâni,

toţi copiii, femeile cu copii în braţe şi alte persoane care nu au fost considerate apte de muncă – au fost încărcate în camioane şi conduse la camerele de gazare. Obişnuiam să merg în spatele transportului până ajungeam la buncăr. Acolo victimele au fost conduse mai întâi într-o baracă unde s-au dezbrăcat; apoi au mers dezbrăcate la camerele de gazare. În general nu s-au produs incidente, deoarece SS-iştii ţineau oamenii liniştiţi, spunându-le că trebuie să se spele şi să fie despăducheaţi. După ce i-au condus pe toţi în camera de gazare, uşa a fost închisă şi un SS-ist cu mască de gaz a aruncat conţinutul unei cutii de Zyklon printr-o deschidere din peretele lateral. Strigătele şi ţipetele victimelor se auzeau prin deschidere şi era clar că se luptau pentru viaţa lor. Aceste strigăte s-au auzit puţin. Aş putea să spun câteva minute, dar nu pot să apreciez exact durata.[134]

Hans Stark a fost unul dintre SS-iştii care au introdus Zyklon în camera de gazare. El îşi aminteşte că, „fiindcă Zyklon B era sub formă cristalizată, el cădea peste oameni când era aruncat. Atunci aceştia scoteau nişte strigăte îngrozitoare, pentru că îşi dădeau seama ce avea să se întâmple cu ei.“[135] Un deţinut care a asistat la gazările din Crematoriul I arată că SS-iştii erau „foarte politicoşi“ cu victimele, rugându-le să se dezbrace şi să-şi lase hainele în ordine (acestea urmau să ajungă în depozitele Canada).[136] Pe lângă supervizarea otrăvirii, medicii germani erau cei care, teoretic, constatau decesul, permiţând astfel componenţilor *Sonderkommando-uri* să înceapă pregătirile pentru incinerare.[137] Era însă o formalitate care nu era consemnată în scris şi care, în fapt, era rareori respectată, multe victime fiind incinerate când

încă trăiau.

Procedura selecţiei pentru cei admişi în sistemul concen- traţionar – aşadar salvaţi într-o primă instanţă – era una permanentă, doctorii SS stabilind la intervale regulate exterminarea deţinuţilor care nu făceau faţă în lagăr. îmbolnăvirea era, după standardele stabilite de ei, un criteriu pentru trimiterea la moarte dacă perioada de recuperare depăşea două săptămâni. De asemenea, medicilor le revenea sarcina de a-i expedia în camerele de gazare pe *Muselmänner.*[136] Conform viziunii exprimate de Heydrich la Wannsee, orice evreu urma să devină pe termen mediu un *Muselmann,* munca sa fiind folosită pentru a-l ucide într-un mod mai profitabil.

O altă formă de exterminare practicată de medicii lui Himmler erau campaniile de eradicare a tifosului. Printr-o procedură atribuită lui Eduard Wirths, toate persoanele dintr-o baracă unde era depistată boala erau trimise la gazare. *SS-Standortarzt* Eduard Wirths a condus echipa medicilor de la Auschwitz în perioada cea mai sinistră a lagărului, începând cu toamna lui 1942 până în ianuarie 1945. Wirths devenise nazist din iunie 1933 şi SS-ist din 1934. Luptase în Norvegia şi pe frontul de est, apoi fusese pregătit pentru misiunea de la Auschwitz la Dachau şi Neuengamme (unde studiase psihiatrie, pe care o va practica la Auschwitz numai pentru militarii germani).[139] Era un personaj ciudat, care utiliza un automobil cu însemnele organizaţiei Crucea Roşie pentru a-i deruta pe prizonieri.[140] Eduard Wirths – care s-a sinucis în septembrie 1945 – coordona de la începutul lui 1943 selecţia deţinuţilor şi experimentele pe oameni, fiind interesat personal de sterilizare, tifos sau cancerul de col uterin; obsesia lui

Wirths era distrugerea ovarelor prin extirpare sau iradiere.

Studiile pe care doctorii SS le efectuau pe oameni se bazau adeseori pe ipoteze fanteziste, inacceptabile ştiinţific şi moral. Acestea aveau loc fără a se asigura îngrijirea pacienţilor după operaţie şi fără anestezie; gazarea imediat după experimente era uzuală. Multe dintre testele inventate de nazişti erau, în realitate, doar crime înfăptuite pentru a trece la autopsie.[141]

Decizia de a utiliza evreicele în experimente medicale de „dimensiuni majore“ la Auschwitz a fost adoptată de Himmler, pe 7 iulie 1942, în cursul unei întâlniri secrete din Berlin la care au participat ginecologul german Cari Clauberg, doctorul lui Himmler, Karl Gebhardt, care era şi *SS-Gruppenführer,* precum şi şeful Inspectoratului Lagărelor de Concentrare, *SS-Gruppenführer* Richard Glueks. Himmler le cerea acestora să identifice o metodă garantată de sterilizare a femeilor, metodă pe care naziştii o aveau probabil în vedere – după exterminarea tuturor evreilor – pentru alte rase pe care le desemnaseră ca „inferioare“. El dorea şi să afle dacă bărbaţii pot fi sterilizaţi cu raze X.

Testele vor începe în lagărul din Silezia pe 10 iulie 1942, doctorii stabilind mai multe „tratamente“ (în fapt, forme de tortură). Ei vor încerca arderea ovarelor prin plasarea de electrozi pe burtă şi pe organele sexuale; aproape toate cele 15 adolescente sub 18 ani alese pentru această operaţie vor muri, în general după infectarea inciziilor care erau făcute ulterior în uterul lor. în alte cazuri, doctorul Clauberg a introdus un lichid – despre care martorii credeau că ar fi fost bariu – în vaginul pacientelor. Tot Clauberg dorea ca uterul femeilor pe care făcuse experimente să fie scos cu un forceps pentru a putea fi fotografiat.[142] Farmacistul Capesius a administrat vreme de trei ani unei deţinute de numai 13 ani, pe care o legase goală de pat, o substanţă necunoscută dintr-un flacon Beyer-Farben; după eliberarea din lagăr, fata a aflat că ovarele sale rămăseseră subdezvoltate şi că era sterilă.[143] Experimentele doctorului Horst Schumann privind sterilizarea aveau loc atât în blocul 10 din lagărul vechi, cât şi în blocul 30 din sublagărul BIb de la Birkenau. Ele au fost descrise în detaliu de medicul Eddy de Wind: „Lua fete din Grecia cam de 17 ani. Copilele erau puse într-un câmp electric de unde ultrascurte, cu o placă pe burtă şi una pe şezut, apoi li se ardeau ovarele. Căpătau nişte răni oribile de la curentul electric şi aveau dureri extrem de mari. După ce se vindecau, le operau ca să vadă cum le fuseseră arse stomacul şi mai ales ovarele.“[144] Toate aceste experimente erau încurajate sistematic de Himmler, care le reamintea gardienilor de la Auschwitz că evreii pot fi supuşi oricăror suplicii. Edita Grosman din Slovacia îşi aminteşte că l-a văzut de aproape pe *Reichsführer* la una dintre vizite: „Un gardian SS a

sugerat că era prea frig pentru ca noi să muncim în exterior. L-am auzit pe Himmler răspunzând: *«Für Juden gibt's kein Wetter»* (Pentru evrei nu există vreme)."[145]

SS-Hauptsturmführer Friedrich Entress e cel care a impus la Auschwitz uciderea bolnavilor prin injectarea în inimă a fenolului (acid carbolic, la origine un dezinfectat bactericid abandonat din cauza iritaţiilor pe care le provoca). Pentru decesele provocate astfel se întocmeau documente fictive de moarte naturală.[146] Până s-au oprit asupra fenolului, naziştii au testat multe alte soluţii toxice: benzina, gazolina, eterul, peroxidul de hidrogen.[147] Tot lintress, dar şi Helmuth Vetter, infestau deliberat evreii cu tifos sau cu bacili ai malariei.[148] Doctorii Bruno Beger şi August Hirt – „specialişti" în antropologia rasistă – au solicitat gazarea a 86 de deţinuţi de la Auschwitz în lagărul Natzweiler-Struthof pentru a realiza o colecţie de „oase evreieşti" la Institutul Anatomic din Strasbourg.[149]

Medicul german Johann Paul Kremer, ajuns la Auschwitz pe 29 august 1941, nota cu satisfacţie în jurnalul său din lagăr: „Astăzi am conservat materiale proaspete din ficat, splină şi pancreas uman, precum şi păduchi de la persoane infectate cu tifos, în alcool pur. Străzi întregi de Ia Auschwitz sunt pline de tifos. Prin urmare, am făcut prima inoculare împotriva tifosului abdominal."[150] Pasionat de efectele înfometării cronice, Kremer efectua autopsii asupra pacienţilor diagnosticaţi cu *Allgemeine Korperschwache* (epuizare corporală generală), care erau ucişi sub supravegherea sa:

> Pacientul era pus pe masa de disecţie în timp ce era încă în viaţă. Mă apropiam apoi de masă şi îi

> adresam omului mai multe întrebări cu privire la diferite detalii care ţineau de cercetările mele. De exemplu, întrebam care a fost greutatea lui înainte de arest, cât de mult a slăbit de atunci, dacă a luat medicamente. Din câte ştiam, se foloseau doar injecţii cu fenol. După ce îmi adunam informaţiile, o persoană prestabilită se apropia de pacient şi îl ucidea cu o injecţie în apropierea inimii. Moartea era instantanee.[151]

Cel mai temut doctor nazist, Josef Mengele, studiase filosofie şi provenea dintr-o familie bogată, care deţinea o companie de maşini agricole. Avea un doctorat în antropologie, un al doilea în medicină şi lucrase sub îndrumarea savantului rasist Otmar Freiherr von Verschuer, care editase lucrarea *Fundamentele ştiinţei eredităţii umane şi igiena rasială,* stabilind patru motive pentru care considera că evreii trebuie anihilaţi: vorbeau mult, sufereau de nevroze, mâncau usturoi în exces şi evitau să-şi plătească taxele.[152] Ajuns la Auschwitz în 1943, Mengele s-a ocupat de pacienţii din *Zigeunerfamilienlager* (sublagărul destinat familiilor de romi). Ulterior a fost promovat în poziţia de medic principal la Birkenau.

„îngerul Morţii“ Mengele e un exemplu grăitor de dezumanizare prin ideologie: el putea fi politicos, seducător, mereu elegant – era numit „Unchiul cel bun“ de gemenii pe care îi proteja –, torturând şi exterminând în acelaşi timp copii pe care îi considera irelevanţi din perspectivii rasială. Studiile de filosofie şi doctoratele nu l-au împiedicat să coordoneze procesul de gazare cu Zyklon B. Participa cu plăcere la procesul de selecţie, părând încântat să-şi etaleze ţinuta impecabilă pe peronul lângă care opreau trenurile

morţii. Evreul maghiar Miklós Nyiszli, un medic deportat din Transilvania, a rememorat momentul primului său contact cu Mengele în gara din Auschwitz: „în faţa noastră stă un tânăr ofiţer SS cu cizme negre lucioase şi o decoraţie de aur. E limpede că el e la conducere, soldaţii aşteptând comenzile lui. Nu cunosc rangurile SS, dar din insigna cu caduceu de pe braţ presupun că este doctor. Mai târziu am aflat că este *SS-Hauptsturmführer.* Este doctorul Mengele şi este medicul-şef al lagărului de concentrare Auschwitz. El este prezent pe rampă la sosirea fiecărui tren. E medicul care face selecţiile.“[153] Nyiszli, ale cărui memorii au fost utilizate ca probă în procesul de la Nürnberg, a remarcat imediat pasiunea cu care Mengele se dedica experimentelor: „Dr. Mengele, medic-şef al K.Z. Auschwitz, este neobosit în exercitarea atribuţiilor sale. El petrece ore lungi în cazărmile experimentale din tabăra romilor, cufundat în munca sa. Stă jumătate de zi pe *Judenrampe,* unde sosesc deja patru-cinci trenuri de deportaţi maghiari pe zi.“ Şi Eva Mosez Kor îşi amintea prima impresie pe care i-o făcuse Mengele: „Era înalt, îmbrăcat elegant în uniformă SS, cu cizme de călărie negre, sclipitor de lustruite. Purta mănuşi albe şi avea baston. Primul meu gând a fost că era un bărbat extrem de frumos, ca un star de cinema. A trecut prin baracă, numărând gemenii de pe fiecare prici. (...). Când s-a oprit în dreptul priciurilor pe care se aflau cele trei cadavre, a izbucnit într-o criză de nervi. «De ce-aţi lăsat copiii ăştia să moară?», a urlat el la infirmieră. «Nu-mi pot îngădui să pierd nici măcar un singur copil!»“[154]

Cercetările prioritare ale lui Mengele la Auschwitz vizau gemenii, femeile însărcinate şi persoanele care

sufereau de nanism, gigantism sau heterocromia ochiului (ochi de culori diferite). Viaţa evreilor selectaţi pentru studiile lui Mengele depindea strict de utilitatea lor în experimente: unele „exemplare valoroase“ au fost protejate până la eliberarea lagărului. E cazul unei familii de pitici din Maramureş, familia Ovitz din Rozavlea, care avea şapte copii pitici dintr-un total de zece. Toată familia, inclusiv o mătuşă care suferea de nanism (Ovitz era, de altfel, cea mai mare familie de pitici din lume) a reuşit să scape nevătămată de la Auschwitz.[155] SS-iştii erau instruiţi să îi aducă lui Mengele orice gemeni descoperiţi la selecţie. Eva Mozes Kor îşi aminteşte: „Un gardian SS a trecut prin faţa noastră, strigând în germană: *«Zwillinge! Zwillinge!* Gemeni! Gemeni!» Ne-a depăşit, apoi s-a oprit brusc, s-a răsucit şi s-a întors. S-a oprit în faţa noastră. îşi plimba privirea înainte şi înapoi de la chipul lui Miriam la al meu şi de sus în jos la rochiţele noastre identice. «Sunt gemene?», a întrebat-o pe mama. Ea a şovăit. «E bine dacă-s gemene?». «Da», a spus gardianul. «Sunt gemene.» Fără a mai spune nimic, ne-a prins pe amândouă şi ne-a smuls de lângă mama.“[156]

Nu mai puţin de 732 de perechi de gemeni au fost selectate pentru experimentele desfăşurate în lagăr.[157] La cererea lui Mengele, aceştia erau închişi în cutii minuscule şi erau injectaţi în zona dorsală cu substanţe misterioase, probabil în încercarea de a le modifica culoarea ochilor.[158] Doi gemeni au fost cusuţi laolaltă, pentru a verifica dacă pot deveni siamezi. Le erau amputate membrele şi erau ucişi – pentru recoltarea ochilor prin injecţii cu cloroform în inimă. Erau infectaţi cu tifos şi erau fierţi pentru a fi trimişi în Germania, ca exponate. Se testau pe ei transfuziile de sânge între

fraţi şi recoltările de organe fără anestezie. Când unul dintre gemeni murea, fratele său era, de asemenea, omorât, devenind irelevant pentru Mengele.

Naziştii au dorit să asiste chiar şi la un act sexual între un pitic şi o femeie romă. Nu întotdeauna experimentele erau atât de groteşti: „Dr. Mengele ne stabilise o rutină pe care o respectam cu stricteţe. De trei ori pe săptămână mergeam în laboratoarele din Auschwitz pentru studii intense care ne epuizau, iar în celelalte zile mergeam în laboratorul pentru analiza sângelui din Birkenau. Zilele se contopeau una cu cealaltă. în fiecare dimineaţă, Mengele venea în barăcile noastre pentru inspecţie. Surâzând, ne spunea *meine kinde,* «copilele mele». Unele gemene îl plăceau şi îi spuneau «unchiul Mengele».“[159]

Mengele folosea un deţinut polonez, Wilhelm Brase, pe post de fotograf personal. Dorea fotografii cu gemene dezbrăcate.[160] Eva Mozes Kor evocă un astfel de moment: „Toţi am stat, complet goi, pe băncuţe. Şi băieţii erau tot acolo. Era foarte frig. Nu aveam unde să ne ascundem. (...) Unele fete şi-au încrucişat picioarele şi s-au acoperit cu palmele. Altele dârdâiau de spaimă, în timp ce gardienii SS ne arătau cu degetul şi râdeau. Pentru mine, nuditatea a fost unul dintre aspectele cele mai dezumani- zante din lagăr.“[161]

Avortul medical era o practică răspândită la Auschwitz, atât pentru că medicii nazişti aveau obligaţia de a opri dezvoltarea copiilor dintr-o „rasă inferioară“, cât şi pentru că graviditatea reprezenta un motiv de gazare urgentă, ceea ce le făcea pe femeile însărcinate să apeleze la servicii medicale improvizate.[162] O practică barbară atestată la Birkenau era verificarea de către medici a virginităţii fetelor care

intrau în lagăr. Mai mult, doctorii practicau dezvirginarea medicală – procedură consemnată în cazul evreicelor din Slovacia.[163]

Medicii de la Auschwitz au acceptat să vândă deţinuţi şi companiei Bayer (IG Farben) pentru experimente. în cursul unui astfel de experiment, cele 150 de femei „achiziţionate“ au murit, motiv pentru care Bayer a solicitat „un alt grup de femei, în acelaşi număr şi la acelaşi preţ“.[164] Experimente în beneficiul Wehrmachtului aveau loc şi în alte lagăre de concentrare. La Dachau, deţinuţii erau folosiţi pe post de cobai pentru a înţelege ce presiune atmosferică maximă poate suporta organismul omenesc şi la ce temperaturi minime pot rezista piloţii care se prăbuşesc cu avionul în apă îngheţată, Himmler însuşi oferind ipoteze de testat (ideea comandantului SS a fost ca un prizonier îngheţat să fie aşezat între două femei goale).[165] Tot la Dachau a activat şi doctorul Enno Lolling, dependent de morfină, care ucidea deţinuţii cu tatuaje pentru a le colecţiona pielea sau pentru a o oferi ofiţerilor SS sub formă de portofele.[166] La Sachsenhausen prizonierii erau otrăviţi cu iperită.[167] La Ravensbruck, profesorul Gebhardt, care îl îngrijise pe Heydrich după ce acesta fusese împuşcat, a rănit deliberat 70 de femei – tăindu-le pe picioare – şi le-a introdus în plagă agenţi de infectare (cioburi, ace, aşchii de lemn) pentru a verifica dacă sulfamida ar fi putut preveni moartea lui Heydrich.[168]

Robert Jay Lifton, care a dedicat doctorilor nazişti o carte, remarca „banalitatea celor mai mulţi medici pe care i-am intervievat. Nici străluciţi, nici stupizi, nici inerent malefici, nici sensibili moral în mod special, nu erau în nici un caz figuri demonice – sadici, fanatici,

însetaţi să ucidă –, aşa cum lumea s-a gândit adesea la ei.“ O constatare la care un apropiat i-a răspuns: „Dar e *demonic* că *nu* erau demonici“.[169]

începuturile gazării. Zyklon B

Rudolf Hoss, comandantul de la Auschwitz, ne-a oferit propria versiune asupra momentului în care Heinrich Himmler şi Adolf Eichmann l-au pus la curent cu adoptarea Soluţiei Finale de către

Hitler. Relatarea lui Höss nu este întru totul credibilă, acesta sugerând că Himmler i-a ordonat încă din *vara* lui 1941 (probabil în iunie, când o întâlnire între ei a fost, într-adevăr, consemnată) să pregătească uciderea sistematică a evreilor. Totuşi puţine probe susţin ideea că Hitler şi Himmler ar fi luat încă din iunie 1941 decizii atât de categorice precum cele prezentate de Höss – acestea se vor contura abia din *toamna* acelui an. Motivul pentru care comandantul de la Auschwitz ar fi putut fi tentat să antedateze ordinul verbal al lui Himmler privind Soluţia Finală ţine de faptul că experimentele sale cu Zyklon B sunt, foarte probabil, după cum vom vedea, anterioare lansării *Endlösung der Judenfrage* – dovedind că el acţiona din proprie iniţiativă: „în vara lui 1941, nu reuşesc să-mi amintesc data exactă“, povestea Rudolf Höss,

> mi s-a ordonat brusc de adjutantul lui Himmler să mă prezint direct la *Reichsführer-u*| SS, la Berlin. Contrar obiceiului său, adjutantul său nu se afla în cameră. Himmler m-a întâmpinat cu următoarele cuvinte: „Fiîhrerul a ordonat Soluţia Finală a problemei evreieşti. Noi, SS-ul, trebuie să executăm acest ordin. Centrele de exterminare existente în Est

nu sunt în măsură să efectueze operaţiunile avute în vedere pe o scară largă. Prin urmare, am ales Auschwitz în acest scop. în primul rând, datorită facilităţilor de transport avantajoase şi, în al doilea rând, deoarece permite ca această zonă să fie uşor izolată şi mascată. Iniţial m-am gândit să aleg un ofiţer SS de rang înalt pentru această misiune, pentru a evita orice dificultăţi cu cineva care nu are competenţa de a face faţă unei sarcini atât de dificile. Tu trebuie să îndeplineşti acum această misiune. Trebuie să rămână între noi. Este o însărcinare grea şi dificilă, care necesită angajamentul tău deplin, indiferent de dificultăţile care pot apărea. Vei afla detalii suplimentare prin maiorul Eichmann de la Oficiul Securităţii Reichului, care te va vizita în curând. Departamentele administrative implicate vor fi notificate de mine la momentul potrivit. Eşti obligat la cea mai strictă tăcere

cu privire la acest ordin. Nici măcar superiorilor tăi nu li se permite să ştie despre asta. După întâlnirea cu Eichmann, vreau să-mi trimiteţi imediat planurile instalaţiilor avute în vedere. (...) Evreii sunt duşmanii eterni ai poporului german şi trebuie exterminaţi. Toţi evreii la îndemâna noastră trebuie anihilaţi în timpul acestui război. Dacă nu reuşim acum să distrugem fundamentul biologic al evreimii, atunci, într-o zi, evreii vor distruge poporul german.“ După ce am primit acest ordin de mare amploare, m-am întors imediat la Auschwitz, fără să mă prezint în faţa superiorilor mei de la Oranienburg. La scurt timp după aceea, Eichmann a venit să mă vadă la Auschwitz. El mi-a dezvăluit planurile secrete privind raidurile poliţiei din fiecare ţară în parte. Nu-mi mai pot aminti succesiunea exactă. Evreii din Silezia Superioară de est trebuiau să fie primii, apoi urmau zonele învecinate din Guvernământul General. în acelaşi timp şi în funcţie de locaţia lor, evreii din Germania şi Cehoslovacia, şi în sfârşit cei din Vest, Franţa, Belgia şi Olanda, urmau să fie trimişi la Auschwitz. Mi-a menţionat, de asemenea, numărul aproximativ estimat a fi transportat, dar nu-mi amintesc cifrele exacte. Am discutat în continuare despre modul în care trebuia să se efectueze anihilarea în masă. Numai gazul era potrivit, deoarece uciderea prin împuşcare a numărului uriaş aşteptat ar fi fost absolut imposibilă şi ar fi reprezentat, de asemenea, o presiune extraordinară pentru soldaţii SS care ar fi trebuit să execute ordinul în ceea ce priveşte femeile şi copiii. Eichmann mi-a povestit despre uciderea prin intermediul gazelor de eşapament în dubele de gazare şi despre modul în care acestea au fost utilizate în Est până acum. Dar această

metodă nu era potrivită, având în vedere transporturile de masă preconizate la Auschwitz. De asemenea, am discutat despre uciderea cu monoxid de carbon prin capetele de duş din băi, dar acest lucru ar fi generat, de asemenea, o problemă, deoarece ar fi fost necesare prea multe instalaţii complicate. Uciderea bolnavilor mintal a fost efectuată în diferite locuri din Germania folosind această metodă. Dar producerea unor cantităţi atât de mari de gaz

> pentru un număr atât de mare de oameni ar fi fost o problemă. Nu am ajuns la nici o decizie în acest sens. Eichmann dorea să găsească un gaz uşor de produs şi care să nu necesite instalaţii speciale; urma să mă informeze ulterior.[170]

în 28 iulie 1941, prizonierii bolnavi sau epuizaţi ai lagărului din Silezia intraseră deja în programul de gazare 14fl3. Acesta se desfăşura însă în Reich, un prim lot de 500 de deţinuţi – „o coloană de stafii" – fiind expediat în centrul de lichidare de la Sonnenstein.[171] La scurtă vreme după lansarea „eutanasierilor" *extra muros,* în august 1941, Adolf Eichmann îşi făcea apariţia la Auschwitz, încurajându-l pe Rudolf Höss – cel puţin după mărturisirile acestuia – să experimenteze pe cont propriu în domeniul gazării. Deportările din ghetourile poloneze deveneau iminente. După lansarea (şi împotmolirea) Operaţiunii Barbarossa, *Schutzstaffel* începea să caute soluţii de exterminare în masă care să afecteze mai puţin moralul celor chemaţi să ucidă. Spre deosebire de alte structuri SS mai bine finanţate de Himmler, precum *Waffen-SS,* din partea lui Höss şi a *SS-Totenkopfverbände* în ansamblu se aştepta mai degrabă să producă bani pentru Reich; oricum, aşa cum am văzut, Höss trebuia să se descurce singur cu resursele de muncă forţată şi materii prime de care beneficia. Din acest motiv, experimentele lui nu vor merge în direcţia camioanelor cu monoxid de carbon, considerate costisitoare, ci vor încerca să testeze eficienţa acidului cianhidric (sau prusie), cunoscut sub numele de Zyklon B, care era deja utilizat în lagăr pentru uciderea insectelor şi a şobolanilor. Mai ieftin şi uşor de procurat în cantităţi mari decât monoxidul de carbon îmbuteliat sau generat

de motoare adaptate special, Zyklon B era produs de Corporaţia Germană pentru Controlul Dăunătorilor, fiind livrat la Auschwitz de firma Tesch und Stabenow (TESTA).[172]

Pe 3 septembrie 1941, două experimente care au avut loc la subsolul blocului penal 11 din lagărul vechi – efectuate pe 600 de prizonieri sovietici şi circa 250 de deţinuţi evrei şi polonezi bolnavi – i-au convins pe nazişti că Zyklon B poate ucide rapid şi economicos.[173] Höss a susţinut ulterior că iniţiativa acestor experimente îi aparţinuse lui Karl Fritzsch, adjunctul său, cel care le-a şi condus: „în toamna lui 1941 a fost emis un ordin special secret în lagărele pentru prizonieri de război prin care politrucii ruşi, comisarii şi alţi funcţionari politici au fost selectaţi de Gestapo şi au fost mutaţi în cel mai apropiat lagăr de concentrare pentru a fi ucişi. Mici transporturi de acest fel soseau continuu la Auschwitz. Aceştia au fost împuşcaţi în gropile de la Fabrica Monopolului sau în curtea blocului 11. în timp ce eram plecat cu probleme legate de lagăr, căpitanul Fritzsch, din proprie iniţiativă, a folosit un gaz pentru uciderea acestor prizonieri ruşi. El i-a înghesuit pe ruşi în celulele individuale din subsol şi, în timp ce folosea măşti de gaz, a aruncat Zyklon B în celule, provocând astfel moartea lor imediată.“'[7]' Versiunea lui Höss e îndoielnică: lista deţinuţilor din lagăr care erau prea suferinzi pentru a munci şi care au fost gazaţi acum – inclusiv toţi bolnavii de tuberculoză – fusese întocmită încă din august, sub coordonarea sa.[175]

Primul experiment a fost un eşec, cantitatea de acid cianhi- dric aleasă fiind insuficientă şi supunând victimele unei agonii oribile.[176] în consecinţă, Karl Fritzsch a aruncat în subsol mai mult Zyklon B,

stabilind astfel doza letală de cristale din acid prusie. Cu şase kilograme de acid cianhidric puteau fi ucişi circa 1 500 de oameni. Peste 25 de tone de Zyklon B vor fi livrate la Auschwitz între 1942 şi 1944.[177]

Deşi a evitat să fie asociat cu iniţiativa primei gazări experimentale de la Auschwitz, Höss a primit cu entuziasm soluţia propusă de Karl Fritzsch, declarându-se „uşurat" de faptul că nu mai trebuia să împuşte prizonierii sovietici.[178] Ulterior, a participat şi el la o gazare, susţinând că s-a convins cu această ocazie că „moartea survenea instantaneu".[179] (Preocuparea lui Höss pentru modul în care mureau sovieticii nu e susţinută de dovezi; primii prizonieri de război ajunşi în lagăr, în iulie 1941, fuseseră ucişi de *kapos* în gropile de pietriş cu lopeţi şi topoare.[180])

Deţinuţii au aflat rapid ce se întâmplă în subsolul blocului 11. 20 de prizonieri din blocul 5 au fost obligaţi să mute cadavrele victimelor, fiind ajutaţi de asistenţii din spitalul lagărului. Peisajul din camerele improvizate de gazare era cumplit: pielea morţilor era albastră şi ochii le ieşiseră din orbite. Se muşcaseră de durere sau îşi introduseseră în gură şi nas bucăţi din haine, pentru a nu inhala gaz.[181] în prealabil, deţinuţii observaseră cum SS-iştii „aduceau pământ în roabe pentru a etanşa ferestrele" şi cum „îi cărau din spital, pe tărgi, pe cei grav bolnavi şi îi duceau la blocul H".[182] Infirmierii care au văzut deţinuţii conduşi la gazare povesteau că „puteam citi pe feţele lor înspăimântate că bănuiau că aveau să moară".[183]

Ulterior, gazările de la Auschwitz I (numite codificat *Sonder- behandlung* – tratament special) vor fi mutate în crematoriu, care era mai mare, mai izolat şi permitea dispensarea mai facilă de cadavre (capacitatea iniţială

a crematoriului de la Auschwitz era de 70 de cadavre arse pe zi – nesemnificativ în comparaţie cu numărul de incinerări la care, aşa cum vom vedea, vor ajunge naziştii la Birkenau în 1944).[184] Totuşi urletele victimelor rămâneau greu de acoperit, fiind necesară ambalarea motoarelor maşinilor din parcul auto al lagărului; 900 de prizonieri sovietici ar fi fost ucişi astfel pe 16 septembrie 1941, la ordinul lui Höss şi al adjunctului său, Karl Fritzsch.[185] Cronologia crimelor din Crematoriul I de la Auschwitz în această perioadă este neclară, Höss susţinând că nu îşi mai aminteşte dacă acestea începuseră încă din toamna lui 1941 sau abia din primăvara lui 1942, după Conferinţa de la Wannsee. Evreii din Silezia Superioară au fost printre primii gazaţi, probabil pe 15 februarie 1942.[186] în iarna lui 1942, un deţinut din vechiul lagăr a asistat la o gazare nocturnă a prizonierilor de război: „Am văzut un grup de oameni alergând, complet dezbrăcaţi, spre crematoriu. Alergau şi gărzile SS, având în mâini pistoale-mitralieră. (...) Ningea şi era ger, probabil 15 sau 20 de grade sub zero. Toţi ţipau şi gemeau din cauza frigului. (...) Goi, ei intrau în camerele de gazare. Era o imagine demonică, de iad.“[187] în mai 1942, în crematoriul de la Auschwitz I au fost ucişi circa 10 000 de evrei – comunităţi întregi – din zonele aflate în vecinătatea lagărului, până când hornul de evacuare a fumului s-a crăpat.[188]

Când barăcile pacienţilor deveneau supraaglomerate – uneori săptămânal, alteori o dată la trei săptămâni –, avea loc un control medical în urma căruia era stabilit un nou lot destinat „tratamentului special“. Acelaşi principiu era aplicat şi în blocurile deţinuţilor. Sistemul era denumit „triere“ sau

„scuturarea prafului“[189]. Elie Wiesel a consemnat sfaturile unui şef de bloc experimentat pentru a scăpa nevătămat dintr-o triere:

> Ascultaţi bine ce am să vă spun. (Pentru prima dată simţeam cum îi tremură vocea.) Peste câteva clipe începe trierea. Trebuie să vă dezbrăcaţi la piele. Apoi trebuie să treceţi unul după altul prin faţa medicilor SS. Sper că veţi reuşi să scăpaţi cu toţii. Dar trebuie să vă măriţi şansele. înainte de a intra în camera de alături, faceţi câteva mişcări ca să căpătaţi ceva culoare. Nu mergeţi agale, alergaţi! Alergaţi ca şi cum dracul ar fi pe urmele voastre! Nu vă uitaţi la SS. Alergaţi, drept înainte! S-a întrerupt o clipă, apoi a adăugat: Şi, cel mai important, nu vă fie frică![190]

Crimele de la Auschwitz-Birkenau-Monowitz şi din zonele aferente au fost înfăptuite de un dispozitiv SS compus din 3 000 de persoane. Pe lângă birourile specializate (economic, administrativ, Gestapo), cea mai mare parte a forţei era concentrată în departamentul care asigura paza: aproape trei sferturi dintre SS-iştii din lagăr erau cel mult caporali care supravegheau deţinuţii.[191] Ca şi în centrele de ucidere din Polonia, şi la Auschwitz au fost utilizate serviciile prizonierilor de război. O companie de 150 de ucraineni a fost înfiinţată în primăvara lui 1943. Aceştia erau folosiţi pentru paza în exteriorul

lagărelor şi pentru a controla deplasările între acestea. Deşi au fost amestecaţi cu germani din motive de siguranţă, 15 ucraineni au încercat să se revolte şi să evadeze în iulie 1942, reuşind să ucidă trei SS-işti.[192] Terorizarea deţinuţilor era asigurată şi cu ajutorul unei Companii de Câini, din care făceau parte circa 150 de gardieni. Antrenaţi lângă Birkenau, câinii erau folosiţi pentru a descuraja dezordinea la coborârea din vagoane sau la intrarea în camerele de gazare. Câinii SS erau dresaţi să atace organele genitale şi să ia urma evadaţilor.

Birkenau. Mlaştina cu mesteceni şi crematorii

Cele mai mari instalaţii de ucidere din întinsul teritoriu al mor- ţii peste care domnea Höss nu vor fi cele din vechiul lagăr, ci camerele de gazare construite mai târziu la Birkenau. Iniţial, lagărul Birkenau fusese gândit mai degrabă ca unul de tranziţie pentru prizonierii de război de pe frontul de est: Wehrmachtul capturase la începutul războiului din URSS trei milioane de prizonieri sovietici, 100 000 dintre aceştia fiind ofiţeri şi comisari politici de interes pentru interogatorii *Schutzstaffel.* Pe 25 septembrie 1941, aceştia trebuiau predaţi de Wehrmacht către SS. Din acest motiv, Himmler a ordonat pe 26 septembrie, prin intermediul lui Hans Klammer, care conducea departamentul de construcţii al SS, ca Rudolf Höss să înceapă construirea *Kriegsgefangenenlager* Birkenau (Auschwitz II) în zona satului evacuat Brzezinka, stabilind un buget de aproape nouă milioane de mărci în acest scop.[193] Şi garnizoana SS îşi va dubla efectivul în această perioadă, ajungând la 2 000 de persoane.[194]

Despărţit de Auschwitz I de o distanţă de trei kilometri şi de calea ferată, Birkenau era aşezat într-o pădure de mesteceni (de unde şi numele în germană şi în poloneză).[195] Era o alegere nefericită, zona fiind mlăştinoasă; o mare parte din energia deţinuţilor va fi irosită cu săparea unor şanţuri menite să colecteze apa şi să o deverseze în Vistula.[196]

Birkenau trebuia iniţial să găzduiască, în 30 de barăci, 17 000 de prizonieri în carantină. în alte 144 de barăci urmau să locuiască 80 000 de prizonieri în tranzit spre centrele de detenţie din Germania.[197] Câte 744 de deţinuţi (iniţial 550) urmau să doarmă în fiecare baracă, în paturi cu trei etaje, într-un spaţiu care însemna un sfert din cel rezervat deţinuţilor de la Dachau.[198] Cei între 90 000 şi 120 000 de prizonieri aşteptaţi urmau să fie separaţi de restul Zonei de Interes de un gard străbătut de curent electric de 760 de volţi.[199] între 7 şi 25 octombrie 1941, primii 10000 de prizonieri sovietici din acest lot vor ajunge la Auschwitz I în 12 trenuri cu vagoane pentru vite.[200] Deşi ningea, au fost dezbrăcaţi şi au intrat în lagăr goi, după ce au fost stropiţi cu dezinfectant.[201] Unii au fost ţinuţi dezbrăcaţi în curtea lagărului peste noapte, în plin ger.[202] Ei erau cei aleşi să construiască lagărul Birkenau.

Rudolf Höss a evocat după război condiţiile în care erau nevoiţi să supravieţuiască sovieticii, învinovăţindu-i pentru faptul că mureau, la propriu, de foame:

> Odată am văzut cum o coloană de câteva sute de prizonieri ruşi aflaţi pe drumul dintre Auschwitz şi Birkenau s-au năpustit brusc asupra grămezilor de cartofi depozitaţi lângă strada aflată dincolo de calea

ferată. Toţi, la unison, i-au surprins complet pe gardieni şi au fugit de lângă ei. Paznicii nu ştiau ce să facă. Din fericire, s-a întâmplat că tocmai treceam cu maşina prin zonă şi am putut restabili ordinea. Ruşii s-au aruncat în grămezile de cartofi. Era aproape imposibil să îi smulgi de-acolo. Unii dintre ei au murit în timp ce săpau în grămezi; alţii au murit în timp ce încă mestecau, cu mâinile pline de cartofi. Nu mai erau capabili de nici cea mai mică reţinere unul faţă de celălalt. Cea mai aprinsă dorinţă de autoconservare nu mai permitea nici un sentiment uman. Cazuri de canibalism se întâmplau destul de frecvent la Birkenau. Odată am găsit corpul unui rus întins între două grămezi de cărămizi. Corpul fusese spintecat cu un instrument tocit. Ficatul lipsea. S-au bătut unii cu alţii până la moarte doar pentru a mânca ceva. într-o zi, în timp ce călăream în afara gardului de sârmă ghimpată, am văzut un rus ghemuit în spatele unei grămezi de pietre, care mesteca o bucată de pâine. Un alt rus l-a lovit cu o cărămidă, astfel încât să-i poată smulge pâinea. Victima era deja moartă în spatele grămezii de pietre când am ajuns la locul faptei...[203]

Fiind obligaţi să mărşăluiască zilnic din lagărul vechi către cel în construcţie, în plină iarnă, aproape toţi ruşii vor muri până la venirea primăverii, cauza morţii lor fiind falsificată în registre (o practică brevetată de nazişti încă din perioada Proiectului T4).[204] Nu mai puţin de 3 150 au pierit numai în prima lună – un număr uriaş chiar şi pentru Auschwitz înainte de lansarea Soluţiei Finale.[205] Puţin peste 900 dintre ei mai trăiau la venirea primăverii, apucând mutarea în lagărul pe care îl construiseră. După două luni la Birkenau, mai toţi erau morţi.[206] „Trebuiau să fie

exterminaţi. Mureau ca muştele“, explica un deţinut polonez care i-a văzut în lagăr.[20] Moartea venea în somn, uneori ca o izbăvire; unul dintre puţinii supravieţuitori, Pavel Stenkin, povestea că, atunci „când venea timpul să ne trezim dimineaţa, cei care mai erau în viaţă încă se mişcau, iar în jurul lor erau doi sau trei morţi. Mergeai la culcare şi erai în viaţă, iar dimineaţa erai mort. Era moarte, moarte, moarte.“[208]

Un factor decisiv în transformarea lagărului Birkenau din- tr-un punct de tranzit destinat prizonierilor sovietici de război într-un centru de exterminare al evreilor a fost stingerea ofensivei Wehrmachtului în URSS. Fluxul de prizonieri scădea şi Germania se pregătea acum – după ce *blitzkrieg-u*l eşuase – pentru un război îndelungat şi total. Deţinuţii sovietici deveneau preţioşi: puteau fi folosiţi în fabricile de armament ale lui Gôring, fiind bărbaţi tineri – mai în putere decât evreii care se aflau deja de câţiva ani în ghetouri. Concomitent cu „înnămolirea“ din URSS, naziştii primeau din partea Slovaciei – un stat pe care îl patronau – o „ofertă“ neaşteptată şi, iniţial, nesolicitată: zeci de mii de evrei – familii întregi, cu femei şi copii, deşi ei ceruseră numai bărbaţi capabili de muncă grea.[209] Pentru că Birkenau se afla la mică distanţă de Slovacia – şi pentru că rămânea fără preconizaţi! deţinuţi sovietici – convertirea lagărului în centru de exterminare i s-a părut lui Himmler o idee firească în momentul în care Hitler i-a ordonat să lanseze Soluţia Finală.

Karl Bischoff, *SS-Hauptsturmführer-u*l care conducea lucrările de la Birkenau, va reuşi să finalizeze doar o parte din clădirile proiectate iniţial pentru sovietici până în martie 1942, când în lagăr vor începe

să sosească deportaţii evrei din toată Europa. Cu timpul, noi barăci vor fi ridicate, în ele fiind transferaţi şi deţinuţi bolnavi din lagărul Auschwitz I.[210] Deoarece era construit integral de nazişti, fără a folosi o infrastructură anterioară, cum se întâmplase la Auschwitz (deşi câteva clădiri izolate din vechea aşezare Brzezinka vor fi valorificate ocazional), Birkenau avea o structură geometrică. Fuseseră delimitate un sublagăr Bl, un sublagăr BII şi un sublagăr BIII – terminat doar în proporţie de 30% şi botezat Mexic (Meksyk) din pricina sărăciei de aici. La Mexic s-a lucrat între vara lui 1943 şi primăvara lui 1944, făcân- du-se loc pentru mutarea femeilor aduse din Ungaria.[211]

Fiecare sublagăr era împărţit în secţiuni desemnate prin litere; astfel, femeile vor fi cazate iniţial în secţiunea Bla, în timp ce bărbaţii locuiau în secţiunea BIb. Multă vreme, Auschwitz a fost rezervat exclusiv bărbaţilor, situaţia fiind schimbată de dorinţa guvernului slovac de a se dispensa de familiile întregite de evrei – decizie care va duce la transformarea Birkenau în lagăr de femei şi, apoi, la segregarea pe sexe. Abia sosirea femeilor, din 1942, va atrage aici medicii nazişti interesaţi de experimente privind sterilizarea. De asemenea, SS va trimite la Birkenau gardieni de sex feminin.[212]

Evreii deportaţi de la Theresienstadt au fost instalaţi în secţiunea Bllb, în vreme ce romii au fost aşezaţi în Bile.[213] în sublagărul Bllb vor fi înghesuiţi în total aproape 50 000 de evrei. Când capacitatea maximă era atinsă şi se aşteptau noi transporturi – precum

cele din Ungaria avea loc o „triere“: 4 000 de deţinuţi au fost lichidaţi astfel în martie 1944. Epidemiile de tifos efectuau pro priile „trieri“, putând ucide şi 11 000 de deţinuţi, aşa cum s-a întâmplat în martie 1943.[214]

La sfârşitul lui martie 1942, banda industrială de externii nare concepută de’Himmler pentru evreii din Europa era tot mai limpede orientată spre Birkenau, în vreme ce evreii polonezi erau deja anihilaţi la Chelmno, Belzec, Majdanek şi, în curând, la Treblinka şi Sobibor. Transporturi de pe întregul continent începeau să sosească la Auschwitz-Birkenau, prizonierii fiind admişi provizoriu în tabără, în aşteptarea construirii camerelor de gazare: 1 000 de evreice din Slovacia au venit pe 26 martie; în următoarea lună au ajuns alţi 6 000 de evrei slovaci. Pe 30 martie au fost transportaţi la Auschwitz 1 112 evrei din Paris.[215] Soluţia Finală căpătase dimensiunile europene visate de Hitler.

în acel moment, decizia privind Soluţia Finală era deja cunoscută de demnitarii nazişti, lucru atestat de jurnalul lui Goebbels, cel care scria pe 27 martie 1942: „Procedura este destul de barbară – una care nu trebuie descrisă aici, în mod categoric. Nu va mai rămâne mare lucru din evrei. în ansamblu, aproximativ 60 la sută vor trebui să fie lichidaţi, în timp ce doar 40 la sută pot fi utilizaţi ca forţă de lucru.“[216] Procedura, aprecia Goebbels, „deşi barbară, e pe deplin meritată de ei“, fiind aplicată „cu o circumspecţie considerabilă şi în conformitate cu o metodă care nu atrage prea multă atenţie“.[217] După revolta ghetoului din Varşovia, din primăvara lui 1943, îngrijoraţi de faptul că centrul de exterminare de la Treblinka devenise prea cunoscut, naziştii au dirijat şi evreii din vechea capitală poloneză la Auschwitz, gazând sau mutând în alte lagăre 10 000

de prizonieri de la Birkenau pentru a le face loc.[218]

Pe 16 decembrie 1942, Himmler ceruse ca toţi cei desemnaţi ca „ţigani“ (populaţii *sinti* şi *roma)* să fie deportaţi într-un lagăr SS – RSHA stabilind pe 29 ianuarie 1942 că acest lagăr va fi Auschwitz.[219] Lagărul romilor *(Zigeunerlager)* a fost organizat în secţiunea Bile, urmând să funcţioneze vreme de 17 luni. Aici, doctorul Mengele – medicul principal al sublagărului pentru o vreme, înainte de a fi promovat – beneficia de o baracă pentru experimente pe oameni. Sosirea romilor la Birkenau a început în februarie 1943. în martie, pe fondul unei epidemii de tifos, aproape 2 000 dintre ei au fost gazaţi fără a mai fi înregistraţi.[220] La Birkenau vor ajunge, până în iulie 1944 – când deportările încetează –, 23 000 de *zigeuner roma* şi *sinti* din Germania, Rusia, Cehoslovacia, Austria, Franţa, Ungaria, Olanda, Iugoslavia, Lituania, Belgia.[221] Dintre aceştia, circa 21 000 vor fi gazaţi.[222]

Romii au beneficiat, cel puţin iniţial, de unele drepturi suplimentare în raport cu evreii, fiind lăsaţi să locuiască împreună, în familii. Ei erau scutiţi de muncă şi puteau să poarte hainele cu care intraseră în lagăr. Eddy de Wind susţine că „ţiganii primeau mai multă pâine decât ceilalţi şi cumpărau cu ea cârnaţi şi cartofi, strecuraţi în lagăr de prizonierii obişnuiţi, (...) cântau şi dansau toată ziua, iar deţinuţii căscau ochii la garduri, până ce erau bătuţi de paznici“.[223] Totuşi, din cauza condiţiilor precare din secţiunea Bile, romii nu vor avea nici o şansă de supravieţuire: folosind pretextul epidemiilor din *Zigeunerlager,* care riscau să afecteze tot lagărul Birkenau, SS-iştii au decis în vara lui 1944 desfiinţarea acestuia. Aşa cum observă acelaşi Eddy de Wind, „cu ţiganii, lucrurile stăteau la fel ca şi cu evreii.

Deşi formau un grup mult mai mic şi aveau în diferitele ţări ale Europei o poziţie socială mai puţin importantă decât cea a evreilor, în Birkenau tot «la furnal» ajungeau. în plus, prezenţa lor în lagăre demonstra că persecuţia evreilor nu era în esenţă o «luptă anticapitalistă împotriva plutocraţiei mondiale evreieşti»“, ci o problemă rasială.[224] Momentul de vârf al gazării romilor a fost atins în noaptea de 2 spre 3 august 1944, când 3 000 dintre aceştia au fost ucişi.[225]

Pe 27 februarie 1942, Himmler s-a întâlnit cu arhitectul de Ia Auschwitz-Birkenau, Karl Bischoff. Cei doi au stabilit că Birkenau trebuia să aibă propriile capacităţi de gazare. Aşa a apărut Căsuţa Roşie (Buncărul numărul 1), testată în premieră pe 20 martie 1942.[226] Aceasta avea o capacitate de ucidere de 700-800 de persoane;[227] în ea îşi vor găsi sfârşitul evreii din Slovacia şi Silezia.[228] Era, la origine, o casă din vechiul Birkenau, plasată la o distanţă considerabilă de barăci, nu o construcţie specială SS, iar trupurile puteau fi îngropate de *Sonderkommando-u*| evreiesc în zona mâloasă din proximitate. Primii membri ai *Sonderkommando-u*|*ui* de la Birkenau au fost 200 de slovaci ajunşi în lagăr în martie 1942;[229] refuzul de a face parte dintr-un *Sonderkommando* era pedepsit cu uciderea pe loc.

O altă clădire destinată gazării, Căsuţa Albă (Buncărul numărul 2), era formată din patru camere, având o capacitate de ucidere de 1 200 de oameni.[230] în vreme ce Căsuţa Roşie va fi dărâmată în 1943, după ce noi clădiri de gazare vor fi ridicate la Birkenau, Căsuţa Albă va fi conservată până în mai 1944, când va fi reutilizată pentru a ucide evreii maghiari care veneau în număr fără precedent în lagăr. Căsuţa Albă a fost

folosită în premieră la începutul lui iulie 1942, exterminând un grup de 600 de persoane, în Căsuţa Roşie şi Căsuţa Albă vor pieri evrei din toată Europa, începând cu cei din vest (Franţa, Belgia, Olanda, Luxemburg) şi terminând cu cei estici (Iugoslavia, Polonia, Slovacia).[231] La începutul lui septembrie 1942, abia ajuns în lagăr, doctorul Johann Kremer nota în jurnalul său: „Am fost prezent pentru prima dată la o acţiune specială la ora 3 dimineaţa. Prin comparaţie, infernul lui Dante pare aproape o comedie. Auschwitz este numit pe bună dreptate un lagăr de exterminare!“ Kremer urmărise gazarea a 78 de fete şi 70 de băieţi care aveau mai puţin de 15 ani. Asta nu îl împiedica să consemneze, satisfăcut, că găsise la Auschwitz o „climă tropicală cu 28 de grade Celsius la umbră, praf şi muşte nenumărate! Mâncare excelentă în Casa Ofiţerilor. în această seară, de exemplu, am servit ficat de raţă cu varză acră la preţul de 0,40 mărci, cu roşii umplute, salată de roşii etc.“[232] Cu totul altfel vedea lucrurile Dario Gabbai, un evreu din Salonic obligat să lucreze în *Sonderkommando*-|x| care scotea cadavrele din camerele de gazare: „Când deschideam uşile, vedeam oamenii care cu o jumătate de oră înainte intraseră, îi vedeam încă stând în picioare, unii negri, alţii albaştri din pricina gazului. Nu avuseseră unde să se ducă. Morţi. Dacă închid ochii, singurul lucru pe care îl văd sunt oameni stând în picioare, femei cu copii în braţe.“[233]

Uciderea sistematică a copiilor devenise o realitate cotidiană la Birkenau. Dacă se întâmpla ca un copil evreu să se nască în lagăr, el era ucis imediat după naştere.[234] în mai 1942, primii copii au fost văzuţi intrând în lagăr şi fiind introduşi în camerele de gazare

împreună cu părinţii lor.[235] Peste 400 de copii care nu împliniseră 12 ani au fost aduşi de la Paris şi ucişi pe 26 august 1942. Peste două zile au sosit 280 de copii sub 16 ani, tot de la Paris, majoritatea fiind la rândul lor gazaţi. Unul dintre supravieţuitori îşi aminteşte cum, la coborârea din vagoane, „un bebeluş, smuls din braţele mamei sale, a fost aruncat într-un stâlp. Mama, înnebunită de durere, a început să ţipe. SS-istul a lovit-o violent cu patul armei peste cap. Ochii ei erau istoviţi, striga îngrozită, iar părul său frumos s-a colorat cu propriul sânge. A fost ucisă cu un glonţ în cap.“.[236] O evreică slovacă, Lilli Kopecky, a descris scena în care un evreu olandez îşi căuta familia: „«Unde este soţia mea, unde sunt copiii mei?» Evreii din cazarmă i-au spus: «Priveşte la coşul de fum. Ei sunt acolo. Acolo sus.» Dar evreul olandez i-a blestemat. «Există atât de multe tabere în jur», a spus el. «Mi-au promis că vom fi ţinuţi împreună.»“[237] Lilli îl înţelegea pe olandez, pentru că fusese la rândul ei sceptică: „Când am venit la Auschwitz, am simţit mirosul dulce. Ne-au spus: «Acolo oamenii sunt gazaţi, la trei kilometri, acolo». Nu am crezut.“[238]

în 1944, când la Birkenau au ajuns copiii din Ungaria, „domnii de la SS nici măcar nu aveau răbdare să aştepte cuviincios cinci minute până când gazul îşi făcea efectul. A trebuit să aruncăm copiii pe jumătate vii în şanţuri. Un grec, Lotsi Mordechai, nu a mai putut îndura şi a sărit şi el. La acel moment, mulţi se săturase- ră.“[239] Conform unei mărturii, în vara lui 1944 SS-iştii începuseră să încurajeze femeile să îşi abandoneze fiii şi fiicele la Birkenau, pentru a-şi salva viaţa lucrând în alte lagăre. Cele care refuzau erau gazate împreună cu copiii în Crematoriul IV. Aşteptând

să intre în camera de gazare, o fetiţă care nu înţelegea ce se întâmplă şi se plictisea a început să danseze, SS-iştii adunându-se în jurul său şi încurajând-o.[240] în amintirile sale din lagăr, Eddy de Wind descrie gazarea unui alt grup de copii: „îmi amintesc o zi în care trebuiau să fie gazaţi 250 de copii evrei polonezi. După ce au fost dezbrăcaţi, s-au aliniat de bunăvoie într-un şir lung. Intonând *Şema Israel,* rugăciunea iudaică a morţilor, au intrat în camera de gazare într-o ordine desăvârşită.“[241] Adolescenţii insuficient dezvoltaţi pentru muncă erau ţintiţi sistematic de SS-işti, care măsurau regulat înălţimea prizonierilor, susţinând că pregătesc un transport pentru „lagărul copiilor“; în realitate, cei care nu îndeplineau baremul de înălţime – adesea copii de 12, 13 sau 14 ani – erau gazaţi.[242]

Totuşi Himmler şi arhitectul Karl Bitschoff nu erau mulţumiţi de capacitatea de exterminare de la Birkenau: pentru ca ordinul Fuhrerului privind distrugerea evreilor europeni să fie executat rapid, aceasta trebuia să crească. în consecinţă, arhitectul Walter Dejaco va concepe Crematoriul II şi Crematoriul III, gândite – pe modelul Crematoriului I din vechiul lagăr Auschwitz I – ca un ansamblu ce includea camere de gazare şi instalaţii de ardere. Primul a fost gata în martie 1943, iar următorul – o lună mai târziu.[243] Uşile izolate perfect – pentru a nu permite oxigenului să pătrundă în încăpere în etapa gazării – se deschideau acum în exterior, deoarece prizonierii obişnuiau să se adune în dreptul acestora în timpul agoniei, încercând să le deschidă – formând astfel maldăre de cadavre care nu mai permiteau accesul dacă uşa trebuia împinsă. Trupurile erau urcate în crematoriu cu ajutorul unui lift şi erau arse.[244]

Dacă în dispozitivul de pază SS care asista la gazare – compus adesea numai din două persoane – se aflau şi gardieni sadici, victimele nici măcar nu mai ajungeau în camera de exterminare. Un psihopat sexual din *Schutzstaffel* avea obiceiul să aleagă câteva fete care îşi aşteptau moartea în faţa crematoriului, să le oblige să se dezbrace şi, după ce le admira o vreme, să le împuşte în organele sexuale.[245] Un membru al unui *Sonderkommando* i-a descris în detaliu medicului de Wind desfăşurarea unei gazări la Birkenau:

> Veneau câte 700 până la 1 000 de oameni deodată. Toţi amestecaţi: bărbaţi, femei şi copii, sugari şi oameni încărunţiţi, sănătoşi şi bolnavi. De obicei, tinerii şi tinerele în putere erau selectaţi la tren, dar uneori ajungeau la crematoriu transporturi întregi, fără selecţie. Oamenii erau băgaţi mai întâi în camera de aşteptare A şi după aceea, printr-un gang îngust, în spaţiul B. Acolo atârnau de pereţi tot felul de lozinci, precum: *Halte dich sauber* (Rămâi curat!), *Vergesse nicht deine Seife* (Nu uita săpunul!), ca oamenii să aibă până în ultimul moment iluzia că ajung într-o baie. în toate cele patru colţuri stătea câte un SS-ist cu o mitralieră. Dar nu au fost niciodată nevoiţi să le folosească, oamenii erau liniştiţi. (...) Apoi intra întreaga trupă la „baie“. Era un spaţiu larg, luminat cu neoane. De tavan atârnau trei rânduri de duşuri. După ce erau cu toţii înăuntru, se trântea uşa mare, manevrată electric şi izolată ermetic cu cauciuc. Apoi se desfăşura drama. Gazul se afla în cutii de tinichea, iar în ele grăunţe de dimensiunea bobului de mazăre, probabil cristale de gaz concentrat, cianură de etan, „ciclon“. în tavan erau găuri prin capetele de duş. SS-istul golea cutiile printr-una din acele găuri, pe care o închidea imediat

la loc. Apoi se forma gazul şi în cinci minute totul se termina.[246]

Cinci coşuri produse de compania Topf & Söhne din Erfurt scuipau zilnic cenuşa provenită din câte 720 de corpuri. Implicarea acestei companii era departe de a fi nevinovată: ingine- rul-şef de la Topf & Söhne a fost de faţă la gazarea şi arderea a 45 de evrei în martie 1942, când s-a făcut verificarea instalaţiilor. Când crematoriile se stricau, angajaţii Topf & Söhne le reparau la faţa locului, înţelegând exact ce se întâmplă în lagăr. Mai târziu, încă două crematorii (IV şi V) vor fi ridicate, renunţându-se la subsol pentru a simplifica transportarea cadavrelor.[247] în total, în Crematoriile II, III, IV şi V de la Birkenau – fără a lua în calcul Căsuţa Albă şi Crematoriul I din vechiul lagăr – puteau f i asasinaţi şi arşi în fiecare zi 4 700 de evrei. în cursul unui singur anotimp puteau fi anihilaţi aproape 500 000 de oameni.[248]

Şi la Birkenau, marea problemă cu care se confruntau naziştii în cadrul Soluţiei Finale nu erau crimele propriu-zise, cât dispensarea de cadavre. într-o zonă mlăştinoasă, cadavrele intrate în descompunere în imensele gropi comune infestau inevitabil pânza freatică. Epidemiile măcinau lagărul; aerul era irespirabil. Pentru a împiedica o catastrofă sanitară – care îi ameninţa interesele economice dar şi pentru a şterge urmele propriilor crime, Himmler va decide în cursul vizitei pe care a efectuat-o pe 17 iulie 1942, ca trupurile evreilor care fuseseră iniţial îngropaţi să fie deshumate şi arse. Sarcina a fost preluată de Franz Hossler, care va organiza un *Sonderkornmando* compus din aproape 1 500 de oameni. Evreii care lucrau în acest batalion de deshumare au încercat să evadeze în

noiembrie 1942, înţelegând că urmează să fie şi ei gazaţi. Au fost ucişi pe 9 decembrie, un nou *Sonderkornmando* fiind format din transporturile care nu conteneau să sosească. Pentru că mulţi componenţi ai acestuia alegeau să se sinucidă, aruncându-se în gropile comune sau în gardul electric, fusese stabilită o pedeapsă specială pentru tentativele de suicid: introducerea victimelor în cuptoare – cu tot corpul sau numai cu jumătate din acesta – şi arderea lor în etape. O alternativă era stropirea cu benzină şi transformarea „vinovaţilor" în torţe vii, care alergau prin lagăr.[249] Cel care coordona aceste torturi era *SS-Haiiptscharfiihrer* Otto Moli, comandantul crematoriilor, considerat unul dintre cei mai sadici SS-işti din dispozitiv. îi sunt atribuite până în 20000 din crimele de la Birkenau, el având obiceiul de a-i arunca direct în cuptoare pe deţinuţii care se împotriveau gazării.

Scrisorile ascunse de componenţii *Sonderkommando-urilor* de la Birkenau printre haine sau chiar în pământ oferă detalii despre comportamentul SS-iştilor în momentele care precedau gazarea, comportament lipsit de orice cenzură morală – aceştia fiind convinşi că toţi martorii urmau să fie ucişi. Un *Scharfiihrer* din *Schutzstaffel* obişnuia să atingă organele sexuale ale fiecărei femei care intra dezbrăcată în camera de gazare. Alţi SS-işti erau mai selectivi, introducându-şi mâna numai în vaginul femeilor pe care le găseau interesante.[250]

Membrii *Sonderkommarido-uriîor* erau consideraţi suficient de importanţi încât să fie aleşi personal de Johann Schwarzhuber, *Schutzhaftlagerführer-u|* de la Birkenau şi cel care conducea selecţia. Un rol special le revenea medicilor din *Sonderkommando,* care erau

obligaţi să extragă dinţii de aur din gura cadavrelor. Aceştia erau smulşi cu tot cu oase, dizolvate ulterior într-o cadă de acid clorhidric.[251] Dinţii erau topiţi în lingouri de jumătate de kilogram, care erau predate unui SS-ist în fiecare zi de vineri. Un deţinut care lucra la topitorie a estimat în toamna anului 1944 că obţinuse în acest mod, de-a lungul timpului, 2 000 de kilograme de aur.[252] în perioada Holocaustului maghiar se puteau recolta până la 10 kilograme de aur pe zi.[253] în cazul în care un dinte de aur era uitat în gura unui evreu gazat, medicul-prizonier vinovat primea 25 de lovituri cu vâna de bou.[254]

După mai multe căutări, şi la Birkenau a fost adoptată „metoda Blobel“ de ardere a cadavrelor în gropi unde trupurile erau dispuse între straturi succesive de metal care striveau oasele sub greutatea lor pe măsură ce carnea stropită cu benzină se topea.[255] în cursul distrugerii evreimii maghiare, dar şi al lichidării ghetoului Lódz, au fost utilizate inclusiv aceste gropi de ardere pentru dispensarea de cadavre – crematoriile nu mai făceau faţă numărului imens de gazări zilnice.

Deşi fusese nemulţumit de criza sanitară de la Birkenau, Himmler a ajuns în timpul vizitei din iulie 1942 la concluzia că Rudolf Höss îndeplinise excelent misiunea pe care i-o încredinţase pe 30 aprilie 1940, când îl numise comandantul nou-înfiinţatului lagăr de la Auschwitz. Höss pregătise în onoarea *Reichsführer-u*|*ui-SS* o gazare demonstrativă în cele patru camere din Căsuţa Albă. (Deşi nu se dădea în vânt după ele,

Himmler asista regulat la execuţii şi la proceduri de gazare, poate pentru că era singurul demnitar nazist care i le putea povesti lui Hitler.) în urma vizitei, Höss a fost promovat în rang.[256]

După construirea crematoriilor de la Birkenau, Auschwitz va deveni epicentrul Holocaustului. Din cei 500 000 de evrei lichidaţi de nazişti în 1943, jumătate au murit de Auschwitz.[257] Totuşi ceea ce era mai rău urma să se petreacă abia în următorul an. între noiembrie 1943 şi mai 1944, Rudolf Höss a fost înlocuit în fruntea lagărului Auschwitz de *SS-Obersturmbannführer* Arthur Liebehenschel, lui Höss fiindu-i încredinţată în schimb o poziţie comodă de inspector-adjunct al lagărelor SS. Höss intrase în dizgraţia lui Himmler după ce anchetatorii SS descoperiseră o aventură a acestuia cu o deţinută austriacă, în urma căreia femeia rămăsese însărcinată. Intransigenţa lui Himmler era greu de înţeles, în condiţiile în care acesta avea la rândul său o aventură extraconjugală; totuşi nici măcar intervenţia lui Martin Bormann nu l-a putut salva pe Rudolf Höss.[258] Liebehenschel, care era interesat de productivitate, s-a arătat mai blând decât Höss – acesta fiind retrimis urgent la Auschwitz în momentul lansării marii operaţiuni de exterminare a evreilor din Ungaria, despre care se considera că necesită întreaga cruzime a vechiului comandant.[259] în cea din urmă parte a existenţei sale, Auschwitz-Birkenau va fi condus de Richard Baer, de numele căruia se leagă crimele din ultimele zile ale lagărului, când a început evacuarea spre Reich.[260]

Revenit în lagăr în fruntea întregului dispozitiv SS (atât de la Auschwitz, cât şi de la Birkenau), Höss –

care îşi lăsase familia aici pe perioada transferului în Germania – a luat măsuri energice pentru uciderea evreilor din Ungaria. Au fost săpate noi gropi pentru arderea cadavrelor. *Sonderkommando-u*| specializat în dispensarea de cadavre, care avea iniţial 200 de componenţi, a fost extins la aproape 1 000 de persoane.[261] Calea ferată spre Birkenau a prelungită până în dreptul crematoriilor, astfel încât între selecţie şi gazare să nu mai existe decât câteva minute de mers pe jos.[262] Anihilarea evreimii maghiare a fost cel mai cumplit moment din istoria lagărului, 320 000 de oameni fiind ucişi în aproape două luni, între mai şi iulie 1944.[263]

La fiecare transport, între 70% şi 100% dintre deportaţi ajungeau imediat în camerele de gazare din interiorul Crematoriilor II, III, IV şi V.[264] Dimineaţa, la ora 5.00, orchestra evreiască intona un cântec de deşteptare, acoperind zgomotul produs de prima selecţie a zilei; la ora 6.00, când gardienii deschideau uşile barăcilor, mirosul de carne arsă pătrundea în interior odată cu lumina zorilor.[265] Orchestra de la Birkenau – obligată să cânte în timpul gazărilor, dar şi în concerte pentru SS-işti, care se considerau melomani – era condusă de violonista Alma Rose, nepoata lui Gustav Mahler.[266]

Himmler a hotărât, în mai 1944, lichidarea ghetoului din Lodz, care rezistase până atunci datorită utilităţii sale industriale. Centrul de exterminare din Chelmno, care fusese gândit iniţial pentru evreii din Lodz, a fost repus pe picioare, primind la sfârşitul lui iunie 1944 un prim transport de 7 000 de evrei.[267] Totuşi capacitatea de ucidere de aici era mult sub cea de la Auschwitz – iar crimele trebuiau să se desfăşoare rapid, pentru că

Armata Roşie înainta ameninţător. în consecinţă, trenurile morţii au fost redirecţionate spre Silezia. Din august 1944, 70 000 de evrei din Lodz au fost deportaţi la Auschwitz, crematoriile funcţionând din nou la capacitate maximă.[268] Pentru a rezista, gardienii responsabili de gazări primeau porţii mari de alcool, în vreme ce deţinuţii din *Sonderkommando-uri* îşi procurau alcool metilic, botezat şnaps.[269]

Evadări şi rezistentă

în ciuda măsurilor drastice de pază, au fost înregistrate 196 de evadări reuşite de la Auschwitz din 928 de tentative consemnate oficial.[270] Dintre cei care au încercat să fugă, 50 erau femei şi 878 bărbaţi.[271] Numărul tentativelor a crescut de la an la an, pe măsură ce lagărul se umplea şi deţinuţii înţelegeau ce se întâmplă acolo. Dacă în 1940 doar doi prizonieri au încercat să fugă, în 1942 – când a început aplicarea Soluţiei Finale – au existat 173 de încercări de evadare, în vreme ce în 1944 numărul acestora a sărit de 300.[272] Cele mai multe tentative de evadare au aparţinut polonezilor: 439.[27]’ Mulţi dintre aceştia făceau parte din grupări de rezistenţă şi beneficiau de o reţea de sprijin mai importantă – atât în lagăr, cât şi în exterior. Şi 213 sovietici au încercat să fugă, unii dintre aceştia fiind prizonieri de război cu antrenament militar.[271] Din rândul evreilor – care erau cea mai vulnerabilă categorie, neputând fi siguri de sprijin în exterior – 150 de deţinuţi au încercat să scape.[275]

Prima evadare a fost cea reuşită de polonezul Tadeusz Wiejowski pe 6 iulie 1940.[276] Wiejowski a beneficiat de sprijinul muncitorilor din interiorul lagărului. Cu ajutorul organizaţiei de rezistenţă *Armia*

Krajowa, şapte prizonieri sovietici de război au putut evada cu succes în toamna lui 1941. Pe 29 decembrie 1942, polonezii Boleslaw Kuczbara, Jan Komski-Baras şi Mieczyslaw Januszewski, precum şi germanul Otto Kusel au reuşit să fugă din lagăr într-o căruţă, pretinzând că sunt prizonieri transportaţi de un gardian SS (ei furaseră în acest scop o uniformă).[277] S-au putut ascunde tot cu ajutorul *Armia Krajowa.*

Pedepsele crunte reprezentau un factor major de descurajare, colegii de bloc ai evadatului fiind torturaţi şi condamnaţi la moarte prin înfometare. Fugarii recuperaţi – vii sau morţi – erau expuşi sau puşi să defileze cu un însemn pe care scria „Ura, ura, m-am întors!“[278] Totuşi, când prizonierii lucrau în afara lagărelor propriu-zise, în Zona de Interes extinsă, tentaţia fugii era mare, pentru că un singur gard *(Grosse Postenkette)* îi despărţea de libertate.[279] Când componenţii unei companii penale au încercat să evadeze, în iunie 1942 (nouă au şi reuşit, restul fiind ucişi), nu mai puţin de 340 de deţinuţi au fost executaţi drept pedeapsă. Pe 20 iunie 1942, ucraineanul Ghenek Bendera şi polonezul Kazik Piechowski, asistaţi de preotul Josef Lempart şi de Stanislaw Jaster, au izbutit cea mai spectaculoasă evadare de la Auschwitz, furând uniforme şi un automobil SS şi trecând nederanjaţi de poartă – ba chiar înjurând gărzile pentru lentoarea cu care se mişcau şi fiind salutaţi cu *„Heil Hitler“* de SS-işti.[280] Ei au profitat de faptul că Ghenek Bendera lucra la garajul auto, având posibilitatea să „organizeze“ o maşină, în vreme ce Kazik Piechowski a descoperit din întâmplare camera în care erau depozitate uniformele *Schutzstaffel.*[23]' Au fost consemnate şi evadări în cuplu, ale unor prizonieri între care se înfiripase o relaţie de

dragoste. Cyla Stawiska şi Jerzy Bielecki au fugit cu succes în iulie 1944, în vreme ce Mala Zimetbaum şi Edward Galinski au fost capturaţi la puţină vreme după fugă, murind la Auschwitz (Edward a fost executat, iar iubita sa şi-a luat singură viaţa, înainte de execuţie).[282]

Chiar şi în perioada târzie a existenţei lagărului Birkenau evadările erau posibile, deşi SS a sporit constant măsurile de siguranţă. Roman Cieliczko şi Jerzy Tabeau au reuşit să fugă în noiembrie 1943, întrerupând curentul electric şi tăind gardul cât să se poată strecura în exterior, pierzându-şi urma în pădurea de mesteceni şi apoi în Vistula. După ce au ajuns la Goczatkowice şi au primit ajutor din partea Rezistenţei poloneze (amândoi erau polonezi, Tabeau fiind membru al mişcării armate *Zwiqzek Walki Zbrojnej),* Jerzy Tabeau a început să scrie, din decembrie 1943, un raport despre Auschwitz-Birkenau care va deveni public în noiembrie 1944.[283]

Witold Pilecki s-a lăsat capturat de nazişti pe 19 septembrie 1940, după ce acceptase misiunea de a informa Rezistenţa poloneză în privinţa situaţiei de la Auschwitz. El a ajuns în lagăr pe 21 septembrie şi a început să organizeze o celulă de spionaj, transmiţând constant rapoarte în exterior prin intermediul deţinuţilor polonezi care erau eliberaţi sau evadau.[284] Graţie informaţiilor excepţionale oferite de Pilecki, guvernul polonez în exil, condus de Wladyslaw Sikorski, a cunoscut constant situaţia de la Auschwitz, putând ţine la curent şi Londra sau Washingtonul. în noaptea de 26 spre 27 aprilie 1943, Witold Pilecki, Edward Ciesielski şi Jan Redzej au evadat.[285] Datele furnizate de aceştia puteau fi coroborate la acel moment cu cele livrate de soldatul sovietic Pavel Stenkin, care reuşise

să scape în primăvara lui 1942, după ce fusese trimis în afara lagărului pen tru a recupera cadavrul unui camarad.[286] Totuşi mărturisirile lui Stenkin nu au fost crezute de sovietici, care bănuiau că acesta fusese eliberat de germani pentru a-i spiona.

În martie 1943, situaţia de la Auschwitz a fost semnalată Aliaţilor şi de Rezistenţa poloneză.[287] În ciuda tuturor acestor eforturi de informare, la Conferinţa din Insulele Bermude pe tema refugiaţilor evrei, organizată de britanici şi americani între 19 şi 30 aprilie 1943, decizia adoptată a fost că numai înfrângerea lui Hitler putea pune capăt Holocaustului. Un Comitet al Refugiaţilor de Război înfiinţat atunci a reuşit totuşi să salveze, utilizând donaţii evreieşti şi fonduri guvernamentale, circa 200 000 de oameni.[288]

La începutul lui 1944, agentul polonez Wanda a oferit britanicilor un raport precis despre crimele de la Auschwitz-Birkenau, estimând corect durata procedurii de gazare şi chiar numărul total al victimelor de până atunci.[289] Rudolf Vrba şi Alfréd Wetzler au evadat de la Auschwitz în aprilie 1944, întocmind Raportul Vrba-Wetzler, care detalia pe 33 de pagini procedura de gazare folosită de naziști şi prezenta chiar şi eticheta unui recipient de Zyklon B. Acest document – considerat în premieră credibil de Aliaţi – a avut consecinţe majore în stoparea deportărilor din Ungaria, estimându-se că a salvat peste 100 000 de vieţi. Bazându-se pe el, regele Suediei, preşedintele Roosevelt şi papa au intervenit pe lângă amiralul Horthy pentru a pune capăt transporturilor spre Auschwitz.[290] Czeslaw Mordowicz şi Arnost Rosin au reuşit să evadeze în aprilie 1944, redactând la rândul lor un raport de şapte pagini.[291] Documentele oferite de

Jerzy Tabeau, Rudolf Vrba, Alfréd Wetzler, Czeslaw Mordowicz şi Arnost Rosin au fost compilate în noiembrie 1944 de către United States War Refugee Board sub numele „Lagărele de exterminare de la Auschwitz (Oswişcim) şi Birkenau din Silezia Superioară“ (cunoscut ulterior ca Protocolul de la Auschwitz). Pentru a dezminţi informaţiile care începeau să iasă la lumină în Occident, evreii transportaţi la Auschwitz de la Theresienstadt (un prim lot de 5 000 a ajuns în septembrie 1943) au fost obligaţi să trimită scrisori celor rămaşi în ghetoul din Boemia, lăudând condiţiile din lagăr.[292]

Cea mai articulată tentativă de revoltă împotriva naziştilor a avut loc pe 7 octombrie 1944, când membrii *Sonder- kommando-u|ui* care răspundea de Crematoriului IV de la Birkenau au înţeles că urmează să fie ucişi. SS decisese din septembrie, după apogeul Holocaustului maghiar, lichidarea martorilor din *Sonderkommando-ori* (oricum omorâţi regulat, în condiţii normale, o dată la patru luni).[293] Pentru că aceştia ştiau exact ce se întâmplă în camerele de gazare, germanii au apelat la o stratagemă, selectând 200 dintre ei sub pretextul mutării într-un alt lagăr; peste noapte au fost ucişi, iar trupurile lor au fost arse în secret chiar de SS-işti, pentru a nu alarma restul de 700 de componenţi ai *Sonderkommando-|i||x|,* de care doreau să se dispenseze în lunile următoare. Totuşi planul a eşuat, pentru că trupurile colegilor lor – carbonizate doar parţial – au fost recunoscute a doua zi de către deţinuţi.[294] Aceştia pregăteau de câteva luni, în secret, o rebeliune, intenţionând să arunce în aer crematoriile. Un grup de voluntare evreice – Ella Gărtner, Regina Safirsztain şi Ester Wajcblum –

aduceau în lagăr praf de puşcă de la fabrica de muniţii Weichsel-Union-Metallwerke, pe care îl predau unei alte membre a Rezistenţei evreieşti, Roza Robota; în acest mod, praful de puşcă ajungea la liderii Rezistenţei, care erau membri ai *Sonderkommando*Când aceştia au fost anunţaţi că un nou grup de 300 de voluntari este alcătuit de SS în vederea „mutării" în alt lagăr, ei au lansat revolta, deşi nu erau suficient pregătiţi. Circa 250 de deţinuţi din *Sonderkommando-orWe* aferente Crematoriilor IV şi II au pierit încercând să-i atace pe SS-işti cu răngi, târnăcoape, ciocane şi pietre, iar alţii 200 au fost executaţi ulterior, drept răzbunare.[296] Totuşi ei au reuşit să ucidă mai mulţi gardieni SS, aruncându-l pe unul dintre ei în cuptorul Crematoriului II.[297] De asemenea, au reuşit să incendieze Crematoriul IV. Toate cele patru femei implicate în pregătirea rebeliunii au fost identificate şi executate.[298] Un supravieţuitor i-a relatat lui Eddy de Wind momentul rebeliunii: „A fost un plan pus la cale de cei 243 de greci şi de alte naţionalităţi din *Sonderkommando.* Reuşiseră să ia de la fabrica Auto Union o mitralieră cu 2 000 de cartuşe. Benzină aveau din belşug. S-au aruncat pe SS-işti şi i-au doborât, au dat foc crematoriului şi au omorât paznicii de la gard. Din păcate, sute dintre ei s-au răzgândit în ultimul moment, de frică. în zece minute au mobilizat întregul SS de la Birkenau. A fost adus şi SS-ul din Auschwitz şi oamenii noştri, care trecuseră deja de gard, au fost încercuiţi! 25 au fost omorâţi pe loc, ceilalţi – arşi în zilele următoare."[299]

Evadările reuşite depindeau în mare măsură de sprijinul Rezistenţei poloneze. După cum scria Rudolf

Höss în iulie 1940, „populaţia locală este fanatic poloneză şi gata să facă orice împotriva detestatei garnizoane SS din tabără. Fiecare prizonier care reuşeşte să scape poate conta pe tot ajutorul posibil imediat ce ajunge la prima gospodărie poloneză.“[300] în mai 1943 a fost fondat *Kampfgruppe Auschwitz* (Grupul de Luptă Auschwitz) de către Jozef Cyrankiewicz şi Hermann Langbein.[301] Formaţiuni precum *Zwiqzek Walki Zbrojnej* (ZWZ), devenită ulterior *Armia Krajowa* (AK), reuşeau să pregătească mici sabotaje, să introducă ocazional arme în lagăr şi să îi ajute pe fugari. Circa 200 de disidenţi polonezi au fost arestaţi pentru că ajutau fugarii şi forţele de rezistenţă.

Sfârşitul Auschwitz-ului. Marşul mortii

în vara lui 1944, Aliaţii ştiau deja în detaliu ce se petrece la Auschwitz. Churchill observa în iulie 1944 că în lagăr avea loc „probabil cea mai mare şi mai oribilă crimă comisă vreodată în toată istoria lumii“.[302] Când Congresul Mondial Evreiesc din Geneva – structură foarte activă în transmiterea informaţiilor dinspre Europa nazificată către Marea Britanie şi America – a cerut bombardarea crematoriilor de la Auschwitz-Birkenau, Churchill i-a scris lui Anthony Eden să convingă aviaţia britanică să se implice, invocând numele său dacă e nevoie.[303] Modul în care a acţionat liderul britanic – pasând unui coleg responsabilitatea cu rugămintea de a interveni pe lângă militari – arată însă că problema era tratată cu o indignare mai degrabă platonică: Churchill ar fi avut cu totul alte mijloace de a se impune dacă ar fi dorit cu adevărat să bombardeze Auschwitz-ul. Britanicii au încercat să plaseze problema americanilor, pe care îi considerau mai bine pregătiţi

pentru bombardamente de precizie (obiectivul era să fie distruse doar camerele de gazare, fără a ucide deţinuţii). Americanii, la rândul lor, au îngropat subiectul, considerând că germanii aveau şi alte posibilităţi de a ucide deţinuţii.[304] în plus, spuneau ei, bombardierele lor erau implicate în acel moment în „operaţiuni decisive“ din alte zone.[305] Totuşi lagărul Buna-Monowitz, unde se producea combustibil sintetic pentru Wehrmacht, a fost bombardat în patru rânduri de aviaţia americană, începând cu vara lui 1944, până când fabrica a fost scoasă definitiv din funcţiune. Bombardamentul a avut loc deşi o serie de deţinuţi şi-au pierdut viaţa – şi în ciuda faptului că aici se afla şi sublagărul destinat prizonierilor britanici de război.[306]

într-adevăr, e foarte probabil că SS-iştii i-ar fi executat oricum pe evreii din lagăr – drept represalii pentru bombardamente –, aşa cum procedaseră în multe alte cazuri. Ceea ce li se poate reproşa Aliaţilor e totuşi atenţia scăzută pe care liderii politici şi cei militari au acordat-o acestui subiect; pe un document intern al secretariatului de stat pentru apărare al SUA un militar american i-a scris şefului său politic despre bombardarea crematoriilor de la Birkenau: „Ştiu, mi-aţi spus să «îngrop» chestiunea...“[307]

Sfârşitul Auschwitz-ului a început să se contureze din 22 iunie 1944, când Armata Roşie a lansat gigantica Operaţiune Bagration, strivind astfel Germania între două fronturi – după ce Aliaţii debarcaseră în Normandia cu câteva săptămâni înainte. Avansând în Polonia, sovieticii ameninţau şi estul Sileziei. Deşi deportările au continuat – evreii din Grecia, Slovacia şi Lodz au ajuns în lagăr până în octombrie, ultimul transport fiind înregistrat pe 30 octombrie 1944,

incluzând 2 000 de evrei din ghetoul Theresienstadt –, conducătorii de la Auschwitz au început distrugerea documentelor, precum şi dezasamblarea instalaţiilor din camerele de gazare şi a crematoriilor de la Birkenau.[308]

Semnalul decisiv pentru părăsirea lagărului a venit pe 12 ianuarie 1945, când Armata Roşie a lansat ofensiva Vistula-Oder. Concomitent cu abandonarea Varşoviei, germanii au încolonat – în noaptea cumplită de 17 ianuarie – 56 000 de prizonieri din complexul Auschwitz-Birkenau-Monowitz, obligându-i să înceapă un lung drum al retragerii spre Reich – semn că doreau să-şi păstreze mâna de lucru gratuită.[309] Max Eisen îşi aminteşte:

> Era o noapte stranie, cu focuri arzând peste tot şi cu avioane ruseşti care lansau lumini de magneziu ce străfulgerau tabăra. în depărtare se auzea artileria. înainte să fim scoşi pe poartă, ni s-a dat câte o bucată de pâine pentru călătorie. 20000 dintre noi am fost obligaţi să ne aliniem în şiruri de câte cinci, cu braţele legate între noi. în afara porţilor, gardienii SS şi câinii lor de luptă s-au aşezat pe fiecare parte a acestei coloane enorme. Era un frig cumplit şi era multă zăpadă. Eu mă aflam în extrema stângă a rândului meu. Cei care cădeau în afara coloanei erau împuşcaţi imediat în cap de către gardieni, care erau hotărâţi să nu lase nici un prizonier în urmă.[310]

S-a format astfel „o coloană de cadavre“ întinsă pe zeci de kilometri.[311] Din 100 în 100 de metri puteai vedea trupul unei evreu împuşcat în cap – gardienii numeau victimele „borne SS“.[3*2] Obiectivul naziştilor era să ajungă la Gliwice şi Wodzislaw, unde deţinuţii puteau fi urcaţi în trenuri.[313] Mulţi prizonieri au fost

dirijaţi spre lagărul Gross-Rosen, care se afla la 250 de kilometri distanţă: drumul a durat 16 zile.[314] Deşi soarta celor transportaţi cu trenul ar fi părut mai bună, trebuie ţinut cont de faptul că acum până şi vagoanele pentru vite şi marfă deveniseră un lux; transportul se făcea pe platforme deschise, pentru cărbune. Chiar dacă mărşăluiau toată ziua în condiţiile de ger din ianuarie, iar noaptea dormeau în grajduri neîncălzite sau chiar în zăpadă, deţinuţii nu erau îmbrăcaţi decât cu hainele subţiri din lagăr. înfometaţi şi însetaţi, aceştia erau împuşcaţi dacă încercau să mănânce zăpadă, deşi gardienii le cereau să împingă şi cărucioarele pe care îşi stivuiseră propriile bagajele.[313]

Şi Elie Wiesel a descris în *Noaptea,* cea mai cunoscută dintre cărţile sale, acest marş al morţii:

> „Mai repede, javre mizerabile!“ Nu mai mergeam, alergam. Ca nişte automate. Soldaţii SS alergau şi ei, cu armele în mâini. Parcă fugeam înaintea lor. Noapte neagră. Din când în când, în noapte răsuna o detunătură. Aveau ordin să tragă în cei care nu puteau păstra ritmul. Cu degetul pe trăgaci, nu se lipseau deloc de această plăcere. Dacă unul dintre noi se oprea o secundă, o rafală scurtă suprima o javră mizerabilă. (...) Eram ca un somnambul. Mi se întâmpla să închid ochii şi era ca şi cum aş fi dormit. Din când în când, cineva mă împingea cu putere din spate şi mă trezeam. (...) Când oboseau, soldaţii SS erau înlocuiţi. Pe noi nu ne înlocuia nimeni. Cu membrele rebegite de frig, în pofida cursei, cu gâtul uscat, înfometaţi, gâfâind, continuam să alergăm. (...) Comandantul ne-a anunţat că parcurseserăm deja 70 de kilometri de când porniserăm. (...) încă o oră de marş şi, în sfârşit, a fost dat ordinul de oprire. (...) Nu era un hambar, ci o fabrică de cărămizi cu

acoperişul prăbuşit, cu geamurile sparte. (...) Am reuşit să intrăm în cele din urmă. Şi acolo era zăpadă. M-am prăbuşit. Abia acum simţeam cât sunt de obosit. Zăpada mi se părea un covor moale, cald. Am aţipit.[316]

în aceste condiţii, 15 000 dintre evreii care supravieţuiseră în lagăr au murit pe drum.[317] Cei care au reuşit să ajungă la Gross-Rosen au descoperit condiţii la fel de dificile ca la Auschwitz: „Suntem 1 000 de persoane într-o cameră în care există spaţiu numai pentru 100, nu ne putem spăla, primim o jumătate de litru de supă de varză şi 200 de grame de pâine. Până azi au murit 250 de oameni numai în baraca noastră.“[318] Pentru că ofensiva sovietică continua, şi lagărul Gross-Rosen a fost evacuat începând din 8 februarie 1945. Sute de evrei au fost executaţi în drum spre gară; alţii au primit o felie de pâine şi au fost urcaţi în platforme fără acoperiş, fiind trimişi cu precădere către Bergen-Belsen, dar şi spre Mauthausen, Flossenbürg, Buchenwald sau Dora-Mittelbau.[319]

Nici soarta celor 20 000 de evrei care au reuşit să rămână în viaţă până în lagărul Bergen-Belsen nu a fost mai bună, aici naziştii abandonându-i fără hrană şi îngrijire medicală, deşi izbucnise o epidemie de tifos.[320] între 18 şi 26 ianuarie 1945, o garnizoană de SS-işti şi o parte din *Sonderkommando-u*| reţinut la Auschwitz au continuat să lucreze pentru distrugerea urmelor lăsate de exterminarea evreilor, concentrându-se pe pisarea oaselor şi aruncarea în aer a crematoriilor. Pe 27 ianuarie 1945, după o înaintare rapidă, sovieticii din Frontul întâi ucrainean au ajuns în zonele de exterminare, încercuind lagărul Birkenau dinspre Monowitz şi dinspre oraşul Auschwitz. Nu au mai găsit decât 8 000 de oameni în viaţă în tot complexul de

lagăre şi sublagăre, inclusiv în zonele industriale şi agricole îndepărtate; *SS-Obergruppenführer-u*| Ernst-Heinrich Schmauser, care a coordonat evacuarea, îi ordonase *SS-Sturmbannführer-uiui* Franz Kraus să extermine toţi deţinuţii lăsaţi în urmă la plecarea în marşul morţii spre vest – fiind consideraţi prea slăbiţi –, dar oamenii săi nu au mai avut timp să lichideze decât 700 dintre ei.[321] Ofiţerii de informaţii ai Armatei Roşii au constatat că în depozitele Canada (ale căror arhive fuseseră distruse aproape complet) se găseau 837 000 de rânduri de haine pentru femei şi 370 000 pentru bărbaţi. O primă estimare – surprinzător de precisă – privind dimensiunile crimelor comise la Auschwitz.

35 de moduri de a muri la Mauthausen

Un alt lagăr în care evreii au fost exterminaţi constant a fost cel de la Mauthausen, aflat la circa 20 de kilometri de Linz, oraşul adolescenţei lui Hitler. 200 000 de deţinuţi au trecut pe la Mauthausen între 1938 şi momentul eliberării sale de către militarii americani, în mai 1945. Circa 14 000 de evrei şi-au găsit sfârşitul în lagărul austriac.[322]

Fondat în 1938, imediat după anexarea Austriei, Mauthausen fusese construit de prizonierii de la Dachau, trimişi aici începând cu august 1938. Ca şi la Auschwitz, criminalii germani vor asigura la Mauthausen prima generaţie de *kapos.*[32i] Tot ca şi la Auschwitz, Mauthausen era doar lagărul principal care coordona o vastă reţea de sublagăre austriece ce deserveau industria germană de război şi ofereau deţinuţi-sclavi pentru companii strategice ale celui de-al Treilea Reich. Mauthausen reprezenta, în fapt, corespondentul în Ostmark al complexului de la

Auschwitz. La Gusen, aflat la cinci kilometri de Mauthausen, a fost fondat după izbucnirea celui de-al Doilea Război Mondial un lagăr pentru polonezi, care în timp se va extinde în trei sublagăre şi va deveni mai aglomerat decât Mauthausen. Pe lângă cariere de piatră, Himmler şi Göring vor construi aici fabrici subterane pentru industria de război germană, deservite de mii de deţinuţi-sclavi.

Circa 10 000 de SS-işti păzeau în 1945 sistemul de lagăre Mauthausen-Ostmark.[324] în fruntea lor se afla Franz Ziereis, poreclit „Păunul“ pentru cochetăria sa. Deşi vechi naţional-socialist, Ziereis era totuşi foarte tânăr când a preluat conducerea lagărului: avea 34 de ani (Himmler prefera, de altfel, să numească în poziţii de acest gen tineri din noul val nazist, ambiţioşi şi fanatici).[325] Un personaj strâns legat de Mauthausen-Ostmark a fost Ernst Kaltenbrunner, vechi nazist austriac şi prieten al lui

Eichmann din copilărie. Acesta a cunoscut o carieră fulminată în SS: după ce a condus forţele austriece de represiune (SS şi poliţie), Kaltenbrunner a devenit înlocuitorul lui Heydrich în fruntea *Reichssicherheitshauptamt* (RSHA) după asasinarea acestuia.[326] Lipsit de charisma predecesorului său, Ernst Kaltenbrunner – cu chipul său brăzdat de o cicatrice adâncă – părea însă, oricât de greu ar fi fost de crezut, un călău mai brutal decât acesta.

La Mauthausen vor fi aduşi cu precădere polonezi (40 000), dar şi cehi sau republicani spanioli.[327] Din vara lui 1941 vor începe să sosească şi deţinuţii „rasiali“ (evrei şi romi). Cei mai afectaţi au fost evreii din Olanda, deportaţi la Mauthausen ca represalii la o serie de greve şi acte de disidenţă din Ţările de Jos. Aceştia au murit în scurt timp, generând în Olanda o groază fără egal faţă de lagărul austriac – groază atât de mare încât Auschwitz era considerat o destinaţie mai bună.[328] *SS-Standartenführer* August Eigruber a făcut din evreii olandezi un exemplu: „Au încercat să ne facă probleme în Olanda, a avut loc o grevă uriaşă la Amsterdam... Totuşi în Olanda i-am capturat pe toţi liderii grevei, iar dacă sunteţi interesaţi, îi puteţi vedea la Mauthausen. Acolo îi puteţi observa pe liderii comunişti olandezi. Există 307 dintre aceştia, toţi evrei. Dacă, după ce se uită la acele specimene, cineva continuă să fie comunist, înseamnă că este complet lipsit de judecată.“[329]

în ierarhia cruzimii din sistemul penitenciar SS, Heydrich atribuise lagărului Mauthausen nivelul cel mai înalt de duritate. Fără a fi un lagăr de exterminare de tip Birkenau, unde camerele de gazare şi crematoriile constituiau raţiunea principală de a fi,

Mauthausen era mai degrabă un lagăr de exterminare şi de tortură *prin muncă.* „Un tovarăş din lagăr a ajuns să numere 35 de moduri diferite de a muri la Mauthausen“, îşi amintea un deţinut. „Nici una dintre ele nu era la fel de oribilă precum cea provocată de epuizarea de a căra pietre prin carieră. A ajunge la final însemna doar a fi nevoit să o iei de la capăt. Naziştii ne transformaseră în caricaturi ale lui Sisif. Eram nişte Sisifi veştejiţi, scheletici şi chinuiţi, a căror pedeapsă finală era crematoriul.“[330] Speranţa de viaţă varia între 6 şi 12 săptămâni, dar numai dacă media se referea la moartea „naturală“ – de epuizare, de foame, de boală; dacă în calcul se luau şi execuţiile, sinuciderile sau accidentele de muncă, speranţa era mult mai mică?[31] Un deţinut spaniol a povestit drama unei familii de evrei sefarzi care au ales să rămână uniţi şi în moarte:

> Văzând că eram spaniol, am fost interpelat în spaniolă de nişte evrei, tată şi fiu, şi s-a stabilit între noi o frumoasă, dar, din păcate, scurtă prietenie, în special cu Radek, fiul de 17 ani. (...) într-o noapte, tatăl noului meu prieten a fost maltratat rău şi, nemaiputând să reziste, a ales să se sinucidă, fiindcă nu mai putea să îndure tortura la care era supus. A sărit pe fereastră şi a fugit spre gardul de sârmă ghimpată electrificat, la aproximativ cinci metri de baracă. S-a auzit un sfârâit de fire electrice şi, imediat, împuşcături. Aşadar s-a sinucis în faţa noastră, în acea noapte dureroasă, spre disperarea lui Radek, fiul, pe care l-am reţinut cu mari eforturi ca să nu-şi urmeze tatăl în ceea ce era, practic, o alinare, căci toţi ceilalţi evrei fuseseră masacraţi în prima zi când au coborât în carieră. (...) Au trecut orele şi am adormit lângă prietenul meu Radek şi,

dintr-odată, cu un zgomot uşor, am simţit mâna lui Radek pe capul meu şi l-am văzut alergând spre fereastră şi sărind prin ea. în ciuda strigătului meu („Opreşte-te, Radek“) a sărit şi s-a îndreptat cu demnitate către garduri, apucând cu o mână două fire. Au urmat un strigăt indefinibil şi o scânteie, apoi împuşcături..?[32]

Pe lângă utilitatea sa economică, marea scară a carierei de la Mauthausen, poreclită Scara Morţii, reprezenta un instrument de exterminare. Avea 186 de trepte, inegale şi cioplite primitiv. Ele trebuiau parcurse de deţinuţi încălţaţi în saboţi aspri de lemn cu blocuri de piatră de 50 de kilograme în spate. Prizonierii, care erau forţaţi să se înghesuie pe trepte, mureau căzând unii peste alţii. Un deţinut catalan a descris modul în care gărzile executau prizonierii evrei folosind efectul de domino creat de scări: „într-o zi a sosit în lagăr un *Kommando* de 1 000 de bărbaţi, printre care se aflau aproximativ 300 de evrei, majoritatea încălţaţi cu pantofi cu talpă de lemn. Ofiţerii SS i-au plasat la sfârşitul adunării, unde s-au aşezat şi ei, împreună cu câţiva câini poliţişti. Când prima sută de evrei era aproape de mijlocul scărilor, s-a dat ordin să se oprească. Au făcut-o tremurând, intuind probabil groaza care îi aştepta. [...] Soldaţii au eliberat câinii din lesele lor şi i-au asmuţit împotriva evreilor, care au început să alerge îngroziţi, în hohotele naziştilor. Cuprinşi de o panică de nedescris, cei mai puternici îi striveau pe cei slabi, în strădania lor de ajunge la primele locuri. Din cauza încălţămintei din lemn alunecau pe scări, în timp ce câinii le sfâşiau carnea însângerată. [...] Când s-a terminat totul, treptele erau acoperite de cadavre.“[333]

La Mauthausen a funcţionat o cameră de gazare bazată de Zyklon B, similară cu cea de la Auschwitz. Prizonierii puteau fi gazaţi şi în centrul de exterminare de la Hartheim, dar şi în dube cu monoxid de carbon – care ucideau în timpul transporturilor dintre Mauthausen şi Gusen.[334] în aceste condiţii, în tot complexul de lagăre din jurul Mauthausen şi-au pierdut viaţa circa 200 000 de oameni.[335]

Masacrarea evreimii maghiare. Răzbunare târzie şi vânzare de oameni

Numărul evreilor din Ungaria a crescut constant în secolul al XIX-lea: de la 126 620 în 1805 la 339 816 în 1850, ajungând la 624 826 în 1880. Această creştere se datora, într-o primă instanţă, simpatiei de care s-au bucurat evreii în contextul Revoluţiei de la 1848, când au susţinut tabăra patriotică a lui Lajos Kossuth, primind în consecinţă drepturi egale din partea revoluţionarilor maghiari. Deşi reacţiunea habsburgică şi cea ţaristă au anulat pentru două decenii aceste drepturi, ele vor fi reiterate în momentul inaugurării, în 1867, a regimului bicefal austro-ungar.[336] în contextul unui imperiu foarte divers din punct de vedere etnic, în care numeroase naţionalităţi (români, cehi, slovacii, sârbi, croaţi etc.) luptau pentru autodeterminare, evreii reprezentau o minoritate mai puţin ameninţătoare, lipsită de pretenţii teritoriale. în plus, în condiţiile în care patricienii maghiari preferau să se limiteze la calitatea de latifundiar, dispreţuind ocupaţiile burgheze, evreii constituiau pentru ei un aliat ideal în sectorul bancar, comercial şi industrial.[337] Când micul partidul antisemit al lui Győző Istóczy a luat fiinţă în 1882, premierul maghiar Kálmán Tisza a declarat în

Parlamentul de la Budapesta, în aplauzele colegilor, că „este greşit şi demn de un dispreţ deplin să numim «de bază» orice rasă sau religie din această ţară“, ridiculizând ideile conspiraţioniste ale lui Istóczy.[338] Bucurându-se de această deschidere, evreii maghiari vor fi nu doar bine asimilaţi – în special în Budapesta –, ci vor rămâne loiali Ungariei până în zilele Holocaustului. Această realitate era parţial întunecată de modul în care elitele maghiare se raportau la evreii din provincie – „galiţienii“ –, care îşi păstrau cultura distinctă aşkenază şi care erau consideraţi o ameninţare pentru creştinism.

Prăbuşirea Austro-Ungariei la sfârşitul Primului Război Mondial, importantele pierderi teritoriale suferite de maghiari, precum şi implicarea unor lideri evrei în conducerea efemerului stat comunist al lui Béla Kun din martie-august 1919, vor altera profund statutul evreilor din Ungaria.[334] Aceste evenimente vor hrăni teoriile conspiraţioniste ale „trădării evreieşti din interior“ – similare celor utilizate de extrema dreaptă din Germania. László Endre, unul dintre organizatorii locali ai Holocaustului din Ungaria, explica pe larg teoria „cuţitului înfipt în spate“ în versiune maghiară:

> Cum am fi putut să prevedem sfârşitul grav şi consecinţele [Primului Război Mondiali într-un moment în care nu aveam nici o idee despre planul diabolic care a lansat războiul cu glonţul Principelui Evreu [Gavrilo Princip], astfel încât evreii să poată provoca prin acest război mondial sărăcia şi ruina

a milioane de oameni care nu erau evrei, obţinând în acelaşi timp câştiguri financiare incomensurabile pentru ei înşişi din aprovizionarea de război, din concentrarea şi acumularea de bunuri, precum şi din manipularea mărfurilor şi a banilor, promovând astfel al doilea obiectiv al lor – cel de a conduce masele într-o astfel de stare de nemulţumire încât să le permită să pună capăt războiului prin intermediul revoluţiilor care îi serveau tot pe ei? Cum am fi putut şti atunci că acest lucru nu era deloc întâmplător, ci că toate acestea au fost planificate şi hotărâte cu mult timp în urmă de către evrei în lojile lor masonice?[340]

Regimul conservator de la Budapesta – condus acum de către regentul Miklós Horthy, care fusese aghiotantul lui Franz losif – va fi primul stat european care va adopta, încă din 1920, principiul antisemit *numerus clausus* în universităţi (nu mai mult de 6% studenţi evrei) – principiu care va deveni un etalon pentru guvernele de dreapta de pe întregul continent după triumful electoral al lui Hitler. El căuta să limiteze şansele evreilor, care erau studenţi valoroşi, de a izbuti în cariere de prestigiu – o nevoie explicată astfel de premierul maghiar Gyula Gömbös: „Evreilor nu trebuie să li se permită să reuşească în nici un domeniu dincolo de procentul lor din populaţie“.[341]

înclinaţiile antisemite naturale ale dreptei maghiare (reprezentate de Partidul Unităţii, devenit ulterior *Magyar Élet Pártja)* vor fi încurajate de succesele diplomatice ale Germaniei naziste. Fiind un stat revizionist, Ungaria paria pe politica externă agresivă a Führerului, fiind printre marii beneficiari ai acesteia. Ea va obţine, graţie lui Hitler, teritorii din Cehoslavacia

(Felvidék, Rutenia Subcarpatică), din România (nordul Transilvaniei) sau din Iugoslavia (Délvidék) – reuşită care se va dovedi catastrofală pe termen lung, pentru că va înrobi elita politica maghiară în faţa Germaniei şi va creşte semnificativ numărul evreilor care au pierit în Holocaustul din graniţele extinse ale Ungariei.[342] în 1930, în Ungaria post-Trianon mai rămăseseră doar 444 567 de evrei, populaţie care avea tendinţa să scadă cu aproape 50 000 pe deceniu, pe fondul politicilor antisemite. Ulterior însă, câştigurile teritoriale obţinute pe seama statelor vecine au adus Ungariei 324 026 de evrei (dintre care 146 000 numai din nordul Transilvaniei). În aceste condiţii, luându-i în calcul şi pe cei 100 000 de evrei creştinaţi cărora li se aplicau legile rasiale, statul maghiar intra în cel de-al Doilea Război Mondial cu peste 800 000 de evrei.[343]

Din 1938, Ungaria va adopta propria legislaţie antisemită pe model german, restrângând la 20% (apoi, din 1939, la 6%) proporţia evreilor care puteau fi angajaţi în diferite sectoare economice. Aplicabilitatea acestei legi era discutabilă: din 30000 de magazine în Budapesta, aproape 20 000 aparţineau unor proprietari evrei – motiv pentru care Horthy era nevoit să manifeste o anumită moderaţie, economia ungară fiind dependentă de evrei.[344] în august 1941, legea nazistă care scotea în afara legii relaţiile sexuale (şi, desigur, căsătoria) cu un evreu a fost preluată şi de Ungaria,[345] iar la sfârşitul aceluiaşi an religia mozaică era declarată una „tolerată“, pierzându-şi statutul de religie „acceptată“.[346]

Comportamentul autorităţilor maghiare faţă de evrei între iunie 1941, când se aventurau în războiul împotriva URSS, şi martie 1944, când Hitler prelua

controlul asupra ţării, a fost unul ambi- valent. Maghiarii au reuşit în această etapă să îşi protejeze evreii – inclusiv pe cei refugiaţi din state în care Holocaustul era în desfăşurare, precum Slovacia şi Polonia – de deportarea în lagărele morţii. Pe de altă parte, Ungaria îi va înrola pe aceştia într-un sistem special de muncă forţată cu caracter militar, care va genera un număr ridicat de victime. în plus, statul maghiar va fi implicat în mai multe masacre de mari dimensiuni.[347] Regimul Horthy a încercat să profite de teritoriile cucerite de nazişti în Est pentru a se dispensa de o parte dintre evreii săi recenţi – mulţi dintre ei veniţi în Ungaria din statele distruse de nazişti, precum Austria sau Polonia. Aceştia aveau obligaţia de a se înregistra în faţa unui Birou Naţional Central pentru Controlul Străinilor, unde doi funcţionari antisemiţi, Árkád Kiss şi Ödön Martinides, au schiţat proiectul mutării lor în Ucraina, în zonele smulse Uniunii Sovietice. Aproape 19 000 de evrei au fost deportaţi în august 1941 la Colomeea şi predaţi germanilor. Deşi aceştia au protestat şi au încercat să îi returneze în Ungaria, maghiarii au rămas fermi în decizia de a se dispensa de ei. într-un final, *Obergrappenführer-u*| SS Franz Jäckeln s-a angajat să îi lichideze în câteva zile, laolaltă cu evreii din regiune. Masacrul a avut loc pe 27-28 august, în apropiere de Cameniţa Podoliei (Kamianeţ-Podilskii), aproximativ 23 000 de evrei fiind împuşcaţi în gropile deja pregătite pentru ei (mulţi rămânând în viaţă, deşi răniţi grav, şi agonizând zile în şir în pământ). Dintre aceştia, circa 16 000 erau evrei din Ungaria – trupele maghiare participând de altfel la masacru, alături de germani şi de unităţi ucrainene.[348]

Elie Wiesel rememorează acest episod chiar în

debutul cărţii sale *Noaptea,* prin intermediul unui supravieţuitor al masacrului care încearcă fără succes să avertizeze comunitatea evreilor din Ungaria asupra pericolului care planează asupra sa:

> I se spunea Moise Paracliserul... Era omul bun la toate dintr-o sinagogă hasidică. Evreii din Sighet – micul oraş din Transilvania în care mi-am petrecut copilăria – ţineau mult la el. (...) Apoi, într-o bună zi, evreii străini au fost expulzaţi din Sighet. Moise Paracliserul era străin. (...) într-o bună zi, pe când intram în sinagogă, l-am zărit pe Moise Paracliserul aşezat pe o bancă, lângă uşă. Mi-a povestit ce li se întâmplase lui şi tovarăşilor săi. Trenul cu deportaţi trecuse frontiera cu Ungaria şi, pe teritoriul polonez, fusese preluat de Gestapo. Şi se oprise. Evreii au fost coborâţi din tren şi urcaţi în camioane. Camioanele s-au îndreptat spre o pădure. Au fost obligaţi să sape nişte gropi mari. După ce şi-au terminat munca, oamenii Gestapoului au început-o pe-a lor. Cu nepăsare, iară grabă, şi-au doborât prizonierii. Unul câte unul, aceştia se apropiau de groapă şi acolo erau împuşcaţi în ceafă. Copiii erau aruncaţi în sus, ţinte pentru mitralierele care îi secerau. Toate acestea s-au petrecut într-o pădure din Galiţia, lângă Colomeea. Cum reuşise să scape Moise Paracliserul? Printr-un miracol. Rănit la picior, l-au crezut mort..?[49]

în ianuarie 1942, o operaţiune de pedepsire a partizanilor sârbi din zona de ocupaţie maghiară din Iugoslavia (Délvidék) s-a transformat într-un nou masacru – îndreptat atât împotriva evreilor, cât şi împotriva sârbilor. Folosind ca pretext moartea a şase jandarmi maghiari în cursul acestei operaţiuni, militarii unguri au trecut la execuţii în masă. în Növi Sad

(Újvidék) au fost executaţi 550 de evrei (inclusiv copii şi femei) şi aproape 300 de sârbi – aceştia fiind aruncaţi în apele reci ale Dunării, de unde implorau să fie împuşcaţi din cauza frigului. în total, în Délvidék vor fi executaţi, în prima lună din 1942, peste 3 300 de civili, dintre care 140 erau copii?[50]

Maghiarii au introdus sistemul batalioanelor de muncă pentru evrei şi alte „elemente îndoielnice“ (sârbi, români etc.) încă din 1919, ca formă de răzbunare şi control în raport cu minorităţile pe care le considerau vinovate pentru prăbuşirea Ungariei Mari. Acestora le era refuzat serviciul militar, fiind nevoite să lucreze la construirea şi întreţinerea de drumuri, la deservirea logistică a armatei, la extinderea căilor ferate şi a fortificaţiilor militare. Din acest motiv, în contextul celui de-al Doilea Război Mondial, Ungaria era ţara cea mai pregătită pentru a dezvolta un sistem uriaş de muncă auxiliară pe front şi în spatele acestuia. Conform legilor antisemite adoptate în 1939, toţi ofiţerii maghiari şi soţiile lor trebuiau să dovedească originile creştine ale fiecărui bunic. Evreii, ale căror documente erau însemnate cu literele „Zs“ *(Zsidó,* evreu) erau încadraţi în companii de circa 250 de oameni, fiind obligaţi în perioada războiul din Est să poarte haine civile – total inadecvate pentru vremea din URSS –, completate de o banderolă galbenă (pentru evreii religioşi) sau albă (pentru evreii definiţi rasial)?[51] Din 100 000 de evrei înrolaţi în formaţiunile de muncă, 45 000 au fost trimişi pe front pentru a deservi Armata a Il-a ungară. Dintre aceştia, doar 20% vor supravieţui războiului
şi relelor tratamente la care au fost supuşi de unii ofiţeri maghiari – care îi torturau prin exerciţii fizice

nesfârşite, asociate cu privarea de hrană, somn şi îngrijire medicală.[352] Au existat însă şi numeroşi militari unguri care au dat dovadă de umanitate şi curaj în apărarea evreilor. Colonelul Imre Reviczky, care conducea din 1943 brigada de muncă transilvană, în care erau concentraţi circa 30 000 de evrei, a interzis orice act de cruzime asupra acestora şi le-a facilitat comunicarea cu familiile. Mai important, când au început deportările, Reviczky a încărcat trenurile „evacuării" evreilor cu cherestea, avertizându-şi subordonaţii să se ascundă – motiv pentru care a fost trimis la Dachau (ulterior, în onoarea acestui gest, colonelul Imre Reviczky va fi declarat Drept între Popoare).[353]

Munca forţată a fost, de altfel, cea mai importantă cale de salvare din faţa Soluţiei Finale, germanii şi maghiarii căzând de acord să smulgă din ghearele lui Eichmann 150 000 de evrei în putere, care trebuiau să suplinească criza de mână de lucru din economiile celor două ţări. O veritabilă luptă s-a declanşat între SS, care voia să deporteze şi să ucidă aceşti oameni, şi Vitéz Lajos Csatay de Csataj, ministrul maghiar al apărării, care i-a declarat pe 7 iunie 1944 „prizonieri de război" – ceea ce, în mod paradoxal, le oferea un grad superior de protecţie în faţa legii decât calitatea de evreu. Mulţi dintre ei – bărbaţi între 18 şi 48 de ani şi femei între 18 şi 30 de ani – au fost mobilizaţi din ghetouri în ultima clipă, în timp ce aşteptau trenurile morţii.[354] Totuşi salvarea de la deportare nu garanta şi supravieţuirea, evreii din batalioanele de muncă căzând uneori victime izbucnirilor de violenţă ale SS şi ale grupărilor înarmate ale Partidul Crucilor cu Săgeţi *(Nyilas).* în octombrie 1944, în masacrul de la Pusztavám, o

întreagă companie de muncă (216 oameni) a fost lichidată.[355]

După ce Italia a părăsit tabăra Axei, Hitler a devenit tot mai îngrijorat de posibilitatea ca şi Ungaria să aleagă o ieşire similară dintr-un război eşuat: dezertarea maghiarilor l-ar fi adus rapid pe Stalin la porţile Vienei, adică într-unul din centrele definitorii ale Marelui Reich. încă din martie 1942, înţelegând că steaua lui Hitler apune, regentul Miklós Horthy îl înlocuise pe premierul lilogerman László Bărdossy cu moderatul Miklós Kállay, considerat anglofil. Sarcina lui Kállay era să pregătească discret o ieşire a Ungariei din Axă şi din război, atât prin negocieri cu liderii occidentali, cât şi printr-o îmblânzire a politicilor fasciste şi antisemite anterioare. Acest lucru a oferit, pe termen scurt, o protecţie fragilă evreilor – lucru care îl va înfuria pe Führer, făcându-l să considere „evreimea ungară" vinovată pentru o potenţială trădare a Budapestei. După masacrarea evreimii poloneze, comunitatea din Ungaria devenise acum cel mai important grup evreiesc din proximitatea Germaniei.[356] O contribuţie funestă o va avea în acest context Edmund Veesenmayer, un nazist promovat în diplomaţie, loial lui Himmler, care jucase deja un rol în Holocaustul din Iugoslavia şi din Croaţia, fiind transferat ulterior în Ungaria.[357] Veesenmayer îl alimenta pe Hitler cu informaţii despre evrei ca „avangardă bolşevică" care subminează interesele Berlinului în capitala maghiară. Faptul că premierul Miklós Kállay va recunoaşte guvernul italian Badoglio, care îl detronase pe Mussolini, precum şi tolerarea de către acesta a apelurilor opoziţiei maghiare de a retrage ţara din război îl vor convinge pe Hitler să

acţioneze în disperare de cauză.[358] Pe 12 martie 1944, el a emis ordinul pentru ocuparea Ungariei (Operaţiunea Margarethe I – Margarethe II fiind un plan similar, nepus în practică, pentru ocuparea României). în acest ordin, Fiîhrerul îi învinovăţea pe „evrei, care controlează totul în Ungaria“, pentru tentativele lui Kállay de a se rupe de Berlin.[359]

Hitler l-a convocat pe Horthy pe 15 martie 1944, în Austria, lângă Salzburg, la castelul Schloss Klessheim pentru discuţii care se vor întinde până pe 18 martie. L-a acuzat că îi protejează pe evrei, alături de care pregăteşte trădarea Axei, l-a anunţat că Ungaria urma să fie ocupată şi La ţinut ostatic – invocând riscuri de securitate – până când armata germană a terminat ultimele pregătiri pentru a lansa, în zorii zilei de 19 martie 1944, Operaţiunea
Margarethe. Regentul Horthy a protestat, s-a retras din discuţii, a ameninţat cu demisia şi a încercat să plece urgent spre Ungaria însă, în final, a acceptat dictatul Führerului.[360] Marea îngrijorare a maghiarilor viza eventuala implicare în ocupaţia germană a trupelor româneşti sau slovace, adversari tradiţionali cu care aveau dispute teritoriale. Asigurarea lui Hitler că acest lucru nu se va întâmpla l-a mai liniştit pe Horthy, care va fi în schimb de acord cu trimiterea evreilor maghiari „la muncă“ în Reich – formulă în spatele căreia se ascundea, în realitate, exterminarea la Auschwitz-Birkenau. Ideea ca sute de mii de evrei maghiari să lucreze în fabricile lui Hermann Göring din Boemia şi Moravia, în beneficiul Luftwaffe, fusese discutată între Berlin şi Budapesta începând cu 1943, oferind liderilor maghiari o naraţiune în spatele căreia să ascundă realitatea Holocaustului – deşi era evident că

„evacuarea“ bătrânilor şi a copiilor nu avea nimic în comun cu asigurarea unor lucrători apţi de muncă în condiţii grele.[361] Toate dovezile arată că amiralul Horthy a acceptat în martie 1944 deportări în masă ale evreilor „galiţieni“ – mai degrabă tradiţionalişti şi săraci, din regiunile estice –, deosebindu-i clar pe aceştia de „evreii buni“ şi arătându-se mulţumit să se dispenseze de ei.[362]

în paralel cu armata germană, în Ungaria vor intra şi câteva sute de SS-işti aflaţi în subordinea lui Ernst Kaltenbrunner. Vârful de lance al acestui corp de trupe SD şi Gestapo era comandoul special condus de Eichmann, care urma să coordoneze aplicarea Soluţiei Finale.[363] Acest *Einsatzkommando Ungarn* format din 35 de persoane îi avea în componenţă pe experimentaţii ucigaşi de evrei Theodor Dannecker şi Dieter Wisliceny.[364] Sarcina lor era una fără precedent chiar şi pentru maşinăria criminală nazistă: uciderea a aproape 800 000 de evrei maghiari la Auschwitz până la finalul lui iulie 1944. în acest scop, capacitatea de exterminare a lagărului trebuia să atingă cifra de 13 000 de evrei pe zi (lagărul din Silezia fiind în situaţia de a compensa dezafectarea centrelor de ucidere de la Belzec, Treblinka, Maidanek şi Sobibor, ascunse în faţa înaintării Armatei Roşii).[365]

Pe 22 martie 1944, Döme Sztójay a fost desemnat premier de Horthy, cu acordul Berlinului. Sztójay servise până atunci ca ambasador în Germania, după ce anterior fusese ataşat militar în aceeaşi ţară (era general şi luptase în Primul Război Mondial). În scurtul mandat al acestuia (va fi demis de Horthy pe 29 august 1944, după mai multe tentative de a obţine permisiunea lui Hitler în acest sens), Eichmann va distruge – într-una dintre cele mai ample operaţiuni criminale din istorie – jumătate dintre evreii din Ungaria. Döme Sztójay va accepta cele mai importante solicitări naziste: va facilita arestările şi deportările evreilor, va permite intrarea în legalitate a Partidului Crucilor cu Săgeţi condus de Ferenc Szălasi şi va menţine pe front trupele maghiare. Doi antisemiţi convinşi, László Endre şi László Baky, au devenit secretari de stat în ministerul de interne al lui Sztójay, ocupându-se cu entuziasm de deportarea evreilor. în jandarmeria maghiară se remarca, din aceleaşi motive, László Ferenczy, care se considera specialist în „problema evreiască“ şi care i-a ajutat activ pe nazişti.[366]

Eichmann, care şi-a stabilit cartierul general la hotelul Majestic din Buda, se va grăbi să organizeze un Consiliu Central Evreiesc la Budapesta (uzualul *Judenrat),* dublat de consilii evreieşti în toate localităţile unde erau pregătite deportări. Spre deosebire de alte state – în care activitatea liderilor acestor consilii poate fi judecată într-o secvenţă mai lungă, de câţiva ani, lăsând să iasă la iveală tăria de caracter sau înclinaţia spre compromis –, în Ungaria rurală această posibilitate nu a existat: intervalul dintre ghetoizare, deportare şi ucidere era atât de scurt – uneori de câteva zile –, încât întregi comunităţi

evreieşti nu reuşeau să se dezmeticească decât atunci când ajungeau în camerele de gazare.[367]

Imediat după declanşarea Operaţiunii Margarethe, Dieter Wisliceny – omul de încredere al lui Eichmann – a convocat pentru 20 martie 1944 o şedinţă de urgenţă cu reprezentanţii evreilor din Pesta, conduşi de Sámuel Stern. Aceştia au trecut în deplina subordine a SS-istului Alfréd Trenker, care urma să

decidă unde aveau voie să se deplaseze liderii comunităţii (în mod normal, membrii săi nu mai puteau să îşi părăsească domiciliul), de ce protecţie specială urmau să se bucure aceştia în comparaţie cu cei pe care îi reprezentau şi ce anunţuri trebuiau să apară în *A Magyar Zsidók Lapja,* publicaţia evreilor maghiari. Totuşi, în această primă întâlnire, prioritatea oamenilor lui Eichmann a fost să-i liniştească pe evrei, asigurându-i că – deşi vor exista măsuri îndreptate împotriva lor – acestea vor avea un caracter moderat şi just, viaţa şi proprietatea fiindu-le garantată. Naziştii cereau ca această veste să fie transmisă întregii comunităţi, care trebuia calmată.[368] Eichmann personal a dat aceleaşi asigurări: „Comportaţi-vă cinstit, conduceţi-i pe drumul cel drept pe toţi aceia care au încredere în voi, în Ungaria nimic nu se va schimba“, le va spune el conducătorilor evrei.[369] Cei care făceau aceste promisiuni erau veterani ai Soluţiei Finale, care aveau deja milioane de victime pe conştiinţă; seninătatea şi convingerea cu care minţeau era consternantă. Procedau astfel pentru a-şi proteja propriile cariere în urma complicaţiilor apărute la Varşovia, unde ghetoul se revoltase cu un an înainte; oamenii lui Eichmann ştiau de-acum că evreii aveau capacitatea de a-i înfrunta cu succes pe naziști. La scurt timp, de altfel, în Ungaria vor începe arestările – multe dintre ele făcute la întâmplare. Institutul Rabinic a fost transformat în închisoare SS. în circa zece zile, 3 400 de evrei fuseseră reţinuţi, iar la jumătatea lui aprilie 1944 – peste 7 000.[370] Ziarul prin care SS păstra controlul asupra comunităţii evreilor maghiari sugera ameninţător: „Trebuie să vă daţi seama că orice decizie, oricât de dezagreabilă ar putea părea ea, este

rezultatul intervenţiilor oficiale şi că viaţa fiecăruia dintre voi, la fel ca existenţa comunităţii noastre, depinde de stricta voastră obedienţă“.[371]

în martie 1944, informaţiile despre Holocaust la care aveau acces liderii evreilor din Ungaria erau mult mai numeroase şi mai clare decât cele cu care operaseră omologii lor din Polonia, Grecia sau Franţa. Auschwitz nu mai era un cuvânt necunoscut;

existau mărturii atât despre gazări, cât şi despre execuţiile în masă din URSS sau Polonia. Din acest motiv, decizia conducătorilor evreilor din Budapesta de a nu alerta comunităţile rurale mai sărace şi mai puţin informate din zonele îndepărtate – primele vizate de deportări – rămâne una controversată. în apărarea lor trebuie spus că, deşi aceste informaţii existau, ele erau departe de a fi confirmate în afara unui cerc restrâns de lideri politici – confirmările categorice venind pentru opinia publică numai după ce sovieticii şi americanii au eliberat lagărele de concentrare din Polonia şi din Germania. în al doilea rând, mecanismul morţii de la Auschwitz a fost de necrezut chiar şi pentru mulţi dintre cei care *ajunseseră deja* acolo. în al treilea rând, refuzul de a crede relatările martorilor – sau măcar speranţa că lucrurile s-au schimbat între timp – reprezenta unul dintre puţinele mecanisme psihologice de apărare pe care cei vizaţi de deportări le mai aveau la dispoziţie.

Distrugerea evreilor maghiari într-un moment de prăbuşire a Germaniei naziste nu a fost doar un act de răzbunare; a fost şi un act deliberat de jaf – menit să ajute o economie sleită de efortul de război, dar şi structuri (SS) şi persoane (Eichmann, Himmler) care căutau deja căi pentru a supravieţui războiului. Militarii implicaţi în operaţiunea Margarethe şi-au asigurat locuinţe, mobilier, haine şi produse de lux prin confiscări imediate ale proprietăţilor evreieşti. SS-iştii solicitau tablouri de mare valoare sau piane, în vreme ce maghiarii le-au cerut evreilor din Budapesta să pună la dispoziţie sute de apartamente pentru a despăgubi persoanele afectate de bombardamentele aliate.[372] O altă metodă utilizată de Ministerul de Interne de la

Budapesta era concentrarea în apartamente din zonele strategice ale capitalei, vizate de bombardamente aliate. Aici trebuiau să se înghesuie – pentru a descuraja raidurile aeriene – zeci de evrei ale căror case fuseseră confiscate în prealabil.[373]

Guvernul lui Dome Sztojay a adoptat rapid legislaţia nazistă menită să-i elimine din societate şi să-i izoleze pe evrei.

Conform procedurii uzuale care preceda deportările, raporturile cu lumea exterioară au fost tăiate, pentru a bloca răspândirea informaţiilor: radiourile şi telefoanele erau interzise, precum şi utilizarea automobilelor sau schimbarea domiciliului. Din 5 aprilie 1944, Steaua lui David devenea obligatorie pentru toţi evreii peste şase ani, cu excepţia eroilor şi a răniţilor din Marele Război, a rudelor acestora, a convertiţilor din familii creştine şi a celor care deveniseră preoţi. Max Eisen, un evreu născut în Moldava nad Bodvou (Szepsi), în zona slovacă preluată de Ungaria, îşi aminteşte această etapă:

> în 1944 eram în al cincilea an de război. Ne confruntaserăm cu atât de multe dificultăţi în anii precedenţi – intoleranţă, tratarea ca cetăţeni de mâna a doua, absenţa tatălui meu şi altor tineri evrei din oraş, propria noastră deportare amânată –, dar încă ne agăţam de speranţa că războiul avea să se termine în curând. Raţionalizasem strict rezervele de hrană şi materialul pentru îmbrăcăminte. A trebuit să adunăm fier vechi şi să îl predăm autorităţilor pentru efortul de război, iar rafturile magazinelor erau golite de produse de bază cum ar fi zahărul, sarea şi alte condimente. Privind retrospectiv, noi,

> evreii maghiari, trăiam încă într-o fericită ignoranţă în mijlocul tuturor acestor neajunsuri. Nu eram conştienţi de tragedia care se abătuse asupra altor evrei europeni – cei care au fost transportaţi în vagoane pentru vite la cele şase lagăre ale morţii din Polonia ocupată sau împuşcaţi în gropi şi râpe în Ucraina şi Belarus de către *Einsatzgruppen.* în martie 1944, Partidul fascist al Crucilor cu Săgeţi a ajuns la putere în Ungaria; liderul său, Ferenc Szălasi, era un antisemit virulent. Comunitatea evreiască avea de înfruntat acum probleme critice, iar autorităţile au impus ferm edictul că toţi evreii trebuiau să poarte o Stea galbenă a lui David pe piept. Purtând steaua, m-am simţit atât stigmatizat, cât şi exclus. Acum eram un grup minoritar vizibil, ceea ce a adăugat o pedeapsă în plus suferinţelor noastre. în ciuda acestui lucru, ne-am păstrat atenţia asupra următoarei sărbători de Pesah.[374]

în paralel, evreii erau eliminaţi din presă, din administraţia publică, din domeniul farmaceutic, de pe piaţa bursieră şi din viaţa artistică.[375] Bunurile evreieşti trebuiau declarate în detaliu, urmând să fie preluate de stat după uciderea proprietarilor; retragerile din bănci erau strict limitate, ca şi tranzacţiile cu bijuterii. Poliţia maghiară era în alertă pentru a împiedica ascunderea obiectelor de valoare.[376] Capii familiilor erau torturaţi în faţa copiilor, pentru a mărturisi unde şi-au ascuns banii. Bunurile evreilor maghiari sunt estimate astăzi la circa 7-12 miliarde de pengő, adică la circa 14-24 de miliarde dolari, evaluarea cea mai riguroasă fiind de 20 de miliarde dolari.[377] în imaginarul nazist – distorsionat de propagandă – această sumă era însă mult mai mare.

în căutarea banilor, SS-iştii au negociat cu

reprezentanţi ai comunităţii evreieşti – precum Rudolph Kasztner salvarea câtorva mii evrei. Un exemplu cunoscut este eliberarea celor patru familii care controlau fabrica Weiss-Manfréd – un colos cu zeci de mii de salariaţi, angajat în producţia de armament şi în multe alte afaceri conexe (de la extragerea de minereuri la bănci şi biciclete) – în schimbul cedării controlului asupra afacerii către Germania pentru o perioadă de un sfert de secol. Kurt Becher, care coordona biroul economic SS de la Budapesta, a urmărit îndeaproape această afacere, asigurându-şi un comision de 5% din valoarea ei. Aproape 50 de membri ai familiilor de acţionari au putut pleca în ţări neutre (Elveţia, Portugalia) cu o sumă de 250000 de mărci şi peste o jumătate de milion de dolari.[378] Eichmann a lansat o altă negociere – mult mai sofisticată convocându-l pe 25 aprilie 1944 pe respectatul evreu Joel Brand la hotelul Majestic pentru a-i propune ciudata afacere „Sânge contra bunuri“: un milion de evrei în schimbul unor camioane şi al altor mărfuri care urmau să fie oferite de occidentali Germaniei, care se angaja să nu le utilizeze decât pe frontul de est[379]: „Am aşadar o propunere a vă face: sânge contra bunuri. Ce vreţi? Femei la vârsta procreării, bărbaţi sănătoşi, copii, bătrâni?“[380] După mai multe discuţii, solicitarea finală a lui Eichmann viza 10000 de camioane, 2 milioane de săpunuri, 800 de tone de ceai şi 800 de tone de cafea.[381] Era o mutare complexă, în spatele căreia se afla Himmler, care încerca să deschidă un canal de negociere cu Statele Unite şi să provoace o sciziune între sovietici şi occidentali *în timp* ce rezolva şi o problemă logistică importantă pentru Wehrmacht. După ce ucisese milioane de oameni, Heinrich Himmler

spera că îşi poate spăla trecutul vânzând ultimii supravieţuitori din Europa; dacă oferta lui ar fi fost acceptată – lucru care l-ar fi făcut un partener de dialog al Aliaţilor –, următorul pas al comandantului SS ar fi fost, probabil, trădarea lui Hitler şi capitularea în faţa puterilor occidentale, cu scuza că ocupaţia sovietică trebuie evitată cu orice preţ. Tatonarea lui Eichmann a fost respinsă de britanici şi de americani, care nu erau dispuşi să îl legitimeze pe Himmler şi să îl ostilizeze pe Stalin. (în plus, aşa cum spunea lordul Moyne, care reprezenta interesele britanice la Cairo şi care va fi ulterior ucis de un comando Lehi: „Ce am putea face noi cu un milion de evrei?“[382])

Totuşi acest dialog secret a avut un rezultat semnificativ, în semn de bună-credinţă în contextul negocierilor „Evrei pentru camioane“, lui Eichmann i s-a propus de către Rudolf Kasztner – un om de afaceri născut în Cluj, care condusese organizaţia *Vaada,* specializată în salvarea evreilor din Polonia şi Slovacia[383] – să lase să ajungă în Elveţia un tren cu evrei (care va deveni cunoscut drept „trenul lui Kasztner“).[384] Conform negocierii Eichmann-Kasztner, circa 1 700 de evrei urmau să fie „răscumpăraţi“ la preţul individual de 1 000 de dolari, deşi SS a obţinut şi sume de 25 de ori mai mari de la familiile bogate, care au suportat inclusiv „taxa“ pentru cei care nu puteau plăti. Nu era primul moment în care naziştii pretindeau bani în schimbul salvării vieţii unor evrei. în 1942, Dieter Wisliceny ceruse unui grup din Slovacia o sumă de 40 000-50000 de dolari pentru a opri deportările.[385] Şi Himmler solicitase în Olanda, în beneficiul *Waffen-SS,* sume de 5 000-10 000 de dolari pentru fiecare evreu bogat care era lăsat în viaţă.[386]

Chiar dacă va obţine o sumă de câteva milioane de franci elveţieni din această înţelegere, Eichmann nu îşi va respecta angajamentul, dirijând iniţial „trenul lui Kasztner“ spre lagărul Bergen-Belsen. Totuşi aici refugiaţii vor fi găzduiţi în condiţii speciale, fiind ulterior transportaţi în siguranţă în Elveţia.[387] Deşi a salvat un număr important de evrei – reuşind aparent să îl convingă pe Eichmann să dirijeze şi alte trenuri spre lagăre mai puţin periculoase decât Auschwitz –, Kasztner va plăti mai târziu cu viaţa lungul său dialog cu Eichmann. Acuzat că nu a adus la cunoştinţa evreilor maghiari existenţa Soluţiei Finale şi că şi-a favorizat cunoştinţele din Cluj, care s-au bucurat de aproape 400 de locuri în trenul spre Elveţia, Kasztner va fi ucis în 1957, la Tel Aviv, de un comando format din foşti luptători Lehi.

Pentru că Eichmann încerca să stoarcă cât mai multe bunuri de la evreii din Budapesta – având nevoie de timp în acest scop –, dar şi în condiţiile în care sovieticii se apropiau de zona de nord-est a Ungariei, primele comunităţi alese pentru deportare au fost cele din Transilvania şi din Rutenia Carpatică. Aceste comunităţi tradiţionaliste erau vizate cu prioritate şi de antisemiţii maghiari, care le considerau mai puţin integrate şi mai periculoase. Se urmărea o „curăţare“ a ţării *de la est la vest,* urmând ca marea comunitate evreiască din Budapesta să fie printre ultimele deportate, după o căutare atentă a tuturor bunurilor ascunse. Din acest motiv, discreţia era esenţială – ca şi izolarea evreilor din Budapesta de informaţii care i-ar fi putut alarma.[388]

încă din 19 aprilie 1944, reprezentantul lui Hitler la Budapesta, Edmund Veesenmayer, solicita urgent

trenuri pentru transportarea evreilor maghiari spre fabricile germane puse în slujba lui Hermann Göring. Partea ungară îşi făcea deja datoria, începând cu trei zile înainte strângerea evreilor în ghetouri în vederea deportării; în doar două săptămâni, 200 000 de evrei estici fuseseră deja ghetoizaţi.[389] Pentru concentrare erau preferate fabricile

de cărămidă, care beneficiau de linii feroviare secundare, cu acces în reţeaua principală. Deşi coordonate de Eichmann, deportările erau asigurate de poliţiştii maghiari, care utilizau registrele statului ungar.[390] Totuşi, în momentul decisiv în care destinaţia primelor garnituri de tren trebuia stabilită – adică undeva între 20 şi 26 aprilie 1944 –, câştig de cauză a avut Himmler, nu Göring: prioritară era uciderea evreilor la Auschwitz, nu utilizarea lor pentru efortul de război. Vizaţi nu mai erau doar evreii în putere, ci familiile în ansamblu – inclusiv bătrânii, copiii, femeile.[391]

Pe 29 aprilie şi 30 aprilie, primele două trenuri (cu 1 800, respectiv 2 000 de evrei unguri arestaţi în raidurile care au urmat imediat după ocuparea Ungariei) plecau spre Auschwitz, unde circa 1 100 de persoane au fost selectate pentru muncă şi aproape 2 700 au fost gazate imediat.[392] Transporturile de masă au început în 14 mai 1944, ajungând la Auschwitz peste două zile. Ritmul era ameţitor: în medie, 6 250 de oameni pe zi. în numai zece zile din mai, 140 000 de evrei soseau în lagăr. Până pe 10 iulie, peste 430 000 de evrei au fost transportaţi în lagărul de exterminare din Polonia, în 147 de trenuri. Dintre aceştia, 320 000 au fost ucişi.[393] Cu excepţia regiunii Budapesta, Ungaria începea să fie *Judenrein.*

Transportul la Auschwitz era în sine o tortură:

> în ziua plecării noastre ne-am luat pachetele sărăcăcioase şi am fost duşi în zona de încărcare, unde aşteptau vagoanele pentru vite. Acolo, am fost întâmpinaţi de jandarmii maghiari. După ce am fost urcaţi, trenul a plecat din cărămidărie, care se afla într-o suburbie a oraşului Kassa, către gara

principală, situată la mică distanţă. Odată ajuns acolo, fiecărui vagon i s-a repartizat o găleată cu apă de băut şi o găleată goală pentru a fi folosită ca toaletă. Apoi uşile au fost închise şi încuiate. (...) Eram lipiţi unul de altul, cu spaţiu doar pentru stat în picioare, şi cu greu puteam respira normal, deoarece căldura generată de corpurile noastre facea aerul insuportabil. Situaţia era dezumanizantă, debilitantă şi devastatoare, atât psihologic, cât şi fizic.

Lângă tavan nu exista decât o mică deschidere, cu gratii, pentru ventilaţie. Apa a dispărut aproape imediat şi nu a fost nici măcar o dată înlocuită. Vasul de toaletă nu a fost golit, deoarece uşa nu a fost deschisă niciodată, iar duhoarea a infuzat întregul vagon. Bagajele cu bunurile noastre, lăsate pe podea, au fost, de asemenea, acoperite de gunoaie. Nu m-am putut apropia de părinţii mei şi ei nu m-au putut proteja. M-am simţit singur, copleşit de duhoarea urinei şi a materiilor fecale.[394]

Pe lângă justificarea deportărilor sub pretextul „trimiterii de muncitori în Reich“ – însoţiţi de familii „din motive umanitare“ –, o altă stratagemă folosită de naziști şi de maghiari a fost transformarea nordului Transilvaniei şi a Ruteniei Carpatice în teritorii destinate operaţiunilor militare pe fondul apropierii sovieticilor. în acest mod, pregătirea transporturilor spre Auschwitz putea fi disimulată sub forma unor evacuări cu caracter militar. Atât Horthy, cât şi şi Döme Sztojay au încurajat încrederea evreilor în explicaţiile naziste privind evacuările militare şi munca în beneficiul maşinăriei de război germane. Din acest motiv, aşa cum povesteşte Max Eisen, mulţi dintre ei au

ignorat avertismentele reale ale unor vecini privind deportările:

> La ora 2.00 noaptea ne-a trezit zgomotul produs de cineva care bătea la poartă. (...) Am auzit pe cineva spunându-i tatălui meu să vină şi să deschidă porţile, ca să poată intra cu caii şi cu căruţa. A spus că trebuie să vorbească urgent cu tatăl meu, aşa că porţile i-au fost deschise. Vizitatorul s-a dovedit a fi pădurarul din zonă; îl cunoşteam bine şi aveam încredere în el. Când tatăl meu încă mai deţinea cârciuma, acest om era un client obişnuit, care făcuse de multe ori afaceri şi cu bunicul. (...) Ne-a spus că venea de la cârciumă, unde auzise câţiva jandarmi spunând că plănuiau să adune toţi evreii din oraş şi din vecinătate şi să-i mute din oraş a doua zi. El a insistat să ne suim imediat în căruţa lui; ne-ar lua de acolo şi ne-ar găsi un loc sigur unde să ne ascundem, în pădure. Am rămas cu toţii fără cuvinte. Adulţii au vorbit despre asta şi, după o discuţie îndelungată, bunicul meu a decis că, din cauza Paştelui şi a Şabatului, nu am putea călători decât dacă viaţa noastră era în pericol iminent – şi nimeni nu şi-ar fi putut imagina o astfel de ameninţare. Omul ne-a implorat, dar fără rezultat. (...) Dimineaţa, pe la ora 6.00, doi jandarmi au forţat porţile şi au intrat în locuinţa noastră. Au strigat că avem cinci minute să ne împachetăm bagajul înainte de a fi luaţi. Au spus că trebuie să predăm orice bani sau bijuterii, pentru că acolo unde mergem nu vom avea nevoie de ele.[395]

Ordinea de ghetoizare şi deportare a fost stabilită în funcţie de şase zone operaţionale: 1. Rutenia Carpatică; 2. Nordul Transilvaniei; 3. Nordul Ungariei; 4. Szeged-

Debrecen; 5. Szombathely- Pécs; 6. Budapesta.'[96] în prima zonă operaţională concentrarea a început pe 16 aprilie 1944, iar în Transilvania – două săptămâni mai târziu. Activi în nordul Transilvaniei încă de la finalul lui martie, imediat după ocuparea Ungariei, naziştii au trecut şi aici la arestarea notabilităţilor din comunitatea evreiască: 50 la Nagybánya (Baia Mare), 150 la Kolozsvár (Cluj-Napoca) şi alte câteva sute la Marosvásárhely (Târgu-Mureş), Nagyvárad (Oradea), Szatmárnémeti (Satu Mare).[397]

începută în aprilie-mai şi finalizată în iunie, distrugerea evreilor din nordul Transilvaniei s-a încheiat în mai puţin de două luni, făcând din regiune una „liberă de evrei". De aici au fost expediaţi aproape 165 000 de oameni, dintre care circa 130 000 au pierit la Auschwitz.[398] Lista plecărilor din Maramureş dovedeşte că Eichmann a asigurat *zilnic* trenuri pentru deportare, lucru pe care nu reuşise să îl facă în Occident:

- 16 mai – tren plecat din gara Sighet cu 3 007 evrei
- 17 mai – tren cu 3 052 de evrei, plecat din Boureni (Maramureşul de nord, azi în Ucraina)
- 18 mai – tren cu 3 248 de evrei, plecat din Sighet
- 19 mai – tren cu 3 032 de evrei, plecat din Vişeu de Sus
- 9 mai, Satu Mare (în ghetoul de aici au fost aduşi şi evrei din Baia Mare, Copalnic, Şomcuta şi Seini), tren cu 3 006 evrei
- 20 mai, Sighet, 3 104 evrei

- 21 mai, Vişeu de Sus, 3 013 evrei
- 22 mai, Sighet, 3 490 de evrei
- 22 mai, Satu Mare, 3 300 de evrei
- 23 mai, Vişeu de Sus, 3 023 de evrei
- 24 mai, Hust, 3 328 de evrei (zona Maramureşului de nord).
- 25 mai, Ocna Slatina, 3 317 evrei
- 25 mai, Vişeu de Sus, 3 006 evrei
- 26 mai, Hust, 3 249 de evrei
- 26 mai, Satu Mare, 3 336 de evrei
- 28 mai, Teceul, 2 208 evrei
- 29 mai, Satu Mare, 3 306 evrei
- 30 mai, Satu Mare, 3 300 de evrei
- 31 mai, Baia Mare, 3 073 de evrei
- 1 iunie, Satu Mare, 2615 evrei
- 2 iunie, Hust, 2 396 de evrei
- 5 iunie, Baia Mare, 2 844 de evrei
- 6 iunie, Hust, 1 852 de evrei[399]

Un martor al deportărilor, Vasile Moldovan din Sighet, îşi aminteşte cum l-a văzut ultima dată pe colegul de bancă Davidovitch:

> îi aduceau din tot Sighetul şi din tot Maramureşul şi îi băgau, câţi încăpeau, în câte un tren întreg. Erau foarte mulţi, trebuia mai mult de un tren întreg să îi bage. îi aduceau militarii unguri. Cu baionetă, cască pe cap. Aveam 12 ani atunci. Davidovitch era colegul meu de şcoală. De bancă. Evreu. M-a strigat să-i dau apă. Şi când m-am dus, am reuşit să-i dau lui apă. Şi toţi au întins mâna să le dau apă. Era o căldură... Bătea soarele pe vagoane... Vagonul era plin. Vagon de vite. Unul lângă altul. Dar când am vrut să mai dau din găleată, mă trezesc că mă împroaşcă în fund şi-mi ia găleata şi o calcă în picioare. Militarul ungur. Am fugit, dar n-a tras după mine, a văzut că am 12 ani. Nimeni nu avea curaj să zică nimic. Mulţi i-au ascuns prin poduri, prin sate, pe mulţi evrei. Au scăpat cumva aceia. (...) Nu erau aşa mulţi în şcoală. Vreo cinci-şase. Era Davidovitch Moses, era Katz, era Perl. Nu m-am mai întâlnit cu ei, că pe copiii ăştia îi omorau. îi băgau la gazare. Era unul, Wolf, din Sighet, un evreu, care alimenta la camera de gazare – şi după ce a scăpat de acolo a venit şi ne-a povestit tot. Ne-am prins de cap. Multe nu le-a scris în carte – ce-a văzut el acolo. A zis că mulţi nu erau morţi după gazare. Mai mişcau, îi omorau. Le dădeau în cap, îi omorau şi îi băgau la ardere. Şi eu, zice, am văzut pe nepotul meu cum l-am băgat în foc. Mi-a spus Wolf. Plângând. Norocul lui a fost că lucra la camera de gazare şi a scăpat. Alimenta acolo cu oameni.[400]

Şocul suferit la Auschwitz de evreii maghiari a fost brutal. Rudolf Höss, primul comandant al lagărului, fusese rechemat pentru a coordona anihilarea lor (numită, din acest motiv, *Aktion Höss).*[401] Mirosul oamenilor carbonizaţi era izbitor: *„Kapos* ne-au ordonat să ieşim din barăci“, îşi aminteşte Max Eisen. „Era o

dimineaţă frumoasă, însorită şi m-am trezit uitându-mă la sutele de barăci, la miile de oameni emaciaţi din spatele gardurilor din sârmă ghimpată şi la zecile de turnuri de pază unde soldaţii SS aveau mitraliere şi reflectoare. în apropiere erau patru coşuri uriaşe, care aruncau flăcări roşii şi fum. Mirosul de carne arsă, care mă copleşise când am ieşit din vagonul de vite, plutea încă în aer. Nu puteam cuprinde dimensiunile imense ale acestui loc şi am crezut că ne aflăm într-o mare zonă industrială. (...) Ne-au ordonat să venim pe rând la masa cea mai apropiată de noi. Tata a mers primul, eu am fost următorul, iar unchiul meu a fost ultimul. Primul bărbat m-a întrebat de nume, locul şi data naşterii, ce limbi vorbeam, înălţimea, greutatea şi culoarea părului. Următorul bărbat mi-a tatuat un număr pe braţul stâng: A-9892. Numărul tatălui meu era A-9891, iar al unchiului meu A-9893. Oriunde mergeam, eram mereu între ei; erau îngerii mei păzitori.“[402]

Deţinuţii erau obligaţi să trimită în Ungaria scrisori din Waldsee, un oraş fictiv, lăudând condiţiile de cazare şi muncă.[403] Persoanele considerate incapabile de muncă – copii, bătrâni, femei slăbite, bolnavi – erau ucise pe loc, în vreme ce evreii în putere erau distribuiţi în centrele de muncă forţată de la Auschwitz sau din Reich. Dacă se îmbolnăveau, slăbeau sau îşi pierdeau energia, reveneau la Birkenau pentru a fi gazaţi.[404] După cum consemna „Protocolul de la Auschwitz“, compus din mărturiile evreilor care reuşiseră să evadeze din lagăr,

> începând de la jumătatea lui mai, convoaiele provenite din Ungaria au ajuns în masă la Birkenau. în fiecare zi, debarcau între 14 000 şi 15 000 de

> evrei. Drumul care ducea la crematorii a fost prelungit, astfel încât fiecare convoi putea ajunge direct [la gazare şi ardere]. Aproximativ 10% dintre deportaţi au fost admişi în lagăr. Ceilalţi au fost imediat gazaţi. De atunci, la Birkenau s-a gazat mai mult ca oricând. (...) Trei cuptoare funcţionau deja zi şi noapte. A fost pus în funcţiune şi un al patrulea. Când responsabilii în drept şi-au dat seama că, de fapt, capacitatea acelor cuptoare era încă insuficientă, au fost săpate patru şanţuri de 50 de metri lungime pe 15 metri lăţime, acolo incinerându-se cadavre, noapte şi zi.[405]

în primăvara lui 1944, Roosevelt a lansat prima acţiune mai conturată în favoarea evreilor maghiari, la presiunile lui Henry Morgenthau, ministrul său de finanţe, dar şi în urma apelurilor lansate de asociaţiile evreilor americani, care primeau informaţii despre Holocaust prin Elveţia.[406] War Refugee Board şi Congresul Mondial Evreiesc din Elveţia au transmis în Statele Unite, în 14 aprilie 1944, că „există un plan de exterminare a evreilor din Ungaria".[407] Esenţial se va dovedi şi Raportul Vrba-Wetzler: publicarea unor fragmente din acest raport l-a convins pe Horthy să oprească deportările în 7 iulie 1944. Decizia lui Horthy venea şi pe fondul mesajelor primite dinspre Aliaţi, Vatican şi Suedia. Pe 30 iunie 1944, regele Gustav al V-lea al Suediei i-a scris lui Horthy: „Aflând veştile despre măsurile extrem de dure ale Guvernului dvs. la adresa populaţiei evreieşti din Ungaria, îmi permit să intervin personal pe lângă Alteţa Voastră Serenissimă, pentru a o ruga să ia măsurile de salvare pe care le consideră de cuviinţă, în favoarea membrilor încă cruţaţi ai acestei populaţii".[408] Regentul Horthy a răspuns: „O rog pe

Majestatea Voastră să fie convinsă că voi face absolut tot ce îmi va sta în putere, în condiţiile actuale, pentru a asigura respectarea principiilor de echitate şi umanitate“.[409] Pe 15 mai 1944, şi nunţiul apostolic Angelo Rotta îi scria premierului maghiar că „întreaga lume ştie ce înseamnă această deportare. Vă implorăm să nu mai continuaţi războiul împotriva evreilor dincolo de limitele prescrise de legile naturii şi de comandamentele lui Dumnezeu.“[410]

Eforturile diplomatului Raoul Wallenberg pentru salvarea evreilor maghiari vor fi exemplare. Trimis urgent la Budapesta de Suedia – stat care acţiona ca intermediar special între Ungaria şi Occident –, la rugămintea preşedintelui american Roosevelt, Wallenberg a ajuns la legaţia din capitala Ungariei în 9 iulie 1944. Din acel moment şi până în 17 ianuarie 1945, când a fost arestat de sovietici – noii stăpâni ai Ungariei, care îl considerau omul naziştilor –, Wallenberg a salvat zeci de mii de evrei, oferindu-le paşapoarte provizorii de „protejaţi suedezi“ (o ficţiune diplomatică, tolerată de maghiari la insistenţele grupării prooccidentale din Guvern, dar şi datorită corupţiei). Circa 10 000 de evrei au putut fi puşi la adăpost în Budapesta după ce Wallenberg a achiziţionat în acest scop zeci de apartamente şi clădiri, pe care le-a declarat sedii diplomatice suedeze. Conform unei relatări a şoferului său, Wallenberg a reuşit să împartă documente suedeze de protecţie chiar şi evreilor deja urcaţi într-un tren pregătit să plece spre Auschwitz, ignorând focurile de avertisment pe care le executau în direcţia sa naziştii şi localnicii din gruparea Crucilor cu Săgeţi.[411]

Şi alţi diplomaţi sau binefăcători au salvat evrei

măghiari în această perioadă. Italianul Giorgio Perlasca, un om de afaceri cu vagi însărcinări diplomatice, a pretins – cu complicitatea altor diplomaţi – că este consulul Spaniei în Ungaria, salvând astfel peste 5 000 de evrei. El a beneficiat de sprijinul însărcinatului spaniol cu afaceri Ángel Sanz Briz – şi el un salvator (numit din acest motiv „îngerul din Budapesta“). Diplomaţii portughezi Carlos Sampaio Garrido şi Carlos de Liz-Texeira Branquinho au asigurat case de refugiu în care au putut supravieţui 1 000 de evrei. Hagana, formaţiunea militară a evreilor din Palestina, a trimis spre Ungaria, cu sprijinul britanicilor, 13 voluntari din Palmach (formaţiunea de elită a Haganei) sau din Armata a 8-a britanică. între cei paraşutaţi în zona controlată de nazişti pentru a culege informaţii despre Holocaust se afla şi Hannah Szenes, o luptătoare cu rădăcini maghiare, care va fi prinsă şi ucisă de trupele lui Horthy.[412]

Pe 25 iunie 1944, guvernul lui Döme Sztójay anunţase evreii din Budapesta că, în decurs de cinci zile, trebuie să se mute pe malul estic al Dunării, în case special marcate cu Steaua lui David. Era o operaţiune prin care gruparea Crucilor cu Săgeţi şi naziştii lansau o veritabilă lovitură de stat împotriva lui Horthy. Cum László Endre, secretarul de stat din Ministerul de Interne implicat în deportări, era parte a acestei conspiraţii, regentul Horthy va anula atribuţiile antievreieşti ale acestuia, delegân- du-le către un diplomat moderat.[413]

Pe 22 septembrie 1944, regentul Horthy a încercat din nou să contacteze forţele americane şi britanice – prin emisarii săi
din Italia – în vederea negocierii ieşirii Ungariei din

război. România trecuse deja de partea Aliaţilor şi lupta acum alături de sovietici în speranţa recuperării Transilvaniei – o ameninţare gravă din perspectiva liderului de la Budapesta. Regentului maghiar i s-a sugerat însă de către occidentali că, de-acum, cel cu care trebuia să negocieze era Stalin. în consecinţă, Horthy i-a adresat acestuia un mesaj şi a anunţat pe 15 octombrie 1944 că Ungaria denunţă alianţa cu Hitler.[414] Specialiştii germani în operaţiuni speciale – Bach Zelewski şi Otto Skorzeny – erau însă deja la Budapesta, aşteptând acest moment. Skorzeny l-a răpit pe fiul iui Horthy, Niklas, care avea contacte cu Aliaţii şi cu opoziţia – iar Fiihrerul l-a ameninţat pe regent cu uciderea acestuia în cazul în care nu cedează puterea. Horthy a acceptat; Niklas Horthy a ajuns în lagărul Mauthausen, în vreme ce tatăl său a fost ţinut captiv în Bavaria.[415]

Puterea a fost oferită de naziști Partidului Crucilor cu Săgeţi şi liderului acestuia, Ferenc Szălasi, un rasist loial lui Hitler. Deşi zona controlată de el era redusă, Szălasi exercita puterea tocmai în zona în care supravieţuiseră ultimii evrei maghiari: Budapesta. Din acest motiv, o nouă etapă sângeroasă a Holocaustului maghiar a început în octombrie 1944. Pe 18 octombrie, Eichmann a reintrat în scenă, discutând cu Ferenc Szălasi despre reluarea deportărilor.[416] Era un tip nou de deportare – specifică Reichului prăbuşit –, în care evreii nu mai erau transportaţi cu trenurile morţii spre centre de exterminare, ci erau obligaţi să meargă pe jos sute de kilometri, iarna, înspre Germania sau Austria. Scopul nu mai era anihilarea lor, ci salvarea unei resurse tot mai preţioase – sclavii. Totuşi această schimbare teoretică de abordare avea puţine

consecinţe practice; după ce terorizaseră evreii mai mult de un deceniu, SS-iştii nu îşi puteau schimba atitudinea peste noapte, motiv pentru care aceste marşuri au devenit unele ale morţii. Eichmann a reţinut 50000 de evrei şi a trimis într-o primă fază 27 000 dintre ei în marş spre Viena, fără hrană şi condiţii de găzduire; alţi 40000 de prizonieri trebuiau să îi

urmeze.[417] în cursul acestui marş forţat au murit de epuizare mii de oameni, ceea ce l-a silit chiar şi pe fanaticul Szálasi să oprească din nou deportările.[418] în mod paradoxal, inclusiv doi dintre cei mai sângeroşi nazişti – Heinrich Himmler şi Rudolf Höss de la Auschwitz – au intervenit în favoarea lor. Mai mulţi SS-işti asistaseră la grozăviile care se petreceau în cursul marşului morţii dintre Budapesta şi Viena, alertându-şi superiorii că resursa vitală de lucru a Germaniei e maltratată inutil.[419] Concomitent, grupările armate ale Crucilor cu Săgeţi *(Nyilas)* executau în masă evrei pe malul Dunării. Formaţiunile evreieşti de muncă forţată care încercau să treacă Dunărea, retrăgându-se în faţa înaintării sovietice, erau mitraliate de maghiari. Circa 38 000 de oameni au fost măcelăriţi astfel.[420] Mii de evrei au fost ridicaţi de *Nyilas* din ghetouri şi împuşcaţi în dreptul fluviului. Nici pacienţii din spitalele evreieşti nu au fost cruţaţi de trupele Crucilor cu Săgeţi care se retrăgeau din faţa sovieticilor, în ianuarie 1945. Aparent, exista şi un plan, atribuit lui Eichmann, de a arunca în aer ghetoul din Budapesta în contextul înaintării sovietice – plan care ar fi putut face alte 60 000 de victime. Totuşi acesta a fost abandonat. Himmler descoperise o nouă utilitate a evreilor: transformarea lor în ostatici în vederea negocierilor de armistiţiu cu Aliaţii. Considerându-se un potenţial succesor al lui Hitler, Himmler visa să devină frecventabil pentru Occident protejând evreii, despre care Führerul nu se sătura să afirme că sunt „păpuşarii“ politicienilor de la Londra şi Washington. Dacă era fie şi în parte aşa – şi un nazist nu putea gândi altfel –, atunci, îşi spunea Himmler, măcar el ar fi putut să îşi salveze pielea, în condiţiile în care Germania nu

mai putea fi salvată. Din acest motiv, pentru a linişti zelul ucigaş dovedit de Eichmann în Ungaria, Himmler l-a convocat pe acesta în noiembrie 1944, în Pădurea Neagră, unde *Reichsführer-uï-SS* s-a deplasat cu trenul personal pentru a-i spune acest lucru straniu subordonatului său loial: „De acum înainte, dacă eu îţi ordon, trebuie să devii un protector al evreilor“.[421]

Partea a IV-a

Sfârşitul Holocaustului

CAPITOLUL XII

PRĂBUŞIREA LUI ADOLF HITLER

Atentatul de la Wolfsschanze

„Doi metri, o eroare de doi metri“, se lamenta în vara lui 1944 scriitoarea Magda Ceccarelli De Grada în jurnalul său.[1] Erau, e drept, doi metri care au influenţat profund istoria. Pe 20 iulie 1944, un picior solid de masă din Wolfsschanze, centrul de operaţiuni al Fiihrerului de lângă Rastenburg, i-a salvat viaţa lui Hitler. Claus von Stauffenberg îşi aşezase servieta – în care se afla o bombă setată să explodeze la ora 12.42 – lângă piciorul de masă salvator, care a preluat o parte din şoc. Cu hainele sfâşiate, cu timpanul perforat, cu braţul drept rănit şi paralizat temporar, Hitler a revenit rapid în activitate şi l-a primit pe Mussolini, cu care a discutat printre ruine, aşezat pe o ladă. înţelegând dimensiunile complotului – care se întindeau până la Berlin şi Paris Fiihrerul a vorbit la radio după miezul nopţii, anunţând că supravieţuirea sa probează o protecţie providenţială: „Pentru a treia oară, a avut loc un atentat planificat şi executat la adresa vieţii mele. (...) O clică mică de ambiţioşi, iresponsabili şi în acelaşi timp ofiţeri criminal de stupizi şi de necugetaţi au ţesut un complot pentru a mă elimina pe mine şi comandamentul Wehrmachtului german. Bomba a fost plasată de colonelul Graf von Stauffenberg. A explodat la doi metri în dreapta mea. Unul dintre cei care se

găseau în aceeaşi cameră cu mine a murit. Câţiva colaboratori foarte dragi mie au fost răniţi grav. Eu am scăpat doar cu câteva zgârieturi şi vânătăi. Privesc acest fapt ca pe o confirmare a sarcinii pe care mi-a dat-o Providenţa pentru a continua pe această cale în viaţă, aşa cum am făcut şi până acum. [2]

Reacţia opiniei publice germane în faţa complotului lui von Stauffenberg a dovedit că Hitler se bucura în continuare de sprijinul populaţiei. După ce au aflat că bomba de la Rastenburg nu îl ucisese pe Führer, oamenii de rând au sărbătorit şi au plâns de bucurie. Un raport întocmit de *Sicherheitsdienst* (SD) consemna că „vestea legată de atentat a produs o undă de şoc, dezorientare, furie şi mânie".[3] în plus, supravieţuirea miraculoasă a lui Hitler a reuşit să abată atenţia de la înfrângerea catastrofală suferită de Wehrmacht în cursul Operaţiunii Bagration, desfăşurată de Armata Roşie între 22 iunie şi 19 august 1944: numai la începutul lui august armata germană pierduse 700 000 de oameni,[4] iar pe 17 august 1944 armata lui Stalin punea deja piciorul pe pământ german, în Prusia Orientală.[5] De la momentul atentatului eşuat de la Rastenburg până la sinuciderea lui Hitler vor mai muri 2 600 000 de militari germani.[6]

Planurile elaborate de gruparea care a încercat să îl ucidă pe Führer şi să preia puterea lăsau să se întrevadă o soartă mult mai bună pentru evrei. Acestea prevedeau inclusiv compensaţii pentru victimele nazismului. în plus, dacă lovitura de stat ar fi reuşit, Ulrich von Hassell – unul dintre conspiratori – propunea anularea legilor adoptate în regimul nazist – „mai ales legile despre evrei".[7] Statul german urma să le asigure acestora drepturi depline. O altă celulă,

grupată în jurul unui aristocrat care se implicase în salvarea evreilor, Helmuth James von Moltke – strănepotul *Generalfeldmarschall-uhii* Helmuth von Moltke cel Bătrân –, cerea ca statul german să se dezică de rasism şi să declare nule „toate legile şi actele care discriminează un individ pe motiv că aparţine unei anumite naţiuni, rase sau religii“.[8] Şi Cari Goerdeler, o altă personalitate implicată în atentat, care avea puternice convingeri sioniste, vorbea despre „o reformă generală a statutului evreilor în întreaga lume“.[9] Pe de altă parte, în conspiraţia din 1944 a fost implicat şi un personaj precum

Arthur Nebe, care condusese *Einsatzgruppe* B în Belarus, supervizând uciderea a 45 000 de evrei înainte de a se întoarce la Berlin pentru a prelua conducerea Kripo. Lui Nebe i-ar fi revenit misiunea de a-l asasina pe Himmler.

Estul: între Stalingrad şi Operaţiunea Bagration

Pentru popoarele din estul Europei, Operaţiunea Bagration avea o relevanţă mai mare decât Debarcarea din Normandia (Operaţiunea Overlord), pentru că dovedea sfârşitul puterii naziste în regiunea lor, care era, de altfel, epicentrul Holocaustului. în zorii zilei de 1 august 1944, sub conducerea lui Antoni Chrusciel şi Tadeusz Bór-Komorowski, Armata Teritorială poloneză a lansat o rebeliune antigermană; polonezii ştiau foarte bine că apropierea armatei lui Stalin însemna pentru ei prefigurarea unei noi forme de robie şi încercau, revoltându-se, să salveze o parte din independenţa viitorului stat (la câteva zile distanţă, România, care fusese întotdeauna legată strategic de Polonia – doar că aşezată geografic pe un culoar mai puţin expus militar – a preferat să se dezică de Ion Antonescu şi să treacă de partea Aliaţilor). După o încleştare care a durat două luni, polonezii, care aveau doar 108 mitraliere şi până în 1 500 de puşti – şi nu primeau, în mod deliberat, sprijin din partea Armatei Roşii –, au fost zdrobiţi de *Waffen-SS.* Peste 80% din Varşovia a fost distrusă, 15 000 de rebeli au căzut în luptă şi peste 150 000 de polonezi au fost reţinuţi şi expediaţi în lagăre de către Himmler, iritat de faptul că trupele germane aveau pierderi comparabile cu cele ale polonezilor.[10]

Pianistul evreu Wladyslaw Szpilman se ascundea în

acele zile, cu ultimele puteri, prin casele părăsite din Varşovia. Fusese mult timp adăpostit de Rezistenţă, însă declanşarea revoltei poloneze îl obligase să bântuie singur prin ruinele oraşului, în căutarea unor resturi de mâncare şi unor poduri în care să poată dormi. A fost salvat de un militar german căruia i-a cântat la pian Chopin:

> După două zile am ieşit din nou să caut hrană. (...) Am ajuns la o bucătărie, iar din ea, în cămară. Erau câteva conserve, nişte sacoşe şi cutii al căror conţinut trebuia să-l verific neapărat. Am desfăcut sforile, am ridicat capacele. Eram atât de absorbit de ceea ce făceam, încât n-am simţit nimic până când n-a răsunat un glas care venea chiar din spatele meu: *„Was suchen Sie hier?“* Era un ofiţer german elegant, zvelt. (...) Am simţit deodată, cu o siguranţă de neînvins, că nu mai aveam forţă să scap din această nouă cursă. Puterile mă părăsiseră brusc, ca şi cum aş fi leşinat. Stăteam uitându-mă la ofiţer cu o privire neroadă, abia respirând. Abia după un timp m-am adunat ca să-i răspund:
>
> - Faceţi ce vreţi cu mine. Eu de-aici nu mă mişc.
>
> - N-am intenţia să vă fac nimic rău! a ridicat ofiţerul din umeri. Cine sunteţi?
>
> - Sunt pianist.
>
> A început să mă privească cercetător, cu o evidentă neîncredere. După o clipă a aruncat o privire în direcţia uşii care ducea din bucătărie în celelalte camere, ca şi cum şi-ar fi dat seama de ceva.
>
> - Veniţi cu mine!
>
> (...) La perete se afla un pian. Ofiţerul a arătat spre el cu mâna:
>
> - Cântaţi ceva!

(...) Când mi-am pus degetele pe claviatură, tremurau. De data asta trebuia să-mi răscumpăr viaţa cântând la pian. Nu mai exersasem de doi ani şi jumătate, degetele îmi erau înţepenite, acoperite cu un strat gros de murdărie. [...] Am început să când *Nocturna în do diez minor* de Chopin. (...) Ofiţerul a rămas nemişcat mai multă vreme, privindu-mă în tăcere, după care a oftat, zicându-mi apoi:

- N-ar trebui să rămâneţi aici. O să vă duc în afara oraşului, într-un sat. Acolo veţi fi în siguranţă.

Am clătinat din cap.

- Nu pot pleca de-aici! am răspuns apăsat.

Abia atunci a părut să priceapă motivul real pentru care mă ascundeam printre ruine. A tresărit nervos şi m-a întrebat:

- Sunteţi evreu?

- Da, aşa este, în cazul acesta nu puteţi pleca de-aici. (...)

O să vă aduc eu de mâncare.

Atunci am îndrăznit să-i pun o întrebare. Nu mai puteam să mă abţin.

- Sunteţi german?

S-a înroşit şi aproape că a pufnit, agitat, ca şi cum l-aş fi jignit:

- Da. Din păcate, sunt german. Ştiu bine ce se întâmplă aici, în Polonia, şi îmi este foarte ruşine pentru poporul meu.[11]

Salvatorul pianistului Wladyslaw Szpilman era *Hauptmann* Wilm Hosenfeld, care ajutase evrei şi polonezi încă de la începutul războiului. Deşi nazist din 1935, Hosenfeld găsise barbar modul în care erau trataţi prizonierii din Polonia, întorcându-se la religia catolică, pe care o redescoperea acum în bisericile poloneze. Va muri în detenţia sovietică, cu toate eforturile lui Wladystaw Szpilman de a-i da de urmă; pianistul şi fiul acestuia se vor asigura totuşi că Wilm Hosenfeld primeşte titlul de Drept între Popoare.

Pentru Adolf Hitler, prăbuşirea începuse încă din decembrie 1941, lună în care el ajunsese şi la propria concluzie definitivă în chestiunea evreiască – aceasta dovedindu-se a fi Soluţia Finală, în noiembrie 1941, Wehrmachtul forţase, cu ultimele puteri, „Zborul spre front“, încercând să atingă Moscova – obiectivul politic care îl ţinea pe Stalin în viaţă. Trupele germane au ajuns la Krasnaia Poliana, la 30 de kilometri de marele

oraș. Totuși temperaturile au scăzut sub minus 20 de grade, iar Jukov și-a lansat propriul contraatac pe 5 decembrie 1941.[12] Hitler dădea nas în nas, abia acum, cu rezervorul uriaș al Armatei Roșii și al industriei sovietice, care aduseseră pe front trei formațiuni noi,

constituite dincolo de Volga – trupele dure din Extremul Orient, care îi vor intimida de-acum înainte pe „arieni“ precum şi sinistrele „orgi ale lui Stalin“, lansatoarele de rachete Katiuşa, care măcinau nervii soldaţilor germani.[13] Deja, pe 6 decembrie 1941, trupele avansate ale Wehrmachtului de lângă Moscova începeau să se retragă, Guderian făcând-o chiar cu 100 de kilometri. Acesta era, în realitate, sfârşitul conceptului german de război – sfârşitul Operaţiunii Taifun şi al Operaţiunii Barbarossa în ansamblu, care nu mai aveau nici un sens din momentul în care frontul devenea lent, static sau chiar defensiv pentru Wehrmacht. Dând vina pe ofiţeri, Hitler şi-a decimat armata, destituind, îndepărtând sau acceptând demisiile lui Walther von Brauchitsch, Gerd von Rundstedt, Heinz Guderian, Fedor von Bock, Wilhelm Ritter von Leeb şi ale altor 30 de generali – oameni care până atunci îi aduseseră unele dintre cele mai importante victorii.[14] Eşecul Germaniei se datora, între altele, şi militarilor evrei din Armata Roşie, care au plătit un preţ disproporţionat de mare: din 500 000 de soldaţi evrei care au luptat în cel de-al Doilea Război Mondial, 200 000 şi-au pierdut viaţa (750 de evrei din Palestina au căzut luptând alături de britanici).[15]

Ca şi cum asta nu ar fi fost de ajuns, în acelaşi timp cu împotmolirea de la Moscova, Japonia a lansat, pe 7 decembrie 1941, atacul de la Pearl Harbor, făcându-l pe Hitler să declare război Statelor Unite pe 11 decembrie, provocându-i inutil pe americani, care ar fi preferat să se concentreze o vreme doar pe Pacific. Aşa cum observă Bevin Alexander, Hitler, „prin alegere deliberată, îndreptase în acel moment împotriva lui cele mai mari trei puteri industriale din lume“, deşi cu

şase luni înainte „se confrunta numai cu Anglia“.[16] Exasperaţi şi absorbiţi de situaţia din URSS, militarii germani nici măcar nu aveau timp să înţeleagă semnificaţia provocării Americii: meticulosul Walther von Brauchitsch nu apucase să consemneze în jurnal faptul că Germania lupta acum *şi* împotriva Statelor Unite.[17]

Inaugurat atât de prost, anul 1942 – cel mai intens al Holocaustului – s-a terminat şi mai prost. începută în 23 octombrie 1942, bătălia decisivă de la El Alamein a luat sfârşit la începutul lui noiembrie cu înfrângerea lui Erwin Rommel. Concomitent, pe 8 noiembrie 1942, militarii americani începeau debarcarea în nordul Africii, în Operaţiunea Torţa. Cumulate, cele două evenimente însemnau sfârşitul acţiunilor Axei în Africa, adică în acel punct de plecare spre Orientul Mijlociu unde Hitler ar fi avut singura şansă reală – conform multor analişti militari – să câştige războiul.[18]

Aproape în acelaşi timp, pe 19 noiembrie 1942, în zorii unei zile de joi, la ora 7.20 (ora Rusiei), 3 500 de obuziere şi tunuri deschideau focul împotriva poziţiilor germane de la Stalingrad, pregătind o ofensivă pentru care Jukov rezervase trei corpuri de tancuri, 12 divizii de infanterie şi trei corpuri de artilerie.[19] în faţa acestei ofensive, Hitler a ordonat, pe 24 noiembrie, ca frontul de pe Volga şi „fortăreaţa Stalingrad“ să fie menţinute „în orice circumstanţe“.[20] Prinsă în capcană, Armata a 6-a a lui Friedrich Paulus a rezistat până la începutul lui ianuarie 1943, deşi podul aerian de aprovizionare promis de Gôring era în mare parte o ficţiune. „Suntem încercuiţi. Führerul a ordonat că Fortăreaţa Stalingrad trebuie apărată. Aşa cum le place germanilor să facă în faţa unor asemenea înfrângeri, am aruncat vina în

întregime pe aliaţii noştri. Tinerii ofiţeri au considerat că sunt de vină românii, care nu rezistaseră ferm la nord de Don, spre deosebire de noi, care rămăseserăm neclintiţi la perimetrul de nord. Pe atunci nu vedeam lucrurile într-o manieră foarte dramatică“, îşi aminteşte un militar care a luptat la Stalingrad.[21] Pe 7 şi 25 ianuarie 1943, sovieticii i-au propus lui Paulus să se predea în condiţii rezonabile – însă Hitler a refuzat de fiecare dată. într-un final, Armata a 6-a a capitulat între 31 ianuarie şi 2 februarie 1943, aproape 130 000 de militari fiind făcuţi prizonieri, în vreme ce alţi 60 000 căzuseră în luptă. Luând în calcul şi cele patru armate capturate sau distruse ale aliaţilor Germaniei, Axa a pierdut în încleştarea de la Stalingrad circa 500 000 de oameni.[22] Confruntat cu perspectiva tot mai clară a înfrângerii, Hitler a decis să mărească miza, anunţând că hotărâse să realizeze „o mobilizare gigantică a întregii forţe populare germane“, în vreme ce Goebbels a organizat în februarie un miting intitulat „Războiul total – Războiul cel mai scurt“ în cursul căruia a întrebat publicul: „Sunteţi hotărâţi să-l urmaţi pe Führer? Vreţi război total?“[23]

Casablanca. Capitulare necondiţionată

încă de pe 2 martie 1943, Joseph Goebbels notase în jurnal o observaţie făcută de *Reichsmarschall* Hermann Göring – observaţie esenţială pentru înţelegerea psihologiei elitelor naziste în această fază a războiului. „Göring este perfect conştient de ceea ce ne aşteaptă pe toţi dacă vom deveni slabi în acest război. Nu are iluzii în legătură cu asta. Mai ales în ceea ce priveşte problema evreiască, suntem atât de implicaţi încât nu mai există speranţă pentru noi. (Vor *allem în der*

Judenfrage sind wir ja so festgelegt, daß es für uns gar kein Entrinnen mehr gibt.) Şi ăsta e un lucru bun. Experienţa arată că o mişcare şi un popor care şi-au ars toate podurile de scăpare luptă cu mai multă hotărâre decât cei care încă mai au şansa de a se retrage.“[24] (La Nürnberg, după cum vom vedea, Göring va pretinde că nu avusese informaţii despre Holocaust.) La acest punct, nivelul îndoctrinării antisemite din societatea germană atinsese un nivel halucinant. în aprilie 1943, ministrul justiţiei, Otto Georg Thierack, îl informa pe Führer că o evreică îşi vânduse laptele doctorilor ascunzându-şi rasa, motiv pentru care „acuzata era învinuită de fraudă“, deoarece „laptele unei evreice nu poate fi considerat hrană pentru un copil german“.[25]

în paralel cu încercuirea de la Stalingrad, o decizie luată de Churchill şi Roosevelt la Casablanca – într-un hotel din eleganta suburbie Anfa, unde s-au consultat vreme de opt zile – îl va obliga pe Hitler să se agaţe şi mai puternic de ideea războiului total.[26] La Conferinţa Aliată de la Casablanca (Stalin lipsea, invocând convingător lupta de la Stalingrad), care a avut loc între 14 şi 24 ianuarie 1943, Roosevelt a impus principiul „capitulării necondiţionate“ a Germaniei. Mai mult, Aliaţii anunţau că îi vor pedepsi pe „liderii vinovaţi, barbari“ ai celui de-al Treilea Reich pentru crimele comise – inclusiv pentru Holocaust, a cărui realitate era deja cunoscută.[27] Tot la Casablanca, Churchill şi F.D. Roosevelt se vor strădui să îi pună la aceeaşi masă pe generalii francezi Charles de Gaulle şi Henri Giraud, aflaţi în conflict inclusiv din cauza problemei evreieşti. Ultimul era omul de încredere al Aliaţilor în interiorul regimului de la Vichy – şi persoana care putea negocia îmbunătăţirea situaţiei

evreilor. în plus, tatonările cu regimul de la Vichy puteau duce la evitarea unor complicaţii inutile în nordul Africii. Dar acest lucru presupunea chiar negarea principiilor fixate la Casablanca privind „impunerea pedepselor şi a răzbunării depline“ faţă de cei care se făceau vinovaţi de crime împotriva umanităţii – regimul de la Vichy fiind implicat în aplicarea Soluţiei Finale şi adoptând în mod voluntar, entuziast chiar, o legislaţie antisemită.[28] Când generalul Giraud va ajunge la Casablanca, pe 17 ianuarie, Winston Churchill va aduce în discuţie situaţia evreilor din Franţa, spunându-i acestuia că refuzul autorităţilor de la Vichy de a anula politicile antisemite era „una dintre principalele cauze ale iritării lui de Gaulle – sau cel puţin una dintre cauzele pe care el le invocă“.[29] Pe de altă parte, preşedintele american Roosevelt a acceptat să se întâlnească cu Charles Nogues, comandantul forţelor franceze din Maroc, care implementase măsurile antisemite solicitate de Vichy în teritoriile pe care le controla. Nogues aprobase chiar şi planul de a închide în ghetouri şi de a deporta în lagărele morţii cei 250 000 de evrei de aici, fiind însă oprit în acest demers de suveranul marocan.[30] La întâlnirea cu Roosevelt, Charles Nogues a deplâns perspectiva ca evreii să controleze economia din nordul Africii după război – perspectivă pe care o considera „tristă“, încercând probabil să se arate conciliant, preşedintele Statelor Unite i-a spus că acest risc putea fi prevenit prin impunerea
principiului *numerus clausus* în meserii – principiu care ar elimina „plângerile specifice şi demne de înţeles pe care germanii le au în legătură cu evreii din Germania, şi anume că, deşi reprezintă o mică parte din populaţie,

peste 50 la sută dintre avocaţi, doctori, profesori de gimnaziu sau universitate din Germania sunt evrei“.[31] (O observaţie total inadecvată – şi falsă, de altfel – din partea liderului de la Washington.)

Planul Morgenthau, Ardeni, Vistula-Oder

Pe 21 septembrie 1944, maşina de propagandă a lui Goebbels a primit o mână de ajutor nesperată din partea Statelor Unite, presa americană publicând Planul Morgenthau. Acesta – în realitate un memorandum numit „Propunere de program postcapitulare pentru Germania“ – fusese elaborat de Henry Morgenthau Jr., secretarul Trezoreriei, şi analiza oportunitatea ca industria care susţinea capacitatea militară germană (inclusiv instalaţiile din Ruhr) să fie eliminată după război, pentru a nu mai permite o renaştere a militarismului. Planul, care ar fi transformat Germania într-o ţară preponderent rurală, era ne- realist şi ar fi afectat grav din punct de vedere economic un stat oricum prăbuşit, el fiind înlocuit ulterior cu Planul Marshall, inspirat dintr-o filosofic complet diferită. Totuşi, pentru că Morgenthau era evreu, Hitler a speculat din plin, până la finalul războiului, proiectul acestuia. Goebbels s-a dezlănţuit împotriva „iudeo-plutocraţiei anglo-saxone“,[32] în vreme ce *Völkischer Beobachter* anunţa: „Roosevelt şi Churchill – de acord cu planul criminal evreiesc“.[33]

Pe 16 septembrie 1944, Hitler – care va abandona „Bârlogul lupului“ din Prusia Orientală în noiembrie, mutându-se pentru scurtă vreme lângă Frankfurt pe Main, în „Cuibul vulturului“ – a lansat ideea unei ofensive în Ardeni pentru a salva Germania şi a împinge înapoi trupele Aliate din Vest. Generalul Jodl a

rezervat 30 de divizii, între care 12 blindate, pentru această lovitură în care Führerul îşi punea acum toate speranţele, fiind dispus să slăbească forţele din Est pentru realizarea sa.[34] După mai multe amânări, ofensiva a început pe 16 decembrie 1944, în zori, într-o teribilă ceaţă. în fruntea trupelor germane acţionau Sepp Dietrich (Armata a 6-a tancuri SS) şi generalul Hasso van Manteuffel (Armata a 5-a tancuri), care sperau să ajungă până la Anvers.[35] Surprinşi, Aliaţii au dat semne de slăbiciune: pe 19 decembrie, câteva mii de militari americani s-au predat lângă Schnee Eifel; lupte grele s-au dat pentru Bastogne, Saint-Vith sau Malmédy.[36] Führerul credea că steaua lui străluceşte din nou, sperând că armele-minune *(WunderWaffen)* promise de inginerii germani vor schimba soarta războiului. Totuşi armata germană nu era susţinută de aviaţie, nu avea suficientă muniţie şi se dovedea prost echipată. încă de la începutul lui decembrie, Gôring distrusese ultimele rămăşiţe ale Luftwaffe într-un atac disperat în Vest. Din 3 ianuarie 1945, Aliaţii recăpătaseră iniţiativa şi începeau din nou să atace.[37] Când Armata Roşie a lansat, pe 12 ianuarie 1945, ofensiva Vistula-Oder, Wehrmachtul era extrem de slăbit.[38] Pe frontul cuprins între Marea Adriatică şi Marea Baltică sovieticii concentrau deja 6,7 milioane de oameni.[39] Guderian îl avertizase pe Hitler că trupele lui Stalin sunt pregătite pentru un atac masiv de iarnă, având un avantaj strivitor de 20 la 1 în materie de aviaţie şi artilerie, 11 la 1 pentru infanterie şi 7 la 1 în privinţa tancurilor.[40] Hitler respinsese, cu o criză de nervi, analiza lui Guderian, pe care o catalogase drept „cea mai mare impostură de la Ginghis Han încoace“, cerând să i se spună imediat „cine este responsabil

pentru producerea acestei porcării“.[41] Şi Himmler era de părere că totul nu era decât „un bluf enorm“ şi că „ruşii nu vor ataca până la urmă“.[42] Dar Stalin a atacat. în zorii zilei, armata condusă de generalul său preferat, Konev, a lansat ofensiva la Sandomierz.[43] Totuşi, chiar şi după ce ofensiva sovietică a fost lansată, naziştii au continuat să se iluzioneze. în ianuarie, când Guderian a arătat că Stalin dispunea de 8 000 de avioane pe Vistula şi în Prusia Orientală,
Goring a luat cuvântul şi a spus – sub privirile aprobatoare ale lui Keitel – că „acelea nu sunt avioane adevărate. Sunt numai machete.“[44] Soldaţii germani, consideraţi cândva neînfricaţi, simţeau însă forţa sovieticilor şi începeau să abandoneze lupta. Un raport al Grupului de Armate Vistula, puse în subordinea lui Himmler, avertiza că se pierduse controlul asupra soldaţilor şi că aceştia „îşi aruncă uniformele şi încearcă prin orice metode să obţină haine civile pentru a fugi“.[45]

în buncăr. Marşurile mortii

> >

De-acum, soarta celui de-al Treilea Reich era pecetluită. Pe 16 ianuarie 1945, Hitler se muta definitiv în buncărul său din Berlin, unde îşi va petrece ultimele zile. La două săptămâni după mutare, pe 30 ianuarie, el îşi va rosti ultimul discurs radiodifuzat, cerând poporului german să lupte până la capăt împotriva „bolşevismului asiatic“.[46] La jumătatea lunii martie, Albert Speer ştia deja că Germania nu mai putea rezista decât două luni (în cel mai optimist scenariu), pentru că pierduse resursele din ţările exploatate până atunci.[47] Pe 24 februarie 1945, când NSDAP celebra un

sfert de secol de la lansarea programului său „irevocabil“, Hitler şi-a făcut o apariţie năucitoare printre liderii regionali ai partidului: îmbătrânit subit, stafidit, cu mâna stângă tremurând necontrolat. A susţinut un discurs slab, lipsit de vervă – deşi s-a înviorat în timpul mesei festive.[48]

în martie 1945, Hitler şi-a mai încercat norocul cu o contraofensivă nerealistă, de această dată în zona lacului Balaton, cu scopul de a împinge Armata Roşie înapoi peste Dunăre, a redobândi Budapesta şi a recâştiga accesul la petrolul maghiar. El va utiliza în această operaţiune resturile armatelor înfrânte în Ardeni – inclusiv Armata a 6-a tancuri SS a lui Sepp Dietrich.[49] în plus, vor fi adunaţi din Reich bărbaţi trecuţi de prima tinereţe care, conform unui ofiţer din *Waffen-SS,* „îmi spuneau că suferă de gută şi de diverse tipuri de hernie şi îmi arătau fotografiile copiilor lor adulţi“.[50] Oricum, spre sfârşitul războiului, Himmler renunţase la viziunea sa ţanţoşă despre „puritatea sângelui“ în SS, jumătate dintre diviziile sale fiind formate din străini – 100 000 de ucraineni, 50 000 de olandezi, 40 000 de belgieni, 20 000 de francezi.[51] El organizase la Sarajevo o divizie de musulmani bosniaci, dar şi o formaţiune de caucazieni care reunea azeri, armeni sau georgieni – Batalionul Bergmann.[52] Când a aflat că şi ofensiva de la Balaton eşuase, Hitler s-a dezis şi de unităţile sale de suflet: „Diviziile mele SS au uitat să lupte! Au ajuns nişte laşi.“[53] Pe 27 martie 1945 a fost emis următorul mesaj: „Deoarece Fiihrerul consideră că trupele sale n-au luptat aşa cum le impunea situaţia, a ordonat ca diviziile SS *Adolf Hitler, Das Reich, 7'otenkopf* şi *Hohenstaufen* să fie deposedate de însemnele lor“.[54] Hitler dictase, de altfel, un ordin şi

mai umilitor: „Pentru că *Leibstandarte* nu a îndeplinit sarcina pe care i-am dat-o şi nu a demonstrat spiritul combativ pe care-l aşteptam de la ea, este nedemnă de a purta numele *Adolf Hitler“.*[55] Mult mai grav, refuzând propunerile privind evacuarea populaţiei din zonele care erau ocupate de sovietici, Hitler a făcut posibil – în formula lui Anthony Beevor – „cel mai mare fenomen de viol în masă din istorie“.[56]

în lagărele naziste se mai găseau, în prima parte a lui 1945, 700 000 de prizonieri, păziţi de 40 000 de SS-işti; lor li se adăugau aproape 200 000 de deţinuţi politici aflaţi în închisori clasice.[57] Dintre cei închişi în lagăre, 250 000 erau evrei. Hitler decisese în februarie 1945 că toate centrele de detenţie ale SS trebuiau aruncate în aer în cazul în care situaţia militară a Germaniei se înrăutăţea. într-o primă fază, Himmler îi cântase în strună Fuhrerului, spunându-i lui Felix Kersten, confidentul şi mase- urul său, că prizonierii „vor pieri odată cu noi“.[58] Pe măsură ce teritoriile celui de-al Treilea Reich se îngustau, fiind ocupate de Aliaţi, liderul SS a cerut însă retragerea deţinuţilor spre zonele controlate încă de germani. în această fază a prăbuşirii, Himmler era deja confuz, ezitant şi deprimat. Nu era în stare să le ţină piept sovieticilor în calitate de comandant militar (va renunţa de altfel, peste câteva zile, la comanda Grupului de armate Vistula), aşa că se retrăsese la sanatoriul Hohenlychen, tratându-şi inima şi intestinele. Vizitat de Goebbels pe 7 martie, îl surprinsese pe ministrul propagandei prin „slăbiciunea“ de care dădea dovadă, susţinând că „avem şanse mici să câştigăm războiul prin mijloace militare“.[59]

Plecând de la ordinele confuze date de Himmler, în

această perioadă vor avea loc mai multe marşuri ale morţii similare celui de la Auschwitz. în ianuarie şi februarie 1945, aproape 115 000 de prizonieri din lagărele de concentrare naziste au fost angrenaţi în ele, peste 35 000 dintre aceştia murind pe parcurs.[60] Lagărul de la Stutthof, de lângă Danzig, unde se găseau 50 000 de deţinuţi (în marea lor majoritate evrei) a fost evacuat începând cu 25 ianuarie 1945. 5 000 dintre aceştia au fost împinşi în mare şi executaţi, în aprilie, acest gen de execuţie în apele Balticii s-a repetat. Alţi 11 000 de evrei au fost nevoiţi să meargă, vreme de şase zile, până la Lauenburg, primind ca hrană pentru drum 120 de grame de margarină şi 500 de grame de pâine.[61] Doar 15% dintre cei care au parcurs drumul morţii dintre Stutthof şi Lauenburg au reuşit să supravieţuiască.[62]

Şi situaţia muncitorilor străini din Germania era foarte dificilă, aceştia fiind consideraţi acum o ameninţare pentru regim. în august 1944, în Reich erau obligaţi să lucreze, adesea în condiţii de sclavie, 6 milioane de străini şi două milioane de prizonieri de război.[63] Numai în Berlin erau 300 000 de muncitori străini, însemnaţi cu vopsea pe haine pentru a-şi dovedi statul de provenienţă şi pentru a nu se putea strecura în adăposturi subterane – rezervate arienilor – în timpul bombardamentelor.[64] în 1945, cifra muncitorilor-ostatici – sovietici, polonezi, evrei – depăşea, după unele estimări, zece milioane. Pentru a fi sigur că aceştia nu vor dinamita din interior interesele Germaniei prin greve şi sabotaje – vechea obsesie de la 1918 –, Ernst Kaltenbrunner a dispus în februarie 1945 ca, la prima suspiciune, ei să fie executaţi la nivel local, rapid, discret, fără cercetări şi formalităţi judiciare.[65] După

unele date, 40% dintre victimele regimului poliţienesc nazist din ultimele luni de război au fost muncitori străini.[66] Nu mai puţin de 800 000 de evrei, 130 000 de polonezi, 180 000 de sovietici şi chiar 32 000 de italieni au pierit în Germania ca muncitori-sclavi.[67]

Pe 12 aprilie 1945, Hitler a mai trăit un moment de speranţă: murise preşedintele american Roosevelt. „Ăsta e miracolul pe care îl tot anunţam. Cine a avut dreptate? Războiul nu este pierdut“, striga Hitler prin buncăr.[68] Se agăţa de exemplul rezistenţei lui Frédéric cel Mare, de care devenise obsedat, privindu-i portretul ore în şir, aparent scufundat într-o formă de implorare.[69] Toate speranţele Führerului s-au năruit însă pe 22 aprilie, când a aflat, după o aşteptare înfrigurată, că ofensiva fantasmagorică pe care i-o ordonase lui Steiner nu fusese lansată. A vorbit despre trădare, a urlat minute în şir, a plâns şi a declarat că războiul este pierdut. A anunţat că se va sinucide şi le-a cerut ultimilor loiali – Bormann, Jodl, Keitel – să fugă spre sud.[70] A fost refuzat. Goebbels şi soţia sa, Magda, l-au anunţat că vor rămâne alături de el, ucigându-şi copii în buncăr. Hitler a fost de acord şi i-a oferit Magdei, în semn de preţuire, insigna sa de nazist turnată în aur.[71] La scurt timp, cei şase copii ai familiei Goebbels au fost aduşi în *Fiihrerbunker* pentru a fi otrăviţi. Şi Eva Braun i-a spus lui Hitler că „nu îl va părăsi niciodată“. Emoţionat, Fuhrerul a sărutat-o.[72]

După criza lui Hitler, pe 23 aprilie, Gôring s-a interesat de la Berchtesgaden dacă poate prelua puterea.[73] în mod bizar, el credea că este considerat mai degrabă un moderat de către Aliaţi – fusese văzut astfel, e drept, înainte de război şi înainte de a bombarda devastator Anglia; mai credea şi că îşi

păstrase farmecul din tinereţe, mizând pe acesta pentru a-l cuceri pe Dwight Eisenhower, cu care era convins că urma să se întâlnească. *„Mein Fiihrer,* sunteţi de acord ca, în urma hotărârii dvs. de a rămâne în fortăreaţa Berlin, să preiau acum, în baza legii din 29 aprilie 1941, conducerea generală a Reichului?“, a întrebat Gôring la
Berlin. Hitler nu a fost de acord: l-a exclus din toate funcţiile şi a cerut să fie executat după moartea sa. Totuşi SS a refuzat să îndeplinească ordinul.[74] Şi Himmler a interpretat episodul isteric al lui Hitler din 22 aprilie ca un semn al ieşirii acestuia din scenă. Prin intermediul contelui suedez Folke Bernadotte, el a transmis Aliaţilor dorinţa Germaniei de a capitula în faţa acestora – nu şi a lui Stalin. Şi în cazul lui Himmler, după o criză în care a vorbit despre „cea mai ruşinoasă trădare din istoria umanităţii“, Hitler a ordonat excluderea din partid şi arestarea.[75] în încercarea de a câştiga simpatia Occidentului, Himmler a acceptat – după mai multe răzgândiri – ca lagărele de concentrare să fie predate fără luptă şi fără ca prizonierii să fie executaţi. în martie, el a cerut ca evreii să fie menţinuţi cât mai mult în viaţă şi să fie consideraţi egali cu cei de altă rasă. Apoi, nemulţumit de mersul negocierilor secrete cu Vestul şi încolţit de Kaltenbrunner şi de Hitler, şi-a schimbat poziţia: prizonierii de la Buchenwald sau Mittelbau-Dora, care iniţial puteau fi puşi la dispoziţia Aliaţilor, urmau acum să fie evacuaţi spre Flossenbürg.[76] Ei trebuiau ucişi înainte de a putea fi eliberaţi de inamicii Reichului. Pe 13 aprilie 1945, de pildă, 1 000 de prizonieri de la Mittelbau-Dora au fost incendiaţi într-un hambar de lângă Gardelegen.[77] Totuşi, înţelegând că Germania se

prăbuşeşte rapid şi că pierde controlul asupra propriilor oameni, s-a răzgândit din nou. La Buchenwald, militarii americani au mai găsit, pe 13 aprilie 1945, 21 000 de deţinuţi aflaţi în pragul morţii – în vreme ce 27 000 fuseseră dirijaţi haotic spre alte lagăre de concentrare. Deşi îl inflama pe Hitler cu denunţuri în privinţa negocierilor purtate de Himmler cu Aliaţii în vederea cedării paşnice a lagărelor de concentrare, Kaltenbrunner va proceda întocmai ca şeful său în cazul Mauthasenului, pe care s-a oferit să îl predea americanilor în speranţa unui tratament mai bun după capitulare.[78]

Peisajul de neimaginat care li s-a înfăţişat militarilor britanici pe 15 aprilie 1945, când au pătruns în lagărul Bergen-Belsen, nu a avut darul să îl ajute pe *Reichsführer-SS* în tentativa sa de

reabilitare. în lipsa hranei – care nu mai era accesibilă nici măcar pentru germani privaţi de orice îngrijire medicală, măcinaţi de epidemii, cei 50 000 de supravieţuitori de aici erau reduşi la propriul schelet; 37 000 de cadavre – aparţinând morţilor din ultimele două luni – formau deja munţi de carne în descompunere.[79] Rupt de această realitate, încercând să-şi găsească liniştea în şedinţe de masaj, Himmler n-a găsit nimic mai bun de făcut decât să i se plângă evreului Norbert Masur, reprezentant al World Jewish Congress în Suedia, că nu a primit laurii cuveniţi pentru predarea lagărelor.[80]

CAPITOLUL XIII

PEDEAPSA

Mein politisches Testament. Cianura lui Himmler

Pe 29 aprilie, Hitler s-a căsătorit cu Eva Braun, apoi a dictat un document numit *Mein politisches Testament.* Acesta s-a dovedit a fi o ultimă răfuială cu evreii şi o recunoaştere implicită a implicării sale în Holocaust. „Nu este adevărat că eu sau oricine altcineva din Germania am vrut război în 1939“, pretindea Hitler, susţinând că el doar se asigurase că „aceia care poartă adevărata vinovăţie pentru lupta criminală – acel popor va fi de asemenea, tras la răspundere: evreii!“[1] într-o asumare vagă a faptului că ordinul privind Soluţia Finală venise de la el, Hitler spunea: „Nu am lăsat pe nimeni să se îndoiască că, de data aceasta, nu vor muri de foame doar milioane de copii ai europenilor, ai popoarelor ariene, nu doar milioane de bărbaţi adulţi care vor pieri şi nu doar sute de mii de femei şi copii care vor fi incendiaţi şi bombardaţi până la moarte în oraşe, fără ca aceia care sunt cu adevărat responsabili să fie nevoiţi să-şi ispăşească crima, chiar dacă prin mijloace mai umane“.[2] Ultimele cuvinte rostite de Führer i-au vizat tot pe evrei: „înainte de orice altceva, apelez la conducerea naţiunii şi la cei care o urmează să respecte cu mare atenţie legile rasiale şi să lupte fără milă împotriva otrăvitorilor tuturor popoarelor lumii,

evreii internaţionali“.[3]

La câteva ore distanţă, pe 30 aprilie, la ora 15.30, Hitler s-a sinucis. A doua zi, după ora 22.00, la radio a fost citit următorul anunţ: „De la Cartierul General al Führerului se anunţă că astăzi după-amiază Führerul nostru Adolf Hitler, luptând până la ultima suflare împotriva bolşevismului, a căzut pentru Germania la postul său de comandă din Cancelaria Reichului. Pe 30 aprilie Führerul nostru l-a numit ca succesor pe amiralul Dönitz.“[4] Şeful marinei militare a încercat să guverneze de la Flensburg, concentrând puterea executivă în mâinile lui Lutz Graf Schwerin von Krosigk, fost ministru de finanţe. în realitate, singura sa misiune reală a fost coordonarea procesului de predare. în noaptea de 7 mai 1945, la Reims, generalul-colonel Jodl a semnat capitularea fără condiţii în faţa Aliaţilor, spunând că „poporul german şi Wehrmachtul sunt lăsaţi cu totul pe mâna învingătorilor“.[5] Pe 9 mai, Wilhelm Keitel a semnat o a doua capitulare, în faţa sovieticilor Jukov şi Vîşinski, fiind apoi concediat brutal de mareşalul lui Stalin: „Rog delegaţia germană să părăsească sala“.[6]

Pe 13 mai, Keitel a fost arestat la Flensburg de către Aliaţi. Pe 23 mai, la bordul navei *Patria,* membrii guvernului Reichului şi comandanţii Wehrmachtului sunt la rândul lor reţinuţi.[7] Albert Speer este descoperit la scurtă vreme de militarii britanici. „A sosit deci sfârşitul. E bine aşa“, va spune Speer cu răceală.[8]

Hans Frank, coordonatorul crimelor din Guvernământul General, a fugit pe 17 ianuarie 1945 de la Cracovia, din castelul Wawel, locul din care coordonase Holocaustul polonez. Vreme de o săptămână, a petrecut împreună cu anturajul său într-

un alt castel, în Silezia, îndreptându-se apoi către Bavaria.[9] Va fi arestat şi supus judecăţii la Nürnberg. Arthur Greiser, călăul din Warthegau, a fugit din Poznan pe 20 ianuarie, minţindu-şi subordonaţii că primise o misiune secretă din partea *Reichsfiihrer-u||ii.* Deşi Poznan fusese declarat o „fortăreaţă“ care trebuia apărată cu orice preţ, Greiser i-a dus de nas pe Hitler şi pe Bormann, obţinând acordul acestora pentru o retragere care nu era încă necesară.[10] Fuga nu i-a fost de mare folos: a fost capturat de americani în 1945 şi judecat de polonezi în 1946, fiind spânzurat pe 21 iulie 1946 – în ciuda unei intervenţii din partea papei Pius al XII-lea – în faţa unei mulţimi uriaşe, de 100 000 de oameni. A fost ultima execuţie publică din Europa.

Pe 9 mai, Hermann Göring a trimis un negociator pentru a anunţa dorinţa sa de a se preda militarilor americani. Afectat de dependenţa de morfină, mareşalul Reichului avea momente în care îşi pierdea cunoştinţa şi se prăbuşea; totuşi îşi păstrase pofta de mâncare proverbială. Se interesa când va fi primit de Eisenhower şi îl bârfea pe Hitler, numindu-l „mărginit“.[11] De asemenea, îi considera pe Führer şi pe cei din subordinea sa directă unici vinovaţi pentru lagărele de concentrare şi de exterminare, considerând că „organele de stat nu au avut nimic de-a face cu acestea“.[12]

Pe 1 mai, Himmler s-a întâlnit cu amiralul Dönitz, care l-a informat despre numirea sa în fruntea Reichului. Şeful SS i-a cerut să devină al doilea om în stat, dar a fost refuzat. Apoi, în timp ce se ascundea în Flensburg, şi-a pregătit fuga. Şi-a ras mustaţa şi a renunţat la ochelari, punându-şi în schimb un plasture pe ochi. A devenit Heinrich Hitzinger, un poliţist militar

executat cu câteva luni înainte.[13] însoţit de gărzile sale de corp, a călătorit incognito până pe 18 mai, când a ajuns la un punct de control de pe râul Oste, păzit de militarii britanici, care fuseseră informaţi că SS-iştii foloseau acte de identitate ale poliţiştilor militari. A fost reţinut pentru un control de rutină; pierzându-şi cumpătul, şi-a înlăturat plasturele şi a declarat solemn: „Sunt Heinrich Himmler".[14] După ce analiza unui specimen de semnătură i-a confirmat afirmaţiile, a fost pus sub pază şi a primit dreptul să facă o baie. Complet dezbrăcat, a fost supus unui control corporal minuţios, în timpul căruia medicul britanic CJ Wells i-a găsit în „cavitatea inferioară a obrazului stâng", un mic „obiect albastru", pe care s-a grăbit să îl extragă.[15] Himmler s-a împotrivit: era fiola cu cianură care îi asigura o sinucidere rapidă. L-a muşcat pe doctor şi a strivit capsula între dinţi, în timp ce scotea „grohăituri şi mârâituri îngrozitoare".[16] în câteva minute, coordonatorul Holocaustului – gol, purtând doar şosete – era mort.

Pe 25 octombrie, în detenţie, s-a sinucis şi Robert Ley, coordonatorul sistemului de muncă forţată, care îşi pierduse minţile.

Ley susţinea că Statele Unite trebuie să devină naţional-socialiste (renunţând însă la antisemitism) şi să anexeze Germania, procesul de nazificare urmând să fie condus de el, din penitenciar, înaintea sinuciderii a avut o criză de vinovăţie, strigând din celulă: „Ei nu mă lasă să dorm... milioane de oameni străini la muncă forţată... Dumnezeule... milioane de evrei... toţi omorâţi..."[17] în scurt timp a fost găsit spânzurat.

Nürnberg şi procesele subsecvente

în toamna lui 1945 va începe primul proces de la Nürnberg. Au fost judecaţi, între alţii, Hermann Göring, Rudolf Hess, Joachim von Ribbentrop, Wilhelm Keitel, Wilhelm Frick, Ernst Kaltenbrunner, Hans Frank, Konstantin von Neurath, Erich Raeder, Karl Dönitz, Alfred Jodi, Alfred Rosenberg, Baldur von Schirach, Julius Streicher, Fritz Sauckel, Albert Speer, Arthur Seyss-Inquart şi Martin Bormann (ultimul, *în absenticr,* ulterior s-a dovedit că acesta fusese ucis de sovietici când încerca să fugă din Berlin).[18] Acuzarea se concentrează pe patru puncte principale: conspiraţie, agresiune împotriva păcii, crime de război şi crime împotriva umanităţii. Holocaustul este inclus în ultimele două puncte: „Acuzaţii au săvârşit un uriaş măcel, au ordonat sau acceptat genocidul, torturi, muncă de sclavi şi jefuire de bunuri"; „Acuzaţii au urmărit adversari politici, minorităţi rasiale şi religioase şi s-au făcut vinovaţi de exterminarea unor întregi etnii".[19] începând cu 1944, sistemul judiciar beneficia de acest nou concept, propus în premieră de avocatul polonez de origine evreiască Raphael Lemkin în lucrarea „Stăpânirea Axei în Europa ocupată": genocid.[20]

Poziţiile acuzaţilor în raport cu procesul au variat semnificativ. Cei mai inteligenţi dintre ei au arătat căinţă. Hans Frank, juristul care guvernase Guvernământul General în timpul aplicării Soluţiei Finale la Belzec, Majdanek, Sobibor, Treblinka, a afirmat că aşteaptă procesul „ca pe Judecata de Apoi din voinţa Domnului, având menirea de a cerceta îngrozitoarele vremuri de

suferinţe sub Adolf Hitler“.[21] Speer a fost cel mai abil şi cooperant, fiind salvat şi de această dată de subtilitatea sa, care îl ajutase să se ridice şi să supravieţuiască în timpul celui de-al Treilea Reich. „Procesul este necesar“, a arătat el. „Există o răspundere colectivă pentru crime atât de odioase – chiar şi într-un sistem autoritar.“[22] Era exact ceea ce doreau să audă judecătorii, care păşeau pe un teritoriu necunoscut. Militarii, în schimb, au procedat exact pe dos, pretinzând că executaseră doar ordinele. „Pentru un soldat ordinele sunt ordine“, a spus Keitel.[23] Kaltenbrunner l-a urmat: „Eu nu mă simt vinovat pentru nici un fel de crime de război, mi-am făcut doar datoria ca organ de securitate şi refuz să apar în locul lui Himmler“.[24] Poziţia lui Kaltenbrunner – relevantă pentru a înţelege mecanismul Holocaustului – era că doar Himmler, Heydrich şi Heinrich Müller aveau acces la cele mai secrete informaţii (adică direct la deciziile lui Hitler). „Nu vă daţi seama cât de bine erau păstrate aceste secrete, chiar şi faţă de mine“, a pretins el.[25] Cu alt prilej, a afirmat că nu vrea să fie tratat ca „o imitaţie a lui Hitler“.[26] Göring a sugerat că „învingătorul va fi întotdeauna judecător şi învinsul întotdeauna judecat“.[27] Rosenberg, care vorbise adeseori despre exterminarea evreilor, nega acum orice legătură cu aceasta. Accepta că auzise unele lucruri despre „cruzimi înfiorătoare“ care avuseseră loc în teritoriile pentru care fusese responsabil, însă „nu mi-am putut închipui că s-a dat un ordin specific pentru anihilarea tuturor evreilor, iar când exterminarea evreilor îşi făcea loc în discuţiile noastre, nu neg că acest termen are o rezonanţă sinistră în lumina mărturisirilor de care dispunem acum, însă în condiţiile de-atunci, nu era

perceput ca o exterminare separată, adică anihilarea individuală a milioane de evrei“.[28] Despre lagărele de exterminare a susţinut că nu ar fi putut crede în existenţa lor „nici dacă Heinrich Himmler mi-ar fi spus în persoană. Sunt anumite lucruri care depăşesc, chiar şi în ochii mei, ceea ce-i omeneşte posibil…“[29]

Cu excepţia lui Funk, Hess, von Neurath, Raeder, von Schirach, Speer, Schacht şi von Papen, toţi cei judecaţi în acest prim proces au fost condamnaţi la moarte. Gôring s-a sinucis înaintea execuţiei cu o fiolă de cianură pe care o ascunsese din timp. Era într-o formă mult mai bună decât în perioada în care condusese Germania; scăpase de dependenţa de morfină şi slăbise câteva zeci de kilograme. înainte de sinucidere i-a spus psihologului închisorii:

> Recunosc că am fost dur. Nu voi nega că nu am fost ruşinat de execuţia a 1000 de oameni, ca represalii. (…) Dar crud? Torturarea femeilor şi copiilor? Asta este atât de departe de natura mea. (…) Tot nu înţeleg cum ar fi putut să ştie Hitler toate acele detalii oribile. Acum, când ştiu ceea ce ştiu, mi-aş dori doar să-l pot avea pe Himmler, aici, pentru zece minute, să-l întreb ce punea la cale acolo.[30]

Spânzurarea condamnaţilor din lotul Nürnberg a avut loc în noaptea dintre 15 spre 16 octombrie 1946. Catolicii Ernst Kaltenbrunner, Arthur Seyss-Inquart şi Hans Frank s-au spovedit, în vreme ce anticreştinul Rosenberg a refuzat prezenţa preotului chiar şi pe eşafod.[31] Ultimele cuvinte ale naziştilor au vizat, în general, destinul Germaniei. Hans Frank s-a arătat „recunoscător pentru sentinţa indulgentă care i s-a dat“ şi l-a rugat „pe Dumnezeu să îl primească la El“.[32] Doar

cumplitul antisemit Julius Streicher s-a comportat nedemn, fiind adus la ştreang în izmene, în vreme ce urla fără oprire *„Heil Hitlerl Heil Hitler!“™* Cadavrele au fost incinerate la un crematoriu din München.

Pe fondul conturării Războiului Rece, a devenit limpede că procesele naziştilor de rang inferior nu vor mai putea continua în faţa unor judecători occidentali *şi* sovietici, motiv pentru care Statele Unite au decis investigarea şi pedepsirea crimelor celui de-al Treilea Reich pe cont propriu, în ceea ce vor deveni cele 12 Procese subsecvente de la Nürnberg. în cadrul acestora, 183 de inculpaţi – „nazişti de nivel secund“ – vor fi judecaţi între 1946 şi 1949.[34] Vor fi vizaţi judecătorii, medicii, industriaşii (IG Farben, Krupp), funcţionarii din ministere (inclusiv miniştri şi secretari de stat). Un proces esenţial pentru înţelegerea Holocaustului a fost cel dedicat *Einsatzgruppen,* care a început pe 29 septembrie 1947, la Nürnberg. Acuzarea, condusă de Benjamin Ferencz, se baza pe registrele de activitate ale *Einsatzgruppen* de la Gestapo, care fuseseră descoperite de Ferencz lângă aeroportul Templehof din Berlin.[35] Acesta a povestit şocul suferit în momentul în care a consultat registrele: „Pe o mică maşină de calcul, am adunat numărul celor asasinaţi. Când cifra a depăşit un milion, m-am oprit din socoteală. Era suficient pentru mine.“[36] în realitate, *Einsatzgruppen* împuşcaseră şi îngropaseră în gropi comune între 1,3 şi 2 milioane de evrei şi 250 000 de romi.[37] Numărul morţilor pe care îi aveau pe conştiinţă acuzaţii era inimaginabil. Numai unitatea lui Otto Ohlendorf executase 90 000 de evrei. Totuşi acesta a pledat „nevinovat“.[38] El a explicat că „ordinul era ca populaţia evreiască să fie exterminată în totalitate“ –

inclusiv copiii, dar că el dăduse dovadă de generozitate, interzicând folosirea lor pentru exersarea tragerii la ţintă şi permiţând, în schimb, ca mamele să-şi ţină pruncii la piept, pentru a fi lichidaţi cu un singur glonţ.[39] în procesul *Einsatzgruppen* au fost condamnaţi la moarte criminali cumpliţi precum Paul Blobel, Otto Ohlendorf, Erich Naumann, Walter Blume, Werner Braune sau Heinz Schubert.

Alte procese, dedicate lagărelor de concentrare, au avut loc la Dachau, Cracovia (pentru Auschwitz), Lodz şi Bonn (pentru Chelmno), Lublin şi Düsseldorf (pentru Majdanek şi Treblinka), Haga (pentru Sobibor). Comandatul lagărului Auschwitz, Rudolf Höss, a fost capturat de militarii britanici în seara zilei de 11 martie 1946. Se ascundea la o fermă de lângă Flensburg, unde dormea alături de animale; soţia sa, ameninţată de anchetatori cu o fictivă deportare în Siberia, i-a trădat poziţia.[40] A fost condamnat la moarte, fiind transportat la Auschwitz în aprilie 1947, pentru a fi spânzurat în apropierea camerelor de gazare din lagărul vechi. Execuţia a fost amânată pentru că în jurul eşafodului se strânseseră mii de oameni – inclusiv foşti deţinuţi din lagăr – şi exista riscul ca Höss să fie linşat.[41] în final, a fost spânzurat în secret pe 16 aprilie 1947. Nu a făcut nici o declaraţie finală. Din cei 7 500 de SS-işti şi gardieni care serviseră la Auschwitz-Birkenau, nu mai mult de 10% au fost pedepsiţi, circa 670 de gardieni fiind trimişi în judecată în Polonia şi 22 la Frankfurt.

Nu toţi criminalii de război din rândul aliaţilor lui Hitler au fost pedepsiţi după război. Ante Pavelic a reuşit să fugă în Austria, de unde a plecat apoi spre Argentina. Răzbunarea a ajuns la el abia în 1957, când un sârb l-a împuşcat de mai multe ori, fără a reuşi să-l

ucidă. Rănile s-au dovedit totuşi grave şi în 1959 Pavelic a murit în Spania, una dintre puţinele ţări care mai erau dispuse să îl primească. Arestat iniţial de Hitler, Miklos Horthy a ajuns în mâinile militarilor americani, care l-au eliberat în scurt timp. A trăit câţiva ani într-un orăşel din Bavaria, mutându-se apoi la Estoril, un oraş splendid de lângă ocean, plin de plaje şi cazinouri.

Slovacul Jozef Tiso, implicat decisiv în uciderea evreilor din ţara sa de către nazişti, a fost condamnat la moarte în aprilie 1947 de un tribunal cehoslovac. Sentinţa făcea referire şi la acţiunile sale antisemite. A fost spânzurat la trei zile după sentinţă, la Bratislava, urcând spre eşafod îmbrăcat în reverenda sa. Spre deosebire de marea majoritate a celor responsabili pentru Holocaust, Ion Antonescu a fost osândit la moarte prin împuşcare – un sfârşit considerat mult mai onorabil pentru un militar. Condamnarea sa a avut în vedere numeroasele crime împotriva evreilor pe care le-a ordonat personal, deşi judecătorii – controlaţi deja de comunişti – s-au dovedit mult mai interesaţi de atacul împotriva URSS. A fost executat pe 1 iunie 1946, în Valea Piersicilor, lângă Fortul 13 Jilava.

Eichmann la Ierusalim

în ultima perioadă a războiului, Adolf Eichmann intrase în conflict cu Himmler, nefiind de acord cu strategia „moderată“ adoptată de acesta în speranţa de a se salva. A ars dosarele Biroului său Antievreiesc şi a început să se pregătească pentru apărarea Berlinului. în aprilie 1945, Himmler i-a ordonat să transporte în Austria până în 200 de evrei „de marcă“ din ghetoul Theresienstadt, pe care intenţiona să îi folosească în

negocierile cu Aliaţii. Nu şi-a putut îndeplini misiunea, pentru că sovieticii erau prea avansaţi.[42] S-a pregătit de rezistenţă în munţii Austriei, la ordinul lui Kaltenbrunner, însă Himmler a interzis atacurile împotriva militarilor din Vest. După sinuciderea lui Hitler, a pretins că este Adolf Karl Barth – un angajat Luftwaffe. Apoi a fost capturat sub numele de Otto Eckmann, locotenent în *Waffen-SS,* însă a evadat când a început să suspecteze că fusese identificat.[43] Situaţia lui s-a înrăutăţit semnificativ din ianuarie 1946, când vechiul său colaborator Dieter Wisliceny a depus mărturie la Nürnberg împotriva lui, indicându-l drept arhitect al Soluţiei Finale. S-a ascuns într-o pădure de lângă Bremen, devenind tăietor de lemne.[44] în 1950, cu noi documente false – devenise, de această dată, Ricardo Klement – a fugit din Germania spre Argentina, prin Genova. Aici şi-a pierdut urma la Buenos Aires şi Tucumăn. Pe 21 martie 1960 a fost identificat de agentul israelian Zvi Aharoni, premierul israelian David Ben-Gurion ordonând imediat prinderea şi aducerea sa în Israel „viu sau mort".[45] Pe 11 mai 1960 a fost capturat de o echipă comună Mossad-Shin Bet. Ulterior, el a scris o declaraţie prin care se declara de acord cu un proces la Ierusalim, deoarece „vreau ca în sfârşit să fiu împăcat cu mine însumi".[46]

După extragerea din Argentina, Ben-Gurion şi-a anunţat membrii cabinetului, care îl ascultau uluiţi, că Eichmann se află în Israel:

> Forţele noastre de securitate îl căutau de mult pe Adolf Eichmann şi în final au dat de el, este în Israel şi va fi judecat aici. Voi cere preşedintelui Knessetului să fac un anunţ la începutul lucrărilor şi voi spune următorul lucru: trebuie să informez

Knessetul că, nu cu mult timp în urmă, serviciile de securitate l-au găsit pe unul dintre cei mai mari criminali

de război, Adolf Eichmann, care a fost răspunzător, alături de alţi lideri nazişti, pentru ceea ce ei numeau „Soluţia Finală pentru problema evreiască“, adică exterminarea a şase milioane de evrei din Europa. Adolf Eichmann se află deja în arest în Israel şi va fi curând judecat aici, în conformitate cu legile care vizează înfăptuirea justiţiei pentru nazişti şi complicii lor.[47]

Capturarea lui Eichmann a dat un nou impuls vânătorii de nazişti din Europa, la scurt timp fiind arestaţi unii dintre cei mai apropiaţi colaboratori ai acestuia: Gustav Richter, care servise drept „consilier pe probleme evreieşti“ în România, Frank Novak, coordonatorul trenurilor morţii, Willy Zopf, care trimisese la moarte 2 000 de pacienţi evrei din spitalul olandez Appledoorn şi acum poza în mascur în orăşelul Murnau, Otto Hunsche, juristul RSHA, foarte activ în Holocaustul maghiar.[48]

Eichmann a refuzat să-şi asume o responsabilitate personală pentru Soluţia Finală: „Nu am avut nimic de-a face cu uciderea evreilor“, a spus el. „Nu am omorât niciodată vreun evreu sau vreun neevreu, căci nu am ucis niciodată vreo fiinţă omenească. Niciodată nu am dat ordinul ca vreun evreu sau un neevreu să fie omorât; pur şi simplu nu am făcut-o. S-a întâmplat... să nu trebuiască să o fac niciodată.“[49] Era dispus doar să îşi asume faptul că a „ajutat şi acceptat“ exterminarea evreilor, pe care o numea acum „una dintre cele mai mari crime din istoria umanităţii“.[50] Dacă el „nu i-ar fi transportat, nu ar fi fost daţi pe mâna măcelarului“, admitea Eichmann.[51] A mai pretins că „nu a avut poziţii sau privilegii speciale“ şi a dat vina pe Himmler şi pe Heydrich: „Mi-au dat instrucţiuni“.[52] La final,

melancolic, a anunţat că „i-ar plăcea să facă pace cu foştii duşmani“.[53]

Sentinţa împotriva lui Adolf Eichmann a fost citită în decembrie 1961, el fiind găsit vinovat pentru „crime împotriva poporului evreu“, acţiunile sale „cauzând uciderea a milioane de evrei“.[54] „Trimiterea fiecărui tren, de către acuzat, la Auschwitz sau la oricare alt lagăr de exterminare, fiecare purtând câte 1 000 de fiinţe umane“, a spus judecătorul Landau, „înseamnă că acuzatul este complice direct la 1 000 de crime cu premeditare şi gradul său de responsabilitate legală şi morală pentru aceste crime nu este cu nimic mai mic decât responsabilitatea persoanelor care au împins, cu mâinile lor, acele fiinţe umane în camerele de gazare.“[55] A fost spânzurat pe 1 iunie 1962, la Ramla, după ce a refuzat asistenţa unui pastor protestant, preferând să bea o jumătate de sticlă de vin roşu. „După o scurtă vreme, domnilor, ne vom întâlni din nou. Aceasta este soarta tuturor oamenilor“, a spus el înainte de moarte.[56]

Spre deosebire de Eichmann, alţi criminali nazişti nu au fost niciodată aduşi în faţa justiţiei. Josef Mengele, care provenea din- tr-o familie bogată, a trăit în Brazilia, murind de inimă în 1979, în timp ce se scălda în ocean. Cu doi ani înainte, fusese vizitat de fiul său, Rolf, căruia i-a spus că „el, personal, nu a făcut rău nimănui, în viaţa lui“.[57] „Dacă zece soldaţi răniţi sunt aduşi la un spital de campanie, în stare critică, medicul trebuie să ia o decizie aproape imediată privind cine trebuie operat primul“, i-a spus el lui Rolf. „Când alege unul, în mod necesar, celălalt moare. Când oamenii ajungeau la capătul liniei de cale ferată, ce ar fi trebuit să fac? Soseau oameni infectaţi cu diverse boli, pe jumătate morţi. Treaba mea era să-i separ pe cei

capabili să muncească de cei incapabili să muncească. Am fost generos în evaluările mele.“[58]

Şi Klaus Bărbie, „Măcelarul din Lyon“, care torturase personal evrei şi membri ai Rezistenţei franceze în calitate de comandant al biroului Gestapo din Lyon, a reuşit, cu sprijinul spionajului american şi vest-german, să îşi piardă urma în Bolivia. Abia în 1987 a fost judecat de un tribunal francez: 730 de evrei au depus mărturie împotriva lui. A murit de bătrâneţe, fără regrete. „Sunt un nazist convins“, spunea el în 1985, într-un interviu. „Admir disciplina nazistă. Sunt mândru pentru că am comandat una dintre cele mai bune unităţi ale celui de-al Treilea Reich. Dacă m-aş naşte de 1 000 de ori, de 1 000 de ori aş fi cel care am fost. Nu sunt un fanatic. Sunt un idealist.“[59]

La jumătatea anilor 1950, un tânăr încăpăţânat din New York, Râul Hilberg, a scris o teză de doctorat cu un subiect considerat până atunci, din numeroase motive, extrem de sensibil: Soluţia Finală. Familia lui Hilberg supravieţuise Holocaustului, fugind din Viena după *Anschluss;* părinţii lui se stabiliseră în Brooklyn după o lungă călătorie prin Franţa, Cuba şi Miami. După ce a servit în armata americană în perioada celui de-al Doilea Război Mondial, Hilberg a început să documenteze Holocaustul la un nivel de neimaginat până în acel moment. El a recompus în premieră, în teza sa de doctorat, mecanismul Soluţiei Finale. Lucrarea sa era atât de vastă, încât doar un sfert din aceasta a fost utilizată în expunerea doctorală din 1955. Abia în 1961, după îndelungate eforturi, bucurându-se de o donaţie privată, Hilberg şi-a putut publica uriaşa carte numită *Distrugerea evreilor europeni.* împărţită în trei volume şi însumând 1 273 de

pagini, aceasta se va dovedi piatra de temelie a cercetărilor asupra Holocaustului, despre care Hilberg va spune înainte de moarte, în Viena natală, că îl cunoaştem doar în proporţie de 20%.

Niciodată în viitor

încheierea celui de-al Doilea Război Mondial nu a însemnat şi sfârşitul suferinţelor pentru evreii din Europa. în unele zone, antisemitismul, care fusese hrănit vreme de decenii de elitele naţionale, încă persista. Evreii reveniţi la Cracovia din lagărele de exterminare au fost atacaţi pe 11 august 1945 de o mulţime furioasă, fiind bătuţi sistematic după ce imobilul în care locuiau a fost bombardat cu pietre. într-o altă zonă a oraşului vechi din Cracovia – acolo unde era situat cartierul evreiesc – o sinagogă care supravieţuise ocupaţiei germane a fost vandalizată, cărţile sfinte fiind arse după tipicul acţiunilor naziste din trecut.[60] Tot în Polonia, la Kielce, a avut loc în vara lui 1946 un pogrom: fără ca autorităţile să intervină, 42 de evrei care reveneau din lagăre au fost ucişi de localnici.[61] Ocupaţia germană încurajase sistematic denunţarea evreilor, permiţând la schimb colaboratorilor polonezi, sovietici, maghiari ş.a. să pună mâna pe proprietăţile acestora (cele care nu îi interesau chiar pe ei, aflate în special în zona rurală). Delatorii care îşi însuşiseră bunurile evreieşti mizau pe faptul că vecinii lor vor pieri în Holocaust; când se dovedea că acest lucru nu se întâmplase şi supravieţuitorii îşi revendicau casele, ei încercau pur şi simplu să îi ucidă sub pretextul unor revolte antisemite.

Alţi supravieţuitori ai Shoah-ului nu aveau nici măcar la ce să se întoarcă, locuinţele lor fiind de mult

distruse. Zeci de mii de evrei care ajunseseră în Reich în cursul marşurilor morţii erau acum blocaţi în tabere pentru refugiaţi, unde se amestecau cu mii de torţionari nazişti care încercau să-şi piardă urma. A fost nevoie ca noul preşedinte american, Harry Truman, să îl trimită pe reprezentantul său, Earl Harrison, într-o inspecţie în Germania, pentru ca situaţia să se amelioreze (britanicii susţineau că separarea evreilor de prigonitorii lor din SS ar fi amintit de politica nazistă de segregare).[62] în ciuda presiunilor exercitate asupra britanicilor de preşedintele Truman pentru a accepta transferul a 100 000 de evrei din taberele de refugiaţi germane în Palestina, acest proces a fost blocat; Marea Britanie făcea eforturi pentru a păstra prietenia arabilor într-un moment decisiv pentru reîmpărţirea sferelor de influenţă în Orientul Mijlociu (fie şi pentru că războiul confirmase importanţa covârşitoare a petrolului).[63]

în ciuda acestor dificultăţi, 40 000 de evrei au ajuns în Palestina de la finalul celui de-al Doilea Război Mondial până la proclamarea statului Israel, în 1948; o făceau în mod clandestin, utilizând documente contrafăcute de organizaţiile sioniste.[64] De multe ori, marinarii britanici, instruiţi să îi oprească, ajungeau să se înfrunte cu ei corp la corp, precum pe vaporul *Exodus 1947,* care aducea în Ţara Sfântă 4 500 de evrei din Europa. Trei dintre aceştia au fost ucişi de englezi pe nava numită de ziarişti „un Auschwitz plutitor“, care a fost capturată şi dirijată spre Haifa.[65]

în alte cazuri, vasele erau avariate deliberat de Marina Majestăţii Sale în porturile din care urinau să plece spre Palestina, aşa cum s-a întâmplat cu *Pan Crescent* la Veneţia sau *Vrisi* la Genova. Dacă erau capturate din vreme, navele erau dirijate spre Cipru, aflat tot sub administraţie britanică, unde pe evrei îi aşteptau noi lagăre destinate lor. Pentru a evita patrulele englezilor, vapoarele ancorau noaptea, la distanţă de ţărmul palestinian, refugiaţii fiind transportaţi pe uscat în bărci pescăreşti de către voluntari din Hagana. Din pricina vremii, au existat situaţii în care supravieţuitorii Holocaustului au murit înecaţi la câţiva metri de Pământul Făgăduinţei.[66] Nu puţine vor fi cazurile în care, înrolaţi imediat după debarcare în Hagana pentru a lupta împotriva invaziei statelor arabe din 1948, alţi supravieţuitori ai celui de-al Treilea Reich au căzut în luptă la câteva ore după ce ajunseseră, în sfârşit, în *Eretz Israel.*

Tentativele evreilor de a se răzbuna împotriva naziştilor au fost rare şi de scurtă durată. în mai 1945, în Brigada Evreiească – formată de britanici în 1944 şi trimisă să lupte împotriva germanilor în Italia şi Austria – a fost constituită în secret gruparea *Gmul* („Recompensa“).[67] *Gmul* era controlată de Hagana, armata din Palestina, acţiunile sale nefiind cunoscute de comandaţii britanici. Obiectivul *Gmul* era uciderea naziştilor implicaţi în Shoah. Membrii grupării au obţinut o serie de documente Gestapo care conţineau nume de nazişti şi au început să-i vâneze, îi ridicau de acasă, îi transportau într-o zonă liniştită şi îi omorau: „Majoritatea celor care erau puşi în faţa propriei execuţii îşi pierdeau aroganţa nazistă când auzeau că suntem evrei. «Aveţi milă de soţia şi de copiii mei!» îi

întrebam câte astfel de strigăte auziseră naziştii în lagărele de exterminare din partea victimelor lor, care fuseseră evrei.“[68] Acţiunea a fost oprită în iulie 1945, când militarii occidentali au prins de veste şi au presat Hagana să pună capăt răzbunărilor. *Gmul* a ucis peste 100 de nazişti în scurta sa activitate (aparent, nu toţi vinovaţi – neexistând timp pentru o verificare a informaţiilor brute obţinute de militarii evrei).

Mult mai amplu şi mai nerealist s-a dovedit planul grupării *Nakam* („Răzbunarea“), fondat de poetul Abba Kovner. în timpul războiului, Kovner luptase împotriva germanilor într-o grupare de partizani care acţiona lângă Vilnius, fiind probabil cel care a lansat strigătul de luptă al rezistenţei evreieşti din Europa: „Să nu mergem precum mieii la tăiere!“[69] Membrii *Nakam* au studiat posibilitatea de a otrăvi reţeaua de apă din mari oraşe germane precum München sau Hamburg, pentru a produce în rândul germanilor – „ochi pentru ochi“ – tot atâtea victime câte făcuseră şi aceştia printre evrei. Pentru că ideea nu putea fi pusă în aplicare, gruparea lui Abba Kovner a încercat să otrăvească cu arsenic pâinea primită de prizonierii de război germani care erau închişi la Nürnberg. Cantitatea de otravă utilizată a fost însă prea mică: nici unul dintre cei 3 000 de militari germani vizaţi nu şi-a pierdut viaţa, deşi majoritatea s-au îmbolnăvit.

Reinhard Heydrich susţinea în ianuarie 1942, la Wannsee, că evreii care reuşeau să supravieţuiască regimului de exterminare prin muncă pregătit de SS în teritoriile cucerite în Uniunea Sovietică puteau să formeze, prin selecţie naturală, un soi de su- perrasă, compusă exclusiv din cei mai puternici şi mai rezistenţi indivizi. Această elită trebuia urgent lichidată, avertiza

el, pentru că ar fi constituit nucleul unui popor important. într-un fel, profeţia lui Heydrich s-a îndeplinit – doar că nu în termenii darwinişti în care gândea acesta. Pentru că ofensiva împotriva lui Stalin a eşuat, evreii nu au fost supuşi acelui uriaş efort de re-construire a teritoriilor sovietice – inspirat poate din robia egipteană –, în cursul căruia urmau să moară de epuizare şi foame. Această etapă a planului conceput iniţial de Hitler a fost abandonată, evreii fiind folosiţi doar în parte – în general în teritoriile poloneze, dar şi în Reich – pentru a trudi ca sclavi. în cele mai multe cazuri s-a trecut însă direct la gazarea lor. Megaselecţia naturală de care se temea Heydrich nu a avut loc. Este foarte adevărat că mulţi dintre supravieţuitorii Holocaustului erau tineri puternici şi hotărâţi să reziste în orice condiţii pentru

a spune povestea celor uciși. însă, de bună seamă, şi traumele suferite în lagărele de exterminare erau greu de depăşit. Primii conducători ai statului Israel au fost în general persoane care, deşi scăpaseră la limită din Europa nazistă şi trecuseră prin încercări grele – a se vedea, de pildă, povestea unor lideri Irgun precum Menachem Begin sau Yitzhak Shamir –, nu ajunseseră la Auschwitz sau Treblinka şi nu fuseseră obligaţi să facă parte dintr-un *Sonderkommando.*

Faptul că poporul evreu a renăscut în Palestina, transfigurat de drama Shoah-ului, în condiţiile unui război lung şi inegal cu popoarele arabe din jur, nu s-a datorat supravieţuirii celor mai puternici în centrele morţii din Polonia, ci responsabilităţii faţă de victimele Holocaustului ca *esenţă* a noii lor vieţi în Orientul Mijlociu. Din 1948 până astăzi, existenţa Israelului a fost ghidată de ideea că niciodată premisele unui nou genocid nu vor mai fi permise; că niciodată trauma trăită în Europa nu se va mai repeta. Vom găsi esenţa acestei credinţe în scrisoarea unui paraşutist israelian care a murit în 1967, în cursul Războiului de Şase Zile, luptând pentru Ierusalim. Cu câţiva ani înainte de moarte, acesta – poetul Ofer Feniger – i-a scris iubitei sale: „Când particip la reuniunile de comemorare a victimelor Holocaustului, privesc în ochii supravieţuitorilor şi întreaga lor fiinţă exprimă lipsa de ajutor şi de speranţă... Din această groază şi neajutorare simt urcând în mine o uriaşă dorinţă de a fi puternic – puternic până în pragul lacrimilor, puternic şi aspru ca un cuţit, calm şi teribil şi periculos. Asta e ceea ce vreau să fiu! Vreau să ştiu că niciodată în viitor acele priviri absente nu ne vor mai fixa din spatele gardurilor electrice!“[70]

Erau, de altfel, şi ultimele cuvinte scrise de pictoriţa Gela Seksztajn în ghetoul din Varşovia, pe când se pregătea de moarte:

> Acum sunt liniştită. Voi pieri, dar las ceva în urma mea: câteva dintre lucrările mele. Adio, prieteni şi colegi, adio, evrei. Să nu mai permiteţi niciodată ca astfel de catastrofe să se întâmple.[71]

NOTE

Prolog

1 Robert Jay Lifton, *The Nazi Doctors: Medical Killing and the Psychology of Genocide,* Basic Books, Inc., Publishers New York, 1986, p. 147

2 Martin Heidegger, *Hölderlins Hymn „The Ister",* Indiana University Press, Bloomington & Indianapolis, 1996, pp. 79-80

3 Joshua Rothman, „Is Heidegger Contaminated by Nazism?", *The New Yorker,* 28 aprilie 2014

4 Adolf Hitler, *Mein Kampf,* Hurst and Blackett Ltd, Londra, p. 52

5 Rudolph Höss, *Death Dealer: The Memoirs of the SS Kommandant at Auschwitz,* Da Capo Press, 1996, p. 28

6 Peter Ross Range, *1924, anul care l-a creat pe Hitler,* Editura Litera, Bucureşti, 2019, p. 41

7 Primo Levi, *Mai e aceasta oare*

Adolf Hitler, *însemnări intime şi politice (iulie 1941 – martie 1942),* Corint, Bucureşti, 2017, pp. 102,267

Joe Heydecker, Johannes Leeb, *Procesul de la Nürnberg,* Editua Politică, Bucureşti, 1983, p. 407

Martin Kitchen, *O istorie a Germaniei moderne: de la 1800 până în prezent,* Humanitas, Bucureşti, 2021, p. 442 Mazower, p. 268

Ibidem, p. 276 *Ibidem,* p. 275

Benjamin Carter Hett, *Cum moare democraţia: ascensiunea la putere a lui Hitler şi prăbuşirea Republicii de la Weimar,* Polirom, Iaşi, 2021, p. 49

Timothy W. Ryback, *Biblioteca lui Hitler: Cărţile care i-au format personalitatea,* Editura Litera, Bucureşti, 2010, p. 190 Elie Wiesel, *Noaptea,* Editura Art, Bucureşti, 2020, p. 166 Laurence Rees, *Holocaust: A New History,* Penguin Books, 2017, p. 321

Christopher R. Browning, *The Origins of the Final Solution, The*

Evolution of Nazi Jewish Policy, September 1939-March 1942, University of Nebraska Press, Lincoln, Yad Vashem, Ierusalim, 2004, p. 394
Adolf Hitler, *Political Testament,* 29 aprilie 1945, Jewish Virtual Library, https://www.jewishvir- tuallibrary.org/hitler-s-political- testament-april-1945 Michael Wildt, *Katrin Himmler, Heinrich Himmler: Corespondenţa cu soţia sa (1927-1945),* Editura RAO, Bucureşti, 2015, p. 313 *Ibidem, pp.* 125-126 Etty Hillesum, *Jurnal (1941-1942), Scrisori din lagărul de la Westerbork (1943),* Humanitas, Bucureşti, 2021, p. 104 Alain Besançon, *Nenorocirea secolului: despre comunism, nazism şi unicitatea Şoah-ului,* Humanitas, Bucureşti, 2015, p. 44
Hannah Arendt, *Eichmann la Ierusalim: un raport asupra banalităţii răului,* Editura All, Bucureşti, 1997, p. 117 Adolf Hitler, *însemnări intime şi politice,* p. 98
Arendt, *Eichmann la Ierusalim,* p. 63
Konrad Heiden, *The Fuehrer,* Robinson, Londra, 1999, pp. 124-125
Besançon, *Nenorocirea secolului,* p. 44

30 Tania Crasnianski, *Copiii naziştilor,* Meteor Publishing, Bucureşti, 2018, pp. 69-72
31 *Ibidem,* p. 146
32 Laurence Rees, *Auschwitz: naziştii şi soluţia finală,* Editura RAO, Bucureşti, 2010, p. 122
33 Rees, *The Holocaust,* p. 360
34 Rees, *Auschwitz,* p. 288
35 *Ibidem,* p. 176
36 Rees, *The Holocaust,* p. 365
37 Ryback, p. 109
38 Timothy Snyder, *Pământul negru: Holocaustul ca istorie şi avertisment,* Humanitas, Bucureşti, 2018, p. 337
39 *Ibidem,* p. 337
40 Arendt, p. 59
41 *Ibidem,* p. 65
42 Irene Levin, „Oslo: The escape from Norway în Civil Society and the Holocaust: International Perspectives on Resistance and Rescue“, în Anders Jerichow şi Cecilie Eelicia (ed.), *Stokholm Banke,* pp.

162-175, Humanity în Action Press, New York, 2013.

[43] David R. Blumenthal, *The Banality of Good and Evil: Moral Lessons from the Shoah and Jewish Tradition,* Washington, D.C., Georgetown University Press, 1999

[44] David I. Kertzer, *Papa şi Mussolini: istoria secretă a papei Pius al Xl-lea şi evoluţia fascismului în Europa,* Editura RAO, Bucureşti, 2015, p. 240 Paul O'Shea, *A Cross Too Heavy: Pope Pius XII and the Jews of Europe,* Palgrave Macmillan, New York, 2011, p. 179 *Ibidem,* p. 171 Kertzer, p. 417 *Ibidem,* p. 423 O'Shea, p. 179

Paul Johnson, O *istorie a evreilor,* Humanitás, Bucureşti, 2015, p. 575 *Ibidem,* p. 576

Sidonia Bogdan, *De ce nu recunoaşte Biserica Ortodoxă Română că a urât evreii,* Vice, 29.10.18, https://www.vice.com/ro/article/xw9n8a/biserica-orto- doxa-romana-a-urat-evreii

Paul Shapiro, Radu loanid, *70 de ani de la Pogromul de la Bucureşti, Revista 22,* 25.01.2011, https://revista22.ro/eseu/paul-shapiro-radu-ioanid/70-de-ani-de-la-pogromul-de-la-bucure351ti

Grigore Resmeriţă (1896-1941) – preot martir, Gheorghe Samoilă Blog, https://frgheor- ghe.wordpress.com/https://www.raoulwal- lenberg.net/es/generales/archbishop-damaskinos/

Michael Bar-Zohar, *Beyond Hitlers Grasp: The Heroic Rescue of Bulgaria's Jews,* Adams, 2001, EPUB, Capitolul 9: „An Order from the Highest Place" Kitchen, p. 448

Nota despre terminologie

[1] Centrul de Monitorizare şi Combatere a Antisemitismului în România, Raport de monitorizare, 2009-2014, p. 50, file:///C:/Users/40725/Desktop/ MCA-Romania-Raport-de- Monitorizare-2009-2014.pdf

[2] *Ibidem,* p. 51

Nota despre cifre

[1] Browning, p. 395

Capitolul I

[1] A. Bullock, *Interpretations of the Holocaust,* p. 3, https://www.holocaustcentre.org.nz/uploads/1/1/5/2/115245341/ interpretations-of-the-holocaust. pdf

[2] Kitchen, p. 449

[3] Rees, *The Holocaust,* p. 217

[4] Léon Poliakov, *Istoria antisemitismului, vol. II, De la Voltaire la epoca sinucigaşă,* Editura Hasefer, Bucureşti, 2007, p. 301

[5] *Ibidem,* p. 307

[6] Browning, p. 6

[7] *Ibidem*

[8] *Ibidem*

[9] Hannah Arendt, *The Origins of Totalitarianism, Part One: Antisemitism,* A Harvest/HBJ, New York, 1973, p. 30

[10] *Ibidem,* p. 38

[11] Poliakov, p. 120

Ibidem
Marius Turda, Maria Sophia Quine, *Istorie şi rasism: ideea de rasă de la Iluminism la Donald Trump,* Polirom, Iaşi, 2019, p. 57
Poliakov, p. 131 *Ibidem,* p. 132 Ryback, p. 116
Poliakov, p. 135 Arendt, *The Origins of Totalitarianism,* p. 32
Poliakov, p. 200 *Ibidem,* p. 201 Geneza, 6:10, *The Interlinear Bible, Hebrew-Greek-English,* editor general şi traducător Jay P. Green, sr, Hendrickson Publishers, SUA, 2018, p. 5
Ibidem
Poliakov, p. 218
Friedrich von Schlegel, *Ueber die Sprache und Weisheit der Indier. Ein Beitrag zur Begründung der Alterthumskunde; Nebst metrischen Übersetzungen Indischer Gedichte,* Mohr und Zimmer, Heidelberg, 1808, https://www. deutschestextarchiv.de/book / sho w/schlegel_indier_ 1808 Poliakov, p. 219
Ibidem, p. 335
Ibidem
Ibidem, p. 222
Ibidem
Barbara Bush, *Imperialism and postcolonialism,* Pearson Education Limited, MB, 2006, pp. 30-31

[31] Poliakov, p. 264

[32] *Ibidem*

[33] *Ibidem,* p. 223

[34] *Ibidem,* p. 265
[35] *Ibidem,* p. 267
[36] *Ibidem*
[37] *Ibidem,* p. 269
[38] Rees, *Holocaust,* p. 4
[39] Paul Johnson, p. 544
[40] Rees, *Holocaust,* p. 3
[41] Turda, Quine, p. 55
[42] Toni Llâcer, *Nietzsche: supraomul şi voinţa de putere,* Editura Litera, Bucureşti, 2020, p. 130
[43] Poliakov, p. 338
[44] *Ibidem,* p. 337
[45] Llâcer, p. 130
[46] Rees, *Holocaust,* p 5
[47] Paul de Lagarde, „Juden und Indogermanen", 1887, în A. Bein, *Der moderne Antisemitismus, Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte,* vol. 6, 1958
[48] David G. Williamson, *Al Treilea Reich,* Editura All, Bucureşti, 2012, p. 74
[49] Rees, Holocaust, p 6
[50] *Ibidem*
[51] *Ibidem*
[52] Turda, Quine, p. 55
[53] *Ibidem,* p. 56
[54] *Ibidem,* p. 60
[55] Williamson, p. 74
[56] *Ibidem*
[57] Turda, Quine, p. 58
[58] *Ibidem,* p. 57
[59] *Ibidem,* p. 58
Ibidem, p. 60
Rees, *Holocaust,* p 7 *Ibidem*
Rees, *Holocaust,* p 8
Stephen E. Atkins, *Holocaust Denial as an International Movement.* Greenwood Press, 2009, p. 24
Rees, *Holocaust,* p 8
Massimo Ferari Zumbini, *The Roots of Evil, Gründerjahre des Antisemitismus: von der fiismarckzeit zu Hitler,* Vittorio Klostermann, Frankfurt a. M, 2003, p. 406
Egbert Klautke, „Theodor Fritsch (1852-1933): The «Godfather» of German Anti- Semitism", în Rebecca Haynes, Martyn Rady (ed.), *În the Shadow of Hitler: Personalities of the Right în Central and Eastern Europe,* I.B. Tauris, Londra, 2011
Ibidem
Ibidem
Ibidem
Poliakov, p. 565 Rees, *Holocaust,* p 4 Williamson, p. 73 Poliakov, p. 350
Ibidem, p. 345 Susan Ronald, *Hoţul de artă al lui Hitler,* Editura Meteor Publishing, Bucureşti, 2018, p. 43
Rees, *Holocaust,* p 10
Ibidem
Ronald, p. 43
[80] Poliakov, p. 348
[81] *Ibidem,* p. 350

[82] *Ibidem,* p. 348
[83] Arendt, *The Origins of Totalitarianism,* p. 38
[84] Poliakov, p. 348
[85] Poliakov, p. 350
[86] Klautke
[87] *Ibidem*
[88] Poliakov, p. 350
[89] Rees, *Holocaust,* p. 14
[90] *Ibidem,* pp. 14-15
[91] Poliakov, p. 404
[92] Ryback, p. 72
[93] Poliakov, p. 439
[94] *Ibidem*
[95] Rees, *Holocaust,* p 6
[96] Poliakov, p. 439
[97] Johnson, p. 545
[98] Rees, *Holocaust,* p 14
[99] Poliakov, p. 564
[100] *Ibidem,* p. 566
Rees, *Holocaust,* p 14
[102] Poliakov, p. 269
[103] Hett, p. 31
[104] *Ibidem,* p. 29
Will Brownell, Denise Drace-Brownell, Alex Rovt, *Primul nazist: Erich Ludendorff, omul care l-a făcut posibil pe Hitler,* Humanitás, Bucureşti, 2020, p. 9
[106] Hett, p. 40
Brownell, Drace-Brownell, Rovt, pp. 172-173
[108] *Ibidem,* pp. 173-191
[109] *Ibidem,* p. 174

110 Hett, p. 28

111 Anna Maria Sigmund, *Dictator, demon, demagog; întrebări şi răspunsuri despre Adolf Hitler,* Editura RAO, Bucureşti, 2006, p. 16

112 *Ibidem,* p. 16

113 Hett, p. 29

114 *Ibidem,* p. 28

115 *Ibidem,* p. 33

116 *Ibidem,* p. 34

117 James Hawes, O *scurtă istorie a Germaniei: de la luliu Cezar la Angela Merkel – o repovestire pentru vremurile noastre,* Editura Trei, Bucureşti, 2020, p. 144

118 *Ibidem,* p. 34

119 Brownell, Drace-Brownell,

120 Rovt, p. 184

121 *Ibidem,* p. 191

122 *Ibidem,* p. 194

123 *Ibidem,* pp. 196-197

124 Poliakov, p. 564

125 Rees, *Holocaust,* p 11

126 *Ibidem*

127 *Ibidem*

128 Brownell, Drace-Brownell, Rovt, p. 203

129 Poliakov, p. 442

130 Brownell, Drace-Brownell, Rovt, p. 213

131 Poliakov, p. 443

132 Brownell, Drace-Brownell, Rovt, 2020, p. 204

133 *Ibidem,* p. 199

134 *Ibidem,* p. 201

135 *Ibidem,* pp. 205-206

136 Johnson, p. 549

137 Brownell, Drace-Brownell, Rovt, p. 212

138 *Ibidem,* p. 216

139 Hett, p. 51

140 Hedwig Gusto, *Adolf Hitler,* Editura Litera, Bucureşti, 2017, p. 12

141 *Ibidem,* p. 14

142 Ronald, p. 43

143 Gusto, p. 21

144 Hett, p. 55

145 Heiden, *The Fuehrer,* p. 56

146 *Ibidem*

147 *Ibidem,* p. 57

148 *Ibidem*

149 *Ibidem*

150 *Ibidem*

151 Hett, p. 53

152 *Ibidem*

153 Gusto, p. 25

154 Hett, p. 53

155 *Ibidem*

156 Hett, p. 29

157 Hett, p. 55

158 Range, p. 32

159 *Ibidem,* p. 34

160 Hett, p. 57

161 Range, p. 34

162 *Ibidem,* p. 39

163 Johnson, p. 544

164 Range, p. 40

165 Rees, *Holocaust,* p 1

166 Hett, p. 56

167 Range, p. 40

Ibidem, p. 41

i

Hett, p. 57

Gusto, p. 30

Range, p. 36

Hett, p. 57

Ibidem

Range, p. 37

Ibidem

Hett, p. 58

Ibidem

Ibidem

Ibidem

Gusto, p. 33

Ibidem, p. 32

Range, p. 49

Heiden, p. 119

Ibidem, p. 120

Hawes, p 145

Heiden, p. 120

Gusto, p. 33

Range, p. 38

Ryback, p. 54

Range, p. 38

Ryback, p. 55

Range, p. 46

Ibidem, p. 43

Gusto, p. 34

Range, p. 49

Hett, p. 125

Range, p. 50

Hett, p. 125

Sigmund, p. 11

Ibidem

Ibidem, p. 12

Ibidem, p. 13

Range, p. 54

Sigmund, p. 13

Range, p. 55

Poliakov, p. 555

Snyder, *Pământul negru,* p. 43

Ibidem

Range, pp. 52-53

Heiden, p. 288

Ibidem, p. 289

Ibidem, pp. 116-117

Robert Ger war th, *Cei învinşi: de ce nu s-a putut încheia Primul Război Mondial. 1917-1923,* Editura Litera, Bucureşti, 2019, p. 271

Brownell, Drace-Brownell, Rovt, p. 207

Range, pp. 125-126

Ibidem, p. 126

Ibidem, p. 128

Hett, p. 61

Range, p. 128

Ibidem, p. 140

Ibidem, p. 141

Ibidem

Ibidem, p. 144

Ibidem, p. 162

Ibidem, pp. 148-150 Ian Kershaw, *Hitler: A Biography,* Penguin Books, 2009, Londra, EPUB, Cap. 7: „Mastery over the Movement“

Range, p. 178

Ibidem

Ibidem, p. 182

Hett, p. 61

Hitler, *însemnări intime şi politice,* p. 433

231 Sigmund, p. 49
232 *Ibidem*
233 Mazower, p. 132
234 *Ibidem,* p. 261
235 *Ibidem*
236 Volker Ullrich, *Hitler: Ascent, 1889-1939,* Knopf, York, 2016, Cap. 7: „Landsberg Prison and Mein
237 Range, p. 44
238
239 Heiden, p. 115
240 *Ibidem,* p. 120
241 Johnson, p. 554
242 *Ibidem*
243 Brownell, Drace-
Rovt, p. 180
244 Heiden, p. 121
245 *Ibidem,* pp. 124-125
246 *Ibidem,* p. 125
247 *Ibidem,* p. 207
248 Brownell, Drace-
Rovt, p. 197
249 *Ibidem*
250 Ryback, p. 57
251 *Ibidem,* p. 71
252 *Ibidem,* p. 72
253 *Ibidem,* pp. 92-94
254 *Ibidem,* p. 97
255 *Ibidem,* p. 101
256 Alan E. Steinweis, *Studying the Jew: Scholarly Antisemitism în Nazi Germany,* Harvard
257 Hitler, *însemnări politice,* p. 373
258 Hett, p. 60
259 *Ibidem*
260 Ryback, p. 58
261 *Ibidem,* p. 70
262 Hett, p. 49
263 *Ibidem,* p. 50
264 *Ibidem,* p. 48
265 *Ibidem*
266 *Ibidem*
267 Sigmund, p. 33
268 *Ibidem*
269 *Ibidem,* p. 37
270 *Ibidem,* p. 39
271 Hawes, p 153
272 Hett, p. 116
273 Hawes, p 152
274 Johnson, p. 547
275 *Ibidem,* p. 548
276 Hett, p. 29
277 Johnson, p. 549
278 Hawes, p. 153
279 *Ibidem*
280 *Ibidem,* p. 156
281 Sigmund, p. 51
282 *Ibidem*
283 Hett, p. 99
284 *Ibidem,* pp. 99-100
285 Sigmund, p. 53
286 Hett, p. 148
287 Adrian Gilbert, *Waffen-SS: armata lui Hitler în război,* Editura RAO, Bucureşti, 2020, p.
288 *Ibidem*
289 Ingrid von Oelhafen, Täte, *Copiii uitaţi ai lui*

Editura Litera, Bucureşti, 2020, p. 138

Richard J. Evans, *Al Treilea Reich,* vol. II, *Al Treilea Reich la putere,* Editura RAO, Bucureşti, 2013, p. 64

Ferran Gallego, *Oamenii lui Hitler: elita naţional- socialismului (1919-1945),* Editura AII, Bucureşti, 2010, p. 220

Oelhafen, Täte, p. 162

Gallego, p. 217

Oelhafen, Täte, p. 141

Gallego, p. 221

Adrian Gilbert, *Waffen-SS,* p. 25

Rees, *Auschwitz,* p. 184

Oelhafen, Täte, p. 141

Sigmund, p. 53

Ibidem, p. 54

Ibidem, p. 55

Ibidem

Ibidem

Hett, p. 149

Ibidem, p. 150

Ibidem, p. 163

Ibidem

Sigmund, p. 59

Hett, p. 17

Sigmund, p. 61

Hawes, p. 153

Hett, p. 18

Ibidem, p. 173

Sigmund, p. 62

Ryback, p. 15

Ibidem, p. 123

[317] *Ibidem, p. 124*

Capitolul II

[1] Rupert Butler, Gestapo: *istoria poliţiei secrete a lui Hitler,* Editura Litera, 2020, p. 14

[2] *Ibidem,* p. 15

[3] John J. Michalczyk (ed.), *Nazi Law From Nuremberg to Nuremberg,* Bloomsbury Academic, Londra, 2018, p. 7

[4] Butler, p. 14

[5] Rees, *Holocaust,* p. 57

[6] Delarue, p. 77

[7] Delarue, p. 30

[8] Delarue, p. 34

[9] Butler, p. 35

[10] Butler, p. 50

[11] Johnson, p. 568

[12] Rees, *Holocaust,* p 71

[13] Jacques Delarue, *Istoria Gestapoului,* Editura Lucman, Bucureşti, 2006, p. 64

[14] Evans, p. 468

[15] Joseph Goebbels, „What Is Socialism?“, în *Fascist Voices, Essays From The „Fascist Quarterly” 1936-1940,* vol. I, Sanctuary Press Ltd, Londra, 2019

[16] Alfred Rosenberg, „World Philosophy and Foreign Politics“, în *Fascist Voices, Essays From The „Fascist Quarterly” 1936-1940,* vol. I, Sanctuary Press Ltd,

Londra, 2019

[17] Butler, p. 50

[18] Rees, *Holocaust,* p 70
[19] Rees, *Auschwitz,* p. 34
Rees, *Holocaust,* p. 69
[21] *Ibidem*
[n] Niall Ferguson, *Războiul lumii: epoca urii,* Editura RAO, Bucureşti, 2012, p. 315
[23] Rees, *Auschwitz,* p. 36
[24] Adrian Gilbert, *Waffen-SS,* p. 60 *Ibidem, p.6*|
[26] *Ibidem,* p. 65
[27] Rees, *Holocaust,* p. 73
[28] Evans, p. 108
[29] *Ibidem,* p. 90
[30] *Ibidem,* p. 98
[31] *Ibidem,* p. 107
[32] Adrian Gilbert, *Waffen-SS* p. 61
[33] Delarue, p. 64
[34] Rees, *Holocaust,* p 78
[35] Establishment of Dachau Camp, https://www.ushmm.org/learn/ timeline-of-events/1933-1938/ establishment-of-dachau-camp
[36] Evans, p. 99
[37] Rees, *Auschwitz,* p. 35
[38] Evans, p. 468
[39] Rees, *Holocaust,* p. 72
[40] Evans, p. 105
[41] *Ibidem,* p. 96
[42] notă lipsă
[43] Evans, p. 104
[44] *Ibidem,* p. 104
[45] *Ibidem,* pp. 99-102
[46] *Ibidem,*
[47] *Ibidem,* p. 84
[48] *Ibidem,* p. 88
[49] *Ibidem,* p. 86
[50] *Ibidem,* p. 577
[51] Deborah Dash Moore (ed.), *City of Promises: A History of the Jews of New York,* vol. 3: „Jews în Gotham“, New York University Press, New York, 2012, p. 77
[52] Rees, *Holocaust,* p 59
[53] *Ibidem,* p. 58
[54] *Ibidem,* p. 59
[55] Evans, p. 578
[56] Delarue, p. 35
[57] Françoise Frenkel, O *librărie în Berlin,* Editura Litera, Bucureşti, 2020, pp. 37-38
[58] Evans, pp. 577-578
[59] *Ibidem,* p. 577
[60] *Ibidem,* p. 574
[61] Kershaw, *Hitler: A Biography,* EPUB, Cap. 10: „The Making of the Dictator“
[62] Evans, p. 575
[63] *Ibidem,* p. 576
[64] *Ibidem,* p. 575
[65] Rees, *Holocaust,* p 57
[66] Johnson, p. 576
[67] Rees, pp. 64-66
[68] *Ibidem,* p. 66
[69] Delarue, p. 61
[70] Evans, p. 35
[71] *Ibidem,* p. 37
[72] *Ibidem*
[73] Erik Larson, *în grădina fiarelor: o poveste despre dragoste şi teroare în*

OVIDIu
RAETCHI
Berlinul nazist, Editura Litera, Bucureşti, 2021, pp. 289-290

Ibidem, p. 290
Enzo Collotti, *Germania nazistă,* Editura Ştiinţifică, Bucureşti, 1969, p. 94
Evans, p. 39
Delarue, p. 62
Evans, p. 33
Trial of the Major War Criminals Before the International Military Tribunal, vol. 15. International Military Tribunal, 1949, pp. 544-557.
Larson, p. 354
Ibidem, p. 355
Delarue, p. 180
Larson, p. 359
Delarue, p. 181
Evans, p. 44
Larson, p. 358
Evans, p. 45
Rees, p 83
Evans, p. 46
Larson, p. 380
Evans, pp. 47-48
Rees, p 83
Evans, p. 54
Ibidem, p. 42
Ibidem, p. 69
Ibidem
Ibidem, p. 66
Ibidem, p. 65
James Wyllie, *Neveste de naziști: femeile din elita Germaniei lui Hitler,* Editura Litera, Bucureşti, 2021, p. 133
Michalczyk (ed.), p. 1
Ibidem
Ibidem, p. 14
Ibidem p. 23
Ibidem, p. 24
Ibidem, p. 27
Ibidem, p. 27
Ibidem, p. 31
Ibidem, pp. 28-29
Ibidem, p. 30
Evans, p. 58
Michalczyk (ed.), p. 18
Evans, p. 59
Ibidem, p. 57
Ibidem, p. 603
Arendt, *Eichmann la Ierusalim,* p. 70
Ryback, p. 112
Arendt, *Eichmann la Ierusalim,* p. 72
Larson, p. 113
Holocaust Encyclopedia, *Antisemitic Legislation: 1933-1939,* https://encyclopedia.ushmm.org/content/en/article/antisemitic-legislation-1933-1939
USHMM, *Law for the Restoration of the Professional Civil Service,* https://www.ushmm.org/learn/timeline-of-events/1933-1938/ law-for-the-restoration-of-the-professional-civil-service
Rees, *Holocaust,* p. 61
Evans, p. 581
Karl A. Schleunes (ed.), *Legislating the Holocaust, The Bernhard*

and Supporting Documents, Westview Press, Colorado, 2001, p.9

Michalczyk (ed.), p. 42

Schleimes (ed.), p. 9

USHMM, *Law Limits Jews în Public Schools,* https://www. ushrnrn.org/learn/timeline- of- events/1933-1938/law- limits- jews-în-public- schools

Evans, p. 289

Ibidem, p. 291

Ibidem, p. 290

Ibidem, p. 289

USHMM, *Law Limits Jews în Public Schools, Timeline of Events,* https://www. ushmm.org/learn/timeline- of- events/1933-1938/law- limits- jews-în-public- schools

Evans, p. 291

Ibidem, p. 609

Ibidem, p. 299

Ibidem, p. 301

Kitchen, p. 414

Evans, p. 609

Kitchen, p. 414

Ronald, p. 190

Ibidem

Evans, p. 609

Ibidem, p. 610

Ronald, p. 189

Ibidem

Holocaust Encyclopedia, *Book Burning,* https://encyclo- pedia.ushmm.org/content/e n/ article/book-burning

Ronald, p. 181

Heiden, p. 290

Evans, p. 212

Ibidem, p. 214

Ibidem, p. 215

Ronald, p. 180

Wyllie, p. 120

Evans, p. 437

Ronald, p. 190

Evans, p. 59

Ibidem, p. 61

Wyllie, p. 44

Evans, p. 583

Erich Lichtblau, *Reîntoarcerea în Reich,* Editura Meteor Press, Bucureşti, 2020, p. 29

Evans, p. 612

Rees, p. 63

USHMM, *Central Organization of German Jews Formed,* https:// www.ushmm.org/learn/ timeline-of-events/1933- 1938/ central-organization- of-german- jews-formed

Evans, p. 608

Ibidem, p. 644

Arendt, *Eichmann la Ierusalim,* p. 70

Ibidem

Ibidem, p. 71

Ibidem

Ibidem, p. 74

OVIDIu
RAETCHI
Snyder, p. 104
USHMM, *Law for the*
„Prevention of Offspring
with

Hereditary Diseases", https:// www.ushmm.org/learn/ timeline-of-events/1933-1938/ law-for-the-prevention-of- offspring-with-hereditary-disea- ses

172 Evans, p. 552
173 Ferguson, p. 339
174 Mazower, p. 181
175 Ferguson, p. 339
176 Evans, p. 574
177 *Ibidem,* p.552
178 *Ibidem,* p.553
179 Oelhafen, Tate, p. 125
Ferguson, p. 316
181 Evans, p. 559
182 *Ibidem,* p.552
183 *Ibidem,* p.292
184 Ferguson, p. 316
185 Mazower, p. 189
186 Larson, p.112
Larson, p.171
188 Tim Bouverie, *Concilierea cu Hitler: Chamberlain, Churchill şi drumul spre război,* Editura Litera, Bucureşti, 2021, p. 152
189 *Ibidem*
190 O'Shea, p. 182
191 Evans, p. 260
192 *Ibidem,* p. 252
193 *Ibidem,* p. 250
194 *Ibidem,* pp. 253-254
Ibidem, pp. 258-259
Rees, *Auschwitz,* p. 208
197 Evans, p. 283
198 *Ibidem,* p. 282
USHMM, *Ban on Jehovah's Witness Organizations,* https:// www.ushmm.org/learn/timeli- ne-of-events/1933-1938/ban-on- jehovahs-witness-organizations
Evans, p. 575
Ibidem, p. 578
Ibidem
Ibidem, p. 579
Ibidem
USHMM, *Revision of Paragraph 175,* https:// www.ushmm.org/learn/ timeline-of-events/1933-

OviDiu
RAEŢCHI
1938/ revision-of-paragraph-
175

Feguson, p. 340
Wyllie, p. 145
Raul Hilberg, *The Destruction of the European Jews,* Holmes&Mayer, New York, 1985, p. 83
Evans, p. 414
Rees, *Holocaust,* p. 50
Evans, p. 418
Ibidem, p. 419
Ibidem, p. 420
Hilberg, p. 93
Evans, p. 588
Ibidem, p. 422
Hilberg, p. 95
Paul Johnson, p. 559
Evans, p. 426
Johnson, p. 579
Ibidem, p. 558
Ibidem
Evans, p. 423
Ibidem, p. 434

Patricia Posner, *Farmacistul de la Auschwitz,* Editura RAO, Bucureşti, 2020, p. 25

Ibidem

Evans, p. 426

Michalczyk (ed.), pp. 172-173

USHMM, *Editors Law,* https://www.ushmm.org/learn/ timeline-of-events/1933-1938/ editors-law

Johnson, p. 553

Ronald, p. 191

Evans, p. 594

Ibidem, p. 594

Larry Getlen, „How one man launched a mutiny on a Nazi ship în New York City“, *New York Post,* 23 martie 2019

Evans, p. 586

Hilberg, p. 36

Evans, p. 586

Ibidem, p. 621

Evans, p. 584

William M. Shirer, *Berlin Diary: The Journal of a Foreign Correspondent, 1934-1941,* Rosetta Books, p. 42

Michalczyk (ed.), p. 35

Snyder, p. 165

Schleunes, pp. 49-50

Ibidem, p. 10

Evans, pp. 590-591

Ibidem, p. 590

Michalczyk (ed.), p. 37

N.H. Baynes (ed.), *The Speeches of Adolf Hitler,* I, Londra, 1942, pp. 731-732.

Evans, p. 592

Johnson, p. 579

Holocaust Encyclopedia, *Nuremberg Race Laws,* https://encyclopedia.ushmm. org/content/en/article/ Nuremberg-laws

Michalczyk (ed.), p. 38

Radu loanid, *Holocaustul în România: Distrugerea evreilor şi romilor sub regimul Antonescu 1940-1944,* Polirom, Iaşi, 2019, p. 45

Ferguson, p. 338

Evans, p. 593

Ferguson, p. 338

Holocaust Encyclopedia, *Nuremberg Race Laws,* https://encyclopedia.ushmm. org/content/en/article/ Nuremberg-laws

Yad Vashem, *Nuremberg Law for the Protection of German Blood and German Honor,* 15 septembrie 1935, https:// www.yadvashem.org/docs/ Nuremberg-law-for-protection- of-german-blood- 1935.html

Oelhafen, Tate, p. 126
Ibidem, p. 127
Ferguson, p. 327
Ibidem
Rees, p. 68
Evans, p. 587
Ferguson, p. 334

[266] *Ibidem*
Ibidem, p. 325
[268] Evans, p. 612
Ferguson, p. 325
Evans, p. 613
Ferguson, pp. 335-336
Ibidem, p. 335
Michalczyk (ed.), p. 36
Holocaust Encyclopedia, *Anti-Jewish Legislation în Prewar Germany,* https://encyclopedia.ushmm.org/content/en/article/ anti-jewish-legislation-în-pre- war-germany
Holocaust Encyclopedia, *Antisemitic Legislation 1933-1939,* https://encyclopedia.ushmm.org/content/en/article/antisemitic-legislation-1933-1939
[276] Evans, p. 582
Ibidem, p. 610
Karl A. Schleunes (ed.), *Legislating the Holocaust,* The Bernhard Loesner Memoirs and Supporting Documents, Westview Press, Colorado, 2001, p. 10
Evans, p. 610
[280] *Ibidem, p.* 611
[281] *Ibidem,* p. 613
Holocaust Encyclopedia, *Anti-Jewish Legislation în Prewar Germany,* https://encyclopedia.ushmm.org/content/en/article/ anti-jewish-legislation-în-pre- war-germany
[283] Evans, p 582
Rees, p. 68
Benjamin G. Rader, *American Sports: From the Age of Folk Games to the Age of Televised Sports,* Pearson Higher Education, 2008
Bouverie, p. 160
Evans, p. 620
Kitchen, p. 424
Hawes, p 163
United States Holocaust Memorial Museum, *Persecution of Roma (Gypsies) în Prewar Germany, 1933-1939,* 20 mai 2008
Evans, p. 570
Ibidem, p. 571
Ibidem, p. 573
Ibidem, pp. 572-573
Ibidem, p. 573
Holocaust Encyclopedia, *Antisemitic Legislation 1933-1939,* https://encyclopedia.ushmm.org/content/en/article/antisemitic-legislation-1933-1939
Ibidem
Ibidem
Evans, p. 623
Ibidem
Holocaust Encyclopedia, *Antisemitic*

Legislation 1933-1939, https://encyclopedia.ushmm.org/content/en/article/antisemitic-legislati- on-1933-1939

Ibidem

Evans, p. 624

Ibidem
Johnson, p. 560
Holocaust Encyclopedia, *Antisemitic Legislation 1933-1939,* https://encyclopedia.ushmm.org/content/en/article/antisemitic-legislation-1933-1939
Ibidem
Evans, p. 642
Holocaust Encyclopedia, *Antisemitic Legislation 1933-1939,* https://encyclopedia.ushmm.org/content/en/article/antisemitic-legislation-1933-1939
Johnson, p. 560
Evans, p. 642
Johnson, p. 561
Butler, p. 104
Evans, p. 622
Holocaust Encyclopedia, *Antisemitic Legislation 1933-1939,* https://encyclopedia.ushmm.org/content/en/article/antisemitic-legislation-1933-1939
Ibidem
Ibidem
Ibidem
Ibidem
Evans, p. 643
Johnson, p. 562
Evans, p. 642
Holocaust Encyclopedia, *Antisemitic Legislation 1933-1939,* ISTORIA HOIX)CAUSTULUI https://encyclopedia.ushmm.org/content/en/article/antisemitic-legislation-1933-1939
Ibidem
Evans, p. 642
Ibidem
USHMM, *Buchenwald Concentration Camp Opens,* https://www.ushmm.org/learn/ timeline-of-events/1933-1938/ buchenwald-concentration- camp-opens
Evans, p. 420
Ibidem, p. 381
Ibidem, pp. 381-382
Kitchen, p. 425
Evans, pp. 390-391
Ibidem, p. 391
Kitchen, p. 425
Evans, p. 621
Bouverie, p. 195
Hossbach Memorandum, Minutes of a Conference în the Reich Chancellery, Berlin, 5 noiembrie 1937, FROM 4:15 to 8:30 P.M., https://avalon.law.yale.edu/imt/hossbach.asp
Ibidem
Evans, 393
Hossbach Memorandum
Ibidem

OviDIU
RAETCHI
Ibidem
Ibidem
Ibidem
Ibidem
Ibidem
Evans, p. 394

E.R. Hooton, *Spain în Arms: A Military History of the Spanish Civil War 1936-1939,* Casemate Publishers, SUA, p. 71

Ibidem, p. 72

Jean Michel Charlier, Jacques de Launay, *Eva Hitler, născută Braun,* Editura Venus, Bucureşti, 1993, pp. 138-140

Discursul din 13 septembrie 1937, http://der-fuehrer.org/reden/english/37-09-13.htm

Ibidem

Ibidem

Ibidem

Ibidem

Evans, p. 622

Snyder, p. 99

Evans, p. 671

Ibidem, p. 670

Ibidem

Ibidem, p. 671

Ibidem, p. 699

Rees, p. 110

Evans, p. 696

Ibidem, p. 697

Ibidem

Ibidem, p. 700

Rees, p. 111

Evans, p. 700

Ibidem

Rees, p. 112

Ibidem

Snyder, p. 100

Evans, p. 701

Snyder, p. 101

Ibidem, p. 103

377 Bouverie, p. 247

378 Evans, p. 704

379 Rees, p. 109

380 *Ibidem,* p. 110

381 *Ibidem,* p. 109

382 Evans, p. 708

383 Rees, p. 115

384 Bouverie, p. 253

385 Evans, p. 625

386 *Ibidem*

387 *Ibidem,* p. 713

388 *Ibidem,* p. 708

389 *Ibidem,* p. 710

390 Rees, p. 116

391 Snyder, p. 102

392 Rees, p. 116

393 Ilana Fritz Offenberger, *The Jews of Nazi Vienna, 1938-1945. Rescue and Destruction,* Palgrave Macmillan, 2017, p. xi

394 Offenberger, p. xii

395 Arendt, p. 53

396 Evans, p. 711

397 Arendt, p. 53

398 Ibidem, p. 56

399 Rees, p. 117

400 Offenberger, p. x

401 Offenberger, p. xi

402 Rees, p. 117

403 Arendt, p. 55

404 *Ibidem*

405 Snyder, p. 103

406 Rees, p. 117

407 Arendt, p. 54

408 *Ibidem,* p. 56

Agnes Grunwald-Spier, *Ceilalţi Schindleri,* Editura Meteor Publishing, Bucureşti, 2019, p. 121
Ibidem
Ibidem, p. 127
Arendt, p. 68
Ibidem, p. 76
Bouverie, p. 253
Offenberger, p. xvi
Ibidem
Christian Goeschel, *Mussolini şi Hitler: fãurirea alianţei fasciste,* Editura Orizonturi, 2019, Bucureşti, p. 164
Evans, p. 717
Bouverie, p. 309
Ibidem, p. 257
Evans, p. 722
Ibidem, p. 725
Robert Gerwarth, *Hitlers Hangman: The Life and Death of Reinhard Heydrich,* Yale University Press, 2011, pp. 131-132
Ibidem, p. 132
Ibidem
Tatjana Lichtenstein, *Zionists în interwar Czechoslovakia: Minority Nationalism and the Politics of Belonging,* Indiana University Press, 2016, p. 34
Ibidem
Ibidem, p. 42
Gerwarth, *Hitlers Hangman,* p. 133
Walter Laqueur (ed.), Judith Tydor Baumel (ass. ed.), *The Holocaust Encyclopedia,* Yale University Press New Haven, 2001, pp. 77-78
Gerwarth, *Hitlers Hangman,* p. 133
Ibidem
Ibidem, p. 134
Ibidem
Laqueur (ed.), pp. 77-78
Ibidem, p. 79
Ibidem
Ibidem, p. 80
Ibidem
Ibidem, p. 595
Ibidem, p. 596
Ibidem
Snyder, p. 250
Laqueur (ed.), p. 595
Ibidem
Ibidem, p. 597
Rees, p. 148
Laqueur (ed.), p. 597
Ibidem
Ibidem
Ibidem, p. 598
Rees, p. 149
Laqueur (ed.), p. 597
Rees, p. 132
Arendt, p. 78
Ovidiu Raeţchi, *Tzahal: o istorie a armatei israeliene,* Litera, Bucureşti, 2020, ed. 2, p. 89
Rees, p. 134
Arendt, p. 78

Rees, p. 136
Ibidem, pp. 135-136
Johnson, p. 577
Snyder, p. 104
Michael Dobbs, *Indezirabilii: America, Auschwitz şi un sat prins la mijloc,* Editura RAO, Bucureşti, 2019, p. 20
Rees, p. 138
Dobbs, p. 20
Ibidem, p. 21
Rees, *Holocaust,* p. 139
Evans, p. 630
Ibidem, pp. 629-630
Dobbs, p. 22
Evans, p. 637
Dobbs, p. 36
Gilbert, p. 65
Michael Müller-Claudius, *Der Antisemitismus und das deutsche Verhängnis,* J. Knecht, Frankfurt, 1948, pp. 175-176.
Johnson, p. 557
Ibidem
Evans, p. 632
Ibidem, p. 631
Rees, p. 141
Evans, p. 638
Rees, p. 139
Evans, p. 646
Kristallnacht: Damages and Death, Holocaust Denial On Trial, Emory University, 2018
Evans, p. 637
Peace and War: United States Foreign Policy, 1931-1941, U.S., Government Printing

486
487
488
489
490
491
492
493
494
495
496
497
498
499
500
50
502
503
504
505

Office U.S., Washington, D.C., 1943, p. 438
Dobbs, p. 35
Ibidem, p. 47
Ibidem
Ibidem, p. 38
Mazower, p. 141
Ibidem
Dobbs, p. 49
Ibidem, p. 46
Evans, p. 652
Rees, p. 142
Dobbs, p. 54
Evans, p. 641
Ibidem, p. 642
Ibidem, p. 643
Holocaust Encyclopedia, *Kindertransport,* https://encyclopedia.ushmm.org/content/en/ article/kindertransport-1938-40
Jewish Virtual Library, *The Kindertransport,* https://www.jewishvirtuallibrary.org/ the-kindertransport
Ibidem
Ibidem
Holocaust Encyclopedia, *Kindertransport,* https://encyclopedia.ushmm.org/content/en/ article/kindertransport-1938-40
Ibidem
Jewish Virtual Library, *The Kindertransport,* https://www.jewishvirtuallibrary.org/ the-kindertransport
Raetchi, p. 66
Ibidem, p. 82

Dobbs, p. 70
510 *Ibidem, p.* 71
511 *Ibidem*
Evans, p. 644
Ibidem, p. 646
Heydecker, Leeb, p. 449 Evans, p. 652
Johnson, p. 555

Capitolul III

1 Lothar Gruchmann, *Al Doilea Război Mondial: strategie şi politică,* Editura RAO, Bucureşti, 2011, p. 14
2 Snyder, p. 89
3 Hawes, p. 120
4 *Ibidem, p.* 133
Ibidem, p. 143
6 *Ibidem,* p. 133
Ibidem, p. 134
8 *Ibidem, p.*135
9 Snyder, p. 89
10 *Ibidem,* p.92
11 Roger Moorhouse, *Alianţa diavolilor: pactul lui Hitler cu Stalin* 1939-1941, Editura Meteor Press, Bucureşti, 2019, p. 54
12 Gruchmann, p. 16
13 Ferguson, p. 459
14 Gruchmann, p. 17
15 *Ibidem,* p. 19
16 *Ibidem,* p. 20
17 Moorhouse, p. 88
18 Ferguson, p. 459
19 Snyder, pp. 64-65
Raeţchi, pp. 19-20
Gil S. Rubin, *Was Polish Anti-Semitism Actually Zionism?,* tabletmag.com, 14 octombrie 2015
Snyder, p. 85
Ibidem, p. 84
Moorhouse, p. 79
Gruchmann, p. 36
Gerwarth, p. 141
Moorhouse, p. 82 Snyder, p. 126
Norman Davies, *Rising '44: The Battle for Warsaw,* Pinguin, Kindle Locations 1956-1958

Arendt, p. 80
Gerwarth, p. 143
Moorhouse, p. 89
Martin Gilbert, *The Dent Atlas of the Holocaust,* Taylor & Francis e-Library, 2005, p. 24
Gerwarth, p. 144
Martin Gilbert, p. 24 Rees, p. 152
Moorhouse, p. 89 Snyder, p. 126
Moorhouse, pp. 91-92 Rees, p. 152
Gerwarth, p. 144
Ibidem
Hilberg, p. 190
Browning, p. 17
Ibidem
Rees, p. 153
Ibidem
Gerwarth, p. 145

[49] Danny Orbach, *Comploturile împotriva lui Hitler: rezistenţa germană şi arta conspiraţiei,* Editura RAO, Bucureşti, 2020, pp. 200-201
[50] Gerwarth, p. 147
[51] Browning, p. 17
[52] Martin Gilbert, *The Holocaust: the Jewish Tragedy,* Collins&Grafton Street, Londra, 1986, p. 84
[53] Martin Gilbert, *The Dent Atlas of the Holocaust,* p. 20
[54] Gilbert, *The Holocaust: the Jewish Tragedy,* p. 91
[55] Gilbert, *The Dent Atlas of the Holocaust,* p. 22
[56] *Ibidem,* p. 23
[57] Hilberg, p. 190
[58] Adrian Gilbert, p. 76
[59] Martin Gilbert, *The Holocaust: the Jewish Tragedy,* p. 87
[60] *Ibidem,* p. 85
[61] *Ibidem,* p. 87
[62] Gerwarth, p. 143
[63] Adrian Gilbert, p. 82
[64] David Cesarini, *Final Solution: The Fate of the Jews 1933-49,* Macmillan, Londra, 2017, p. 245
[65] Martin Gilbert, *The Holocaust: the Jewish Tragedy,* p. 87
[66] Gerwarth, p. 144
[67] Bruno Blau, *The Jewish Population of Germany 1939-1945,* Jewish Social Studies, vol. 12, nr. 2 (apr. 1950), Indiana University Press, https://www.jstor.org/stable/4464869
[68] Martin Gilbert, *The Dent Atlas of the Holocaust,* p. 33, harta 28
[69] Hilberg, p. 189
[70] Gerwarth, p. 153
[71] Moorhouse, p. 40
[72] Martin Gilbert, *The Holocaust: the Jewish Tragedy,* p. 93
[73] Moorhouse, p. 96
[74] Martin Gilbert, *The Holocaust: the Jewish Tragedy,* p. 93
[75] Gerwarth, p. 143
[76] Moorhouse, p. 96
[77] *Ibidem*
[78] Martin Gilbert, *The Holocaust: the Jewish Tragedy,* p. 93
[79] Moorhouse, p. 96
[80] Browning, p. 12
[81] Moorhouse, p. 88
[82] *Ibidem,* p. 90
[83] Rees, p. 154
[84] Mazower, p. 297
[85] Davies, Cap. I
[86] Ian Kershaw, *Hitler, the Germans, and the Final Solution,* Yale University Press, New Haven, 2008, pp. 60-64
[87] Snyder, p. 128
[88] Kershaw, p. 63
[89] *Ibidem,* p. 64
[90] Martin Gilbert, *The*

Holocaust: the Jewish Tragedy, p. 105

91 Rees, *Auschwitz,* p. 39

92 Adrian Gilbert, p. 155

93 Gerwarth, p. 150

94 *Ibidem*

95 *Ibidem,p.|5|*

96 Oelhafen, Tate, pp. 128-129

Ibidem, p. 129

Ibidem, p. 130

Ibidem, p. 159

Ibidem

Ibidem, p. 189

Ibidem, p. 192.

Gerwarth, p. 154

Ibidem, p. 156

Arendt, p. 86

Ibidem, p. 86

Rees, *Holocaust,* p. 155

Arendt, p. 87

Martin Gilbert, *The Holocaust: the Jewish Tragedy,* p. 88 *Ibidem,* p. 89

Ibidem

Gerwarth, p. 154

Rees, p. 155

Rees, p. 157

Martin Gilbert, *The Dent Atlas of the Holocaust,* p. 25

Martin Gilbert, *The Holocaust: the Jewish Tragedy,* p. 94

Martin Gilbert, *The Dent Atlas of the Holocaust,* p. 25

Martin Gilbert, *The Holocaust: the Jewish Tragedy,* p. 94

Martin Gilbert, *The Dent Atlas of the Holocaust,* p. 20

Ibidem

Browning, p. 181

Kitchen, p. 443

Hilberg, p. 197

Kitchen, p. 443

Diary of Hans Frank, Governor General of Occupied Poland, Tuesday, December 16, 1941, Jewish Virtual Library

126 Rees, *Auschwitz,* p. 42

127 Martin Gilbert, *The Holocaust: the Jewish Tragedy,* p. 95

128 Rees, *Holocaust,* p. 157

129 *Ibidem, p. 158*

130 Moorhouse, p. 94

131 Jack Fairweather, *Voluntarul: povestea adevărată a eroului din rezistenţă care s-a infiltrat la Auschwitz,* Editura Litera, Bucureşti, 2020, p. 51

132 Wladyslaw Szpilman, *Pianistul,* Humanitas, Bucureşti, 2019, pp. 46-60

133 Leon Leyson, Marilyn Harran, Elisabeth Leyson, *Un băiat de pe lista lui*

Schindler, Editura RAO, 2017, p. 59

[134] Martin Gilbert, *The Holocaust: the Jewish Tragedy,* p. 96

[135] Martin Gilbert, *The Dent Atlas of the Holocaust,* p. 24

[136] Hilberg, p. 191

[137] Rees, *Auschwitz,* p. 45

[138] Laurent Binet, *Operaţiunea Anthropoid,* Editura Corint, Bucureşti, 2015, p. 109

[139] Gilbert, *The Holocaust: the Jewish Tragedy,* p. 96

[140] Snyder, p. 131

[141] *The History of Litzmannstadt Ghetto,* centruindialogu.com

[142] Rees, *Holocaust,* p. 159

[143] Gordon J. Horwitz, *Ghettostadt: Lodz and the making of a Nazi city,* The Belknap Press

of Harvard University Press, Londra, 2008, p. 22
Joe Heydecker, Johannes Leeb, p. 427
Snyder, p. 129
Joe Heydecker, Johannes Leeb, p.451
Ibidem
Ibidem
Ibidem
Martin Gilbert, *The Holocaust: the Jewish Tragedy,* p. 105 *The History of Litzmannstadt Ghetto,* centrumdialogu.com
Moorhouse, p. 97
The History of Litzmannstadt Ghetto, centrumdialogu.com
Ibidem
Horwitz, p. 15
Ibidem
Rees, p. 161
Martin Gilbert, *The Dent Atlas of the Holocaust,* pp. 32-33
Joe Heydecker, Johannes Leeb, p. 455
Martin Gilbert, *The Dent Atlas of the Holocaust,* pp. 33-34 Snyder, p. 133
Joe Heydecker, Johannes Leeb, p. 454
Adam Czerniakov, 1880-1939, Jewish Virtual Library, https://www.jewishvirtuallibrary.org/ adam-czerniakow
Hilberg, p. 193
Adam Czerniakov, 1880-1939, Jewish Virtual Library, https://www.jewishvirtuallibrary.org/ adam-czerniakow

166 *Adam Czerniakow and His Diary,* Holocaust Education & Archive Research Team

167 David G. Roskies (ed.), *Voci din ghetoul Varşoviei: cum ne-am scris istoria,* Editura RAO, Bucureşti, 2021, pp. 218-219

168 Martin Gilbert, *The Holocaust: the Jewish Tragedy,* p. 123

169 Hilberg, p. 208

170 *Ibidem*

171 Browning, p. 136

173 Hilberg, p. 208

173 Browning, p. 131

174 *Ibidem,* p. 136

175 *Ibidem*

176 Rees, *Auschwitz,* p. 38

177 *Ibidem,* p. 48

178 „Reflections on the Treatment of Peoples of Alien Races în the East, a secret memorandum handed to Hitler by Himmler on 25 May 1940“, în *Trials of War Criminals Before the Nürnberg Military Tribunals Under Control Council Law* Nr. 10. Vol. 13: United States of America v. Ernst von Weizsaecker, et al. (Case

11: „Ministries Case“). US Government Printing Office, District of Columbia, 1952, pp. 147-150

179 *Ibidem*
180 *Ibidem*
181 *Ibidem*
182 *Ibidem*
183 *Ibidem*
184 Browning, pp. 82-83
185 Rees, p. 133
186 Browning, p. 81
187 Rees, *Holocaust,* p. 133
188 Snyder, p. 134
189 Rees, p. 133
190 Browning, p. 83
191 *Ibidem*
192 *Ibidem,* p. 85
193 Browning, pp. 86-87
194 Rees, p. 175
195 Browning, p. 84
196 *Ibidem,* p. 123

Capitolul IV

1 Richard J. Evans, *Al Treilea Reich,* vol. III: *Al Treilea Reich în război 1939-1945,* p. 131
2 Eva Schloss, Karen Bartlett, *Viaţa după Auschwitz,* Editura RAO, Bucureşti, 2017, p. 63
3 *Ibidem,* p. 65
4 *Ibidem,* p. 64
5 James C. Kennedy, *A Concise History of the Netherlands,* Cambridge Concise Histories, p. 371
6 Snyder, p. 265
7 *Ibidem*
8 Laqueur (ed.), p. 182
9 Schloss, p. 56
10 *Ibidem,* p. 65
11 Laqueur (ed.), p. 437
12 *Ibidem*
13 Rees, p. 184
14 Robert K. Wittman, David Kinney, *Jurnalul Diavolului: Alfred Rosenberg şi secretele celui de-al Treilea Reich,* Editura RAO, Bucureşti, 2017, p. 402
15 *Ibidem*
16 Anne Frank, *Jurnalul Annei Frank,* Humanitás, Bucuraşti, 201 l,p. 20
17 Schloss, p. 66
18 Snyder, p. 265
19 R.P. Cleveringa, Afscheidscollege & 26 novem- berrede. Zwolle, Tjeenk
20 R.P. Cleveringa, Afscheidscollege & 26 novem- berrede. Zwolle, Tjeenk
21 Schloss, p. 67
22 Jennifer Hansen, *The Art and Science of Reading Faces: Strategies of Racist Cinema în the Third Reich,* Shofar, vol. 28, Nr. 1 (toamna 2009), pp. 80-103, Purdue University Press, https://www.jstor.org/stable/10.57

03/ shofar.28.1.80

[23] Schloss, p. 68

[24] Tanja von Fransecky, *Escapees: The History of Jews Who Fled Nazi Deportation Trains în France, Belgium and the Netherlands,* Berghahn Books, 2019, p. 254

[25] Lieven Saerens, *Rachel, Jacob, Paul et les autres: L'immigration des Juifs en Belgique pour échapper aux rafles et persécutions religieuses de la* Gestapo, Mardaga, 2014

[26] Fransecky, p. 255
[27] James M. Deem, *The Prisoners of Breendonk: Personal Histories from a World War II Concentration Camp,* Clarion Books, p. 26
[28] Fransecky, p. 255
[29] *Ibidem*
[30] *Ibidem,* p. 258
[31] Laqueur (ed.), p. 56
[32] Fransecky, p. 259
[33] *Ibidem*
[34] *Ibidem,* p. 257
[35] *Ibidem,* p. 259
[36] Laqueur (ed.), p. 56
[37] Fransecky, p. 259
[38] Rees, p. 179
[39] *Ibidem*
[40] *Cinqfontaines,* https://1933- 1945.1and-of-memory.eu/de/erinnerungsort/ cinqfontaines-kloster-fu- enfbrunnen/
[41] Holocaust Encyclopedia, *Luxembourg,* https://encyclo-pedia.ushmm.org/content/en/ article/luxembourg
[42] *Cinqfontaines,* https://1933-1945.1and-of-memory.eu/de/erinnerungsort/ cinqfontaines-kloster-fu- enfbrunnen/
[43] Holocaust Encyclopedia, *Luxembourg,* https://encyclo-pedia.ushmm.org/content/en/ article/luxembourg
[44] Andrew Roberts, *Furtuna războiului,* Editura Litera, Bucureşti, 2013, p. 124
[45] Moorehead, p. 27
[46] Ronald, p. 244
[47] Caroline Moorehead, *Village of Secrets: Defying the Nazis în Vichy France,* HarperCollins, 2014, p. 25
[48] Johnson, p. 574
[49] Moorehead, pp. 26-27
[50] Michael R. Marrus, Robert O. Paxton, *Vichy France and the Jews,* Basic Books Inc. Publishers, New York, 1981, p. 4
[51] Jacques Semelin, *The Survival of the Jews în France, 1940-44,* Oxford University Press, 2018, Serge Klarsfeld, *Preface,* p. xxii
[52] Marrus, Paxton, p. 3
[53] *Ibidem,* p. 4
[54] *Ibidem, p. 19*
[55] *Ibidem,* p. 68
[56] *Ibidem,p. 14*
[57] *Ibidem,* p. 18
[58] *Ibidem, p. 10*
[59] *Ibidem*
[60] *Ibidem,* p. 11
[61] *Ibidem,* p. 5
[62] *Klaus Barbie: The Butcher of Lyon,* Holocaust Education & Archive Research Team, http:// www.holocaustresearchproject. org/nazioccupation/barbie.html
[63] Marrus, Paxton, pp. 78-80
[64] Wyllie, p. 188

[65] Wittman, Kinney, p. 405
[66] Marrus, Paxton, p. 7
[67] *Ibidem,* p. 83
[68] Rees, p. 187

69 Marrus, Paxton, p. 88
70 Snyder, p. 268
71 Marrus, Paxton, pp. 98-99
75 *Ibidem,* p.106
76 *Ibidem, p.167*
77 *Ibidem,* p.169
78 Rees, p.189
79 Marrus, Paxton, p. 85
80 *Ibidem,* p. 117
81 *Ibidem, p.* 113
82 *Ibidem,* p. 94
83 *Ibidem,* p. 108
84 Semelin, p. 137
85 *Ibidem,* p. 138
86 Marrus, Paxton, p. 235
87 *Ibidem,* p. 239
88 Roberts, p. 214
89 Gruchmann, p. 106
90 Steven B. Bowman, *The Agony of Greek Jews 1940-1945,* Stanford University Press, Stanford, p. 39
91 *Ibidem,* p. 40
92 Roberts, p. 215
93 Gruchmann, p. 123
94 *Ibidem*
95 Roberts, p. 216
96 Giorgos Antoniou, A. Dirk Moses (ed.)> *The Holocaust în Greece,* Cambridge University Press, 2018, p. 17
97 Bowman, p. 41
98 Antoniou, Moses (ed.), p. 1
99 *Ibidem,* p. 31
100 Bowman, p. 31
101 Antoniou, Moses (ed.), p.
72 *Ibidem, p.* 100
73 *Ibidem, p. 101*
74 *Ibidem,* p.104

30
102 *Ibidem,* p. 34
103 Bowman, p. 34
104 *Ibidem,* p. 35
105 Rees, p. 342
106 https://www.raoulwal-lenberg.net/es/generales/ archbishop-damaskinos/
107 Bowman, p. 43
108 Mazower, p. 299
109 Bowman, p. 60
110 *Ibidem,* p. 50
111 *Ibidem,* p. 51
112 Antoniou, Moses (ed.), p.
20
113 Browning, p. 62
114 Marcia Christoff Kurapovna, *Shadows on the Mountain: The Allies, the Resistance, and the Rivalries That Doomed WWII Yugoslavia,* John Wiley & Sons, Inc., Hoboken, New Jersey, 2010. p. 59
115 *Ibidem*
116 *Ibidem*
117 Evans, III, 166
118 Kurapovna, p. 60
119 *Ibidem*
120 *Ibidem*
121 Nevenko Bartulin, *Honorary Aryans: National-Racial Identity and*

[121] *Persecuted Jews in the Independent State of Croatia,* Palgrave Macmillan, 2013, p. 43
[122] *Ibidem,* p. 44
[123] Federation of Jewish Communities of the Federative Peoples Republic of Yugoslavia, *The Crimes of the Fascist Occupants and their Collaborators against Jews în Yugoslavia,* Belgrade, 1957, p. 1
[124] *Ibidem, pp. l-2*
[125] *Ibidem*
[126] *Ibidem,* p. 1
[127] *Ibidem,* p. 2
[128] *Ibidem*
[129] *Ibidem,* pp. 4-5
[130] *Ibidem,* p. 6
[131] Oelhafen, Tate, p. 262
[132] Federation of Jewish Communities of the Federative Peoples Republic of Yugoslavia, p.7
[133] Bartulin, p. 21
[134] *Ibidem,* p. 49
[135] *Ibidem,* p. 2
[136] *Ibidem,* p. 62
[137] *Ibidem,* p. 67
[138] *Ibidem*
[139] *Ibidem,* p. 68
[140] *Ibidem,* p. 72
[141] Rees, p. 203
[142] Evans, p. 168
[143] Snyder, p. 249
[144] Evans, p. 168
[145] Rees, p. 202
[146] Evans, p. 168
[147] Snyder, p. 249
[148] Evans, p. 168
[149] István Deák, *Essays on Hitler's Europe,* University of Nebraska Press, 2002, p. 203.
[150] Edmond Paris, *Genocide în Satellite Croatia, 1941-1945: A Record of Racial and Religious Persecutions and Massacres,* American Institute for Balkan Affairs, Chicago, 1961

Capitolul V

[1] Gruchmann, p. 131
[2] Ferguson, p. 521
[3] Antony Beevor, *Stalingrad,* Editura RAO, Bucureşti, 2009, p. 62
[4] Gustavo, p. 79
[5] Ferguson, p. 517
[6] Gruchmann, p. 132
[7] Ferguson, p. 509
[8] Moorhouse, p. 318
[9] Ferguson, p. 515
[10] Moorhouse, p. 315
[11] *Ibidem,* p. 316
[12] Browning, p. 215
[13] Gustavo, p. 78
[14] Dallin, p. 4
[15] Gruchmann, p. 132
[16] Mazower, p. 289
[17] Rees, *Holocaust,* p. 197
[18] *Ibidem*
[19] Heydecker, Leeb, p. 404
[20] Beevor, p. 38
[21] Snyder, *Bloodlands,* p. 162
[22] Rees, *Auschwitz,* p. 80

[23] Heydecker, Leeb, p. 313
[24] Rees, *Auschwitz,* p. 78 *Human Fat Was Used to Produce Soap în Gdansk during the War,* PAP-Polish Press Agency, 13 octombrie 2006, http://auschwitz.org/en/museum/news/human-fat-was-used-to-produce-soap-în-gdansk-during-the-war,55.html
[25] Beevor, p. 38
[48] Jean-Michel Lecomte, *Teaching about the Holocaust în the 21st Century,* Council of Europe, 2001, Germania, p. 39
[49] Rees, p. 203
[50] Rees, *Auschwitz,* p. 71
[51] Browning, p. 226
[52] Rees, p. 79
[53] Ferguson, p. 529
[54] Hilberg, p. 284
[55] Snyder, p. 168
[56] Ferguson, p. 530
[57] *Ibidem*
[58] Arendt, p. 118
[59] Besançon, p. 44
[60] Arendt, pp. 117-118
[61] Besançon, p. 43
[62] *Ibidem*
[63] *Ibidem,* p. 42
[64] *Ibidem,* p. 43
[65] Arendt, p. 117
[66] *Ibidem*
[67] Besançon, p. 44
[68] *Ibidem*
[69] Ferguson, p. 533
[70] Hilberg, p. 290
[71] *Ibidem*
[72] Rees, p. 79
[73] Snyder, p. 198
[74] Hilberg, p. 291

Capitolul VI

[1] *Ibid,* p. 273
[2] Patrick Desbois, *The Holocaust by Bullets: A Priests Journey to Uncover the Truth Behind*

the Murder of 1.5 Million Jews, Palgrave Macmillan, 2008, p. VIII

3 Rees, pp. 71-72

4 Snyder, p. 162

5 Hilberg, p. 294

6 Nuremberg Documents, L-180, *Report by Einsatzgruppe A,* https://www.jewishvirtuallibrary. org/ report-by-einsatzgruppe- a-în-the-baltic-countries-octo- ber-1941

7 Snyder, p. 169

8 Ephraim Oshry, *Annihilation of Lithuanian Jewry,* Judaica Press, New York, 1995

9 Rees, *The Holocaust,* p. 208

10 Alex J. Kay, *Brothers – The SS Mass Murderer and the Concentration Camp Inmate,* https://www.iwm.at/ transit-online/brothers-the-ss- mass-murderer-and-the-con- centration-camp-inmate/

11 Wittman, Kinney, pp. 458-459

12 *Ibidem,* p. 459

13 *Ibidem,* p. 460

14 Rees, p. 208

15 Heydecker, Leeb, pp. 399-400

16 *CG 105-4U99,* HUT ED Department of Justice Federal Bureau of Investigation, Chicago, Illinois

17 Wittman, Kinney, p. 427

18 *Ibidem*

19 *Ibidem*

20 *Ibidem*

[21] Michael MacQueen, *Lithuanian Collaboration în the „Final Solution“: Motivations and Case Studies,* https://itunesu-assets. itunes.apple.com/itunes-assets/CobaltPublic6/v4/4a / d4/18/4ad4185e-l faa-6242- ac 1 d-d6c69320e76b/9ef41 b90 e0c7d21952267fb387f330b 2a 270ae459bec31Iea3889f57 8b 2c2563-1446634923.pdf

[22] Snyder, p. 192

[23] Adrian Gilbert, p. 183

[24] Wittman, Kinney, p. 465

[25] *Ibidem*

[26] *Ibidem,* p. 466

[27] Evans, p. 227

[28] Wittman, Kinney, p. 465

[29] *Ibidem,* p. 470

[30] *Ibidem,* p. 455

[31] Alexander Werth, *Un corespondent englez pe Frontul de Est,* Editura Politică, Bucureşti, 1970, p. 554

[32] Snyder, p. 178

[33] *Ibidem, p. 179*

[34] Jeffrey S. Kopstein, Jason Wittenberg, *Deadly communities: Local political milieus and the persecution of Jews în occupied Poland,* Comparative Political Studies 44.3 (2011): 259-283.

[35] Jan T. Gross, *Neighbors: The Destruction of the Jewish Community în Jedwabne, Poland,* Penguin Books, 2002

[36] Jessica Rapson, *Topographies of Suffering: Buchenwald, Babi Yar,*

Lidice, Berghahn Books, 2015, p. 106
Delphine Bechtel, *The 1941 Pogroms as represented în Western Ukrainian Historiography and Memorial Culture,* The Holocaust în Ukraine: New Sources and Perspectives Conference Presentations, Center for Advanced Holocaust Studies USHMM, p. 2
Daniel Mendelsohn, *Cei dispăruţi,* Polirom, 2021, Iaşi, p. 231
Adrian Gilbert, p. 208
Trials of War Criminals Before the Nuernberg Military Tribunals Under Control Council Law No. 10, Nürnberg, octombrie 1946 – aprilie 1949, p. 102
Mendelsohn, pp. 124-125
Ibidem, p. 125
Orbach, p. 174 Beevor, p. 39 *Ibidem,* p. 90 *Ibidem*
Ibidem, p. 92 Orbach, p. 173
Hilberg, p. 297 Heydecker, Leeb, p. 400 *Ibidem,* p. 402
Snyder, p. 202 Besançon, p. 17
Rees, p. 218 Heydecker, Leeb, p. 431 Beevor, p. 91

[57] Sue Surkes, „În a Ukraine forest, terrible events of 75 years ago given resonance by handful of survivors“, *The Times of Israel,* 9 mai 2017, https://www.timesofisrael.com/în-a-ukrai- ne-forest-terrible-events-of- 75-years-ago-given-resonance- by-handful-of-survivors/

[58] Snyder, p. 204

[59] Virtual Jewish Library, *Donetsk, Ukraine,* https://www.jewishvirtuallibrary.org/ donetsk-Jewish -history-tour

[60] Snyder, p. 206

[61] Adrian Gilbert, p. 229

[62] Snyder, p. 207

[63] Adrian Gilbert, p. 229

[64] Wittman, Kinney, pp. 455-456

[65] *Ibidem,* p. 456

[66] *Ibidem*

[b7] *Ibidem,* p. 458

[68] *Ibidem,* p. 464

[69] *Ibidem*

[70] *Ibidem*

[71] Rivka Yosselevska, *Massacre at Zagrodski,* Holocaust Historical Society, https://www.holocausthistoricalsociety.org.uk/contents/einsatzgruppen/ rivkayosselevska.html

[72] Orbach, *Comploturile*

împotriva lui Hitler: rezistenţa germană şi arta conspiraţiei, Editura RAO, Bucureşti, 2020, p. 172

73 Snyder, p. 208

74 *Ibidem,* p. 209

The Einsatzgruppen: Killings At Moghilev Asylum, https:// www.jewishvirtuallibrary.org/ einsatzgruppen-killings-at-mo- ghilev-asylum Hilberg, p. 294 *Ibidem,* p. 295

Snyder, p. 153 Hilberg, p. 296

Heydecker, Leeb, p. 398

Rees, p. 222

Ibidem

Heydecker, Leeb, p. 398

Timothy Snyder, *Bloodlands: Europe Between Hitler and Stalin,* Basic Books, New York, pp. 241-242

Rees, *Holocaust,* p. 220

Petru Clej, „Deportat de Antonescu în Transnistria – 5. Moghilev, joc cu moartea“, RFI, 8 octombrie 2015, https://www. rfi.ro/societate-81950-deportat- de-antonescu-transnistria- 5-moghilev-joc-cu-moartea Johnson, p. 573

Comisia Internaţională pentru Studierea Holocaustului în România. Raport final, Polirom, Iaşi, 2004, p. 388

Evans, p. 240

Comisia Internaţională pentru Studierea Holocaustului în România, p. 388

Victor Neumann, *Istoria evreilor din România: studii documentare şi teoretice,* Editura Hasefer, Bucureşti, 2018, p. 317; *Institute for the Study oj Rescue and Altruism în the Holocaust* (ISRAH), Chronology of Rescue of Jews în Romania, https:// www.holocaustrescue.org/chro- nology-of-rescue-în-romania

92 Neumann, p. 317

93 Petru Clej, „Ziua Holocaustului din România: «37 de rude ale mele au fost împuşcate, iar restul au fost deportate în Transnistria» – fiica unor supravieţuitori din Bucovina“, RFI, 8 octombrie 2021, https:// www.rfi.ro/reportaj-rfi-138609-ziua-holocaustului-din- romania-37-de-rude-ale-mele- au-fost-impuscate-iar-restul

94 Werth, p. 657

95 loanid, p. 22

96 *Ibidem,* p. 36

97 Andrei Oişteanu, *Moravuri şi năravuri: eseuri de istorie a mentalităţilor,*

Polirom, Iaşi, 2021, pp. 229-230

[98] Julius Constantinescu, *Holocaustul Românesc. Antisemitismul în România modernă,* 9.10.2021, https://www.facebook.com/bravul.julica

[99] Nae Ionescu, „Prefaţă“ la Mihail Sebastian, *De două mii de ani...,* Editura Hasefer, Bucureşti, 1995, p. 24

i°o Mazower, p. 114

[101] Lya Benjamin, *De la Constituţia din 1923 la Statutul Juridic din 1940. O privire asupra problemei evreieşti din România în Holocaust: studii şi cercetări,* INSHREW, vol. V, nr. 1 (6)/2013, p. 167

Ibidem

Ibidem, p. 168

Din luptele tineretului român: 1919-1939 (Culegere de texte), Editura Fundaţiei Buna Vestire, 1993, p. 129

Ibidem, p. 83

Hitler, *însemnări politice şi intime,* p. 50

Ştefan Alin Dragomir, *Ce nu-ţi zice şcoala despre extremistul Octavian Goga care voia să deporteze români în Madagascar,* 30 septembrie 2021, *Vice,* https://www.vice.com/ro/article/jg8wx7/octavian-goga-extremism-deportare-romani-madagascar

Oişteanu, p. 239

Benjamin, p. 180 *Ibidem,* p. 173 *Ibidem,* p. 174

Browning, p. 210 *Ibidem,* pp. 210-212

Neumann, p. 290 Ioanid, p. 48

Neumann, p. 294 Ioanid, p. 86

Neumann, p. 298

Rabin H. Guttman, Iancu şi Iosif Guttmann, *Slove de martiri...,* Editura Hasefer, Bucureşti, 2008, pp. 403-407

F. Brunea-Fox, *Oraşul măcelului. Jurnalul rebeliunii şi crimelor legionare,* Editura APP, pp. 25-26

[121] Paul Shapiro, Radu Ioanid, „70 de ani de la Pogromul de la Bucureşti“, *Revista 22,* 25 ianuarie 2011, https://revista22.ro/eseu/paul-shapiro-radu-ioanid/70-de-ani-de-la-pogro- mul-de-la-bucure351ti

[122] *Ibidem*

[123] Mihail Sebastian, *Jurnal 1935-1944,* Humanitas, Bucureşti, 1996, p. 291

[124] Emanuel-Marius Grec, *The Odessa Massacre and its Perpetrators: Memory and „Victimhood“ Towards the Holocaust în Romania,* p. 5, https://ratiuforum.com/.../

upl... /2021 /05/RF-Award- Paper, pdf

125 Alex Mihai Stoenescu, *Armata, mareşalul şi evreii,* Editura RAO, Bucureşti, 2018, p. 171

126 *Ibidem,* p. 172

127 Petru Clej, „Ziua Holocaustului din România: «37 de rude ale mele au fost împuşcate, iar restul au fost deportate în Transnistria»“

128 *Masacrul de la Galaţi din 30 iunie 1940,* Radio România Cultural, 17 octombrie 2018, https://www.radioromaniacultu- ral.ro/masacrul-de-Ia-galati-din- 30-iunie-1940/

129 Stoenescu, pp. 177-181

130 loanid, p. 193

131 Browning, p. 276

loanid, p. 110
Maria Madalina Irimia, „Pogromul de la Iaşi din 16 mai 1899“, *Revista 22,*4 aprilie 2017 Radu loanid, *Pogromul de la Iaşi,* Polirom, Iaşi, 2021, p. 19
Ibidem, pp. 27-28
Evans, p. 238 loanid, *Holocaustul în România,* p. 112
Ibidem, p. 115 loanid, *Pogromul de la Iaşi,* pp. 56-57
loanid, *Holocaustul în România,* p. 142
Ibidem, p. 143
Evans, p. 238 loanid, *Pogromul de la Iaşi,* p. 85
loanid, *Holocaustul în România,* pp. 135-135
loanid, *Pogromul de la Iaşi,* p. 92 loanid, *Holocaustul în România,* p. 139
loanid, *Pogromul de la Iaşi,* p. 95 Alexandru Florian, „Cuvânt- înainte“ în Viorel Achim (ed.), *Politica regimului Antonescu faţă de cultele neoprotestante. Documente,* Polirom, Iaşi, 2013, p. 7
Ibidem
Petru Clej, „Ziua Holocaustului din România: «37 de rude ale mele au fost împuşcate, iar restul au fost deportate în Transnistria»“
loanid, *Holocaustul în România,* p. 153
Ibidem

153 *Ibidem,* p. 154
154 *Ibidem,* p. 158
155 *Ibidem,* p. 159
156 petru Clej, „Deportat de Antonescu în Transnistria – 3. Jandarmii împuşcă evrei“, RFI, 7 septembrie 2015, https://www.rfi.ro/societate-81116-deportat- de-antonescu-transnistria-3-jan- darmii-impusca-evrei
157 loanid, p. 173
158 *Comisia Internaţională pentru Studierea Holocaustului în România,* p. 135
159 Siviu Vexler, *Zichrona Livracha!,* 12 octombrie 2021, https://www.facebook.com/vexler.silviu
160 loanid, p. 291
161 Werth, p. 655
162 Matatias Carp, *Cartea Neagră, Le Livre noir de la destruction des Juifs de Roumanie, 1940-1944,* Traduit du roumain, annoté et présenté par Alexandra Laignel- Lavastine, Éditions Denoël, 2009, p. 9
163 *Ibidem*
164 loanid, p. 291
165 Evans, p. 239
166 petru dej, „Deportat de Antonescu în Transnistria –

5. Moghilev, joc cu moartea“, RFI, 8 octombrie 2015, https://www.rfi.ro/societate-81950-deportat- de-antonescu-transnistria- 5-moghilev-joc-cu-moartea

167 loanid, p. 329

168 *Ibidem,* p. 355

Comisia Internaţională pentru Studierea Holocaustului în România

Neumann, p. 295 *Ibidem,* p. 302

Ibidem, pp. 300-301

Browning, p. 400

Ibidem, pp. 274-277

Ibidem, p. 400 loanid, p. 293

Ibidem, p. 295

Evans, p. 239 loanid, p. 298

Browning, p. 292

Bogdanovka, Shoah Resource Center, www.yadvashem.org

Ibidem

loanid, p. 306

Andrei Muraru, *Procesele criminalilor de război din Transnistria (teză de doctorat),* Facultatea de Istorie a Universităţii Alexandru Ioan Cuza, Iaşi, 2011, p. 128 loanid, p. 304

Rees, *Holocaust,* pp. 231-232

Ibidem, p. 234

Christa Schroeder, *12 ani cu Hitler (1933-1945),* Editura Meditaţii, Bucureşti, 2008, p. 181 Hitler, *însemnări politice şi intime,* p. 106

Ibidem, pp. 131-132

Gerwarth, p. 287

Rees, p. 293 loanid, p. 433

Ibidem, p. 439

Snyder, *Pământul negru,* p. 255

196 Ress, p. 294

197 loanid, p. 433

198 Snyder, p. 255

199 Florin van Dijk, „On diplomats during the Holocaust: the case of the Romanian Constantin Karadja“, p. 10, https://www.mae.ro/sites/default/files/file/ihra/2017.03.07_constantin_ka-radja_eng_translation_incl_pictures.pdf

200 loanid, p. 429

201 Raeţch i, pp. 112-113

202 Neumann, p. 316

203 Rees, p. 294

204 Arhivele Diplomatice ale MAE, *Goring cel bun,* 28 octombrie 2021, https://www.facebook.com/arhivelediplomaticeMAE

[205] Comisia Internaţională pentru Studierea Holocaustului în România, 2004

Capitolul VII

[1] Rees, *Holocaust,* p. 163

[2] Michael Burleigh, *Death and Deliverence: „Euthanasia' în Germany c. 1900-1945,* Cambridge University Press, 1994, p. 83

[3] Douglas E. Rapozo, *Psychiatrists can be deadly to people and nations,* https://www.thegar-denisland.com/2000/12/18/ opinion/psychiatrists-can-be- deadly-to-people-and-nations/

The national socialist euth- 30
anasia killings, Hermann 31
Pfannmüller (1886-1961), 32
https://www.t4-denkmal.de/
eng/ 33 Hermann-Pfannmueller
34
Rees, *Auschwitz,* p. 76
Rees, *Holocaust,* p. 163
Browning, p. 186
Rees, *Auschwitz,* p. 75
Rees, *Holocaust,* p. 165
Ibidem 36
Ibidem 37
Henry Friedlander, *The* 38
Origins of Nazi Genocide: from 39
Euthanasia to the Final Solution, 40
The University of North 41
Carolina Press, 1995, p. 87-88
r 42
Ibidem, p. 89
r 43
Rees, p. 168
r 44
Michael Tregenza, *Le secret*
d'Etat des nazis:
l'extermination
46
des handicapés physiques et
mentaux, Calmann-Levi, p. 321
Oelhafen, Tate, p. 165
Browning, p. 190 49
Oelhafen, Tate, p. 164
Browning, p. 191
Friedlander, pp. 278-279
Burleigh, p. 150
Friedlander, p. 172
Browning, p. 187
Ibidem, p. 188 56
Ibidem 57
Rees, p. 245 58
Browning, p. 189
Rees, p. 245 60
Ibidem 61
Burleigh, p. 230
Tregenza, pp. 321-322
Ibidem, p. 324
Browning, p. 192
Hawes, p. 167
The History Place, *Great*

Speeches Collection, Cardinal Clemens von Galen, https://www.historyplace.com/speeches/galen.htm
Browning, p. 192
Burleigh pp. 220-238
Friedlander, pp. 145-146
Burleigh, p. 231
Friedlander, pp. 148-149
Rees, *Auschwitz,* p. 77
Browning, p. 358
Friedlander, p. 234
Ibidem
Rees, *Holocaust,* p. 170
Burleigh, pp. 126-127
Friedlander, p. 133
Rees, p. 169
Friedlander, p. 233
Ibidem, p. 296
Rees, *Auschwitz,* p. 110
Friedlander, p. 297
Rees, p. 78
Browning, p. 374
Wittman, Kinney, p. 461
Ibidem, p. 462
Browning, p. 374
Orbach, p. 148
Rees, p. 111
Ibidem
Browning, p. 395

[62] *Ibidem*
[63] Rees, p. 111
[64] Browning, p. 393
[65] Wittman, Kinney, p. 462
[66] *Ibidem,* p. 394
[67] Browning, p. 394
[68] Kitchen, p. 443
[69] Rees, p. 237
[70] Browning, p. 394
[71] Heydecker, Leeb, p. 401
[72] *Ibidem,* p. 400
[73] Kitchen, p. 440
[74] Rees, p. 84 Johnson, p. 569
[76] Browning, p. 353
Ibidem, p. 354
[78] *Ibidem,* p. 355
[79] Burleigh, p. 231
[80] Browning, p. 356
[81] Laqueur (ed.), p. 230
[82] *Ibidem*
[83] *Ibidem*
[84] *Ibidem*
[85] *Ibidem*
[86] *Ibidem*
[87] Browning, p. 357
[88] Norman Ohler, *Naziştii şi drogurile,* Corint, Bucureşti, 2020, pp. 160-161
[89] Joseph Goebbels, *Tagebücher, 1924-1945,* Piper, München, 1999, p. 1682
[90] Chris Webb, *The Treblinka Death Camp: History, Biographies, Remembrance,* Ibidem-Verlag, Stuttgart, 2014, p.2
[91] Wittman, Kinney, p. 479
[92] Adolf Hitler, *Hitlers Table Talk 1941-1944, His Private Conversations,* Introduced and with a new Preface by H.R. Trevor-Roper, Enigma Books, New York, 2000, p. 329
[93] Hitler, *însemnări politice şi intime,* p. 119
[94] *Ibidem, p. 120*
[95] Rochus Misch, Nicolas Bourcier, *Am fost garda de corp a lui Hitler: 1940-1945,* Editura Meteor Press, 2010, p. 79
[96] Christa Schroeder, p. 175
[97] Hitler, p. 204
[98] Wittman, Kinney, p. 468
[99] *Ibidem,* p. 33.

i°o $p_{vans>}$ p 267

[101] Wittman, Kinney, p. 473
[102] Rees, *Holocaust,* p. 243
[103] *Diary of Hans Frank, Governor General of Occupied Poland, Tuesday, December 16, 1941,* Jewish Virtual Library
[104] Wittman, Kinney, p. 474
[105] *Ibidem*
[106] Evans, p. 267
[107] *Ibidem*
[108] *Ibidem,* p. 269
[109] Wittman, Kinney, p. 476
[110] Fransecky, p. 48
[111] Rees, *Auschwitz,* p. 84
[112] Evans, p. 266
[113] John Mendelsohn (ed.), „The Wannsee Protocol" în *The Holocaust: Selected Documents*

în Eighteen Volumes, vol. 11 : *The Wannsee Protocol,* https://www. writing.upenn.edu/~afilreis / Holocaust/Wannsee-transcript. html

114 Wittman, Kinney, p. 33.

115 Rees, p. 117

116 Hans-Christian Jasch, Christoph Kreutzmüller (ed.), *The Participants: The Men of the Wannsee Conference,* Berghahn Books, New York, 2017, p. 3

117 Eichmann Trial – Session 88 – *Hausner cross-examines the Accused about his antisemitism,* United States Holocaust Memorial Museum, https:// collections.ushmm.org/search/ catalog/irn 1001798

118 Mendelsohn (ed.), *The Wannsee Protocol*

119 *Ibidem*

120 *Ibidem*

121 *Ibidem*

122 *Ibidem*

123 Evans III, p. 273

124 Mendelsohn (ed.), *The Wannsee Protocol*

125 *Ibidem*

126 Evans III, p. 272

127 Mendelsohn (ed.), *The Wannsee Protocol*

128 *Ibidem*

129 *Ibidem*

130 *Ibidem*

131 *Ibidem*

132 Rees, *Holocaust,* p. 251

133 Evans, p. 272

134 Wyllie, p. 276

135 *Ibidem,* p. 230

136 *Ibidem,* p. 273

137 *Ibidem,* p. 183

138 *Ibidem,* p. 190

139 Rees, p. 236

140 *Ibidem,* p. 244

141 Holocaust Encyclopedia, *Chelmno,* https://encyclopedia. ushmm.org/content/en/article/ Chelmno

142 Laqueur (ed.), p. 231

143 *Ibidem,* p. 230

144 Rees, *Auschwitz,* p. 115

145 Rees, *Holocaust,* p. 246

146 Holocaust Encyclopedia, *Chelmno*

147 Rees, *Auschwitz,* p. 116

148 Rees, *Holocaust,* p. 246

149 *Ibidem,* p. 247

150 Rees, *Auschwitz,* p. 115

151 Holocaust Encyclopedia, *Chelmno*

152 *Ibidem*

153 Rees, p. 127

154 Rees, *Holocaust,* p. 247

155 Simone Schweber, Debbie Findling, *Teaching the Holocaust,* Torah Aura Productions, Los Angeles, 2007, p. 107

156 Holocaust Encyclopedia, *Chelmno*

157 *Ibidem*

158 Rees, *Auschwitz,* p. 116

159 Rees, *Holocaust,* p. 247

160 „Allies are urged to

execute Nazis: Report on
Slaughter

of Jews în Poland Asks Like Treatment for Germans Curb on Reich is Sought, «Only Way to Save Millions From Certain Destruction», Says the Appeal“, *The New York Times, 2* iulie 1942

161 Holocaust Encyclopedia, *Chelmno*

162 *Ibidem*

163 *Ibidem*

164 Laqueur (ed.), p. 230

165 Holocaust Encyclopedia, *Chelmno,* https://encyclopedia. ushmm.org/content/en/article/ Chelmno

166 *Ibidem*

Capitolul VIII

1 Andrew Rawson, *Auschwitz – The Nazi Solution,* Pen and Sword Books, Barnsley, 2015, p. 22

2 Holocaust Encyclopedia, *Operation Reinhard,* https://en- cyclopedia.ushmm.org/content/ en/article/operation-reinhard- einsatz-reinhard

' Rees, *Auschwitz,* p. 195-196, §i Holocaust Encyclopedia, *Sobibor,* https://encyclopedia. ushmm.org/content/en/article/ Sobibor

4 Holocaust Encyclopedia, *Operation Reinhard* Rees, *The Holocaust,* p. 313

6 Laqueur (ed.), p. 175

Ibidem, p. 176

8 Evans, p. 288

9 The Holocaust Encyclopedia, *Belzec,* https://encyclopedia. ushmm.org/content/en/article/ Belzec

10 *Ibidem*

11 Mendelsohn, pp. 232-233

12 Laqueur (ed.), p. 178

13 The Holocaust Encyclopedia, *Belzec*

14 Rees, *Holocaust,* p. 257

15 Rees, *Auschwitz,* p. 193

16 The Holocaust Encyclopedia, *Belzec*

17 Rees, *Holocaust,* p. 258

18 The Holocaust Encyclopedia, *Belzec*

19 Laqueur (ed.), p. 178

20 Rees, *Auschwitz,* p. 193

21 Mendelsohn, p. 234

22 Rees, p. 195

23 Mendelsohn, p. 235

24 Rees, *Holocaust,* p. 258

25 Stelean-Ioan Boia, Marius-Ioan Grec, *O istorie a Holocaustului european: cazul României,* „Vasile Goldiç“ University Press, Arad, 2016, p. 61

26 The Holocaust Encyclopedia, *Belzec*

27 *Ibidem*

28 Rees, *Auschwitz,* p. 194

29 Laqueur (ed.), p. 178

30 Rees, *Holocaust,* p. 259

31 The Holocaust Encyclopedia, *Belzec*

32 Laqueur (ed.), p. 178

Ibidem

Ibidem, p. 177
Ibidem
Holocaust Encyclopedia, *Lublin/ Majdanek Concentration Camp,* https://encyclopedia, ushm m. org/content/en/article/lublin-majdanek-concentration-camp-conditions
Rees, p. 310
Laqueur (ed.), p. 177
Holocaust Encyclopedia, *Lublin/ Majdanek Concentration Camp* Laqueur (ed.), p. 177
Ibidem
Rees, p. 311
Holocaust Encyclopedia, *Lublin/ Majdanek Concentration Camp* Laqueur (ed.), p. 178
Holocaust Encyclopedia, *Lublin/ Majdanek Concentration Camp* Rees, *Auschwitz,* p. 262 Rees, *Holocaust,* p. 353 Holocaust Encyclopedia, *Operation Harvest Festival,* https://encyclopedia.ushmm. org/content/en/article/aktion-erntefest-operation-harvest-festival
Rees, p. 354
Laqueur (ed.), p. 177
Ibidem
Holocaust Encyclopedia, *Operation Harvest Festival,* https://encyclopedia.ushmm.org/ content/en/article/aktion-ernte- fest-operation-harvest-festival *Laqueur* (ed.), p. 177

54 Rees, *Auschwitz,* p, 196
55 Rees, *Holocaust,* p. 346
56 Holocaust Encyclopedia, *Sobibor,* https://encyclopedia. ushmm .org/content/en/article/ Sobibor
57 Rees, p. 269
58 Holocaust Encyclopedia, *Sobibor*
59 Rees, *Auschwitz,* p. 196
60 Rees, *Holocaust,* p. 268
61 Holocaust Encyclopedia, *Sobibor*
62 *Ibidem*
63 Rees, p. 267
64 Rees, p. 346
65 Holocaust Encyclopedia, *Sobibdr*
66 *Jewish Working Kommandos în the Aktion Reinhard Death Camps,* Holocaust Education & Archive Research Team, http:// www.holocaustresearchproject. org/ar/Jewish %20Kommando/ jewishkommando.html
67 *Ibidem*
68 Rees, p. 270
69 Holocaust Encyclopedia, *Sobibor*
70 Rees, p. 268
71 Holocaust Encyclopedia, *Sobibor*
72 Jules Schelvis, *Sobibor: A History of a Nazi Death Camp,* Berg, Oxford & New Cork, 2007, pp. 144-145.
73 Richard L. Rashke, *Escape*

from Sobibor, Houghton Mifflin, 1982, p. 236

74 Rees, p. 347

75 Schelvis, p. 163

76 Rashke, p. 313

Rees, p. 349
Ibidem
Schelvis, p. 168
Holocaust Encyclopedia, *Treblinka,* https://encyclopedia.

96 Holocaust Encyclopedia, *Treblinka,* https://encyclopedia. ushmm.org/content/en/article/ treblinka
97 David M. Crowe, *The Holocaust: Roots, History, and Aftermath,* Routledge, Londra, 2018, p. ???
98 Holocaust Encyclopedia, *Treblinka,* https://encyclopedia. ushmm.org/content/en/article/ treblinka
99 Holocaust Encyclopedia, *Theresienstadt,* https://encyclo- pedia.ushmm.org/content/en/ article/theresienstadt-concentra- tiontransit-camp-for-german- and-austrian-jews
100 Holocaust Encyclopedia, *Treblinka,* https://encyclopedia. ushmm.org/content/en/article/ treblinka
101 *Ivan Marchenko,* Holocaust Historical Society
102 Arad, p. 273
103 Mark S. Smith, *Treblinka Survivor: The Life and Death ofHershl Sperling,* The History Press, 2010
104 Adam Easton, *Treblinka survivor recalls suffering and resistance,* BBC News, 4 august 2013
105 Vasily Grossman, *The Treblinka Hell,* Foreign

ushmm.org/content/en/articl
e/ treblinka
Ibidem
Ibidem
Rees, *Auschwitz,* p. 198
Rees, *Holocaust,* p. 301
Ibidem, p. 302
Yitzhak Arad, *Belzec, Sobibor, Treblinka: The Operation Reinhard Death Camps,* Bloomington, Indiana University Press, 1987, p. 120 Reuben Ainsztein, *Jewish Resistance în Nazi-Occupied Eastern Europe,* University of Michigan, 2008, p. 917 Bill O'Reilley, Martin Dugard, *Să ucizi SS: vânătoarea celor mai cruzi criminali din istorie,* Editura RAO, Bucureşti, 2020, pp. 190-192
Ivan Marchenko, Holocaust Historical Society, https://
www.holocausthistorical-
society.org.uk/contents/
treblinkadeathcamp/ivanmar
- chenko.html
Rees, *Auschwitz,* p. 198
Ibidem
Ibidem, p. 303
Ibidem
Ibidem, p. 199
Rees, *Holocaust,* p. 305

Holocaust Era, Civil Society and the Holocaust: International Perspectives on Resistance and Rescue, edited by Anders Jerichow §i Cecilie Felicia Stokholm Banke, New York, 2013, pp. 148-161.
Roberts, p. 202
Itamar Levin, *The Last Deposit: Swiss Banks and Holocaust Victims Accounts,* Praeger, 1999, p. 141
Ibidem
Roberts, p. 199 *Ibidem,* p. 200 Levin, p. 141
Tom Bower, *Nazi Gold: The Ftdl Story of the Fifty-Year Swiss-Nazi Conspiracy to Steal Billions from Europe's Jews and Holocaust Survivors,* Open Road, Integrated Media, New York, EPUB, Capitolul „Looted Gold" *Ibidem*
Ibidem
Ibidem
Evans, p. 270
Roberts, p. 200 *Ibidem*
Rees, *The Holocaust,* p. 337 Roberts, p. 200
The ICRC în World War Two: The Holocaust, International Committee of the Red Cross, https://www.icrc.org/en/document/icrc-wwii-holocaust
Levin, p. 2
Ibidem

20 *Ibidem,* p. 144

21 *The Riegner Telegram,* Holocaust Encyclopedia, https://encyclopedia.ushmm.org/content/en/ article/the-riegner-telegram

22 David Kranzler, Joseph Friedson, *Heroine of Rescue: The Incredible Story of Recha Sternbuch Who Saved Thousands from the Holocaust,* Artscroll History Series, Mesorah Publications Ltd., 1984

23 Rees, p. 416

24 Silvennoinen, pp. 148-161

25 *Ibidem*

26 John B. Simon, *Strangers în a Stranger Land: How One Country's Jews Fought an Unwinnable War Alongside Nazi Troops... and Survived,* Rowman & Littlefield, 2019, p. 183

27 Evans, p. 389

28 William B. Cohen, Jbrgen Svensson, *Finland and the Holocaust,* Holocaust and Genocide Studies, 1995, nr. 9, pp. 70-93.

29 Rees, p. 377

30 Roberts, p. 107

31 Gruchmann, p. 57

32 Maynard M. Cohen, *A*

Stand Against Tyranny: Norway's Physicians and the Nazis, Wayne State University Press, 2000, p. 53

[33] Gruchmann, p. 56

[34] Roberts, p. 102

[35] Gruchmann, p. 59

[36] *Ibidem,* p. 61
[37] Roberts, p. 107
[38] Evans, p. 389
[39] Roberts, p. 107
[40] Rees, p. 183
[41] Holocaust Encyclopedia, *Norway,* https://encyclopedia. ushmm.org/content/en/article/ norway
[42] Evans, p. 389
[43] *Ibidem*
[44] *Ibidem*
[45] *Ibidem*
[46] Rees, p. 289
[47] Evans, p. 389
[48] *Ibidem*
[49] Rees, p. 290
[50] Evans, p. 389
[51] Rees, p. 289
[52] Evans, p. 389
'' „Israel honours Norwegians for helping Jews flee în World War 2“, *The Local,* 26 ianuarie 2017, https://www. thelocal. no/20170126/israel-honours- norwegians-for-helping-jews- flee-în-world-war-2/
'* Irene Levin, Oslo: *The Escape from Norway,* în *Civil Society and the Holocaust: International Perspectives on Resistance and Rescue,* edited by Anders Jerichow §i Cecilie Felicia Stokholm Banke, Humanity în Action Press, New York, 2013, pp. 162-175
Roberts, p. 201
[56] Levin, p. 2
Roberts, p. 201
Ibidem
Evans, p. 390
Johannes Heuman, Pontus Rudberg (ed.), *Early Holocaust Memory în Sweden,* Archives, Testimonies and Reflections, Palgrave Macmillan, 2021, p. 16
Ibidem
Ibidem
Jacques Derogy, *Cazul Wallenberg,* Institutul European, Bucureşti, 2013, p. 50
Ibidem, p. 52
Butler, p. 301
Heuman, Rudberg (ed.), p. 16 Rees, *Holocaust,* p. 417
Roberts, p. 101
Emmy E. Werner, A *Conspiracy of Decency, The Rescue of the Danish Jews During World War II,* Westview Press, 2002, EPUB, Capitolul „Shadows over Denmark“
Evans, p. 126
Werner, Capitolul „Shadows over Denmark“
Ann Byers, *Rescuing the Danish Jews: a Heroic Story from the Holocaust,* Enslow Publishers, Inc.,

EPUB, Capitolul „Denmark Is Different“
Rees, *Auschwitz,* p. 265
Snyder, p. 237
Rees, p. 264
Byers, Capitolul „Denmark Is Different“

Holocaust Encyclopedia, *Denmark,* https://encyclopedia.ushmm.org/content/en/article/ denmark
Rees, *Auschwitz,* p. 264
Snyder, p. 238
Holocaust Encyclopedia, *Denmark*
Snyder, *Holocaust,* p. 237
Holocaust Encyclopedia, *Denmark*
Byers, Capitolul „The Crisis“
Kitchen, p. 445
Snyder, *Holocaust,* p. 237
Werner, Capitolul „Men of Conscience“
Ibidem
Georg Ferdinand Duckwitz, The Righteous Among the Nations, Yad Vashem, https://www.yadvashem.org/righteous/ stories/duckwitz.html
Georg Ferdinand Duckwitz, The Righteous Among the Nations, Yad Vashem, https://www.yadva-shem.org/righteous/stories/duckwitz.html f/Microsoft%20 Word%20-%206623.pdf
Ibidem
Werner, Capitolul „Men of Conscience“
Ibidem
Evans, p. 391
Ibidem
Snyder, p. 237
Byers, Capitolul „The Warning“
Werner, Capitolul „Men of Conscience“

[98] *Ibidem*
[99] Snyder, p. 238
[100] Werner, Capitolul „Men of Conscience“
[101] Snyder, p. 237
[102] Byers, Capitolul „The Warning“
[103] *Ibidem*
[104] Rees, *Auschwitz,* p. 266
[105] Byers,* Capitolul „The Warning“
[106] Werner, Capitolul „Escape Across the Öresund“
[107] Rees, *Holocaust,* p. 339
[108] Werner, Capitolul „Escape Across the Öresund“
[109] *Ibidem*
[110] Rees, *Auschwitz,* p. 268
[111] Evans, p. 391
[112] Werner, Capitolul „Escape Across the Öresund“
[113] *Ibidem*
[114] Rees, *Holocaust,* p. 339
[115] Rees, *Auschwitz,* p. 267
[116] Byers, Capitolul „A Wanted Man“
[117] Snyder, *Holocaust,* p. 238
[1,8] Rees, *Holocaust,* p. 341
[119] Evans, p. 391

Capitolul X

[1] Laqueur (ed.), p. 81
[2] *Ibidem*
[3] *Ibidem*
[4] *Ibidem*
[5] Rees, p. 356
[6] Laqueur (ed.), p . 82
[7] Wyllie, p. 212

Ibidem
Ibidem
Butler, pp. 202-205
Laqueur (ed.), p. 367
Ibidem
Laqueur (ed.), p. 494
Rees, p. 260
Ibidem, p. 261
Ibidem, p. 263
Ibidem, p. 264
Ibidem, p. 266
Laqueur (ed.), p. 597
Snyder, p. 250
Laqueur (ed.), p. 598
Rees, p. 267
Laqueur (ed.), p. 599
Ibidem
Ibidem, p. 598
Snyder, p. 250
Rees, p. 287
Laqueur (ed.), p. 599
Ibidem
Ibidem
Snyder, p. 250
Browning, p. 64
Ibidem, p. 65
Ibidem, p. 66
Ibidem, p. 80
Ibidem, pp. 80-81
Antoniou, pp. 25-26
Browning, p. 82
Ibidem, p. 83
Ibidem
Levi, p. 34
Browning, p. 91
Levi, p. 111

44 Antoniou, p. 162
45 Browning, pp. 92-93
46 Rees, p. 342
47 Browning, p. 72
48 *Ibidem,* p. 93
49 *The „Final Solution“:* Estimated Number of Jews Killed, Jewish Virtual Library, https://www. jewishvirtuallibrary.org/est ima- ted-number-of-jews-killed-în- the-final-solution
50 Fransecky, p. 43
51 Browning, p. 381
52 Johnson, p. 562
53 Fransecky, p. 44
54 Browning, p. 381
55 Fransecky, p. 57
56 Johnson, p. 562
57 *Ibidem*
58 Fransecky, p. 45
59 *Ibidem,* p. 44
60 *Memorial Cosel Transports,* Traces of War, https://www. tracesofwar.com/sights/10 0746/ Memorial-Cosel-Transports.htm
61 Laqueur (ed.), p. 438
62 *Ibidem*
63 Snyder, pp. 264-265
64 Schloss, p. 71
65 Laqueur (ed.), p. 439
66 *Ibidem,* p. 442
67 Kennedy, p. 375
68 *Ibidem*
69 Laqueur (ed.), p. 440
70 Laqueur (ed.), p. 439
71 *Ibidem*
72 Laqueur (ed.), p. 440

[73] *Ibidem*
[74] *Ibidem*
[75] Fransecky, p. 52
[76] Anne Frank, p. 70
[77] Schloss, p. 90
[78] Schloss, p. 90
[79] Eddy de Wind, *Auschwitz, ultima staţie: povestea mea din lagăr (1943-1945),* Humanitás, Bucureşti, 2021, pp. 8-9
[80] Kennedy, pp. 375-376
[81] Laqueur (ed.), p. 57
[82] Deem, p. 29
[83] Fransecky, p. 259
[84] *Ibidem*
[85] Laqueur (ed.), p. 58
[86] Deem, p. 19
[87] Fransecky, p. 261
[88] Laqueur (ed.), p. 58
[89] *Ibidem*
[90] Laqueur (ed.), pp. 58-59
[91] Laqueur (ed.), p. 54
[92] *Ibidem,* p. 59
[93] Evans, p. 379
[94] Marrus, Paxton, p. 218
[95] *Ibidem*
[96] Thomas Laub, *After the Fall: German Policy în Occupied France, 1940-1944,* Oxford University Press, 2010
[97] Marrus, Paxton, p. 227
[98] *Ibidem,* p. 224
[99] Rees, p. 272
[100] François Marcot, *Dictionnaire Historique de la Résistance,* Robert Laffont, Paris, 2006
[101] Marrus, Paxton, p. 226
[102] *Ibidem,* p. 227
[103] Rees, p. 273
[104] Evans, p. 380
[105] Marrus, Paxton, p. 165
[106] *Ibidem,* p. 166
[107] *Ibidem*
[108] Allan Mitchell, *Nazi Paris: The History of an Occupation,* Berghahn, New York, 2008
[109] Marrus, Paxton, p. 253
[110] Rees, p. 277
[111] Marrus, Paxton, p. 166
[112] *Ibidem,* p. 171
[113] *Ibidem,* p. 172
[114] Evans, p. 381
[115] Rees, p. 279
[116] Semelin, p. 135
[117] *Ibidem,* p. 136
[118] Marrus, Paxton, pp. 227-228
[119] *Ibidem,* p. 232
[120] *Ibidem,* p. 233
[121] Snyder, p. 270
[122] Marrus, Paxton, p. 242
[123] Rees, p. 275
[124] Semelin, p. 136
[125] Marrus, Paxton, p. 233
[126] *Ibidem,* p. 234
[127] *Ibidem,* p. 250
[128] Rees, p. 275
[129] Marrus, Paxton, p. 249
[130] *Ibidem,* p. 250
[131] *Ibidem,* p. 251
[132] Laqueur (ed.), p. 219
[133] Marrus, Paxton, p. 251

[134] *Ibidem,* p. 250
[135] Evans, p. 380

[136] Semelin, p xxi
[137] *Ibidem,* p. xxi
[138] Marrus, Paxton, p. 254
[139] *Ibidem*
[140] Marrus, Paxton, p. 255
[141] Semelin, p. 151
[142] *Ibidem,* p. 152
[143] *Ibidem,* p. xxii
[144] Laqueur (ed.), p. 219
[145] Fransecky, p. 49
[146] Semelin, p. xx
[147] *Ibidem,* p. xxi
[148] Laqueur (ed.), p. 219
[149] Semelin, p. xxi
[150] *Ibidem*
[151] Laqueur (ed.), p. 219
[152] Semelin, p. xix-xx
[153] *Ibidem,* p. xxi
[154] Laqueur (ed.), p. 329
[155] Pierra Sonnino, *This Has Happend: An Italian Familly în Auschwitz,* St. Martins Griffin, 2009, p. 15
[156] Laqueur (ed.), p. 330
[157] Michele Sarfatti, *La Shoah Îtalia, La persecuzione degli sotto il fascismo,* Einaudi, p.
[158] *Ibidem*
[159] Goeschel, p. 50
[IM)] *Ibidem,* p. 73
[lol] Raetchi, p. 69
[162] Mazower, p. 137
[163] Laqueur (ed.), p. 332
[164] *Ibidem,* p. 332
[165] *Ibidem,* p. 334
[166] Goeschel, p. 183
[167] Laqueur (ed.), p. 332
[168] *Ibidem,* p. 333
[169] *Ibidem,* pp. 332-333
[170] Sonnino, p. 30
[171] *Ibidem,* p. 31
[172] Laqueur (ed.), p. 333
[173] *Ibidem,* p. 336
[174] Jonathan Steinberg, *All Or Nothing: The Axis and the Holocaust 1941-1943,* p.6
[175] *Ibidem,* p. 39
[176] *Ibidem,* p. 50
[177] *Ibidem,* p. 42
[178] *Ibidem,* p. 44
[179] *Ibidem,* p. 43
[180] *Ibidem,* p. 44
[181] *Ibidem,* p. 121
[182] Laqueur (ed.), p. 336
[183] *Ibidem,* p. 336
[184] Holocaust Encyclopedia, *Ardeatine Caves Massacre,* https://encyclopedia.ushmardeatine-caves-massacre
[185] Sarfatti, p. 91
[186] *Ibidem*
[187] Holocaust Encyclopedia, *Holocaust în Italy,* clopedia.ushmm.org/en/article/italy
[188] Liliana Picciotto, *Il Libro Memoria. Gli ebrei deportati dairitalia (1943-della Fondazione,* Centro Documentazione Ebraica Contemporánea, Mursia, Milano, 2002.

189 The International Institute for Holocaust Research, *Deportation Database and Research,* https:// deportation.yadvashem. org/deportations-catalog. html?country=T 1366350

190 Sonnino, pp. 70-71

191 *Ibidem,* p. 75

192 Holocaust Encyclopedia, *Jewish Losses during the Holocaust: by Country,* https://encyclopedia. ushmm.org/content/en/article/ jewish-losses-during-the-holo- caust-by-country

193 Picciotto

194 *Ibidem*

195 *Ibidem*

196 *Ibidem,* pp. 22-24

197 Michael Bar-Zohar, *Beyond Hitlers Grasp: The Heroic Rescue of Bulgaria's Jews,* Adams, 2001, EPUB, Cap. 1: „Alarm"

198 *Ibidem*

199 Evans, p. 173

200 Bar-Zohar, Cap. 2: „The Fox"

201 Evans, p. 172

202 Bar-Zohar, Cap. 2: „The Fox"

203 Rees, p. 290

204 Evans, p. 173

205 Rees, p. 290

206 Evans, p. 173

207 *Ibidem*

208 Bar-Zohar, Cap. 4: „The Commissar"

209 *Ibidem*

210 *Ibidem*

211 *Ibidem*

2,2 *Ibidem*

213 *Ibidem*

214 *Ibidem*

2,5 *Ibidem*

216 Snyder, p. 259

217 Bar-Zohar, Cap. 1: „Alarm"

218 *Ibidem,* Cap. 9: „An Order from the Highest Place"

219 *Ibidem*

220 *Ibidem*

221 Israel Gutman, *Resistance: the Warsaw Ghetto uprising,* Houghton Mifflin, New York, 1994, EPUB, Between the Expulsion and January 1943

222 Rees, p. 320

223 Holocaust Encyclopedia, *Warsaw Ghetto Uprising,* https://encyclopedia.ushmm. org/content/en/article/ warsaw-ghetto-uprising

224 *Ghetto Fighters House Archives,* https://www.infocenters.co.il/ gfh/notebook_ext.asp? book=28 821 &lang=eng&site=gfh

225 Gutman, Capitolul „Between the Expulsion and January 1943"

226 Holocaust Encyclopedia, *Warsaw Ghetto Uprising*

227 Gutman, Cap. 10: „January 1943: The first instance of

resistance“

228 Holocaust Encyclopedia, *Warsaw Ghetto Uprising*

229 Gutman, Cap. 10: „January 1943: The first instance of resistance“

230 Rees, p. 321

231 Jewish Virtual Library, *Jewish Resistance: Jewish Fighting*

Organization Calls for Resistance în the Warsaw Ghetto (January 1943), https://www.jewishvirtuallibrary.org/jewish-fighting- organization-calls-fbr-resistance

232 *Ibidem*

233 Joe Heydecker, Johannes Leeb, p. 459

234 Holocaust Encyclopedia, *Warsaw Ghetto Uprising*

235 Norman Davies, *Rising '44: The Battle for Warsaw,* Penguin, Kindle Edition

236 Rees, p. 321

237 Joe Heydecker, Johannes Leeb, p. 462

238 *Ibidem,* p. 465

239 *Ibidem,* p. 460

Capitolul XI

1 Posner, 52

2 Wind, p. 74

3 Kitchen, p. 442

4 Snyder, pp. 228-229

5 Rees, *Auschwitz,* p. 219

6 Rawson, p. 200
Martin Gilbert, *The Holocaust: the Jewish Tragedy,* pp. 286-287

8 Rees, *Holocaust,* p. 170

9 Fairweather, p. 100

10 Rawson, p. 25

11 Rees, *Auschwitz,* p. 29

12 Rawson, p. 87

13 Rudolp Höss, *Death Dealer: The Memoirs of the SS Kommandant at Auschwitz,* Da Capo Press, 1996, p. 118

14 Rees, p. 51

15 Rees, p. 50

16 Eva Mozes Kor, Lisa Rojany Buccieri, *Am supravieţuit lagărului morţii,* Editura Meteor Publishing, Bucureşti, 2009, pp. 69-71

17 Rees, p. 222

18 Posner, p. 105

19 Rawson, p. 25

20 *Ibidem*

21 *Ibidem,* p. 26

22 *Ibidem*

23 Martin Gilbert, *The Holocaust: the Jewish Tragedy* p. 121

24 *Ibidem*

25 Posner, p. 103

26 Rawson, p. 26

27 *Ibidem,* p. 65

28 Rees, p. 66

29 Martin Gilbert, *The Holocaust: the Jewish Tragedy,* p. 121

30 *Ibidem*

31 Rawson, p. 25

32 *Ibidem,* p. 26

33 Rees, p. 50

34 Rees, *Holocaust,* p. 172

35 Fairweather, p. 71

36 Rees, p. 173

37 *Auschwitz's sign of death and defiance,* BBC News, http://news.bbc.co.uk/2/hi/europe/8420681. stm

[38] Rawson, p. 26
[39] *Ibidem,* p. 106
[40] Wind, pp. 18-19
[41] Rawson, p. 65
[42] Fairweather, p. 104
[43] *The Anniversary of the First Escape from Auschwitz,* http:// auschwitz.org/en/museum/ news/the-anniversary-of- the- first-escape-from- auschwitz,434. html
[44] Rawson, p. 25
[45] Rees, *Auschwitz,* p. 49
[46] Fairweather, p. 80
[47] Johnson, p. 563
[48] Fairweather, p. 85
[49] Max Eisen, *Cu preţul vieţii: o poveste despre curaj şi supravieţuire la Auschwitz,* Editura RAO, Bucureşti, 2018, p. 77
[50] Fairweather, p. 123
[51] Ernst Klee, *Auschwitz – Täter, Gehilfen, Opfer und was aus ihnen wurde: Ein Personenlexikon,* Fischer E-books, Frankfurt am Main, 2013, p. 309
[52] Wind, pp. 74
[53] Rawson, p. 110
[54] Posner, p. 96
[55] Rees, p. 249
[56] Fairweather, p. 186
[57] Rawson, p. 34
[58] Rees, p. 57
[59] Rees, pp. 58-59
[60] Rees, p. 59
[61] *Block 11,* http://auschwitz. org/en/history/punish- ments-and-executions/ block-11
[62] Rees, p. 75; *80 years ago, Maksymilian Kolbe gave his life for his fellow Auschwitz prisoner,* Poland În, https://polandin. com/55106201 /80-years- ago- maksymilian-kolbe- gave-his- life-for-his-fellow- auschwitz- prisoner
[63] Daniel Schlafly, Warren Green, „Kolbe & Anti-Semitism“, *The New York Review,* 14 aprilie 1983, https://www.nybooks. com/articles/1983/04/14/ kolbe-anti-semitism-2/
[64] Rees, p. 75; *80 years ago, Maksymilian Kolbe gave his life for his fellow Auschwitz prisoner,* Poland În, https://polandin. com/55106201 /80-years- ago- maksymilian-kolbe- gave-his- life-for-his-fellow- auschwitz- prisoner
[65] Rawson, p. 34
[66] *Tattoos and numbers: the system of identifying prisoners at Auschwitz,* Holocaust Encyclopedia, https://encyclo- pedia.ushmm.org/content/e n/ article/tattoos-and- numbers- the-system-of- identifying-priso ners-at- auschwitz
[67] Wind, p. 25

[68] Martin Gilbert, *The Holocaust: the Jewish Tragedy,* pp. 375-376

[69] Ota Kraus, Erich Kulka, *Fabrica Morţii: o mărturie despre Auschwitz,* Editura Politică, Bucureşti, 1961, p. 167

[70] Posner, p. 99

Graham
Rees, p. 246
Graham, *New book reveals horror of Nazi camp brothels* Rawson, p. 26
Graham
Posner, p. 99
Posner, p. 99
Rees, p. 249
Graham
Kate Connolly, „«I will never be free of it»: Auschwitz survivor recalls horror 75 years on“, *The Guardian,* 25 martie 2017
Rees, p. 239
Ibidem
Rawson, p. 12
Fairweather, p. 69
Rees, p. 49
Fairwheather, p. 92
Rees, p. 53
Rawson, p. 114
Fairwheather, p. 90
Rawson, p. 114
Rees, pp. 139-140
Wind, *Auschwitz,* p. 19
Ibidem, p. 44
Fairweather, p. 89
Wind, p. 19
Rees, *Holocaust,* p. 365
Rees, *Auschwitz,* p. 175
Kanada warehouses, Auschwitz, https://amp.ww.en. freejournal. org/63167393/ 1/kanada-ware- houses-auschwitz.html
Ibidem
Ibidem
101 *Ibidem*
102 *Ibidem*
103 Fairweather, p. 90
104 Levi, pl 10
105 Fairweather, p. 155
11)6 Rawson, p. 34
107 Rees, p. 54
108 Posner, p. 27
109 *Ibidem,* p. 28
110 Rawson, p. 66
111 Rees, p. 64
112 Rees, p. 67
113 Colin Rush ton, *Sabotorul de la Auschwitz,* Editura For You, Bucureşti, 2019, p. 55
114 Posner, p. 31
115 Rawson, p. 66
116 Fairweather, pp. 165-166
117 Connolly
118 Lifton, p. 155
119 Posner, p. 34
120 Lifton, p. 156
121 Holger Lessing, *Der erste Dachauer Prozess (1945/46),* Nomos Verlagsgesellschaft, Baden-Baden,1993,p. 323
122 Rawson, p. 66
123 Kraus, Kulka, p. 44
124 Wind, p. 76
125 *Ibidem*
126 Martin Gilbert, *The Holocaust: the Jewish Tragedy,* p. 425
127 Kraus, Kulka, p. 26
128 Martin Gilbert, *The Holocaust: the Jewish*

Tragedy, pp. 473-474

[129] Kraus, Kulka, p. 26

[130] Rees, p. 220

131 Kraus, Kulka, p. 27
132 Rees, p. 220
133 Posner, p. 82
134 Martin Gilbert, *The Holocaust: the Jewish Tragedy,* p. 438
135 Rees, p. 122
136 *Ibidem*
137 Lifton, p. 148
138 *Ibidem*
139 Posner, 55
140 *Ibidem*
141 Rawson, p. 116
142 Rees, *Holocaust,* p. 359
143 Posner, p. 94
144 Wind, p. 153
145 Connolly
146 Lifton, p. 149
147 Fairweather, p. 167
148 Martin Gilbert, *The Holocaust: the Jewish Tragedy,* pp. 373-375
149 William L. Shirer, *The Rise and Fall of the Third Reich,* Simon & Schuster, SUA, 1960
150 SS *Doctor at Auschwitz: Johann Paul Kremer. Diary* – Selected Extracts, Holocaust Education & Archive Research Team, http://www.holocaustresearchproject.org/othercamps/auschkremerdi – ary.html
151 Martin Gilbert, *The Holocaust: the Jewish Tragedy,* pp. 472-473
152 Kitchen, p. 446
153 Carlo Mattogno, *Miklos Nyiszli: An Auschwitz Doctor's Eyewitness Account:The Bestselling Tall Tales of Dr. Mengele's Assistant Analyzed,* Castle Hill Publishers, 2018, p. 22
Kor, p. 41
Yehuda Koren, Eilat Negev, „The dwarves of Auschwitz", *The Guardian,* 23 martie 2013
Kor, p. 33
Andy Walker, „The twins of Auschwitz", BBC News, 28 ianuarie 2015
Ibidem
Kor, p. 46
Rees, *Holocaust,* p. 358
Kor, p. 43
Lifton, p. 149
Rees, *Auschwitz,* p. 141
Ibidem, p. 229
Rees, *Holocaust,* pp. 360-361
Posner, p. 50
Rees, p. 360
Wyllie, p. 214
Lifton, p. 5
Höss, pp. 27-29
Rees, *Auschwitz,* p. 77
Rawson, p. 15
Martin Gilbert, *The Holocaust: the Jewish Tragedy,* p. 239
Höss, pp. 29-30

OviDiu
RAETCHI
Fairweather, p. 175
Rawson, p. 15
Ibidem, p. 63
Rees, p. 90
Ibidem
Fairweather, p. 170
Ibidem, p. 178
Rees, p. 89

183 Fairweather, p. 176
184 *Ibidem,* p. 94
185 Rawson, p. 15
186 Sybille Steinbacher, *Auschwitz: A History,* Ecco Press, New York, 2005, p. 107
187 Rees, p. 121
188 Fairweather, p. 221
189 Kraus, Kulka, pp. 111-113
190 Wiesel, pp. 146-147
191 Rees, p. 178
192 Rawson, p. 110
193 Rees, p. 101
194 Fairweather, p. 184
195 Martin Gilbert, *The Holocaust: the Jewish Tragedy,* p. 286
196 Rawson, p. 45
197 *Ibidem,* p. 42
198 Rees, p. 102
199 Rawson, p. 45
200 Fairweather, p. 180
201 Rees, p. 103
02 Fairweather, p. 180
203 Höss, p. 133
204 Rees, p. 104
205 Fairweather, p. 183
’”6 Steinbacher, p. 94
207 Rees, p. 104
208 *Ibidem*
209 *Ibidem,* p. 134
Rawson, p. 45
211 *Ibidem, p. 55*
212 Rees, p. 147
21 ’ Rawson, p. 45
2,4 *Ibidem,* p. 47
215 Martin Gilbert, *The Holocaust: the Jewish Tragedy,* p. 309
216 *Ibidem*
217 *Ibidem*
218 Rawson, p. 51
219 *Sinti and Roma (Gypsies) în Auschwitz,* http://auschwitz.org/en/history/categories-of-priso- ners/sinti-and-roma-gypsies-în- auschwitz/
220 Rawson, p. 52
221 *Sinti and Roma (Gypsies) în Auschwitz*
222 *Ibidem*
223 Wind, p. 176
224 *Ibidem,p. 174*
225 Rawson, p. 52
226 *Ibidem,* p. 56
227 Rees, p. 138
228 Rawson, p. 58
229 Martin Gilbert, *The Holocaust: the Jewish Tragedy,* p. 340
230 Rees, p. 142
231 Rawson, p. 58
232 Martin Gilbert, *The Holocaust: the Jewish Tragedy,* pp. 437-438
233 Rees, p. 286
234 Kraus, Kulka, p. 167
235 Fairweather, p. 218
236 Martin Gilbert, *The Holocaust: the Jewish Tragedy,* p. 437
237 *Ibidem,* p. 378
238 *Ibidem*
239 Wind, p. 228
240 Kraus, Kulka, pp. 163-164

[241] Wind, p. 227
[242] Rees, *The Holocaust,* p. 386

243 Rees, *Auschwitz,* p. 216
244 Rawson, p. 61
245 Rees, p. 287
246 Wind, pp. 226-227
247 Rawson, pp. 59-60
248 *Ibidem,* p. 64
249 Kraus, Kulka, p. 229
250 Rees, p. 287
251 Posner, p. 109
252 Kraus, Kulka, pp. 228-229
253 Posner, p. 109
254 Kraus, Kulka, p. 228
255 Rawson, pp. 59-60
256 Rees, p. 184
257 *Ibidem, p. 219*
258 *Ibidem,* p. 245
259 Rawson, p. 89
260 *Ibidem,* p. 91
261 Rees, p. 284
262 Rees, *Holocaust,* p. 383
263 Rees, *Auschwitz,* p. 284
264 *Ibidem*
265 Rushton, p 77
266 Schloss, p. 106
267 Rees, *Holocaust,* p. 372
268 *Ibidem,* p. 374
269 Rushton, p. 61
270 Natasha Frost, *Horrors of Auschwitz: The Numbers Behind WWII's Deadliest Concentration Camp,* History.com, 23 ianuarie 2020, https://www.history.com/ news/auschwitz-concentration- camp-numbers
271 *Escapes and reports,* Auschwitz- Birkenau Memorial and Museum, http://auschwitz.org/en/history/resistance/ escapes-and-reports
272 Rees, *Auschwitz,* p. 73
273 *Escapes and reports,* Auschwitz-Birkenau Memorial and Museum
274 *Ibidem*
275 *Ibidem*
276 *Ibidem*
277 *Ibidem*
278 Rawson, p. 185
279 Rees, p. 74
280 Rawson, p. 186
281 Rees, p. 186
282 Rawson, p. 188
283 *Ibidem*
284 Fairweather, pp. 66-68
285 *Escapes and reports,* Auschwitz- Birkenau Memorial and Museum
286 Rees, p. 105
287 Rawson, p. 190
288 Johnson, p. 579
289 Rees, p. 299
290 Rees, *Holocaust,* p. 400
291 Rees, *Auschwitz,* p. 300
292 Rawson, p. 50
293 Rushton p. 94
294 Rees, *Holocaust,* p. 406
295 *Prisoner Revolt at Auschwitz- Birkenau,* United States Holocaust Memorial Museum (USHMM), https:// www.ushmm.org/learn/ timeline-of-events/1942-1945/ auschwitz-revolt

OviDiu RA
ETCH i
Rees, p. 407

[296] Rees, *Auschwitz,* p. 318
[297] *Prisoner Revolt at Auschwitz- Birkenau,* United States Holocaust Memorial Museum (USHMM), https://www.ushmm.org/learn/timeline-of-events/1942-1945/ auschwitz-revolt
[298] Wind, p. 229
[299] *Escapes and reports,* Auschwitz- Birkenau Memorial and Museum
[101] Rawson, p. 189
[502] Rees, *Holocaust,* p. 403
[303] *Ibidem*
[304] *Ibidem*
[305] Rees, *Auschwitz,* p. 302
[,06] Kraus, Kulka, p. 48
[307] Rees, p. 302
[,08] Rawson, p. 192
[309] *Ibidem*
[310] Eisen, p. 138
[111] Ian Kershaw, *Sfârşitul: rezistenţa sfidătoare şi înfrângerea Germaniei lui Hitler, ¡944-1945,* Editura Corint, Bucureşti, 2014, p.312
[312] *Ibidem*
[113] Rees, p. 327
[314] Kershaw, p. 312
[315] *Ibidem*
[116] Wiesel, p. 176
[117] Kershaw, p. 313
[118] *Ibidem*
[119] *Ibidem, p. 314*
[320] Rawson, pp. 194-195
[321] Rees, p. 322
[322] Rees, *Holocaust,* p. 389
[323] Benito Bermejo, *Fotograful de la Mauthausen,* Editura Corint, Bucureşti, 2020, p. 66
[324] *Ibidem, p. 71*
[325] *Ibidem*
[326] *Ibidem, p.* 101
[327] Rees, p. 389
[328] *Ibidem*
[329] Bermejo, p. 68
[330] *Ibidem,* p. 77
[331] Johnson, p. 563
[332] Bermejo, pp. 97-98
[333] *Ibidem,* p. 68
[334] *Ibidem,* p. 93
[335] David Wingeate Pike, *Spaniards în the Holocaust: Mauthausen, Horror on the Danube,* Routledge, Londra, 2000, p. XII
[336] Randolph L. Braham, *The Politics of Genocide: The Holocaust în Hungary,* Wayne State University Press, Detroit, 2000, p. 19
[337] *Ibidem,* pp. 20-21
[338] Gábor Kádár, Zoltán Vági, *Self-Financing Genocide: The Gold Train, the Becher Case and the Wealth of Hungarian Jews,* Central European University Press Budapest, 2004, p. 5
[339] Braham, p. 21
[340] Kádár, Vági, pp. 7-8
[341] Braham, p. 22
[342] *Ibidem,* p. 24

[343] Kádár, Vági, p. 9
[344] Derogy, p. 69
Braham, p. 25
Ibidem, p. 31
Ibidem, p. 29
Ibidem, pp. 33-34
Wiesel, pp. 33-38
Braham, pp. 35-36
Ibidem, pp. 37-39
Robert Rozett, *Conscripted Slaves: Hungarian Jewish Forced Laborers on the Eastern Front during World War II,* https://www.yadvashem.org/articles/general/conscripted-slaves-hun- garian-jewish-forced-laborers, html
Imre Reviczky, https://www.jewishvirtuallibrary.org/reviczky-imre-xOObO
Braham, pp. 49-50
National Committee for Attending Deportees (Deportáltakat Gondozó Országos Bizottság – DEGOB), *Labour Service,* http://degob.org/ index.php?showarticle=2032 Snyder, p. 256
Veesenmayer, Edmund, Shoah Resource Center, https://www.yadvashem.org/odot_pdf/Microsoft%20Word%20-%206338.pdf
Braham, p. 53
Ibidem, p. 54
Rees, p. 378
Braham, p. 58
Ibidem, p. 61
Ibidem, p. 55
Derogy, pp. 75-76
[365] *Ibidem,* p. 76
[366] Ress, p. 379
[367] Braham, p. 73
[368] *Ibidem,* pp. 74-75
[369] Derogy, p. 78
[370] Braham, p. 100
[371] Derogy, p. 80
[372] Braham, p. 101
[373] Derogy, p. 82
[374] Max Eisen, *By Chance Alone,* HarperCollins Publishers, LTD, p. 64
[375] Braham, p. 102
[376] *I bidem,* p. 106
[377] Kádár, Vági, p. 25
[378] Braham, p. 108
[379] Rees, p. 393
[380] Derogy, p. 98
[381] *Ibidem,* p. 99
[382] *Ibidem,* p. 103
[383] *Ibidem,* p. 95
[384] Rees, p. 397
[385] *Europa Plan,* Shoah Resource Center, https://www.yadvashem.org/odot_pdf/Microsoft%20 Word%20-%206300.pdf
[386] Derogy, p. 96
[387] Rees, p. 399
[388] Braham, p. 113-114
[389] Rees, p. 381
[390] Snyder, p. 258
[391] Braham, pp. 133-134
[392] Czech, p. 618
[393] Rees, p. 258
[394] Eisen, pp. 76-77

[395] *Ibidem,* pp. 67-68

396 Braham, pp. 113-114
397 Randolph L. Braham and András Kovács, *The Holocaust în Hungary: Seventy Years Later,* Central European University Press, 2016, p. 166
398 *Ibidem, p.* 170
399 Teofil Ivanciuc, *Deportarea evreilor din Maramureş: lista „trenurilor morţii“,* http://www.salutsighet.ro/ deportarea-evreilor-din-mara- mures-lista-trenurilor-mortii- autor-teofil-ivanciuc/
4(M) Ionuţ lamandi, *Interviu cu Vasile Moldovan, martor al deportării evreilor din Sighetu Marmaţiei din mai 1944,* YouTube link???
401 Aleksander Lasik, „Rudolf Höss: Manager of Crime“, în Gutman, Yisrael, Berenbaum, Michael (ed.), *Anatomy of the Auschwitz Death Camp,* Bloomington, Indiana University Press, p. 295
402 Eisen, p. 85
403 Derogy, p. 83
404 Rees, p. 383
405 Derogy, p. 126
406 *Ibidem,* p. 49
407 *Ibidem,* p. 92
408 *Ibidem, p. 61*
409 *Ibidem*
410 *Ibidem,* p. 84
411 *Ibidem,* pp. 11-12
412 *Ibidem, p.* 107
413 *Ibidem,* p. 113
414 Evans, p. 667

415 *Ibidem,* p. 668
416 Rees, pp. 408-409
417 *Ibidem,* p. 409
418 Evans, p. 668
419 Rees, p. 409
420 Evans, p. 668
421 Rees, *Auschwitz,* p. 409

Capitolul XII

1 Goeschel, p. 364
2 Orbach, p. 321
3 Kershaw, p. 65
4 *Ibidem,* p. 141
5 *Ibidem*
6 *Ibidem,* p. 493
7 Orbach, p. 147
8 *Ibidem,* p. 155
9 *Ibidem,* p. 148
10 Roberts, pp. 758-761
11 Szpilman, pp. 212-216
12 Bevin Alexander, *Cum ar fi putut câştiga Hitler al Doilea Război Mondial,* Editura Lucman, Bucureşti, 2003, pp. 142-143
13 *Ibidem,* p. 143
14 *Ibidem,* p. 144
15 Martin Gilbert, *Israel: A History,* Turner Books, Toronto, 1998, p. 120
16 Alexander, p. 144
17 *Ibidem*
18 Kitchen, p. 439
19 Beevor, *Stalingrad,* p. 336
20 *Ibidem,* pp. 375-376
21 Reinhold Busch (ed.)> *în infernul de la Stalingrad: mărturii ale*

soldaţilorgermani, Editura Corint, Bucureşti, 2021, p. 259 Beevor, p. 548 *Ibidem,* p. 551 Goebbels, p. 1905 Johnson, p. 543 Simon Berthon, *Război între aliaţi: povestea rivalităţii dintre Churchill, Roosevelt şi de Gaulle,* Humanitas, Bucureşti, 2014, p. 285 Rees, *Holocaust,* p. 316 *Ibidem* Berthon, p. 289 Susan Gilson Miller, *A History of Modern Morocco,* Cambridge University Press, Cambridge, 2013, p. 45 Rees, p. 316 Henri Bernard, Roger Gheysens, *Bătălia din Ardeni,* Editura Militară, Bucureşti, 1989, p. 70 Michael R. Beschloss, *The Conquerors: Roosevelt, Truman and the Destruction of Hitlers Germany, 1941-1945,* Simon & Schuster, New York, 2002, p. 144 Bernard, Gheysens, p. 70 Antony Beevor, *Berlin: căderea – 1945,* Editura RAO, Bucureşti, 2013, p. 48 Bernard, Gheysens, p. 83 Kitchen, p. 452 Beevor, *Stalingrad,* p. 548 Beevor, *Berlin: căderea – 1945,* p. 57 *Ibidem,* p. 50 *Ibidem,* p. 51

42 *Ibidem*
43 *Ibidem,* p. 65
44 *Ibidem,* p. 59
45 Kershaw, *Sfârşitul,* p. 285
46 Kitchen, p. 453
47 *Ibidem*
48 Kershaw, p. 328
49 Henrik Eberle, Matthias Uhl, *Dosarul Hitler,* Editura Meteor Press, Bucureşti, 2021, p. 239
50 Adrian Gilbert, p. 495
51 Kitchen, p. 447
52 Kitchen, p. 447
53 Eberle, Uhl, p. 240
54 Adrian Gilbert, p. 502
55 Eberle, Uhl, p. 241
56 Hawes, p. 174
57 Kershaw, p. 307
58 *Ibidem*
59 Butler, p. 303
60 Kershaw, p. 315

61 *Ibidem,* p.314
62 *Ibidem, p.315*
63 *Ibidem,* p.304
64 Beevor, p. 44
65 Kershaw, p. 306
66 *Ibidem,* p. 430
67 Kitchen, p. 452
68 Ryback, p. 193
69 Beevor, p. 460
70 *Ibidem*
71 *Ibidem,* p. 464
72 *Ibidem*
73 Kitchen, p. 455
74 Joe Heydecker, Johannes Leeb, p. 36
75 Kershaw, p. 452
76 *Ibidem,* p. 433
77 *Ibidem,* p. 437
78 Butler, p. 327
79 Kershaw, p. 432
80 Rees, p. 420

Capitolul XIII

1 *Ibidem,* p. 421
2 *Adolf Hitler: Political Testament (April 29, 1945),* Jewish Virtual Library, https://www.jewishvir- tuallibrary.org/hitler-s- political- testament-april- 1945
3 *Ibidem*
4 Joe Heydecker, Johannes Leeb, p. 42
Ibidem, p. 48
6 *Ibidem,* p. 50
Ibidem, p. 51
8 *Ibidem,* p. 53
9 Kershaw, p. 290
10 *Ibidem,* pp. 290-291
11 Joe Heydecker, Johannes Leeb, p. 38
12 *Ibidem, p. 41*
13 Bill O'Reilley, Martin Dugard, *Să ucizi SS: vânătoarea celor mai cruzi criminali din istorie,* Editura RAO, Bucureşti, 2020, p. 13
14 *Ibidem,* p. 22
Ibidem
16 *Ibidem,* p. 23
17 Joe Heydecker, Johannes Leeb, p. 114
18 Holocaust Encyclopedia, *The Nuremberg Trials,* https://ency- clopedia.ushmm.org/conte nt/ en/article/the- nuremberg-trials
19 Joe Heydecker, Johannes Leeb, p. 110
20 Mazower, p. 285
21 Joe Heydecker, Johannes Leeb, p. 112
22 *Ibidem*
23 *Ibidem*
24 *Ibidem*
25 Butler, p. 327
26 *Ibidem*

[27] Joe Heydecker, Johannes Leeb, p. 112

[28] Wittman, Kinney, pp. 605-606

[29] *Ibidem,* p. 606

[30] O'Reilley, Dugard, p. 34

[31] Joe Heydecker, Johannes Leeb, p. 513

[32] *Ibidem,* p. 522

[33] *Ibidem*

[34] Oelhafen, Tate, p. 184

[35] O'Reilley, Dugard, p. 40

[36] *Ibidem,* p. 40

[37] Richard Rhodes, *Masters of Death: The SS-Einsatzgruppen and the Invention of the Holocaust,* Vintage Books, New York, 2002, p. 257

[38] O'Reilley, Dugard, p. 43

[39] *Ibidem,* p. 45

[40] Rees, *Auschwitz,* pp. 353-355

[41] *Ibidem,* p. 355

[42] Arendt, p. 255

[43] Michael Bar-Zohar, Nissim Mishal, *Misiuni la limita imposibilului,* Editura Litera, Bucureşti, 2018, p. 99
[44] O'Reilley, Dugard, p. 69
[45] Raeţchi, p. 322
[46] Arendt, p. 263
[47] Raeţchi, p. 322
[48] Arendt, p. 21
[49] *Ibidem,* p. 30
[50] *Ibidem, p.* 31
[51] *Ibidem,* p. 63
[52] O'Reilley, Dugard, p. 193
[53] Arendt, p. 63
[54] *Ibidem,* p. 266
[55] O'Reilley, Dugard, pp. 193-194
[56] Arendt, p. 275
[57] O'Reilley, Dugard, p. 228
[58] *Ibidem,* p. 229
[59] *Ibidem,* p. 275
[60] Leyson, pp. 176-177
[61] Daniel Gordis, *Israel: scurtă istorie a unei naţiuni renăscute,* Editura Humanitas, Bucureşti, 2019, p. 122
[62] Shapira Anita, *Israel: A History,* Weidenfeld & Nicolson, Londra, 2015, p. 90
[63] *Ibidem,* pp. 90-91
[64] Martin Gilbert, *Israel: A History,* Turner Books, Toronto, 1998, p. 127
[65] Matti Friedman, *Spioni fără ţară: vieţi secrete în momentul naşterii Statului Israel,* Editura RAO, Bucureşti, 2019, p. 47
[66] *Ibidem,* p. 46
[67] Ronen Bergman, *Rise and Kill First: The Secret History of Israel's Targeted Assassinations,* John Murray, Londra, 2018, p. 12
[68] Ronen Bergman, *Ridică-te şi ucide primul: istoria secretă a asasinatelor planificate ale Israelului,* Editura RAO, Bucureşti, 2020, p. 40
[69] Dina Porat, *The Fall of a Sparrow: The Life and Times of Abba Kovner,* Stanford University Press, Palo Alto, 2009, pp. 57-75
[70] Shapira, p. 313
[71] Roskies (ed.), p. 221

BIBLIOGRAFIE

Ainsztein Reuben, *Jewish Resistance în Nazi-Occupied Eastern Europe,* University of Michigan, 2008

Antoniou Giorgos, A. Dirk Moses (ed.), *The Holocaust în Greece,* Cambridge University Press, 2018

Arad Yitzhak, Belzec, Sobibor, *Treblinka: The Operation Reinhard Death Camps,* Bloomington, Indiana University Press, 1987

Arendt Hannah, *Eichmann la Ierusalim: un raport asupra banalităţii răului,* Editura All, Bucureşti, 1997

Arendt Hannah, *The Origins of Totalitarianism, Part One: Antisemitism,* A Harvest/HBJ, New York, 1973

Atkins E. Stephen, *Holocaust Denial as an International Movement,* Greenwood Press, 2009

Bartulin Nevenko, *Honorary Aryans: National-Racial Identity and Protected Jews în the Independent State of Croatia,* Palgrave Macmillan, 2013

Bar-Zohar Michael, *Beyond Hitler's Grasp: The Heroic Rescue of Bulgaria's Jews,* Adams, 2001, EPUB,

Bar-Zohar Michael, Mishal Nissim, *Misiuni la limita imposibilului,* Editura Litera, Bucureşti, 2018

Baynes N.H. (ed.), *The Speeches of Adolf Hitler,* I, Londra, 1942

Bechtel Delphine, *The 1941 Pogroms as Represented în Western Ukrainian Historiography and Memorial Culture, The Holocaust în Ukraine: New Sources and Perspectives,* Conference Presentations, Center for Advanced Holocaust Studies USHMM

Beevor Antony, *Berlin: căderea – 1945,* Editura RAO, Bucureşti, 2013

Beevor Antony, *Stalingrad,* Editura RAO, Bucureşti, 2009

Benjamin Lya, *De la Constituţia din 1923 la Statutul Juridic din 1940. O privire asupra problemei evreieşti din România în Holocaust: studii şi cercetări,* INSHREW

Bergman Ronen, *Rise and Kill First: The Secret History of Israel's Targeted Assassinations,* John Murray, Londra, 2018

Bermejo Benito, *Fotograful de la Mauthausen,* Editura Corint, Bucureşti, 2020

Bernard Henri, Roger Gheysens, *Bătălia din Ardeni,* Editura Militară, Bucureşti, 1989

Berthon Simon, *Război între aliaţi: povestea rivalităţii dintre Churchill, Roosevelt şi de Gaulle,* Humanitás, Bucureşti, 2014

Besançon Alain, *Nenorocirea secolului: despre comunism, nazism şi unici tatea Şoah-ului,* Humanitás, Bucureşti, 2015

Beschloss R. Michael, *The Conquerors: Roosevelt, Truman and the Destruction of Hitler's Germany, 1941-1945,* Simon & Schuster, New York, 2002

Bevin Alexander, Cum *arfi putut câştiga Hitler al Doilea Război Mondial,* Editura Lucman, Bucureşti, 2003

Binet Laurent, *Operaţiunea Anthropoid,* Editura Corint, Bucureşti, 2015

Blau Bruno, „The Jewish Population of Germany 1939-1945", *Jewish Social Studies,* Vol. 12, Nr. 2 (Apr. 1950), Indiana University Press, https://www.jstor.org/stable/4464869

Blumenthal R. David, *The Banality of Good and Evil: Moral Lessons from the Shoah and Jewish Tradition,* Georgetown University Press, Washington, D.C., 1999

Bouverie Tim, *Concilierea cu Hitler: Chamberlain, Churchill şi drumul spre război,* Editura Litera, Bucureşti, 2021

Bower Tom, *Nazi Gold: The Full Story of the Fifty-Year Swiss-Nazi Conspiracy to Steal Billions from Europe's Jews and Holocaust Survivors,* Open Road, Integrated Media, New York, EPUB

Bowman B. Steven, *The Agony of Greek Jews 1940-1945,* Stanford University Press, Stanford

Braham L. Randolph, Kovács András, *The Holocaust în Hungary: seventy years later,* Central European University Press, 2016

Braham L. Randolph, *The Politics of Genocide: The Holocaust în Hungary,* Wayne State University Press, Detroit, 2000

Brownell Will, Drace-Brownell Denise, Rovt Alex, *Primul nazist: Erich Ludendorff, omul care l-a făcut posibil pe Hitler,* Humanitás, Bucureşti, 2020

Browning R. Christopher, *The Origins of the Final Solution, The Evolution of Nazi Jewish Policy, September 1939-March 1942,* University ol Nebraska Press, Lincoln, Yad Vashem, Ierusalim, 2004

Burleigh Michael, *Death and Deliverence: „Euthanasia" în Germany c. 1900-1945,* Cambridge University Press, 1994

Busch Reinhold (ed.), *în infernul de la Stalingrad: mărturii ale soldaţilor germani,* Editura Corint, Bucureşti, 2021

Bush Barbara, *Imperialism and Postcolonialism,* Pearson Education Limited, MB, 2006

Butler Rupert, *Gestapo: istoria poliţiei secrete a lui Hitler,* Editura Litera, 2020

Byers Ann, *Rescuing the Danish Jews: a FJeroic Story from the Holocaust,* Enslow Publishers, Inc., EPUB

Caroline Moorehead, *Village of Secrets: Defying the Nazis în Vichy France,* HarperCollins, 2014

Carp Matatias, *Cartea Neagră, Le Livre noir de la destruction des Juifs de Roumanie, 1940-1944,* Traduit du roumain, annoté et présenté par Alexandra Laignel-Lavastine, Éditions Denoël, 2009

Centrul de Monitorizare şi Combatere a Antisemitismului în România, Raport de monitorizare, 2009-2014

Cesarini David, *Final Solution: The Fate of the Jews 1933-49,* Macmillan, Londra, 2017

Charlier Jean Michel, de Launay Jacques, *Eva Hitler, născută Braun,* Editura Venus, Bucureşti, 1993

Clej Petru, „Deportat de Antonescu în Transnistria – 3. Jandarmii împuşcă evrei", RFI, 7 septembrie 2015, https://www.rfi.ro/societate-81116-de- portat-de-antonescu-transnistria-3-jandarmii-impusca-evrei

Clej Petru, „Ziua Holocaustului din România: «37 de rude ale mele au fost împuşcate, iar restul au fost deportate în Transnistria» – fiica unor supravieţuitori din Bucovina", RFI, 8 octombrie 2021, https.7/www. rfi.ro/reportaj-rfi-138609-ziua-holocaustului-din-romania-37-de- rude-ale-mele-au-fost-impuscate-iar-restul

Cohen B. William, Jörgen Svensson, *Finland and the Holocaust,* Holocaust and Genocide Studies 1995, nr. 9

Cohen M. Maynard, *A Stand Against Tyranny: Norway's Physicians and the Nazis,* Wayne State University Press, 2000

Collotti Enzo, *Germania nazistă,* Editura Ştiinţifică, Bucureşti, 1969

Comisia internaţională pentru Studierea Holocaustului în România. Raport final, Polirom, Iaşi, 2004

Connolly Kate „«I will never be free of it»: Auschwitz survivor recalls horror 75 years on", *The Guardian,* 25 martie 2017

Crasnianski Tania, *Copiii naziştilor,* Meteor Publishing, Bucureşti, 2018

Crowe M. David, *The Holocaust: Roots, History, and Aftermath,* Routledge, Londra, 2018

Dallin Alexander, *German Rule în Russia 1941-1945: A Study of Occupation Policies,* Westview Press, 1981

Dash Moore Deborah (ed.), *City of Promises: A History of the Jews of New York,* Vol 3: *Jews în Gotham,* New York University Press, New York, 2012

Davies Norman, *Rising '44: The Battle for Warsaw,* Penguin, Kindle Locations de Lagarde Paul, „Juden und Indogermanen, 1887", în A. Bein, *Der moderne Antisemitismus, Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte,* Jg. 6, 1958

de Wind Eddy, *Auschwitz, ultima staţie: povestea mea din lagăr (1943-1945),* Humanitás, Bucureşti, 2021

Deák István, *Essays on Hitler's Europe,* University of Nebraska Press, 2002 Delarue Jacques, *Istoria Gestapoului,* Editura Lucman, Bucureşti, 2006 Derogy Jacques, *Cazul Wallenberg,* Institutul European, Bucureşti, 2013 Desbois Patrick, *The Holocaust by Bullets: a Priest's Journey to Uncover the Truth Behind the Murder of 1.5 Million Jews,* Palgrave Macmillan, 2008

Din luptele tineretului român: 1919-1939 (Culegere de texte), Editura Fundaţiei Buna Vestire, 1993

Dobbs Michael, *Indezirabilii: America, Auschwitz şi un sat prins la mijloc,* Editura RAO, Bucureşti, 2019

Documente de la Nürnberg, L-180, https://www.jewishvirtuallibrary.org/ report-by-einsatzgruppe-a-în-the-baltic-countries-october-1941

Duckwitz F. Georg, *The Righteous Among the Nations,* Yad Vashem, https://www.yadvashem.org/righteous/stories/duckwitz.html

Easton Adam, „Treblinka survivor recalls suffering and resistance“, BBC News, 4 august 2013

Eberle Henrik, Matthias Uhl, *Dosarul Hitler,* Editura Meteor Press, Bucureşti, 2021

Eichmann Trial – Session 88 – *Hausner cross-examines the Accused about his antisemitism,* United States Holocaust Memorial Museum, https:// collections.ushmm.org/search/catalog/irnl001798

Eisen Max, *By chance alone,* HarperCollins Publishers, Ltd.

Eisen Max, *Cu preţul vieţii: o poveste despre curaj şi supravieţuire la Auschwitz,* Editura RAO, Bucureşti, 2018

Escapes and reports, Auschwitz-Birkenau Memorial and Museum, http:// auschwitz.org/en/history/resistance/escapes-and-reports

Establishment of Dachau Camp, https://www.ushmm.org/learn/ timeline-of-events/1933-1938/establishment-of-dachau-camp

Europa Plan, Shoah Resource Center, https://www.yadvashem.org/odot_ pdf/Microsoft%20Word %20-%206300.pdf

Evans J. Richard, *Al Treilea Reich,* vol. I, *Al Treilea Reich la putere,* Editura RAO, Bucureşti, 2006

Evans J. Richard, *Al Treilea Reich,* vol. Il, *Al Treilea Reich la putere,* Editura RAO, Bucureşti, 2013

Evans). Richard, *Al Treilea Reich,* vol. III, *Al Treilea Reich la putere,* Editura RAO, Bucureşti, 2014

Fairweather Jack, *Voluntarul: povestea adevărată a eroului din rezistenţă care s-a infiltrat la Auschwitz,* Editura Litera, Bucureşti, 2020

Federation of Jewish Communities of the Federative People’s Republic of Yugoslavia, *The Crimes of the Fascist Occupants and their Collaborators against Jews în Yugoslavia,* Belgrade, 1957

Ferguson Niall, *Războiul lumii: epoca urii,* Editura RAO, Bucureşti, 2012

Florian Alexandru, „Cuvânt-înainte“ în Viorel Achim (ed.), *Politica regimului Antonescu faţă de cultele neoprotestante.* Documente, Polirom, Iaşi, 2013

Frank Anne, *Jurnalul Annei Frank,* Humanitás, Bucureşti, 2011

Frenkel Françoise, O *librărie în Berlin,* Editura Litera, Bucureşti, 2020

Friedlander Henry, *The Origins of Nazi Genocide: from Euthanasia to the Final Solution,* The University of North Carolina Press, 1995

Friedman Matti, *Spioni fără ţară: vieţi secrete în momentul naşterii Statului Israel,* Editura RAO, Bucureşti, 2019

Frost Natasha, „Horrors of Auschwitz: The Numbers Behind WWII's Deadliest Concentration Camp“, History.com, 23 ianuarie 2020, https:// www.history.com/news/auschwitz-concentration-camp-numbers

Gallego Ferran, *Oamenii lui Hitler: elita naţional-socialismului (1919-1945),* Editura All, Bucureşti, 2010

Genesa, 6:10, The Interlinear Bible, Hebrew-Greek-English, General editor and Translator Jay P. Green, Sr, Hendrickson Publishers, SUA, 2018

Gerwarth Robert, *Cei învinşi: de ce nu s-a putut încheia Primul Război Mondial. 1917-1923,* Editura Litera, Bucureşti, 2019

Gerwarth Robert, *Hitler's Hangman: The Life and Death of Reinhard Heydrich,* Yale University Press, 2011

Getlen Larry, „How one man launched a mutiny on a Nazi ship în New York City“, *New York Post,* 23 martie 2019

Gilbert Adrian, *Waffen-SS: armata lui Hitler în război,* Editura RAO, Bucureşti, 2020

Gilbert Martin, *Israel: A History,* Turner Books, Toronto, 1998

Gilbert Martin, *The Dent Atlas of the Holocaust,* Taylor & Francis e-Li- brary, 2005

Gilbert Martin, *The Holocaust: the Jewish Tragedy,* Collins&Grafton Street, Londra, 1986

Goebbels Joseph, *Tagebücher, 1924-1945,* Piper, München, 1999,

Goebbels Joseph, „What Is Socialism?“, în *Fascist Voices, Essays From The «Fascist Quarterly» 1936-1940,* vol. 1, Sanctuary Press Ltd, Londra, 2019

Goeschel Christian, *Mussolini şi Hitler: făurirea alianţei fasciste,* Editura Orizonturi, 2019, Bucureşti

Gordis Daniel, *Israel: scurtă istorie a unei naţiuni renăscute,* Editura Humanitas, Bucureşti, 2019

Grec Emanuel-Marius, „The Odessa Massacre and its perpetrators: memory and «victimhood» towards the Holocaust în Romania“, https://ratiuforum.com/.../upl.../2021/05/RF-Award-Paper.pdf

Gross T. Jan, *Neighbors: The Destruction of the Jewish Community în Jedwabne,* Poland, Penguin Books, 2002

Grossman Vasily, *The Treblinka Hell,* Foreign Languages Publishing House, Moscova, 1946

Gruchmann Lothar, *Al Doilea Război Mondial: strategie şi politică,* Editura RAO, Bucureşti, 2011

Grunwald-Spier Agnes, *Ceilalţi Schindleri,* Editura Meteor Publishing, Bucureşti, 2019

Gusto Hedwig, *Adolf Hitler,* Editura Litera, Bucureşti, 2017

Guttman H. Rabin, *Guttmann losif&Iancu Slove de martiri...,* Editura Hasefer, Bucureşti, 2008

Hansen Jennifer, *The Art and Science of Reading Faces: Strategies of Racist Cinema în the Third Reich, Shofar,* vol. 28, nr. 1 (toamna 2009), Purdue University Press

Hawes James, *O scurtă istorie a Germaniei: de la luliu Cezar la Angela Merkel – o repovestire pentru vremurile noastre,* Editura Trei, Bucureşti,
2020

Heiden Konrad, *The Fuehrer,* Robinson, Londra, 1999

Hett C. Benjamin, Cum *moare democraţia: ascensiunea la putere a lui Hitler şi prăbuşirea Republicii de la Weimar,* Polirom, Iaşi, 2021

Heuman Johannes, Pontus Rudberg (ed.), *Early Holocaust Memory în Sweden, Archives, Testimonies and Reflections,* Palgrave Macmillan,
2021

Joe Heydecker Joe, Johannes Johannes Leeb, *Procesul de la Nürnberg,* Editura Politică, Bucureşti, 1983

Hilberg Raul, *The Destruction of the European Jews,* Holmes&Mayer, New York, 1985

Hillesum Etty, *Jurnal (1941-1942), Scrisori din lagărul de la Westerbork (1943),* Humanitas, Bucureşti, 2021

Hitler Adolf, *Hitler's Table Talk 1941-1944, His Private Conversations,* Introduced and with a new Preface by H.R. Trevor-Roper, Enigma Books, New York, 2000

Hitler Adolf, *însemnări intime şi politice (iulie 1941 – martie 1942),* Corint, Bucureşti, 2017

Hitler Adolf, *Mein Kampf,* Hurst and Blackett Ltd, Londra

Hitler Adolf, *Political Testament (April 29, 1945),* Jewish Virtual Library, https://www.jewishvirtuallibrary.org/hitler-s-political-testament -april-1945

Hooton E.R., *Spain în Arms: A Military History of the Spanish Civil War 1936-1939,* Casemate Publishers, SUA

Horwitz J. Gordon, *Ghettostadt: Lodz and the Making of a Nazi City,* The Belknap Press of Harvard University Press, Londra, 2008

Höss Rudolph, *Death Dealer: The Memoirs of the SS Kommandant at Auschwitz,* Da Capo Press, 1996

Hossbach Memorandum, *Minutes of a Conference în the Reich Chancellery,* Berlin, 5 noiembrie 1937, de la 4:15 to 8:30 p.m., https://avalon.law.yale. edu/imt/hossbach.asp

loanid Radu, *Holocaustul în Romania: Distrugerea evreilor şi romilor sub regimul Antonescu 1940-1944,* Polirom, Iaşi

loanid Radu, *Pogromul de la Iaşi,* Polirom, Iaşi, 2021

lonescu Nae, „Prefaţă“ la Mihail Sebastian, *De două mii de ani...,* Editura Hasefer, Bucureşti, 1995

Irimia M. Maria, „Pogromul de la Iaşi din 16 mai 1899“, *Revista 22,*4 apri lie 2017

Israel Gutman, *Resistance: the Warsaw Ghetto uprising,* Houghton Mitllin, New York, 1994, EPUB

Ivanciuc Teofil, „Deportarea evreilor din Maramureş: lista «trenurilor mort ii»“, http://www.salutsighet.ro/deportarea-evreilor-din-maramu res-lista-trenurilor-mortii-autor-teofil-

ivanciuc/

Jasch Hans-Christian, Kreutzmüller Christoph (ed.), The *Participants. The Men of the Wannsee Conference,* Berghahn Books, New York, 2017

Johnson Paul, *O istorie a evreilor,* Humanitás, Bucureşti, 2015

Kádár Gábor, Vagi Zoltán, *Self-Financing Genocide: The Gold Train, the Becher Case and the Wealth of Hungarian Jews,* Central European University Press Budapest, 2004

Kershaw Ian, *Hitler, the Germans, and the Final Solution,* Yale University Press, New Haven, 2008

Kershaw Ian, *Hitler:* A *Biography,* Penguin Books, 2009, Londra, EPUB

Kershaw Ian, *Sfârşitul: rezistenţa sfidătoare şi înfrângerea Germaniei lui Hitler, 1944-1945,* Editura Corint, Bucureşti, 2014

Kertzer I. David, *Papa şi Mussolini: istoria secretă a papei Pius al XI-lea şi evoluţia fascismului în Europa,* Editura RAO, Bucureşti, 2015

Kitchen Martin, *O istorie a Germaniei moderne: de la 1800 până în pre zent,* Humanitás, Bucureşti, 2021

Klautke Egbert, „Fritsch Theodor (1852-1933): The «Godfather» oí German Anti-Semitism“, în Rebecca Haynes, Martyn Rady (ed.), *În the Shadow of Hitler: Personalities of the Right în Central and Eastern Europe,* I.B. Tauris, Londra, 2011

Klautke, „Fritsch Theodor (1852-1933): The «Godfather» of German Anti-Semitism“

Klee Ernst, *Auschwitz – Täter, Gehilfen, Opfer und was aus ihnen wurde. Ein Personenlexikon,* Fischer E-books, Frankfurt a/Main, 2013

Kopstein S. Jeffrey, Wittenberg Jason, *Deadly communities: Local political milieus and the persecution of Jews în occupied Poland,* Comparative Political Studies 44.3, 2011

Kranzler David, Joseph Friedson, *Heroine of Rescue: The Incredible Story of Recha Sternbuch Who Saved Thousands from the Holocaust,* Artscroll History Series, Mesorah Publications Ltd., 1984

Kraus Ota, Kulka Erich, *Fabrica Marţii: o mărturie despre Auschwitz,* Editura Politică, Bucureşti, 1961

Kristallnacht: Damages and Death, Holocaust Denial On Trial,

Emory University, 2018

Kurapovna Christoff Marcia, *Shadows on the Mountain: The Allies, the Resistance, and the Rivalries That Doomed WWII Yugoslavia,* John Wiley & Sons, Inc., Hoboken, New Jersey, 2010

Laqueur Walter (ed.), Judith Tydor Baumel (as.ed.), *The Holocaust Encyclopedia,* Yale University Press New Haven, 2001

Larson Erik, *în grădina fiarelor: o poveste despre dragoste şi teroare în Berlinul nazist,* Editura Litera, Bucureşti, 2021

Lasik Aleksander, „Rudolf Höss: Manager of Crime", în Gutman, Yisrael, Berenbaum, Michael (ed.), *Anatomy of the Auschwitz Death Camp,* Bloomington, Indiana University Press

Laub Thomas, *After the Fall: German Policy în Occupied France, 1940-1944,* Oxford University Press, 2010

Lecomte Jean-Michel, *Teaching about the Holocaust în the 21st Century,* Council of Europe, 2001, Germany

Lessing Holger, *Der erste Dachauer Prozess (1945/46),* Nomos Verlagsgesellschaft, Baden-Baden, 1993, p. 323

Levi Primo, *Mai e acesta oare un om?,* Editura Univers, Bucureşti, 1974

Levin Irene, „Oslo: The escape from Norway", în Anders Jerichow şi Cecilie Felicia Stokholm Banke (ed.), *Civil Society and the Holocaust: International Perspectives on Resistance and Rescue,* Humanity în Action Press, New York, 2013

Levin Itamar, *The Last Deposit: Swiss Banks and Holocaust Victims Accounts,* Praeger, 1999

Leyson Leon, Marilyn Harran, Elisabeth Leyson, *Un băiat de pe lista lui Schindler,* Editura RAO, 2017

Lichtblau Erich, *Reîntoarcerea în Reich,* Editura Meteor Press, Bucureşti

Lichtenstein Tatjana, *Zionists în Interwar Czechoslovakia: Minority Nationalism and the Politics of Belonging,* Indiana University Press, 2016

Lifton J. Robert, *The Nazi Doctors: Medical Killing and the Psychology of Genocide,* Basic Books, Inc., Publishers New York, 1986

Llacer Toni, *Nietzsche: supraomul şi voinţa de putere,* Editura

Litera, Bucureşti, 2020

Marcot François, *Dictionnaire Historique de la Résistance,* Robert Laffont, Paris 2006

Marrus R. Michael, Robert O. Paxton, *Vichy France and the Jews,* Basic Books Inc. Publishers, New York, 1981

Mattogno Carlo, Miklós Nyiszli, *An Auschwitz Doctor's Eyewitness Account: The Bestselling Tall Tales of Dr. Mengele's Assistant Analyzed,* Castle Hill Publishers, 2018

Mazower Mark, *Umbre peste Europa: democraţie şi totalitarism în secolul XX,* Editura Litera, Bucureşti, 2019

Mendelsohn Daniel, *Cei dispăruţi,* Polirom, 2021, Iaşi

Mendelsohn John (ed.), „The Wannsee Protocol" în *The Holocaust: Selected Documents în Eighteen Volumes,* vol. 11: „The Wannsee Protocol", https://www.writing.upenn.edu/~afilreis/Holocaust/Wannsee transcript.html

Michalczyk J. John (ed.), *Nazi Law From Nuremberg to Nuremberg,* Bloomsbury Academic, Londra, 2018

Miller G. Susan, *A History of Modern Morocco,* Cambridge University Press, Cambridge, 2013

Misch Rochus, Bourcier Nicolas, *Am fost garda de corp a lui Hitler: 1940-1945,* Editura Meteor Press, 2010

Mitchell Allan, *Nazi Paris: The History of an Occupation,* Berghahn, New York, 2008

Moorhouse Roger, *Alianţa diavolilor: pactul lui Hitler cu Stalin 1939-1941,* Editura Meteor Press, Bucureşti, 2019

Mózes Kor Eva, Rojany Buccieri Lisa, *Am supravieţuit lagărului morţii,* Editura Meteor Publishing, Bucureşti, 2009, pp. 69-71

Müller-Claudius Michael, *Der Antisemitismus und das deutsche Verhängnis,* J. Knecht, Frankfurt, 1948

Muraru Andrei, *Procesele criminalilor de război din Transnistria* (teză de doctorat), Facultatea de Istorie a Universităţii Alexandru Ioan Cuza, Iaşi, 2011

National Committee for Attending Deportees (Deportáltakat Gondozó Országos Bizottság – DEGOB), Labour Service, http://degob.org/index. php?showarticle=2032

Neumann Victor, *Istoria evreilor din România: studii documentare şi teoretice,* Editura Hasefer, Bucureşti, 2018, Institute for the Study of Rescue and Altruism în the Holocaust (ISRAH), Chronology of Rescue

of Jews în Romania, https://www.holocaustrescue.org/chronology -of-rescue-în-romania

O'Reilley Bill, Martin Dugard, *Să ucizi SS: vânătoarea celor mai cruzi criminali din istorie,* Editura RAO, Bucureşti, 2020

Offenberger Fritz Ilana, *The Jews of Nazi Vienna, 1938-1945. Rescue and Destruction,* Palgrave Macmillan, 2017

Ohler Norman, *Naziştii şi drogurile,* Corint, Bucureşti, 2020

Oişteanu Andrei, *Moravuri şi năravuri: eseuri de istorie a mentalităţilor,* Polirom, Iaşi, 2021

Orbach Danny, *Comploturile împotriva lui Hitler: rezistenţa germană şi arta conspiraţiei,* Editura RAO, Bucureşti, 2020

Oshry Ephraim, *Annihilation of Lithuanian Jewry,* Judaica Press, New York, 1995

Paris Edmond, *Genocide în Satellite Croatia, 1941-1945: A Record of Racial and Religious Persecutions and Massacres,* American Institute for Balkan Affairs, Chicago, 1961

Peace and War: United States Foreign Policy, 1931-1941, U.S., Government Printing Office U.S., Washington, D.C., 1943

Picciotto Liliana, *Il Libro della Memoria. Gli ebrei deportaţi dall'Italia (1943-1945). Ricerca della Fondazione,* Centro di Documentazione Ebraica Contemporánea, Mursia, Milano, 2002

Poliakov Léon, *Istoria antisemitismului,* vol. II, „De la Voltaire la epoca sinucigaşă", Editura Hasefer, Bucureşti, 2007

Porat Dina, The *Fall of a Sparrow: The Life and Times of Abba Kovner,* Stanford University Press, Palo Alto, 2009

Posner Patricia, *Farmacistul de la Auschwitz,* Editura RAO, Bucureşti, 2020

Rader G. Benjamin, *American Sports: From the Age of Folk Games to the Age of Televised Sports,* Pearson Higher Education, 2008

Raeţchi Ovidiu, *Tzahal: o istorie a armatei israeliene,* Editura Litera, Bucureşti, 2020, ed 2

Range R. Peter, *1924, anul care l-a creatpe Hitler,* Editura Litera, Bucureşti, 2019

Rapson Jessica, *Topographies of Suffering: Buchenwald, Babi*

Yar, Lidice, Berghahn Books, 2015

Rashke L. Richard, *Escape from Sobibor,* Houghton Mifflin, 1982

Rees Laurence, *Auschwitz: naziştii şi soluţia finală,* Editura RAO, Bucureşti, 2010

Rees Laurence, *Holocaust: A New History,* Penguin Books, 2017

Reflections on the Treatment of Peoples of Alien Races în the East, a secret memorandum handed to Hitler by Himmler on 25 May 1940, în Trials of War Criminals Before the Nürnberg Military Tribunals Under Control Council Law No. 10. Vol. 13: United States of America v. Ernst von Weizsaecker, et al. (Case 11: „Ministries Case"). US Government Printing Office, District of Columbia, 1952

Rhodes Richard, *Masters of Death: The SS-Einsatzgruppen and the Invention of the Holocaust,* Vintage Books, New York, 2002, p. 257

Roberts Andrew, Furtuna războiului, Editura Litera, Bucureşti, 2013

Rosenberg Alfred, „World Philosophy and Foreign Politics", în *Fascist Voices, Essays From The „Fascist Quarterly" 1936-1940,* vol. 1, Sanctuary Press Ltd, Londra, 2019

Roskies David G. (ed.), *Voci din ghetoul Varşoviei: cum ne-am scris istoria,* Editura RAO, Bucureşti, 2021

Rothman Joshua, „Is Heidegger Contaminated by Nazism?", *The New Yorker,* 28 aprilie 2014

Rushton Colin, *Sabotorul de la Auschwitz,* Editura For You, Bucureşti, 2019

Ryback W. Timothy, *Biblioteca lui Hitler: Cărţile care i-au format personalitatea,* Editura Litera, Bucureşti, 2010

Saerens Lieven, Rachel, Jacob, Paul et les autres, *L'immigration des Juifs en Belgique pour échapper aux rafles et persécutions religieuses de la Gestapo,* Mardaga, 2014

Sarfatti Michele, *La Shoah în Italia, La persecuzione degli ebrei sotto il fascismo,* Einaudi

Schelvis Jules, *Sobibor: A History of a Nazi Death Camp,* Berg, Oxford & New Cork, 2007

Schlafly Daniel, Warren Green, „Kolbe & Anti-Semitism", *The New York Review,* 14 aprilie 1983, https://www.nybooks.com/articles/1983/04/14/ kolbe-anti-semitism-2/

Schleunes A. Karl (ed.), *Legislating the Holocaust,* The Bernhard Loesener Memoirs and Supporting Documents, Westview Press, Colorado, 2001

Schloss Eva, Bartlett Karen, *Viaţa după Auschwitz,* Editura RAO, Bucureşti, 2017

Schroeder Christa, *12 ani cu Hitler (1933-1945),* Editura Meditaţii, Bucureşti, 2008, p. 181

Schweber Simone, Debbie Findling, *Teaching the Holocaust,* Torah Aura Productions, Los Angeles, 2007

Sebastian Mihail, *Jurnal 1935-1944,* Humanitas, Bucureşti, 1996

Semelin Jacques, *The Survival of the Jews în France, 1940-44,* Oxford University Press, 2018, Serge Klarsfeld

Shapira, Anita, *Israel: A History,* Weidenfeld & Nicolson, Londra, 2015

Shirer M. William, *Berlin Diary: The Journal of a Foreign Correspondent, 1934-1941,* Rosetta Books

Sigmund Anna Maria, *Dictator, demon, demagog; întrebări şi răspunsuri despre Adolf Hitler,* Editura RAO, Bucureşti, 2006

Silvennoinen Oula, „Helsinki: On the Brink – Finland and the Holocaust Era", în Anders Jerichow and Cecilie Felicia Stokholm Banke (ed.), *Civil Society and the Holocaust: International Perspectives on Resistance and Rescue.* New York: Humanity în Action Press, 2013

Simon B. John, *Strangers în a Stranger Land: How One Country's Jews Fought an Unwinnable War alongside Nazi Troops... and Survived,* Rowman & Littlefield. 2019

Smith S. Mark, *Treblinka Survivor: The Life and Death of Hershl Sperling,* The History Press, 2010

Snyder Timothy, *Bloodlands: Europe Between Hitler and Stalin,* Basic Books, New York

Snyder Timothy, *Pământul negru: Holocaustul ca istorie şi avertisment,* Humanitas, Bucureşti, 2018

Sonnino Pierra, *This has happend: an italian familly în Auschwitz,* St. Martin's Griffin, 2009

SS Doctor at Auschwitz: Johann Paul Kremer. Diary – Selected Extracts, Holocaust Education & Archive Research Team, http://www.holocaus-

tresearchproject.org/othercamps/auschkremerdiary.html

Steinbacher Sybille, *Auschwitz: A History,* Ecco Press, New York, 2005

Steinberg Jonathan, *All or nothing: The Axis and the Holocaust 1941-1943* Steinweis E. Alan, *Studying the Jew: Scholarly Antisemitism în Nazi Germany,* Harvard University Press. 2008

Stelean-Ioan Boia, Marius-Ioan Grec, *O istorie a Holocaustului european: cazul României,* „Vasile Goldiş“ University Press, Arad, 2016

Susan Ronald, *Hoţul de artă al lui Hitler,* Editura Meteor Publishing, Bucureşti, 2018

Szpilman Wladyslaw, *Pianistul,* Humanitas, Bucureşti, 2019

The History of Litzmannstadt Ghetto, centrumdialogu.com

The ICRC în World War Two: The Holocaust, International Committee of the Red Cross, https://www.icrc.org/en/document/icrc-wwii-holocaust

The International Institute for Holocaust Research, Deportation Database and Research

The national socialist euthanasia killings, Hermann Pfannmüller (1886-1961), https://www.t4-denkmal.de/eng/Hermann-Pfannmueller

The Riegner Telegram, Holocaust Encyclopedia,

Tregenza Michael, *Le secret d'Etat des nazis: l'extermination des handicapés physiques et mentaux,* Calmann-Levi

Trial of the Major War Criminals Before the International Military Tribunal, Volume 15. International Military Tribunal, 1949

Trials of War Criminals Before the Nuernberg Military Tribunals Under Control Council Law No. 10, Nürnberg, October 1946-April 1949

Turda Marius, Quine S. Maria, *Istorie şi rasism: ideea de rasă de la Iluminism la Donald Trump,* Polirom, Iaşi, 2019

United States Holocaust Memorial Museum, Persecution of Roma (Gypsies) în Prewar Germany, 1933-1939, 2008-05-20

Vashem Yad, *Nuremberg Law for the Protection of German Blood and German Honor,* 15 septembrie 1935

von Fransecky Tanja, *Escapees: The History of Jews Who Fled*

Nazi Deportation Trains în France, Belgium and the Netherlands, Berghahn Books, 2019

von Oelhafen Ingrid, Tim Tate, *Copiii uitaţi ai lui Hitler,* Editura Litera, Bucureşti, 2020

von Schlegel Friedrich, *Ueber die Sprache und Weisheit der Indier. Ein Beitrag zur Begriindung der Alterthumskunde; Nebst metrischen Übersetzungen IndischerGedichte, Mohr undZimmer,* Heidelberg, 1808, https://www.deutschestextarchiv.de/book/show/schlegel_indier_1808

Webb Chris, *The Treblinka Death Camp: History, Biographies, Remembrance,* Ibidem-Verlag, Stuttgart, 2014

Werner E. Emmy, *A Conspiracy of Decency, The Rescue of the Danish Jews During World War II,* Westview Press, 2002, EPUB

Werth Alexander, *Un corespondent englez pe Frontul de Est,* Editura Politică, Bucureşti, 1970

Wiesel Elie, *Noaptea,* Editura Art, Bucureşti, 2020

Wildt Michael, *Himmler Katrin, Heinrich Himmler: Corespondenţa cu soţia sa (1927-1945),* Editura RAO, Bucureşti, 2015

Williamson G. David, *Al Treilea Reich,* Editura All, Bucureşti, 2012

Wingeate Pike David, *Spaniards în the Holocaust: Mauthausen, Horror on the Danube,* Routledge, Londra, 2000

Wittman K. Robert, Kinney David, *Jurnalul Diavolului: Alfred Rosenberg şi secretele celui de-al Treilea Reich,* Editura RAO, Bucureşti, 2017

Wyllie James, *Neveste de nazişti: femeile din elita Germaniei lui Hitler,* Editura Litera, Bucureşti, 2021

Zumbini Massimo Ferari, *The Roots of Evil, Grunderjahre des Antisemitismus: Von der Bismarckzeit zu Hitler,* Vittorio Klostermann, Frankfurt a. M. 2003